

15

150

Zgodovina slovenskega naroda

Spisal

Dr. Josip Gruden

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja

Natisnila Mohorjeva tiskarna v Celju

1511a

Tretji del.

Novi vek.

I. Luteranstvo in cerkvena reforma
med Slovenci.

First Part

Nov 1861

Advertisement in the
New York Herald

Kolajna v spomin ljubljanskega prošta Arnolda iz Brucka, dvornega glasbenika cesarja Ferdinanda.

1. Habsburžani pridobe češke, ogrske in hrvatske dežele.

Leto 1519., smrtno leto cesarja Maksimilijana, pomenja v mnogem oziru začetek nove dobe, ne le zato, ker se je takrat pričel na Nemškem verski razkol, ki je vtisnil 16. stoletju značilno znamenje hudih verskih bojev, temveč pred vsem zaradi važnih političnih izprememb, ki so se zgodile po Maksimilijanovi smrti. Med tem, ko sta pod cesarjem Friderikom III. oblast in posest Avstrije skoraj popolnoma razpadli, opažamo pod njegovim naslednikom Maksimilijanom vzlic mnogoterim zunanjim in notranjim bojem vedno naraščajočo moč habsburške hiše. Pridobitev Goriške, Burgundije, Španije, z njo Neaplja, Sicilije in novonajdene Amerike označujejo to pot proti višku svetovne oblasti. Vsem tem deželam razun Goriške so sicer pozneje vladali španski Habsburžani, ki so se odcepili od avstrijske linije, vendar je modri Maksimilijan zasnoval tudi za Avstrijo dalekosežne načrte, ki so se uresničili še le po njegovi smrti s pridobitvijo ogrskih, hrvaških in čeških dežel.

Cesar Maksimilijan je bil odredil, da v slučaju njegove smrti prevzame začasno vlado v notranjeavstrijskih deželah na Dunaju poslušoji „regiment“ ali osrednja vlada, katero je bil sam sestavil iz nekaterih zaupnih mož, in sicer tako dolgo, dokler ne bi njegova dediča Karol in Ferdinand drugače poskrbela. Med člani vlade najdemo tudi naša dva rojaka: dunajskega škofa Jurija Slatkonjo in tržaškega škofa Petra Bonoma. Deželni stanovi pa niso hoteli o „regimentu“ nič slišati. Bili so mnenja, da imata nova vladarja še le

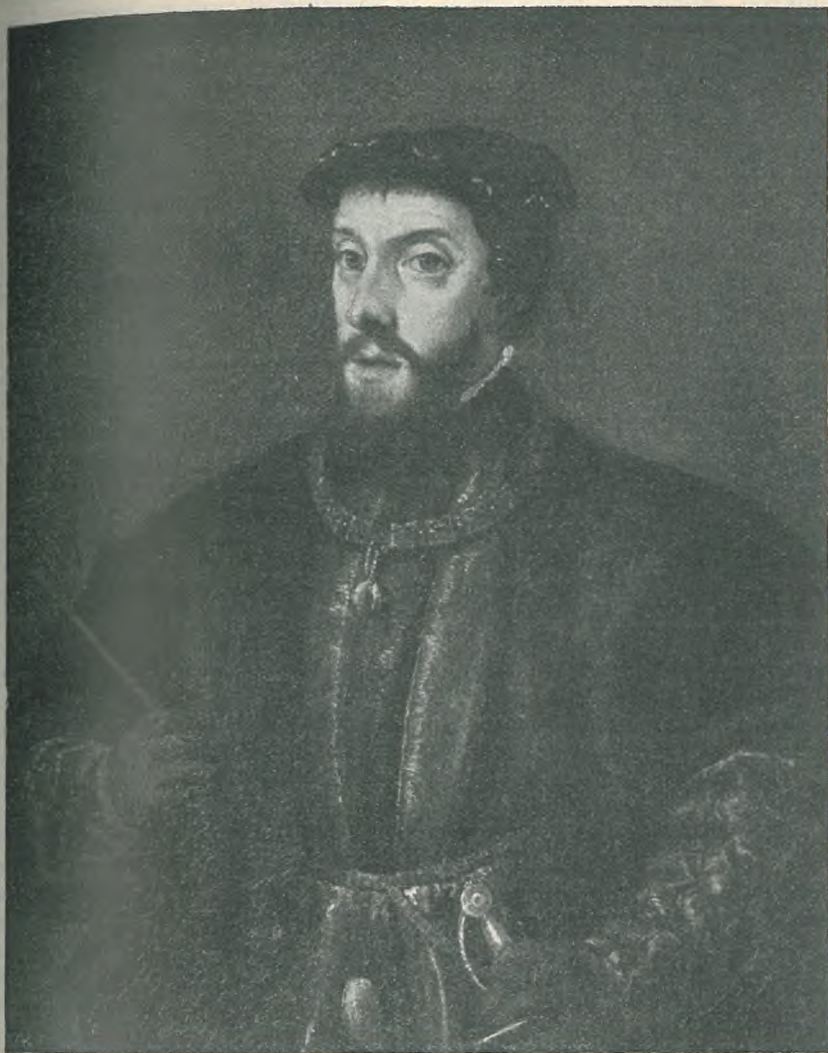
tedaj pravico izvrševati svojo oblast, ko sta s prisego potrdila deželne pravice in svoboščine, med tem pa naj stanovi sami skrbe za upravo javnih zadev. Nižjeavstrijski deželni zbor je „regimentu“ kratkomalo odpovedal pokorščino. Kranjski deželni zbor se sicer ni upal kaj takega storiti, vendar so njegovi sklepi v bistvu merili na isti cilj. Stanovi so se polastili uprave cesarskih posestev, odredili vse potrebno za obrambo dežele in imenovali nekaj poslancev za skupni deželni zbor, ki se je imel sniti v Brucku ob Muri. Enake sklepe so napravili Štajerci in Korošci. Dne 13. marca 1519 so se poslanci notranjeavstrijskih dežel sešli z onimi iz Spodnje in Gornje Avstrije in iz Tirolskega v Brucku. Tu se je razpravljalo o enotni organizaciji deželne brambe, o pomožnih četah, ki so se imele poslati ogrskemu kralju, o poslanstvih k Hrvatom in Benečanom za sporazumno postopanje in dobro sosedstvo, o kovanju novcev in sploh o rešitvi vseh javnih zadev, ki so sicer spadale v delokrog vladarjev. Tu se prvič jasno pokaže, koliko oblast so si prisvajali stanovi pri vladi dežele. Hoteli so ob medvladju sami odločevati o vseh strokah deželne uprave in pred poklonitvijo novemu vladarju narekovati pogoje, pod katerimi bi bili voljni, priznati njegovo oblast. Zato se ni čuditi, da je prišlo že sedaj do nasprotstva med vladarji in stanovi, ki se je tekom 16. stoletja ob hudih verskih bojih še poostrilo.

Dediča avstrijskih dežel, brata Karol in Ferdinand, sta tedaj bivala izven avstrijskih dežel, prvi na Španskem, drugi v Belgiji. Splošni deželni zbor v Brucku je sklenil, da gre posebno, poslanstvo, sestavljeno iz zastopnikov vseh avstrijskih dežel, k starejšemu bratu Karolu na Špansko, da opraviči postopanje stanov in se dogovori z njim glede poklonitve. Kranjski stanovi so izvolili v to poslanstvo: Trojana Turjaškega, viteza Jurija Schnitzenpauma in Nikolaja pl. Turna; koroški stanovi so poslali na Špansko Ivana Ungnada in Ivana s Silberberga, Štajerci Sigismunda pl. Herberštajna in Ivana Hofmana. Koncem junija se je poslanstvo sešlo v Beljaku in potem odpotovalo preko Pontebe, Benetk, Ferare, Florence v Rim in Neapelj. Tu so se vkrcali na ladje, a še le po mnogih nezgodah in prestanem hudem viharju so 3. novembra dospeli v Barcelono.

Kranjski poslanci so podali deželnim stanovom obširno poročilo o svojem potovanju, ki je zanimiva priča tedanjih kulturnih razmer. Naj tu omenim nekatere posameznosti.

V Benetkah je sprejelo poslanstvo v imenu republike dvanajst odličnih beneških plemičev in jih spremilo v prenočišče k sv. Juriju. Drugi dan je bil slovesen sprejem pri dožetu in beneškem senatu. Pokazali so jim svojo zakladnico in jih bogato pogostili. Enako so bili sprejeti v Padovi, Ferari, Bolonji. V Rimu jim je cesarski poslanik izprosil avdijenco pri papežu Leonu X. V Neaplju so se pogodili z nekim posestnikom ladij, da jih preko Sardinije prepelje na Špansko. Plačali so mu za prevoz 400 cekinov. Veter in vreme sta jim bila zelo nasprotna. Več tednov so morali čakati pri Sardiniji na odprtem morju ugodnega vetra. Komaj pa so zapustili sardinsko obrežje, že je nastal močen vihar, ki jih je vrgel proti otoku Minorki. „Vsi mornarji so že obupali in se pripravljali za plavanje. Klicali

so Boga in našo ljubo Gospo iz Monserata na pomoč, ki jih je res čudežno rešila.“ Tudi nadaljna pot ni bila brez mnogih zamud in

Cesar Karol V.

(Po Tizianovi sliki v dunajskem dvornem muzeju.)

težav. Skoraj tri mesece so porabili za prevoz iz Neaplja na Španko, kjer so se izkrcali 3. novembra.

Sprejem na kraljevem dvoru ni bil posebno milostljiv. Nižjeavstrijski poslanec Siebenbürger je govoril precej oblastno in žaljivo.

Karolov kancelar Gattinara je v cesarjevem imenu odgovoril in grajal postopanje deželnih stanov, ker niso hoteli priznati oblasti od Maksimilijana postavljenega „regimenta“ in samovoljno posegali v vladarjev delokrog. Bivanje v Barceloni se je zavleklo skoraj do Božiča. Dne 16. decembra so bili poslanci pri cesarju Karolu zadnjikrat v avdijenci, potem so se vrnili po kopnem preko Francoske in Italije proti domu. Karol je med tem imenoval posebno komisijo, sestavljeno iz duhovskih in svetnih veljakov, ki je v letu 1520. potovala po vseh avstrijskih deželah in v njegovem imenu sprejemala poklonitev deželnih stanov. Kranjci so se nekaj časa branili, češ, da mora preje vladar s prisego potrditi pravice dežele. Toda na odločno cesarjevo zahtevo so se vdali in slovesna poklonitev se je izvršila 11. julija istega leta.

Habsburške dežele so izza časa cesarja Maksimilijana preveč narasle po številu in obsegu, bile so tudi preveč različne po jeziku in navadah, da bi jim mogel gospodovati en sam vladar. Že cesar Maksimilijan je hotel avstrijske dežele združiti v kraljevino in Ferdinanda povzdigniti v kralja. Karol je to namero izvršil. S pogodbo, sklenjeno v Wormsu 8. aprila l. 1521., je prepustil bratu Ferdinandu Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko, Koroško, Goriško in Kranjsko. Vendar poslednje ne v celem obsegu. Slovenska krajina, Istra, Kras s Trstom in Reko so se imele kot posebna skupina združiti s španskimi posestvi v Italiji, Milanom in Neapljem. Ta združitev bi bila imela usodne posledice za naše dežele. Zato so deželni stanovi odločno proti njej ugovarjali. Ko je nadvojvoda Ferdinand leta 1521. sklical deželni zbor v Ljubljano, da sprejme poklonitev stanov, so ti izjavili, da morajo preje vsi odtrgani deli Kranjske: Slovenska krajina, Istra, Kras s Trstom in Reko, biti z njo zopet združeni, preden morejo novemu deželnemu knezu obljubiti pokorščino. Ta odločen nastop je pomagal. V novi delitveni pogodbi, ki sta jo brata sklenila 30. januarja leta 1522. v Bruselju, so bili vsi omenjeni deli zopet vteleseni Kranjski. Za stanove je bila poslej bruseljska pogodba postavni temelj, na katerega so se opirali, ko so zahtevali, da tudi Trst prevzame naklade in bremena dežele Kranjske, kateri pripada.

Kmalu po sklenjeni pogodbi je prišel Ferdinand v Avstrijo, da prevzame vlado svojih dežel. Najprej se je podal v Dunajsko Novo mesto, kjer je poseben sodni dvor pod nadvojvodovim predsedstvom preiskoval prepir med starim in novim „regimentom“. Osem upornih Dunajčanov, ki niso hoteli priznati oblasti prejšnje vlade, je bilo na smrt obsojenih. Iz Avstrije je odšel Ferdinand na Tirolsko in se nastanil v Innsbrucku. Bil je takrat visok, suh mož, bledega obraza, zelo ponosen in poln velikih načrtov. Njegova vlada je bila za Avstrijo v mnogem oziru velepomembna. O vojskah s Turki in o pričetkih luteranstva hočem pozneje razpravljati. Tu naj omenim le nov kmečki upor in pridobitev ogrsko-hrvaških dežel.

* * *

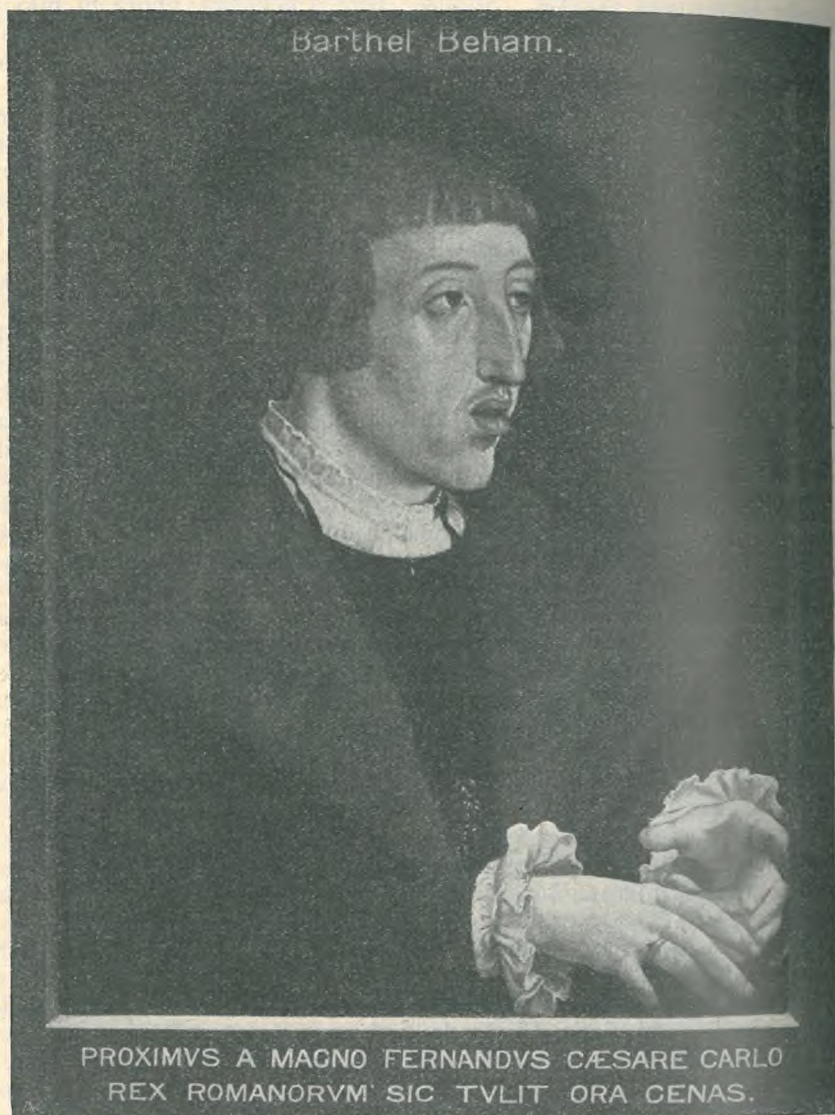
Komaj so se polegli valovi velikega kmečkega punta l. 1515., že je začelo med kmeti iznova vreti. Iskro upora so zanetili to pot Lutrovi nauki o „evangeljski prostosti“ in „svobodi krščanskega

človeka“. Njegovi predikanti so bili marsikje voditelji upornih kmetov. Tudi v zahtevah, ki so jih uporniki stavili, se pojavlja vpliv nove vere. Zahtevali so prostost od tlake, letnih davščin in cerkvene desetine, odpravo gradov, samostanov in škofij, prosto uporabo gozdov, pašnikov in voda, svobodno oznanovanje „čistega evangelija“, svobodno volitev župnikov itd. Merili so torej na popolni politični, verski in socialni prevrat. Središče tega kmečkega upora ni bilo v naših avstrijskih deželah, temveč na južnem Švabskem, kjer so se tudi izvojevali glavni boji med gospodo in podložniki. Vendar so valovi tega gibanja segli tudi v naše obližje.

Iz Švabskega se je razširil kmečki upor najpreje po Tirolskem, kjer so kmetje napadli mesto Briksen, opustošili hiše plemičev in duhovnikov in oplenili samostan Neustift. Tudi v Pustriški dolini, okoli Bolcana in Merana je izbruhnil upor. Na Solnograškem so se dvignili kmetje in rudarji v Gaštanjski dolini, drli z vojsko proti glavnemu mestu in oblegali nadškofa Mateja Langa v trdnjavi Hohen-salzburg. Ferdinandu se je posrečilo Tirolsko pomiriti s tem, da je izdal nov deželni red, s katerim so se odpravile marsikatere davščine in robote, toda v italijanskem delu dežele je bil upor šele po mnogih krvavih bojih in strašnih kaznih zadušen. Komaj se je posrečilo v eni deželi napraviti mir in red, vzplamtel je „punt“ že v drugi. Na Gornjem Avstrijskem in Štajerskem so bila ugodna tla. Med tem, ko so se v Innsbrucku pogajali, so že bili plat zvona po štajerskih in avstrijskih vaseh. Povsod so zgrabili kmetje in rudarji za sulice, cepce, vile, kose in se združili v „krščanski punt“. Okoli Schladminga in Admonta je bil upor najhujši. Ljubljanski škof Krištof Ravbar, ki je bil takrat upravitelj admontskega samostana, je ukazal vse samostanske dragocenosti spraviti na utrjen grad Galenstein. Sam pa je z močno četo zastavil pri neki soteski dohod upornim rudarjem. Vendar se je upornikom posrečilo prodreti skozi Ravbarjeve vrste, polastiti se opatije in jo opleniti. Duhovniki so morali bežati. Štajerski stanovni so poslali proti razdivjanim kmečkim četam svojega deželnega glavarja Sigismunda Dietrichštajna, ki je bil pa vsled bolehnosti nesposoben za poveljništvo. Uporniki ga pri Schladmingu napadejo, njegove čete razkrope, njega samega pa ujamejo. Šele grofu Nikolaju Salmu, ki je z vojsko notranje-avstrijskih deželnih stanov prišel na pomoč, se je posrečilo kmečko vojsko premagati. Mesto Schladming je bilo popolnoma razdejano, voditelji kmečke vojske na smrt obsojeni, njihove hiše porušene, vsem upornim krajem je bila naložena globa.

Zdelo se je, da bode nemško kmečko gibanje našlo odmev tudi po naših dolinah in vaseh. Tudi med kranjskimi kmeti je začelo vreti in razširjale so se med njimi enake zahteve, kakor so jih stavili uporniki na Švabskem. Toda do prelivanja krvi ni prišlo. Deželni glavar Jožef Lamberg je hitro zbral v Kranju 300 oboroženih konjenikov in upor v kali zadušil. Da je bil položaj precej nevaren, spoznamo iz poročila, ki so ga podali kranjski poslanci na državnem zboru v Avgzburgu nadvojvodu Ferdinandu. V njem pravijo, da je upor sicer začasno zadušen, vendar je pričakovati, da razdivjani kmetje

ne bodo preje jenjali, dokler ne pripravijo vladarja ob moč in oblast, plemstvo in duhovščino pa ob življenje in imetje. Zato naj deželni knez skrbi, da bodo prihodnje leto oborožene čete pripravljene za pomoč, ako bi se upor ponovil. Vojske zoper uporne kmete in rudarje na Zgornjem Štajerskem so se udeležili tudi kranjski in koroški

Cesar Ferdinand I.

(Po sliki v dunajskem dvornem muzeju.)

stanovi. Kranjci so poslali tja oboroženo četo konjenikov in suličarjev pod vodstvom Gašperja Ravbarja, Ivana Kacijanarja in Franca Tannhausena, ki pa ni imela posebne sreče. Gašpar Ravbar je bil ujet in

Kraljica Ana, soproga Ferdinandova.

(Po sliki v dunajskem dvornem muzeju.)

obglavljen, njegove čete razkropljene. Kranjska je zahtevala od solnograškega nadškofa kot odškodnino za dovoljeno pomoč 5000 goldinarjev, vendar jih ni dobila nikdar izplačanih.

Naslednje leto 1526. je bilo za Avstrijo velepomenljivo. Prineslo je nadvojvodu Ferdinandu tri nove krone: ogrsko, hrvaško in češko.

Mladi kralj Ludovik II., iz rodu poljskih Jagelovičev, ki je vladal omenjenim trem kraljevinam, je obležal po krvavi bitki s Solimanom pri Mohaču mrtev na bojnem polju. Po dedni pogodbi, sklenjeni med Habsburžani in Jageloviči, je imel nadvojvoda Ferdinand, soprog Ludovikove sestre Ane, pravico do nasledstva. Na Češkem se je Ferdinandu posrečilo brez posebnih težav uveljaviti svoje pravice. Čehi so se sicer trdo držali načela, da imajo pravico voliti svojega kralja, toda volilni odbor se je na skrivnem pogajal s Ferdinandovimi zaupniki in pri volitvi dne 26. oktobra je dobil Ferdinand vse glasove. Češke velikaše je pridobil deloma s privilegiji, deloma z denarjem. Že v začetku leta 1527. (24. februarja) se je vršilo v Pragi slovesno kronanje.

Manj ugodno so se razvijale stvari na Ogrskem in Hrvaškem. Na Ogrskem so se držali magnati, skoraj vsi cerkveni knezi in nižje plemstvo erdeljskega vojvoda Ivana Zapolja in sklicevali na odlok državnega zbora iz leta 1505., po katerem je bilo tujcem zabranjeno zasesti ogrski prestol. Ferdinand se je izprva skušal pogajati z narodno stranko Zapoljevo in doseči mirno poravnavo. Kot posredovalce in nadvojvodove zaupnike nahajamo pri teh obravnavah opetovano odlične plemiče iz naših slovenskih dežel. Na sestanku slavonskih in ogrskih velikašev v Požunu (18. novembra 1526) sta zagovarjala Ferdinandove pravice ljubljanski stolni dekan Jurij Kreutzer in Erazem Dornberški. Ko so Zapoljevci sklicali državni zbor v Stolni Beligrad, da volijo novega kralja, je Ferdinand poslal tja svoje zastopnike Sigismunda Višnjegorskega (Weichselberger), Marka Becka in Filipa Breuerja. Toda ogrsko plemstvo je bilo na Ferdinanda tako razsrjeno, da je začelo pretiti njegovim poslancem. Morali so kar najhitreje zbor zapustiti, da so odnesli življenje. Soglasno je bil Ivan Zapolja izvoljen za ogrskega kralja in slovesno kronan (11. novembra). Z njim so potegnili tudi nekateri slavonski plemiči, katerim sta načelovala knez Krsto Frankopan in zagrebški škof Simon Erdedi. Med tem se je na Ogrskem začela gibati tudi avstrijska stranka, kateri je načelovala kraljica-vdova Marija Avstrijska. Njeni svetovalci so bili: ogrski palatin Štefan Batory, ljubljanski škof Krištof Ravbar, plemiči Jurij Herberštajn, Erazem Dornberški in Štefan Pemflinger. Zapolja je hotel prestolno vprašanje rešiti na ta način, da je ponudil kraljici-vdovi ženitev, toda ponosna Habsburžanka ga je kratko zavrnila, čes, da noče biti izdajica svojega brata, ki je prisegel, da hoče za ogrsko krono živeti in umreti. Palatin Batory, ki je po ogrski postavi imel edini pravico, sklicati državni zbor v slučaju, da je bil prestol izprazen, je zbral Ferdinandu vdane ogrske stanove v Požunu (16. decembra). Razun maloštevilnih plemičev in dveh škofov so bili tu zastopani le Saksonci z Erdeljskega pod grofom Pemflingerjem in nemško mestno prebivalstvo iz severne Ogrske. Volilni zbor je imel

svoje shode v frančiškanski cerkvi. Palatin Štefan Batory je opozarjal v uvodnem govoru na žalostne razmere v ogrski državi, kateri preti divji Turek, in ki je vzlic strašni nevarnosti razdeljena v razne stranke. Opominjal je stanovce, naj izvolijo takega kralja, ki bode mogel zemljo braniti pred Turki in ji zaceliti hude rane. Slednjič je priporočil Ferdinandanda kot takega vladarja. Škof Krištof Ravbar, ki je načeloval Ferdinandovim poslan-
cem, je izjavil v imenu nadvojvodovem: „Naš gospodar bode branil Ogrsko ne le s svojo lastno močjo, temveč tudi s silami, ki mu jih bodo poslali v pomoč nemški cesar, nemški knezi in drugi njegovi rojaki. Trdno je sklenil, da za vaš blagor žrtvuje svoje imetje, svojo osebo, svoje življenje in svojo kri. Kot zetu kralja Vladislava in na podlagi dogovorov, sklenjenih od njegovega pradedca Friderika in deda Maksimilijana imel bi popolno pravico, da zahteva ogrsko krono in da se dvigne z orožjem nad vojvoda, ki si jo prisvaja; toda on noče prelivati krščanske krvi, in najmanj krvi Ogrov, ki se že toliko časa hrabro bore za krščansko vero. Zato ni mislil nikoli z vojsko iti nad nje, temveč pričakuje njihovega priznanja in izvolitve.“

Nato so ogrski zagovorniki kraljice Marije poudarjali, da je Ferdinand sprog Ane, potomkinje starih ogrskih kraljev, in zboru predlagali, naj ga po ženskem nasledstvenem pravu prizna za kralja. Izvolitev Ivana Zapolja je bila proglašena za neveljavno, ker volilnega shoda v Stolnem Belemgradu ni sklical palatin; potem so vsi navzoči soglasno oklicali Ferdinanda za kralja ogrskega. Slovesno zvonjenje in pokaenje topov je naznanjalo ljudstvu, da je Habsburžan zasedel ogrski prestol. Kronanje se ni moglo izvršiti, ker je bila krona sv. Štefana v rokah Ferdinandovega tekmeca, Ivana Zapolja. Orožje je moralo odločiti med dvema kraljema.

Kraljica Marija Ogrska, soproga Ludovika II.

Največjega pomena za daljni razvoj ogrskih razmer so bili dogodki na Hrvaškem. Hrvati so se bili leta 1102., po smrti zadnjega svojega narodnega vladarja Zvonimira, na podlagi pisane pogodbe, sklenjene z ogrskim kraljem Kolomanom, pridružili kroni sv. Štefana in priznavali oblast ogrskih kraljev nad troedino kraljevino. Ko je z Ludovikom II. izumrla dinastija ogrskih kraljev, so smatrali Hrvati, da je pogodba z Ogrsko porušena in si prisvajali pravico, da samostojno odločujejo glede prestolonasledstva. Marsikaj jih je nagibalo na avstrijsko stran. Že za časa celjskih grofov so družile Slovence in Hrvate tesne vezi, ki so se ob hudih turških bojih, ko so vzajemno stali na straži „za krst častni in svobodo zlato“, le še utrdile. Stanovi „Notranje Avstrije“ so mnogokrat podpirali Hrvate z denarjem in vojaštvom. Posebno jim je še nadvojvoda Ferdinand v zadnji vojski s Turki, ki je izbruhnila l. 1521., poslal na pomoč svojega poveljnika grofa Nikolaja Salma, da ščiti gradove ob Uni. Za Salmom so bili Ferdinandovi vrhovni kapitani na Hrvaškem Nikola Jurišič in Ivan Kacijanar. Pa tudi hrvaški plemiči so imeli mnogo posestev na Kranjskem in Štajerskem in se bratili z avstrijsko gospodo. Zato se ni čuditi, da je avstrijski vpliv na Hrvaškem tembolj rasel, čim manj se je mogla nesrečna dežela zanašati na ogrsko pomoč. Ob turškem navalu l. 1525. je prišlo na Dunaj hrvaško poslanstvo in svoje kraljestvo izročilo pokroviteljstvu nadvojvoda Ferdinanda. Da bi si tembolj zagotovili njegovo pomoč, so hoteli celo Ferdinanda proglasiti za kralja bosenskega.

Ko je bilo v vprašanju prestolonasledstva storiti odločilen korak, pojavila se je tudi med Hrvati razdvojenost. Hrvaški plemiči iz Primorja so se odločno nagibali k nadvojvodu Ferdinandu, med tem ko so se slavonski stanovi navduševali za Ivana Zapolja, čigar rodni grad Zapolje je bil na slavonski zemlji med Vrbovo in Novo Gradiško. Volilni sabor so sklicali Hrvati v grad Cetin na dan sv. Tomaža, 21. decembra 1526. Ferdinand si je izbral za poslance na tem saboru štiri odlične Kranjce: dunajskega prošta, doktorja filozofije in prava, Pavla iz Kamnika (de Oberstain), vrhovnega poveljnika Nikolaja Jurišiča, Ivana Kacijanarja in Ivana Püchlerja, poveljnika gradu Mehovo na kranjskohrvaški meji. Ferdinandovi poslanci so se sestali s hrvaškimi stanovi 31. decembra v frančiškanskem samostanu na Cetinu. Predmet pogajanj je bila pred vsem deželna bramba, katero bi moral Ferdinand na svoje stroške vzdrževati na Hrvaškem. Razprave so se zategnile skoraj do večera drugega dne. Ko so Ferdinandovi poslanci pristali na zahteve Hrvatov, so zbrani stanovi 1. januarja l. 1527. soglasno izvolili Ferdinanda „za pravega, nedvojbenega, naravnega, vsega slavnega kraljestva hrvaškega kralja in gospodarja“.

Nekaj dni po cetinskem saboru (6. januarja) so se zbrali tudi stanovi kraljevine Slavonije v mestecu Dubrava pod vodstvom kneza Krsta Frankopana in zagrebškega škofa Simona in izvolili Ivana Zapolja za kralja. Vendar je moral knez Frankopan navzočim plemičem obljubiti in priseči, da bode delal za mir in sporazum med obema protikraljema. Tako je bilo tudi hrvaško kraljestvo ob začetku novega leta 1527. razdeljeno v dva velika tabora: Slavonija je imela za kralja Ivana Zapolja, Hrvaška pa nadvojvoda Ferdinanda.

Hrvatje so pričakovali od novega kralja, da združi kraljevino Hrvaško s svojimi dednimi, notranjeavstrijskimi deželami v eno upravno celoto, da potrdi vse njene pravice in privilegije in zlasti da vzdržuje na Hrvaškem stalno vojaško posadko 1000 konjenikov in 200 pešcev v obrambo meje proti Turkom. Ko se te obljube Ferdinandovih poslancev niso izvršile, se je hrvaško plemstvo 28. aprila l. 1527. zopet sešlo na sabor v Cetin in se v spomenici na kralja Ferdinanda bridko pritoževalo nad hudo škodo, ki jo mora trpeti Hrvaška, ker nedostaje močne deželne brambe. Poleg tuge in žalosti, ki se javlja v tej spo-

menici, se odlikuje na nekaterih mestih tudi po svojem moškem ponosu, ako na primer stanovi poročajo kralju: „Naj ve vaše veličanstvo, nikdar še ni bilo slišati, da si je kateri vladar s silo podvrgel Hrvaško, ampak po smrti zadnjega našega kralja Zvonimira smo se svobodne volje pridružili sveti kroni ogrskega kraljestva in sedaj vašemu veličanstvu.“ Na to odločno spomenico je odgovoril Ferdinand s pomirljivim pismom, v katerem je izkušal potolažiti in ohrabriti užaljene hrvaške stanovce. Obljubil jim je, da bode imenoval novega skrbnega bana, utrdil obmejne gradove in da jim bode njegov poveljnik Jurišič s svojo vojsko ob kakem nenadnem napadu vedno v zaščito. Le dvojne želje jim za

sedaj ne more izpolniti. Na Hrvaškem ne more vzdrževati tisoč konjenikov in dvesto pešcev, ker rabi vojaštvo na Ogrskem proti upornemu Zapolju; enako ne more pristati na njihov predlog, da združi Hrvaško s svojimi avstrijskimi deželami, ker ima ogromno posla z drugimi važnimi zadevami. Vendar hoče o tem potrebno ukreniti, ko napoči ugoden čas.

Med tem se je bil že vnel krvavi boj za ogrsko in hrvaško krono. Izmed kranjskih plemičev se je takrat najbolj proslavil mož, ki je par desetletij pozneje z viška slave nenadno strmoglavil v prepad — Ivan Kacijanar. Ta odličen vojskovodja je bil potomec neke

Kardinal Matej Lang, nadškof solnograški.

plemenite rodovine, ki je imela že sredi 13. stoletja posestva okoli Gornjega grada v Savinjski dolini in dobila svoj priimek od grada Katzenstein ob Paki blizu Šoštanja. Več Kacijanarjev nahajamo kot vazale Gornjegradčanov. Leta 1370. je spremljal Rudolf Katzenstein vojvoda Albrehta na Furlansko. V prvi polovici 15. stoletja so Kacijanarji svoja posestva v Savinjski dolini deloma prodali in se naselili na Gorenjskem okoli Radovljice. Celjani pa so leta 1439. razdrli grad Katzenstein, da ne bi prišel v roke cesarju Frideriku.

Škof Slatkonja.⁷³

(Po sliki v novomeški proštiji.)

Leta 1476. čitamo prvič o posestvih Kacijanarjev v Begunjah, kjer je bil njihov grad, kjer Katzenstein imenovan, bližnji sosed „Kamnu“, gradu Lambergov. Oče našega junaka je bil Lenart Kacijanar, mati pa Uršula, sestra znamenitega Žiga Herbersteina iz Vipave. Prvič se pojavi v domači zgodovini ime Ivana Kacijanarja, ko je poveljeval oddelku lahke konjice v boju proti Turkom. Kmalu potem ga nahajamo na Zgornjem Štajerskem, kjer je vodil četo kranjskih deželnih stanov proti upornim kmetom. Nadvojvoda Ferdinand ga je imenoval za svojega poveljnika na Hrvaškem in večkrat rabil v zaupnih diplomatskih poslih. LAVORIKO zmagonosnega vojskovodja pa si je pridobil Kacijanar v bojih z Ivanom Zapoljem.

Nadvojvoda Ferdinand je zbral ob ogrski meji močno vojsko, ki je štela 8000 pešcev in 3000 izbranih konjenikov. Za vrhovnega vojskovodja je imenoval braniborskega markgrofa Kazimira, za podpoveljnike pa grofa Nikolaja Salma, Ivana Kacijanarja, Leisserja in druge. Ker je markgrof kmalu obolel, sta postala Salm in Kacijanar glavna poveljnika avstrijske vojske. Ferdinand je prodiral s svojimi četami na desnem bregu Donave. Gradovi in trdnjave v tem kraju, kakor Gjur (Raab), Ostrogon, Višegrad, so se mu vdale brez odpora ali po kratkem boju. Že 20. avgusta leta 1527. je imel Ferdinand slovesen vhod v Budimpešto, od koder se je bil Zapolja na Veliki

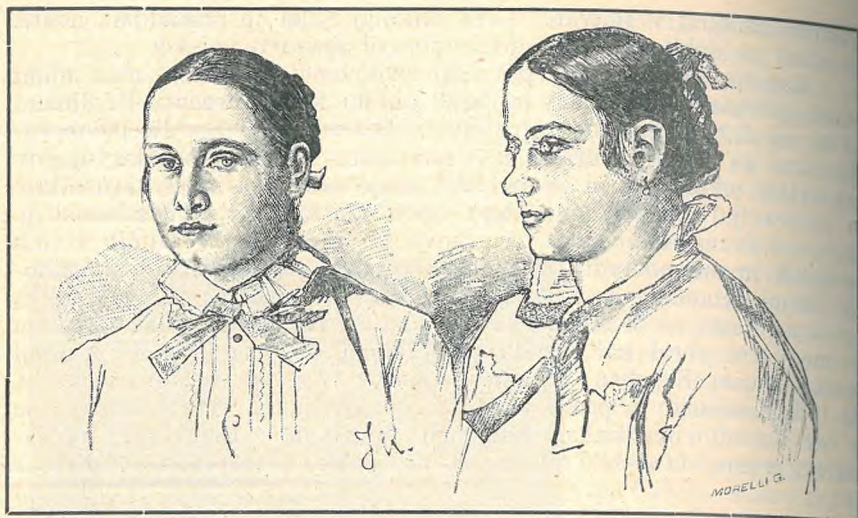
Šmaren umaknil v Hatvan. Grof Nikolaj Salm je nemudoma udaril za njim, ga dohitel pri Tokaju in porazil njegovo vojsko.

Zapolja so zdaj najvplivnejši privrženci zapustili, med njimi ogrski primas Pavel Varday in varuh ogrske krone Pereny. Ferdinand je bil na državnem zboru v Stolnem Belemgradu (Stuhlweißenburg) slovesno za kralja potrjen in 3. novembra kronan. Vendar njegov trdovratni tekmeč še ni obupal nad svojo srečo, si iskal zaveznikov in pripravljal za prihodnje leto novo vojsko. Kralj Ferdinand je imenoval Ivana Kacijanarja za vrhovnega poveljnika v daljnih vojnih podjetjih in mu podredil 3200 pešcev in 800 konjnikov. S temi maloštevilnimi četami je osvajal Kacijanar na gorenjem Ogrskem grad za gradom, mesto za mestom. Le Trenčin se mu je ustavljal. Zapolja je med tem zbral na vzhodnem Ogrskem 7000 mož in šel z njimi proti Košicam (Kaschau), da kaznuje mesto, ki se mu je bilo izneverilo. Pa tudi Kacijanar je prišel branit svoje zaveznike. Pred mestom se je razvila odločilna bitka. Kacijanar je navalil s toliko silo na Zapoljeve trume, da so bile tekom ene ure pobite in razpršene (6. marca).

S to zmago je postal Ferdinand neomejen vladar na Ogrskem, Kacijanar pa si je pridobil sloves zmagovitega poveljnika. Zapolja je moral bežati na Poljsko in je izkušal s pomočjo sultana Solimana srečnemu tekmeču iztrgati ogrsko krono. Turki so zdaj posegli v ogrske boje.

Spomenik na Mohaškem polju.

Ogrske Slovenke.

2. Ogrski Slovenci.

Preden dalje zasledujemo krvave vojske s Turki, ki so se spletle iz domačih bojov med Ferdinandovo in Zapoljevo stranko, se moramo preje ozreti na najvzhodnejši del našega naroda, ki je stoletja živel pod oblastjo Madjarov skromno, tiho življenje in leta 1526. z Ogrsko vred prišel pod habsburško oblast, to so — ogrski Slovenci.

Še dandanes se Slovenci, ki bivajo na Ogrskem pod krono sv. Štefana, in katere cenijo približno na 80.000 duš, precej ločijo od svojih rojakov po avstrijskih deželah. Govore svoje narečje, v katerem so pisane tudi njihove knjige. Ker so že tisoč let gospodarsko in politično odvisni od Madjarov, so tekom stoletij marsikaj od njih sprejeli, in mnogo slovenskih vasi je že potonilo v madjarski povodnji. Tudi tu mnogokje le imena gorâ, rek in vasi pričajo o nekdanjih slovenskih prebivalcih. Vendar je zgodovina ogrskih Slovencev zelo zanimiva, ker nas uči, da so Madjari zlasti od njih prejeli krščansko kulturo in pod njihovim vplivom se privadili mirnemu, poljedelskemu življenju.

Do najnovejšega časa so Madjari imenovali Slovence, ki so prebivali po zapadnih ogrskih županijah, „Vandale“. Od kod to ime, ni prav jasno. Ali tiči za njim znano nemško ime „Vendi“ (die Weidenden), ali pa je nastalo iz napačnega mnenja, da so ogrski

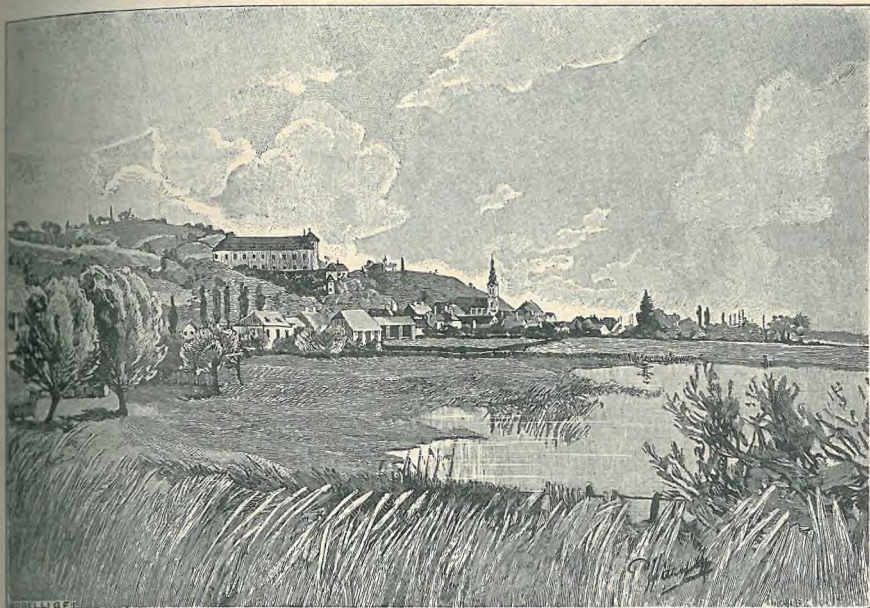
Pokrajina ob Blatnem jezeru.

Slovenci ostanek onega germanskega plemena, ki je v petem stoletju v severni Afriki ustanovilo veliko kraljestvo. Res pa je, da že koncem osmega stoletja stari kronisti z imenom „Vandali“ zaznamujejo prebivalce stare Panonije: Obre in Slovane.

V istem času so stopili ogrski Slovenci prvič v stik z zapadno, krščansko kulturo. Ko sta Karol Veliki in njegov sin Pipin v letih 790.—804. z opetovanimi vojnimi pohodi strla obrsko moč, so se tudi Slovenci, bivajoči ob povodju Mure in Rabe, otresli dolgoletnega jarma svojih azijskih tlačiteljev. Solnograški metropolit Arno in njegov pomožni škof Teodorik sta na Karolovo povelje tukaj prva oznanovale sveto vero, posvečevala cerkve in nastavljala duhovnike. Ker so bili Obri skoraj popolnoma iztrebljeni in je rodovitnim panonskim nižavam primanjkovalo prebivalstva, so se v prvi polovici 9. stoletja Slovenci po teh krajih pričeli zelo množiti in po malem naselili ves svet od Mure pa do Donave na vzhodu. Tu se je pod nemško vrhovno oblastjo okoli leta 840. osnovala slovenska država, kateri je izprva načeloval Pribina in pozneje Kocel. Središče te države je bil Pribinov grad ali Blatograd (sedaj Salavar) ob Blatnem jezeru, čigar lega na nizkem holmu sredi močvirja živo spominja na druge slične staroslovenske utrdbe po Karantaniji. Pod Pribinovo vlado je panonska Slovenija hitro napredovala v krščanski omiki. V Blatnem gradu je vojvoda poleg cerkve sv. Ivana Krstnika in Matere božje postavil še veličastno cerkev v čast mučeniku Adrijanu, za katero mu je nadškof Liupram iz Solnograda poslal potrebne zidarske, slikarske, kovaške in tesarske mojstre. Izven glavnega mesta so nastale cerkve tudi v Pečuhu (Fünfkirchen), Kiseku (Güns), Dudlebih (blizu Radgone), Ptuju, Pesnici, Lendovi in mnogih drugih krajih, ki jih stari zapiski natančno navajajo, katerim se pa lega ne da določiti, ker so morebiti tekom časa brez sledu izginili ali pa dobili popolnoma novo ime. Štirinajst cerkvâ imenuje neki neznani zgodopisec iste dobe na vzhodnem Ogrskem, ki so bile vse za Pribinove vlade sezidane in posvečene. Za višje duhovnike so nastavili solnograški nadškofi v Pribinovi državi nekega Dominika, potem Svarnagla in Altfrida.

Nova doba je napočila ogrskim Slovencem s prihodom slovanskih apostolov Cirila in Metoda. Sveta brata sta prišla med panonske Slovence, ko sta potovala iz Morave v Rim. Vojvoda Kocel, Pribinov naslednik, ju je sprejel z veliko častjo in se razveselil, ko je videl v slovanskem jeziku pisane knjige. Dal je Cirilu 50 učencev, da bi jih poučil v potrebnih znanostih in pripravil za duhovniški poklic. Posebno uspešno je deloval sv. Metod v Kocelovi državi po svoji vrnitvi iz Rima, kjer je bil od papeža posvečen v nadškofa čez panonsko in moravsko zemljo. Solnograški višji duhovnik Richbald in njegovi pomočniki so videli, da proti njemu ničesar ne opravijo in so zapustili deželo. Delovanje vnetega moža je sicer prekinila obsodba in ječa v Solnogradu, vendar ga leta 873. zopet nahajamo na panonskih tleh, kjer je imel gotovo svojo stolico v Blatnem gradu pri vojvodu Kocelu, ki se ga je oklepal z veliko ljubeznijo in češčenjem. Panonski Slovenci so bili torej pred vsemi drugimi deležni blagoslovskega vpliva slovanskih apostolov.

Kocelova slovensko-krščanska država, ki se je pričela tako nadebudno razvijati, ni imela dolgotrajnega obstanka. Po smrti slovenskega vojvoda (874?) je nemški Arnulf gospodoval čez Panonijo, kateremu jo je moravski Svetopolk zaman izkušal iztrgati iz rok. Spodnje Pomurje je takrat pripadalo dudlebski grofiji, ki je imela svoje središče v Dudlebih pri Radgoni in segala precej daleč v Panonijo. Že leta 894. pa so se oglasili divji gostje, ki so uničili Kocelovo in Metodovo delo. Madjari so tisto leto napravili prvi roparski pohod preko Donave, strašno opleniili slovenske pokrajine, pobili odraslo mladino, otroke in žene pa odpeljali s seboj v sužnost. Cesar Arnulf

Spodnja Lendova.

je izročil Panonijo z Blatogradom vojvodu Braslavu, ki je takrat gospodoval nad ozemljem med Dravo in Savo, da bi jo varoval. Toda Braslav je bil preslab nasproti madjarski premoči. Sam je menda padel v boju, mnogo slovenskega ljudstva pa je takrat bežalo na jug preko Drave, da najde zavetja v Slavoniji. Okoli leta 900. so Madjari stalno zasedli svet med Muro in Donavo. Arpad, vrhovni vojskovodja Madjarov, je baje takrat sam šel s svojimi četami v dolino Rabe in Rabnice, si osvojil Železno stolico (sedaj Vasvar) in se utaboril ob Panonski gori (Panon-holma — Martinsberg), od koder je z zadovoljstvom opazoval lepo deželo, ki mu je pripadla v vojni plen. Kot posadko je tu nastanil plemo Elöd ali Lebed.

Ker so bili Madjari pastirsko in ribiško ljudstvo, so se naselili izprva v veliki množici le v rodovitnih nižavah ob Donavi in Tisi

in se od tu počasi razširjali proti gorskim krajem. Slovenci so postali od njih odvisni, morali so jim obdelovati zemljo in jim dajati velik del svojih pridelkov. Toda njih število se je zelo skrčilo, deloma vsled krvavih bojev z novimi gospodarji, deloma vsled kupčije s sužnji, ki so jo Madjari pričeli v veliki meri gojiti ob jadranski obali.

Že v svoji prejšnji domovini ob Črnem morju so imeli Madjari navado, napadati slovanske naselbine in jetnike zamenjavati grškim trgovcem za žamet, pisane preproge in drugo blago. Enako so delali sedaj tudi s slovenskimi jetniki, ki so jih ugrabili na Ogrskem, Štajerskem in po Slovenski krajini. Spravili so jih v istrska pristanišča, predvsem v Pulj, kjer so jih Grki, Benečani in Židje sprejeli na svoje ladje in prodajali za drag denar mohamedanskim vladarjem v Azijo, Afriko in na Špansko. Emir Alhakem, kalif v Kordovi na Španskem, je imel v svoji telesni straži 2000 Slovanov. Pod kalifom Abderahmanom III. (912—916) se je to število pomnožilo na 4000. Imeli so posebno zaupne posle, ker jim je kalif poveril službo v svoji palači in jih kot pešce uvrstil v svojo vojsko. Enako so si tudi sultani v Magrebu s slovanskimi sužnji pomnoževali svojo telesno stražo. Največ teh žrtev je bilo iz Ogrskega in iz Slovenske krajine. Še le kralj Koloman je prepovedal na Ogrskem rojene sužnje prodajati v inozemstvo.

Ob koncu 10. stoletja se je izvršil na Ogrskem oni veliki prevrat, ki je ropazeljni in bojeviti pastirski narod Madjarov počasi izpremenil v mirne poljedelce s stalnimi naselbinami.

Ta prevrat je v zvezi s pokristjanjenjem Madjarov. Prvi ogrski knez, ki je bil naklonjen krščanski veri, je bil Gejza. Imel je za ženo poljsko knežno Sarolto, ki je bila kristjana in je tudi na svojega moža blažilno vplivala. Njegov sin Štefan (1000—1037) je na krščanski podlagi preosnoval svojo državo po evropskem zgledu in se trudil, da ji pridobi vse dobrrote zapadne kulture. Preje so bili Madjari razdeljeni v razna plemena, katerim so načelovali posamezni glavariji iz uglednih družin, kjer je bila ta čast dedna. Kralj Štefan pa je razdelil Ogrsko v velike županije (komitate), katerim je po slovanskem zgledu postavil na čelo župane (madjarsko: ispan, nemško: Gespan), ki so upravljali sodne, vojaške in civilne zadeve. V 12. stoletju je bilo okoli 70 takih županij. Slovenci so bili prideljeni zlasti salajski (Szala, ob reki enakega imena) in železni županiji (Vas), kjer so prebivali v večjih množicah. Vendar jih zasledujemo v zgodnjem srednjem veku še po mnogih drugih krajih. Posebno je skrbel kralj Štefan za razširjanje krščanstva v svoji deželi. Ustanovil je celo vrsto škofij in samostanov, ki so postala važna duhovna središča. V nekdanjem Pribinovem mestu Salavar se je ob cerkvi sv. Adriana dvignila benediktinska opatija, enako v Pečvaradu južno od Pečuha. Po njegovih stopinjah so hodili tudi drugi ogrski kralji in se trudili, da z naselbinami takih redov, ki so se pečali s poljedelstvom, dvignejo materialno in duševno kulturo. Zato nahajamo na zapadnem Ogrskem zelo pogosto benediktinske in cistercijanske samostane. Da se vpelje redno dušno pastirstvo, je ukazal kralj Štefan, naj deset vasi skupaj sezida po eno župno cerkev, kateri naj darujejo dve zemljišči, dva

GEJZA I. DVX CHRISTIANOR HVNGAROR PLATE

Gejza, prvi kršćanski knez Madjarov.

Hiše ogrskih Slovencev.

hlapca, voz s konjem, 6 volov, 2 kravi in 20 glav drobnice. Kralj sam pa je poskrbel za mašno obleko in svete posode. Vaški župani so morali gledati na to, da so ljudje praznovali nedelje, obiskovali božjo službo in izvrševali druge krščanske dolžnosti.

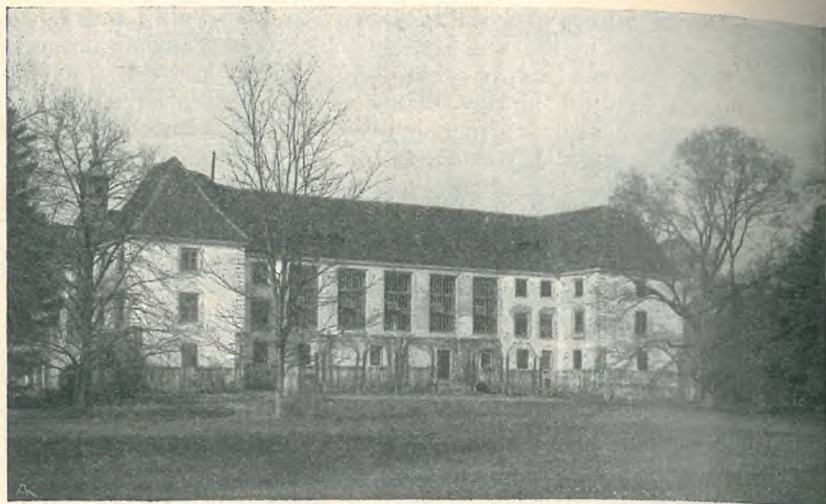
Med prebivalstvom so prvo mesto zavzemali duhovniki, drugo „grofi“ (comites), katerim so se prištevali potomci starih odličnih družin, posestniki velikih zemljišč in odlični državni uradniki, na tretjem mestu je bilo nižje plemstvo: vitezi in vojaki, ki so imeli kaj zemljišča; slednjič drugi svobodni ljudje. Podložnikov je bilo več vrst. „Vdorniki“ so bili nekako v sredi med svobodnjaki in robovi. Bivali so večjidel na kraljevih, škofijskih in samostanskih dvorih, kjer so opravljali službo čuvarjev, lovcev, vinogradnikov, mlinarjev, vojaških spremljevalcev in so bili večjidel iz vrst osvobojenih sužnjev ali siromašnih svobodnjakov. Drugi podložniki so bili privezani na grudo (hlapci, mancipia), od katere so dajali letne davščine in delali tlako svojemu gospodarju, zopet drugi so bili popolni sužnji (robovi). Med Slovenci nahajamo vse imenovane sloje prebivalstva. Razun plemičarjev nižje vrste, katerih je včasih mnogo bivalo skupaj v eni vasi, se imenujejo svobodni meščani in posestniki, hlapci in robovi. Zanimivo je, da madjarski kralj Štefan ni zatiral drugih narodnosti na Ogrskem in je tujce celo pospeševal. Imel je navado reči, da je država, ki prizna le en jezik in eno narodnost, slabotna in mora razpasti.

Napačno bi bilo misliti, da se je na Ogrskem veliki prevrat, ki je napravil iz Madjarov miroljubne poljedelce, za krščanstvo in omiko dovzetne ljudi, hipoma izvršil. Še v 12. stoletju poroča freisiški kronist Oto, da Madjari najraje bivajo po leti v šotorih, s katerimi se selijo iz kraja v kraj, jeseni pa poiščejo svoje borne koče, da v njih prezimijo. Zanimivo je zasledovati, kako so Madjari prvo omiko dobili s posredovanjem Slovanov in posebej še Slovencev. Najboljša priča za to je madjarski jezik, ki ima še dandanes prav mnogo slovenskih besed za vse one stvari, ki so bile preje bojevitemu, nomadskemu narodu neznane in ki jih je šele tedaj spoznal in se naučil jih zaznamovati, ko je prišel s Slovani v dotiko.

Umevno je, da so bili Slovenci Madjarom prvi učitelji v poljedelstvu. Zato je večina madjarskih besedi, ki zaznamuje polje in njegove lastnosti, razne stroke poljedelstva ali kmečko orodje, slovenskega izvora: na pr. jarom (jarem), kolya (kola), koczi (kočija), taliga (telega), szani (sani), kalamaz (kolomaz), lemes (lemeš), tilo (trlo), gereben (greben), czep (cep), kasza (kosa), szita (sito), jazcol (jasli), bot (bat), darong (drog), pojana (poljana), patak (potok), rona (ravan). Od Slovencev so povzeli Madjari svojo narodno nošo, belo prteno obleko z dolgo srajco in širokimi hlačami, in z njo vred so prešla v madjarsčino tudi slovenska imena za posamezne njene dele, na pr. czapka (čapka, kapa), gatya (gače), gerezna (krzno), irha (jirhovina), guba (guba), kapa (kapa), kozsok (kožuh), palast (plašč), pantlika (petlja), ruha (rjuha), taska (taška). Od Slovencev so se naučili Madjari staviti hiše in preproste utrdbe s prstenimi ali lese-nimi ograjami, od njih so prejeli mero in denar, razne vrste rokodelstva, pohištvo, nakit, godbo in igre. Enako pričajo slovenske izposojenke v madjarskem jeziku, da so se od Slovencev naučili zaznamovati

Cerkev Sv. Trojice pri Nedelji.

Szaparijev grad v Soboti.

cerkvene osebe, čase in opravila, državne oblastnike, narode, dežele in reke, na pr. kerestyen (kristjan), pogany (pogan), pap (pop), püspök (biskup), deak (dijak), prauda (pravda), megya (meja), kiraly (kralj), czaszar (cesar), vajda (vojvoda), ispan (župan), Nemeth (Nemec), Szazs (Saks ali Saksonec), Kranisz (Kranjec), Horvat (Hrvat). Nasprotno so sicer prekmurski Slovenci tekom poznejših stoletij pod vplivom madjarizacije sprejeli mnogo besedi od svojih sosedov, a tostran Mure so zašle zelo redke poedinke.

Vnanja zgodovina slovenskih pokrajin na Ogrskem nam pripoveduje o mnogih bojih, ki so se izvojevali med Madjari in nemškimi cesarji ali njihovimi mejnimi grofi. Meja med Ogrsko in Štajersko je bila dolgo časa negotova, in kdor je imel več moči, si je tudi dalje postavil svoje mejnike. Razun tega so bili bojevit in ropoželjni Madjari še vedno nemirni sosedi, ki so s svojimi pohodi dali povod mnogim praskam obmejnih plemičev.

Ko so pod Štefanovim naslednikom kraljem Petrom izbruhnile notranje razprtije, je nemški cesar Henrik III. v letih 1042.—1053. opetovano s svojo vojsko prodril na Ogrsko in si osvojil mnogo krajev ob Donavi in Rabi. Zdi se, da je hotel takrat meje nemškega cesarstva razširiti tja do Rabe in iz tamošnjih pokrajin ustvariti novo marko ali mejno grofijo. V istem času čitamo, da je mejni grof Gotefried pri Ptuju, ali kakor trde drugi, pri kraju Pütten hudo porazil ogrske čete, ki so bile vdrle na Štajersko (1042). Toda bojna sreča se je kmalu izpremenila, ker leta 1053. so Madjari iznova vdrli v Karantanijo in poleg drugih pokrajin si osvojili tudi utrjeni grad „Hengistburg“ (sedaj Wildon južno od Gradca). Šlo je v teh bojih za to, da ogrsko kraljestvo postane odvisno od nemškega cesarstva.

Vojni pohodi Nemcev pa so imeli tudi namen, njihovi kolonizaciji odpreti prosto pot v zapadne ogrske pokrajine. Koliko so pa ti boji potisnili mejo Karantanije proti vzhodu, je težko dognati. Gotovo je le, da se takrat štajersko-ogrska meja ni krila s sedanjo mejo teh dežel, temveč je ob reki Pinki, Rabi, Stremu in Krki velik kos sedanje Železne županije pripadal karantanski mejni grofiji. Enako je Radgonski okraj segal precej daleč na Ogrsko. Mnogo sedanjih ogrskih Slovencev je bilo takrat pod oblastjo karantanskih mejnih grofov.

Enake zgodovinske slike krvavih razprtij med Arpadoviči, nemških vojnih pohodov, malih obmejnih prask nam razgrinjajo tudi poznejša desetletja. Ko je leta 1063. nemški cesar Henrik IV. šel z vojsko na Ogrsko, da pomaga kralju Salomonu proti njegovemu tekmeču Gejzi, se je udeležil tega pohoda tudi kranjski mejni grof Udalrik II. in tamkaj dobil svojo nevesto Sofijo, hčer ogrskega kralja Bela I. Slovenci ob obeh straneh Mure so mnogo trpeli vsled teh napadov od vzhoda in zapada. Vendar so bili štajerski Slovenci na slabšem, ker Madjari niso le porušili njihovih domov in odvedli živino, temveč so ugrabili tudi ljudi in kot sužnje vlekli s seboj na Ogrsko. Ko so leta 1127. nekateri plemiči iz zapadne Ogrske zopet plenili po Štajerskem in so zlasti solnograški cerkvi napravili veliko škodo, je šel solnograški nadškof Konrad sam na Ogrsko, da se pritoži pri kralju Štefanu II. Res je kralj ukazal, da morajo roparski

Sedanja cerkev v Soboti.

vitezi izročiti vse jetnike in povrniti storjeno škodo. Znamenit dogodek iz teh dolgotrajnih obmejnih bojev je tudi zmaga Friderika Ptujskega nad Madjari okoli l. 1199. pri Veliki Nedelji, s katero je pridobil lep kos ogrske zemlje štajerski vojvodini. V trinajstem stoletju so se zopet boji Babenberžana Friderika II. Bojevitega, ki si je hotel osvojiti obmejne ogrske županije in po njegovi smrti boji za babenberško dediščino med češkim Otakarjem II. Premislavcem in ogrskimi kralji izvojevali na obmejnem ozemlju štajerskih in ogrskih Slovencev.

Zaradi pogoste vojne nevarnosti na obeh straneh je bila meja tako na štajerski kakor na ogrski strani dobro zavarovana. Na štajerski strani nahajamo utrjene gradove (Hartberg, Thalberg, Riegersburg, Radgono, Ptuj, Maribor, Rajhenburg); „strelske dvorce“ in močno obmejno stražo nemških vitezov. Pa tudi Madjari so svojo granico vojaško osnovali in so med slovensko in nemško prebivalstvo naselili madjarske vojnike, ki so morali stražiti mejo. Ti graničarji so živeli skupaj s svojimi družinami v velikih vaseh, so veljali za plemičarje in dobili od svojih kraljev posebne privilegije.

Značilno je za Ogrsko, da tamkaj v zgodnjem srednjem veku ne nahajamo zidanih gradov, ki so bili pri nas zelo razširjeni. Po zgledu staroslovenskih trdnjav, ki so bile napravljene iz lesa in prsti, so si napravili tudi Madjari prve svoje utrdbe. Zlasti so bila središča komitатов, kjer je stoloval veliki župan, na tak način utrjena, tako Blatograd (Salavar) in Železna stolica (Vasvar). Okoli njih so se vrstile kočje iz bičja in ilovice ali pa iz lesa. Ko so se pod kraljem Gejzom II. (1141—1161) pričeli Nemci naseljevati na Ogrskem in Erdeljskem, so se tudi tamkaj na gričih, ob vodah in močvirjih začeli dvigati gradovi. Veliki mongolski napad leta 1241. je pokazal, kako potrebni so gradovi in utrjena mesta v zavetišče prebivalstvu. Zato je kralj Bela IV. odredil, naj po vsem kraljestvu napravijo čim več zidanih trdnjav. Ker Madjari še niso bili privajeni zidanju gradov in načinu njihove obrambe, je poklical Bela za učitelje redovne viteze, Templarje in Ivanovce na Ogrsko.

Med najstarejše gradove v ogrski Sloveniji spada Gornja Lendova (Felső-Lendva, nem. Oberlimbach). Slovensko ljudstvo ga imenuje še dandanes kratko „Grad“, in tamošnjo župnijo „faro pri Gradi“. Ustno sporočilo trdi, da so ga sezidali templarji. Ko je bil ta red leta 1311. odpravljen, je dobila Gornjo Lendovo z vsemi obširnimi posestvi plemiška rodbina Szechy, ki je imela velik del slovenske zemlje v oblasti. Razun lendovske okolice so ji pripadale tudi Sobota (Mura-Szombat), trg z 12 vasmí, Tišina in Szechy-Sziget ob Krki v salajskem komitatu. Člani te družine so opravljali večkrat službo velikih županov Železne stolice. Spomin na njihovo oblast ohranjujejo mnoge lepe cerkve, ki so jih sezidali podložnim Slovencem. V reformacijski dobi pa je prav ta plemiška rodbina storila največ za razširjenje luteranstva med Slovenci in je cele občine s silo odtrgala od katoliške cerkve. Ko so l. 1684. Szechyji izumrli, so prešla njihova posestva na rodbine Batthyany, Szapary in Szecheny.

Še znamenitejši kakor grad Gornja Lendova je bil v zgodovini srednjega veka Novi Grad (madj. Nemeth-ujvar = Nemški grad)

ali Güssing ob Stremu. Kralj Gejza II. je podaril to okolico nemškemu vitezu Wolferju, ki si je na malem griču sredi močvirne doline postavil zidano trdnjavo in postal praded znamenitih Gissingovcev. Bili so na glasu drznih roparskih vitezov in v ogrski kakor tudi hrvaški zgodovini imeli večkrat vodilno vlogo. Za časa Henrika Gissingovca (1267) je imela rodbina že celo vrsto gradov ob ogrsko-štajerski meji in tudi obširna posestva v Slavoniji. Henrik je opravljal častno službo ogrskega palatina in slavonskega bana. V bojih med češkim kraljem Otakarjem II. in Rudolfom Habsburškim so stali Gissingovci na strani Otakarjevi in mu pomagali proti svojemu lastnemu kralju, zlasti pa so se srdito bojevali proti Baboničem, Rudolfovim privržencem v Slavoniji in pritirali deželo skoraj v popolno

Podružnica Sv. Ane v Boreči.

pogubo. Ob istem času jih nahajamo tudi med velikimi župani v Sopronju in Železni stolici. O Ivanu Gissingovcu in njegovem bratu Petru iz Pečuha čitamo, da sta l. 1289. napravljala roparske pohode na Štajersko. Zato je avstrijski vojvoda Albrecht z vojsko pridrl v Železno stolico, odvzel Gissingovcem mesto Kisek (Güns) in 34 drugih gradov in vasi. Par let pozneje je moral sicer skoraj vse prisvojeno ozemlje zopet izročiti Ogrski, toda več gradov je bilo razdejanih, da bi se roparski pohodi ob meji ne mogli več ponavljati. Ko je rodbina Gissingovcev izumrla, so dobili njihova posestva Ujlakiji in za njimi grofi Batthyany. V Novem Gradu se je l. 1459. osnovala zarota zoper kralja Matjaža Korvina, kateri so pripadali razun Nikolaja Ujlakija

še Pavel Banfy s Spodnje Lendove, Ivan Szechy z Gornje Lendove, grofi Martin Frankopan, Nikolaj Kanižaj, znana viteza Jan Vitovec in Andrej Baumkircher, vsi posestniki v obmejnih ogrskih pokrajinah. Ti so se zbrali 17. februarja 1459 in izvolili avstrijskega vojvoda in nemškega cesarja Friderika III. za ogrskega kralja. Friderik se sicer ogrske dežele ni mogel polastiti, vendar je od takrat nosil naslov ogrskega kralja. Gissingovci so ustanovili tudi utrjeno mesto Kisek (Güns), katero je leta 1529. Nikola Jurišič s tolikim junaštvom branil proti Turkom.

Za Slovence v salajskem komitatu je bil glavni grad Spodnja Lendova (Alsó-Lendva), ob izlivu Lendove v Krko. Bil je že po naravi utrjen z mnogimi vodnimi strugami in močvirji, ki se tod še danes razširjajo. Spodnja Lendova je bila starodavna posest plemiške rodbine Banfyjev, ki so tu mogočno gospodovali do srede 17. stoletja. Njihova oblast se je raztezala na severu do Turnišča in Belatincev. Spodnjelendovski grad je baje sezidal Štefan Banfy l. 1282. Kakor Gissingovci so imeli tudi Banfyji velik vpliv na sosedno Slavonijo, kjer so imeli svoja posestva in često opravljali ugledno bansko službo. Tako vidimo, da so bile slovenske pokrajine na Ogrskem prav mnogokrat v tesni zvezi z bližnjo Hrvaško. Razun Banfyjev so bili še veliki posestniki v bližnji okolici Kanižaji, katerim je pripadala Velika Kaniža, in Zrinjski, ki so imeli Medjimurje (Legrad, Čakovec, Zrinyvar) in velika zemljišča v šomodski županiji (Czurgo), kjer do najnovejšega časa nahajamo naseljene Slovence.

Ovisno od teh vlastelinov je živelo slovensko ljudstvo skozi ves srednji vek v podložništvu, obdelovalo polja in vinograde svojih gospodarjev in plačevalo zaukazane davščine (desetino). Vendar nahajamo še v poznem srednjem veku Slovence plemiškega stanu, ki so jih imenovali „nemešnjake“ (na pr. Mlinariče v Soboti) in nekatere naselbine med njimi so imele tudi mestne pravice. Tako svodobno mesto je bilo Turnišče. Volilo si je svojega sodnika; imelo je pravico imeti semnje in lastne obrtne cehe. Lendovska grofa Ladislav in Štefan Banfy sta l. 1548. občini potrdila meščanske pravice in jo oprostila vsake robe. Enako se tudi kraj Šalovci (Sal) pri Dolincih imenuje mesto.

Zelo dolgo so se pri ogrskih Slovencih ohranili ostanki staroslovenskih zadrug. Že krajevna imena pričajo, da so se ljudje tamkaj naseljevali v zadrugah, ki so dobile imena od svojih ustanoviteljev. Tako imamo na Ogrskem imena vasi: Matjaševci, Otovci, Radovci, Vodarci, Vidonci, Neradnovci, Štefanovci, Šulinci, Stanovci, Sebeborci. Do najnovejšega časa so po dva ali trije bratje s svojimi družinami skupaj bivali v eni hiši. Najstarejši brat je vodil gospodarstvo, ako ni to oblast sam prostovoljno prepustil kakemu drugemu. Kot starešina je imel pravico, da je smel prenočevati v „izbi“, ki je najodličnejši prostor v hiši, med tem ko so si drugi morali poiskati svoja ležišča v „kamri“, na veži, v hlevu ali drugod.

Versko življenje in cerkvena organizacija sta se med ogrskimi Slovenci zgodaj razvila. Mnoge cerkve se omenjajo že v 9. stoletju. Ko so se pričeli madjarski navali, je bilo ljudstvo sicer

več kot pol stoletja brez duhovnikov in božjih hiš, vendar je ohranilo na skrivnem krščansko vero in z veseljem pozdravilo misijonarje, ki so proti koncu 10. stoletja zopet prišli na Ogrsko. Pod kraljem Štefanom Svetim in njegovimi nasledniki je cerkvena organizacija hitro napredovala. Ogrski Slovenci so bili izprva prideljeni škofiji v Gjuru (Raab), ki je bila ustanovljena že leta 1009., deloma pa oni v Veszpremu.

Ogrski Slovenec.

Ko je kralj Ladislav ustanovil zagrebško škofijo, ji je podredil tudi prebivalce salajske županije, med tem ko bi železna županija imela še dalje pripadati gjurski škofiji (1091). Ogrske Slovence je ta ločitev neprijetno dirnila in radi bi bili vsi imeli zagrebškega škofa za svojega višjega pastirja. Zato so se Slovenci Železne stolice s svojimi duhovniki vred uprli gjurskemu škofu Mikulinu in prosili zagrebškega škofa Prodana, naj jih sprejme v svojo očetovsko skrb. Prodani je sicer to rad storil, toda s tem izzval hude spore, ki so se šele tedaj

polegli, ko je obveljala kraljeva razsodba, ki je pridelila Slovence Železne stolice gjurski, salajske pa zagrebški škofiji. Ta ločitev je potem ostala tja do 18. stoletja.

Tudi župnije so se med ogrskimi Slovenci zgodaj ustanovile, najstarejše že v 11. stoletju. Mnoge župnijske cerkve so znameniti spomeniki cerkvenega stavbarstva in še danes pričajo, da so imeli naši rojaki onstran Mure že v zgodnjem srednjem veku mnogo lepih zidanih in umetniško okrašenih cerkev. Največ so k temu pripomogli bogati plemiški veleposestniki, ki so jim bili patroni, pred vsem rodbine Szechy in Banfy.

V Soboti je bila menda prva cerkev zidana že l. 1071. Imeli so jo nekaj časa templarji v posesti. Potem je prešla v last „gradskih grofov“ Szechy, ki so jo dali večkrat prezidati. Med najstarejše in največje cerkvene spomenike v ogrski Sloveniji je prištevati župno cerkev v Tisini, sedaj sedež dekanije in središče slovenske „okrogline“. Srednja cerkvena ladija je bila zidana v romanskem slogu v 11. ali 12. stoletju. Duhovniški kor je dala napraviti grofica Sara Szechy koncem 14. stoletja.

Ljudsko sporočilo pripoveduje, da je grofica Sara bivala na svojem gradu v Soboti in od tu rada obiskavala tisinsko cerkev. Ker je bila bolna na nogah, se je morala voziti in si večkrat v potoku Mokos hude bolečine olajševati s hladno vodo. Nekoč je obljubila, da hoče Mariji v čast okrasiti njeno cerkev, ako ozdravi. Ko je kmalu potem začutila vesele posledice svoje obljube, je dala tisinsko cerkev na novo sezidati in s stolpom okrasiti. Od tistega časa je postala Tisina znamenita božja pot. K „Materi milosti“ so zahajali Slovenci od blizu in daleč. L. 1426. so Turki to podobo z drugimi dragočnostmi vred odnesli iz tisinske cerkve, jo oropali nakitja in vrgli v neki grm, kjer je ležala 7 let. Slučajno je naletel nanjo neki pastir. Menda so jo zdaj iz strahu pred Turki prepeljali v Lankovice na Štajersko, kjer so na prizadevanje sv. Janeza Kapistrana frančiškani sezidali cerkev in samostan. Od tistega časa so Lankovice postale priljubljena božja pot ogrskih Slovencev.

Stara matica-župnija je tudi Turnišče, čigar prebivalci so že od starih časov svobodni meščani. Dandanes obsega razun mesta še 12 vasi, nekdam mu je pripadala tudi črenšovska in belatinska župnija. Župna cerkev se je včasih imenovala „Blažena Devica Marija pod logom“ ali „na pustinji“. Tudi k tej cerkvi so radi romali ljudje iz Medjimurja in prekdravskih pokrajin. Patron so ji bili lendovski grofi Banfy.

Med ljudstvom še sedaj živi spomin na pobožnega grofa Mikloša Banfy, bana hrvatskega, ki se je pred vsakim Marijinim praznikom postil ob kruhu in vodi in rad s procesijo romal k blaženi Devici Mariji v Turnišče. Na njega še spominja „banska pot“ (ban-uta) pri Radamasovcih, kjer si je grof na stara leta dal presekat bližnico skozi gozd, da bi lažje obiskoval priljubljeno cerkev. Štefan Banfy je leta 1383. dal prezidati turniško cerkev v prehodnem romansko-gotskem slogu. L. 1664. so jo Turki požgali, tako da je od cerkve ostal le duhovniški kor, stene ladje in del stolpa. Posebna znamenitost te cerkve so lepe stenske slike (freske), ki predstavljajo prizore iz

življenja sv. Ladislava po legendi iz Thuroczijske kronike. Zal, da so jih poznejše prezidave hudo pokvarile.

Redovniških naselbin na sedanjem ozemlju ogrskih Slovencev ni bilo mnogo. Najznamenitejša je bila cistercijanska opatija v Šentgothardu ob izlivu Labnice (Lafnitz) v Rabo. Ustanovil jo je kralj Bela IV. l. 1183., in poklical v njo menihe iz Francoskega. Po bitki pri Mohaču (1526) so bila njena posestva dolgo časa v rokah posvetnih veljakov. Cesar Karol VI. jo je l. 1734. podaril avstrijski opatiji Heiligenkreuz, najnovejši čas pa je prešla v posest samostana Žircz. Pod šentgothardsko opatijo so spadale slovenske vasi: Števanovci, Dolenci, Dolenji in Gorenji Sinik. A nekdanj jih je bilo še mnogo več, ki so sedaj deloma pomadjarene, deloma ponemčene, kakor pričajo krajevna imena: Windischdorf, Windisch Minihof itd. V župnijah, ki so bile opatiji podložne, so pastirovali večinoma cistercijani sami kot župniki. Benediktinci in avguštinski eremiti so se naselili pri Novem gradu (Güssing), kjer je kralj Gejza II. (1141—1161) ustanovil samostan. Benediktinsko opatijo Borch, ki je bila l. 1532. od Turkov razdejana, stavijo nekateri v slovensko župnijo Ivanovci (Szent Benedek), drugi v Borečo k sv. Ani.

Približno enake starosti in znamenitosti, kakor turniška cerkev, je tudi stavba v Martijancih (Martohely). Ta stara župnija je imela že l. 1392. rednega duhovnega pastirja z imenom Erasmus, ki je dal župno cerkev lepo prenoviti in poslikati. Freske predstavljajo razne prizore iz življenja Kristusovega in sv. Martina, pa so bile pozneje od protestantov zelo pokvarjene. Druge stare cerkve so: sv. Jurij v Rogačovcih, kapela na Selu (Totlak), Sv. Nedelja v Petrovcih in Boreča sv. Ana.

Sv. Nedelja je dobila ime po sv. Trojici, kateri je cerkev posvečena. Zidana je na nizkem griču, s katerega je lep razgled po vsej pokrajini. Pred cerkvijo stoje stari, močni hrasti, pod katerimi se verniki po božji službi radi zbirajo. Kakor druge župne cerkve v ogrski Sloveniji, je bila tudi ta zidana prvotno v gotskem slogu, na katerega spominja zlasti lepi mrežasti svod nad ladjo. Nedaleč od Sv. Nedelje je vas Boreča (Borhaza) z znamenito staro stavbo. Kraj je dobil ime od borovih gozdov, ki pokrivajo vso okolico. Ker je kapela tamkaj posvečena sv. Ani, zato ji pravijo ljudje „Boreča sv. Ana“. Cerkvica leži na hribu sredi borovja in je videti daleč na okoli. Na prvi pogled ne napravi na opazovalca posebnega vtisa in malokdo slutí, da malo svetišče stoji že več kot 600 let na tem mestu. Letnica nad glavnimi vrati priča, da je bila kapela že l. 1315. sezidana, a ves značaj stavbe kaže, da je treba njene početke staviti celo par desetletij nazaj. Boreča sv. Ana spada med najzanimivejše cerkvene spomenike ogrskih Slovencev.

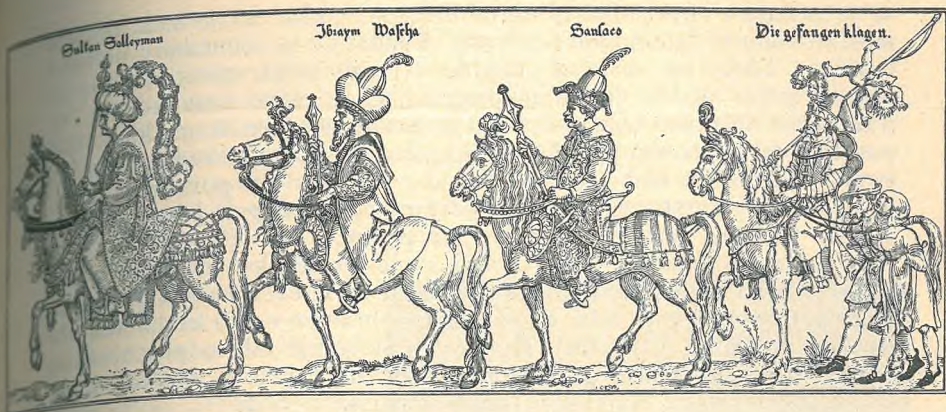
Zgodovina ogrskih Slovencev nam kaže v srednjem veku sliko mirnega, skromnega življenja, v kolikor niso ta mir kalili obmejni boji in praske vitezov med seboj. Pojavov slovenske narodnosti bi v javnem življenju zaman iskali. Iz nekaterih redkih sledov smemo sklepati, da se je tudi pri ogrskih Slovincih poleg sodstva zemljiške gosposke dolgo časa ohranila županska sodna oblast v zadevah go-

spodarstva in manjših prestopkov. Enako nahajamo tudi pri njih „gorske pravde“ in „gorski zakon“, ki je bil pisan celo v slovenskem jeziku, kakor pričajo „Artikulusi Nedelszkoga vrha“. Po krajevnih imenih spoznamo, da se je tu slovenski živelj enako skrčil, kakor na Gornjem Koroškem in Štajerskem. Poleg hudih bojov za časa madjarske okupacije, izseljevanja in kupčije s sužnji, so bile gotovo temu krive redke naselbine. Ko so prišli ogrski Slovenci pod madjarsko oblast, so bili popolnoma ločeni od svojih rojakov tostran Mure, v političnem, verskem in gospodarskem oziru podložni tujemu plemenu, zato je naravno potujčevanje zelo napredovalo. Izpostavljene slovenske naselbine na vzhodu so se skoraj popolnoma pomadjarile in le v obmejnih zapadnih krajih, kjer je gostost prebivalstva zabranjevala tuje priseljevanje, se je Slovenstvo ohranilo do današnjega dne. Tu je pa tudi pokazalo svojo žilavo vstrajnost in ohranilo svoj narodni značaj v prvotni čistosti.

Turški navalni in verski boji so tekom 16. in 17. stoletja zanesli med ogrske Slovence hude viharje.

Ogrska Slovenka.

3. Boji s sultanom Solimanom. Ivana Kacijanarja slava in pogin.

V Carigradu je l. 1520. zavladał sultan Soliman II. (1520—1566), eden največjih turških vladarjev, moder in trezen, poleg tega slavohlepen in izvrsten vojvoda. Naznanil je ob nastopu vlade svetu, da hoče izpolniti obljubo svojega očeta, ki se je bil zaklel, da v slavo preroka Mohameda postavi tri veličastne hramove, ki jih bodo ljudje občudovali: enega v Jeruzalemu, drugega v Budapešti, a tretjega v samem Rimu. Za premirje, ki ga je bil sklenil njegov oče z ogrskim kraljem Ludovikom, se ni brigal. Že l. 1521. se je dvignil z veliko vojsko iz Carigrada proti Donavi, da udari na Belgrad, ki je veljal za ključ do ogrske dežele in njeno najmočnejšo trdnjavo proti turškemu cesarstvu. Kralj Ludovik je iskal pomoči na vseh straneh, pri papežu Leonu X., pri nemškem cesarju, pri kralju poljskem in beneški republikli. Ko so bile tu prošnje zaman, je poslal celo posłance na Angleško in Portugalsko. Toda razmere v zapadni Evropi so bile take, da nikomur ni prišlo na um, pomagati nesrečnemu kralju. Med tem, ko je Ludovik prosjačil po evropskih dvorih, ko so na njegovo povelje nosili po Ogrski okrvavljen meč in pozivljali ljudstvo k orožju, so že došle turške čete pod trdnjavi Belgrad in Šabac in ju začele oblegati. Šabac se je moral hitro vdati, ko so bili vsi junaški branitelji pobiti. V Belgradu je bilo okoli 700 najetih vojakov, razun teh še nekaj belgrajskih in sremskih prebivalcev. Ta četa ljudi

se je morala v bran postaviti ogromni turški vojski, ki je štela 100.000 mož, in velikim sultanovim topovom. Vendar se je več tednov junaško branila. Turki so si le z velikimi žrtvami mogli osvojiti mesto in zunanji grad. Ko se je sultan pripravljaj, da začne naskakovati notranji grad ali pravo trdnjavo, izdal je branitelje eden izmed kapitanov posadke, ki je po noči prišel v turški tabor in sultanu povedal, na kateri strani je trdnjava slabo utrjena. Vendar so še drugi poveljniki nekaj časa odbijali turške navale. Po dvamesečni obupni brambi se je morala trdnjava dne 29. avgusta 1521 podati.

Sultan Soliman ni takoj izrabil svoje zmage, ker je obrnil svojo pozornost na utrjen otok Rodos, katerega so vitezi Ivanovci pogumno branili. Dovolj mu je bilo, da je prodril obrambno črto kralja Matjaža Korvina in da je južna meja Ogrske in Slavonije bila odprta turškim četam. Za naše dežele pa je imel padeč Belgrada to posledico, da so se zopet pričeli ponavljati turški roparski pohodi.

Že meseca maja l. 1522. se je dogodil prvi vpad v dolino Pivke na Notranjskem. Na cvetno nedeljo so Turki nenadoma napadli župnijsko cerkev v Slavini, kjer je bilo ljudstvo zbrano pri sv. maši. Mašnika, ki je čital trpljenje Kristusovo, so potegnili izpred oltarja in ga umorili. Z njim vred je bilo tudi veliko vernikov posekanih. Potem so se spustili skozi Postojno, Cerknico, Ribnico, Kočevje in Hrvaško proti domu. Narodna bramba se je sicer naglo zbrala in jo vdrla za roparji, pa jih ni dohitela. Roparski napad se je izvršil z veliko naglico v treh dneh, vendar je prišlo več tisoč Slovencev v turško sužnost. Kakor v prejšnjih stoletjih, imamo tudi tu pred seboj le ropanje sosednih obmejnih Turkov, katerim je to pot načeloval Ferhadbeg.

Ti dogodki so izpodbudili nadvojvoda Ferdinanda, da je zopet nekoliko poskrbel za obrambo meje na jugovzhodu. Na turško mejo je postavil ogleduhe, ki so imeli poročati o vsakem gibanju turških čet. Grofa Nikolaja Salma je postavil za poveljnika avstrijski vojski, ki je zasedla nekatere hrvaške gradove in trdnjave. Tudi narodna bramba se je iznova uredila in vadila v orožju. Meseca septembra l. 1522. je sporočil grof Salm koroškemu deželnemu glavarju Vidu Welzerju, da je pričakovati novih turških napadov. Zato naj mesta, trgi, duhovščina in plemstvo zberejo kar največ vojakov peš in jež in naj jih pošljejo proti Metliki, kjer jih pričakuje Salm s svojimi četami. Enaka sporočila so došla gotovo tudi drugim deželnim glavarjem.

Vse te priprave niso mogle zadržati Turkov, ki so leta 1523. zopet neusmiljeno oplenili metliško okolico. Deželni komtur nemškega viteškega reda piše približno v istem času: „Nič drugega ni pričakovati, kakor da bode Turek iz dežele kranjske in metliške okolice kmalu odpeljal vse ljudstvo v večno sužnost. Rad bi bil že za polovično ceno prodal vsa tamošnja redovna posestva, toda kupca je težko najti in deželni upravitelj ne pusti, da bi šel denar iz dežele kakor nekdanj.“ Ker je bilo po padcu otoka Roda (21. decembra 1522) pričakovati, da se vsa turška sila zopet vrže proti Ogrski in južnim avstrijskim deželam, zato je Ferdinand hitel pripravljati odpor. Leta 1523. ie ukazal, da se po vseh glavarstvih, gospostvih, mestih

in trgih preštejejo vsi za vojsko sposobni možje in pokličejo pod zastavo. Razpisal je tudi splošni davek, ki so ga morali plačevati vsi ljudje, od prvega plemiča do zadnjega berača. Graščaki so imeli nalogo, nabirati denar pri svojih podložnikih in ga oddajati v glavno mesto. Poleg tega so bili nastavljeni nabiralniki po cerkvah in pridigarjem naročeno, v cerkvenih nagovorih vernike izpodbujati k darežljivosti za turško vojsko. Papež Klemen VIII. je izdal posebno bulo, v kateri je pozivljial vse kristjane na vojsko proti Turkom in bojevnikom podelil popolen odpustek.

Spomladi l. 1526. se je dvignil sultan Soliman s 100.000 možmi in 300 topovi iz Carigrada proti Ogrski. Kralj Ludovik je bil brez vojakov in denarja. „Sovražnik je na meji“, je pisal takrat papežev nuncij v Rim, „a mi nimamo niti enega topa. Kralj Ludovik ne bi bil mogel k svojemu vojnemu poveljniku Pavlu Tomoru poslati niti svojega sela, ako bi mu ne bil jaz posodil potrebnih novcev.“ Turki so zavzeli najprej Petrovaradin in potem prodirali proti Oseku. Ogrska plemiška vojska se je zbirala pri Tolni. Bilo je vse skupaj nekaj nad 20.000 mož. S temi se je spustil kralj Ludovik v odločilni boj na polju pri Mohaču 29. avgusta 1526. Poraz je bil strašen. Sedem cerkvenih knezov 500 odličnih plemičev in do 20.000 vojakov je obležalo na bojnem polju, le redki so ušli. Kralj Ludovik se je nekaj časa hrabro boril, a ko je njegova vojska pričela bežati, izkušal si je tudi sam rešiti življenje. S svojim konjem je hotel preskočiti narasli potok cele, toda ranjena žival je padla v vodo in pokopala tudi kralja v motnih valovih. Čez deset dni je bil sultan Soliman že v Budapešti, kjer je neusmiljeno plenil in požigal. Iz Budapešte so napravljale turške čete roparske pohode na vse strani. Soliman pa to pot še ni nameraval osvojiti si Ogrske, ampak je podpiral izvolitev Ivana Zapolja. Že čez mesec dni se je vrnil v hitrih marših proti domu. Uničil je bil na svojem pohodu v Slavoniji in na Ogrskem okoli 200.000 ljudi.

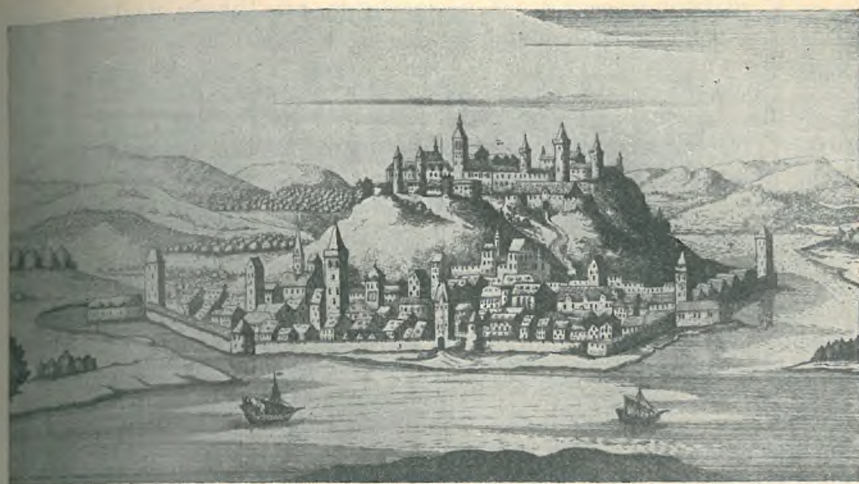
Sultan Soliman.

Nikdar ni bila turška nevarnost za avstrijske dežele večja, kakor tedaj, ko se je zdelo, da se vsa Ogrska klanja polumesecu. Zdaj niso več ločile široke reke in prostrane pokrajine avstrijskih dežel od turških mejnih straž; Turki so jim bili neposredni mejaši in sosede. Dohod v osrčje habsburške monarhije jim je bil odprt in celo cesarski Dunaj izpostavljen navalu sovražnikov. Boj za ogrski prestol med Ferdinandom in Ivanom Zapoljem je dal sultanu še več prilike vmešavati se v avstrijske zadeve. Kaj je bilo naravneje, kakor da je Zapolja, poražen od Ferdinandovih poveljnikov, iskal opore pri sultanu Solimanu? S pomočjo Turkov si je Ivan Zapolja izkušal pridobiti ogrsko krono.

Ferdinand je hotel izprva mirnim potom odvrniti pretečo nevarnost. Že 16. februarja 1527 je naročil iz Prage ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju, naj poišče pripravnega moža, da gre v Belgrad k Belibegu. Temu naj prigovarja, da ne podpira Zapolja in tudi ne napada Ferdinandovih dežel. V plačilo mu sme obljubili 6000 cekinov. Denar in pooblastilno pismo bode prejel v Ljubljani. Ravbar je dobil za ta posel Blaža Radošiča, ki je bival v Metliki. Imel je iti celo v Carigrad do samega sultana, v turških deželah dobro opazovati, kaj se snuje zoper Avstrijo in kakšno zvezo je sklenil Zapolja s Turki. Ni znano, če je ta poslanec res dospel v glavno turško mesto, gotovo pa ni nič opravil. Zato je Ferdinand I. 1528. odpravil v Carigrad novo poslanstvo, za katero je odbral Hrvata Ivana Hobordanca iz Slatine (Salathnok) na Ogrskem in Kranjca Sigismunda Višnjegorskega (Weichselberger). Dne 9. aprila sta stopila na turško zemljo. Več kot 300 lepo opravljenih Turkov jima je prišlo do Turškega broda naproti. Povsod sta bila slovesno sprejeta, s krasnimi sprevidi in najokusnejšimi pojedinami so jima lajšali dolgo potovanje. Dne 29. maja sta srečno prišla v Carigrad. Pogajanja z velikim vezirjem Ibrahimom in sultanom se niso ugodno razvijala. Sprejem se je vršil sicer z vso slovesnostjo, kakršna je bila v navadi na turškem dvoru, toda Soliman ni pokazal nikake prijenljivosti. Ko sta pri neki priliki v imenu Ferdinandovem zahtevala nazaj trdnjave, ki so jih Turki zadnja leta osvojili, tako Belgrad, Šabac, Slankamen, Petrovaradin, Oršovo, Novi grad, Banjaluko, Skradin, Jajce in Ostrovice, pripomnil je Ibrahim paša zbadljivo: „Čudno, da Ferdinand ne zahteva še Carigrada.“ Poslanca so pod raznimi pretvezami zadrževali v Carigradu dobrih pet mesecev. Slednjič ju je odslovil sultan z zasmehljivim odgovorom: „Sporočita svojemu gospodu, da pridem osebno z veliko močjo in veličanstvom in mu hočem sam izročiti zaželjene trdnjave. Opomnita ga, naj vse lepo uredi in pripravi, da nas spodobno sprejme.“ Dal jima je s seboj tudi pismo, naslovljeno na „Ferdinanda, kralja Vendov,“ ki ni pomenilo drugega, kakor napoved vojske.

Med tem, ko so se v Carigradu pogajali za mir in spravo, je Ferdinand napenjal vse sile, da si pridobi potrebnega denarja in vojakov za pretečo vojsko. Že leta 1523. je izdal odlok, da so vse cerkvene ustanove in samostani cesarska lastnina, s katero smejo avstrijski vladarji poljubno razpolagati, ne da bi jim bilo treba za to papeževga privoljenja. Na podlagi tega odloka je dal tri leta pozneje

vpričo stanovskih komisarjev preceniti vse cerkvene dragocenosti in jih prekovati v denar. Zahteval je tudi od duhovščine tretjino dohodkov. Ko vse te velike žrtve še niso zadostovale, je leta 1530. terjal četrti del vsega cerkvenega premoženja, ki naj se proda ali pa zastavi. Vkljub odporu duhovnikov so komisarji strogo izvrševali kraljevo zapoved, cerkveno premoženje popisovali, cenili in četrti del prodajali. Tudi deželni zbori so se v teh hudih časih večkrat shajali na posvetovanje. Predmet je bil redno dovoljevanje denarja in vojakov proti Zapolju in Turkom. Tako je štajerski deželni zbor meseca aprila 1527 dovolil 700 konjikov, 600 pešcev, 7000 funtov vinarjev in iz cerkvenega premoženja 31.725 goldinarjev za vojsko proti Za-

Belgrad v 16. stoletju.

polju. Vsem podložnikom so naložili davek. Dve leti pozneje so dovolili Štajerci zopet 22.000 gld. Od kranjskih stanov je zahteval Ferdinand 10.000 gld. Koroški in štajerski prelati so morali sami oborožiti 3000 pešcev in jih na svoje stroške vzdrževati štiri mesece. Povsod so že leta 1528. napovedovali, da je v kratkem pričakovati velikega turškega navala. Še nikdar se ni ljudi polastil tolik strah pred Turki, kakor tedaj in celo v uradnih listinah se imenuje sultan Soliman „najhujši in najmočnejši tiran na svetu“.

Bližajoči se veliki vihar so napovedovali roparski pohodi leta 1528. Že v postu se je na tihem prikradlo kakih 1000 roparjev na Kočevsko. Napadli so tri velike vasi, jih oropali, ljudi in živino pa odpeljali. Toda ta četa je bila le prednja straža glavne roparske trupe. V sredo pred sv. Gregorjem jih je vdrlo na Kras okoli 2000. Okoli Postojne so vse pokončali, tudi trg čisto izpraznili, še le topovi iz utrjenega postojnskega gradu so jih pregnali. Pod Šilentabrom so

naleteli na florentinske trgovce, katerim so ugrabili 20 tovorov svile. Po svoji navadi so potem plenili okoli Cerknice, Loža, Blok, Nadliška, Ortneka, Ribnice in Kočevja. Ves Kras je bil požgan in opustošen, celo v Ljubljano bi se bili prikradli drzni roparji, da ni postojnski oskrbnik hitro tja sporočil, da je Turek v deželi. Deželni glavar je hitro sklical brambovce, toda le 50 konjenikov in 200 kmetov se je v naglici zbralo okoli poveljnika Bernardina Ričana. S to peščico je šel Ričan proti Kočevju. V malih praskah pobije nekaj Turkov, druge pa prisili, da se umaknejo proti Kolpi. Narodna bramba se je potem razšla, misleč, da so se sovražniki vrnili domov. Toda četa konjikov in pešcev se je bila poskrila in še drugi dan hudo oplenila okolico Kostela in Poljan.

V začetku meseca julija se je zbrala pri Bihacu na Uni druga roparska truma z namenom, da jo udari na slovensko zemljo. Pri Kostelu so prebrodili Kolpo in divjali skozi Kočevje in Ribnico proti Turjaku. Bilo jih je kakih 5000 hitrih konjikov. Ko pri močnem turjaškem gradu nič ne opravijo, se spuste na izansko polje in drve proti Ljubljani, kjer mimogrede zapalijo nekaj hiš. Potem preplavijo Savo in razgrajajo po menceški okolici. Ko zvedo, da se zbira proti njim črna vojska, se kakor blisk vrnejo zopet na Dolenjsko. V diru so naskakovali višnjegorski grad in utrjeni stiški samostan, toda brez uspeha. Njih divjanje je občutila tudi trebanjska, žužemberška, mirnopeška in novomeška okolica. Skozi Kočevje so se potem umaknili na Hrvaško. Med tem je bil kranjski deželni poveljnik zbral precejšno vojsko in je ž njo urno udaril za sovražnikom. Vzajemno s hrvaškim banom Ivanom Karlovičem zgrabijo Slovenci pri Volanskem gradu bežeče Turčine. Čez tisoč Turkov je obležalo na bojnem polju, 400 jih je bilo ranjenih, drugi so odnesli pete. Ujete ženske in otroke je ukazal bosenski paša pred bojem pomoriti, nekateri Turki pa so jim prizanesli in jih poskrili, češ, da bi jih po bitvi tirali s seboj. Vsi ti jetniki so bili rešeni. Ojunačeni po tej zmagi se spuste Slovenci zdaj celo v sovražnikovo deželo, da se ondi maščujejo za mnoge krivice, ki so jih doslej pretrpeli od Turka.

Ferdinand ni mogel zabraniti teh turških navalov, kako naj bi še vzdržal napad velike Solimanove vojske? Nemške državne pomoči ni hotelo biti, tudi denarna podpora iz avstrijskih dežel je le počasi dohajala. V hudi stiski poskusi še enkrat odkupiti si premirje za vsako ceno. Nikolaj Jurišič, poznejši kranjski deželni glavar, je bil izbran, da gre naravnost do sultana v Carigrad in mu ponudi 100.000 cekinov v dar, ako pristane na premirje; velikemu vezirju Ibrahimu je bilo odločenih 40.000 cekinov, vsakemu drugemu paši, ki bi utegnil pripomoči k premirju, po 1000 do 2000 cekinov. Ferdinand je pisal sultanu, da nič ne želi tako goreče, kakor v prijaznosti in dobri soseščini ž njim živeti.

Toda bilo je prepozno. Že 10. maja 1529 je odšel Soliman z 250.000 možmi in 300 topovi iz Carigrada proti Ogrski. Čez Dravo so napravili Turki most pri Oseku in šest dni so korakale turške trume preko njega. Na mohaškem polju se je sultanu poklonilo več ogrskih velikašev z Ivanom Zapoljem na čelu, ki mu je spoštljivo

poljubil roko. Jurišič je med tem prišel v Metliko ob Kolpi in od tu prosil za varno spremstvo do sultana Solimana. Toda nihi odgovora ni dobil.

Velika turška armada je prodirala proti Budapešti, kjer se je trdnjava morala hitro podati. Dne 14. septembra je drugi poveljnik janičarjev slovesno umestil Ivana Zapolja na ogrski prestol. Sultan Soliman sam pa je hitel s svojo veliko armado proti Dunaju, da si osvoji glavno mesto avstrijsko in tako postavi krono svojim velikim zmagam.

Bil je trenotek svetovno zgodovinskega pomena, ko se je prikazala velikanska turška armada pred Dunajem. Ako bi bilo padlo

Kostajnica ob Uni.

mesto sultanu v roke, potem bi bilo turško gospostvo na Ogrskem za vedno utrjeno in pot v Nemčijo bi bila prosta. In vendar so bile priprave za obrambo mesta nezadostne. Komaj 16.000 braniteljev je odbijalo silne turške naskoke. Med njimi je bilo mnogo vitezov in vojakov iz Štajerske, Koroške in Kranjske, ki so pogumno branili avstrijsko prestolnico in se proslavili s svojim junaštvom: Jurij pl. Burgstall, Ivan Gall, Krištof Lamberg, Melhior Stadler; izmed Kranjcev: Nikolaj Turn, načelnik pešcev; Trojan Turjaški, Erazem Obričan, Ivan Abfaltrer, Melhior Lamberg, Jurij Gallenberg, Ludovik Gal in mnogi drugi. Največja junaštva pa je izvršil Ivan Kacijanar, poveljnik

lahke konjice, ki je branil trdnjavo pri „Koroških vratih“. Tu je 9. oktobra vzdržal trikratni sovražni naskok. Pri drugem navalu dne 11. oktobra je prišlo do boja na nož. Kacijanar je z golo sabljo branil svojo postojanko, dvanajst mrtvih Turkov je obležalo pred njim v jarku. Prav tako brezuspešen je bil tretji naskok 12. oktobra l. 1529. Avstrijci in Kranjci pod Kacijanarjevim vodstvom so stali neomahljivi kakor zid. Drugi dan je napravil Kacijanar v družbi s Hrvatom Pavlom Bakičem izpad proti Nušdorfu. Posrečilo se jima je četo Turkov prevarati z dozdevnim begom, jih zvabiti v bližnje vinograde in tu deloma ujeti, deloma potolči. Ko se je tudi glavni naskok dne 14. oktobra ponesrečil in so se med turško armado začele pojavljati razne bolezni, je ukazal Soliman obleganje prekiniti in je s svojo vojsko v naglih marših šel skozi Ogrsko proti domu. Tudi na povratku je Kacijanar povzročil Turkom hudo škodo, ker jih je s svojimi konjiki zasledoval, jim odvzel mnogo plena in jetnikov, jih veliko posekal in ujel. Dan za dnem sta hodila Ivan Kacijanar z drznim Sigismundom Višnjegorskim lovit Turke in se skoraj vselej vračala obložena z bogatim plenom: turškimi preprogami, dragoceniimi šotori, orožjem in odličnimi jetniki, za katere je bilo pričakovati visoko odkupnino.

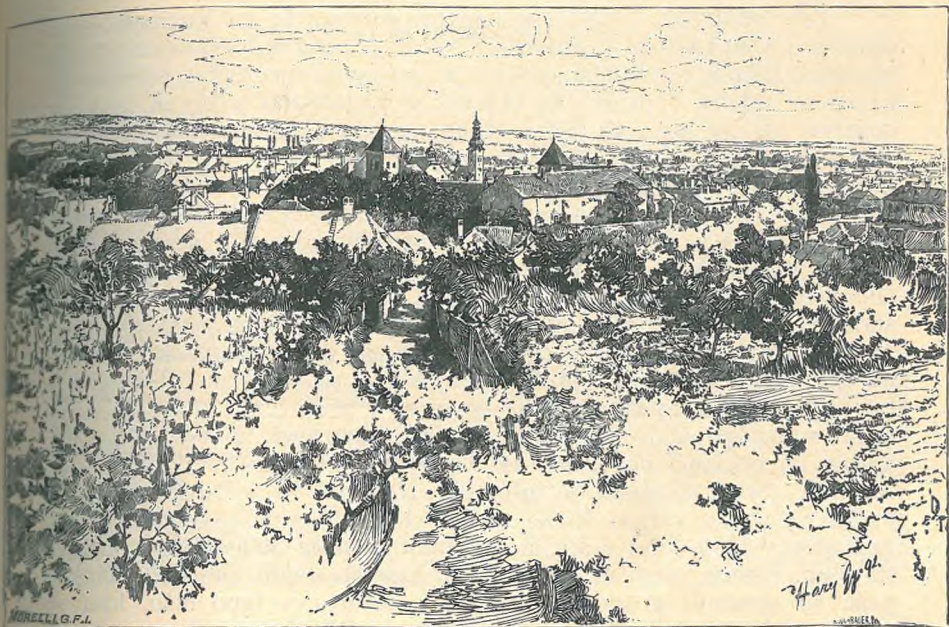
Dunaj se je sicer srečno iznebil ljutega sovražnika, tem hujše pa so občutile njegovo divjo jezo Spodnja in Zgornja Avstrija, Ogrska in Štajerska. Roparske čete so za časa obleganja na desnem bregu Donave prodrle do Linca in Regensburga, požgale in pokončale vse, kar jim je prišlo v roke. Božje hrame in kapele so oropali in razdejali, uničili vso žetev na polju, otročiče so rezali materam iz teles, jih metali na kolovoze ali nabadali na sulice. Po cestah so ležala trupla devic, ki so jih do smrti oskrunjali in mučili. Na tisoče je bilo ubitih prebivalcev, še več odgnanih v sužnost. Enako se je godilo z vzhodnim delom Zgornje Štajerske. Na Kranjskem l. 1529. niso imeli skoraj nikoli miru pred Turki, zlasti ne po obmejnih krajih okoli Metlike. O tem poroča Jurišič v pismu z dne 27. avgusta: „Vsak dan se dogode napadi Turkov, ki pridero v četah po 50 ali 60 konjikov. Zlasti pa martolozji (iregularni vojaki) požigajo in ropajo po hrvaškem in kranjskem obmejnem ozemlju.“ Pridrli so celo do Stične, kjer se jim je posrečilo zavzeti samostan in ga razdejati.

* * *

Po odhodu Turkov bi se bil Ferdinand z nabrano vojsko lahko polastil vse Ogrske in Zapolja popolnoma izpodrinil. Toda čete nemških držav niso hotele prodirati na Ogrsko, češ, da so dolžne le nemško državo braniti proti Turkom. Enako je manjkala tudi drugim Ferdinandovim deželam državna zavest, ki bi priznavala skupne potrebe in koristi. Češki stanovi so bili voljni skrbeti le za varstvo svojih dežel, enako so se stanovi Notranje Avstrije čutili dolžne, le drug drugemu pomagati. Nihče ni mislil na to, da je treba tudi za Ogrsko tvegati kri in življenje, ker si s tem v lastno varnost posta-

vijo močno obrambo. Le par tisoč mož je pod vodstvom Ivana Hardeka in Kacijanarja šlo na Ogrsko in zavzelo nekaj mest.

Kralj Ferdinand je bil prepričan, da bode Soliman prihodnje leto ponovil napad na avstrijsko-ogrske dežele. Ker ni mogel z orožjem nastopiti v varstvo svojih pravic, mu ni kazalo drugega, kakor nastopiti pot pogajanja. Meseca maja 1530 je iznova poizkusil s poslanstvom pridobiti sultana Solimana za mirno poravnavo. To pot sta bila izbrana zopet dva moža iz naših dežel: Jožef Lamberg, gospod na Ortneku in znani Nikolaj Jurišič. Za latinskega tolmača jima je bil pridejan doktor prava Benedikt Kuripešič iz Gornjega

Kisek (Güns) v sedanjem času.

grada v Savinjski dolini, ki je potovanje natančno opisal v posebni knjižici. Poslanca sta dobila navodilo, naj skleneta s Solimanom premirje za deset let in naj mu obljubita za to po 100.000 cekinov na leto, velikemu vezirju Ibrahimu pa 10.000 goldinarjev, drugim postrežljivim pašem pa 2000 goldinarjev enkrat za vselej. Meseca avgusta sta poslance zapustila Avgsburg v spremstvu 24 oseb. V Ljubljani se jim je pridružil Kuripešič. Potovali so skozi Hrvaško, Bosno, Srbijo in Bolgarijo in dospeli 17. oktobra v Carigrad. Šele deveti dan (25. oktobra) jih je pustil veliki vezir Ibrahim paša pred sebe. Lamberg, ki je po svoji lastni izjavi znal slovensko, je nagovoril Ibrahima v nemškem jeziku, ker mu je bilo tako ukazano. Kuripešič je prestavil njegove besede v latinščino. Ker pa nihče ni znal teh

jezikov, nastala bi bila velika zmešnjava, da se ni Jurišič oglasil v hrvaškem jeziku, ki ga je umel eden izmed turških tolmačev. Ibrahim je po svoji navadi ošabno in zaničljivo odgovarjal. Na zahtevo poslancev, da se Ferdinandu prepusti Ogrska, je odvrnil, da nima nobene pravice do nje. Pravi njen gospodar je sultan, ki si jo je dvakrat z mečem osvojil. Ko sta poslanca hotela svoje prošnje podpirati z denarjem, odrezal se je veliki vezir, da njegov gospod ne potrebuje njunega denarja. Odprl je okno in pokazal na sedem stolpov, rekoč, da so vsi polni zlata in srebra, katerega se še niso dotaknili. Sultan ne prodaja dežel in ljudi in najmanj mu bode sam kaj takega svetoval, zato naj molčita o denarju.

Zelo slovesen je bil sprejem pri sultanu, ki ga Kuripešič tako opisuje: „V ponedeljek 7. novembra, okoli 11. ure, je turški cesar poslal mnogo odličnih turških gospodov po poslance njegovega veličanstva, ki so se oblekli v praznično obleko, si nadeli zlat nakit in jezdili k cesarju, mi pa smo šli peš. Mimo cerkve sv. Sofije smo prišli na veliko dvorišče, kjer smo našli hlapce turške gospode, ki so držali konje, ki jih navadno jahajo, kadar gredo na dvor. Sredi dvorišča sta stala dva velika slona, na njih pa dva jezdec, ki sta ju vodila. Ko smo prišli k drugim vratom, so morali gospodje stopiti s konj in iti peš čez neko lepo in prostorno dvorišče. V njem je bilo dvorno služabništvo turškega cesarja, gotovo okoli 3000 po številu, ki je stalo na raznih krajih in se zelo razlikovalo po svoji noši. Najpreje so bili dvorniki z belim ovojem (turbanom) okoli glave, ki jih imenujejo Assapi in vedno jezdijo ali hodijo tik cesarja. Tudi teh je bilo veliko. Za njimi so bili dvorniki v pozlačenih plaščih. Pred njimi so vedno stali poveljniki v zlati, žametasti in svileni opravi, katere so poslanci pozdravili in ki so jim z enako vljudnostjo odzdravili. Sredi dvorišča je bilo tudi 10 levov in 2 leoparda, prikovanih z železno verigo, ki so strašno rjuli in besneli. Nato so peljali poslance v lepo sobo k štirim najvišjim turškim oblastnikom, namreč Ibrahim, Kasum, Aias in Behad paši, kjer so ostali eno uro. Ti štiri paše so spremili gospode poslance k cesarju v lepo hišo, kjer so ostali nekaj čez pol ure, potem so zopet odšli s spremstvom v svoje prenočišče.“

Niti pri tem sprejemu, niti v poznejših razgovorih z Ibrahimom nista poslanca nič opravila. Sultan ni hotel izpustiti Ogrske iz rok, pa tudi ni maral za premirje. Po slovesu od sultana, ki je bilo 15. novembra, so ju zadrževali v Carigradu še šest tednov. Šele v četrtek pred Božičem sta odrinila in 2. februarja 1531 iz Krupe kralju sporočila o slabem izidu svojega poslanstva. Mirna poravnava je zopet splavala po vodi.

Med tem so Osmani po svoji stari navadi rogovilili in plenili po naših krajih. Leta 1530. so petkrat planili čez mejo in odgnali okoli 3000 prebivalcev. Naslednje leto so pridrli na Pivko, toda Hrvati pod Vukom Frankopanom so jim pobrali ujete kristjane in naplenjeno blago. Na Štajerskem so Turki storili mnogo škode okoli Ljutomera in samostana v Žičah, kjer so priorja Andreja na kosce razsekali.

Ker se je bilo v kratkem nadejati novega velikega turškega navala, se je kralj Ferdinand po možnosti pripravljal. Po smrti grofa Nikolaja Salma, vrlega branitelja dunajskega mesta, je postavil za vojnega maršala avstrijskih čet na Ogrskem Lenarta pl. Velsa, Ivana Kacijanarja za prvega vojskovodja na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, Ivana Ungnada Sovneškega pa za deželnega glavarja na Štajerskem. Zlasti Ungnad in Kacijanar sta bila nekaj časa duša vsem bojnim podjetjem proti Turkom. Njima se je pridružil še ljubljanski škof Krištof Ravbar, katerega nahajamo na vseh deželnih zborih in shodih in ki si je kot diplomat in vojskovodja pridobil mnogo zaslug za

Senj z gradom Nehaj (na desni).

Ferdinanda. L. 1530. je zasnoval Ravbar načrt, kako uspešno odvrniti Turke od slovenske meje. V ta namen se mu je zdel najpripravnější pripomoček, ako se sovražnikom vzameta Kamengrad in Ključ z okoličnimi vred, ker so iz teh krajev najbolj pogosto in najlože vpadali v Hrvaško in Kranjsko. Kacijanar in Nikolaj Zrinjski, oče znanega sigetskega junaka, naj bi ta načrt izvršila. Poslanci Ravbarjevi so se sešli z Zrinjskim, ki je bil takoj pripravljen, pričeti obleganje omenjenih gradov. Svetoval je poleg tega še, naj se nastavijo na mejo vojaške čete, ki bi napadale in vznemirjale Turke, kakor so doslej oni Slovane, in jim vračale milo za drago. Tako bi se dali začasno odbiti turški navali, dokler ne pride večja armada, ki so jo obljubili nemški knezi v Avgsburgu. Zakaj se ta načrt ni izvršil, nam ni znano, kaže nam pa posebno jasno ono vzajemnost, ki je vladala med Slovenci in Hrvati za časa velikih turških bojev.

Ko je nevarnost novega turškega navala postajala vedno večja, so se zbrali zastopniki kranjskih, koroških in štajerskih stanov na odborniškem shodu v Spodnjem Dravogradu dne 24. marca l. 1531. Izmed Kranjcev so bili tu: škof Krištof Ravbar, Vuk Lamberg, Avgustin Paradajzar, Erazem Turn; iz Koroške Krištof Welser, iz Štajerske Ivan Ungnad in vrhovni vojni poveljnik Ivan Kacijanar. Sporazumeli so se, da se nastavi stalna straža na meji peš in jež in vzdržuje na Kranjskem posadka 2000 oboroženih kmetov. Potrebne stroške, ki so znašali 10.000 goldinarjev, so si dežele med seboj razdelile. Na odborniškem shodu v Innsbrucku (19. februarja 1532) je bilo treba na Ferdinandovo zahtevo dovoliti nove svote (230.500 goldinarjev) in poleg tega še prevzeti vzdrževanje 2305 konjikov in 9220 pešcev za dva meseca. Lahko si mislimo, kako težko so zmogle naše oplenjene in izžete dežele tolika bremena.

Spomladi l. 1532. je počila vest, da sultan pripravlja nov naval na Ferdinandove dežele. Veljal je to pot Nemčiji in njenemu cesarju Karolu V., katerega je sultan še imel za enako vrednega nasprotnika, med tem ko je Ferdinanda zaničljivo imenoval „mali gospodek“. Dne 28. aprila se je dvignil z 200.000 možmi in 300 topovi iz Carigrada. Ferdinand se ni čutil, da bi bil kos tej ogromni vojski, zato je še enkrat poizkusil s pogajanjem. Poslal je grofa Nogarola in Jožefa Lamberga k sultanu z obsežnim pooblastilom. Razun vsakoletnega daru je bil Ferdinand pripravljen, priznati Zapolja za kralja v onem delu Ogrske, ki ga je imel v oblasti, ako bi pripadlo celo kraljestvo po njegovi smrti Habsburžanom. Poslanca sta zadela na sultana pri Nišu v južni Srbiji. Toda niti o miru, niti o premirju ni hotel nič slišati, temveč je prisilil poslanca, da sta šla z njim. Pri Oseku je turška vojska prebrodila Dravo. Od tu je sultan pisal Ferdinandu zelo izzivajoče pismo, v katerem mu naznanja, da se ne namerava vojskovati z njim, temveč s španskim kraljem, ki naj ga pričakuje na nemški meji, ako je pogumen, sicer naj mu pa plača tribut. Soliman pri tem pohodu ni prodiral ob Donavi proti Budapešti, kakor sicer, ampak preko jugozapadne Ogrske, skozi salajsko in železno županijo proti Dunaju. Pot ga je vodila torej skozi ozemlje ogrskih Slovencev, ki so zdaj občutili vso grozo turškega nasilstva. Ne da bi bil našel kaj odpora, je prišel do malega utrjenega mesta Kisek (Güns) ob štajerski meji. Toda prav ob tej trdnjavi se je imela razbiti silna sultanova moč.

Poveljnik Kiseka je bil takrat znani hrvaški junak Nikolaj Jurišič, kranjski deželni glavar, ljubljenec hrvaške gospode in veren pristaš kralja Ferdinanda. Ko se je prikazala turška vojska, je imel Jurišič pri sebi le 28 lahko in 10 težko oboroženih konjikov, s katerimi se je hotel umakniti h glavni vojski na Dunaj. Ker se je pa mnogo kmetov z ženami in otroci zateklo v grad, se je odločil, da brani mesto in ljudstvo pred Turki. Sestavil je iz pribeglih kmetov in meščanov posadko, ki je štela okoli 700 mož. Med tem, ko se je Jurišič še pripravljal za obrambo in navduševal obupne meščane, so razpostavili Turki svoje topove po bližnjih gričih in vinskih goricah in začeli mesto od vseh strani s kroglijami obsipati. Strašen ogenj je trajal tri dni, vendar ni napravil preveč škode, ker kroglje niso

bile večje od jajec. Dne 14. avgusta so začeli Turki mesto naskakovati in napravljati podkope. Branitelji so odbili vse naskoke. Ko se je vsled nekega podkopa zrušil zid 16 metrov v dolgost, je posadka toliko časa vzdrževala prodirajoče Turke, da je bila odprtina zopet zadelana. Posebno hud je bil 12. naskok dne 28. avgusta, ko so že štiri zastave plapolale na mestnem obzidju. Po odbitem naskoku je pisal Jurišič še tisti dan Ferdinandu: „Od naših 700 oboroženih kmetov je že polovica poginila; smodnika, ki sem ga kupil za 300 goldinarjev, imam le še en cent. Le milost božja nas čuva, bodi ona milostljiva moji duši.“ Vendar je hrabri Jurišič odbil vse sultanove pozive, naj se vda. Na to so poizkusili Turki še zadnji glavni naskok. Besni janičarji in druge čete so se navalile na mesto z vseh strani. Posadka je izgubila 60 mož, sam Jurišič je krvavel iz dveh ran. Skozi vse odprtine so prodirali Turki in osem njihovih zastav je že bilo na obzidju. Tu zaženo obupani starci, ženske in otroci v mestu strašen vik in jok, da so se Turki prestrašili in pričeli umikati, misleč, da imajo pred seboj nove čete. Pozneje so Turki govorili, da jih je konjik z ognjenim mečem gonil z obzidja, dočim so kristjani pripisovali zmago sv.

Martinu. „Moj smodnik je bil že popolnoma porabljen,“ je pisal Jurišič kralju, „kar je še mojih ljudi ostalo živih, je izgubilo ves pogum. Niti eno uro bi se ne mogel več braniti.“ Tri ure po odbitem naskoku je naznanil veliki vezir Jurišiču, da mu je pri sultanu izprosil milost in ga pozval, naj pride k njemu na pogovor. Tu mu je Ibrahim izjavil, da mu je sultan mesto podaril, zahteva le, da natakne turško zastavo na obzidje. Jurišič je temu rad ustregel. Sultan je potem takoj zapovedal, da krene vojska izpred Kiseka. Bilo je to 30. avgusta 1532. V plačilo za junaško obrambo je podaril Ferdinand Kisek Jurišiču v dedno posest.

Ivan Ungnad Sovneški.

Solimana je sedaj minila volja, da bi jo udaril proti Dunaju. Poslal je sicer tja četo „mavharjev“ pod Kazimbegom, ki je štela okoli 15.000 mož, da opleni in požge deželo, toda zbrana nemška vojska, ki je pričakovala Solimana, je te roparje strašno pobila. Sultan sam je šel čez štajersko mejo preko Friedberga in Hartberga proti Gradcu. Trdnjav se sicer ni mogel polastiti, tem hujše je trpela dežela, ki jim je bila odprta. Povsod so le pogorišča in razvaline zaznamovale pot mogočnega turškega cesarja. Pred glavno vojsko so šli roparji, požigalci in Tartarji pod vodstvom svojega kana, ki so predirjali pokrajine na levem bregu Mure in požgali kmečke vasi, da so po noči ognjeni zublji, po dnevi pa oblaki dima Turkom kazali pot. Sultan je prišel 11. septembra pred Gradec, toda že drugi dan jo je na levem bregu Mure ubral naprej, ne da bi poizkusil napad na mesto. Med tem je Kacijanar, ki je stal s svojimi četami pri Dunaju, v največjem diru hitel Gradcu na pomoč, pa je prišel tja že po odhodu sultanovem. Moral je ostati v mestu, da so se spočili utrujeni vojaki. Pavel Bakič pa je s kranjskimi konjiki udaril za Turki, prijel njihove zadnje straže pri Lipnici ob prehodu čez reko Sulm, 500 Turkov pobil in okoli 50 ujel. Solimanovo umikanje se je izpremenilo v popolen beg. Dne 13. septembra je turška vojska že taborila v ravnini okoli Lipnice. Uspehov ni nikakih dosegla, razun da je bilo mnogo kmetov ujetih in v sužnost odpeljanih. Od tod so krenili Turki proti Svečini, kjer so zažgali grad, kakih 1000 pa se je spustilo čez Radl proti Koroški. Deželni glavar Vid Welzer je bil postavil v sotesko pri Spodnjem Dravogradu močno posadko. Ko jo Turki ugledajo, pobegnejo nazaj čez Remšnik. Dva dni kasneje je sultan došel pred Maribor. Na čelu posadke tega mesta je bil znani Sigismund Višnjegorski. Štiri dni je taborila turška vojska na levem dravskem bregu, da napravi most čez reko. Veliki vezir Ibrahim paša je vodil delo s toliko previdnostjo in priložnostjo, da je že 20. septembra mogla armada pričeti svoj prehod. Soliman je bil z delom tako zadovoljen, da je Ibrahimu poklonil dragocenega osedlanega konja in mnogo denarja. Ko je prešla vsa vojska preko Drave in se utaborila na Ptujskem polju, so most zažgali. Gradovi po okolici: Lembach, Slivnica in Radosek so padli Turkom v roke. Ena truma roparjev je baje prodrla tudi proti Celju. Na desnem bregu Drave je marširala turška vojska mimo Ptuja (22. septembra) in se z velikimi težavami pomikala skozi Haloze, kjer so se vozovi in topovi hudo pogrezali v razmočenih ilovnatih tleh. Proti večeru istega dne je došel sultan v Vinico na Hrvaškem in šel od tod čez Varaždin, Požego in Belgrad brez ovire na Turško.

Iz Lugoviča je poslal Ibrahim ujetega Andreja Stadlerja z ošabnim pismom k Ferdinandu, češ, da je iskal njegov sultan španskega kralja Karola zaman v njegovih deželah in prehodil gore in doline.

* * *

Solimanu se vojni pohod l. 1532. ni posrečil, pa tudi Ferdinandove dežele so tako onemogle, da so nujno potrebovale miru in počitka. Z nemško-špansko vojsko, ki se je bila zbrala pri Dunaju,

bi bil sicer Ferdinand zopet lahko odločil boj z Zapoljem v svojo korist, toda Nemci niso hoteli pomagati Ferdinandu, da si osvoji Ogrsko in so se po Solimanovem odhodu kmalu razšli. Začela so se zopet pogajanja s sultanom in sedaj ne brez uspeha. Soliman je imel posle na Grškem in ob perzijski meji in je hotel imeti na zapadu vsaj nekaj časa mir. S posredovanjem viteza Jeronima iz Zadra in doktorja Kornelija Scheppra, tajnika cesarja Karola, se je sklenila mirovna pogodba v Carigradu meseca septembra 1533. Sultan je priznal kralja Ferdinanda za svojega sina, in veliki vezir Ibrahim za svojega brata. Mir naj ima ta toliko časa, dokler ga sam ne prelomi. Na Ogrskem naj obdrži tiste pokrajine, ki jih je zasedel, razun ako mu Zapolja prostovoljno odstopi svoj del. Enako kakor s sultanom, je pričel Ferdinand tudi z Ivanom Zapoljem dolgotrajna pogajanja, ki pa niso imela zaželjenega uspeha.

Vojno stanje se med tem na kranjski meji ni izpremenilo; napadi so se dogajali s turške in slovensko-hrvaške strani. Ko je bil sultan še na Ogrskem, je zbral Ivan Püchler, oskrbnik mehovskega gradu, kranjske vitez in kmete in z njimi vdrl v Bosno. Zavzel je nekaj gradov, potolkel nekaj turških čet in odnesel precej plena. Turki so hoteli ta napad maščevati in kmalu jih je okoli 3000 prigrmelo na Kras, kjer so veliko vasi pokončali in mnogo ljudi zasuznjili. A Slovenci jim zastavijo vse ceste in soteske. Vitez Jakob v Ravnah, ki je bil takrat kapitan na Krasu in v Istri, je naglo zbral četo kmetov, zgrabil Turke, jih baje okoli 2000 potolkel, 500 pa ujel. Seveda mu je hkrati padel ves nagrabljeni plen v roke. Enak vojni pohod sta napravila Ivan Kacijanar in Sigismund Višnjegorski s kranjskimi četami v Bosno l. 1533., v času ko so se že vršila v Carigradu mirovna pogajanja. Slovenci so tedaj požgali in oplenili turške vasi tja do Udvena, mnogo živine so tirali s seboj, mnogo Turkov pobili in ujeli. Naš kronist Valvasor poroča, da Kacijanar še nikdar ni napravil Turkom toliko škode, kakor pri omenjenem napadu. Zato jim je bilo že njegovo ime v velik strah.

Ko je bil mir s Solimanom sklenjen, je kralj Ferdinand prepovedal napadati obmejne turške pokrajine. V odloku, izdanem na Dunaju dne 1. oktobra, je ukazal kranjskim duhovnikom in svetnim oblastim: „Mir povsod ohranjajte, mirno živite s sosedi, nikomur ne delajte škode in nadloge. Niti v večjih, niti v manjših trumah ne napadajte turških dežel in krajev in ne kalite miru na noben način. Kdor bi to zapoved prekršil, bode na imetju in telesu strogo kaznovan, da bode turški cesar spoznal, da hočemo mir, ki smo ga prejeli, docela ohraniti in kaznovati vse, ki mu nasprotujejo.“ Enako so oznanili mir tudi v Slovenski in Hrvaški krajini.

Dasiravno je bil dolgo zaželjeni mir s Turki sklenjen, mu vendar niso nikjer prav zaupali, najmanj pa Ferdinand, ki je hitel s pripravami za novo vojsko. Že v začetku l. 1533. so utrdili Kočevje in Žužemberk. Jeseni je bil Kacijanar poklican na Ogrsko in mesto njega Ivan Püchler imenovan za vrhovnega poveljnika vseh vojnih čet Notranje Avstrije. L. 1535. so Krško oskrbeli s topovi in naslednje leto so se dela za utrjevanje gradov in mest še v večjem obsegu

nadaljevala. Na Kacijanarjev opomin so utrdili Ljubljano in jo preskrbeli s strelivom, enako gradove: Čušperk, Ribnico, Senožeče in Polhov Gradec. Dne 1. junija 1536 je sklical Ferdinand stanovske odbornike iz Koroške, Kranjske in Štajerske v Spodnji Dravograd na posvetovanje. Dovolili so 4000 goldinarjev za hrvaško granico in sklenili ljudstvo v deželi splošno oborožiti. Meseca decembra istega leta je bil nov shod odbornikov iz petero avstrijskih dežel (Koroške, Kranjske, Štajerske, Spodnje in Zgornje Avstrije) in iz sosednje Goriške na Dunaju, ki je trajal do meseca marca naslednjega leta. Dovolili so za obrambo meje 800 težko in 2000 lahko oboroženih konjikov in 2200 pešcev, razun čet deželnih stanov. Stroške za vzdrževanje te vojske v znesku 195.200 goldinarjev, so prevzele dežele skupno, in sicer je pripadlo na Štajersko 48.800, na Koroško 39.533, na Kranjsko in Goriško 16.266 goldinarjev. Iz domačih kmetov naj se izbere 2000 najkrepkejših mož in jih dobro oboroži.

V skrajni sili je treba poklicati vsakega desetega, šestega ali petega moža pod zastavo, vendar le z vednostjo in privoljenjem deželnih poveljnikov in vojnih svetovalcev. Odborniki so sestavili tudi spomenico na papeža Pavla III., v kateri ga prosijo, naj napravi mir med krščanskimi vladarji in naj one, ki so v zvezi s Turki, odvrne od te pogubne zveze. Slikajo mu v živih barvah, kako vedno bolj napreduje turško nasilstvo in kakšne žalostne posledice ima za vero in cerkev. Slednjič prosijo tudi papeža, naj skliče splošni cerkveni zbor za poravnavo verskih razprtij med luteranci in katoličani. Kranjec Krištof pl. Lamberg, tedaj kanonik v Solnogradu, je bil pooblaščen, da izroči papežu spomenico. Tudi na stanove kraljevine češke so se obrnili odborniki s prošnjo za pomoč.

Enako kakor Slovenci so tudi Hrvati, ki so bili razdeljeni v Ferdinandovo in Zapoljevo stranko, izprevideli potrebo skupnega odpora proti Turkom. Dasiravno je bil mir na papirju, sta vendar bosenski sandžak (poveljnik) Usrefbeg in smederevski sandžak Mehmetbeg napadala Slavonijo in osvojevala trdnjavo za trdnjavo. Dne 12. marca 1537 je padel v turške roke Klis, najmočnejša trdnjava južno od Velebita. Na saboru v Križevcih 15. aprila 1537 so Hrvati proglasili do prihodnjega Božiča splošni mir med strankami v deželi, za obrambo kraljevine so sklenili zbrati 800 konjikov in 200 pešcev, katerim naj poveljuje Ludovik Pekri. V vseh bojnih podjetjih pa naj ravna sporazumno z vrhovnim poveljnikom Ferdinandovem, Ivanom Kacijanarjem. Slavonski sabor je sklenil 17. maja postaviti 1690 mož v obrambo meje.

Tekom poletja se je zbrala v Koprivnici na Hrvaškem lepa vojska iz vseh Ferdinandovih dežel, ki je imela ustaviti prodiranje Turkov v Slavoniji. Bilo jih je zbranih okoli 24.000 vojakov, 16.000 pešcev in 8000 konjikov. Konjiki so bili pretežno iz Hrvaške in Slavonije, a voditelji so jim bili poleg Ludovika Pekrija še Fran Batthyany, Pavel Bakič, Baltazar Banfy, Ivan Tahj, Ivan Zrinski in Ladislav More. Pešci so prišli iz raznih krajev. Čefe je vodil grof Albert Šlik, Štajerce deželni glavar Ivan Ungnad, Korošce Erazem Mager, Avstrijce Hardeck, Tirolce in italijanske strelce grof Ludovik

Lodron. Kranjskim četam je poveljeval Ivan Kacijanar, ki je bil hkrati vrhovni vojvoda vse armade. Topov so imeli 8 velikih in 40 malih. Tako se je z velikimi nadami pričela usodepolna vojska, s katero je združen popolen poraz in pogin nesrečnega Ivana Kacijanarja.

Prve dni septembra se je začela armada v slavonskem Podravju pomikati proti Virovitici. Že med potjo so večkrat nastale razprtije med Slikom in Kacijanarjem, ker se češki poveljnik ni hotel pokoriti zapovedim vrhovnega kapitana. Prišlo je tudi do malih preprirov med Čehi in Štajerci. Dne 10. septembra je prišla vojska do Virovitice, kjer ji je primanjkovalo hrane, za katero je bil obljubil poskrbeti zagrebški škof Simon Erded. Vsled jesenskih nalivov so izbruhnile še razne bolezni, tako da je umrlo 8000 pešcev. Iz Virovitice je poslal Kacijanar Pavla Bakiča s tisoč konjiki k gradu Sopje, da ga iztrga iz rok Turkom, ki so ga bili pred več meseci ugrabili. Od 13. do 20. septembra je taborila vojska v Valpovu in se pripravljala, da udari na Osek in odvzame Turkom najznamenitejše mesto na prehodni cesti iz Belgrada na Ogrsko. Ako je bil utrjeni Osek v oblasti kristjanov, potem je bilo tudi prodiranje Turkov proti zapadni Slavoniji ustavljeno.

Pa tudi Turki med tem niso mirovali. Smederevski paša Mehmedbeg Jahija-Ogli je prišel še za časa Oseku na pomoč in dobil tudi od bosenskega paše 5000 vojakov za pomnožitev posadke. Uredil je obrambo mesta tako, da Kacijanar niti misliti ni mogel na redno obleganje, Mehmedbeg pa ni hotel sprejeti odločilne bitke na odprtem polju. Ker ni pred Osekom ničesar opravil, pričel se je Kacijanar prve dni oktobra vračati. Toda Turki so ga pretekli in mu prestrigli najkrajšo in najboljšo pot iz Oseka proti Valpovu. Tako je bila krščanska vojska potisnjena protu jugozapadu v močvirne kraje ob reki Vuki.

Ferdinand I. v cesarski opravi.

Utrjeni Osek v oblasti kristjanov, potem je bilo tudi prodiranje Turkov proti zapadni Slavoniji ustavljeno.

Pa tudi Turki med tem niso mirovali. Smederevski paša Mehmedbeg Jahija-Ogli je prišel še za časa Oseku na pomoč in dobil tudi od bosenskega paše 5000 vojakov za pomnožitev posadke. Uredil je obrambo mesta tako, da Kacijanar niti misliti ni mogel na redno obleganje, Mehmedbeg pa ni hotel sprejeti odločilne bitke na odprtem polju.

Ker ni pred Osekom ničesar opravil, pričel se je Kacijanar prve dni oktobra vračati. Toda Turki so ga pretekli in mu prestrigli najkrajšo in najboljšo pot iz Oseka proti Valpovu. Tako je bila krščanska vojska potisnjena protu jugozapadu v močvirne kraje ob reki Vuki.

Pa tudi na tem potu so jo obletavali zasledujoči Turki in ji prizadjali mnogo škode. Takrat je poginil junaški Pavel Bakič, ki je kot poslednja straža zadrževal sovražne konjike. Krščansko vojsko je obvladal velik strah, tembolj, ker ji je začelo primanjkovati hrane in krme. Oslabeli in onemogli vojaki so se privlekli z velikimi težavami dne 9. oktobra do Gorjana ne daleč od Djakova. Tu so se odločili vojskovodje, da hočejo popustiti vozove in topove, ker jih na močvirni zemlji ni bilo mogoče spraviti naprej, sami pa so hoteli kreniti v severni smeri proti Valpovu, kjer so upali dobiti hrane. Odhod se je imel izvršiti po noči, ko bi Kacijanar dal znamenje z žvegljo. Toda še preden se je to zgodilo, je izvedel Kacijanar, da sta Ludovik Pekri in zagrebški škof s svojimi ljudmi že odšla. Tedaj se ga je polotil tolik strah, da jo je kar brez glave s svojo četo potegnil za njima, ne da bi se več brigal za ostalo vojsko. Z njim je odšel tudi štajerski poveljnik Ivan Ungnad. Nad preostalimi Tiroolci, Italijani, Čehi in Korošci je prevzel vrhovno poveljništvo grof Lodron. Vnel se je obupen boj s turško premočjo, ki je za krščansko vojsko bil tem pogubnejši, ker je že v začetku boja pobegnil tudi grof Albert Šlik. Večina preostalih, med njimi Erazem Mager, so poginili junaške smrti. Grofa Lodrona z zadnjimi ostanki vojske so potisnili v močvirje in težko ranili. Ker mu je Mehmedbeg zajamčil, da mu daruje življenje, se je slednjič podal. Toda verolomni paša ga je dal obglaviti, češ, da bi itak na dobljenih ranah na poti v Carigrad umrl. Turki so zaplenili ves tabor in vse preostale topove, med njimi posebno veliko „Kacijanarico“, katero so poslej več kot pol stoletja vodili proti kristjanom. Največ so trpeli v tem boju Čehi. Od 5000 mož se gotovo niti eden ni vrnil domov.

Poraz Kacijanarjeve vojske pri Oseku in Gorjanu je silno razburil vso krščansko javnost. Na Nemškem so nastale sramotilne pesmi „o treh ubežnih stotnikih“, in na durih dunajskih cerkvâ je bilo čitati sledeče verze:

Kacijanar, Ungnad und Schlick
Die möchten hangen an einem Strick,

(Kacijanarja, Ungnada in Šlika bi bilo treba obesiti na vrv). Tudi kralja Ferdinanda je globoko zadel poraz njegove vojske, tembolj ker sta zdaj Slavonija in Hrvaška bili odprti turški sili. Ivan Zapolja pa je pošiljal svoje sele Slavoncem in Hrvatom in jih pozivljaj, naj se mu uklonijo, ako se hočejo rešiti nesreče.

Krivda glavnih poveljnikov, ki so strahopetno pobegnili, mesto da bi vstrajali pri svoji vojski, se ni dala opravičiti. Po pravici se je pritoževal Ferdinand, „da so kakor nezvesti pastirji sramotno zapustili svoje ovce in pobegnili“ in pozval krivce na odgovor. Hkrati je odvezel Kacijanarju poveljništvo in imenoval zvestega in junaškega Nikolaja Jurišiča za kranjskega deželnega glavarja in vrhovnega poveljnika svoje vojske na Hrvaškem. Kacijanar se ni upal zapustiti Slavonije, ampak je 8. novembra iz Susedgrada prosil milosti in se izkušal opravičiti. Po kraljevem poslancu Trojanu Turjaškem je poslal kralju obsežno spomenico o vsem bojnem podjetju. Na

njegovo prošnjo mu je dal Ferdinand spremno varstveno pismo za tri mesece, da pride v Krems se opravičit. Tu je izročil pismeno obrambo in je še ustmeno dodal, da je bil glavni vzrok umikanju izpred Oseka pomankanje hrane; povratek je bil sklenjen v vojnem svetu od vseh poveljnikov, pa se je pozneje izprevrgel v popoln beg, ki ga ni bilo mogoče preprečiti. On sam ni prvi pobegnil in nihče mu ne more očitati izdajstva. Ta opravičba pa sodnike ni zadovoljila; kot veleizdajalca so ga zaprli na Dunaju v ječo. Vse prošnje in posredovanja mu niso nič pomagala. Skliceval se je na spremno pismo in svojo zvesto službo, spominjal je kralja, kolikokrat se je zanj slavno bojeval in ga zaklinjal naj mu oprostí „zadnjo njegovo nerodnost“. Zaman so prosili zanj tudi njegovi prijatelji, kranjski deželni stanovi in sam poljski kralj. Slednjič je zahteval Kacijanar, naj ga postavijo pred redno sodbo. Ko se tudi to ni zgodilo, se je zbal najhujšega in je v noči od 30. do 31. januarja 1538 pobegnil. Spustil se je na vrveh, ki mu jih je baje poslala neka imenitna gospa, v grajski jurek in od tod ušel na prosto polje. Tu je slučajno naletel na nekega kmeta in ga prisilil, da je z njim jezdil do kraja, ki je bil Kacijanarju znan. Tu je kmeta zabodel, da ga ne bi izdal in potem po noči in po dnevi dirjal naprej, dokler ni prišel v Slavonijo. Že okoli 15. februarja je bil na svojem utrjenem Susedgradu. Odslej je gotovo dve leti bival v Slavoniji in Hrvaški, zbiral okoli sebe nezadovoljno hrvaško gospodo in koval zarote proti Ferdinandu in njegovim privržencem.

Grobni spomenik Kacijanarjev v Gornjem gradu.

Kacijanarjeve spletke na Hrvaškem bi bile imele gotovo za Ferdinanda slabe posledice, ako bi se ne bil prav takrat poravnal s svojim tekmečem Ivanom Zapoljem in da se niso Turki zapletli v vojsko z beneško republiko. Vsled tega so se nasprotstva na Hrvaškem ublažila in Kacijanarju je zmanjkalo potrebne opore. Vendar ni miroval in porabil vsako priliko, da se maščuje nad svojim prejšnjim gospodom.

Ferdinand je dobro vedel, kako nevarnega sovražnika ima zdaj na Hrvaškem. Dne 4. februarja 1538 je izdal v Pragi pismo, v katerem ga je proglasil za veleizdajico in „javnega sovražnika“, pozval vse oblastnike na Ogrskem in Hrvaškem, da ga čim preje živega ali mrtvega ujamejo in obljubil nagrado 6000 do 10.000 goldinarjev tistemu, ki bi ga živega ujel in izročil kralju, a polovico te svote onemu, ki bi ga mrtvega izročil. Kraljeva tiralica je bila za zdaj brez uspeha, ker hrvaški plemiči niso bili Kacijanarju sovražni, ampak so mu obljubili svojo pomoč in se z njim mnogokrat shajali na posvet. Tako poročata hrvaški in slavonski ban dne 27. februarja kralju Ferdinandu: „Vsa gospoda kraljevine hrvaške se je zvezala in zarotila s Kacijanarjem, da v nikakem slučaju drug drugega ne zapuste.“ Ko se nesrečni vojskovodja ni več varnega čutil na obmejnem Susedgradu, se je zatekel v Gvozdansko k bratoma Ivanu in Nikolaju Zrinjskemu in jih prosil, da mu za nekaj časa prepuste svoj grad Kostajnico ob Uni. Dasiravno so imeli Zrinjski Kostajnico „za glavo in vrata vse hrvaške kraljevine in vseh svojih posestev“, izročili so jo vendar Kacijanarju, ker jim je prisegel, da jo hoče takoj vrniti, ko zadobi milost pri svojem kralju. Ko je pa dobil važni grad v svojo oblast, ni več mislil na to, da si izprosi milosti, ampak se je pričel pogajati s Turki. Pisal je bratoma Zrinjskima svojeručno, da hoče preiti k sultanu in jih pozval, naj ga eden izmed njih spremlja k turškemu cesarju, sicer bode Kostajnico izročil Turkom. Med tem, ko se je na eni strani spustil v pogajanja s svojimi prejšnjimi najhujšimi sovražniki, je vendar zatrjeval poveljniku španskih čet, ki jih je bil Ferdinand poslal na Hrvaško, da je nedolžen in da so vsa pogajanja s Turki le slepilo zanje, pisoč mu: „Mnoga pogajanja so se vršila med menoj in Turki, toda drugače nisem mogel ravnati, ako sem hotel pokrajino, kjer prebivam, pred njimi obvarovati. Slišal sem, da so me ljudje pri vas obrekovali, češ, da želim proti vam peljati turško vojsko, v kateri so tudi moji ljudje. Smelo trdim, da bi rad zaprl vse Turke, ako bi bilo v moji moči.“

Pogajanja Ivana Kacijanarja s Turki in njegove grožnje, da hoče Kostajnico izročiti sultanu, so silno razburile kneze Zrinjske. Zato so začeli premišljevati, kako bi se znebili svojega nemilega gosta. Dne 9. julija 1539 sta se brata Zrinjska mudila v Ivaniču, pri vrhovnem poveljniku Jurišiču in se z njim pogajala. Jurišič jima je obetal, da bode svoj vpliv pri kralju zastavil njima v korist. Izprositi jima hoče oprostilno pismo za vse, kar sta se morda proti kralju pregrešila, jima pridobiti gradove: Susedgrad, Želin, Kostajnico in Petrovljan, za gradove: Medvedgrad, Rakovec in Lukovec, pa jima izposlovati pisma, ki jima bodo zajamčila nasledstvo. Kralj Ferdinand je vse te obete svojega poveljnika svečano potrdil in obljubil, da jih hoče do

novoga leta izpolniti. Značilna je pripomba v Ferdinandovem pismu, da je te milosti naklonil Zrinjskim zaradi njihovih preteklih in bodočih zaslug, pa tudi „iz gotovih, dobro premišljenih vzrokov“.

Ni dvoma, da so dogovori med Zrinjskimi in Jurišičem, kakor tudi obljube kralja Ferdinanda še bolj vplivale, da sta brata sklenila, znebiti se svojega gosta. Kaj se je dalje zgodilo, o tem se poročila ne strinjajo popolnoma. Gotovo je le to, da je knez Nikolaj Zrinjski dal 27. oktobra v Kostajnici Ivana Kacijanarja ubiti. Ogrski zgodovinar Istvanfy opisuje dogodek na sledeči način: Ferdinand je pisal skrivaj pismo Nikolaju Zrinjskemu, v katerem ga je karal, da je Kacijanarju odstopil Kostajnico in ga pozval, naj ga ujame ali pa umori. Nikolaj je nato šel v Kostajnico, kjer ga je Kacijanar pogostil. Ko je ta po gostiji odšel v svojo spalnico, poslal je Zrinjski za njim dva vojaka. Jurija Grabusa in Ivana Hojšiča, sam pa je šel h grajskim vratom in tam motil ljudi, da ne bi preprečili njegove namere. Ko sta najeta vojaka prišla v gornje grajsko nadstropje, sta sporočila Kacijanarju, da bi mu rada nekaj naznanila, kar se njega tiče. Ko je ta odpustil svojo družino in ju sprejel, ga napade prvi Jurij Grabus in ga rani v trebuh. Dasiravno je rana bila smrtna, vendar je Kacijanar še hotel zgrabiti za svoje orožje, ki je viselo na steni, toda Hojšič ga prehitil s sekiro udari po glavi, da se mrtev zgrudi na tla. Nato so mrtvo truplo vrgli na grajsko dvorišče, preje pa mu odsekali glavo, katero so poslali kralju Ferdinandu na Dunaj. Drugi pisatelj, Fran Forgač, pa poroča, da je Nikolaj Zrinjski sam ubil Kacijanarja. Pri neki gostiji v Kostajnici mu je potegnil meč iz nožnice, kakor da bi ga hotel ogledati in ga z njim prebodel.

Nasilna smrt Kacijanarjeva je povsod povzročila silno razburjenje. Ko so hrvaški plemiči očitali Zrinjskim, da so verolomni ubijalci, sta brata v posebni spomenici na kralja poudarjala, da sta Kacijanarja spravila s pota, ne zaradi časnega dobička ali posestva, „ampak z ozirom na krščansko vero in njegovo posvečeno veličanstvo“. Ferdinand je knezom rad odpustil vse, „kar so v njegovem ali koga drugega imenu storili“, in je odredil, „da nihče ne sme niti njima niti njunim potomcem omenjeni čin očitati, niti jih žaliti na njihovi časti“.

Kacijanarjevo truplo so prepeljali v Gornji grad na Štajerskem, kjer ga je njegov brat, ljubljanski škof Franc Kacijanar, dal pokopati v svoji stolni cerkvi in mu postaviti spomenik. Na grobni plošči je videti v kamen vklesana podoba viteza v bojni opravi, ki drži v desnici zastavo. Ob desni nogi je upodobljena bajka o lisici, ki je žrjava povabila v goste in mu pri tej priliki vrat pregrizla. Pod tem prizorom sta videti dve kači, ena prodira skozi mrtvaško glavo, druga se zvija na tleh. Obe kači imata človeški glavi, katerih poteze spominjajo na obraze knezov Zrinjskih. Napis ob vznožju spomenika, se glasi: „Podoba plemenitega gospoda Ivana Kacijanarja, barona v Kacenštajnu in Smladniku, ki je žalostno poginil v Kostajnici na Hrvaškem 25. oktobra 1538.“ Letnica smrti je tu napačna in priča, da je bil napis pozneje dostavljen. Od prvotnega napisa je ostalo le to, kar je videti na spomeniku ob levi roki Kacijanarjevi, namreč: „V 48. letu svoje starosti.“ Kacijanarjevo premoženje je kralj Ferdinand

zaplenu, vendar je pozneje njegovi hčeri, ki je bila omožena z Ulrikom pl. Eitzingom, vrnil grad Vrbovec (Altenburg) v Savinjski dolini. Baje so tudi Kacijanarjevi trije sinovi po kraljevi milosti nazaj dobili očetova posestva na Koroškem in Kranjskem.

Kacijanar je bil mož izrednega junaštva, vztrajen vojak in neutrudljiv bojevnik proti Turkom. Sposobnosti za vojskovodja pa v svoji vojaški službi ni pokazal. Zato je bilo napačno, da so mu v bojnem podjetju proti Oseku izročili vrhovno poveljništvo iz najrazličnejših čet sestavljene vojske. Nepokorščina in slaba priprava sta zakrivili njegov poraz pri Gorjanu, njegovi cilji po begu z Dunaja in spletke, ki so povzročile njegov žalosten konec, pa še sedaj niso popolnoma pojasnjene. Kot maščevalci Kacijanarjevi so nastopili le Turki, ki so l. 1540. vdrli na Hrvaško in strašno opustošili posestva knezov Zrinjskih.

Čudno je, da nesrečni junak Kacijanar v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah ni zapustil nobenega spomina.

Silni sultan Soliman je po sklenjenem miru s kraljem Ferdinandom še trikrat udaril na Ogrsko. Nova prilika se mu je ponudila, ko je umrl njegov varovanec Ivan Zapolja in je hotel Ferdinand spraviti vso Ogrsko pod svojo oblast. Med tem, ko je Ferdinandov general Rogendorf oblegal Budo, je pridrl Soliman na Ogrsko, razbil Rogendorfovo vojsko in zavzel glavno mesto Budo, ki je poslej ostala 145 let v turški oblasti (1541). Zaman je izkušal Ferdinand leto pozneje ogrsko stolico iztrgati Turkom iz rok. Soliman je iznova navalil na Ogrsko, si osvojil Pečuh, Ostrogon, Stolni Beli grad in mnogo drugih trdnjav (1543). Turki so prodirali vedno naprej. Ferdinand je izprevidel, da mu le še mirna poravnava more rešiti del ogrskega kraljestva. Zato se je začel zopet pogajati in l. 1547. sklenil s sultanom premirje za pet let pod pogojem, da sme obdržati ogrske pokrajine, ki jih ima v oblasti in da plača 30.000 cekinov na leto. Tako je bila razdeljena Ogrska na tri dele. Ferdinand je imel v oblasti severozapadno Hrvaško in zapadne dele Ogrske; Turki so zasedli sredino: mesta ob obeh straneh Donave in spodnji del ozemlja med Donavo in Tiso; Erdeljsko z vzhodnimi ogrskimi pokrajinami je ostalo Zapoljevemu sinu Ivanu Sigismundu II. Vendar meja ni bila nikjer natanko določena in turški vojaki so tudi za časa miru neovirano plenili in požigali po ogrskih vaseh. Leta 1566. nahajamo bojevitega sultana zopet na Ogrskem, da se polasti nekaterih velikih trdnjav, ki so ovirale turško prodiranje. Še le sedaj je bolehnega, a neutrudljivega starca pred mestom Sigetom, katero je branil junaški Nikolaj Zrinjski, dohitela smrt.

Med tem, ko so se te velike vojske izvojevale med velikimi rednimi armadami na obeh straneh, so divjali mali boji na meji skoraj nepretrgoma naprej. L. 1538. je dobil novi kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišič z meje poročilo, da hoče sam sultan prihodnje leto vdreti v deželo in Ljubljano oblegati. Lahko si mislimo, kolik strah je povzročila ta novica med kranjskimi stanovi. Vsi obupani so se

obrnili do kralja Ferdinanda in sosednjih Štajercev za pomoč, češ, da bodo sicer v svoji zapuščenosti prisiljeni storiti sklepe, ki bodo v škodnih krščanstvu. Tu se nam javlja že drugič obupna misel kranjskih deželnih stanov, da vse žrtve ne bodo nič pomagale, da bodo slednjič vendar le prisiljeni, podati se Turkom in odpasti od krščanske vere. Bojazen se k sreči ni izpolnila, a vojne priprave so se z vso marljivostjo nadaljevale. „Turško vprašanje“ je bilo na dnevnem redu vseh deželnih zborov in odborniških shodov, stroški za vzdrževanje vojske na meji so bili največji in so hudo obremenjevali tako svetne kakor cerkvene stanove. Iz zakladnic v Gradcu in Dunajskem Novem

Reka.

mestu so vozili topove, puške, sulice, sekire, smodnik, krogelje v Ptuj, Ljubljano in druga važnejša mesta na Hrvaškem, v Dalmaciji in Slovenski krajini. V Brežice so zazidali 3000 goldinarjev. Brama Hrvaške krajine je bila izročena baronu Erazmu Turnu, komturju nemškega viteškega reda v Avstriji. Ko je Turn 1. 1539, zaradi bolehnosti odstopil, sta prevzela poveljništvo Sigismund Višnjegorski in ban Keglevič. Za prevažanje živeža, streliva in drugih vojnih potrebščin čez Muro, Savo in Dravo je kralj Ferdinand ukazal vicedomom na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, naj pripravijo ladje in plave. Tudi natančen zemljevid Kranjske, Slovenske krajine in Hrvaške je ukazal narisati.

Na večkratne opomine kranjskih stanov, da človeške naredbe ne zadostujejo, ako jih Bog ne podpira, je razposlal Ferdinand dne 20. oktobra 1541 razglas, v katerem pravi, da zavoljo hudih pregreh in nesloge v veri Bog kristjane tepe s kugo, draginjo, lakoto in po-

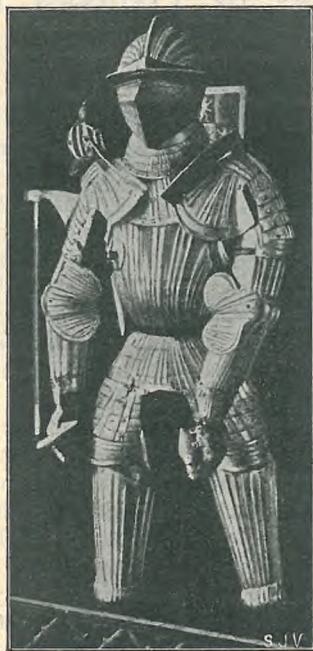
seбно s turško šibo. Da se odvrne božja jeza, ukazuje, naj po vseh mestih, trgih in vaseh, v župnijskih in drugih cerkvah vsaj enkrat na teden ob določenem času napravljajo očitne obhode s sv. mašo in naj vsak dan ob dvanajsti uri zvone. Župnikom in propovednikom je bilo ukazano, naj v svojih govorih vernike opominjajo k pokori in poboljšanju življenja, gosposke pa naj čujejo, da se ta zapoved izvrši. To zvonenje za odvritev turške sile se je razširilo po vseh avstrijskih deželah in se ohranilo do današnjega dne, dasiravno je pozneje dobilo drugačen pomen. Še pred nekaterimi desetletji je bila na mnogih krajih na Slovenskem navada, da so ljudje pri „Angelovem češčenju“ dostavili tudi očenaš za „odvritev hudega Turka“.

O malem turškem napadu čitamo l. 1540., ko je neka roparska četa vdrla na Kočevsko, pokončala mesto in okolico. Leta 1543., meseca septembra, so Turki plenili po Hrvaškem okoli Krupe, Ribnika, Novega grada in zašli do Metlike. Hrvaški ban Peter Keglevič in Jurij Frankopan Slunski sta jih v družbi z nekaterimi drugimi plemiči na dan sv. Jerneja (24. avgusta) napadla pri Otočcu, jih pobila in jim odvzela ves nagrabljeni plen. Dve leti pozneje so bili Turki zopet na Kranjskem in pokončali vse vasi od Kostanjevice do Krškega. Na Hrvaškem pa so jim pri Vagatovičevem brodu precej olajšali naropano breme. Iznova jih najdemo tu v naslednjih dveh letih, ko so plenili okoli Metlike, Kočevja, Ribnice, Nadliška in Blok. Slovencem se je takrat posrečilo jih zajeti pri Vinici, jih nekaj potolči, nekaj pa ujeti.

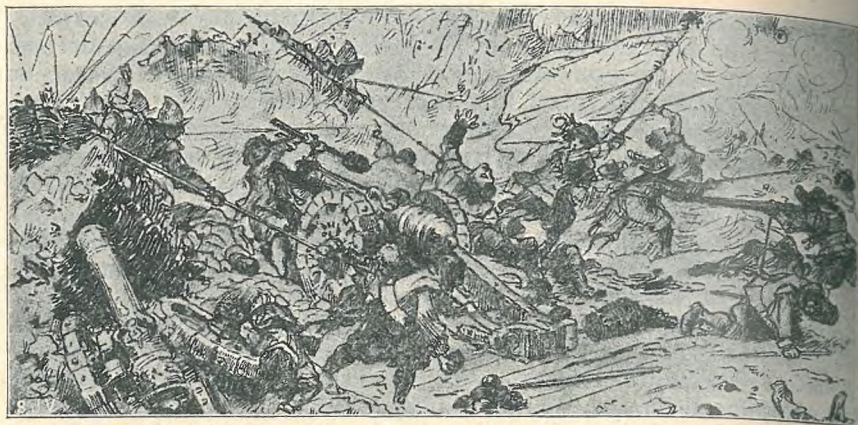
Glavno pozorišče obmejnih bojev zdaj ni bila več naša Kranjska, niti druge slovenske dežele, ampak Hrvaška krajina, kjer so pa imeli naši rojaki važno nalogo. Oskrbovali so razne trdnjave z živili, posadkami in poveljniki, opetovano jih srečujemo tudi na čelu obmejne vojske. Že l. 1540. je bila trdnjavica Bihač sredi Une pridružena Kranjski, ki je prevzela obrambo. Poveljniki so bili tu: Erazem Turn, Viljem Šnicenpaum, Jurij Saurau in drugi. Enako jih nahajamo kot poveljnike v Reki, Senju, Petrinji, Karlovcu, Sisku, katerega je zagrebški kapitelj dal utrditi l. 1544. Ko je Ferdinand l. 1553. ustanovil za obrambo hrvaške meje stalno vojsko, je bil imenovan za prvega poveljnika štajerski deželni glavar Ivan Ungnad, baron Sovneški, in mu je bilo naročeno, da v obrambi krajine dela sporazumno s hrvaškim banom in senjskim kapitanom Ivanom Lenkovičem. Dasiravno je bilo v tistih letih premirje s sultanom Solimanom, vendar je bila Hrvaška krajina pozorišče mnogih hudih bojev. Bosenski, hercegovski in požeški paše so vedno napravljali večje in manjše pohode, osvajali hrvaška mesta in trdnjave. Zapored so padle: Virovitica, Čazem, Dubrava in Kostajnica, in z njimi je prišel tudi kos za kosom hrvaške zemlje v turške roke. Ungnad se je vzajemno z banom Nikolajem Zrinjskim trudil, da reši ostanke hrvaške kraljevine, vendar v svojih bojih ni bil srečen. Za njim je bil Ivan Lenkovič vrhovni kapitan, ki si je pridobil velike zasluge za utrditev Senja, kjer je mestu v zaščito sezidal grad Nehaj. Lenkovič se je posebno proslavil z veliko zmago nad Turki pri sv. Jeleni, severovzhodno od Zagreba (1557), kjer je s svojimi 400 konjiki pobil desetero sovražnikovo premoč. O posameznih turških navalih v naše dežele pa še

vedno čujemo. Tako so bili 1558—1561 opetovano v Kočevju, v Ribnici in na Notranjskem, kjer jih je Herbart Turjaški napadel pri Nadlišku in mnogo potolkel (febr. 1559). Na svečnico l. 1564. so se prikazali pri Postojni in od tu dirjali proti Ribnici, kjer so po svoji navadi morili in požigali. V njihovem spremstvu je obiskala nesrečno deželo še strašna kuga, ki je izpraznila cele vasi in trge.

Sredi teh krvavih bojev je umrl avstrijski vladar Ferdinand l. 1564. Po odpovedi svojega brata Karola V. si je pridobil l. 1556. poleg češke in ogrske, še nemško cesarsko krono, ki je odslej ostala, izvzemši en sam kratek presledek, 250 let v oblasti Habsburgovcev. Ferdinandu so krasile velike kreposti duha in značaja. Bil je preprost v svojem življenju, skromen, iskreno pobožen in od srca vdan katoliški cerkvi, katero je po svojih močeh branil pred luteranskim nasilstvom. Da ni imel sreče v bojih s Turki, temu je bila največ kriva okolnost, da sam ni imel niti sposobnosti niti veselja za vojsko. Vendar se je s čudovito vztrajnostjo do zadnjega upiral turški premoči. Pod njim so se združile avstrijske, češke, ogrske in hrvaške dežele v močen jez proti turški povodnji. Skupna zgodovinska naloga, da branijo zapadno kulturo pred osmanstvom, jih je zedinila pod habsburškim žezlom. Prvoboritelji v tem zgodovinskem boju pa so bili Hrvati in Slovenci.

Viteška oprava.

Prizor iz turških bojev.

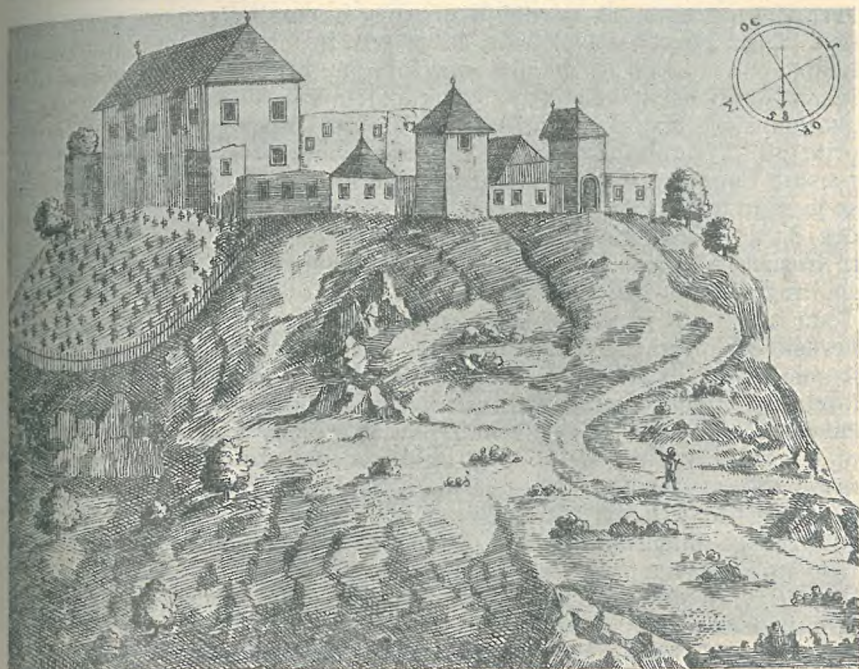
4. Uskoki in Vojaška krajina.

Neprestani turški boji so povzročili med našim prebivalstvom nekatere znatne izpremembe in dali povod, da so se obmejne pokrajine zavarovale s celo vrsto trdnjav in vojaško organizirale. Kranjski, štajerski in koroški stanovi so to osnovo podpirali z denarjem in z vojaštvom. Zato smemo Vojaško krajino imenovati slovensko-hrvaško ustanovo, ki je posebno živo pričala, kako tesna vzajemnost je zavladovala med obema narodoma pod pritiskom turške sile.

Turško nasilstvo v Srbiji, Bosni in Hercegovini je pregnalo mnogo ljudi iz teh ogroženih pokrajin, ki so iskali mirnejšega zavetja pri svojih sosedih na severu in zapadu, na Hrvaškem, Ogrskem, Štajerskem, Kranjskem in v Istri. Splošno so se imenovali ti ljudje Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili večinoma Srbi iz Bosne ali nekdanje kraljevine srbske in pravoslavne vere, deloma pa tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam pa nahajamo med Vlahi celo Rumune onega plemena, ki je še dandanes naseljeno v večjih in manjših skupinah po Macedoniji in Albaniji in ki jih imenujejo Kucovlahe ali Zinzare.

Prve vlaške ali uskoške naselbine segajo nazaj v 15. ali celo zadnja desetletja 14. veka. Takrat se jih je mnogo naselilo v Liki na severni strani Velebita, okoli Cetina in Klisa v Dalmaciji. Posebno Klisu so bili močna obramba, ko je bil od vseh strani od Turkov obdan. Junaški poveljnik mesta, Peter Krušič, je s svojimi Uskoki napravljajl drzne pohode v turške pokrajine in jim napravil mnogo

škode. Pri nekem izpadu pa je bil poveljnik l. 1537. ubit in hrabra trdnjava se je morala vdati. Glavna četa Uskokov, okoli 600 po številu, se je zdaj preselila v Senj, kjer jim je kralj Ferdinand odkazal zemljišča in obljubil plačo, ako mu služijo v vojski proti Turkom. Dobivali so na leto 20.000 cekinov. Vendar se jim je ta svota vsled velike suše, ki je mnogokrat vladala v kraljevi blagajni, le redko izplačala. Ker jim kraški svet okoli Senja ni nudil dovolj živeža in tudi sami niso imeli mnogo spretnosti in veselja za mirno poljedelstvo, vdali so se tem raje ropanju. Izprva so po suhem napravljali roparske pohode v turške pokrajine, odvažali ljudi, živino in vsakovrsten drago-

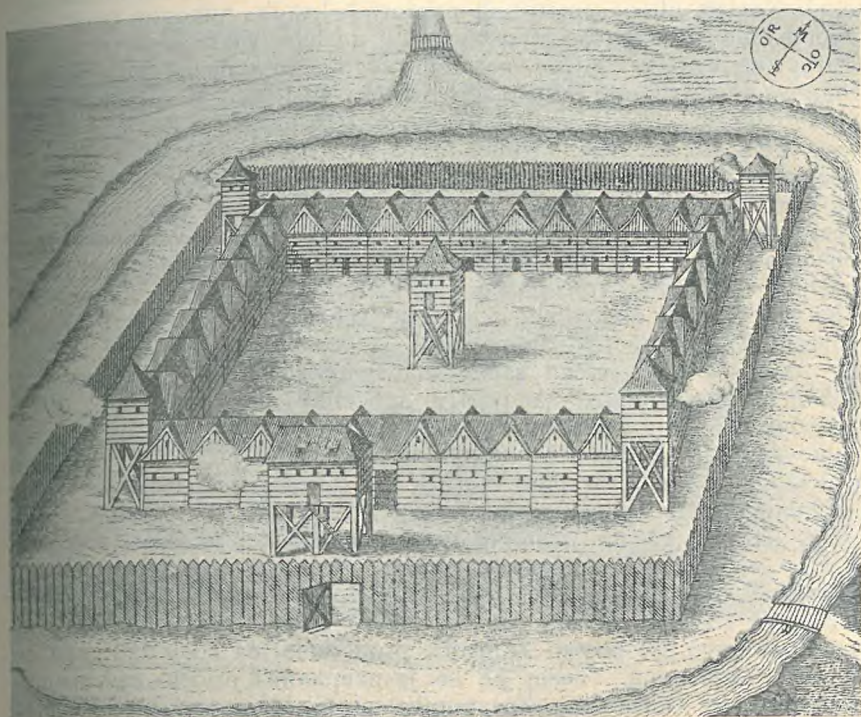
Žumberk.

cen plen. Kmalu pa so se jim bolj priljubili izleti po morju v malih hitrih ladjah, s katerimi so obiskovali dalmatinsko obal. Tako so prišli senjski Uskoki v sloves drznih morskih roparjev, ki so bili daleč na okoli strah vsem mornarjem. Ivan Lenkovič, ki je l. 1539. s Senjem vred prevzel poveljništvo nad njimi, je spoznal v njih spretno in bojovito obmejno posadko, ki je bila vedno pripravljena za drzne napade in se lahko merila s turškimi „martolozí“ ali „mavharji“.

Približno ob istem času kakor okoli Senja, so se naselili Uskoki tudi na Kranjskem okoli Žumberka in Marindola. Tudi tukaj so odločevali vojaški nameni.

Že cesar Maksimilijan I. je spoznal nujno potrebo, postaviti na mejo ogleduhe, ki bi skrbno opazovali gibanje turške vojske in o njej točno poročali. Le tako je bilo mogoče preprečiti nenadne napade. Pod Ferdinandom I. sta skrbela za take ogleduhe zlasti hrvaški ban Ivan Karlovič in Ivan Kobašič, lastnik gradu Brekoviča pri Bihaču, ki je pa kmalu svoj ogroženi grad zapustil in se umaknil v varni Žumberk. Rabila sta za ta posel navadno turške podložnike slovanske narodnosti, ki so se zatekli v varstvo hrvaških poveljnikov. Mnogo je bilo pa tudi vojnih ujetnikov, Srbov in Morlakov, ki so jih avstrijski poveljniki imeli zaprte v Bihaču in drugih obmejnih trdnjavah. Bili so to pomohamedanjeni Slovani, ki so radi tega odpadli od turške vere in gospostva, da so dobili prostost in mogli živeti na avstrijskih tleh. Tako poroča Pavel Mily, ki je poveljeval po gozdih razpostavljenim krščanskim obmejnim stražnikom, iz Bihača 23. julija 1530 Ivanu Kacijanarju, da imajo tamkaj jetnika, Turka Kovačevića in „harambaša“ majorja Nikolaja Bidojeviča. Pozneje čujemo o novih pribegih in jetnikih. Bili so to napovedniki one velike trume bosenskih Uskokov, ki je meseca septembra prišla pred Bihač. Kacijanar se je za te pribežnike takoj zavzel in je priporočil štajerskim stanovom, češ da so Turki, ki so s svojimi ženami, otroci in imetjem pribežali iz Bosne. Najpreje jim je priskrbel prezimovališča in hrano, za kar so kranjski, koroški in štajerski stanovi darovali 500 funtov vinarjev. Toda treba jim je bilo najti stalnih bivališč. Tu je došla ponudba hrvaškega plemiča Ivana Kobašiča, naj se naselijo v Žumberku, ki je nudil obilo pašnikov za mnogoštevilne črede njihove živine. Uskokom tega ni bilo treba dvakrat reči. Z velikim veseljem so zasedli žumberška posestva, pa se vrinili tudi v grad, iz katerega jih Kobašič ni mogel spraviti. Tudi v drugih zadevah so mu nemirni gostje delali tolike neprilike, da se je Kacijanarju čez nje bridko pritoževal in ga prosil, naj jih vzame v svojo službo. Kobašiču se je želja deloma izpolnila, ko so stanovi na odborniškem shodu v Spodnjem Dravogradu 24. marca 1531 sklenili, da vzamejo 300 Uskokov za tri mesece v svojo službo kot „martoloze“, to je oborožene stražarje (grško: hamartolos = oboroženi vojak). Toda komaj so bili ti pribežniki preskrbljeni, že so došli novi iz cetinske pokrajine v Dalmaciji. Podpoveljnik Peter Rebrovič je 7. junija 1561 Kacijanarju naznanil njih prihod. In zdaj je sledila četa za četo. Kacijanar je komaj mogel sproti poročati kralju Ferdinandu o teh priseljevanjih, vendar so mu bili dobro došli, ker jih je hotel porabiti v važne bojne namene. V pismu z dne 23. junija 1531 je naznanil kralju iz Ljubljane, da se je četi, o kateri je dva dni preje poročal, zopet pridružilo čez 1000 Uskokov z ženami, otroci in vsem svojim imetjem. Živine, ki so jo s seboj prignali, je okoli 15.000 glav. Nujno prosijo, da se jim odkažejo zemljišča. Kacijanar svetuje, naj jih Ferdinand ne zavrne, „kajti z njihovo pomočjo bode mogoče z lahkoto v kratkem času osvojiti si kraljestvo bosensko.“ Kacijanar predlaga, naj jih kralj naseli na svojem posestvu Kostelu ob Kolpi in naj jim da poveljnika, ki bi lahko stanoval v imenovanem gradu. Ferdinand je takoj ukazal kranjskim stanovom, naj jim nakažejo bivališča

za bivanje in hrano. Že v letu 1531. nahajamo Uskoke naseljene okoli Kostela, Poljan in Osilnice, kjer jim je bil za stotnika Nikolaj Ravbar, deloma pa na Krasu okoli Postojne in Prema, kjer jim je poveljeval Jakob Ravnah. Za vojsko sposobni možje so služili kot konjiki ali pešci in dobivali primerno plačo. Vsaka vas je imela svojega vojvoda. Bili so tudi za šest let oproščeni vseh davščin in bremen in Kacijanar jim je kot kranjski deželni glavar dal še posebne

Vlaška vas ob turški meji.

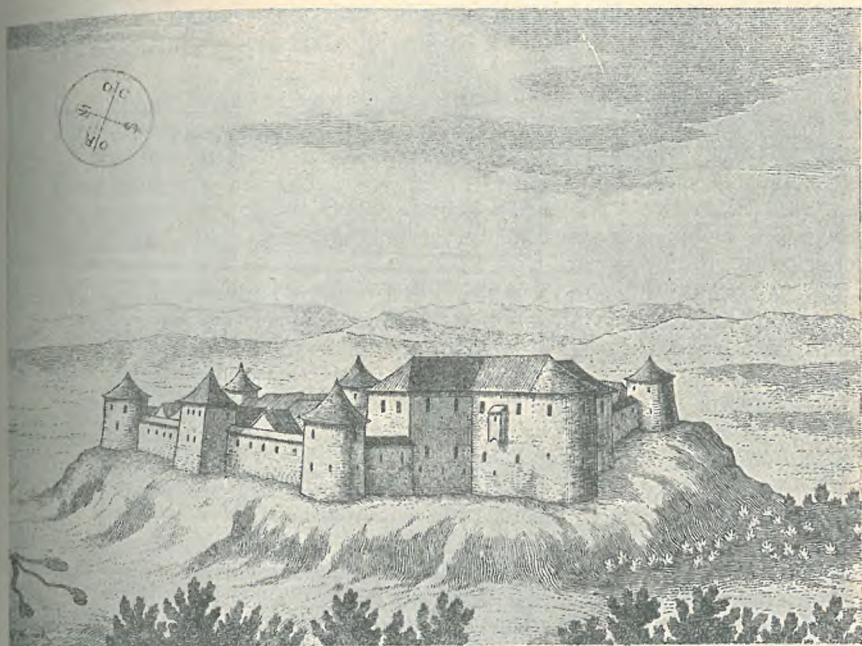
privilegije glede pašnikov, kjer so smeli imeti svojo živino. Sicer so se po stari svoji navadi preživljali tudi z ropanjem. Bližnji hrvaški sosedje okoli Lipovgrada, Okiča in Jaske so se kmalu bridko pritoževali zaradi nasilnosti Uskokov. Prišlo je tudi do razprtij z domačim prebivalstvom. V Žumberku so jih celo kmetje napadli in izkušali s silo prepoditi.

Ker so bile odkazane naselbine le začasne, je bilo uskoško vprašanje še vedno nerešeno. Ni manjkalo tudi turških pozivov, naj se vrnejo nazaj v Bosno. Ferdinand je pritiskal na kranjske stanovce, naj Uskokom odkažejo stalna bivališča in jim je v podporo nakazal 1000 goldinarjev.

Stalno naseljevanje se je potem počasi izvršilo v naslednjih letih. Meseca maja 1533 so zasedli 31 zemljišč (gruntov) v Žumberku. Toda vse preskrbeti je bilo tem težje, ker so dohajale še vedno nove trume. Spomladi 1538 je povzročil vojvoda Jurij, da je odšla velika četa iz bosenskih okrajev Srpa, Unice in Glamoča, ki je zelo oblastno in nasilno nastopala. Hrvati, katerim so bili v veliko nadlego, so te naseljence imenovali „Raščane“. Kralj Ferdinand pa je nasproti tem „novim Uskokom“ kazal veliko naklonjenost in odredil, naj jih naselijo okoli Kostela ali pa po drugih primernih krajih, njihovim trem vojvodom naj nakažejo po 50 goldinarjev na leto, vsaki zadrugi pa dva starja (mere) žita. Glede naselbin so se obravnave pletle naprej. Stanovi so predlagali Poljane pri Kostelu, Ledenice, Modruš in Ogulin na Hrvaškem, češ, da na Kranjskem ni več prostora. Zadrega je bila tem večja, ko sta l. 1539. zopet prišla dva roja. Avstrijska vlada je večino izmed teh prisilila, da so odpotovali v ogulinsko in modruško okolico, kjer so na gospostvu grofov Frankopanov imeli obdelovati zemljo. Ker jim pa tako delo ni bilo po volji, so večinoma zopet pobegnili. S kranjskimi Uskoki so se bili stanovi dogovorili, da pošljejo leta 1533. svoje poslance k stanovskemu zboru v Ljubljano, kjer so se imeli dogovoriti, kje dobe selišča za svoje ljudi. Želeli so zemljišča žumberške in preseške gosposke na Gorjancih, deloma pa zemljišča pleterskega samostana in kostanjeviškega glavarstva. Tu bi mogli vsi skupaj stanovati in še veliko svojih znancev iz Bosne privabiti. S tem so bili kranjski stanovi zadovoljni, ker so sami zahtevali, naj se Uskoki skupaj naselijo, da se preprečijo prepiri o posestnih pravicah in mnogotere tožbe o pobjah in ropanju. Toda najemnica žumberškega gradu, vdova Kobašič, se je v imenu svojih sinov odločno branila ođstopiti to gospostvo, ker je prišel njih rodbinski grad pri Bihaču Turkom v roke. Tako se je kljub pritiskanju kranjskih stanov vsa stvar zavlekla do naslednjega leta. Še le v februarju 1534 je izročila vdova Kobašič Ivanu Püchlerju, oskrbniku gradu Mehovo, gospostvo Žumberk proti temu, da so ji dali graščino Gorenji Mokronog. Tedaj pa se je nemudoma pričelo naseljevanje Uskokov po Gorjancih. Za stotnika je bil imenovan Ivan Püchler. Sicer so pa živeli še dalje pod svojimi domačimi vojvodi, ki so jim razsojevali medsebojne prepire in zapovedovali v vojski. Glede na plačilo in oboroževanje so bili popolnoma odvisni od kranjskih deželnih stanov. Leta 1535. jim je dal Ferdinand posebne privilegije. Oprostil jih je za 20 let vseh davkov, najemnin, desetin in robot. Zato pa so morali biti vedno pripravljeni, da udarijo na sovražnika. Po preteklih 20 letih naj bi plačevali po en ogrski goldinar od vsakega ognjišča, zraven še vse davke, desetino in roboto. Vendar so se jim tudi pozneje privilegiji še vedno podaljševali.

Žumberški Uskoki so potegnili za seboj še mnogoštevilne trume. Ker na Kranjskem ni bilo več prostora, jim je odkazal Ferdinand gorenjo Slavonijo (das Windischland) za novo domovino. Tu so napolnili varaždinsko, koprivniško, belovarsko in svetojursko okolico, kjer se je bilo že poprej nekaj Srbov naselilo in sezidalo samostan Marčo.

Prodrli so Uskoki tudi proti severovzhodu na Štajersko in tu ustanovili nekaj naselbin. V Veržeju ob Muri se je l. 1552. naselil neki Ivan Margetič in nakupil več zemljišč. Malih bojov ob meji se je na čelu čete pešcev redno udeleževal. Več Uskokov je dobilo od štajerskih stanov strelski dvorec blizu Ptuja (v listinah Schützenhof, pozneje Aichhof imenovan). Enako so naselili štajerski stanovi

Trdnjava Brinj.

mного srbskih Pribegov v Skokah in Dobrovcih pri Mariboru. Prve družine, ki so tu dobile zemljišča, se imenujejo v listinah: Aleksič, Doičin in Vukmir. Pozneje je bilo v Skokah šest zadrug. Tekom let se je skoška naselbina popolnoma poslovenila, vendar se sledovi prvotnih prebivalcev niso popolnoma izbrisali. Še rajni Davorin Terstenjak, ki je bil l. 1844. kaplan v Slivnici, je opazil, da se prebivalci vasi Skok in Dobrovcev precej razlikujejo od drugih domačinov. Život jim je slok, lasje črni, poteze obraza drugačne, kakor navadnih Pohorcev. „Družinska imena Radolič, Markolič, Milovčič so kazala na njihovo srbo-hrvaško pokolenje in ime Dobrovci me je spominjalo na jugoslovanske zadruge. Ime Skoki ali Skokljani pa me je že takrat nagibalo na misel, da morajo biti ti ljudje Uskoki.“

Ko je naselbina v Skokah precej narastla, se je nekaj srbskih Vlahov naselilo v bližnji Ragosi, kjer so imeli sedem zemljišč. Štajerski deželni glavar Ivan Ungnad je nekaterim Vlahom l. 1557.

nakazal zemljišča na posestvih zajčkega samostana. Tu so ustanovili malo vas Šeršovica. O vseh teh naselbinah nam poročajo shranjeni akti in listine, vendar je bilo posameznih priseljenih Hrvatov in Srbov še mnogo več. Še dandanes kažejo rodbinska imena mnogih prebivalcev okoli Ptuja, Ormoža in Ljutomera na prvotno domovino, od koder so se priselili. Tako imamo v vsakem okraju na stotine ljudi z imenom Hrvat ali Bežjak (ime za Hrvate iz Zagorja), Šmigoc (= Uskok), Skok, Lah (Vlah), Vajda (vojvoda), Šokač, ne glede na pristna srbo-hrvaška imena: Krištovič, Markovič, Milošič in mnogih drugih.

Slednjič moramo tu omeniti tudi hrvaških naselbin v ogrski Sloveniji, v salajski in železni županiji in še severno od teh v šopronjskem komitatu tja do Donave. Tudi te naselbine so nastale v začetku 16. stoletja, ko se je hrvaški narod izseljeval iz Bosne in spodnje Slavonije v mirnejše kraje. Grofi Batthyany so dali l. 1524. na poziv kralja Ferdinanda mnogim beguncem zemljišča na svojih posestvih „Batthyan“ in „Enyng“.

O kranjskih Uskokih, njih življenju, šegah in navadah naš domači zgodopisec Valvasor mnogo pripoveduje. Hvali jih, da so dobri vojaki, toda surovi in divji. „Zato krotak in dober poveljnik pri njih ničesar ne opravi. Čim strožji pa z njimi ravna, tembolj ga ljubijo. Brez ropanja in klanja ne morejo živeti. Zato včasih skrivaj, včasih pa očitno hodijo na rop v turške pokrajine. Orožje jim je največje veselje in najdragocenejši kinč.“

Med tem ko so se Uskoki po Štajerskem že davno poslovenili, so ohranili kranjski Žumberčani svoj jezik, svoje navade in verske obrede do danes. Ko so se naselili, so bili pravoslavne vere. Tudi danes imajo še svoj grški obred in oženjene duhovnike (pope). Vendar se prištevajo zedinjenim Grkom (unijatim), ki priznavajo papeževo oblast in so podrejeni unijatskemu škofu v Križevcih. Za Žumberk in Marindol se je najnovejši čas vnela pravda, ali ta okraj pripada Kranjski ali Hrvaški, avstrijski ali ogrski državni polovici. Prebivalstvo je pač srbohrvaške narodnosti in želi biti spojeno s Hrvaško, v resnici pa ni zastopano niti v kranjskem deželnem zboru, niti v hrvaškem saboru. Vojvodstvo kranjsko pravno ni nikdar odstopilo Žumberka, ampak je smatralo ta okraj vedno kot del kranjske dežele.

Doslej opisane naselbine so bile večinoma osnovane v vojaške namene, da se je polagoma ustvarila stalna obmejna straža, ki je morala vedno biti pripravljena za poizvedovanje in zavračanje turških napadov. V 15. in 16. stoletju pa opažamo tudi veliko število priseljencev z miroljubnim namenom, da si poiščejo varnejšega domovja, kakor so ga imeli pod turško oblastjo. Takih priseljencev nahajamo zlasti v Istri in sicer se tu pojavi zanje ime „Čiči“. Čič pomenja enako kakor Vlah nomade ali črednike, ki so hodili s svojo živino iz kraja v kraj in iskali pripravnih pašnikov. In sicer so se tako nazivali vsi nomadi, brez razlike na narodnost, Srbi prav tako kakor Rumuni ali Kucovlahi. Zato pravi koroški župnik Unrest z ozirom na Vlahe, ki so se naselili okoli Velebita in v cetinskem okraju: „Čičarija leži med Hrvaško in Bosno.“ Enako pravi Kuripešič v

svojem potopisu, ko govori o Bošnjakih: „Druga narodnost (v Bosni) so Srbi, ki jih imenujejo Vlahe, mi pa jim pravimo Čiči ali Martolozi.“

Stolp iz utrdbe škofa Ravbarja v Gornjem gradu.

Istra je v 15. in 16. stoletju vsled kuge in mnogih bojev izgubila zelo veliko ljudi, tako da so cele pokrajine bile neobljudene. Avstrijska vlada kakor tudi beneška republika sta si mnogo prizadevali, da privabita novih naseljencev. L. 1463. se omenjajo Čiči okoli Pazina

kot podložniki in vojaki kneza Ivana Frankopana. Še starejše pa utegnejo biti naselbine, ki se v severni Istri razširjajo po „Čičariji“ od Buzeta do Veprinca. Hrvati jih imenujejo Vlaha-Čiribirci, enako kakor tudi one v pazinskem okraju in jih ločijo od Vlahov-Arbanasov na južni strani Raše, Žmina, Kringa in Baderne. Po vsem soditi, imamo v teh Čičih ali Čiribircih zanimive ostanke macedonskih Rumunov ali Kucovlahov, ki živijo v večjih in manjših skupinah še danes kot pastirski narod po Macedoniji in Albaniji in so prav ob zadnji veliki balkanski vojski vzbudili pozornost evropske javnosti. Njihov jezik je neka čudna mešanica iz rumunščine, oziroma stare latinščine in novogrščine. Istrski Čiči so se do danes večinoma že vsi poslovenili in pohrvatili. Svoj čiribirski ali rumunski jezik govore še v vaseh Mune in Žejane, vendar je precej pomešan s hrvaškimi besedami. V pazinskem okraju pa so še štiri vasi: Sušnjeвица, Nova vas, Brdo in Grobnik, kjer starejši ljudje še v domačem krogu rabijo rumunščino. Otroci pa že s sedmim letom popolnoma hrvaško govore. Kakor njihovi macedonski pradedi, se pečajo tudi istrski Čiči pred vsem z ovčarstvom, dočim jim poljedelstvo mrzi. Priseljevanje tujega prebivalstva je v Istri trajalo tja do začetka 17. stoletja.

* * *

Pri osnovi širokega in močnega obrambnega pasu na hrvaški meji, ki so ga pozneje nazivali Vojaška krajina, so imeli Uskoki važno vlogo. Bili so vojaki po poklicu, najeti in plačani od stanov; in boj proti Turkom jim je bil glavno opravilo. V isto vrsto moramo prištevati neko stalno vojsko, ki so jo stanovi vzdrževali na meji Kranjske in Štajerske. Sestavljena je bila večinoma iz konjištva, nekoliko domačega, nekoliko tujega (italijanskega in španskega), ki se je neprenehoma ob meji sem in tja pomikalo, v potrebi pa tudi odjezdilo na Hrvaško na pomoč proti Turkom. Še le tedaj, ko je sovražnik mejno stražo predril, so se sklicali brambovci v deželi, da so sovražnika napadli in če mogoče, potolkli. Po zgledu teh slovenskih brambovcev je bila osnovana tudi deželna bramba na Hrvaškem v onem malem delu kraljevine, ki še ni bil prišel Turkom v oblast. Tudi obrambni red je bil na Hrvaškem blizu enak, kakor na Slovenskem, le da je bil vrhovni načelnik hrvaških brambovcev ban sam.

Vojaško krajino so imeli v 16. stoletju za najpripravnejšo vojni šolo, kjer so se mogli mladi plemiči vaditi v orožju, izobraziti se v bojnih umetnostih in usposobiti za višje vojaške službe. Tako je postala Krajina izobraževališče najslavnejših avstrijskih generalov 16. in 17. stoletja. Tu so se izurili: Nikolaj Salm, Jurij Jurišič, Ivan Kacijanar, Ivan Ungnad, Ivan Lenkovič, Herbert Turjaški in mnogi drugi.

Izmed vseh dežel se je za ustanovitev stalnih obrambnih naprav na hrvaški meji potegovala najbolj Kranjska. Že l. 1520. so prosili kranjski stanovi kralja Ferdinanda, naj dovoli, da se vse premoženje svetojurskih viteзов, Ivanovcev in nemških križarjev na Kranjskem porabi za obrambo meje. Potem predlagajo, naj vzame Hrvate, te „junaške ljudi“, ki z veliko težavo varujejo mali ostanek svoje kralje-

vine med Uno in Kolpo v vojno službo za varstvo meje. Slednjič zahtevajo, naj se utrdi ljubljanski grad in mesti Črnomelj in Reka. Dve leti pozneje so osnovali Kranjci popolno urejeno službo ogleduhov in selov, da se je hitro raznesla vest o pretečem turškem napadu. V Klani, na severni strani Reke, ki je tedaj še spadala h Kranjski, so vzdrževali dva konja in dva hlapca, ki sta bila dolžna, hitro sporočiti

Petrinja ob Kolpi.

bližajočo se nevarnost. Eden teh hlapcev je moral hiteti iz Klane skozi Godnik (Gutenegg), Jablanico in Prem v Senožeče, drugi pa po Istri v Podgrad in Sacerb (S. Servolo) proti Trstu. Kakor hitro hlapca pridirjata do kakega gradu ali tabora, naj se dvakrat ustrelji iz možnarjev, da ljudstvo izve o približevanju Turkov. Iz Senožeč naj se potem vest dalje sporoči proti Rihenberku in Gorici, od tu na eni strani proti Furlaniji, na drugi strani pa ob Soči gori proti Tolminu. Po drugem sporočilu, da je Turek že v deželi, naj se trikrat ustrelji in po vseh hribih gromade zažgo.

Ferdinand sam je enako postavil svoje poizvedovalce in ogleduhe na turško mejo, jo ukazal na več krajih utrditi in tam vzdrževal tisoč vojakov. Vez, ki se je vsled teh razmer spletla med hrvaškimi in slovenskimi deželami, je postala še tesnejša, ko je l. 1522. ogrski kralj Ludovik obrambo Hrvaške in Slavonije kratkomalo prepustil Ferdinandovi skrbi in so se tudi Hrvati sami podali pod njegovo

varstvo. Šlo je tu pred vsem za trdnjave, ki jih je bilo treba popraviti in zastaviti z močnimi posadkami. Po pogodbi, sklenjeni v Nürnbergu, je prevzel Ferdinand dolžnost, da pošlje v hrvaške trdnjave: Senj, Krupa, Knin, Skradin, Klis in Ostrovica 4000 mož posadke in jih na svoje stroške vzdržuje vsaj štiri mesece. Enako je prevzel tudi od hrvaških plemičev posamezne gradove z obvezo, jih preskrbeti z vsem potrebnim in braniti pred sovražnikom, tako od Zrinjskih: Novi grad, Dobro njivo in rudnik Gvozdansko, dočim jim je Ferdinand prepustil Pazin in Kastav. Celo Benečani so se zavzeli za obrambo hrvaške meje in plačevali banu Ivanu Torkvatu Karloviču 2500 cekinov na leto, da je vzdrževal 150 konjikov proti Turkom.

Pomen teh trdnjav se je kmalu pokazal. Dasiravno so Turki leta 1523. osvojili Ostrovico na Uni, so bili vendar hrabro odbiti pri Skradinu, Kninu in Krupi, katero je takrat oblegal Surim paša. Tudi Jajce, katero je oblegalo 20.000 Turkov, je osvobodil grof Krsto Frankopan. Ti uspehi avstrijskih posadk so bili pa tudi zadnji v teh krajih. Kmalu potem so Turki zasedli vso „Visoko Hrvaško“ in imenovane obmejne gradove.

V naslednjih turških vojskah so Hrvati po pravici največjo skrb obračali na stanje trdnjav. L. 1527. se pritožujejo nad svojim banom Batthyaniem, da ne skrbi za varnost dežele in ima v Bihaču le pet vojakov. Ako pade le še en grad ob Uni, je Hrvaška izgubljena. Ti gradovi pa so tako poškodovani, brez vojakov in streliva, da se morajo najdalje v treh dneh podati. Kralj Ferdinand je na to odgovoril, da je svojemu vojnemu poveljniku Jurišiču zapovedal, naj vse stori za obrambo Bihača in drugih utrjenih mest. Le gradove ob Uni, ki jih je bilo dvanajst, naj Hrvati sami oborožujejo in vzdržujejo, ker so lastnina hrvaških grofov Blagajev in Zrinjskih. V potrebi jim bode prišel Jurišič na pomoč s strelivom in topovi. Kranjska je takrat oskrbovala zlasti trdnjavi Bihač in Brinj (Bründl). V Bihač so poslali Kranjci 200 goldinarjev za tamošnjo posadko, v Brinj pa tri cente smodnika, tovor svinca in za 333 gld. žita.

L. 1528. je bilo na dnevnem redu vprašanje stalne obmejne vojske. Deželni glavar kranjski je poročal v svojem pismu z dne 16. marca, da kmečka vojska proti Turkom nič ne more opraviti, da se ne upira zadosti in da z njo ni mogoče nikake časti pribojevati. Kmetje so postali že po vsej deželi nevoljni in mrmrajo, da morajo vedno davke in doneske plačevati, vedno za vojsko pripravljeni biti in živež s seboj nositi, zraven pa še gledati, kako jim Turek imetje pokončuje. Zato ni druge pomoči, kakor da se ustanovi v deželi stalna vojska plačanih, svojemu poklicu živečih vojakov. V enakem smislu so razpravljali stanovi na deželnem zboru v Ljubljani (6. novembra 1528) in na odborniškem shodu v Gradcu (10. decembra 1528). Ferdinand je ustregel željam stanov in postavil na mejo 1500 španskih vojakov. Toda svoje plače niso redno dobivali in nadlegovali prebivalce za živež. Na odborniškem shodu v Sp. Dravogradu je prevzela Štajerska dve tretjini, Koroška pa eno tretjino stroškov za vzdrževanje španskih vojakov ob hrvaški meji. Stotnik jim je bil Misser (gospod)

Antonio de Camargo. Njemu priporočajo stanovi, naj gleda na to, da vojaki ne bodo nadlegovali ubogega ljudstva. Stotnik je to obljubil pod pogojem, da se mu bode plača redno dajala. Razen Špancev je vodil tudi Ivan Püchler 700 lahkih konjikov ob hrvaški meji. Tudi za te so obljubili Štajerci in Korošci dve tretjini, ostalo tretjino pa naj bi dajali Kranjci. S Kranjci so vzajemno nosili stroške za obmejno vojsko tudi Goričani.

Dasiravno je bilo v začetku nekaj tujih vojakov v mejni službi, vendar so jih kmalu nadomestili z domačini. Štajerski deželni odbor v Gradcu (januarja 1529) je zahteval, naj se ne prepušča več deželna bramba tujim konjikom, temveč naj se izroči domačinom. Stanovi so tudi zahtevali, da bi kralj sam skrbel za njih vzdrževanje, ker so pa izprevideli, da to ni mogoče, so dovolili v ta namen 22.000 gld. v treh obrokih. Tudi Kranjci so dovolili zopet 1000 gld. za živež in 400 gld. za ogleduhe.

V naslednjih letih je bila skrb za organizacijo Vojaške krajine večinoma prepuščena Ivanu Kacijanarju. Imel je pod svojim poveljstvom na turški meji 2000 pešcev, 500 konjikov in nekaj topničarjev. Ti vojaki so bili navadno zbrani med Varaždinom in Koprivnico, da so lahko zabranili prodiranje Turkov v Slavonijo. Ob Kolpi je stalo le 700 lahkih konjikov in 300 pešcev, ki so bili razvrščeni po raznih obmejnih gradovih in so stali na leto 14.000 gld. Ko je Ferdinand Kacijanarja poklical na Ogrsko, da se bojuje proti Zapolju, je Vojaška krajina takoj začela propadati. Na odborniškem shodu v Lincu (13. jan. 1530) so tožili kranjski poslanci, da je hrvaška meja brez varstva; Bihač in Repič so stražniki popolnoma zapustili, po drugih mestih, na pr. v Senju in Zagrebu, pa ne dobivajo svojih potrebščin. Na to je kralj s tolažilnimi besedami odgovoril, da bode skrbel za mejne utrdbe, popravil razpale gradove v Ljubljani in Metliki kakor tudi ostale tabore po deželi in jih preskrbel s strelivom.

To pot je bil Ferdinand mož-beseda. Zapovedal je iz Prage, naj se utrdijo hrvaški gradovi: Klis, Senj, Otočac, Brinje, Bihač, Rogač in Kamen, le Stari grad naj se več ne utrjuje. Ob istem času je imenoval Kacijanarja za vrhovnega vojaškega poveljnika slovenskih dežel. Z istim predmetom se je bavil odborniški shod v Slovenjem Gradcu, kjer so sklenili imenovane obmejne gradove oborožiti in z živili preskrbeti. Izvršitev teh sklepov so poverili stanovi Ivanu Kacijanarju. V naslednjem letu 1531. se je na odborniškem shodu v Spodnjem Dravogradu že stavil predlog, naj se za obrambo meje med krščanskimi Uskoki, ki so pribežali na Hrvaško, nabere 300 martolozov in naj se jim plačuje po dva cekina na mesec. Te misli se je poprijela vlada, jo razširila in izpeljala v posameznostih. S tem je bila Vojaška krajina v svojem glavnem sestavu utemeljena.

Med tem, ko so Kranjci skrbeli zlasti za hrvaško mejo južno od Save, so štajerski stanovi obračali svojo skrb pred vsem na svojo mejo proti Slavoniji med Savo in Dravo. Tu so zahtevali že l. 1527., naj Ferdinand zavaruje deželno mejo z okopi in pregrajami.

Leta 1530. so sklenili utrditi: Hartberg, Fürstenfeld, Feldbach, Gleisdorf, Radgono, Maribor, Ptuj, Ormož, Celje, Rogatec in pred vsem

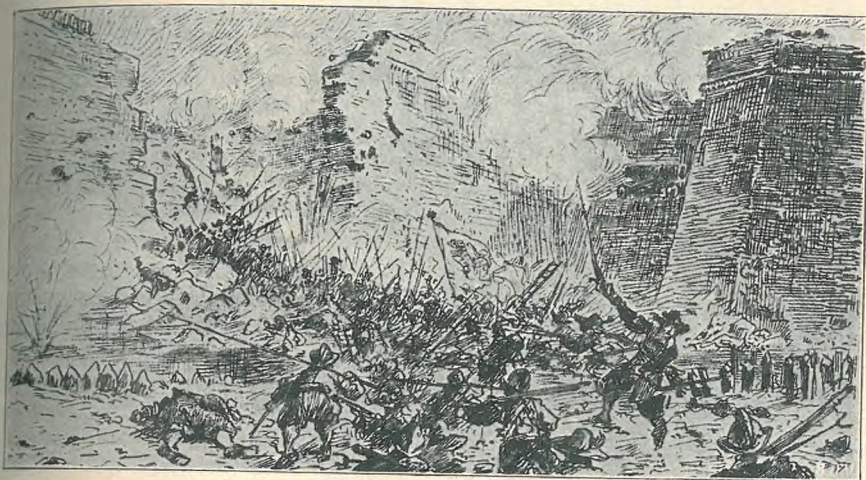
Gradec. Vse to naj bi se izvršilo s tlako. Vidi se, da so se Štajerci bali turških napadov tudi z ogrske strani.

Po velikem porazu Kacijanarjevem pri Gorjanu je nastala iznova nevarnost, da bodo Turki prodirali ob Dravi proti Štajerski. Zato so stanovi vzdrževali v Slavoniji skozi celo leto močno obmejno posadko in sklenili na Dunaju vzajemno s stanovi drugih avstrijskih dežel, da utrde Zagreb, Varaždin, Bihač, Otočac, Pečuh, Stolni Beligrad, Ostrogon in Komorn (1542). Naše „notranjeavstrijske“ dežele so se takrat z velikim navdušenjem zavzele za izpopolnitev in utrditev Vojaške krajine. Na drugem praškem kongresu (1544) so predložili njih poslanci v ta namen velepomemben in obsežen načrt. Po tem načrtu se je imel v deželah ogrske krone širok pas zemlje od moravske meje pa do Jadranskega morja zastaviti z 9000 konjiki in 1000 „opravljenimi konji“ (menda lahkimi konjiki). Ta pas se je imel razdeliti v petero oddelkov, ki so se imeli porazdeliti med posamezne dežele. Štajerski obmejni okraj se je raztezal od Spodnje Lendove v salajskem komitatu pa do Save, od tu do Adrije je morala za mejo skrbeti Kranjska. Ta načrt se je v polnem obsegu izvršil še le 30 let pozneje, vendar so se Štajerci odslej vsaj v svojem okrožju po njem ravnali. L. 1546. so sklenili v Ptujju vzajemno s Korošci postaviti na slavonsko mejo stalno vojsko, in sicer naj bi vzdrževala Štajerska 467 konjikov in 333 pešcev, Koroška pa 238 konjikov in 167 pešcev. Vojaštvo je bilo razdeljeno po sledečih gradovih: Varaždin, Ludbreg, Virovitica, Gbornok, Kaniža, Baboča, Sv. Ivan, Dobrova, Ivanič, Svibovec, Plavnica, Topolovac, Čazma, Hrastovica, Kostajnica, Ujvar. S tem je bila slavonska Vojaška krajina ustanovljena.

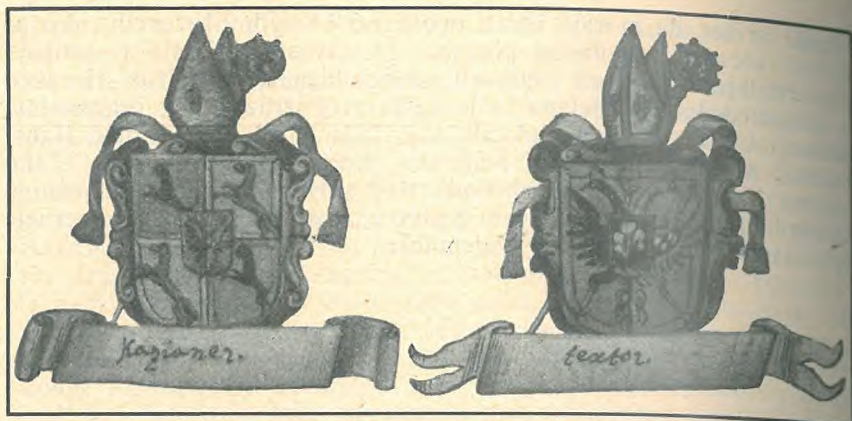
V daljnem njenem razvoju so se nekatere izmed imenovanih trdnjav posebno utrdile in oborožile, pred vsem Varaždin, Virovitica, dalje Št. Jurij, Prodavič, Koprivnica, Križevci. Stroški za pozidavanje trdnjav, vzdrževanje posadk, oskrbovanje z živili in strelivom so bili precej visoki. Okoli l. 1554. so izdali štajerski stanovi v ta namen več kot 170.000 goldinarjev, katera svota se je pozneje pač nekoliko zmanjšala, a vendar dobro izpričuje velike žrtve, ki so jih tudi Štajerci morali trpeti za obrambo slavonske meje.

Zgodovinski pregled o snovanju Vojaške krajine nam kaže, da so se za njo dovoljevali vsako leto prav velike svote. Slovenske dežele so pošiljale tudi svoje najboljše sinove na turško mejo, da so tam osebno izvrševali načrt Vojaške krajine in jo branili sovražnih napadov. Seveda ni misliti, da jih je pri tem vodila le ljubezen ali usmiljenje do bratskega naroda hrvaškega, temveč pred vsem lastna korist. Saj je postala Hrvaška nepremagljiv branik vse zapadne Evrope proti turški sili, ki ga je sam papež imenoval „antemurale christianitatis“ (predzidje krščanstva). Tembolj je bilo potrebno, da so si slovenske dežele napravile močan okop proti Turkom, ko so tolikrat morale občutiti strašne posledice njihovih divjih navalov. — Hrvati sami niso neposredno vplivali na osnovo Vojaške krajine, ker so se vsled svojega nesrečnega položaja in razdvojenosti le redkokdaj dvignili do odločnega dejanja in so sami bili preveč oslabljeni, da bi mogli ustvariti tako veliko delo. Pač pa se je takrat med Hrvati

vzgala zavest, da morajo iskati opore pri bližnjih Slovencih, ako se hočejo ubraniti popolnega pogina. Ta zavest se javlja v cetinski nagodbi, kjer so Hrvati zahtevali od Ferdinanda, naj združi Hrvaško s svojimi dednimi deželami in je našla svoj izraz tudi v pragmatični sankciji l. 1712., kjer so določili, naj vlada na Hrvaškem tisti Habsburžan, ki bode imel tudi Štajersko, Koroško in Kranjsko. Tako vidimo, kako se je v turških bojih med slovenskimi deželami samimi vedno bolj vnelo in utrjevalo čustvo edinosti, pa tudi vedno tesneje spletała slovensko-hrvaška vzajemnost.

Naskok na trdnjavo.

Grba ljubljanskih škofov: Kacijanarja in Tekstorja.

5. Vzroki in pričetki luteranstva.

Slovensko ljudstvo so v 16. stoletju razburjali hudi verski boji, ki so se pričeli z razširjanjem luteranstva in trajali skoraj sto let. Dasiravno je takrat turška nevarnost obvladala vse javno življenje in je Avstrija s turškim polumescem bojevala obupen boj za obstanek, vendar so se razvili poleg tega notranji boji med katoliško cerkvijo in novo vero, ki so s toliko silo prevzeli vse ljudsko mišljenje in teženje in tako globoko posegli v naše cerkvene, politične, socialne, slovstvene in sploh vse kulturne razmere, da pomenjajo novo dobo v zgodovini našega naroda.

Vzroki, da se je mogla verska novotarija po naših deželah razširjati, so bili različni.

V katoliški cerkvi sami so se proti koncu srednjega veka vgnezdile mnoge napake in razvade, ki so škodovale verskemu življenju. Taka napaka je bilo skupljanje več raznovrstnih cerkvenih služb v rokah ene osebe, ki jih nikakor ni mogla sama opravljati. Cesarja Friderik III. in Maksimilijan sta imela navado, poplačevati zasluge svojih zvestih podložnikov s cerkvenimi beneficiji (kanonikati, župnijami in drugimi cerkvenimi ustanovami), ki so dajali dobre dohodke. Najznačilnejši zgled te vrste je škof Slatkonja, ki je imel poleg pičenske škofije še dve proštiji in pet župnij. S tolikim številom so bili obdarovani le nekateri cesarjevi dvorniki, toda v manjšem obsegu je bilo skupljanje beneficijev tudi med nižjo duhovščino v navadi. Lenart Seidl je imel na pr. hkrati kanonikat v Ljubljani, župnijo v Dobu in vikariat v Kamniku. Enakih zgledov bi lahko še

mного našteli. Ker posestniki cerkvenih beneficijev niso mogli sami opravljati vseh svojih službenih dolžnosti, so najemali slabo plačane vikarje ali namestnike, ki pa za svojo čredo niso kazali tiste skrbi, kakor redni dušni pastirji in se čutili le najemnike, ki so bili na svojih mestih od danes do jutri. Vsled takih razmer je versko življenje po župnijah trpelo hudo škodo.

Še bolj kvarljiv je bil veliki vpliv plemstva in meščanstva na vso cerkveno upravo. Proti koncu srednjega veka so pojedini plemiči kakor tudi mestne občine ustanovile mnogo cerkvenih beneficijev, župnij in kapelanij. S tem so si ustanovitelji in njih potomci pridobili pravico patronstva. Za vse te službe so smeli predlagati primerne duhovnike, nadzorovati upravo cerkvenega premoženja in s cerkveno gosposko vred določevati o njegovi uporabi. Toda ob začetku protestantskega gibanja prilaščevali so si cerkveni patroni še mnogo več. Imeli so župne cerkve ali druge kapele popolnoma za svojo lastnino, svojevoljno ugrabljali njih premoženje in porabljevali v svojo korist, nastavljali so župnike in druge duhovnike brez škofovega dovoljenja, si prisvojevali zapuščino duhovnikov ali pa pustili cerkvene službe nezastavljene, da so mogli sami prejemati dohodke od njih. Na ta način so prešle mnoge cerkve v oblast luteranskih predikantov in skozi vso dobo, kar je pri nas trajalo protestantsko gibanje, se vedno ponavljajo tožbe o samovoljnem postopanju plemiške gospode.

Poleg teh cerkvenih razmer, ki so bile ob začetku 16. stoletja precej splošne, so se po naših slovenskih deželah pokazale še druge rane v cerkveni organizaciji.

Solnograški nadškof in akvilejski patriarh sta bila za avstrijske dežele tuja cerkvena kneza, katerima je bila cerkvena oblast vsled

Škof Krištof Ravbar.

političnih nasprotstev z avstrijskimi vladarji zelo omejena, včasih celo popolnoma onemogočena. Več kakor sto let ni prestopil noben akvilejski patriarh avstrijske meje, da bi osebno obiskal svojo podložno čredo. Arhidiakonom in župnikom pa je bilo prepovedano hoditi k cerkvenim zborom v Čedad ali Videm, si od patriarha ali njegovega namestnika osebno izprositi umeščenja na cerkvene službe in preporne zadeve spraviti pred njegov sodni stol. Ker ni imel višji pastir skoraj nobenega vpliva na duhovnike in ljudstvo, zato ni čuda, da se je v avstrijskem delu solnograške in akvilejske škofije kmalu pojavil popolen nered in ni bilo dolgo časa nikogar, ki bi bil združil katoličane k odločnemu odporu proti luteranstvu.

Naposled moramo omeniti še glavnega sovražnika, ki je našo srednjeveško cerkveno organizacijo skoraj popolnoma razdejal in protestantom dal mnogo prilike, da so se vedno bolj razširjevali in okrepljevali, — to je bila vedno grozeča turška sila. Redni turški napadi so že sami cerkev silno zadeli. Mnogo samostanov je bilo razdejanih ali pa je vsaj zelo obubožalo. Največ je trpelo od Turkov kmečko ljudstvo, z njim vred pa cerkev in duhovščina, ki je od njega imela edine dohodke. Vsled turške sile je propadlo mnogo cerkvenih ustanov, beneficijev, župnijskih in mestnih šol, bolnišnic. Pri drugih so se dohodki zmanjšali ali pa se je z njimi okoristila svetna gospoda. Vrhu tega so še avstrijski vladarji s hudimi vojnimi davki obremenjevali cerkvena posestva in dohodke. L. 1523. je zahteval kralj Ferdinand od duhovnikov za vojne namene tretji del letnih dohodkov. L. 1525. so popisali vse cerkvene dragocenosti v zlatu, srebru in biserih in jih porabili za obrambo dežele. Turški davki so znašali leta 1526. eno tretjino, dve leti pozneje pa že polovico letnih dohodkov duhovnikov. L. 1529. je zahteval Ferdinand od cerkvenih prelatov in samostanov, naj prodajo ali zastavijo četrti del vseh nepremakljivih cerkvenih posestev, ker potrebuje denar. L. 1532. je dovolil papež novo naklado v znesku polovice letnih cerkvenih dohodkov. Kjer naloženih davkov niso hoteli vplačevati, so cerkveno posest kratkomalo zaplenili in prodali ali pa zastavili. Taka gospodarska kriza je silno vplivala na ves cerkveni sestav. Mnoge župnije so bile prazne. Duhovniki od svojih beneficijev niso toliko dobivali, da bi mogli svojemu stanu primerno živeti. Prisiljeni so bili se pečati s krčmarstvom in kupčijo, kar je zelo škodovalo njihovemu ugledu in kršilo cerkveno disciplino. Polagoma je začelo tudi duhovnikov primanjkovati. Škof Ravbar je tožil l. 1525., da jih je v osmih letih komaj 17 posvetil v mašnike in da je sila veliko župnij brez pastirjev. Razmere, ki jih slika dunajski škof Janez Faber v Špodnji Avstriji, so vladale tudi po naših deželah. L. 1533. piše namreč kralju Ferdinandu: „Zaradi pomanjkanja dobrih duhovnikov propada vse: župnije, cerkve in župnišča, vse je od Turkov razdejano, župniki ubiti. Jaz sem škof brez duhovnikov.“ Ob istem času toži jezuit Kanizij: „Župnije so ali prazne ali pa v rokah odpadlih in ničvrednih ljudi. Ako ne pošlje Bog v kratkem mnogo delavcev v Avstrijo, bodo ljudje, ne rečem krivoverci; temveč kakor neumna živina postali. In zares se je čuditi, da dobro misleči že niso morali pretrpeti mučeniške smrti.“

Ker so z dunajskim vseučiliščem vred propadle tudi naše domače šole, novega naraščaja ni bilo pričakovati. V deželo so prišli tuji ljudje, ki so bili nevedni in na slabem glasu, skrivni ali očitni odpadniki in dobili razne cerkvene službe. Tako se je med duhovstvom vedno bolj širila nevednost in razbrzdanost. Pod vplivom protestantskega gibanja se je to zlo še povečalo. Mnogi duhovniki, ki so sicer še pridržali katoliško vero, spoved in katoliške obrede, so se skrivaj ali pa očitno poročili in javno živeli s svojimi ženami in družinami.

Tako je marsikaj pripomoglo, da so verske novotarije v naših deželah naše ugodna tla.

* * *

Luteranstvo se je pričelo pri nas razširjati vsled nemškega vpliva. Živahne trgovske zveze med nemškimi avstrijskimi deželami pa Ljubljano in Trstom so povzročile, da je zlasti v Ljubljani v začetku 16. stoletja naraslo število nemških trgovcev, obrtnikov in drugih priseljencev. O tem nam pripoveduje zanimiva stara listina, ko navaja naraščajoče nemško prebivalstvo za vzrok, da so okoli l. 1530. pri ljubljanski stolnici nastavili dva nemška pridigarja. Z nemštvom pa so se zanesle k nam prve kali nove vere.

Enako so vplivala nemška vseučilišča. Preden so se pričeli veliki turški navali pod sultanom Solimanom, je imelo dunajsko vseučilišče za naše dijake veliko privlačno silo. Toda turški boji in zlasti obleganje l. 1529. so mu zadali smrtni udarec. Učitelji in učenci so se razkropili, v Ferdinandovi blagajni pa je bila prevelika suša, da bi mogel to važno ustanovo obnoviti v prejšnjem sijaju. Tok dijakov se je zdaj obrnil proti Nemčiji, v Tibingo, Wittenberg in Jeno, kjer je gospodovalo luteranstvo. Mnogi plemiči in meščanski sinovi so tamkaj iskali svojo izobrazbo in po svoji vrnitvi bili najvnetejši zagovorniki nove vere, najmarljivejši njeni razširjevalci. Med njimi moramo zlasti omeniti mnogotere člane rodbine Ungnad iz Koroškega, ki so prvi imeli na svojih gradovih Sovnek in Waldenstein lutrovske predikante. Znani štajerski deželni glavar Ivan Ungnad Sovneški, ki je največ storil za razširjanje protestantstva v naših deželah, je študiral v Wittenbergu in občeval z Lutrom. — Matija Gerbič iz Istre (Garbitius Illyricus), ki je bil profesor grškega jezika v Tibingi, je sprejel Matija Frankoviča-Vlašiča

Grobna plošča škofa Ravbarja.

v svojo hišo in še mnoge druge Kranjce in Istrane. Mihael Tiffernus iz Laškega trga († 1555) je postal učitelj vojvoda Krištofa Virtembergskega, zapustil svojo knjižnico tibiškemu vseučilišču in del imovine za štipendije svojim rojakom, ki bi ondi študirali. Iz zapisnikov posnamemo, da je bilo v 16. stoletju vpisanih v Tibingi 113 Kranjcev, 115 Štajercev, 69 Korošcev in 4 Goričani. Med njimi nahajamo sinove plemiških rodbin: Gall, Gallenberg, Sauer, Auersperg, Barbo, Kazianer, Mercheritsch, meščanske in kmečke sinove iz Ljubljane, Kamnika, Celja, Vipave in drugih krajev. Mnogi teh dijakov so se po svoji vrnitvi v domovino naselili po gradovih kot vzgojitelji mladih plemičev ali pa kot predikanti, oznanovalci nove vere. Nemška vseučilišča so največ pripomogla, da je luteranstvo po naših krajih, zlasti med plemstvom in meščanstvom, našlo toliko opore.

Kralj Ferdinand je bil odločen nasprotnik verske novotarije. Že l. 1523. je strogo prepovedal, razširjati spise Lutra in njegovih privrženecv po avstrijskih deželah. Leto pozneje je Ferdinand v družbi z bavarskim vojvodom, solnograškim nadškofom in nekaterimi drugimi knezi v Regensburgu napravil natančen načrt, kako odpraviti napake in razvade v cerkvenem življenju in preprečiti novotarije. Naj tu navedem nekatere odloke: Vse izpremembe glede vere in božje službe so prepovedane; pobegle menihi in nune, odpadle in oženjene duhovnike je treba kaznovati po cerkvenih predpisih; spisi krivovercev in drugi slični zasramovalni spisi naj se zatro; kdor je zaradi krivoverstva izgnan iz ene dežele, se ne sme sprejeti v drugo; le od škofa potrjeni pridigarji smejo oznanovati božjo besedo; duhovniki morajo krepostno živeti, nositi dostojno obleko, ne smejo imeti krčme in vinotoča, ogibati se morajo gostiln, pojedin in plesov; zakramenti se ne smejo deliti za denar, vendar naj darovi, ki se že iz starih časov ob tej priliki dele, ostanejo v veljavi; za duhovnike naj se sprejemajo le učeni in dostojni možje; vsak dušni pastir mora biti izprašan; menihi ne smejo imeti župnij; zapovedani posti ostanejo v veljavi, zapovedani prazniki pa se omeje; dekani in arhidiakoni morajo strogo nadzorovati izvrševanje zapovedi itd. Ta regensburški načrt za cerkveno reformo je bil odslej avstrijski vladi dolgo časa merilo v vseh cerkvenopolitičnih stvareh. Zato je strogo postopala proti novovercem in se trudila cerkvene razmere izboljšati, vendar je večina odlokov ostala le na papirju.

Luteranstvo se je med tem vedno bolj razširjalo. Mnogo so pomagali kmečki upori, da se je duh nezadovoljnosti in upornosti širil med duhovščino in ljudstvom. Leta 1525. toži ljubljanski škof Krištof Ravbar: „Žalibog je v deželi velika zmeda, ki so jo povzročili zlasti pridigarji, ker spravljajo zoprne reči na prižnico, povzročajo bolj verske razprtije, nemir in upor, kakor pa da bi pospeševali edinstvo.“ Ob istem času izvemo, da so nekateri akvilejski duhovniki že po lutrovsko prikrojevali sv. mašo. Izpuščali so namreč najbistvenejši del, kanon s povzdigovanjem vred in tako varali ljudstvo. Škof Ravbar naravnost pravi, da so tako delali duhovniki akvilejskega arhidiakona v Praprečah pri Kamniku in mu očita, da so se takega ravnanja od njega naučili. V Ljubljani se je kmalu osnoval krog

nekaterih meščanov, ki so se očitno nagibali k luteranstvu. Njim na čelu je bil pisar deželnih stanov, Matija Klombner. Ta mož je kmalu postal duša protestantskemu gibanju. On je bil tisti, ki je priganjal Trubarja, da je začel pisati slovenske protestantske knjige, pridobival mu je pomočnike, sestavljal književni program, razpečaval in razpošiljal knjige na vse strani in v vseh teh zadevah pisal nebroj pisem. Povsod je hotel imeti prvo besedo in vsem luteranskim podjetjem stati na čelu. Zato se je pozneje sprl z vsemi sodrujniki, posebej še s Trubarjem. Vsekako pa je bil Klombner prvi, ki je pričel s protestantsko agitacijo na Kranjskem. Okoli njega so se zbrali: Matija Zweckl, Andrej Farrest, Lenart Budina, Krištof Prunner, Adam Bohorič in Jernej Picus (Žolna). Imena kažejo, da so bili ti možje meščanskega stanu. Plemičev, ki so bili pozneje glavni pospeševalci in zaščitniki luteranstva, ne nahajamo med njimi. Menda jih je kmečki upor, ki je nastal pod vplivom novoverskega gibanja, še zadrževal od luteranstva.

Na Koroškem je okoli leta 1525. Volbenk Todt, gvardijan minoritov v Volšpergu, porabil razburjenost med kmeti in pričel oznanovati Lutrove nauke. S tem je zasejal seme verskega razdora v Lavantinski dolini.

L. 1527. je izdal kralj Ferdinand v Budapešti strog odlok proti lutrovcem: Kdor zaničuje božanstvo Kristusovo z be-

sedo ali pismom, naj se kaznuje s smrtjo v ognju; kdor noče iti k spovedi ali prelamlja cerkvene zapovedi, naj bo zaprt ob kruhu in vodi; Lutrove knjige in spisi naj se sežgo; uradniki, ki bi kraljevih odlokov ne hoteli izvršiti, naj se takoj iz službe odpuste, mestnim občinam pa odtegnejo njihove pravice. Da bi spoznal verski položaj v svojih deželah, je napovedal kralj Ferdinand 24. marca 1528 cerkveno vizitacijo za svoje dedne avstrijske dežele: Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Za vladne komisarje so bili pri tej vizitaciji imenovani: Krištof Ravbar, škof ljubljanski, Krištof pl. Zinzendorf, Volbenk Matseber. V akvilejskem delu naših dežel se

Matija Frankovič-Vlašič (Flaccius Illyricus).

jim je pridružil tudi akvilejski arhidiakon. Poročila o tej vizitaciji so nam ohranjena iz nekaterih štajerskih krajev in nudijo zanimiv vpogled, od kod in na kakšen način se je luteranstvo širilo po naših deželah.

Na Vidovo (15. jun.) je prišla komisija, v kateri je bil tudi Slovenec dr. Vincenc Fürbekh, v Ptuj in je tja poklicala bližnje duhovnike s cerkvenimi ključarji in župani. Pri Sv. Marjeti nižje Ptuja je bilo takrat pet duhovnikov, župnik Peter Vaselkorcher, duhovna pomočnika Bernard Adelprecher in Miklavž Grasperger ter kaplan Janez Žiher. Duhovniki in župljani so bili vsi pravoverni. Razmere v mestu Ptujju iz zapisnika niso razvidne.

Dne 2. julija je bila vizitacija v Mariboru. Poleg vikarja je bilo ondi 11 beneficiatov, toda malo jih je maševalo in malo ljudi hodilo v cerkev. Več lutrovskih knjig je bilo sežganih. V Slivnici 60 oseb ni šlo k sv. obhajilu. V Radgoni, kjer je bilo 15 duhovnikov, je imel grajski oskrbnik lutrovske knjige. Žena Friderika pl. Gleinitz je cerkvi sv. Martina odvzela nek vinograd, prav tako Janez pl. Kainach noče cerkvi dajati, kar ji gre. V Slovenjem Gradcu je neki Janez Haas, ki je bil prišel z Dunaja, že nekaj let v špitalu in zasebnih hišah imel lutrovsko božjo službo. Obhajal je 70 oseb pod podobami kruha in vina, rekoč: „Vera, ki jo imaš v smrt Jezusa Kristusa, naj te pripelje v večno življenje.“ Procesije sv. Rešnjega Telesa se je udeleževalo le kakih 30 oseb, največ žensk. Na prigovarjanje komisarjev se je izpreobrnilo nad 50 oseb in jim je bila podeljena odveza. Župnije po okolici: Šoštanj, Sv. Janez, Sv. Vid so bile od luteranstva še malo okužene. V Novi cerkvi ni bilo nič krivovercev. Verniki v Vitanju so se pritoževali, da njihov župnik Mihael Diestelschrott ne zna slovensko. Zato ne slišijo pridige niti o Veliki noči. Njegovi kaplani hodijo le okoli po podružnicah. V Celju sta bila dva kaplana in 16 beneficiatov. Kaplan Rupert Furtmüller je imel celo pred komisijo tako „nerodno“ pridigo, da se mu je pridigovanje in spovedovanje za eno leto prepovedalo. V Gornjem gradu ni bilo krivovercev, ker je bila tam škofova rezidenca. Duhovniki v Mozirju so se vsi držali stare vere in imeli le mimogrede kake prepire zaradi štolnine. V Celje so prišli tudi duhovniki in ključarji iz Rečice in izjavili: Gospa na Vrbovcu (Altenburg) je imela pri sebi odpadlega duhovnika, ki je bil oženjen, in silila kmete, da so ga hodili poslušat. Toda ljudje so rekli, „da pridiguje čudne reči“. Žena Kacijanarja na Rečici prepoveduje svojim kmetom dajati desetino, darove in pogrebščino. V okolici Rogatca, Podčetrтка, Podsrede in Planine ni bilo lutrovcev. Na Velenjskem gradu je Franc pl. Lichtenberg branil škalskemu župniku maševati v grajski kapeli in nagovarjal ljudi, naj cerkvi ne dajejo darov in desetine. Na svojem gradu je imel odpadlega meniha. Sodnik Andrej v Šoštanju je javno dal oklicati, naj cerkvam več ne donajajo darov. Gospa pl. Altenhaus ima v Forchtenecku kapelana Jurija Veršiča, ki je oženjen. Ta na mašo nič ne drži in pravi ljudem: „Ko k maši zvonj, si ušesa zamašite.“ Graščakinja nagovarja svoje kmete, naj hodijo njenega kapelana poslušat in jim prepoveduje dajati za maše, cerkvi kaj darovati ali častiti sv. Rešnje Telo; tudi svetnike zaničuje.

Komisarji so naročili, naj jim pl. Altenhaus izroči kapelana in ga pošlje v Celje, kar se pa ni zgodilo. Jurij pl. Triebeneck na Gradišču (Schwarzenstein) je imel pri sebi pobeglega meniha in svojim ljudem prepovedal cerkvi desetino dajati.

Iz tega zapisnika povzemamo, da so že v prvem desetletju lutrovstva bili po mnogih krajih naše domovine posamezni privrženci in oznanovalci nove vere, ki se je zanesla k nam po tujih odpadlih duhovnikih in menihih. Opaža pa se tudi, da so jim bili plemiči glavni zaščitniki, ki so zastavili agitacijo za luteranstvo med ljudstvom posebno s tem, da so jih odvracali od plačevanja desetine, štolnine in drugih cerkvenih davščin.

Kmalu po tej vizitaciji (19. dec. 1528) je izdal kralj Ferdinand nov odlok, v katerem zahteva, naj oblastva ne ovirajo akvilejskega patriarha in njegovih arhidiakonov, ako hočejo postopati proti zapeljivim predikantom, in naj jim ne odrekajo potrebne pomoči. Potem graja, da duhovnike kličejo pred svetna sodišča in si v slučaju smrti prilastujejo njihovo zapuščino. Nekateri patroni beneficijev in drugih ustanov si sami prisvajajo njih dohodke ali pa nameščajo sumljive, zapeljive duhovnike, ki niso sposobni za dušno pastirstvo; duhovnikom odtegujejo desetino, darove in druge župnijske dohodke. Vsled tega se zaničuje duhovski stan in razširja krivoverstvo. Slednjič ukazuje kralj, naj proti odpadlim duhovnikom in razširjevalcem krivoverstva strogo postopajo.

Vsi ti odloki in še mnogi drugi, ki so kmalu potem izšli, niso imeli vidnega uspeha. K večjemu so dosegli to, da se privrženci nove vere niso upali javno nastopiti, tembolj se je nadaljevala agitacija na skrivnem z besedo in pismom. To nam izpričuje povelje kranjskega deželnega glavarja, Ivana Kacijanarja iz l. 1530., naj zapro nekatere lutrovce, ki poleg drugih krivoverskih nauk „po kotih pridigujejo zoper najsvetejši zakrament našega Izveličarja in preblazeno Devico Marijo.“

Hkrati z luteranstvom so se razširjali v tistih časih po naših krajih še verski novotarji neke druge vrste, prekrščevalci. Svoje ime so dobili od tod, ker so vse odrasle ljudi, ki so k njim prestopili, še enkrat krstili. In sicer je imel ta krst biti poroštvo poštenega krščanskega življenja. Razun njega pa niso priznavali nobenega drugega zakramenta. Zametali so tudi duhovstvo in vse cerkvene oblasti. Ta nauk se je iz Švice preko Tirolske in Koroške začel razširjati po

Kolajna s podobo Ferdinanda I.
in kraljice Ane.

naših deželah. L. 1529. je novoimenovani akvilejski arhidiakon Ivan Schwab dobil nalog, naj posebno prekrščevalce zasleduje in kaznuje. V istem času poroča štajerski glavar Sigismund Dietrichstein, da lahkomišelnih in predrznih oseb svetnega in duhovskega stanu izkušajo krive nauke razširjati med neukim ljudstvom. Zlasti se razširjajo prekrščevalci. Tiste, ki imajo te krivoverce za podložnike, nič proti njim ne store. Treba bode strogo proti njim postopati; krivovercem se morajo hiše in vse imetje sežgati. Ko je leto pozneje Ivan Ungnad prevzel štajersko deželno glavarstvo, „so bili na Štajerskem in v celjski grofiji vsi stolpi in vse ječe polne prekrščevalcev in bilo jih je čedalje več zaprtih“. Trubar sam pravi, da je bilo izprva število prekrščevalcev pri nas mnogo večje, kakor luteranov in pripoveduje o nekem takem krivovercu, da je v Rajhenburgu za Savo umoril svojega gospodarja, dvornega maršala solnograškega nadškofa, ker se je oženil z vdovo nekega Jurija iz Rajhenburga in se opravičeval, češ, da mu je duh božji tako veleval, ker je bila tista vdova od Boga njemu v zakon odmenjena.

Na Kranjskem nahajamo prekrščevalce v kamniški in ljubljanski okolici. Kamniški prekrščevalci so imeli l. 1566. za načelnika Jurija Krelja in so se shajali v gradu Zaprce (Steinbüchel). V ljubljanski okolici so imeli svoje zbirališče v Hrušici. Med meščani in kmeti so imeli mnogo privržencev. Kralj Ferdinand je tudi proti tej verski sekti l. 1544. izdal strog odlok. Ukazal je prekrščevalce poloviti in vtakniti v ječo. Oblasti naj dajo jetnike poučiti učenim bogoslovcem, ki naj si prizadevajo, da jih odvrnejo od zmote. Trdovratni krivoverci, njih pridigarji in hujskači, ki hodijo po deželi in tisti, ki opetovano padejo v to zmoto, naj se kaznujejo s smrtjo, razun če sami radovoljno prekličejo zmoto in so pripravljeni sprejeti naloženo pokoro. Vendar prekrščevalcev navadno niso usmrtili, ampak jih poslali v Trst na galeje, kjer so morali na ladjah opravljati službo veslačev: nekaj trdovratnežev so obsodili tudi v dosmrtno ječo ob kruhu in vodi; mnogo je bilo pomiloščenih ali pa so pobegnili. Tako poroča l. 1540. kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišič kraljici Ani, da se je na Kranjskem pet prekrščevalcev izpreobrnilo. Kakor avstrijska vlada, so tudi luteranci sami to versko sekto z vso strogostjo zasledovali.

Največjega pomena za daljni razvoj novoverskega gibanja je bila mogočna zaščita deželnih stanov. Poedini odpadniki in pridigarji bi ne bili mogli ničesar opraviti in zlasti luteranstvo bi se ne bilo povzpelo do tolike moči, ako bi se ne bilo zavzelo zanj skoraj v celoti naše plemstvo. Kaj ga je k temu najbolj nagibalo, je lahko spoznati. Pred vsem časní dobiček, upanje okoristiti se s cerkvenim ali samostanskim premoženjem in drugimi ustanovami, ki so po novi uredbi imele preiti v njihovo posest. Kakor deželna bramba proti Turkom, tako je tudi versko vprašanje bilo vedno na dnevnem redu deželnih zborov in odborniških shodov. Deželni stanovi so si prisvajali pravico, svojevoljno določevati cerkvene reforme in pričeli hud boj proti avstrijskim vladarjem za svobodo luteranstva, med tem ko so sami z največjim nasilstvom postopali proti katoličanom.

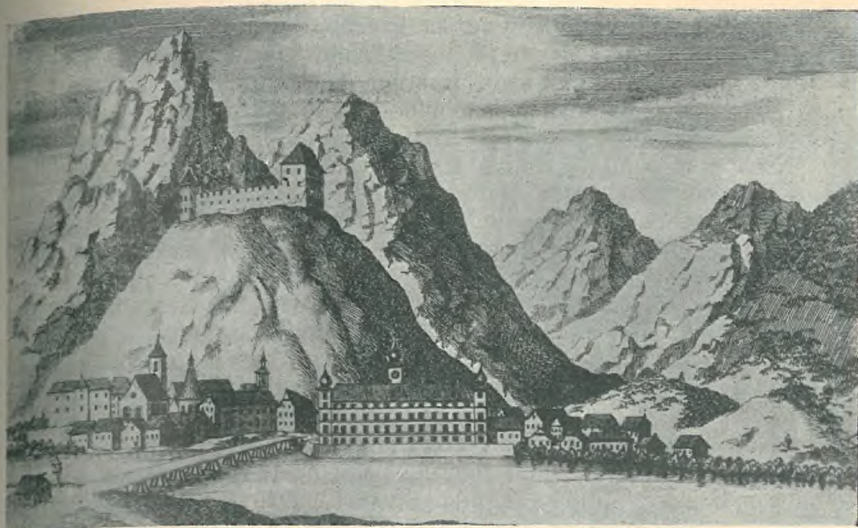
Izprva se na raznih shodih ponavljajo le tožbe proti duhovnikom in grajajo mnoge razvade. Tako na odborniškem shodu v Inomostu l. 1518., kjer stanovi na dolgo in široko naštevajo, kaj je treba odpraviti iz cerkvenega življenja. Enake pritožbe so podala avstrijska mesta l. 1524. Tičejo se pa le nekaterih privilegijev duhovščine, ki so bili meščanom v kvar. Ako bi se bilo gibanje za cerkveno reformo ohranilo v tej smeri, bi bilo s pomočjo avstrijske vlade gotovo rodilo dobre sadove. Toda kmalu se pojavlja v zahtevah stanov izprva prikrito, pozneje pa očitno tudi pridiga „čistega evangelija“. Marsikdo izprva ni vedel, kam merijo te besede, ki so se zdele na videz zelo nedolžne. Postale so pa kmalu geslo vseh luteranov in pomenjale zametavanje vse cerkvene tradicije (ustnega izročila). Prvikrat so zahtevali oznanjevanje „čistega evangelija“ stanovi na splošnem zboru avstrijskih dežel v Augsburgu l. 1526. Vendar v tej stvari še niso bili edini. Štajerci so v svoji pritožbi odločno zahtevali, da je treba preprostim ljudem božjo besedo brez vsake „človeške primesi“ oznanovati. Korošci se cerkvenega vprašanja niso še nič dotaknili. Kranjci pa so se takrat še pritoževali čez oznanovalce nove vere, ker jih je menda kmečki upor prejšnjega leta s strahom navdal. — Kralj Ferdinand je dobro vedel, kam merijo stanovi. „Pod pretvezo čistega evangelija hočejo dobiti dovoljenje, da bi smeli razširjati zapeljive nauke v mojih dednih deželah.“ Zato je zahtevo kratkomalo odbil. Vendar je ostal „čisti evangelij“ na dnevnem redu vseh stanovskih shodov. Leta 1531. so zahtevali deželni stanovi v Inomostu, „naj kralj ukaže škofom, da nastavljajo take duhovnike, ki oznanjujejo božjo besedo brez človeške primesi.“ Na dunajskem shodu leta 1536. poudarjajo, „da primanjkuje rednih, sposobnih in spretnih pridigarjev. Kralj naj odredi, da sveto in božjo besedo oznanujejo ljudstvu razumni, učeni in spretni pridigarji, češ, da se bodo javne razmere šele takrat izboljšale, ko se bode božja beseda vsak dan oznanovala.“ Dočim stanovi pridigo po lutrovskem načinu tako povzdigujejo, so jim pa vse druge cerkvene pobožnosti le „praznoverje in malikovalstvo“.

Mnogo odkritejše in odločnejše, kakor v zgornjih sklepih, so nastopili stanovi l. 1541. v Pragi. Bil je takrat čas, ko je zopet grozila turška nevarnost in je Ferdinand zahteval od stanov novih žrtev. Plemstvo je izrabilo priložnost in zahtevalo neprikrito oznanovanje lutrovega nauka. V svoji spomenici na kralja poudarja, da je turška sila kazen, ki jo Bog pošilja ljudem zaradi malikovanja in zaničevanja božje besede. Zato prosijo stanovi, naj kralj dopusti, da se čista, neskajljena evangeljska resnica brez strahu oznanuje. Posebno naj se razlaga nauk opravičenja po veri v Kristusa v tem zmislu in naj se deli sv. obhajilo pod obema podobama. Tu nahajamo že vse bistvene dele luteranstva: „čista evangeljska resnica“, „nauk opravičenja po veri“ in „sveto obhajilo pod obema podobama“. Med zastopniki, ki so spomenico podpisali, nahajamo iz Štajerske Ivana Ungnada, Ivana Višprijskega (Weissbriach), Jurija pl. Herberštajna; iz Kranjske: Sigismunda Višnjegorskega (Weichselberger), Kristofa Rambschüssel in Erazma Scheyer; dalje zastopnike mest: Gradec, Radgona,

Št. Vid na Koroškem in Ljubljana. V imenu Goričanov je podpisal Bonaventura pl. Eck. Stanovski zastopniki se niso prav nič za to zmenili, da je Ferdinand vsako versko izpremembo prepovedal. Ob priložnem in nepriložnem času so ponavljali svoje zahteve in zlasti izrabili turško nevarnost, da so pritiskali na kralja, naj jim ugodni, sicer ne dovolijo novih davkov in vojakov. To je bilo povod, da je moral že Ferdinand mnogo popustiti od svoje strogosti, še bolj so bili prisiljeni njegovi nasledniki nastopiti pot pogajanja z lutrovskimi stani. Ker je imelo takrat plemstvo vso oblast v rokah, zato je umevno, da so tudi vsi Ferdinandovi odloki in prepovedi ostali le na papirju. Po gradovih in mestih je gospoda vpeljevala luteranske predikante in pripravljala javno organizacijo lutrovske cerkve. Mož, ki je našim stanovom v ta namen največ pomagal, je bil — Primož Trubar.

Tržaški škof Peter Bonomo.

Laški trg.

6. Trubarjev prvi nastop in spor s cerkvijo. Urban Tekstor.

Primož Trubar je bil rojen 8. junija 1508 v Rašici pri Turjaku iz dobre krščanske rodbine. Oče je bil tesar in ključar pri podružnici sv. Jerneja, katero je dal nekemu hrvaškemu slikarju preslikati in za to delo iz svojega plačal 20 ogrskih cekinov. Njegov sin Primož mu je čez mnogo let to vnelo za hišo božjo očital, češ, da bi bil bolje storil, „da bi bil shtiri voli kupel ino tem bogim sosedam dal, da bi z njim orali in svoje otroke shivili“. Umrl je nasilne smrti za časa kmečkega upora l. 1525., ko je bil od upornih kmetov obešen na drevo. Trubar je pozneje v svojih spisih in pridigah posmehljivo omenjal očetovo pobožnost, ki ga ni mogla rešiti nesrečne smrti.

Že v zgodnji mladosti je prišel mladi Primož v Trst k škofu Petru Bonomu, kjer je bil sprejet v število cerkvenih pevcev in hkrati opravljal mala strežniška opravila v škofijskem dvorcu. Obiskaval je nekaj časa tudi šolo na Reki (1521), potem pa se pri tržaškem škofu pripravljaval na duhovniški poklic. Ko je bil Bonomo upravitelj dunajske škofije in član dunajske vlade, se je tudi Trubar mudil nekaj časa na Dunaju in v Solnogradu (1521), pa ni obiskoval vseučilišča. Pridobil si je dovolj znanja v nemškem in italijanskem jeziku, dočim sam pravi, da mu latinščina dela težave. Manjkalo mu

je posebno globlje bogoslovne naobrazbe. Njegovo znanje je bilo povprečno toliko, kakor drugih nižjih duhovnikov v tedanji dobi.

V krogu tržaškega škofa Bonoma moramo iskati onih vplivov, ki so Trubarjevemu poznejšemu mišljenju in delovanju določili smer. Škof Peter, iz stare plemenite tržaške rodbine Bonomo, je slovel kot poznavatelj starin in latinskega slovstva. Zapustil je več latinskih spisov in pesmi. Cesarju Maksimilijanu je bil zelo priljubljen, zato mu je večkrat poveril zaupne diplomatske posle. Bonomo je pripadal oni struji med omikanci tedanje dobe, ki jih imenujemo „humaniste“. Humanisti so stremili v prvi vrsti za slovstvenimi in znanstvenimi smotri, ker so hoteli poživiti študij starega rimskega in grškega slovstva, zgodovine in umetnosti. Toda iz spisov poganških pisateljev so se navzeli tudi mnogih njihovih nazorov o veri in nrvnosti. Zato so humanisti napadali duhovniški celibat, katoliško redovništvo, zametavali so češčenje svetnikov, božja pota in vse to imenovali „praznovorne razvade“. Najprikladneje bi jih imenovali „prosvetljence“ 15. stoletja. Trubar sam poroča, da je Bonomo na svojem dvoru razlagal dijakom poleg rimskega pesnika Vergilija, spise Erazma Rotterdamskega in francoskega reformatorja Ivana Kalvina, torej slovstvena in znanstvena dela takih mož, ki so bili verski novotariji naklonjeni. Zato se ni čuditi, če se je Trubar že v zgodnji mladosti navzel proticerkvenega duha.

Menda še ni bil 22 let star, ko ga je škof okoli l. 1530. posvetil v mašnika. V svojih pismih poudarja Trubar opetovano, da je omenjeno leto začel pridigovati in se imenuje „slovenskega pridigarja v Trstu“. Po vsej priliki se je začelo Trubarjevo delovanje v tržaški minoritski cerkvi. Slovenska tržaška okolica takrat še ni imela lastnih župnij, temveč je morala mestna duhovščina oskrbovati pastirovanje daleč na okoli. Ker je slovensko ljudstvo posebno rado zahajalo v minoritsko cerkev, je bilo zlasti tukaj treba slovenskih pridigarjev. Zato so tržaški minoriti od začetka 16. stoletja za slovenske okoličane vzdrževali po enega slovenskega pridigarja, ki je bil navadno svetni duhovnik. Tu je bilo večkrat pozorišče Trubarjevemu delovanju v poznejših letih in tu sem moramo staviti tudi njegov prvi nastop.

Kmalu (1530) pa mu je bil odločen delokrog drugej. Tržaški škofje so imeli že izza leta 1480. v posesti župnijo Laški trg z vsemi podrejenimi vikariati, med katere je spadala tudi Loka pri Radečah. Tu sem je poslal Bonomo mladega Trubarja, ki je bil menda župnijo že nekaj let preje od njega prejel (1527). Ker so bili dohodki cerkvenih beneficijev v tistih časih zelo skromni, si je Trubar izboljšal svoj gmotni položaj s tem, da si je pridobil tudi neko kaplanijo v Celju, kjer pa ni stalno bival. Splošno je v letih 1530. do 1540. pri njem opaziti, da se ni držal po cerkvenih postavah zaukazane rezidence, ker ga nahajamo zdaj v Celju, zdaj v Loki, zdaj v Laškem trgu ali v Trstu in kmalu tudi v Ljubljani.

V Loki se je pojavil prvi spor med novim župnikom in vernim ljudstvom. Sam pripoveduje, da se je ustavljal neki ženski, ki je pravila, da se ji prikazujeta sv. Boštjan in sv. Rok in ji ukazujeta, naj se njima v čast nad Kopoljem sezida cerkev, sicer prideta pomor in kuga nad živino in ljudi. Ako bi šlo tu le za dvomljive prikazni

neke ženske, bi Trubarjev odpor ne bil ljudi tako v živo zadel. Toda stvar je imela drugačno ozadje. V preteklih stoletjih je bila najstrašnejša šiba božja — kuga, ki je v malih presledkih zopet in zopet morila po naših deželah. Obupano ljudstvo ni vedelo drugod pomoči iskati, kakor pri Bogu in svojih patronih ali priprošnjikih. Ko je l. 1529. kuga zopet lepo štajersko deželo izpremenila v tužno grobišče, je ljudstvo v radeškem okraju hotelo v čast sv. Roku in sv. Boštjanu, pomočniku zoper to strašno morilko, sezidati cerkev. Napravili so malo leseno kapelico, kjer so duhovniki maševali in nabirali darove za stavbo. Trubar je moral zelo strastno proti tej zidavi nastopiti, ker je vzbudil pri svojih župljanih toliko ogorčenost, da je bil prisiljen župnijo zapustiti. Seme novoverskih nazorov pa je gotovo že pričelo kaliti, ker čitamo, da so pozneje ljudje, ki so bili v verskih stvareh „hudobnega mišljenja“, cerkev sv. Boštjana v Loki napadli in zažgali. Užaljeno ljudstvo je nato prosilo akvilejskega patriarha, da jo sme iznova postaviti na varnejšem kraju, v bližini šentjurskega samostana (1576). To je sedanja loška podružnica sv. Fabijana in Boštjana na Poljani ob gori Radež.

Dočim Trubar v Loki s prvim nastopom ni imel sreče, je našel kmalu ugodnejša tla za razširjanje svojih nauk v Ljubljani. Tu je že deloval po njegovih načelih Matija Klombner s krogom svojih privržencev, ki so na skrivnem razširjali Lutrove nemške spise. Tudi v ljubljanskem kapitlju je bilo več kanonikov naklonjenih novotariji, tako Wiener, Dragolič in Mertlic. Med temi je pozneje proslul zlasti

Primož Trubar.

kanonik Pavel Wiener, pod škofom Ravbarjem in Kacijanarjem zelo vpliven mož, član deželnega zbora in blagajničar deželnih stanov, ki je kmalu za Trubarjem pričel javno oznanovati Lutrove nauke. Ti so menda pozvali Trubarja, naj pride v Ljubljano in mu izročili službo stolnega pridigarja (1531). Trubar je obdržal dohodke svoje župnije in kapelanije in odšel gotovo z vednostjo škofa Bonoma na svoje novo mesto. Še le v Ljubljani se je pričel humanist Trubar marljiveje pečati z novoverskimi bogoslovnimi pisatelji in se je oklenil tiste struje, ki mu je bila najbolj sorodna in jo je zastopal švicarski humanist Ulrik Cvingli. Proučeval je spise Cvinglijevih učencev, Bullingerja in Pellikana, ki so prav takrat izhajali in iz njih zajemal snov za svoje pridige. Oba imenovana švicarska reformatorja imenuje svoja duševna očeta in učitelja.

Svoje delovanje v Ljubljani je pričel Trubar s tem, da je gromel s šenklaške prižnice zoper neoženjenost duhovnikov in obhajilo pod eno podobo. Mnogim je to tembolj ugajalo, ker se cerkveni predpisi v teh zadevah po mnogih krajih itak niso več izvrševali. Škof Ravbar je sicer tujemu agitatorju pridige v stolnici kmalu prepovedal, pa ljubljanski magistrat mu je odprl cerkvicu sv. Elizabete v meščanskem špitalu, kjer je bilo poslej skozi več desetletij zbirališče ljubljanskih protestantov. S Trubarjem so potegnili že omenjeni trije kanoniki in nekateri drugi ljubljanski duhovniki, na odločen odpor je zadel le pri frančiškanih. Ljubljanski frančiškan pater Tomaž iz Solnograda in Hrvat pater Ivan v Novem mestu sta več kot dvajset let (1522—1548) neumorno pridigovala zoper luterane in prekrščevalce, a slednjič oba umrla nasilne smrti. Sam Trubar piše l. 1560. v nekem pismu, da so mu bili nasprotni le arhidiakoni in frančiškani („Erzpriester und Barfüßermüñch“). Deset let je mogel Trubar v Ljubljani neovirano razširjati svoje nazore in še le l. 1540. ga je opomnil kraljev odlok na dolžnost, naj biva v svoji župniji. Prihodnja leta nahajamo Trubarja deloma v Laškem trgu, katero župnijo je dobil od škofa Bonoma okoli l. 1540., deloma pa v Trstu. Kar ga zadene nepričakovano odlikovanje, postal je ljubljanski kanonik.

To čudno ravnanje duhovske gosposke je v zvezi z izpremembo, ki se je izvršila na ljubljanski škofijski stolici po Ravbarjevi smrti († 1536). Za diplomatom in plemičem Ravbarjem je dobil ljubljansko škofijo zopet član ugledne kranjske plemiške rodbine, Francišek Kacijanar (1536—1543), preje proštr pri Gospe Sveti na Koroškem. Vse kaže, da je bil Kacijanar sam zelo naklonjen novi veri in skrit privrženec luteranstva. Pavla Wienerja, ki je že l. 1539. javno kazal svoje protestantsko prepričanje in plemiča Sigismunda Weichselbergerja, ki je na odborniškem shodu v Pragi l. 1541. v imenu kranjskih stanov zahteval svobodo za luteransko veroizpoved, nahajamo med njegovimi osebnimi zaupniki. Wiener, dasiravno oženjen, je dobil stolni kanonikat, stolno župnijo, kaplanijo sv. Janeza „pod mostom“ in poleg tega še dekanijo novomeškega stolnega kapitlja. Značilno je zlasti, da je Kacijanar l. 1543. vizitacijo svojih župnij, ki jo je bil kralj Ferdinand ukazal, poveril Wienerju, o katerem so takrat že na Dunaju vedeli, da je popolen luteran. Nov dokaz za posebno Kaci-

janarjevo zaupanje do voditeljev novoverskega gibanja posnemamo tudi iz tega, da je Wienerja in Sigismunda Weichselbergerja imenoval za izvrševalca svoje oporoke. Ob takih razmerah ni čudno, da je ves tedanji ljubljanski kapitelj, ki je pa štel le pet ali šest članov, bil zelo naklonjen luteranstvu in da je tudi Trubar postal stolni kanonik. L. 1542. je Trubar zopet pridigoval v Ljubljani in zlasti pobijal nazore prekrščevalcev, ki so se takrat širili po Slovenskem.

Povod za hude napade na katoliške šege in navade so mu dala romanja na Sv. Goro pri Gorici, ki so se prav takrat pričela. Neka pobožna pastirica Uršula Ferligojnica je pravila ljudem, da je imela od l. 1539. na gori Skalnici nad Solkanom večkrat prikazni Matere božje, kadar je na vrhu pasla svojo čredo. Ljudje so deklico nadzorovali in ko so se prepričali, daje res pobožna in lepega vedenja, so ji začeli verjeti, tembolj ker je že menda v prejšnjih stoletjih tam stalo Marijino svetišče. Kmalu je tam stala kapela, in ljudje so začeli znašati denar, da bi se zidala cerkev. Anton pl. Papež iz Gorice in trije Solkanci (Krivic, Bassin, Mihelič) so se zavzeli za to podjetje in izprosili od patriarha dovoljenje, da smejo na vrhu gore postaviti romarsko cerkev. L. 1544. je bila posvečena, in sam patriarh Marino Grimmani je poslal iz Vidma za glavni oltar lepo sliko Matere božje, ki je še sedaj na svojem mestu. Kmalu je bila Sv. Gora priljubljena božja pot. L. 1566. jo je nadvojvoda Karol izročil v oskrbo frančiškanom bosenske provincije. Trubar je seveda v vsem tem videl le prevaro, goljufijo in sebičnost, češ, da so romarske cerkve le „od tih hudizhevih, lezhniuih bab gori prishle in so k timu ty fary, menihi, cehmoshtri in mezhnari zarad njih trebuha volo pomagali.“

Toda ni ostalo le pri takih slučajnih spopadih. Odkar so se začeli deželni stanovi odločno potegovati za luteranstvo, je pogum njihovim privržencem med duhovniki vedno bolj rasel. Trubar in njegovi tovariši so začeli javno napadati nauke in obrede katoliške cerkve. Na prižnici so oznanovali, da sv. maša nič ne velja, da Marije ni treba častiti, norčevali se iz litanij in procesij, iz škofa, kadar je posvečeval duhovnike, in imenovali katoliško bogočastje malikovanje. In kar se še ni smelo javno povedati, o tem so govorili na svojih skrivnih shodih, ki so se vršili v hišah kanonikov, v cerkvi pri sv. Krištofu in na Rožniku. Izza leta 1544. se opaža, da nastopajo Trubarjevi privrženci kot samostojna stranka, ki je vedno bolj odkrito delala za razkol, dasiravno je Trubar še dolgo trdil, da hoče ostati „v pravi katoliški cerkvi“.

Grobna plošča škofa Kacijanarja
v Gornjem gradu.

Med tem je umrl škof Kacijanar, ki se je še na smrtni postelji dal obhajati pod obema podobama, in ljubljansko stolico je zasedel mož odločno katoliških načel, Urban Tekstor, pod čigar vlado je prišlo do odkritega boja z luteranstvom.

* * *

Urban Tekstor se je menda po domače pisal Tkalčič ali Kavčič in je po šegi tedanjega časa polatinil svoje slovensko ime. Rojen je bil okoli l. 1498. v mali vasi na goriškem Krasu od preprostih starišev. Iz njegovih mladih let ni ničesar znanega. Toliko je gotovo, da si je pridobil na tedanjih vseučiliščih obilo znanja v raznih vednostih, v govorništvu in bogoslovju in se odlikoval v učenosti. Že pred l. 1540. je prišel na dvor kralja Ferdinanda, kjer je dobil službo dvornega kaplana in miloščinarja. Tu si je s svojo modrostjo in dobrotljivostjo kmalu pridobil tolik ugled, da ga je Ferdinand po smrti dunajskega škofa Ivana Faberja izbral za svojega izpovednika (1541). Leto pozneje je dobil župnijo Bruck ob Muri, katere pa ni nikdar osebno oskrboval. Kot dvorni kaplan je imel Tekstor zelo nemirno življenje. Spremljati je moral kralja z drugim dvorom vred na potovanju. Zato ga nahajamo vsako leto na najrazličnejših krajih: na Dunaju, v Breslavi, v Pragi, Regensburgu in celo v vojaškem taboru pred Wittenbergom, kjer je imel božjo službo.

Ko je l. 1543. umrl ljubljanski škof Frančišek Kacijanar, je kralj Ferdinand imenoval za njegovega naslednika Urbana Tekstorja. Dohodki ljubljanske škofije so se v tistih časih vsled turških napadov zelo skrčili. Značilno je, da Kacijanar niti letnega prispevka 20 gld., ki ga je bil zahteval kralj Ferdinand v korist dunajskega vseučilišča, ni mogel plačevati. V pismu na kralja se opravičuje, da je prevzel od svojega prednika 4000 gld. dolga na zaostalih davkih. Stanovi ga terjajo in žugajo z rubežnijo. L. 1537. so ga le bojne priprave stale 2000 gld. in tudi v bodočnosti jih ne bo konca. Pod njegovim prednikom je bilo za 6000 goldinarjev zemljišč zastavljenih. Ob takih razmerah je pomenila škofovska služba le veliko žrtev.

Tekstor je bil še tisto leto od apostolske stolice potrjen (19. decembra). Kot škof se je pogosto mudil v svoji vladikovini, dasiravno ni stalno v njej bival. Včasih je obiskal Gornji grad, ob važnih prilikah tudi ljubljansko stolnico, kjer je birmoval in posvečeval duhovnike. Slej ko prej pa je bil Dunaj in cesarski dvor glavno pozorišče njegovega delovanja. Tu ni imel posla le z božjo službo in oskrbovanjem revežev, ampak zastavljal je svoj vpliv za razne reforme in kulturne namene. Ferdinand ga je rad uporabljal pri važnih zaupnih poslih. Ko je l. 1546. umrl tržaški škof Peter Bonomo, za čigar vlade se je bilo lutrovstvo v Trstu in po okolici zelo razširilo, je Tekstor na željo kralja Ferdinanda potoval v Benetke, da se ondi snide z jezuitom Klavdijem Jajem in mu ponudi tržaško škofijo. Skromni mož se je branil te ponudbe, češ, da ne ustreza namenu njihovega reda in je hkrati opozoril Tekstorja, naj kralj rajši na Dunaju ustanovi jezuitski kolegij, ako potrebuje njihove pomoči. Od takrat je bil Tekstor

velik prijatelj in zaščitnik novoustanovljenega jezuitskega reda. Leta 1555. je dobil še vplivno, pa tudi težavno službo, postal je dvorni pridigar. Vendar se je že leto pozneje odpovedal temu poslu, ker je menda spoznal, kako nevhaležno delo je, svetnim mogotcem označevati resnico.

Dasiravno se je Tekstor v diplomatiških in cerkvenih poslih mnogo mudil izven dežele, vendar ni izpustil izpred oči verskih razmer svoje škofije. To nam izpričuje prvi veliki spor z luteranstvom za njegove vlade.

Vid Dietrich, predikant v Nürnbergu.

Ko je Tekstor prevzel ljubljansko škofijo, je izprva še potrdil Wienerja in Trubarja za stolna pridigarja, pa kmalu je poslednjega odslovil iz Ljubljane in ga poslal na kapiteljsko župnijo v Sent Jernej opravljat župnijske posle (1546). Ko se je pa natančneje poučil o namerah in delovanju novovercev, je odločno nastopil proti njim. Priliko mu je dal tridentinski cerkveni zbor.

Opetovano so izjavili avstrijski protestanti, med njimi tudi kranjski deželni stanovi, da žele splošnega cerkvenega zbora, ki naj bi odpravil razdvojenost v verskih stvareh in zopet povrnil deželi mir in edinost. Ko se je l. 1545. sešel cerkveni zbor v Tridentu, je Tekstor takoj

hotel uveljaviti njegove verske odloke in odločno zavrniti daljno protestantsko propagando. Kot svojega zastopnika je poslal v Trident mladega profesorja dunajskega vseučilišča Burcharda de Monte iz Holandije, ki je bil l. 1546. navzoč pri obravnavi težavnega, a zelo važnega vprašanja „o opravičenju“ (de iustificatione), katero sta v Ljubljani po lutrovskega načinu razlagala Wiener in Trubar. Naslednje leto je sestavil Tekstor posebno komisijo, ki je imela preiskovati nauke novoverskih duhovnikov in o njih izreči svojo sodbo. V njenem imenu je šel spomladi l. 1547. Burchard v Bolonjo, kamor je bil cerkveni zbor preložen, „da mu predloži sedem členov, o katerih se je na Kranjskem razpravljalo“. Ti člani sicer niso označeni, toda če primerjamo poznejše zaslišavanje obtožencev in prič v tožbi, potem lahko spoznamo, na katere stvari so se nanašali. Tikali so se: opravičenja, razlage sv. pisma, maše in drugih zakramentov, duhovskega celibata, cerkvene oblasti, češčenja Matere božje in svetnikov, nauka o vicah in o prošnji za mrtve. Ker cerkveni zbor o vseh teh rečeh še ni bil sklepal, dobil je Burchard le natančen prepis odloka „o opravičenju“ in „o razlaganju sv. pisma“. S temi odloki je odšel 27. julija iz Bolonje.

O naslednjih stopnjah velike tožbe zoper kranjske protestante nismo natančno poučeni. Meseca avgusta ali septembra 1547 je došel v Ljubljano kraljev ukaz, naj zapro voditelje lutrovskega gibanja: stolnega prošta Lenarta Mertlica, generalnega vikarja Jurija Dragoliča, kanonika Wienerja in Trubarja, pa lajike Mateja Klombnerja, Martina Pregla in Adama Koncilija.

Ukaz se ni izvršil v polnem obsegu, zakaj vsi imenovani lajiki so ostali svobodni. Mertlic, ki je bil skrivaj poročen, je bil od službe odstavljen in izobčen, le Wienerja in Dragoliča so zaprli na ljubljanskem gradu.

Trubar, ki se je takrat mudil na kapiteljski župniji v Šent Jerneju, je preko Hrvaškega in Reke ubežal v Trst, kjer je bil že iz prejšnjih časov dobro znan. Njegov zaščitnik Peter Bonomo je bil sicer takrat že mrtev, a Trubar je upal dobiti v novem škofu Frančišku Jožefiču iz Senja zopet moža svojega mišljenja. Toda svetna in cerkvena oblast sta zdaj odločno postopali. Jožefič je bil odstavljen in Trubarju ni kazalo drugega, kakor izseliti se v inozemstvo. Na prošnjo kranjskih stanov mu je kralj Ferdinand naslednje leto (1548) dovolil se vrniti na Kranjsko, ako se pridigovanja popolnoma zdrži. Temu ukazu se pa Trubar menda ni hotel podvreči. Vrnil se je za kratek čas zopet v svojo domovino, kjer so mu med tem zaplenili premoženje s knjižnico vred, o kateri pravi, da je bila vredna 400 goldinarjev, za tednji čas precej visoka svota. Od tu se je podal preko Koroške in Tirolske k znanemu luteranskemu pridigarju Vidu Dietrichu v Nürnberg na Bavarskem in je po njegovem posredovanju dobil službo predikanta v Rotenburgu.

Med tem je tekla tožba proti ljubljanskim protestantom naprej. Škof Tekstor sam je prišel z Dunaja, da jo vodi, zaslišavanje pa je poveril frančiškanskemu gvardijanu. Pokazalo se je, kako globoko so se že ukoreninili luteranski nazori med duhovstvom. Nekateri

izpovedbe prič naj tu slede: Pavel Wiener je na praznik Vseh svetnikov pridigoval ljudstvu, naj svetnikov nikar ne časti in na pomoč kliče, češ, da nam le angeli morejo pomagati. Kadar so pri litanijah v procesiji molili: „Prosi za nas“, je ljudi vedno zavračal; javno je govoril, da Marija ne more nič pomagati ljudstvu in rabil razne psovke. Imel je knjige Brencija, Spangenbergga in drugih sličnih luterancev. Primož Trubar je javno pridigoval: „Ako ne verujete evangeliju in ne pustite malikovanja, bode te morali hudo kazeti trpeti.“ Jurij Dragolič je dajal ljudem odvezo, dasiravno se niso obtožili posameznih grehov. Gašper Rokavec, novi stolni vikar, pa je na Veliki Šmaren tako sramotil Marijo, da je ljudstvo preplašeno bežalo iz cerkve.

— Wiener se je moral še posebno zagovarjati, ker ni hotel maševati za umrlo kraljico Ano in se je bil že drugič oženil. Vse akte, tičoče se preiskave, je Tekstor poslal kralju Ferdinandu v Augsburg. Nanj je naslovil tudi Wiener svoj zagovor, v katerem je poučarjal, da katoliških resnic ni napadal. Tudi kranjski deželni stanovi so zanj prosili, pa ni nič pomagalo. Cesar je ukazal Wienerja pripeljati na Dunaj, kjer so ga zaprli v minoritski samostan. Tu so ga postavili pred novo preiskovalno komisijo, sestavljeno iz treh škofov in petih doktorjev, med temi sta bila tudi škof Tekstor in že imenovani Burchard de Monte. Ti so ga hoteli izlepa pregovoriti, da bi preklical svoje zmote. Wiener je priznal svoje nauke, a mesto da bi jih preklical, se je začel prerokati s sodniki in jih imenoval krivo-verce. Zato je bil obsojen v prognanstvo. Odšel je leta 1549. v Hermannstadt na Erdeljsko, kjer je postal superintendent ali protestantski škof, a kmalu umrl za kugo (16. avgusta 1554).

Postopanje cerkvene in svetne oblasti proti lutrovcem je bilo dovolj popustljivo. Preiskave so se vršile le proti voditeljem novoverskega gibanja in še ti so bili le s tem kaznovani, da so izgubili cerkvene službe in dva izmed njih pregnana iz dežele. Značilno je za popustljivost ali nevednost akvilejskega patriarha, da je bil Rokavec, katerega mu je kralj Ferdinand izročil v kaznovanje, vsake krivde oproščen.

Grobna plošča škofa Tekstorja
v Gornjem gradu.

Vendar je ta prvi odločni nastop proti luteranstvu vzbudil srdito razdraženost med njegovimi privrženci. Ni slučaj, da je isto leto pater Ivan v Novem mestu umrl za ranami, ki mu jih je zadal neki luteran († 17. januarja 1548) in da skoraj ob istem času ljubljanski mrtvaški zapisnik beleži smrt vnetega pridigarja proti novovercem, patra Tomaža iz Solnograda, češ, da je umrl zastrupljen od luteranov (2. aprila 1548).

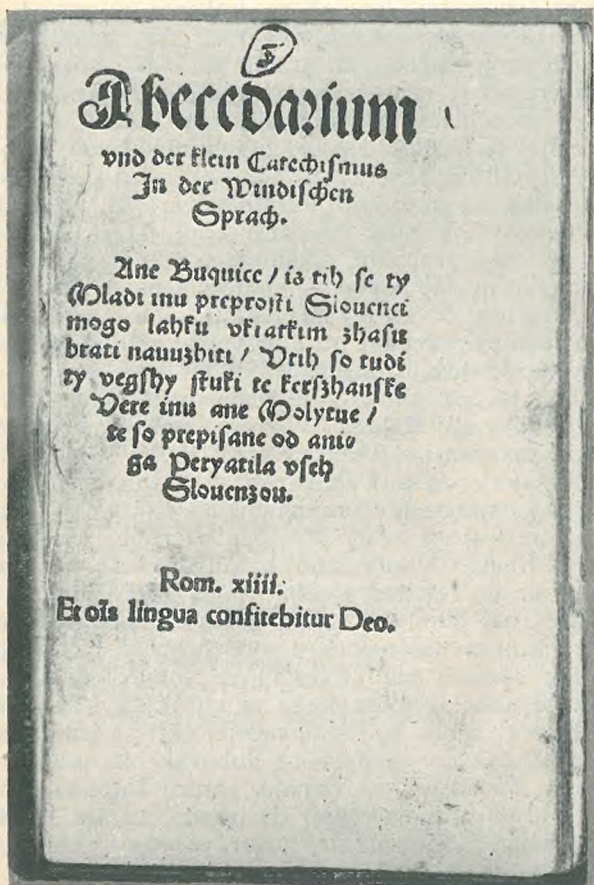
Razširjanja protestantstva Tekstorjeve naredbe niso zajezile. Deželni stanovi so za svobodo lutrovske veroizpovedi zastavili ves svoj vpliv. Na vseh deželnih zborih se ponavlja zahteva „po učenih, krščanskih pridigarjih, ki jih je treba poklicati v deželo“. Seveda so stanovi s temi besedami merili le na lutrovske predikante. Ko je l. 1556. Ferdinand poklical zastopnike stanov na Dunaj, da mu dovolijo nove davke za vojsko proti Turkom, so poslanci pred vsem zahtevali svobodo za luteransko ali augsburško veroizpoved. Ferdinand, ki je bil v velikih denarnih zadregah, si ni znal drugače pomagati, kakor da jim je dovolil prejemati obhajilo pod obema podobama, toda s pogojem, da ne zakrivijo nobenega krivoverstva in tudi pri božji službi nič ne izpremene. Duša vse protestantske agitacije med plemstvom je bil takrat štajerski deželni glavar Ivan Ungnad. Ker je bil hkrati še vrhovni poveljnik za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Hrvaško, imel je po vseh teh deželah velik vpliv, ki ga je zastavil za razširjanje luteranstva. Tekstor je imel s tem mogočnim nasprotnikom hude boje in njemu je tudi pripisovati, da je moral Ungnad l. 1556. odložiti dostojanstvo deželnega glavarja in se izseliti na Virtemberško. Poznejša pisma Ungnadova pričajo, da je sam ljubljanskemu škofu pripisoval svoj padeč, in velika srditost do Tekstorja se izraža v njih.

Kako neprijetno je še bilo deželnim stanovom v tistih časih očitanje odpadništva, nam pričajo njihove dolgovezne pritožbe zaradi neke pridige, ki jo je imel škof Tekstor meseca aprila l. 1555. v Kranju. Opominjal je ljudstvo, naj ostane zvesto veri svojih očetov in ne posnema zgleda „deželanov“ (deželnih stanov), ki so odpadli od nje, ker zahtevajo proti cerkvenim zapovedim obhajilo pod obema podobama. Plemstvo, ki se je bilo prav takrat sešlo na deželnem zboru v Ljubljani, so te odkrite besede hudo zbudle. Izgovarjali so se, da niso odpadniki in zahtevali od škofa, naj jih ne sumniči pred prostim ljudstvom. Toda Tekstor se je skliceval na svojo škofovsko dolžnost. „Kdor si stvari ogleda pri luči, mora skoraj spoznati, da hočejo odpasti.“ Le preproste ljudi je hotel obvarovati enake nesreče.

Tekstorjevo delovanje pa ni merilo le na obrambo katoliške vere proti luteranstvu, izkušal je marveč tudi izboljšati žalostne cerkvene razmere in povzdigniti propadlo šolstvo.

Vsled turških vojsk so cerkve večinoma izgubile svoje dohodek in mnogo šol je moralo prenehati. Dunajsko vseučilišče je popolnoma propadlo. Nekateri strokovni oddelki (fakultete) so prenehali, manjkalo je učiteljev in učencev. Tekstor sam poroča, da je iz bogoslovnega oddelka v dvajsetih letih izšlo komaj 20 duhovnikov. In vendar je bila edino višje duhovsko izobraževališče v avstrijskih

deželah. Tekstor se je na vso moč trudil, da dvigne to najodličnejšo avstrijsko šolo zopet do prejšnje veljave. Bil je veledušen podpornik profesorjev in dijakov, katerim je rad pomagal z bogatimi darovi. Ustanoviteljem in voditeljem nižjih šol je izprosil letne podpore iz

Prva slovenska tiskana knjiga.
(Abecednik; naslovni list.)

cesarske blagajne; dijake je podpiral z lastnimi sredstvi in s priporočili pri odličnih možeh in skrbel še zlasti, da so se zopet obnovili in uredili zavodi (burze), ustanovljeni njim v korist. Zato se ni čuditi, da je imel Tekstor velik ugled ne le na dvoru, ampak tudi med učenjaki in prijatelji umetnosti, ki so ga proslavljali v besedi in pismu.

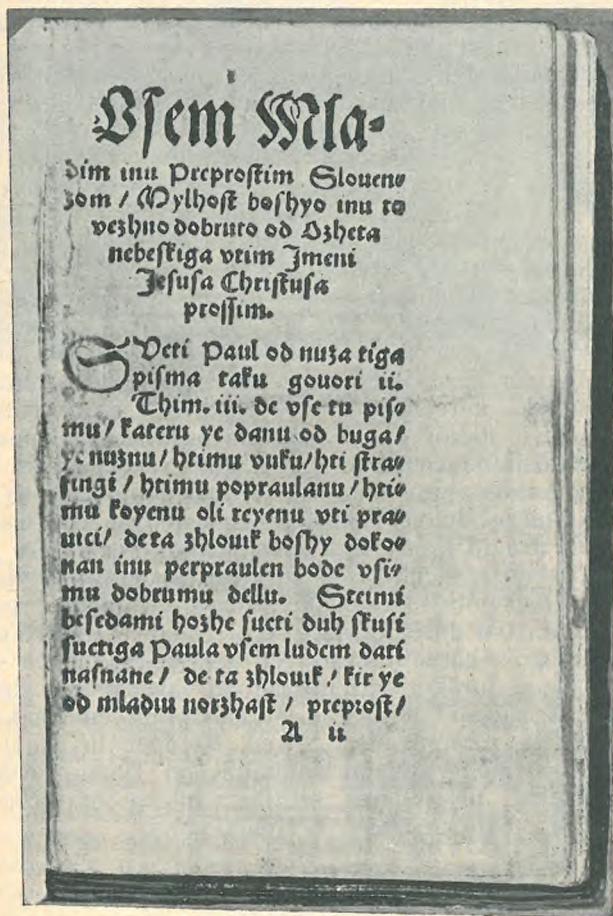
Največjega pomena za poznejšo katoliško cerkveno reformo pa je bilo Tekstorjevo razmerje do novoustanovljenega jezuitskega reda.

Tekstor se je seznanil z jezuiti na cesarskem dvoru in je spoznal v teh redovnikih sposobne može za preosnovno šolstva, vzgojo duhovskega naraščaja in pospešitev cerkvene reforme. Že leta 1546. se je pogajal z njimi o preosnovi dunajskega bogoslovnega oddelka in ustanovitvi kolegija. Pet let pozneje se je načrt izvršil. Tekstor je bil patrom pri snovanju dunajskega kolegija v pomoč, kolikor je mogel. Ko so došli meseca majnika 1551 prvi jezuiti na Dunaj, jih je sprejel pod svojo streho in hranil pri svoji mizi, dokler jim ni preskrbel pripravnega stanovanja v zapuščenem dominikanskem samostanu blizu vseučilišča. Novoustanovljeni kolegij se je tako hitro dvignil, da je štel že l. 1554. čez 400 zunanjih učencev. S to preosnovno dunajskega vseučilišča je v zvezi neki načrt za povzdigo šolstva v avstrijskih deželah, ki ga je kralj Ferdinand I. 1551. predložil deželnim zborom v obravnavo. V njem opozarja kralj, da so šole vsled hudih časov skoraj povsod propadle, opominja poslance mest in trgov, naj se zopet ustanove in naj pošlje vsaka dežela na dunajsko vseučilišče, ki je iznova urejeno, 50 do 60 mladeničev, starih po 15 let, da se s petletnim študijem pripravljajo na duhovniški poklic in tako prepreči veliko pomanjkanje dušnih pastirjev.

Poleg dunajskega kolegija je pripisovati Tekstorjevemu prizadevanju še ustanovitev kolegija v Pragi, kjer so jezuitom prepustili dominikanski samostan sv. Klemenā sredi Prage. Glede ureditve tega kolegija je Tekstor pogosto dopisoval s sv. Ignacijem, mu svetoval, katere patre naj ondi nastavi za učitelje in kako naj delujejo. Snovanje teh šol je v tesni zvezi z nekim načrtom, ki ga je zasnoval l. 1554. blaženi Kanizij v obrambo katoliške vere v Avstriji in za čigar izvršitev se je Tekstor posebno potegoval. Po tem načrtu naj bi v župnijah, ki so bile brez dušnih pastirjev, skrbeli za vzdrževanje katoliške vere in opravljali nekatere pobožnosti od papeža pooblašteni lajki; po vseh deželah naj se ustanove šole s konvikti, vzgojnimi zavodi, da se mladina iz plemiškega in viteškega stanu vzgoji v katoliški veri in po nji tudi stariši obvarujejo krivoverstva; slednjič naj se poskrbi za izobražen in delaven duhovski naraščaj s tem, da se ustanovi veliko semenišče na Dunaju. Smer katoliške cerkvene reforme imamo že tu zaznamovano, dasiravno so nje izvršitev takrat še razne okoliščine zadrževale, tako smrt cesarja Ferdinanda, ugovori nekaterih škofov, zlasti pa nasprotovanje deželnih stanov, ki o taki reformi niso hoteli nič slišati. Še le proti koncu 16. stoletja so se ta načela deloma uresničila in katoliški cerkvi pripomogla do zmage.

Kako je skrbel Tekstor za vzgojo in znanstveno izobrazbo duhovstva, nam slednjič izpričujejo gojenci, katere je poslal študirat v Rim v nemški kolegij (Collegium Germanicum). Komaj je sv. Ignacij l. 1551. ustanovil ta zavod, se že nahajata ondi med drugimi dijaki dva Tekstorjeva stričnika: Marko Tekstor in Jurij Bogatec, in še nekaj drugih Slovencev iz ljubljanske in akvilejske škofije (Jernej Philius iz Ljubnega pri Gornjem gradu; Ivan Kobenzl, Gašpar Krieger iz Ljubljane, Pavel Skalič in „magister Anton“). Za vse te gojence je Tekstor očetovsko skrbel. V pismih na sv. Ignacija vedno povprašuje po njih zdravju, znanstvenem napredku in izraža nestrpno pri-

čakovanje, da se skoraj povrnejo na delo v domovino. Pač je bil med njimi eden, ki mu je vsa skrb in naklonjenost slabo plačal — Pavel Skalič. Ta mož je pozneje žalostno zašel, postal luteran in živel nekaj let na Nemškem pravo pustolovsko življenje, slednjič je v Danzigu vendarle spravljn s cerkviyo umrl. Dočim je Urban

Predgovor iz „Abecednika“.

Tekstor s Skaličem doživel bridke izkušnje, je vendar z vzgojo mnogih drugih delavnih in nadarjenih mož zelo koristil ne le svoji škofiji, temveč vsej Avstriji. Med temi ni bil zadnji Ivan pl. Kobenzl, vplivni svetovalec nadvojvoda Karola, ki je bil močna opora katoliški cerkveni reformi v poznejših desetletjih.

Med takim neumornim delom na cesarskem dvoru in v svoji škofiji se je škof Tekstor postaral in začel bolehati. Smrt ga je

zadela nenadoma. Ko se je l. 1558. s cesarjem vračal z državnega zbora v Frankfurtu in prišel v mesto Donauwörth, ga je na poti v cerkev na hišnih stopnicah zadela kap, da se je pri padcu hudo pobil po životu in obrazu in takoj mrtev obležal. Ta dogodek je dal povod govorici, da so mu protestanti ponoči nalašč stopnice polili z vodo in je vsled tega izpodrsnil na zmrzlem, spolzkem kamnu. Resničnost te govorice se sicer ne da izpričati, vendar se je spominja celo napis na Tekstorjevi grobni plošči. Protestanti so pa še na drugačen, malo plemenit način dali duška svoji jezi na pokojnega škofa. Razglasili so naglo nesrečno smrt za očitno kazen božjo, ki je zadela Tekstorja radi tega, ker je preganjal „čisti evangelij“. O takem obrekovanju že poroča Konstantin Selender, ki mu je sestavil grobni govor in pozneje se zopet ponavlja v latinskih in nemških verzih. Strastni luteran Frankovič-Vlašič (Flaccius Illyricus) je izdal sramotilne verze „na sramotno smrt ljubljanskega škofa Urbana, največjega preganjalca Kristusovega“. Hvaležni Kobenzl je šel po mrtvo truplo svojega dobrotnika v daljni Donauwörth, ga spremil v Gornji grad in pokopal v tamošnji baziliki, kjer mu je škof Hren postavil skromen spomenik.

Urban Tekstor spada med najznamenitejše osebe reformacijske dobe. Z apostolsko gorečnostjo se je postavil v bran proti naraščajočemu luteranstvu, kakor mu je velevala pastirska dolžnost. Vendar v njegovem značaju ne nahajamo nič strastne maščevalnosti. In kakor skrbi za pravovernost, prav tako zastavi tudi svojo moč za cerkveno reformo in kulturno delo. Vneme za znanstvo in lepe umetnosti je komaj najti pri drugih krščanskih humanistih v večji meri, kakor pri Tekstorju. Posebno pomenljivo pa je njegovo delovanje zaradi tega, ker je načrtoval glavne obrise katoliške reforme že davno preje, preden je pri nas luteranstvo doseglo višek svoje moči. Ni bila Tekstorjeva krivda, če se njegove naredbe in nasveti niso izvršili in če so deželni stanovi, izrabljajoč turško silo in zadrego avstrijskih vladarjev, z vsemi silami pospeševali luteranstvo in znali preprečiti vsako podjetje v prilog katoliške vere. Tavčar, Hren, Brenner in drugi katoliški reformatorji koncem 16. stoletja so hodili po Tekstorjevih potih in bistveno uporabljali le sredstva, ki jih je bil že on pripravil. Zato zasluži po pravici odlično mesto v njihovi vrsti.

Ptujski grad.

7. Trubar in Vergerij. Protestantsko slovo.

Trubarjevo bivanje na Nemškem (1548—1561) je za razvoj njegovega verskega mišljenja zelo pomembno. Tu v krogu nemških reformatorjev se je Trubar še le vživel v luteranstvo, katero je poslej oznanoval z besedo in pismom. Dasiravno ni popolnoma zatajil svojih cvinglijanskih nazorov in še dopisoval s švicarskimi somišljeniki, se je vendar skrbno ogibal vsega, kar bi mu utegnilo nakopati nevoljo nemških zaščitnikov. Navzlic temu se ga je sumnja, da ni odkritosrčen luteran, držala celo življenje. Zopet in zopet mora v pismih in predgovorih k svojim delom zagovarjati svojo lutrovsko pravovernost. Celó njegov življenjepisec Andreä, ki mu je sestavil spominski govor, pravi, da je Trubar še le na Nemškem postal „pravi kristjan in se potrdil v nauku in veri“.

S posredovanjem Vida Dietricha, predikanta v Nürnbergu, je dobil Trubar službo pridigarja v Rotenburgu ob reki Tauber, kjer se je poročil z Barbaro Klaus, ki je bila menda Celjanka po rodu. Iz tega zakona sta se mu rodila dva sinova in tri hčere. Ta zakon ni bil edin, ki ga je Trubar sklenil, ker nam poroča škof Hren, da je imel zapored štiri žene. L. 1553. se je preselil s svojo družino v Kempen, kjer je osem let opravljal službo luteranskega župnika.

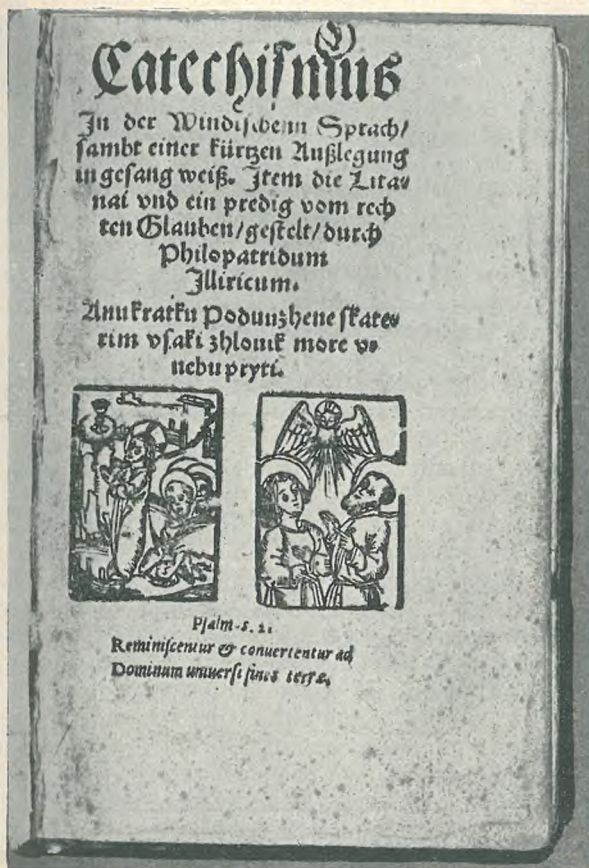
Na Nemškem se je pričelo tudi slovstveno delovanje Trubarjevo. Pisar Klombner, Trubarjev marljivi književni agent, si je prisvajal zaslugo, da ga je izpodbudil, naj s tiskom širi lutrovstvo med Slovenci, ker je ne more več oznanovati z živo besedo. Prvi dve knjigi, Abecednik in Katekizem, sta izšli l. 1550. iz Morhartove tiskarne v Tibingi pod izmišljenim imenom, tiskani z nemškimi črkami. „Abecedarium“, ki je obsegal le eno tiskovno polo (16 strani), je imel ljudstvo seznaniti s Trubarjevimi pismeni in njih izgovarjavo, hkrati pa tudi s temeljnimi nauki luteranstva. Popolen naslov se glasi: „Abecedarium und der klein Catehismus in der windischen Sprach. Ane buquice is tih se ty mladi inu preprosti Slovenci mogo lahko vkratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty vegshi stuki te kerszhanske vere inu ane molytve te so prepisane od aniga peryatila Slovenzou.“ Katekizem je posnet po sličnih luteranskih knjigah, katerim je Trubar pridedal par pesmi in posnetek neke Vlačičeve knjige o „pravi veri“ (de vocabulo fidei). Naslov tej knjigi je sledeči: „Catechismus in der Windischenn Sprach, sambt einer kurtzen Außlegung in gesang weiß. Item die Litanei vnd ein predig vom rechten Glauben, gestelt durch Philopatridum Illiricum. Anu kratku poduzhenie, s katerim vsaki zhlouk more vnebu pryti.“ Ta knjiga je bila namenjena v prvi vrsti duhovnikom na Slovenskem, da bi poučevali veronauk po Lutrovih nazorih. V predgovoru opominja pisatelj slovenske župnike, pridigarje, učitelje in stariše, naj poučujejo otroke katekizem. Vendar ta prvi slovstveni poizkus ni imel zaželjenega uspeha. Pisava je bila zelo okorna, mali naklad, ki je šel skoraj ves na Kranjsko, se ni razpečal in tiskovni stroški se niso pokrili. Za nas sta pa „Abecedarium“ in „Katekizem“ zato posebno pomenljiva, ker sta prvi v novoslovenskem jeziku tiskani knjigi.

Trubar je nad svojim slovstvenim delom popolnoma obupal. Dasiravno so ga njegovi somišljeniki na Kranjskem prosili, naj izda še „postilo“, to je razlago nedeljskih evangelijev, vendar ni hotel o tem nič slišati. Tu sta mu prišla na pomoč dva moža, ki sta v veliko obsežnejši meri izvršila njegov načrt, Ungnad in Vergerij.

Peter Pavel Vergerij se je rodil v zadnjih letih 15. stoletja (okoli 1498) iz italijanske plemiške rodbine v Kopru. Na padovanskem vseučilišču je študiral proste vede in pravo, si pridobil lavor pesnikov in doktorski naslov. Pozneje je opravljal odvetniško službo v Veroni, Padovi in Benetkah. L. 1526. se je oženil z Diano Contarini, ki mu je pa kmalu umrla (1528?) Zdaj je Vergerij sklenil posvetiti se duhovniškemu poklicu. Vplival je gotovo nanj zgled dveh njegovih bratov, Avrelija, ki je bil papežev tajnik v Rimu in Janeza Krstnika, ki je l. 1532. postal škof v Pulju. Z njuno pomočjo je upal tudi sam doseči visoke cerkvene službe. L. 1530. ga najdemo v Rimu, kjer je brez potrebne priprave postal duhovnik in že dve leti pozneje je bil sprejet med papeževe tajnike. Takoj so mu bili poverjeni važni diplomatski posli. Najpreje je šel kot papežev poslanec v Benetke, l. 1533. pa na dvor kralja Ferdinanda v Prago in na Dunaj.

Tu se je seznanil z ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem, ki se je večkrat posluževal njegovega posredovanja, kadar je hotel

od kralja ali papeža kaj doseči. Vergerij je v tem času gojil nado, da po Bonomovi smrti, katero je skoraj pričakoval, dobi od Ferdinanda tržaško škofijo. Vendar se njegovi upi niso izpolnili, ker je Bonomo vzlic visoki starosti in bolehnosti še živel 13 let. Pač pa mu je kralj Ferdinand dal l. 1534. župnijo Komen na Goriškem, od

Trubarjev prvi katekizem. (Naslovni list.)

katero je dobival le dohodke, 50 cekinov na leto, ne da bi sam osebno opravljaj župnijskih poslov. Umevno je, da je papežev poslanec posebno pazno zasledoval razširjanje luteranstva v Avstriji in večkrat o tej zadevi poročal v Rim. Z bistrim duhom je spoznal, da tiči moč in uspeh protestantske propagande v pospeševanju narodnega slovstva in opetovano je svaril rimske oblasti in beneško vlado, naj pazijo na luteranske knjige v nemškem in italijanskem jeziku, ki se skrivaj širijo med ljudstvom. Ni čudno, da je pozneje, ko je odpadel od

katoliške cerkve, isto slovstvo med Jugoslovani z vso vnemo pospeševal.

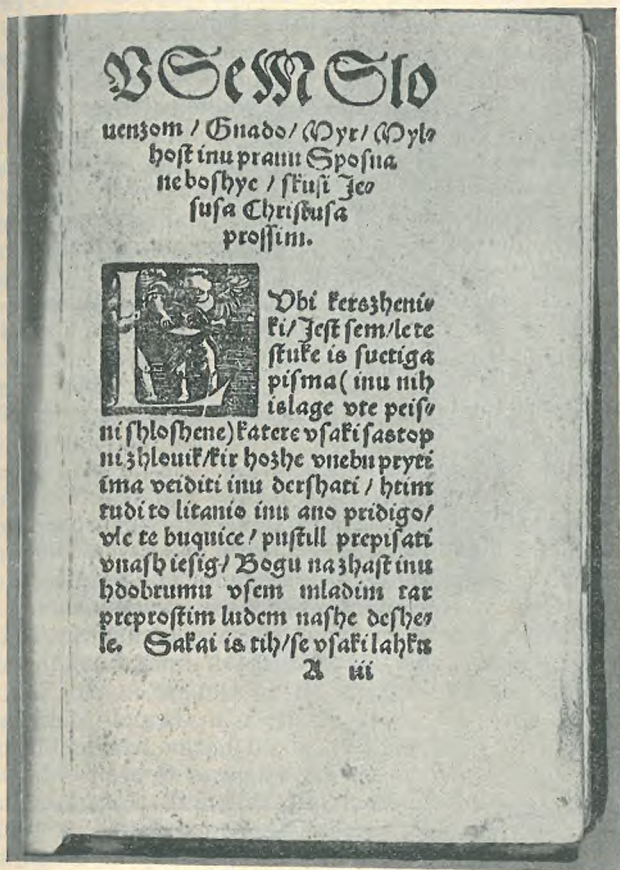
Poslanstvo Vergerijevo je trajalo približno eno leto. Ko je l. 1534. umrl papež Klemen VII., je njegov naslednik Pavel III. Vergerija pozval v Rim in ga nekaj časa pridržal pri sebi. A že v začetku naslednjega leta mu je poveril važno poslanstvo na Nemškem, da tamošnje kneze pridobi za splošni cerkveni zbor. Tu je imel posla približno dve leti. L. 1536. je bil imenovan za modruškega škofa, kjer je pa ostal le nekaj mesecev. Ker je bil s to škofijo malo zadovoljen, so ga premestili v Koper, kjer je deloval deset let. V tem času se je dobro seznanil s slovanskim jezikom, pa kmalu je pričel razširjati tudi krivoverske nauke. Pridigal je proti češčenju svetnikov in gragal tiste, ki so proti kugi sv. Roka klicali na pomoč. Čital je marljivo lutrovske knjige in imel v svoji sobi slike najznamenitejših luteranov. L. 1545. je bil pri beneški vladi obtožen krivoverstva, z njim tudi še nekateri drugi kanoniki, duhovniki in redovniki. Vergerij se ni hotel podvreči sodnikom in je zbežal najpreje v Mantovo k svojemu prijatelju, kardinalu Herkulu Gonzaga, potem pa k cerkvenemu zboru v Trident. Toda cerkveni očetje v Tridentu ga niso hoteli sprejeti v svojo sredo. Nevoljen se je vrnil v Padovo, kjer je l. 1548. očitno prestopil k luteranstvu. Nato je bil v Rimu odstavljen od službe in izobčen. Po kratkem bivanju v Švici, kjer je opravljal službo predikanta v laški vasi Vicosoprano, je šel l. 1553. na Virtemberško k vojvodu Krištofu, kjer se je pričela druga doba njegovega življenja in delovanja, v kateri je služil pred vsem razširjanju protestantstva z besedo in pismom.

L. 1555. je stopil Vergerij v pomenljivo slovstveno zvezo s Trubarjem in s tem iznova posegel v verske razmere naših dežel.

IZOBRAŽENI HUMANIST VERGERIJ, ki je imel širše obzorje kakor Trubar in Klombner, je hotel napraviti prevod sv. pisma, ki bi bil umljiv vsem Jugoslovanom. Menda so ga deželni stanovi s Kranjskega in Koroškega opozorili, da bi mu mogel pri tem delu Slovenec Trubar v bližnjem Kemptenu mnogo pomagati. Obrnil se je torej nanj pismeno, naj sodeluje. Toda Trubar je prošnjo odbil, „češ, da ne razume grščine in hebrejščine, slovenski jezik je reven na izrazih, razdeljen v mnoga narečja, hrvaščina pa mu ni dovolj znana“. Vendar sta se oba moža sešla v Ulmu koncem meseca januarja 1555. Tudi tu se je Trubar branil sodelovati iz navedenih razlogov. Slednjič sta sklenila dobiti v pomoč dva slovenska duhovnika, ki bi razumela latinsko in nemško in dva hrvaška, ki bi znala čitati glagolico in cirilico. Toda ta komisija, ki je imela ustvariti enotni jugoslovanski književni jezik, se ni sešla. Na Kranjskem so dobili le dva pomočnika, enega Slovenca in enega Hrvata. Slovenski duhovnik je umrl že med potom na Virtemberško; hrvaški je prinesel s seboj glagolsko biblijo, a se je že čez nekaj dni vrnil v Dalmacijo. Značilno je, da tudi kranjski deželni stanovi niso pritrdili Vergerijevemu načrtu o enotnem književnem jeziku za vse Jugoslovane, temveč so zahtevali, naj se za nje tiska prevod v „kranjskem jeziku“. Zato je šlo delo naprej v onem tiru, ki ga je bil Trubar začrtal. Trajen uspeh Vergerijev je

bil le ta, da je odslej Trubar (dasiravno nerad) po Vergerijevem vplivu opustil okorne nemške črke in začel pisati slovenski jezik z latinskimi pismenkami.

Prva knjiga z latinskimi črkami, ki je izšla še l. 1555., je bil Evangelij sv. Matevža (Ta Evangelij suetiga Mateusha, sdai pervizh

List iz katekizma.

vta Slovenski Jesig preobrnen). Imel je biti le začetek prevoda vsega svetega pisma nove zaveze. Zato pravi Trubar v predgovoru: „Mateusha vsamite koker eno kosilice ali jushinico“. Bogati obed je imel še le slediti. Hkrati z evangelijem je izdal Trubar nov abecednik, da vpelje Slovence v svojo novo pisavo. Še isto leto je izšel tudi katekizem (Catechismus v slovenskem jesiku, sano kratko sastopno Islago. Inu ene molytue ter nauki Boshy. Vseti is zhstiga suetiga Pisma), ki je posnet po Lutrovi enaki knjigi.

Vse te knjige so menda po večini sad Trubarjevega dela. Koncem predgovora k evangeliju sv. Matevža sta sicer podpisana Vergerij in Trubar („vashi slushabniki inu bratie. V. in T.“), vendar je težko dognati, koliko je prvi pri prevajanju sodeloval. Gotovo je le toliko, da je Vergerij dal pobudo za izdajanje sv. pisma v slovenskem jeziku, osnoval načrt, iskal drugih prevodov za primerjanje, preskrbel od vojvoda Krištofa in kranjskih stanov denarno podporo, pregovoril tiskarja, da se je zaradi kuge preselil iz Tibinge v Reutlingen, kjer se je pričel tiskati sv. Matevž, in v vseh zadevah vodil obravnave. Zaradi tega se je imel za voditelja vsega dela. V svojih pismih se le redko spominja svojih sotrudnikov in vse delo sebi prisvaja, kar je moralo Trubarja zelo neprijetno dimiti. Samostojen Vergerijev spis je menda le knjižica z italijanskim pravopisom: „Razgovorange megiu papista in gednim luteran“ (razgovor med katoličanom in luteranom) in pa „Jedna molitou tih kerszhenikou“. Slej ko prej je imel Vergerij namen, razun Trubarjevih prevodov izdati sveto pismo v čistejšem jeziku, ki bi ga razumel širši krog Slovanov. Zato književna zveza med njima ni dolgo časa trajala. L. 1557. je izšel „Ta pervi deil tiga noviga Testamenta“, kateremu je sledil čez tri leta drugi del z listi apostolov. A v teh knjigah je že Trubar sam kot pisatelj podpisan („Primus Truber Creiner“). Nestalni in vihravi Vergerij je takrat že popustil slovstveno delo in vso pozornost obrnil na diplomatske posle.

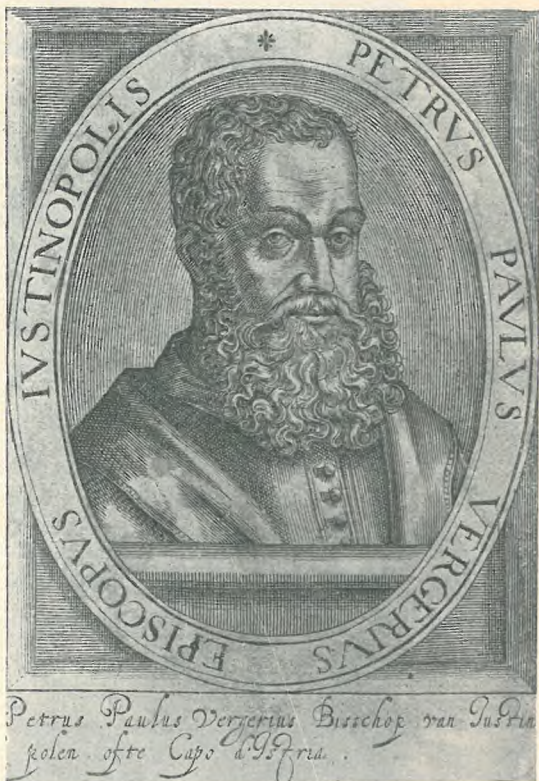
Kam so takrat merile njegove težnje, izpričuje Vergerijevo potovanje na Slovensko, ki ga je napravil v korist protestantske propagande. V začetku l. 1558. se je Vergerij mudil na Dunaju, kjer ga je sprejel kralj Maksimilijan, Ferdinandov naslednik v nemškem cesarstvu in velik pospeševatelj protestantskega slovstva. Tu se je sešel tudi s Pavlom Skaličem, znanim gojencem škofa Tekstorja, ki se je prav takrat pripravljal, da prestopi k luteranom in odpotuje na Virtemberško. Vergerij se je mudil na Dunaju le par dni, potem pa brez vednosti svojega vojvoda Krištofa in kralja Maksimilijana na skrivnem odpotoval proti jugu. V postu istega leta je bil že v Ljubljani, kjer je prenočeval v gostilni znanega luterana Marka Preglja. S seboj je imel cele bale protestantskih knjig in jih brezplačno delil vsakemu, kdor jih je hotel imeti. Kakšne opravke je tu imel, spoznamo iz njegovih poznejših pisem. Pogajal se je z deželnimi stanovmi o prevodu sv. pisma starega zakona in nekaterih drugih knjig. Baron Sigismund Dietrichstein mu je tedaj izročil neki spis zoper sv. mašo, da bi ga dal natisniti na Virtemberškem.

Cilj Vergerijevega potovanja je bila Akvileja, kjer je morda imel skrivne privržence. Dasiravno je potoval strogo tajno, se je njegova namera vendar le izvedela. Patriarh Daniel Barbo je ukazal stolnemu kapitlju, naj ne pusti Vergeriju stopiti v cerkev, tem manj še pridigovati. Zdaj je Vergerij razvijal svoje delovanje po raznih goriških mestih in vaseh. Ker so mu bile cerkve zaprte, se je nastanil v gostilnah, kjer je izkušal vplivati na ljudi z osebnimi pogovori in razdeljevanjem protestantskih knjig. Svoje ime je skrbno prikriival, a se izdajal za poslanca kralja Maksimilijana, ki je postal baje že popolen

luteran. Največ uspeha je imel Vergerij s svojo luteransko propagando v Beljaku, kamor je prišel na povratku v Nemčijo. Mudil se je ondi 15 dni in menda pričakoval denarja. Nekega dne je govoril v mnogoštevilni družbi veljakov in meščanov. Vsled njegovega govora se je beljaški župnik odločil, da ne bode nič več maševal, niti drugih obredov v cerkvi opravljal, temveč le pridigoval. 19. aprila se je Vergerij vrnil v Tibingo in kmalu potem vojvodu Krištofu podal kratko poročilo o uspehih svojega potovanja.

To potovanje nam dovolj jasno razkriva Vergerijevo namero, da si z osebno agitacijo zagotovi vodilno vlogo v protestanskem gibanju na Slovenskem. Vendar se mu tudi to ni posrečilo. Virtemberški bogoslovci z vojvodom Krištofom na čelu, ki so dajali merilo našim slovenskim luteranom, Vergerijevega vpliva na Jugoslovane niso radi videli in so ga izkušali kolikor mogoče omejiti, ker se jim je zdel premalo „pravoveren“ in utrjen v evangeljskih naukih. Zato so vodstvo luteranstva v južnih avstrijskih deželah izročili zanesljivejšemu in poslušnejšemu Trubarju.

Le enkrat se je še Vergerij mimogrede mudil v naših krajih, ko je prišel l. 1564. na Koroško k poroki svoje stričnice. Potem pa je smrt nestalnemu in častihlepnu možu pokopala vse nadaljne načrte (4. oktobra 1565).

Peter Pavel Vergerij.

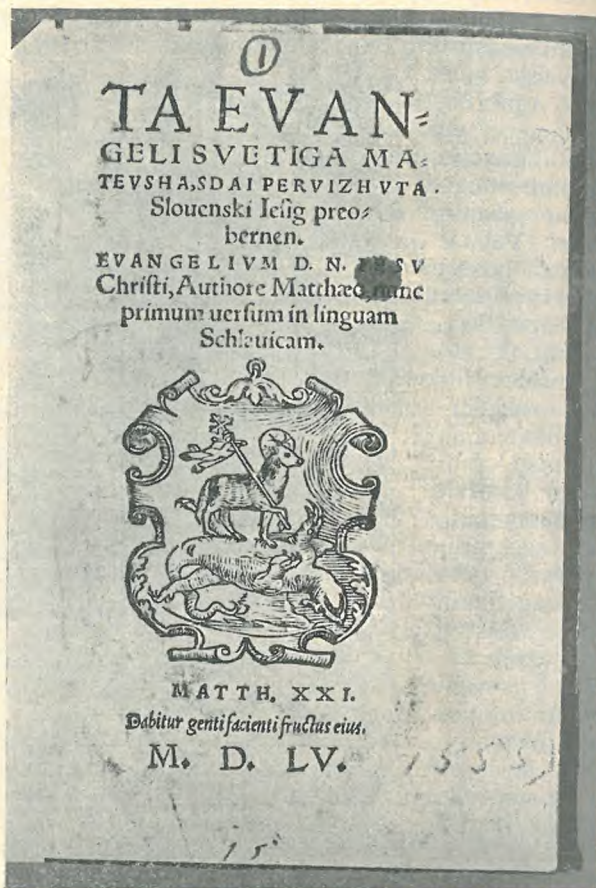
* * *

Ko je začelo pojenjavati Vergerijevo zanimanje za jugoslovansko protestantsko slovstvo, se je zanj zavzel drug vpliven in mogočen mož, bivši štajerski deželni glavar Ivan Ungnad.

Za prevod sv. Matevža in drugih evangelijev se je Ungnad že na Štajerskem živo zanimal in opetovano pismeno izpodbujal Vergerija, da započeto delo nadaljuje. Ko je l. 1557. prišel na Virtemberško, mu

je vojvoda Krištof prepustil prazen kartuzijanski samostan sv. Amanda v mestu Urahu za stanovanje. Tu je nastalo središče jugoslovanskega slovstvenega dela.

Kakor Vergerij, je tudi Ungnad želel Trubarjevo književno podjetje tako razširiti, da bi obsegalo vse Jugoslovane. Ugodna prilika

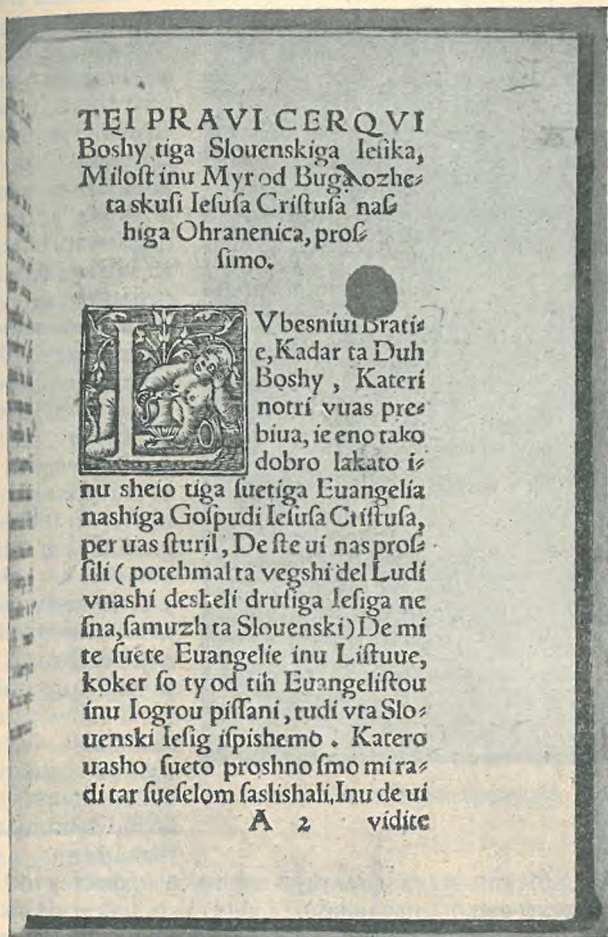

Naslovni list k evangeliju sv. Matevža.

za izvršitev tega sklepa se je nudila, ko je neki istrski duhovnik, glagoljaš Štefan Konzul iz Buzeta prišel na Nemško in dobil učiteljsko službo v Regensburgu. Ta je pričel okoli l. 1557. Trubarjeve slovenske knjige prevajati v hrvaščino, pisano z glagolskimi črkami. Sredstva za tisek je preskrbel Ungnad.

Da so se mogle tiskati knjige v glagolici in cirilici, je bilo treba najpreje pripraviti primerne črke, dalje pridobiti hrvaških stavcev in

korektorjev, kar je vse takrat na Virtemberškem še primanjkovalo. Ungnad je nastanil tiskarno v svoji hiši, dal viliti glagolske in cirilske črke in nabiral pri nemških knezih darove za natis knjig. Razun Stefana Konzula so bili glavni sotrudniki pri Ungnadovem podjetju

Predgovor k evangeliju sv. Matevža.

Anton Aleksandrovič Dalmatin (Anton Dalmata), Jurij Jurišič, Jurij Cvečič in drugi. V malo letih je poslala Ungnadova tiskarna čez 30 hrvaških knjig med svet.

Vodstvo pri slovstvenem delu je prevzel Trubar, ki je popustil pridigarstvo službo v Kemptenu in se preselil v Urah. Celo ko mu je došel poziv od kranjskih deželnih stanov, naj pride v Ljubljano nadaljevat svoje reformatorsko delo, se je Trubar zelo obotavljal in

silno nerad ločil od Ungnadove tiskarne. In vendar pri natiskavanju hrvaških knjig, katerih ni znal niti čitati, ni imel drugega dela, kakor da je zanje pisal dolge nemške predgovore, katerim je podpisaval svoje ime hkrati s Konzulom in Dalmatinom. Na ta način se je predstavljajal zlasti nasproti nemškim knezom in mestnim občinam kot

Anton Aleksandrovič Dalmata.

duševni voditelj podjetja. Naravno je, da tako razmerje ni bilo trajno vzdržljivo. Ko se je Trubar leta 1561. vrnil v Ljubljano, se je začel pogajati z deželnimi stanovni, da se tudi hrvaška tiskarna premesti iz Uraha v Ljubljano in podredi njegovemu vodstvu, hkrati pa se je zelo neugodno izrazil o Konzulovem in Dalmatinovem delu. Ta drzni nastop Trubarjev, ki za presojanje hrvaških knjig niti ni bil dovolj izobražen in je hotel samovoljno gospodariti nad tujim blagom, je vzbudil opravičeno nevoljo Ungnadovo in njegovih hrvaških sodelavcev. Pričel se je hud prepir, ob katerem so Trubarju očitali nezmožnost in poudarjali njegovo omejeno književno stališče, za katero se ne morejo zavzeti niti Belokranjci, niti drugi

izvenkranjski Slovani. Razpor je trajal toliko časa, dokler ni Ungnadovo podjetje z njegovo smrtjo prenehalo (1564). Vso tiskarniško opravilo so potem pripeljali v Ungnadov grad Waldenstein na Koroškem in ob koncu 16. stoletja, ko so delovale reformacijske komisije, v Gradec. Cesar Ferdinand II. je podaril črke tiskarni kongregacije za „razširjanje vere“ v Rimu, kjer so jih porabili za natis glagolskih brevirjev in mašnih knjig.

Zadnji in najvišji cilj protestantskega slovstvenega delovanja je bil prevod vsega sv. pisma, ki jim je bilo edino versko merilo. Za tem ciljem so stremili Trubar, Vergerij in Ungnad, pa ga niso dosegli. Kar so izdali, so bile le posamezne svetopisemske knjige novega zakona, ki so se končno združile v „Novi Testament“. Še le Dalmatin je s svojim prevodom celotne biblije izpopolnil njihove poizkuse in ustvaril delo, ki pomenja višek protestantskega slovstva.

Jurij Dalmatin je bil rojen okoli l. 1546. v Krškem za Savo. Do svojega 18. leta je hodil tamkaj v šolo pri Adamu Bohoriču, ki mu je vzbudil ljubezen do slovenskega jezika. L. 1565. je odšel s podporo kranjskih deželnih stanov na vseučilišče v Tbingo, kjer je ostal šest let. Že tukaj se je na Trubarjev nasvet pričel pečati s slovstvenimi poizkusi in poslovenil prvo knjigo Mojzesovo. Prevod je priložil svoji vlogi na kranjske stanove, v kateri je prosil, naj mu podeli kakó službo v domovini. Čez pol leta (11. maja 1572) je bil pozvan v Ljubljano, kjer je prevzel nemške in slovenske pridige. Tukaj se je takoj lotil prevajanja svetopisemskih knjig in v treh letih delo dovršil. L. 1575. je že predložil stanovom svoj prevod sv. pisma s prošnjo, naj ga pregledajo in dajo natisniti. Ob tistem času se je naselil v Ljubljani tiskar Janez Mandelc, ki je imel Dalmatinovo delo natisniti. Za poskušnjo je izšla knjiga „Jezus Sirah“, katero je Dalmatin poklonil Ivanu Kisslu, graščaku na Fužinah pri Ljubljani, vnetemu pospeševaltju protestantskega slovstva.

Štefan Konzul.

Toda s tiskom biblije je moral Dalmatin še precej časa čakati. Na znamenitem shodu v Brucku l. 1578. so sicer stanovski poslanci vseh treh dežel sklenili, na skupne stroške natisniti Dalmatinovo slovensko biblijo, toda do izvršitve le ni hotelo priti. Ker so mu bili kranjski stanovi preveč počasni, je dal Dalmatin sam leta 1578. pri Mandelcu natisniti prvi del sv. pisma, namreč petero Mojzesovih knjig in je delo poklonil stanovom Notranje Avstrije. Začele so se obravnave o prispevkih k tiskovnim stroškom, ki jih je tiskar Mandelc preračunal na 3010 gld. Štajerci so obljubili prispevati 500, Korošci 900 gld. L. 1581. se je v Ljubljani sešla komisija, ki je imela pregledati in presoditi Dalmatinov prevod. Iz Gradca je prišel Jeremija Homberger, ki pa ni znal besedice slovensko, iz Koroškega Bernard Steiner in Ivan Faschang, iz Kranjske: Krištof Spindler, Jurij Dalmatin, Schweiger, Tulščak,

Felicijan Trubar, Adam Bohorič, Andrej Savinec in Matej Sivčič. Pregledovali so biblijo dva meseca in slednjič poročali deželnim stanovom, da ustreza vsem zahtevam. Nastalo je vprašanje, kje tiskati slovensko biblijo. Mandelčevo tiskarno v Ljubljani je dal nadvojvoda Karol zapreti in tiskar sam je moral Kranjsko zapustiti (1582). Zato so se deželni stanovi obrnili na knjigarja Samuela Selfischa v Vitenbergi. Dalmatin sam je v družbi Adama Bohoriča in Lenarta Mravlja odpotoval na Saksonsko, da vodi natiskovanje svoje biblije. V petih mesecih je bilo delo dovršeno (29. maja do 9. novembra 1583). Mnogo skrbi je povzročilo Dalmatinu prevažanje biblije v domovino. Pričakovati je bilo, da avstrijska vlada vse izvode zapleni, ker je bil prevod prirejen po Lutrovi bibliji. Zato so deželni stanovi ukazali, naj knjige skrbno zadelajo v sode in zaboje in kot kramarsko blago spravijo čez mejo. Stroški za natis, vezavo in prevažanje so znašali čez 5000 gld. Ceno za vezani izvod biblije so nastavili stanovi na 4 gld. 30 krajcarjev, za nevezano biblijo na 3 gld. 30 krajcarjev. Toda le malo izvodov je bilo prodanih, večinoma jih je bilo treba brezplačno razdeliti. Štajerci so dobili 330, Korošci 300 izvodov. Dalmatin je ostal še nekaj časa po svoji vrnitvi v Ljubljani in se potem preselil na župnijo Škocijan pri Turjaku, ki sta mu jo podelila l. 1585. brata Krištof in Volk Engelbert Turjaški. L. 1589. ga je smrt nenadoma zadela v Ljubljani; pokopali so ga pri sv. Petru.

Spomin na Jurija Dalmatina se je ohranil v spominu našega ljudstva, ki ga imenuje Jurij Kobila in pripoveduje, da se je zatekel na Turjak h Krištofu Auerspergu, ki ga je imel skritega v podzemski obokani kleti. Tu je dovršil svoj prevod sv. pisma. Še par stoletij pozneje se je temen vhod v podzemeljsko klet imenoval „luknja predikanta Jurija Kobile“.

S Trubarjem in Dalmatinom sta legla v grob najmarljivejša protestantska književnika. Zadnje Trubarjevo delo, prevod „Hišne postile dr. Martina Lutherja“, ki ga je izdal njegov sin Felicijan v Tibingi l. 1595. in Znojilškov katekizem sta bili tudi zadnji luteranski knjigi, ki sta se natisnili v reformacijski dobi za naše slovenske dežele. S cerkveno organizacijo in šolstvom je prejenjalo tudi protestantsko slovstvo.

Kako je bilo z razširjanjem protestantskega slovstva in njega vplivom na razne sloje našega naroda?

Največ knjig je šlo med slovensko in hrvaško duhovščino, kateri so bile večinoma tudi namenjene, da jo pridobe za Lutrov nauk. Iz duhovnikov je bila sestavljena komisija za presojevanje Trubarjevih in Konzulovih prevodov, duhovniki so dali tudi mnogo prispevkov za natis in so knjige tudi praktično najbolj uporabljali. Trubarjev prevod Novega Testamenta, Dalmatinova biblija, Postila ali razlaganje evangelijev, vse to je bilo rabno tudi za katoliške pridigarje in veroučitelje, zlasti če so se izločili posebni Lutrovi nauki. L. 1581. poroča akvilejski vizitator, ki je v patriarhovem imenu obiskal naše dežele, da duhovniki na Slovenskem, ki so malo večji latinščine, vsi vprek čitajo slovenske svetopisemske prevode in po njih pridigujejo. Na stotine izvodov se je našlo po župniščih. Enako so rabili splošno tudi Spangenbergovo „Postilo“ v Kreljevem prevodu. V drugi

primeri z velikimi žrtvami malo uspeha. L. 1564. piše Trubar: „Niti hrvaške (glagolske) in cirilske, niti moje kranjske knjige se ne razpečavajo. Zato sem sporočil Štefanu Konzulu, da bodeva morala iz svojih knjig zavitke delati in ribe vanje zavijati.“ L. 1582. se pač hvali, da njegove knjige bero že tudi kmetje in njih otroci.

Najbolj se je udomačila med našim ljudstvom cerkvena pesmarica, ki je doživela šest izdaj.

Slovenci so že od nekdaj ljubili glasbo in petje. Trubar sam pripoveduje v predgovoru h „Catechismu s dveima islagama“, da pri procesijah in na božjih potih radi pojo pesmi o Devici Mariji ali svetnikih in navaja nekatere zglede starih slovenskih pesmic. O Božiču so imeli navado peti: „Ta dan je vsiga veselja, Divica je rodila, tiga sinka boshiga“; na Veliko noč v čast Gospodovemu trpljenju:

Kristus je od mrtvih vstal,
od svoje bridke martre:
Tu če nas veseliti
inu nam k troshti biti. Kirie eleison.

O Mariji devici je bila znana pesem, zložena po latinski: Virgo Deum genuit:

„Kir Marija Boga rodi, Aleluja,
o Marija v preproste plejne povije, Aleluja,
o Marija preproste plejne, makov cvet, Aleluja.“

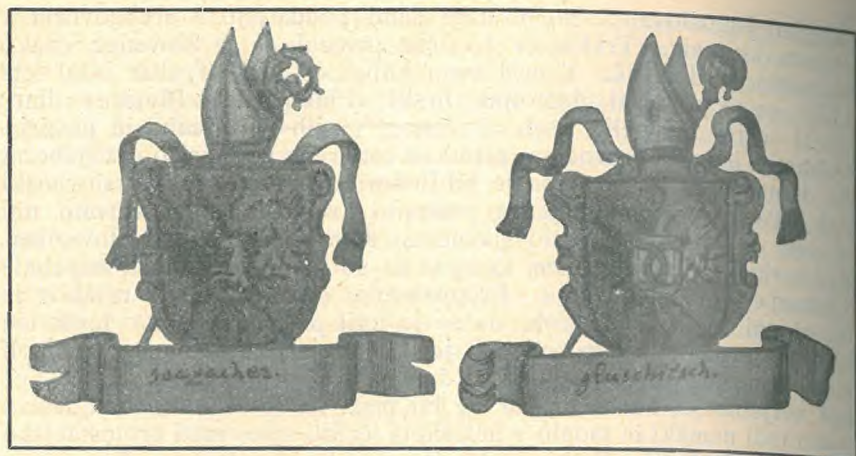
Trubar, ki je bil v svojih mladih letih cerkven pevec, je dobro poznal narodne slovenske pesmi, pa tudi veliki vpliv petja na ljudsko dušo. Zato je že v prvi svoji knjigi, ki jo je izdal l. 1550., katekizmu, pridejal šest najznamenitejših poglavij v verzih z melodijami, da bi se jih ljudstvo lažje zapomnilo. Pri tem je vedno uporabljal že znano in udomačeno besedilo, n. pr. pri pesmi o deseterih zapovedih: „Kir zhe Bogu sluzhiti — ta ima ohraniti — teh deset zapuvidi. — Veruj v eniga Boga — lubi ga iz tvojga serza — inu tvojga blishniga. Kirieleison, Kristeleison.“

Leta 1567. je izdal na Virtemberškem prvo popolno cerkveno pesmarico (Ta celi Catechismus), ki je pozneje izšla še v štirih izdajah v Tibingi, Ljubljani in Vitenbergu. Razun Trubarja je zložil največ pesmi Dalmatin, dalje Kumprecht, Krelj, Klinc, Schweiger, Bohorič. Stare katoliške ljudske pesmi so navadno nekoliko izpremenili, zlasti one verze, ki so proslavljali Devico Marijo ali svetnike, in tako „popravljenе“ in po naukih nove vere „stolmačene“ sprejeli v svoje pesmarice, pri drugih so si besedilo ali melodije izposodili od Nemcev. Ker je bilo v pesmaricah mnogo starih znanih pesmi, zato so se med ljudstvom hitro širile in uporabljale tudi pri katoliški božji službi. O vizitatorju Porciji čitamo, da je l. 1573. v Vipavi poizvedoval, kdo je vpeljal v župni cerkvi Trubarjeve pesmi, in uporabo protestantske pesmarice prepovedal. — Z donečimi verzi in prijetnimi „vižami“ so imeli nauki nove vere preiti ljudstvu v glavo in srce.

Lahko je posneti iz vsega zgodovinskega razvoja, da je bilo Trubarju in njegovim sotrudnikom slovstvo pred vsem sredstvo za njihove verske namene, za razširjanje luteranstva med Slovenci in

drugimi Jugoslovani. To pisatelji sami poudarjajo v predgovorih k svojim knjigam. Trubar se je sicer zavedal, da je Slovenec, enako Dalmatin in Bohorič. V prvi svoji knjigi, ki jo je Trubar izdal leta 1550., se je podpisal „domoljub ilirski“ (Philopatridus Illyricus); imenoval se je „prijatelja vseh Slovencev“, njih služabnika in pastirja. Dalmatin je izdal prevod sv. pisma in cerkveno pesmarico „iz ljubezni do domovine“. Posebno pa je bil Bohorič ponosen na svoj slovanski rod. Toda to domoljubje ni potisnilo Trubarju peresa v roko, niti ni bilo glavno vodilo slovstvenemu delovanju njegovih tovarišev. Zgodovinski dogodki nam kažejo, da so vnanje okolnosti napeljale Trubarja k pisateljevanju. Prognanstvo, oddaljenost od rojakov je bil glavni in končni vzrok, da se je lotil pisma in tiska. Jezik mu je bil le sredstvo; zato voli tisti jezik, ki njegovemu namenu najbolj služi, namreč slovenski jezik v domačem, dolenskem narečju. Več kot verjetno je, da bi Trubar ne bil pisal slovenski, ako bi ljudstvo znalo tudi nemški in moglo v nemškem jeziku sprejemati protestantsko vero. L. 1582. piše Trubar: „Mi Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci rabimo s preprostim ljudstvom slovenski jezik.“ In ko je bil Trubar na višku svoje moči, je izdal dvojezičen katekizem, po katerem naj bi se Slovenci učili nemški. S svojimi spisi pa so vendar protestantski književniki začrtali tir, v katerem se je vsa poznejša stoletja gibal naše slovstveno delovanje in katoliškim književnikom so dali nauk, da je ljudstvu treba pouka v domačem jeziku z besedo in pismom. In to spoznanje je rodilo slovensko književnost.

Grba škofov Seebacha in Glušiča.

8. Trubar zopet v Ljubljani. Drugo prognanstvo in smrt.

Med tem, ko je Trubar bival na Nemškem in se bavil s slovstvenim delom, je luteranstvo v naših pokrajinah pod zaščito deželnih stanov stalno napredovalo. Tu in tam so nastopali odpadli duhovniki, ki so javno z naukom in življenjem izpričevali svoje luteranske nazore. V Kranju je Gašper Rokavec, nekdanji ljubljanski stolni vikar, katerega je bila akvilejska cerkvena oblast oprostila vsake krivde, neovirano oznanoval novo vero. V Ljubljani sta se naselila dva luteranska pridigarja v cerkvi nemškega viteškega reda, Jurij Jurišič in Ivan Tulščak. Jurišič je bil rodom Hrvat iz Vinodola in je dobil že od svojih vrstnikov priimek Jurij Kobila, ker je baje za mršavo kobilo, ki jo je od nekega plemiča dobil v dar, odpadel od katoliške vere. Njegovemu tovarišu Tulščaku pa so navadno pravili „Lisec“ (der Scheerer), ker mu je rabelj zaradi nekega zločina sramotilno znamenje vžgal na čelo. Jurišič in Tulščak sta v nemški cerkvi drug drugega poročila in s toliko srditostjo napadala katoliške duhovnike in obrede, da se niti Trubar ni upal njunega ravnanja zagovarjati. Med drugim sta se drznila javno učiti, da Najsvetejši Zakrament, ki ga duhovnik nosi v procesiji in v monštranci kaže ljudstvu, ni Bog, ampak sam vrag. V Metliki je pridigoval Gregor Vlahovič iz Ribnika, glagoljaš, ki ni znal niti latinskega, niti nemškega jezika, Trubarjeve spise pa znal skoraj vse na pamet. L. 1559. je v družbi z nekaterimi drugimi Metličani pregleadal Konzulove glagolske

prevode in jih potrdil. Ko je Vlahovič nekaj pridigoval v Novem mestu, ga je tamošnji prošt Jurij Graf ukazal vreči v ječo in ga imel sedem dni zaprtega. Še slabše se mu je godilo, ko je hotel luteranstvo širiti po Savinjski dolini. Ljubljanski škof ga je dal na Vranskem prijeti in v Gornjem gradu zapreti ob kruhu in vodi. Še le čez 21 dni je bil na zahtevo deželnih stanov oproščen. Dasiravno mu je bilo strogo prepovedano bivati v ljubljanski škofiji, je vendar drzno nadaljeval svojo propagando za luteranstvo. Klombner je menil, da bode ta mož še „kranjski mučenik“. Tudi drugod so že javno nastopali luteranski pridigarji, tako Jurij Maček v Radečah pri Zidanem mostu, Krištof Fašang na Bledu, Jurij Stradiot na Krasu.

Vendar se je deželnim stanovom zdelo, da si s temi možmi ne bodo mogli dosti pomagati, najmanj pa z njimi ustanoviti in urediti samostojno luteransko cerkev. Zato so želeli dobiti zopet Trubarja v deželo.

Razmere so bile takrat ugodne. Cesar Ferdinand je bil v zadnjih letih zaradi vnanje vojne nevarnosti v verskih stvareh mnogo popustljivejši. Na ljubljanski škofijski stolici pa je bil takrat mož, ki se iz strahu pred mogočnimi stanovi ni upal ničesar storiti proti luteranstvu — Peter pl. Seebach (1558—1568).

Škof Seebach je bil potomec neke kranjske viteške rodbine. Vzgojen je bil v Gornjem gradu, kjer je obiskoval latinsko šolo in se pripravljajl za duhovniški poklic. Preden je zasedel ljubljansko škofijsko stolico, je bil župnik v Moravčah in v Rußbachu na Spod. Avstrijskem, kjer je imel še dva druga beneficija. Zdi se, da je bil že tukaj zelo prijenljiv nasproti luteranom, ker Trubar poroča o njem, da je delil sveto obhajilo pod obema podobama in je celo upal, da se bode kot škof očitno postavil na njegovo stran. Ko je dobil Seebach ljubljansko škofijo, je prosil cesarja, da sme obdržati svoje tri župnije v Spodnji Avstriji, češ, da so dohodki ljubljanske škofije tako skromni, da ne more ob njih svojemu stanu primerno živeti. Kot škof je navadno bival na svojem posestvu v Gornjem gradu in se tako malo menil za svoje dolžnosti, da ga je moral sam cesar Ferdinand opomniti, naj vendar ne zanemarja svoje stolnice v Ljubljani in naj poskrbi pri njej za sposobne slovenske in nemške pridigarje. Vlado škofije je Seebach popolnoma prepustil svojemu namestniku, generalnemu vikarju Nikolaju Škofcu. Niti svojih podložnih župnij ni sam obiskal, ampak ta posel poveril duhovniku Nikolaju Lubenjaku iz Vrbovca (1562). L. 1560. je Seebach sicer izdal neko pastirsko pismo proti krivovercem in njegov generalni vikar Škofic je prepovedal Jurišiču pridigovati v nemški cerkvi, toda nasproti mogočni plemiški gospodi je pokazal uprav sramotno bojazljivost.

Deželni stanovi so vedeli, s kom imajo opraviti in v kratkem času so se razmere tako zasukale, da so skoraj neomejeno odločevali v cerkvenih zadevah v mestu in po deželi. Ko se je v juniju l. 1560. sešel deželni zbor, je sklenila plemiška gospoda vzlic cesarjevi prepovedi, poklicati Trubarja iz inozemstva, da osnuje in uredi samostojno luteransko cerkev. V svojem pismu na Trubarja z dne 10. junija poudarjajo, da škof in stolni kapitelj zanemarjata dušno pastirstvo

T A D R V G I D E I L
T I G A N O V I G A T E S T A M E N T A,
 V T I M B O S H I M E L V S E L I S T Y I N V P I S =
 matih logrou, Skratkimi inu Sastopnimi Islaga=
 mi, Sdai Peruizh is mnogeterih Iesikou, vta Slo=
 uenski, skusi Primosha Truberia Crainza,
 sueistu preobernen.

Der ander halb Theil des neuen
Windischen Testaments / darinn werden sein alle
 Episteln vnd Gesch:iffen der H. Aposteln / mit Summa=
 rick vnd kurzen Auflegungen.

R O. 10. P S A L. 19.

*Atqui in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines
 orbis terrarum uerba illorum.*

V T I B I N G I.
 V t i m L e i t u p o C r i s t u s o u i m R o y s t u u.
 M. D. LX.

Naslovni list k „Novemu zakonu“.

in oznanjevanje božje besede in ne pustita deliti obhajila pod obema podobama, dasiravno je cesar to dovolil. Zato morajo deželni stanovi sami poskrbeti za „bogaboječega krščanskega duhovnika in pridigarja“.

Ker Trubar že dolgo let izvršuje to službo in je slovenščine in nemščine zmožen, zato ga pozivljajo, naj pride v deželo, kjer mu hočejo dati isto plačo, kakor jo je imel v Kemptenu in mu povrniti vse stroške za potovanje. Obljubljajo mu tudi, da ga bodo branili pred vsemi njegovimi preganjalci.

Trubarja ta poziv v domovino ni prav nič razveselil. Delovanje pri Ungnadovem slovstvenem podjetju se mu je zdelo važnejše in pred vsem tudi varnejše, kakor pa nadaljevati agitacijo za protestantstvo na Slovenskem. Najpreje se je obrnil za svet na svojega zaščitnika virtemberškega vojvoda Krištofa (13. julija). V pismu poroča o pozivu kranjskih stanov. Vojvoda naj vpraša svoje učene bogoslovce, je li dolžan sprejeti vabilo in se podati v nevarnost. Hkrati vprašuje vojvoda, kateri cerkveni red naj bi vpeljal na Kranjskem in ga prosi, naj bi posredoval za protestante na Slovenskem pri kralju Maksimilijanu. Skoraj ob istem času je pisal Trubar tudi kralju Maksimilijanu samemu (17. julija). Poroča mu, da bi utegnila vrnitev v domovino biti nevarna, ker so še veljavni odloki, ki so bili pred 13 leti proti njemu izdani in prosi kralja, naj pomaga njemu in svojim protestantskim podložnikom na Kranjskem, da se jim omogoči pridiga sv. evangelija in podeljevanje sv. zakramentov.

Tudi kranjskim stanovom je odgovoril Trubar nepovoljno. V pismu pravi, da bi bil sam sicer pripravljen priti v Ljubljano, toda mnenje vojvoda virtemberškega in njegovih bogoslovcev je, naj stanovni česar ne store brez vednosti kralja Maksimilijana. Cesarja naj prosijo, da se v Ljubljani dovoli tiskarna za natiskovanje slovenskih in hrvaških knjig. Ako tega ne dosežejo, naj poskrbe za kakega drugega predikanta. On sam bi bil kot izobčenec takoj zaprt, ako pride v deželo.

Čez dva meseca (1. oktobra) so stanovi iznova poslali Trubarju pismeni poziv, naj pride hitro v deželo, češ, da ne morejo dalje ostati brez „krščanskega predikanta“. Zagotavljajo ga svojega varstva. V slučaju, da bi nasprotni duhovniki cesarja zoper njega naščuvali, ga hočejo spraviti na varen kraj, in mu vseeno dogovorjeno plačo dajati, kakor da bi bil v službi. Za potne stroške mu pošiljajo 100 gl. s pripombo, da ga čim preje pričakujejo v Ljubljani.

Temu nujnemu pozivu se Trubar ni mogel več ustavljati. V Kemptenu je odpovedal svojo službo. Vendar ga je Ungnadovo književno podjetje še nekaj časa zadrževalo. Tu mu je bila ločitev zelo težka. Bil je mnenja, da sta Konzul in Dalmata premalo sposobna in je hotel dobiti še kake uskoške duhovnike, ki bi dobro znali hrvaško pisati, za pomočnike. Tudi je še vedno dvomil, če mu bodo kranjski stanovi mogli nakloniti dovolj varstva. Kako neodločen je bil, spoznamo iz tega, da je še proti koncu istega leta prevzel od vojvoda Krištofa ponudeno mu župnijo Urach. Toda spomladi l. 1561. so poslali kranjski stanovi svojega slugo Stotzingerja k Trubarju na Virtemberško s pozivom, naj se takoj pripravi za pot in z njim pride v Ljubljano. Obljubili so mu tudi, da hočejo poskrbeti za pripravne pomočnike pri hrvaški tiskarni in da mu bodo dovolili zopet potovati na Nemško, ako bode treba. Zdaj ni bilo več mogoče odlašati. V juniju 1561 je Trubar zapustil Urach.

Njegova vrnitev na Kranjsko je pomenila za luterane veliko zmagoslavje. Zato so storili vse, da ga sprejmejo z velikimi častmi. Dne 22. junija je prišel Trubar v Podkoren pri Kranjski gori. Žena Herbarta Turjaškega, ki je imel v najemu blejsko gospostvo, mu je poslala naproti tri konje in ga povabila k sebi na grad. Na praznik sv. Janeza Krstnika je Trubar pridigoval na Bledu. Od tu ga je Moric pl. Dietrichstein spremil v Radovljico in potem na Brdo pri Kranju, kjer je bil gost graščaka pl. Eckha. Od cesarja sta došli dve povelji, na deželnega glavarja in na škofa, naj zabranijo, da bi se Trubar vrnil. Toda glavar je bil sam naklonjen protestantom in škof tudi ni nič storil. Zelo slovesen je bil sprejem v Ljubljani. Njegova prijatelja Matej Klombner in Luka Cvekelj sta mu šla z 20 konjiki pol milje proti Kranju naproti, blizu mesta ga je sprejela še večja truma. Štirje trobentači so trobili „Tedeum“.

Dva dni pozneje so sprejeli zastopniki deželnih stanov svojega predikanta v deželni hiši in mu iznova obljubili, da ga hočejo varovati v vseh slučajih. Kako drzno so zdaj nastopali vzlic vsem cesarjevim prepovedim, priča njih obnašanje proti cerkvenim oblastim.

Še preden je Trubar prišel na Kranjsko, je izjavil, da sedaj ne bode več v kotih pridigoval, ampak javno nastopal. Ker se je špitalska kapela svete Elizabete zdela premajhna in preskromna, skušala mu je plemiška gospoda dobiti kako večjo cerkev. Značilno je, da sta se Ahacij Thurn in Dietrich Turjaški obrnila na frančiškane, katerih sta bila le še dva v Ljubljani, naj prepuste svojo cerkev Trubarju. Meniha se nista upala čudne zahteve takoj odbiti, ampak sta vprašala deželnega glavarja in komturja nemškega viteškega reda za svet in slednjič odgovorila, „da tega ne smeta storiti zaradi svojega provincijala“. Še značilnejše je, da sta na to deželni glavar Jakob pl. Lamberg in nemški komtur Gabriel Kreutzer šla osebno k škofu

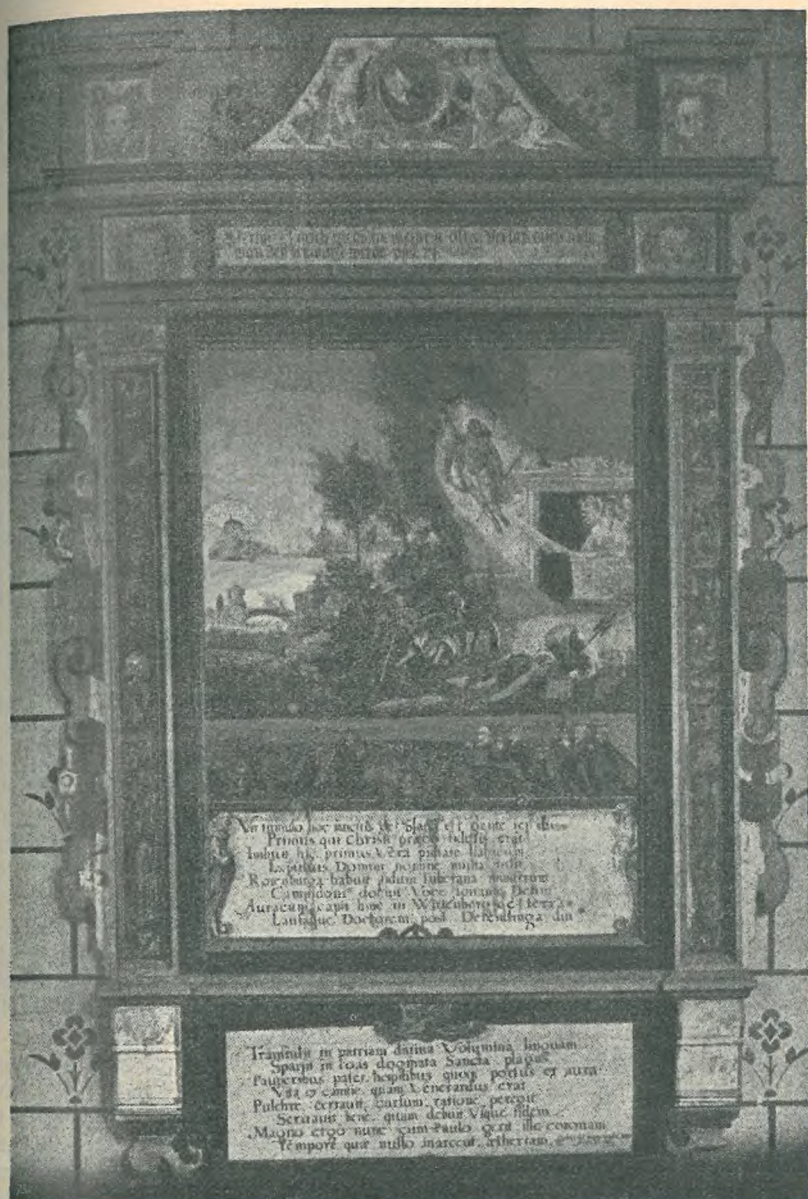
Nadvojvoda Karol.

v Gornji grad s prošnjo, „naj pusti Trubarja v stolnici pridigovati ob času, ko stolni kanoniki tamkaj nimajo nič opraviti“. In škof Seebach je pohlevno odgovoril: „Za svojo osebo bi že to pustil Trubarju, toda ravnati se moram po ukazu rimskega cesarja“. Tako so znali strahovati cerkvene oblasti deželni stanovi.

Enako neodločnost in popustljivost kaže tudi vse daljno ravnanje škofovo. Na ukaz deželne gospode je Trubar na praznik sv. Petra v špitalski cerkvi prvokrat pridigoval v nemškem jeziku. V Ljubljani je bil takrat semenj in navzočih je bilo tudi okoli 40 duhovnikov. Sam Trubar se hvali s svojo pridigo, da ji tudi „papisti“ (katoličani) niso mogli ugovarjati. Odslej je vedno pridigoval ob nedeljah slovensko, ob četrtek pa nemško. Škof je nato pismeno od njega zahteval pojasnila, na čigav poziv se je vrnil v deželo. V pismu govori mnogo o potrebi edinosti v cerkvi in poudarja, da so v Ljubljani vsako nedeljo in praznik tri slovenske pridige, ena v cesarskem špitalu, ena v nemški cerkvi, ena v stolnici; stolni dekan pridiguje v stolnici nemško, sam (škof) pa v Gornjem gradu ali Ljubljani slovensko in nemško. Slednjič pozivlja Trubarja, naj izjavi, kaj namerava v deželi, ker mora zagovarjati svoje postopanje pred cesarjem. — Trubar je odgovoril na ta poziv (8. julija) s tem, da je na dolgo in široko popisal svoje delovanje na Kranjskem pred 13 leti in zgodbo svojega bega, slednjič pa odkrito izjavil, da hoče oznanovati „vero v Kristusa po navadi stare cerkve in avgsburške (t. j. luteranske) veroizpovedi“. Mnogo mogočnejše so nastopili stanovi za svojega varovanca. Škofu so javili, da se je Trubar vrnil na njihov trikratni poziv, ne pa iz lastnega nagiba. Zato prevzamejo zanj vso odgovornost. Pozvali so ga zato, ker „v stolnici niti o Božiču, Veliki noči in Binkostih ni bilo pridige“ in duhovniki niso hoteli deliti obhajila pod obema podobama.

Iz prejšnjega pisma škofovega je razvidno, da je tožba stanov o pomanjkanju verskega pouka bila neutemeljena. Ob imenovanih treh praznikih splošno po deželi še danes ni pridige, o Božiču zaradi trojne maše, ki jo opravi vsak duhovnik; o Veliki noči zaradi procesije in o Binkostih še posebno v stolnici zaradi birme. Toda lutrovski stanovi so le pridigo imeli za pravo božjo službo, vse drugo jim je bilo praznoverje in malikovanje. Škof Seebach se je tudi to pot odločnemu nastopu plemstva vdal. Ko je došel cesarjev ukaz, naj se Trubarju prepove pridigovanje, ako se izjavi za avgsburško veroizpoved, mu je celo izrecno dovolil, da sme „zmerno (bescheidentlich) pridigovati“.

Govore zoper cerkvene oblastnike, duhovnike ali razne cerkvene razvade so ljudje še poslušali, toda ko se je z izpremembo bogočastja začel razkrivati končni cilj novoverskega gibanja, jih je tako bogoskrunsko ravnanje v živo zadelo. Zato opažamo, da so Trubar in njegovi tovariši tako v Ljubljani kakor drugod zlasti s svojim nastopom pri božji službi in delitvi zakramentov vzbudili mnogo zgledovanja in pohujšanja. Njihov način obhajanja popisuje škof Hren sledeče: Hostije in velik vrč z vinom postavijo na oltar in nad njimi govore besede zadnje večerje: „V tisti noči, ko je bil Gospod izdan itd.“

Trubarjeva grobna plošča v mestu Derendingen.

Ako se vrč izprazni in je še več obhajancev navzočih, gre cerkvenik v bližnjo krčmo po vino, katerega vlijejo v kelih in brez ponavljanja preje rečenih besedi razdele obhajancem kot zakrament. Preostalo

vino pa vzame cerkvenik s seboj in ga izpije pri kosilu. Ako je Primožu Trubarju pri obhajanju preostalo kaj hostij, jih je vtaknil v žep in rekel: „To ni zakrament.“ Verjetnost tega poročila dokazujejo dogodki, ki so se vršili par let pozneje na Goriškem. Umevno je, da je Trubar kmalu zapazil, kako je ljudstvo vsled postopanja novo-vercevev razdraženo in opominjal k zmernosti in opreznosti.

Stanovi so poklicali Trubarja v deželo pred vsem zato, da bi jim organiziral samostojno protestantsko cerkev. Toda Trubar pri tem delu ni kazal tiste vneme in odločnosti, katero so ti pričakovali. Vedel je, da bi pri izpremembi bogočastja naletel na hud odpor pri ljudstvu, ker so mu bili starodavni cerkveni obredi dragi in ljubi. Tudi s „predikanti“, ki so se Trubarju ponujali, si ni mogel dosti pomagati, ker so bili večinoma zelo dvomljivega značaja. Zato je bil Klombner s Trubarjevo opreznostjo zelo nezadovoljen. Opetovano toži v svojih pismih, da Trubar nima prave vneme za razširjanje evangelija, da noče sprejemati duhovnikov, ki se mu ponujajo za predikante, da trpi latinščino v cerkvah in govori duhovnikom, naj le ostanejo v svoji obredni obleki in opravljajo mašo, kanon pa naj izpuščajo. Izjavil se je celo, „da bode še sam zlezal v mašni plašč“.

Slej ko prej je šla Trubarjeva namera na to, da si pridobi kako večjo cerkev za svoje privržence. Ker ni šlo s prošnjami, hoteli so luterani nastopiti s silo. Dne 17. julija piše Trubar: „Prihodnjo nedeljo, ko se bode ljudstvo zbralo v špitalski kapeli, hočemo iti v frančiškansko cerkev in tam pridigovati, ne da bi se za redovnike zmenili.“ Namera se sicer ni izvršila, a dobro osvetljuje nasilno postopanje protestantov, kakršno se je zlasti v naslednjih letih na mnogih krajih pokazalo. Čudno je, da Trubar med domačimi duhovniki ni našel nobenega odpora. Bal se je le jezuitov, katerim se ni čutil kos. Ako bi cesar poslal jezuite proti njemu, piše v tistem pismu, hoče poslati po učenega bogoslovca Jakoba Andreä na Nemško, da pride preoblečen v deželo in mu pomaga.

Komaj deset tednov je Trubar deloval na Kranjskem, ko ga je zopet vleklo nazaj na Nemško k Ungnadovi tiskarni. Pridobil je bil dva sotrudnika za prevajanje hrvaških knjig, Uskoka Ivana Maleševca in Mateja Popoviča in nekega mladega Turka, ki naj bi protestantsko slovstvo razširjal med svojimi rojaki. V družbi teh treh oseb se je napotil Trubar meseca avgusta čez Tirolsko v Urach, kjer je zopet prevzel župnijo in nadzoroval tisk hrvaških knjig. Prav v tej dobi je nastal hud razpor med njim in Konzulom. Trubarjevo bivanje na Nemškem je imelo le značaj kratkega dopusta, toda Trubar je tudi sedaj kazal malo veselja vrniti se v domovino. Odlašal je potovanje od meseca do meseca, se izgovarjal z nujnimi opravki in boleznijo. Še le ko so stanovi poslali meseca maja naslednjega leta (1562) Luka Cveklja po njega, se je odločil za vrnitev in meseca junija prišel s svojo družino v Ljubljano. Malo preje so pokazali luteranski plemiči in meščani svoje prepričanje ob slovesnem trenutku s tem, da se niso udeležili običajne procesije sv. Rešnjega Telesa, za kar jih je Trubar pismeno še posebno pohvalil.

Ta dogodek je menda vendar le zdramil škofa Seebacha, da se je obrnil na cesarja Ferdinanda s prošnjo, naj odstrani Trubarja. Značilno je za strahovlado, ki so jo bili stanovi na Kranjskem vpeljali, da škof poroča cesarju „pod spovedno molčečnostjo“ (sub sigillo confessionis), ker bi sicer niti sam, niti njegovi duhovniki ne bili varni življenja in se je čula grožnja: ako bode Trubar iz Ljubljane

<p style="text-align: center;">XLII.</p> <p style="text-align: center;">TEXTVS ORATIO- NIS DOMINICAE, RHIT- micè & Paraphrastice expositus.</p> <p style="text-align: center;">K R A T K A I S L A G A <i>tiga Ozhanalja, od Tru- beria.</i></p> <p style="text-align: center;">zha, Syn, Zhes nas de</p> <p style="text-align: center;">Duh, Nebe ski Krajl, Tvo- boih samkrajlo val, Tvo- je</p>	<p style="text-align: center;">XLIII.</p> <p style="text-align: center;">je I me sve ti se. :/: ja vo la si di se.</p> <p style="text-align: center;">kakor Nebelki Angeli,</p> <p style="text-align: center;">Takuvsi Ludje na Semli,</p> <p style="text-align: center;">Tebi volnu de flu she. D 3 Omi.</p>
---	--

List iz protestantske pesmarice.

pregnan, bodo vsi menihi in „farji“ pobiti. Potem slika škof delovanje Trubarjevo, ki je razkolnik in odpadnik, krščuje brez blagoslovljene vode in sv. olja, pokopuje brez cerkvenih obredov, psuje mašo in je pripeljal s seboj nekega tiskarja, ki razširja sramotilne pesmi o duhovstvu, o katoliški cerkvi in veri. S Trubarjem je potegnilo kakih deset do dvanajst duhovnikov, ki so bili zaradi nevednosti, neduhovskega življenja in kršenja svojih obljub pognani iz službe. Plemstvo sili svoje podložnike, da poslušajo pridige predikantov po njihovih gradovih, katoliškim župnikom pa odrekajo biro, da bi jim onemo-

gočili službovanje. Slednjič zahteva škof, naj se Trubar in njegovi pomočniki takoj zapro ali pa izženo. Ferdinand je na to pritožbo takoj ukazal deželnemu glavarju, njegovemu namestniku in vicedomu, da vse od škofa imenovane osebe zapro, zlasti Trubarja, Klombnerja in Rokavca, ki so že zdavnaj imeli biti kaznovani, pa so se ječi z begom odtegnili. Ljubljanskemu županu in svetovalcem cesar še posebno prepoveduje, da ne smejo Trubarju in njegovim tovarišem pustiti pridigovati v špitalski cerkvi. Cesarjev ukaz je bil brez uspeha, ker ga tisti, na katere je bil naslovljen, niso izvršili. Deželni glavar, deželni oskrbnik, vicedom in še mnogo drugih članov stanovskega odbora je namreč v seji dne 20. avgusta sklenilo, vložiti priziv zoper cesarjev odlok, češ, da se je Trubar opravičil pred škofom, ki ni našel nič kaznjivega na njem in da je zelo goreč avstrijski domoljub, ki vedno moli za cesarja in njegovo rodbino. Hkrati so prosili tudi kralja Maksimilijana, „ki je za svoje krščansko prepričanje že marsikaj moral pretrpeti,“ naj posreduje pri cesarju. Uspeh tega priziva je bil, da je cesar iznova ukazal škofu Seebachu, naj Trubarja sodnijsko zasliši, stanovom pa zapovedal, da morajo postaviti Trubarja pred škofovo sodbo. Vsi oskrbovanci v špitalu, ki bi odpadli od katoliške vere, naj se izključijo.

Zaslišavanje Trubarjevo se je vršilo v knezoškofijski palači dne 6. in 20. decembra 1562 vpricho mnogih katoliških duhovnikov, plemičev in mestnih svetovalcev. Trubar je tu javno priznal avgsburško luteransko veroizpoved in se odrekel katoliški cerkvi. Ko je bilo zaslišavanje končano, so stanovi iznova vložili prošnjo na Ferdinanda, da jim pusti svobodno izvrševati protestantsko vero in podarili njegovemu svetovalcu Ivanu Kobenclju 40 cekinov za njegov trud. Hkrati pa so se maščevali nad škofom zaradi ovadbe s tem, da so proti njemu vložili hudo obtožbo zaradi nenravnega življenja.

Posledica je bila zdaj ta, da se je preiskava obrnila proti škofu. Ferdinand že dolgo ni bil zadovoljen s Seebachovim postopanjem, ker je v tako resnih časih malomarno opravljal svoje dolžnosti, posebno pa še zato, ker je Trubarja pustil v deželo. Ko je došla obtožba deželnih stanov, je porabil priliko in ukazal proti Seebachu uvesti preiskavo, ki se je tikala pred vsem sumnje krivoverstva in pospeševanja luteranstva, še le v drugi vrsti obdolžitve, ki so jo stanovi navedli. Predpreiskavo je vodil pičenski škof Daniel Barbo, ki je prišel o Binkoštih leta 1562. v Ljubljano in ostal tu do meseca septembra. Škof Daniel je potem izposloval od papeža in cesarja pooblastilo, da se poveri sodnijska preiskava zagrebškemu škofu in dvema kanonikom. Škof Seebach je bil menda začasno od službe odstavljen in vse njegovo imetje v Gornjem gradu zaplenjeno. Poklicali so ga na Dunaj, vendar se je tamkaj precej srečno krivde opral. Tudi ljubljanski stolni kapitelj je vložil spomenico za škofa, v kateri navaja, kaj je vse storil zoper krivoverce in zavrača obdolžitve deželnih stanov. Končni uspeh sodnijske preiskave je bil ta, da je Seebach obdržal ljubljansko škofijsko stolico do svoje smrti (1568). Hkrati s škofom Seebachom je hotel cesar Ferdinand tudi Trubarja zadeti. Poslal je povelje na deželnega glavarja, naj ga pozove na ljubljanski

grad in tamkaj zapre. Toda Trubar je zvedel po svojih dobrih prijateljih v deželni hiši o tem tajnem povelju in se pozivu ni hotel odzvati. Odredba cesarjeva je bila zopet brezuspešna.

Kako varnega se je čutil Trubar pod zaščito stanov, priča njegova agitacija. Dasiravno so mu stanovi svetovali, naj Ljubljane nikar ne zapusti, je vendar meseca avgusta 1562 šel v Ribnico na „trizmo“ (trideseti dan) po Uršuli Lamberg. Ribniški župnik mu je prepovedal vstopiti v cerkev in tamkaj pridigovati. Trubar je šel nato s svojim spremstvom v grad Vilvin (Wilingrain pri Ribnici) in tamkaj pridigoval, kar je povzročilo mnogo razburjenja. Še važnejše je bilo v naslednjem letu njegovo potovanje na Goriško.

Okoli srede meseca novembra l. 1563. je prišel Trubar v Gorico na povabilo tedanjega goriškega glavarja, grofa Jurija Thurna. Bilo je to pravo agitacijsko potovanje. Svojemu prijatelju in somišljeniku Hanibalu pl. Eckhu je krstil sinčka brez ozira na cerkvene predpise „z navadno vodo in brez drugih obredov“. Ravnotako je obhajal po zasebnih hišah v navadni obleki ljudi pod obema podobama. Veliko hrupa je napravil s svojimi pridigami. Govoril je slovensko, nemško in laško v hiši pl. Eckha v Gorici in v Thurnovem gradu v Rubijah. Zadnjo nedeljo v novembru pa je na malem osličku jezdil iz dežele skozi Vipavsko dolino in imel med potjo važen cerkven govor v Križu, kjer je bilo zbrano ljudstvo iz vsega Vipavskega, med njim tudi mnogo duhovnikov. Trubar se hvali, da je govor vsem ugajal in ga je hotel izdati tiskanega v treh jezikih. Njegov nastop je zbudil na Goriškem mnogo pozornosti. Biljanski župnik je hitel takoj poročat v Videm akvilejski cerkveni oblasti o pridigah Trubarjevih. Namestnik deželnega glavarja in solkansko-goriški župnik Matija Mercina pa sta poročala o njem cesarju Ferdinandu, ki je takoj izdal povelje, naj ga primejo in zvezanega pošljejo na Dunaj. Toda Trubar je bil že iz dežele in v Ljubljani na varnem. V pismih na goriške deželne stanove in barona Ungnada se je hudoval, kako morejo njega imeti za krivoverca, ko vendar oznanuje „čisto evangeljsko vero“ in deli zakramente tako, „kakor jih je Kristus postavil“.

* * *

Za enotno organizacijo protestantske cerkve na Kranjskem, ki se je imela pod okriljem plemstva ustanoviti, je bil posebne važnosti cerkveni red. Na Nemškem protestanti v tem oziru niso bili edini, ker je imela skoraj vsaka dežela svoje posebne navade in navodila. Trubar je dolgo časa omahoval, kakšen cerkveni red bi na Kranjskem vpeljal. Najprimernejši se mu je zdel saksonski, ker je imel mnogo katoliškega na sebi. Predikanti so pristopili k oltarju v mašnem plašču in opravljali mašne molitve po katoliški navadi, le kanon s povzdigovanjem so izpuščali. Toda fanatični Klombner ni hotel o teh „papinskih“ navadah nič slišati. Tudi stanovi so se izrekli za virtemberški cerkveni red. Dasiravno so ga prijatelji zelo silili, je bil vendar Trubar z vpeljavanjem luteranskega reda zelo počasen. Še le leta 1563. je sestavil svojo „Cerkovno ordningo“ in jo poslal

Ungnadu v Urah, da jo natisne. Za predlogo je rabil deloma virtemberški, deloma nürnbergski cerkveni red. V predgovoru k svoji „ordningi“ je hotel Trubar celo češčenje Matere božje v neki meri pripustiti in še nekatere druge katoliške navade. Toda na Nemškem so mu predgovor zaplenili. Prav Trubarjeva „Cerkovna ordninga“ je izzvala nov spor z državno oblastjo in dala povod, da je bil zopet izgnan iz dežele.

Hkrati s cerkvijo so osnovali protestanti tudi svoje šolstvo. Že l. 1540. je bil luteran Lenart Budina latinski učitelj v Ljubljani. Tudi po nekaterih gradovih so imeli plemiči nemške vzgojitelje in učitelje z wittenberškega ali tibiškega vseučilišča. L. 1563. so osnovali deželno latinsko šolo in jo poverili vodstvu Lenarta Budina, v čigar hiši je bila nastanjena. Za pomočnika mu je bil pridržen Sebastian Krelj, pozneje Trubarjev naslednik na Kranjskem. Krelj je bil rojen v Vipavi l. 1538. in je študiral v Jeni pri Matiju Frankoviču Vlašiču (Flaccius Illyricus), čigar zvest učenec je postal. Vlašič je zastopal v protestantstvu najskrajnejšo radikalno stranko in se ponašal, da je Lutrov nauk najčistejše ohranil. Istega duha je bil tudi Krelj, ki je branil nazore svojega mojstra v nekem obrambnem spisu. Ko je l. 1563. prišel Vlašič v Ljubljano, je pripeljal s seboj mladega Krelja. Na predlog Trubarjev, ki je hvalil njegovo latinsko in grško znanje, so ga stanovi vzeli v deželno službo za 150 gld. na leto. Imel je Trubarju pomagati v pridigovanju in vsak dan po eno ali dve uri v deželni šoli mlade plemiče poučevati v svetem pismu in „prostih umetnostih“. Ko je bil Trubar l. 1565. izgnan, je postal Krelj superintendent ali luteranski škof, a že dve leti pozneje je umrl za jetiko. Pokopali so ga pri sv. Petru v Ljubljani.

Ko so dobili protestanti s cerkvenim redom in šolstvom trden temelj za daljno organizacijo, se je zgodilo marsikaj, kar je njihovo stališče še utrdilo in lutrovsko agitacijo pospešilo. Znano je, da je bil vnani znak luteranskega prepričanja koj izprva: obhajilo pod obema podobama. To jim je bilo tudi geslo, ki so ga vrgli med ljudi. Ko se je sešel tridentski cerkveni zbor, je hotel cesar Ferdinand daljno razširjanje s tem zaježiti, da bi najvišja cerkvena oblast luteranom dovolila ženitev duhovnikov in obhajilo pod obema podobama. Zato je naročil svojim poslancem na cerkvenem zboru, naj se z vso vnemo za te zahteve zavzamejo. Toda cerkveni zbor je, stoječ na temelju tisočletne cerkvene navade, zahtevo ženitve za duhovnike odbil, dovoljenje obhajila pod obema podobama za posamezne dežele pa prepustil razsodnosti papeževi, ako bi se taka potreba pokazala. Zdaj so bavarski in avstrijski poslaniki z vso silo pritiskali na papeža, naj to dovoli vsaj za njihove dežele, češ, da se bodo potem vsi luterani spravili s cerkvijo, daljni agitaciji pa bode zastavljen jez. Pij IV. je res s pismom dne 17. aprila 1564 dal tako dovoljenje za vse tiste škofije, za katere ga je bil cesar Ferdinand zahteval. Kakšne so bile posledice za naše kraje? Katoličani so ostali slej ko prej pri svoji stari navadi in so prejeli obhajilo pod eno podobo. Ta navada je postala zdaj javno ločilno znamenje za privrženca stare vere. Protestanti pa so sprejeli cerkveno dovoljenje kot postavno

priznanje svojega nauka in ga izrabili v svoje namene. Po mnogih mestih, trgih in vaseh, kjer so bili posamezni odkriti ali skrivni privrženci nove vere, ki se doslej niso upali javno pokazati, so se organizirale večje ali manjše čete, ki so zahtevale od katoliškega župnika obhajilo pod obema podobama. Luteranska agitacija se je zanesla v katoliške cerkve in povzročila mnogo razprtij. Ljudstvo je imelo vse tiste, ki so zahtevali tako obhajilo, za krivoverce, in župnike, ki so jim ugodili, za sumljive luteranstva. Nekje na Gorenjskem se je celo zgodilo, da je ljudstvo napadlo duhovnika, ker je delil obhajilo pod obema podobama. O kaki spravi luteranov s cerkvijo na podlagi tega dovoljenja ni bilo sledu. Vsled tega je papež Pij V. že l. 1568. privilegij preklical. V avstrijskih deželah so habsburški nadvojvodi ukazali župnikom, naj vztrajajo pri obhajilu pod obema podobama. Zato se je pri nas ta navada deloma ohranila tja do l. 1583., ko jo je papež Gregor XIII. iznova popolnoma prepovedal.

Drug važen dogodek, ki je močno vplival na razvoj verskih razmer, je bila izprememba v avstrijskem vladarstvu. Cesar Ferdinand je še pred svojo smrtjo razdelil avstrijske dežele med svoje tri sinove. Maksimilijan je dobil Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Češko in Ogrsko, Ferdinand Tirolsko, Karol pa one dežele, ki jih je skupna usoda že več kot sto let združila v tesno zvezo in ki jih zaznamujemo z imenom Notranja Avstrija, namreč: Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško in Primorje s pazinsko grofijo v Istri.

Meseca aprila l. 1564. je prišel nadvojvoda Karol v Ljubljano, da sprejme poklon deželnih stanov. Bilo je običajno, da je deželni knez pri tej priliki potrdil deželne pravice in svoboščine. Štajerski, koroški in kranjski stanovi so se domenili, da zahtevajo svobodo za luteransko veroizpoved. Nadvojvoda se je v svojem odgovoru tej zahtevi previdno izognil, poudarjal trud svojega očeta za poravnavo verskih razprtij in obljubil, da hoče poskrbeti za izboljšanje cerkvenih razmer. Seveda je vsako upanje na versko poravnavo že davno izginilo. Plemiški gospodje tudi niso bili več s tem zadovoljni, da svetne in cerkvene oblasti puste luterane pri miru. Odslej so neprenehoma zahtevali in delali na to, da se luteranstvo vpelje in razširi med vse kroge in sloje prebivalstva. Zato vidimo, da si stanovi od leta do leta prisvajajo več pravic in izpodrivajo katoličane iz vseh njihovih postojank: iz deželnega odbora, mestnih svetov, iz cerkev in župnij, ki so bile odvisne od stanov. Protestantstvo razvija v naslednjih dveh desetletjih veliko napadovalno moč, katoličani pa so potisnjeni v položaj obupne obrambe in se morajo korak za korakom umikati.

Kako so se politične razmere zasukale v korist nove vere, se je pokazalo že pri slovesni prisegi stanov. Izza starih časov je bila navada, da se je besedilo prisege zaključilo z besedami: „Kakor gotovo mi Bog pomaga in njegovi svetniki.“ Zoper to formulo pa je stanovski odbor vložil ugovor, češ, da se ne strinja z augsburško veroizpovedjo, h kateri so se stanovi že pod Ferdinandom priznali. Da ni bilo razprtij ob tem slovesnem trenutku, je moral nadvojvoda odjenjati in stanovi so prisegli s formulo: „Kakor gotovo mi Bog pomaga in njegov sveti evangelij.“ Ta izprememba je pomenjala

zakonito priznanje, da je bilo javno zastopstvo treh dežel protestantsko. Na Koroškem se je poklonitev stanov vršila na Gosposvet-skem polju vpričo Karola, ki je sedel na vojvodskem prestolu, obrnjen proti vzhodu, vendar so umeščenje po kmetu in druge starodavne običaje opustili. — Ko je šel nadvojvoda v Ljubljani tisti dan k slovesni maši v stolnico, ga je stanovski odbor spremil do vrat in potem šel v špitalsko cerkev, kjer jim je Trubar pridigoval. Po končani božji službi so pričakovali zopet nadvojvoda pred stolnico.

S koliko nasilnostjo so nastopali protestanti v Ljubljani, nam pričajo dogodki naslednjih mesecev. Omenili smo že, da Trubar v Ljubljani med katoliškimi duhovniki ni naletel na nikak javen odpor. Menda ni bilo nikogar, ki bi se bil upal vpričo stanov z besedo ali pismom proti njemu nastopiti. Zato je nuncij na cesarskem dvoru poslal ljubljanskemu škofu nekega frančiškana, P. Jurija Bravšiča, rodom Istrana, za stolnega pridigarja, da odločno nastopi proti luteranski agitaciji. Bravšič je svojo nalogo neustrašeno izvrševal. Pri vsaki priliki je zasebno in javno ožigosal lutrovske predikante, jih imenoval „krivoverce, zapeljivce ljudstva in sovražnike katoliške cerkve“. To je luterane s Trubarjem vred hudo bolelo, ker so bili toliko časa vajeni brez odpora razširjati svoje nauke. Koliko jezo je imel Trubar na Bravšiča, nam priča predgovor k prevodu: „Tega celega psaltra Davidovega“ (1566), kjer se pritožuje nad „papežniki“, češ, da sovražijo in preganjajo evangeljske kristjane in pravi: „Tu ta rogati hudi Sludi dela, kir taku vnih, suseb v tim steklim, nesramnim, lashnivim menihu per s. Miklaushu v Lublani inu u nega touarishih, super tu nasho vero, katera ie od samiga Boga vti s. Troyci postaulena inu skusi Kristusa nam resodiena, dyuia, resbya, prety in vse slu super nas smishlaua inu sazhenē . . .“ Posledica Bravšičevega nastopa je bila ta, da sta se v Ljubljani napravila dva tabora. Trubarjevi privrženci so stali nasproti katoličanom. Kolika srditost je vladala v obeh taborih in kako nasilno so nastopali protestanti, pričajo dogodki v župnijski cerkvi sv. Petra. Dne 5. junija so v Bravšičevi odsotnosti pridrli luterani oboroženi v cerkev sv. Petra in pregnali iz nje katoliške duhovnike. Začel se je pretep, in kri je tekla. Drznili so se celo iti na prižnico in z nje psovati katoliške obrede. Težko je presoditi, je li bil ta spopad bolj slučajen ali pa so se luterani hoteli polastiti stare župnijske cerkve sv. Petra. Bravšič, ki se je takrat mudil v Istri, imenuje naravnost Trubarja povzročitelja teh nemirov. Ko se je vrnil, so ga luteranski predikanti Trubar, Krelj in Tulščak v posebnem pismu dne 1. julija pozvali na javno disputacijo. V pozivu omenjajo, da jih Bravšič javno imenuje krivoverce, zapeljivce in s tem ljudstvo razburja; te trditve naj dokaže. Tudi se pritožujejo, da so nedavno njegovi privrženci, pijani, vpričo odlične množice, ki je bila iz celega mesta zbrana, povzročili nemire. Je li bil ta shod v špitalski cerkvi ali kje drugej, iz pisma ni mogoče posneti. A že omenjeni dogodki nam pričajo, s kako strastjo so se bojevali takrat verski boji v Ljubljani. Bravšič na poziv predikantov ni takoj odgovoril, temveč se je obrnil na nadvojvoda Karola za svet in popisal ljubljanske razmere.

Gotovo so ti dogodki mnogo pripomogli, da je nadvojvoda Karol odločno posegel vmes in iztiral Trubarja. Bližnji povod mu je dala njegova „Cerkovna ordninga“, ki je pravkar izšla in se imela uveljaviti. Nadvojvoda je z odlokom od 6. septembra 1564 stanovom prepovedal cerkveni red objaviti, ker bi to imel za kršenje svojih vladarskih pravic. Prilичno ob istem času je izšel ukaz na vicedoma, naj iztira iz Kamnika predikanta Jurišiča. Stanovi so bili spričo nadvojvodovega povelja v hudi zadregi, ker se je bilo bati ostrega boja, ako bi njegovo zahtevo odbili. Trubar jih je sicer izpodbujal, naj nasproti novi vladi pokažejo svoje versko prepričanje, če treba tudi z nevarnostjo svojega imetja in življenja, toda stanovi so se odločili za mirnejšo pot pogajanja. V svojem odgovoru poudarjajo, da so pripravljene ukloniti se nadvojvodovemu povelju in zahtevajo le, naj pobožne in razumne osebe pregledajo Trubarjev cerkveni red, češ, da ni v njem nič, kar bi nasprotovalo augsburški veroizpovedi. Toda Karol ni trpel nobenega zavlačevanja več. V odloku z dne 15. decembra je ukazal vse tiskane izvode „cerkovne ordninge“ izročiti deželnemu glavarju Jakobu Lambergu, Trubarja pa tekom dveh mesecev iztirati iz dežele. Ker je tisti čas kuga hudo divjala, so dobili stanovi nadvojvodovo povelje še le meseca februarja naslednjega leta v roke. Pričeli so zopet z ugovori in prošnjami. Pismenemu ugovoru je sledilo posebno odposlanstvo na Dunaj, kjer se je nadvojvoda Karol takrat mudil, in mu izročilo pismeno pritožbo o verskih zadevah. Toda nadvojvoda je odgovoril, da je bil Trubar že od cesarja Ferdinanda obsojen v pregnanstvo in da je le cesarjeva smrt preprečila izvršitev obsodbe. Kar se tiče razvad in napak v krščanski cerkvi, nimajo stanovi nikake oblasti, svojevoljno vpeljavati kake reforme. Zato pričakuje od njih, da bodo spoštovali njegove vladarske pravice in nikake izpremembe v verskih stvareh povzročali. Na ponovno prošnjo je poslanstvo le toliko doseglo, da je smel Trubar še do konca julija ostati v Ljubljani pod pogojem, da se pridigovanja popolnoma zdrži in nikdar več v deželo ne vrne.

Proti ponovnemu Karolovemu povelju ni bilo več ugovora. Zato se je moral Trubar pripraviti za odhod. Svojo hišo na Starem trgu nasproti cerkve sv. Jakoba in precej veliko knjižnico je prodal stanovom in koncem julija odšel zopet na Nemško, kjer mu je vojvoda virtemberški podelil župnijo v Laufenu ob reki Neckar. Toda kmalu je bil prestavljen v Derendingen pri Tibingi, ker je hotel biti bližje tiskarni. Za kratek čas je l. 1567. še enkrat obiskal Kranjsko, potem pa za vedno odšel v tujino.

Daljno bivanje Trubarjevo na Nemškem za Slovence nima posebne pomena. Višek svojega življenja in delovanja je bil že davno prekoračil. Prevajal je sicer še naprej nemške protestantske knjige v slovenščino, toda onega živahnega književnega delovanja ni več opaziti, kakor je bilo za dobe Ungnadove. Izdal je še: „Ta celi psalter Daudidov,“ „Ta celi Catechismus,“ „Catechismus s dveima islagama,“ „Formula Concordiae“ in „Ta slovenski Koledar“. Prevod Lutrove hišne postile sta izdala še le po njegovi smrti njegov sin Felicijan Trubar in Savinec (1595). Iz Trubarjevih pisem posnemamo,

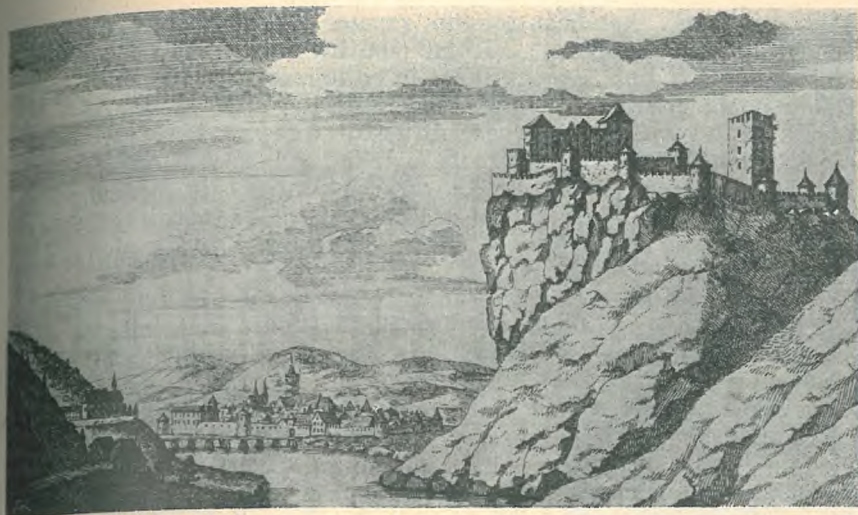
da je še ob važnih prilikah včasih posegel v zadeve protestantov na Kranjskem, sicer pa je živel svoji službi in svoji družini. Njegova hiša je bila redno zbirališče mnogih kranjskih dijakov iz plemstva in meščanstva, ki so takrat študirali na vseučilišču v Tibingi.

V visoki starosti 78 let je umrl Trubar dne 29. julija 1586. Znameniti lutrovski bogoslovec Jakob Andraä mu je govoril spominski govor ob grobu, Martin Crusius pa v latinskih verzih sestavil napis na grobni plošči, ki kaže sliko vstalega Zveličarja, pod njo pa Trubarja v krogu svoje družine.

Ako se ob sklepu še enkrat ozremo na Trubarjev značaj in njegovo delovanje, moramo reči: Mogočni valovi velikega verskega gibanja so Trubarja mnogo višje dvignili, kakor bi se bil sicer mogel povzpeti s svojimi lastnimi močmi. Bil je mož srednje naobrazbe, brez izrednih darov uma in srca. Prijatelji so hvalili njegovo dobrosrčnost, usmiljenost in gostoljubnost. Vendar izbruhne tudi pri njem večkrat znana „Lutrova jeza“ in si išče duška v krepkih psovkah in zabavljicah, ki jih deloma opravičuje le tedanja splošna posurovelost. Zlasti v slovstvenih stvareh je bil zelo občutljiv in ni trpel ugovora. V svojih mladih letih površen humanist brez določene verske smeri, se je Trubar za svojega bivanja na Nemškem oklenil luteranstva, se vživel v njegove nauke in običaje in za njegovo razširjanje zastavil besedo in pero. Njegovi spisi pričajo, da je veroval v to, kar je ljudem oznanoval in potrjujejo resnico Andrejevih besedi, da je Trubar še le na Nemškem postal „pobožen kristjan“.

V svojem cerkvenem delovanju je bil popolnoma odvisen od virtemberških bogoslovcev, ki so mu dajali pravec, in od kranjskih stanov, katerih „ponižni sluga“ je bil. Zato našemu verskemu gibanju ni vtisnil pečata svoje osebnosti. Kot pisatelj Trubar ni bil samostojen in originalen. Vsa njegova dela so skoraj izključno prevodi nemških protestantskih knjig. Lutrovski nauk o veljavi in raziskavanju pisane besede božje, mu je potisnil pero v roke in izpodbudil, da je prvi začel pisati v onem narečju, kateremu je bil iz mladosti privajen. Zato bode njegovo ime ostalo vedno združeno s pričetkom novoslovenskega slovstva, dasiravno je njegovo „reformatorsko“ delo že davno propadlo.

Celje z gorenjim celjskim gradom.

9. Boj deželnih stanov za svobodno vpeljavo protestantsva. Organizacija protestantske cerkve in šolstva.

Ko je nadvojvoda Karol I. 1564. nastopil vladu Notranje Avstrije, je bilo plemstvo skoraj popolnoma poluteranjeno. Tudi po mestih se je že začela pojavljati močna protestantska agitacija. Sam nadvojvoda je pozneje večkrat rekel, da je našel ob nastopu vlade le še ostanke katoliške cerkve. Nova vera je bila zasegla že precej široke kroge in si pridobila med višjimi, vladajočimi sloji mnogo privržencev. Manjkalo ji je le še ene stvari, zakonitega priznanja od strani avstrijskih vladarjev. Zdelo se je, da so se po smrti Ferdinandovi tudi v tem oziru stvari ugodno zasukale, ker je zasedel cesarski prestol njegov najstarejši sin Maksimilijan II., ki ni nikdar prikrival svoje naklonjenosti do novovercev in je celo Trubarjevo slovstveno podjetje z denarjem podpiral. Vlado Notranje Avstrije pa je prevzel nadvojvoda Karol, ki do tedaj vsaj svojega nasprotstva do luterancev ni nikdar pokazal, marveč ga je marsikaj nagibalo k novi struji.

Toda Karol kot vladar ni zatajil svojega katoliškega prepričanja. Dasiravno je moral v začetku svoje vlade iz političnih razlogov stanovom v marsičem prijenjati, vendar se je že pod njim zasnoval načrt,

kako pripomoči katoličanstvu do zmage. Ko je njegov sin Ferdinand II. desetletje pozneje zdrobil moč luteranstva, se je ravnal natančno po navodilih svojega očeta in bil le izvršitelj njegove oporoke. Odločilno je vplivala na versko naziranje Karolovo in smer njegove politike blaga njegova soproga, nadvojvodinja Marija. Bila je hči bavarskega vojvoda Albrehta, izredno pobožna in odločna žena. Karol ni le dobil z njo zveste tovarišice za življenje, skrbne matere svojim otrokom, temveč tudi neustrašeno soboriteljico proti luteranstvu, ki je morda več pripomogla k zmagi katoličanstva, kakor njen soprog Karol in njen sin Ferdinand.

Najvplivnejši svetovalec nadvojvoda Karola je bil naš rojak Ivan Kobenzl, iz ugledne plemiške rodbine, ki je bila že v 13. stoletju naseljena na Koroškem. Ivanov oče Krištof je bil glavar gradu Santangelo na goriškem Krasu in se je posebno odlikoval v prvi vojski v Benečani. Za ženo je imel Ano iz rodu grofov Logarjev (Predjamskih), ki mu je prinesla za doto znani grad Predjamo pri Postojni. Mladega Ivana nahajamo najprej v tesni prijateljski zvezi z ljubljanskim škofom Urbanom Tekstorjem, ki je bil menda njegov rojak. S škofovim posredovanjem je bil Ivan Kobenzl med prvimi gojenci sprejet v nemški zavod, katerega je bil prav takrat sv. Ignacij v Rimu ustanovil za vzgojo duhovskega naraščaja (Collegium Germanicum). Vendar ni postal duhovnik, pač pa je kot vitez vstopil v nemški viteški red in dobil komendo Precenico pri Gradiški, pozneje pa ljubljansko. L. 1562. je bil Ivan tajnik nadvojvoda Maksimilijana in ga spremljal v Frankfurt h kronanju. Ko je dve leti pozneje Karol nastopil vladu v Gradcu, se mu je pridružil tudi Ivan Kobenzl in postal v njegovi službi najpreje kancelarjev namestnik, potem pa predsednik dvorne komore. Ob istem času mu je bila podeljena trdnjava Prosek pri Trstu, zato se je poslej redno imenoval „Ivan Kobenzl, baron s Proseka“; večkrat je bil Kobenzl poslan v važnih diplomatskih zadevah na tuje knežje dvore, tako k cesarju v Prago, k papežu v Rim in k caru Ivanu II. v Moskvo, da ga pridobi za zvezo proti Turkom. L. 1592. mu je prineslo imenovanje za deželnega glavarja na Kranjskem, kjer si je ob Vipavšici sezidal grad in ga imenoval „Novi Prosek“. Dve leti pozneje ga je zadela nagla smrt na državnem zboru v Regensburgu, kjer je pokopan v cerkvi nemškega viteškega reda.

Slišali smo, da je Karol v začetku svoje vlade precej odločno posegel v ljubljanske verske razmere in je neizprosno zahteval Trubarjev izgon. Enako je nastopil tudi proti onim plemičem, ki so imeli posestva deželnega kneza v zakup ali dosmrtni užitek (tako-zvani „Pfandschaftler“) in začeli na njih uvajati luteranstvo. Taki užitarji knežjih posestev na Kranjskem so bili Ivan Kissel, gospodar na Fužinah (Kaltenbrunn); Jošt Jožef pl. Turn, Baltazar pl. Lamberg, Moric pl. Dietrichstein, Franc pl. Schayer in mnogi drugi. Nadvojvoda Karol jim je prepovedal na teh posestvih vpeljavati novotarije in je ukazal izgnati tudi predikanta Jurišiča iz Kamnika in Rokavca iz Kranja. Toda ta prvotna odločnost se je morala kmalu umakniti opreznemu postopanju in prijenljivosti, ko so ga zunanje razmere spravile v vedno večjo odvisnost od deželnih stanov.

Ko so se l. 1565. in 1566. sešli deželni zbori, je razvil nadvojvoda Karol svoj program o cerkvenopolitičnih zadevah. Odkrito je priznal in razkril mnoge napake in razvade med duhovstvom in redovništvom, ki ne izvršuje svojega poklica, ampak je z nemarnostjo zakrivilo, da so se vrinili med prave pastirje tuji najemniki in povzročili velik odpad od vere. Obljubil je, da se hoče potruditi za izboljšanje žalostnih cerkvenih razmer. Toda enako je obsodil tudi ravnanje stanov: krščanstvo je vsled luteranstva razdeljeno v razne verske ločine, ki jih tudi augsburška veroizpoved ne more preprečiti. Gospoda izkušna na mnogih krajih svoje podložnike odvrniti od prave vere in pod pretvezo verstva izvršuje razna prepovedana dejanja. Osebo deželnega kneza obrekujejo, katoliško bogočastje javno sramote in zaničujejo, kar škoduje deželnemu in verskemu miru. Tu ne gre le za verstvo, temveč za vladarsko oblast in postavno pokorščino, ki so mu jo dolžni. Zadnje besede prav jasno izražajo, da je imel boj med luteranstvom in katoličanstvom pri nas neko politično ozadje. Ker je v verskih stvareh takrat veljalo pravilo, da vladar določa vero v deželah, ki so mu podložne (*cuius regio, illius religio*), pri nas pa so bili habsburški vladarji katoliški in so hoteli katoliško vero ohraniti v svojih dednih deželah, zato je bil odpor deželnih stanov proti tej vladarjevi volji nepostaven. Vnel se je boj med vladarjevo oblastjo in stanovi, ki so si prisvajali pravico, samovoljno vpeljevati verske novotarije. In ta boj se je končal še le tedaj, ko je Ferdinand II. strl politično moč deželnih stanov.

Marija, soproga nadvojvoda Karola.

O reformi, kakršno je imel v mislih nadvojvoda Karol, seveda stanovi niso hoteli nič slišati. Zato v svojem odgovoru poudarjajo le skrajno propalost v katoliški cerkvi, ki je po njihovem mnenju odpadla od prave vere. Reformo hočejo imeti v zmislu „čistega evangelija“ in za augsburško veroizpoved popolno svobodo.

Za daljni razvoj zelo pomenljive so bile obravnave deželnih zborov l. 1560. Nadvojvoda Karol je bil prevzel po svojem očetu ogromno svoto dolga, katerega se je hotel znebiti, ker mu je silno obteževal vsako uspešno delovanje. Zato je zahteval od deželnih zborov, naj razpišejo nove davke in prevzamejo odplačevanje dolga. Štajerci so takoj izrabili denarno zadrego vladarjevo, da mu izsilijo nekaj verskih svoboščin. Zahtevali so, da nadvojvoda pripusti luteranstvo ne le po gradovih, temveč tudi po mestih, trgih in po deželi, da luteranskim predikantom ne zabranjuje pridigovanja in jim svobodo augsburške veroizpovedi zavaruje s pisanim potrdilom. Posebej jim je še začetek božje poti pri Novi Štifti v Savinjski dolini dal povod, da so se zgražali nad strašnim malikovanjem med katoličani, češ, „da bi ne bilo čudno, ako bi se nebo odprlo, žveplo in ogenj

vse požgala ali pa zemlja pogoltnila to podjetje“. — Kranjci so se pritoževali zaradi nekaterih novih izgonov predikantov. V Krškem je bil mestni sodnik predikantu Ivanu Weixlerju prepustil mestno cerkev in bil zato zaprt, Weixler sam pa izgnan; enako se je godilo Gregoriju Vlahoviču v Novem mestu, Ivanu Gotscheerju v Višnji gori in nekaterim drugim predikantom na Krasu in v Istri.

Nadvojvoda je zahteve stanov odklonil in izjavil, da ne pripusti verskih novotarij po mestih, trgih in po deželi. V verskih stvareh naj ostane vse tako, kakor je bilo ob nastopu njegove vlade, sam pa hoče postopati kakor doslej tudi v bodoče s krščansko krotkostjo in usmiljenjem, dokler se verske razprtije ne poravnajo. Stanovi s to izjavo niso bili zadovoljni in zato se je tudi vprašanje o plačevanju dolga zavlačevalo od leta do leta. Iz dolgotrajnih obravnav, ki so se takrat vršile med vladarjem in stanovi, posnemamo, da se je nadvojvoda Karol v cerkveno-političnih stvareh držal sledečih načel: Za mesta in trge je izključno le sebi prisvajal pravico, urejevati verske razmere, plemičem je pripustil predikante in luteransko božjo službo za njihove družine na gradovih. O zakonitem, pismenem priznanju luteranstva v svojih deželah pa ni hotel nič slišati.

Zelo važno je bilo vprašanje o razmerah cerkvenih patronov do škofov, ki so ga stanovi ob istem času sprožili. Prav mnogokrat se je zgodilo, da so luteranski plemiški patroni župnije podeljevali očitnim ali skrivnim protestantom. Za ugovore škofov, ki so se branili jih potrditi in umestiti, se navadno niso nič brigali. Cerkvenim oblastnikom ni preostalo drugega, kakor obrniti se na vladarja in pri njem iskati varstva za svojo pravico. Ker so se vsled tega tožbe vedno bolj množile in se je bilo bati, da bode nadvojvoda tudi v tej zadevi hotel napraviti red, začeli so stanovi na deželnih zborih nanj pritiskati, naj ne pusti, da bi škofje kršili pravico plemiških patronov in da bi bili duhovniki zato pregnani, ker niso potrjeni od cerkvene oblasti. Nadvojvoda tudi v tej zadevi ni dal stanovom izrečnega privoljenja, vendar je avstrijska vlada v resnici skoraj dve desetletji trpela, da so luteranski plemiči župnije, katerim so bili patroni, oddajali predikantom ali vsaj takim duhovnikom, ki so bili novi veri naklonjeni. Na ta način je pri nas mnogo župnij in cerkev prešlo v luteransko posest.

Trije deželni zbori in dva odborniška shoda sta brezuspešno obravnavala versko vprašanje, toda do sporazuma med stanovi in vladarjem le ni prišlo. Razpor je napravil mnogo zgledevanja po vsej Avstriji. Nadvojvoda Karol se je obrnil na svoja brata cesarja Maksimilijana in nadvojvoda Ferdinanda za svet, ki sta mu oba svetovala začasno prijenljivost. Slednjič je na deželnem zboru v Gradcu 2. marca 1572 izjavil, da podeljuje gospodi in viteštvu ne le za njihovo osebo, ampak tudi za njihove družine in podložnike popolno svobodo vesti in bogoslužja. Obljubil je, da tudi cerkvenim patronom ne bo prikrajšal njihovih pravic. Le mesta in trgi so bili iz te svoboščine izvzeti.

Izjavo nadvojvoda Karola so pozdravili vsi protestanti po deželah Notranje Avstrije kot velik uspeh svoje cerkvene politike.

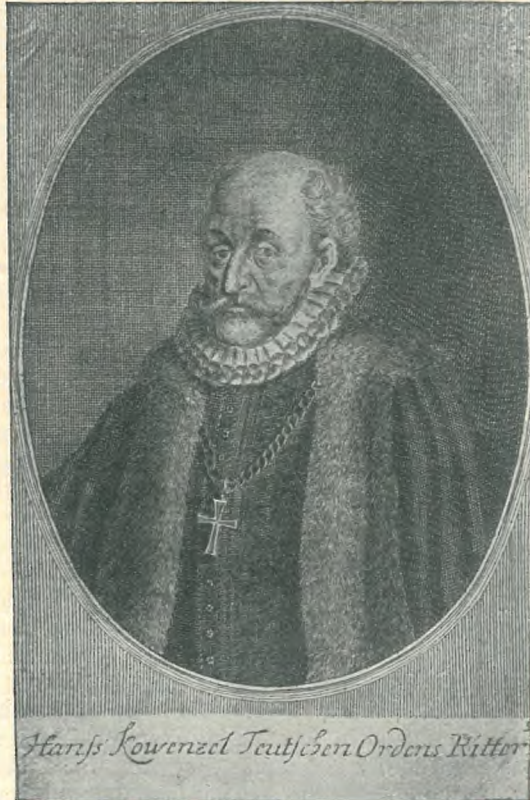
Dejansko so bili sedaj podložniki na raznih plemiških posestvih prepuščeni vplivu svojih luteranskih gospodarjev, ki so jih z raznimi sredstvi poizkušali pridobiti za protestantizem. Luteranski agitaciji je bilo naenkrat odprto široko polje. Zato čitamo v naslednjih letih ponovne pritožbe, da plemiška gospoda sili kmete, naj poslušajo pridige njihovih predikantov po gradovih in jih odvrča od katoliške božje službe. Z gradov se je širilo luteranstvo med kmečkim ljudstvom po deželi in pričele so se snovati posamezne cerkvene občine. Hudo socialno nasprotje, ki je takrat vladalo med plemiško gospodo in preprostim ljudstvom in je izbruhnilo na dan v hrvaško-slovenskem

kmečkem uporu l. 1573., pa je povzročilo, da ljudstvo ni podleglo vplivu luteranskih gospodarjev in njihovih predikantov. Zato so protestantske občine po deželi ostale vedno maloštevilne. Le na cerkvenih posestvih in zemljiščih deželnega kneza je imela po nadvojvodovem odloku katoliška veroizpoved ostati neprikrajšana. Pa tudi za te katoliške postojanke se je vnel vroč boj.

Dogodki leta 1572. pomenjajo važen mejnik v verskem razvoju naših dežel. Deželni stanovi so se zdaj lotili važnega

dela, da samostojno uredijo svojo luteransko cerkev in šolstvo, ker so z nadvojvodovo izjavo dobili trden temelj, na katerega so se mogli opreti. Profesor dr. David Chiträus iz Rostoka jim je izdelal cerkveni in šolski red, ki je bil leta 1578. predpisan za Štajersko, Koroško in Kranjsko.

Vendar se je zelo varal, kdor je mislil, da je z graško poravnavo verski mir v deželi trajno zagotovljen. Tožbe o nasilstvih protestantov so se množile in vsak odločen odpor proti njim je dal povod, da so stanovi na deželnih zborih iznova napadali odredbe

Ivan Kobenzl s Proseka.

graške vlade. Nadvojvoda je moral na pr. prepovedati plemiškim patronom, da si ne smejo prilaščevati cerkvenega premoženja, prikrajševati cerkvenih beneficijev ali brez vladnega dovoljenja prodajati cerkvena zemljišča, kar so protestanti občutili takoj kot kršenje svojih pravic. Mnogo preprirov je nastalo vsled tega, ker so se katoliški župniki in redovniki branili pokopavati luteranske plemiče v svojih cerkvah, tembolj ker so ob takih pogrebi njihovi predikanti pridigovali in izrabili priložnost za svojo agitacijo. Posebno pa je dal prihod jezuitov v Gradec (1573) povod novim tožbam deželnih stanov. Nadvojvoda je nove redovnike izdatno podpiral z denarjem in jih ščitil s svojo oblastjo, kar je luteranske plemiče zelo bolelo. Na odborniškem shodu združenih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske l. 1575. se je posebno glasno ponavljala tožba, da se ob času, ko grozi turška nevarnost in bi se ne smelo na nič drugega misliti, kakor na obrambo dežele, vpeljuje „tuji, v teh deželah popolnoma neznani jezuitski red, ki je kriv vseh razprtij, preganjanja revnih kristjanov in vse nesporazumnosti med vladarjem in pokornimi deželani“. Odslej so bili jezuiti na deželnih zborih posebno priljubljen predmet napadom, ker so jim plemiški govorniki nakladali odgovornost za vse mogoče stvari. Karol se je tudi to pot stanovom precej dolgo ustavljaj in se njih zahtevam v svojih odgovorih deloma previdno izognil, deloma pa nanje pomirjevalno odgovarjal. Toda stanovi so tudi sedaj uporabili orožje, s katerim so že prvokrat izvojevali zmago. Izjavili so, da ustavijo plačevanje dolgov in tudi toliko časa ne dovole novih davkov, dokler nadvojvoda ne potrdi že priznanih svoboščin iz l. 1572. za plemstvo in njegove podložnike v polnem obsegu. Karol se je moral vdati in je z lastnoročnim pismom potrdil stanovom njihove zahteve. Kratko premirje je bilo zopet sklenjeno.

Novi hudi boji so se vneli med vlado in stanovi l. 1578., ko je bil zopet Turek pred vratmi. Ni bilo brez poviča očitane, da je turška nevarnost luteranom v srečo, sicer bi drugače z njimi ravnali. Spomladi imenovanega leta so se turške čete strašno nosile nad našo Belo krajino. Mal letak v obliki četvorke (Eine wahrhaftige und erschrockliche Neuwe Zeitung) nam v nemškem jeziku opisuje, kako so Turki oblegali Metliko, jo slednjič naskočili in okoli 2000 ljudi deloma pobili, deloma pa odpeljali v sužnost; tudi močna trdnjava Kostel ob Kolpi jim je prišla v roke. Daljni vojni dogodki ne spadajo v to poglavje. Vendar nam že huda nevarnost, ki se je bližala avstrijskim mejam, dovolj osvetljuje politično ozadje in razkriva nagibe, ki so bili merodajni za postopanje nadvojvoda Karola v naslednjem važnem boju s stanovi.

Karol je bil v turški sili navezan na dobro voljo domačega plemstva, ker so se vsi poizkusi, dobiti pomoč od drugod, ponesrečili. In to plemstvo je bilo razun cerkvenih prelatov luteransko. Med tem, ko je imel vladar pred očmi le obrambo svojih dežel in varnost meje, je luteranska gospoda premišljevala, kako bi izrabila položaj in vladarju izsilila novih svoboščin v svojo korist. V januarju leta 1578. se je zbral odborniški shod treh dežel v mestu Bruck ob Muri. Nadvojvoda je želel, da se zbor peča le z vojaškimi in denar-

nimi zadevami. Stanovi naj preosnujejo obrambo meje, dovole vojno naklado za pet let, pripravijo večjo svoto denarja za skrajno silo in iščejo primernih potov in načinov, kako dobiti potrebni denar. Potem bode mogoče sestaviti vojni svet, izvršiti oborožitev, skrbeti za trdnjave, strelivo in živila ob meji. Stanovi so odgovorili na te vladne vojaške predloge z verskimi zahtevami: Vladar naj da vsem svojim podložnikom, revnim ravno tako kakor bogatim, zagotovilo verske svobode, tako da ne bo nihče, ki priznava augsburško

veroizpoved, v svoji vesti obtežen. Preje nikakor ne morejo preiti k obravnavi vojaške predloge, dokler nimajo vsi ljudje, tudi prebivalci mest in trgov, takega zagotovila v rokah. Nadvojvoda je odgovoril pomirjevalno: Doslej še nikomur v verskih stvareh ni delal sile, zahteva pa, da tudi stanovi proti njemu in njegovim verskim somišljenikom nasilno ne postopajo. Ureditev verskih razmer po mestih in trgih si mora pridržati kot vladarsko pravico; zato tamkaj ne bode pripustil drugo veroizpoved, kakor katoliško. Vendar noče niti meščanov, niti koga drugega obteževati v njih vesti. S temi besedami je nadvojvoda priznal stanovom svobodo vesti, ne pa svobodo bogoslužja, kar so hoteli imeti. Posledica so bile nove prošnje, zahteve in ugovori. Zastopniki dežel so hoteli imeti zagotovilo, da svoboda, ki jo je nadvojvoda l. 1572. dovolil, velja enakomerno za Štajersko, Koroško in Kranjsko, in sicer brez vsakega prikrajšanja v tistem smislu in besedilu, kakor so jo stanovi takrat zapisali, sicer ne morejo privoliti denarja in novih naklad.

Položaj nadvojvodov je bil zelo težaven. Jasno je bilo, da se bode odborniški shod moral brez uspeha raziti, ako ne ustreže zahtevam

Krištof vojvoda Virtemberški.

stanov. Turki so že pritiskali na štajerske meje; bil je skrajni čas, poskrbeti za obrambo dežele. Zato se je Karol odločil za prijenljivost. Dne 9. februarja pokliče protestantske odbornike iz plemstva, trgov in mest k sebi na dvor in jim poda ustmeno izjavo: Svoboščine, ki jo je dovolil pred šestimi leti, se hoče zvesto držati. Ureditev verskih zadev po mestih, trgih in na svojih posestvih pridržuje sicer samemu sebi, vendar ne z namenom, kakor da bi hotel pregnati predikante in zatreti šole v Gradcu, Ljubljani, Celovcu in Judenburgu, ali obteževati vest meščanov. Kakor jim doslej zaradi vere ni skrivil lasu, tako jim tudi v bodoče ne bode nič žalega storil; vendar ne bode trpel, da bi v mestih in trgih najemali predikante. Stanovi naj tudi poskrbe, da se ustavi zasmehovanje in obrekovanje njegove (nadvojvodove) osebe in njegovih verskih somišljenikov, kakršno si mnogokrat dovoljujejo ne le predikanti, ampak tudi drugi luterani, tako da vsakemu takoj pritisnejo kako zbadljivo opazko, ako ga zagledajo na cesti ali kje drugje. S pozivom, naj zaupajo njegovim besedam in naj zdaj posvete vso skrb obrambnim zadevam, je končal nadvojvoda Karol svoj govor.

Deželni zbor je po kratkem posvetovanju odgovoril, da sprejme nadvojvodovo izjavo z zadovoljstvom na znanje in da hoče takoj preiti v obravnavo finančnih in vojaških predlog. S tem so bile zaključene dolgotrajne obravnave o cerkvenih zadevah. Pismene izjave nadvojvoda Karol ni podal, pač pa so zastopniki stanov njegove besede takoj zapisali in imeli ta zapisnik poslej za postavno podlago svoje veroizpovedi.

Vest o novih verskih pridobitvah v Brucku je vzbudila med protestanti silno radost in zmagoslavje, med katoličani pa strah in žalost. Položaj je bil sedaj tak, da so razen plemstva in njih podložnikov, tudi štiri mesta (Gradec, Ljubljana, Celovec in Judenburg) imela pravico, osnovati si svojo luteransko cerkev in šolstvo. Druga mesta in trgi niso smeli imeti svojih predikantov, pa meščani tudi niso bili dolžni udeleževati se katoliškega bogoslužja in so lahko drugam hodili k luteranskim pridigam. V resnici spoznamo iz dogodkov naslednjih let, da so se protestanti iz meščanstva izognili nadvojvodovi prepovedi s tem, da so poleg mest in trgov postavili svoje molivnice, se polastili kake bližnje podružnice ali grajske kapele in tam imeli svoje verske shode. Tako so postavili mariborski protestanti svojo molivnico v Bednavi, Celjani v Scharfenau pri Žalcu, Kamničani so hodili v Podgorje, Ločani v Puštal, Radovljičani v Begunje. Še le reformacijske komisije so jim okoli l. 1600. te luteranske templje razrušile.

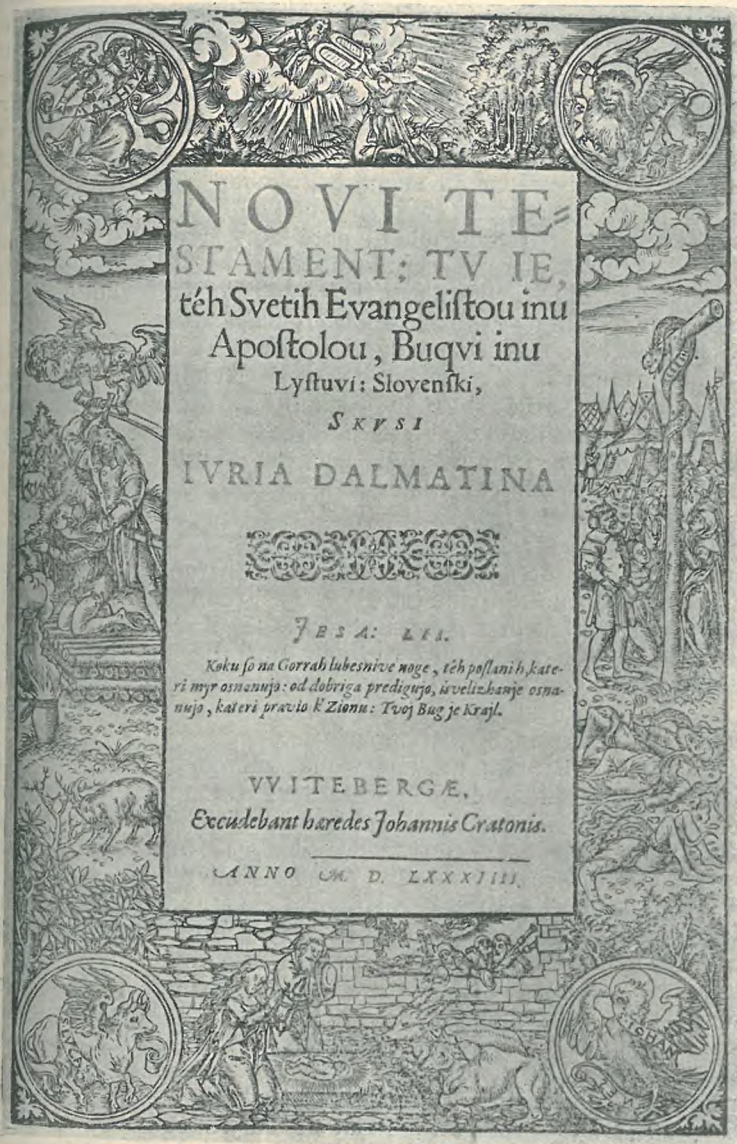
Leto 1578. in svoboščine, ki so jih deželni stanovi takrat dobili, označujejo višek v razvoju luteranstva po naših deželah. Že čez par let se je začelo nagibati — v zaton.

* * *

Zmaga združenih deželnih stanov na shodu v Brucku je ustvarila tudi tesno vez med luteranskim plemstvom treh dežel: Štajerske,

Koroške in Kranjske. Sklenili so v verskih vprašanjih vedno vzajemno nastopati. Prvo njihovo delo je bila enotna cerkvena in šolska organizacija.

Izza Trubarjevih časov je bil na Kranjskem v navadi virtemberški cerkveni red. Na zahtevo štajerskih deželnih stanov je l. 1573. izdelal

Naslovni list iz Dalmatinove biblije.

David Chiträus iz Rostoka novo navodilo za luteranske cerkve, ki se je opiralo v bistvenih stvareh na virtemberški obrednik. Po shodu v Brucku so ga stanovi ukazali vpeljati v vseh treh deželah.

Na čelu vsem luteranskim občinam je bil „cerkveni svet“, ki se je osnoval v Gradcu, Celovcu in Ljubljani. Graški cerkveni svet je imel neko nadzorstvo nad drugima dvema. Korošci in Kranjci niso smeli sprejeti nobenega predikanta, ako ni bil v Gradcu izprašan in potrjen. Prvo mesto med predikanti v deželi je imel „superintendent“, kar pomenja isto, kakor grška beseda episkopos (škof). Superintendent je imel nadzorstvo nad predikanti in je skliceval sinodo (cerkveni zbor). Za Trubarjem je imel to službo na Kranjskem Sebastian Krelj, po rodu Vipavec; za njim Krištof Spindler iz Göppingena na Virtemberskem in slednjič Felicijan Trubar. Pod Spindlerjem se je vnel znamenit boj za duhovski „koretelj“. Cerkevni red je ukazoval to obredno obleko predikantom pri cerkvenih opravilih, toda skrajni luteranci, njim na čelu Ivan Tulščak, niso hoteli o tej „papinski“ obleki nič slišati. Ker se Tulščak ni hotel Spindlerjevi zapovedi ukloniti, je bil iz službe odpuščen.

Glavno skrb so deželni stanovi obračali na to, da svoje dežele preskrbe s pridigarji. Ker ni mogel vsak plemič na svojem gradu rediti predikanta z družino vred, so stanovi na račun deželne blagajne najeli „okrožne predikante“ (Viertelprediger), ki so zdaj tu, zdaj tam, po gradovih, mestih in podružnih cerkvah zbirali svoje privrženec okoli sebe. Na Spodnjem Štajerskem sta bila dva taka predikanta, eden za okrožje med Muro in Dravo, drugi za celjsko okolico. Polovico plače (100 goldinarjev) sta dobivala od dežele, drugo polovico so jima morali oskrbeti plemiči iz okrožja. Kranjski stanovi so že l. 1569. vzdrževali na deželne stroške 24 predikantov. V Ljubljani so delovali: Franc Steiner, Ivan Schweiger iz Kočevja, Gašper Kumberger, Ivan Tulščak, Benedikt Pyroter, Jurij Jurišič, Jurij Dalmatin, in slednjič Felicijan Trubar. Imeli so navadno po 200 goldinarjev plače, le prevajalcu sv. pisma, Juriju Dalmatinu, so zaradi izrednih zaslug zvišali plačo na 300 goldinarjev.

Do shoda v Brucku so imela tudi mnoga mesta in trgi svoje predikante, ki so jih večinoma vzdrževali s katoliškimi cerkvenimi ustanovami. V Višnji gori je pridigoval l. 1568. Hans Gotscheewer, v Radečah Jurij Maček, katerega so menda l. 1572. štajerski stanovi najeli za celjsko okrožje, v Metliki Gregor Vlahovič, v Kranju Jernej Knafelj, v Žužemberku Krištof Slivic, v Črnomlju Martin Gorgič. V trdnjave Vojaške krajine so pošiljali „vojne predikante“ (Feldpredikanten), ki so navadno oskrbovali tudi Belo krajino. Tak vojni predikant je bil že imenovani Martin Gorgič, pozneje je zabeležen za Karlovec Anton Neapolitanus in še nekateri drugi. Tudi posamezni plemiči so vzdrževali predikante na svojih gradovih. Stanovi so takim grajskim pridigarjem dovoljevali večje ali manjše podpore, ako so se zavzeli za razširjanje luteranstva po okolici. Tako so dovolili l. 1587. Ivanu Daxu, predikantu Krištofa Turjaškega, podporo 24 gld. Enako je bil v deželni službi Marko Kumprecht, predikant grofa Ahacija Turna. Sigismund Semenič je vzdrževal nekega luteranskega

duhovnika, ki je pridigoval v leseni kapeli poleg gradu Semenič; na Hmeljniku je bival predikant Tomaž Jagodič. — Marsikatero katoliške

B V Q V E

Cap. 10. 152

ti, inu te sdraviga spet domou pèrpelaj, de tvoje Starishe sdrave najdesth, inu daj Bug, de moje ozhy bodo mogle vaju otroke viditi prejden vmèrjem.

Inu ty Starisli so vseli to Hzher, inu so jo kushali, inu so jo od sebe pustili, inu so jo opominali, svoiga Moshá Starishe pohtrovati, kakòr fvoje lastne Starishe, svoiga Moshá lubiti, drushino slišom regirati, inu fama sebe pohtredu dèrshati.

Starisli Sarovulhe,
koku bi se imela
dèrshati,

XI. CAP.

A Nu na potu, kadar so v Haram bily prishli, katera je na sredi pota pruti Nineve, na enajsti dan, je ta Angel djal: Tobia, moj Brat, ti vesh koku smo stvoim Ozhetom spustili. De bi tebi dopadlu, taku bi mydva hotela naprej pojti, inu tvojo Sheno po zhafsi pustiti sa nami pojti sdrushino inu Shivino. Inu kadar je Tobiu letu dopadlu, je Raphael djal: Vsami kfebi od tiga ribjiga Sholzha, sakaj ti ga bofh potrebuval, Natu je Tobias ta Ribji Sholzha kfebi vsel, inu sta raku naprej shla.

Anna pak je vsak dan sedela pèr poti na eni Gorri, de bi mogla delez okuli sebe viditi. Inu kadar je ona na tem mejsti po nym gledala, je ona svoiga Synu od dalezh sagledala, inu gaje sdajci posnala, inu je tje eckla, inu je svojemu Moshu povèdala, inu se djala: Pole, tvoj Syn gre.

Inu Raphael je djal li Tobiu: Sdajci kakòr vhiho pridest, taku moli inu klizhi H G O S P V D V, inu ga sahvali, inu pojti podle hitvojemu Ozhetu, inu kuhaj ga, inu sdajci mu ozhy shaljaj stem sholzhom od Ribe, kateri pèr sebi imafh, taku je bodo sdajci njegove ozhy odpèrle, inu tvoj Ozha bo supet vidil, inu bo silnu vesel.

B Tedaj je ta Pes naprej rekal, katera sta bila sabo vsela, inu je svoim repom vèrtil, je skakal, inu vesel bil. Inu njegovu sèp Ozha je hitru gori vstal inu je hitel, de se je opotèknil, inu je poklizzal eniga Hlapza, de bi ga sa roko pelal pruti niegovimu Synu. Raunu taku je Mati shurila, inu je njega kulhovala, inu sta se obadva od veselèja plakala. Inu kadar so bily odmolili, inu Boga sahvali, so ony vkup doli sedli.

Co ij

Tedi

župnije so po luteranskih patronih in odpadlih duhovnikih prešle v posest protestantov, tako: Bled, Škocijan pri Turjaku, Toplice na Dolenjskem in druge.

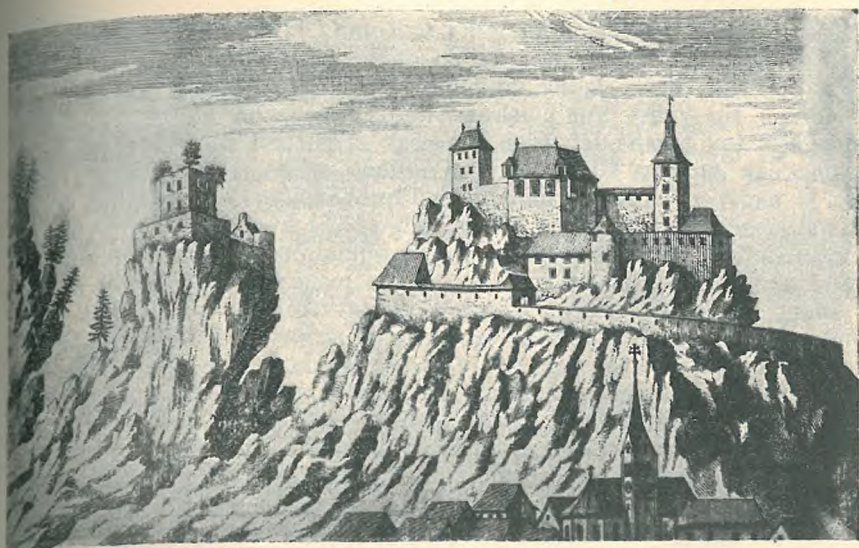
Za pridigarski naraščaj je skrbelo zlasti vseučilišče v Tibingi, kjer je v drugi polovici 16. stoletja študiralo mnogo plemiških in meščanskih sinov iz naših dežel. Kranjski stanovi so jih podpirali z letnimi doneski 20 do 60 goldinarjev in ustanovili leta 1582. tri štipendije po 50 gld. za dijake iz Kranjskega, ki bi v Heidelbergu ali Strasburgu študirali modroslovje, v Tibingi pa bogoslovje in se pismeno zavezali, da bodo po končanih študijah stopili v deželno službo. Nekateri dijaki so obiskovali tudi druge nemške univerze. Tako je Adam Bohorič študiral v Wittembergu, kjer je v letih 1502. do 1560. zabeleženih še 14 drugih Kranjcev in tudi precej Korošcev. Zaman sta cesar Ferdinand in njegov naslednik nadvojvoda Karol obisk nemških vseučilišč opetovano prepovedala. Še le z ustanovitvijo univerze v Gradcu (1586) se je protestantski vpliv deloma omejil.

Hkrati z organizacijo samostojne cerkve so se lotili stanovi tudi uredbe svojega šolstva. K temu jih je izpodbujal strah pred jezuitskim kolegijem v Gradcu, ki je bil l. 1573. otvorjen in kamor so celo protestanti radi pošiljali svoje sinove. V Gradcu, Ljubljani in v Celovcu so bile sicer že preje deželne luteranske šole z določenim učnim redom, vendar niso mogle tekmovati z graško jezuitsko šolo, ki je imela izreden sloves. Zato stanovi tožijo, da jih bodo jezuiti prehiteli in „revno mladino popolnoma nase priklenili“. — David Chiträus je l. 1574. tudi za protestantsko šolstvo sestavil temeljni načrt. Graška deželna šola je bila razdeljena v deško (ljudsko) in višjo (srednjo) šolo. Prva se je zopet delila v tri dekurije in je obsegala kot učne predmete nemško čitanje in pisanje, Lutrov nemški katekizem in temeljne nauke iz latinščine. V drugi šoli so dobivali dijaki srednješolski pouk: gojilo se je čitanje latinskih pisateljev, pouk grške slovnice, latinskih in nemških govorov, in podajali so se temeljni nauki modroslovja. Značaj visoke šole je imel le najvišji razred, kjer se je poučevalo pravo, modroslovje in bogoslovje. Znameniti zvezdoslovec Keppler je tu poučeval matematiko. Na enak način, kakor graška šola, sta bili urejeni tudi šoli v Ljubljani in Celovcu, dasiravno ima vsaka izmed njih svoj posebni značaj. Ljubljanska deželna šola je bila razdeljena v štiri razrede, najnižji razred pa zopet v tri dekurije. Na tej najnižji stopinji so se učenci vadili čitati, pisati računati, na pamet nedeljske evangelije in luteranski katekizem. Tu je imela tudi slovenščina odmerjen svoj skromni prostor, ker so dečki druge in tretje dekurije rabili Kreljev slovenski prevod katekizma. Tudi v drugem razredu je bil še veronauk slovenski. Toda v tretjem in četrtem razredu je bilo učencem celo strogo prepovedano, slovensko med seboj govoriti, „da se ložje privadijo nemščini“. Iz tega lahko povzamemo, kakšen značaj je imel ljubljanski stanovski zavod. Prištevati ga je med takozvane „latinske šole“, kjer je imela latinščina prvo in najodličnejše mesto, kraj nje se je gojila nemščina, med tem ko je bila slovenščina zapostavljena še le na tretje mesto.

Na čelu ljubljanske šole je bil ravnatelj (rektor), ki je hkrati poučeval v najvišjem razredu, ob strani so mu bili trije podučitelji. Javne izkušnje so bile dvakrat na leto, o sv. Juriju in sv. Mihelu. — Prvi učitelj je bil Lenart Budina. Ko je leta 1563. Sebastijan Krelj postal superintendent, je pomagal tudi staremu Budinu pri poučevanju sv. pisma in prostih umetnosti. Tri leta pozneje so poklicali stanovi Adama Bohoriča iz Krškega, da prevzame vodstvo ljubljanske šole. Bohorič je bil rojen na Dolenjskem in se šolal l. 1543. v Wittenbergu, kjer je dobil častni naslov „magister“. V Krškem je otvoril v lastni hiši „zavod za pouk in vzgojo“, ki so ga obiskovali zlasti sinovi dolenjskih graščakov. Ko je prišel l. 1566. v Ljubljano za ravnatelja na stanovsko šolo, je spisal kratko navodilo za osnovni pouk latinskega, nemškega in slovenskega jezika in znamenito slovensko slovnico, ki je izšla pod imenom „Arcticae horulae“ (Zimske urice). Mnogo je sodeloval tudi pri izdaji Dalmatinove biblije. Ko so l. 1578., po shodu v Brucku, stanovi začeli posvečati večjo pozornost ljubljanski šoli in jo hoteli preosnovati, je bil Bohorič upokojen in dobil naslov šolskega nadzornika. Poklicali so l. 1582. Nikodema Frischlina iz Tbinge v deželu, ki je bil na glasu dobrega učitelja, pa tudi zbadljivega in prepirljivega moža. Pod njim se je stanovska šola dokaj dvignila. Ko je pa Frischlin brez vednosti stanov hotel vpeljati v šolo nekaj svojih, v Benetkah tiskanih knjig, je nastal hud spor med ravnateljem in njegovimi zavetniki. Frischlin je bil l. 1584. odpuščen in je zapustil deželo. Za njim je postal ravnatelj Jakob Prentelius, ki je preje poučeval na stanovski šoli v Celovcu.

Izven Ljubljane nahajamo šole tudi v Kranju, Metliki, Črnomlju, Kamniku, Žužemberku, Idriji, Krškem in na Bledu. Kjer ni bilo posebnega učitelja, so poučevali predikanti osnovne pojme čitanja in pisanja. Trubarjevi abecedniki so jim služili za pripomoček pri pouku „preprostih Slovencev“.

Stanovska šola v Celovcu je imela značaj višje šole ali akademije. Z njo je bil združen vzgojni zavod ali konvikt za 20 plemiških in 4 meščanske dijake. Na tej šoli je delovalo nekaj mož, ki so bili svoj čas na glasu kot učenjaki in slovstveniki. V prvi vrsti je tu imenovati zgodovinarja Hijeronima Megiserja, ki je bil rojen v mestu Stuttgart na Virtemberškem in prišel k nadvojvodu Karolu v Gradec kot njegov dvorni zgodopisec. L. 1592. so ga koroški stanovi poklicali na celovško šolo, kjer je deloval približno do leta 1600. Ko so jezuiti otvorili v Celovcu svoj kolegij, se je Megiser umaknil na Saksonsko in potem v Linc, kjer je l. 1616. umrl. Spisal je mnogo zemljepisnih in zgodovinskih del, med katerimi je za nas najvažnejša „Koroška kronika“ (Annales Carinthiae), kjer popisuje zgodovino Koroške od najstarejših časov do svoje dobe. Toda starejšo zgodovino Slovencev je napolnil Megiser s tolikimi izmišljenimi pravljičami in pripovedkami, da se nikjer ni mogoče na njegovo delo zanesti. Še le tedaj, ko poroča o dogodkih zadnjih dveh ali treh stoletij, so njegova poročila zanesljiva. Kot ravnatelj v Celovcu se je pečal tudi z našim jezikom in izdal slovar štirih jezikov (Dictionarium quattuor linguarum), namreč nemškega, latinskega, slovenskega in

Vitanje.

10. Vpliv protestantstva na katoliške razmere. „Štiftarji“ in skakači.

Ako se ozremo na istodobne razmere v katoliških vrstah, opazimo le skrajni nered, skoraj popolno anarhijo (brezvladje), propadanje svetnega in redovnega duhovništva. Vse to je bila žalostna posledica luteranske agitacije, tedanjih političnih razmer in plemiškega nasilstva, pod katerim je trpelo vse cerkveno življenje.

Ljubljansko škofijo je vladal v teh žalostnih časih Konrad Glušič iz Komna na Krasu (1570—1578). Bil je preprostega kmečkega rodu, kakor njegov nekdanji prednik Urban Tekstor in poznejši naslednik Janez Tavčar. Menda je po Tekstorjevem posredovanju prišel na Dunaj, kjer je na dvoru dobil službo kapelana in miloščinarja. Leta 1555. je prevzel Glušič župniji Kranj in sosednji Šmartin in od njih plačeval škofu Tekstorju 200 funtov fenigov. Menda tu ni sam izvrševal dušnega pastirstva, ker se ob istem času omenja, da je bil kapelan na dvoru cesarja Ferdinanda. Leta 1556. se je preselil Glušič v svoj rojstni kraj Komen, kjer je postal župnik. Tu je ustanovil špital za 12 revežev in bil na glasu vzglednega, pobožnega duhovnika. Ko je leta 1565. nadvojvoda Karol nameraval osnovati komisijo za reformo goriških cerkvenih razmer, je tedanji goriški glavar Vid Dornberški predlagal Ivana Nušiča, župnika v

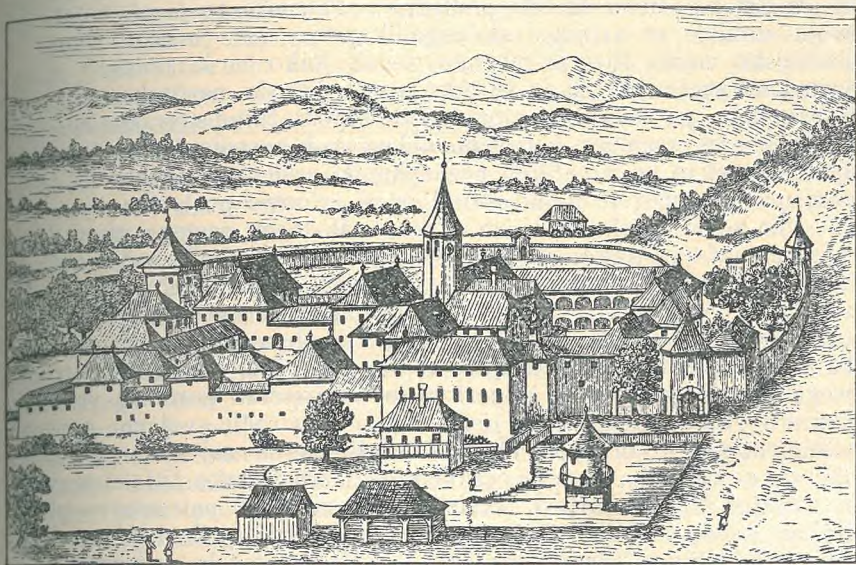
Biljani, Konrada Glušiča, župnika v Komnu in Nikolaja Reja, župnika v Ločniku, češ, da so vsi trije na dobrem glasu in lepega življenja. Visoke zveze in vzgledno življenje so ga dvignile tudi na škofijsko stolico. Po smrti ljubljanskega škofa Seebacha (1568) je vplivni nadvojvodov svetovalec Ivan Kobenzl priporočil svojega rojaka, kopenskega župnika Glušiča, za to odlično mesto. Proti koncu l. 1570. ga je nadvojvoda Karol imenoval za ljubljanskega knezoškofa. Pismo v italijanskem jeziku z dne 30. decembra 1570, ki ga je Glušič po svojem imenovanju pisal Kobenzlu, je še ohranjeno in lepo osvetljuje njegovo skromnost in ponižnost. Čudi se, da ga je nadvojvoda izbral za tako odlično mesto, ko ima na izbero toliko izvrstnih in učenih mož. Toda nič manjši ni njegov strah, če se ozre na svoje slabotne moči in z njimi primerja skrb delo in trud, ki ga bode v sedanjih težavnih časih zahtevala njegova služba, „in ki presega napor desetih Herkulov“. Naslednje leto je dobil Glušič papeževo potrjenje.

Deželni stanovi se niso upali popolnoma prezirati novega cerkvenega glavarja, ki ga je bil nadvojvoda imenoval. Deželni glavar Herbart Turjaški, dasiravno protestant, ga je ob prihodu v Ljubljano slovesno sprejel in z mnogimi plemiči v sijajnem sprevodu spremil v stolno cerkev. Položaj novega škofa v deželi najboljše osvetljuje, da skoraj nikjer ni nastopal samostojno, temveč vse važnejše odredbe izdal le na ukaz nadvojvoda Karola, ki je popolnoma prevzel varstvo cerkvenih zadev. Tako je l. 1572. dobil povelje, naj razveljavi vsako prodajo cerkvenih posestev, ki so se jih bili deželni stanovi polastili in pričeli brez dovoljenja cerkvene in svetne gosposke razpečavati. Enako je bilo z beneficiji (župnijami, kapelanijami, bratovščinami in ustanovami), ki si jih je bila luteranska gospoda prilastila. Tudi tu je začel škof Glušič preiskavo, pa zadel na trdovraten odpor protestantskega plemstva. Minili sta še dve desetletji, preden se je tu izvršil preobrat in je katoliška cerkev dobila ugrabljene župnije, cerkve in druge ustanove zopet nazaj.

Dve leti pozneje je šel Glušič na Karolovo povelje na Goriško, da zajezi prodiranje luteranstva proti laški meji. Na Goriškem je imelo luteranstvo nekaj očitnih zagovornikov med plemstvom, še več pa skrivnih privržencev. Nadvojvoda Karol ni goriškim stanovom nikdar dovolil tistih svoboščin, kakor štajerskim, koroškim in kranjskim. Ščutil je katoliško vero kolikor je mogel, zlasti zaradi tega, da ne bi zašlo krivoverstvo v bližnjo Italijo. Benečani so javno žugali, da napadejo Goriško in iztrebijo vse krivoverce, ako se luteranstvo ondi vgnezdi. Na prigovarjanje papeževega poslanika, grofa Jerneja Porcija, je določil nadvojvoda Karol ljubljanskega škofa Konrada Glušiča in Nikolaja Coreto, prošta pri Gospe Sveti na Koroškem, za svoja komisarja in ju poslal v Gorico s posebnim navodilom in naročilom, naj na „Tiho nedeljo“ skličeta vse goriško plemstvo v grad in po končani maši razglasita voljo vladarjevo. Ta volja pa je, da spoznavajo na Goriškem vsi prebivalci eno in isto vero, ki jo spoznava vladar in po kateri so se ravnali tudi njih očetje. Vsaka razdvojitve goriškega prebivalstva po veri bi bila v škodo miru in javnega reda v deželi in bi dala celo sovražniku vladarske hiše,

ki se nahaja na tej meji (Benečanom), povod za sovražen nastop, ki bi povzročil splošno škodo. Da se ta nevarnost odvrne, ne pozna nadvojvoda nobene druge poti, kakor da izkuša ohraniti vero očetov v deželi in zato pozivlja vse one, ki so se oprijeli kakih novotarij, naj jih opuste. Ako pa tega nočejo storiti, naj z ozirom na javni blagor prodajo svoja posestva in deželo zapuste, sicer bi jih moral izgnati, dasiravno bi mu bilo to zelo neljubo.

Isto sta morala komisarja izjaviti meščanom, ki sta jih sklicala v zakristijo župne cerkve; sodniku in mestnim svetovalcem pa sta imela naročiti, da ne smejo nikogar več sprejeti v mesto, kdor ne

Bistra.

prinese od svojega prejšnjega župnika potrdila, da je katoličan. Navodilo nadvojvodovo je bilo zelo mirno. Videti je, da je hotel bolj prepričavati, kakor ukazovati, bolj vplivati s svojo veljavo, kakor pa s silo. Vendar poslanstvo Glušičevo ni rodilo zaželjenega sadu. Treba je bilo pozneje še strogih odlokov nadvojvodovih, da se je luteranstvo na Goriškem zaježilo.

Glušič je vladal ljubljansko škofijo le sedem let. Iz te kratke dobe bi bilo le še omeniti, da je kupil za škofijo grad Rudnik (Rudenec) v Savinjski dolini in da se je mnogo trudil za vzgojo duhovniškega naraščaja. Izredno mnogo Kranjcev je takrat študiralo na jezuitskem kolegiju v Gradcu. Tudi število posvečenih duhovnikov priča, kako je izkušal zadeliti velike vrzeli v vrstah svojih duhovnikov. Umrl je l. 1578. in bil pokopan v Gornjem gradu kraj svojih prednikov. Za naslednika je bil imenovan Baltazar Radlic, rodom

iz Višnje gore, tedaj stolni dekan in glasovit cerkven govornik, ki je pa umrl, še preden je bil v škofa posvečen.

Med tem, ko se je v ljubljanski škofiji vsaj redna oblika cerkvene vlade ohranila, dasiravno je bila obnemogla spričo nasilstva luteranskega plemstva, je v akvilejskem delu naših pokrajin zavladala popolna anarhija. Avstrijski vladarji in akvilejski patriarhi so si od zadnje beneške vojske stali sovražno ali vsaj nezaupno nasproti. Poglavarja starodavne mogočne cerkvene države niso mogli pozabiti, da so jim Habsburžani odvzeli zadnji ostanek svetne oblasti, mesto Akvilejo, ki je bilo vir in temelj vse njihove slave. Kaj sta bila v primeri z Akvilejo neznatna kraja Št. Vid in Št. Danijel v Furlaniji, ki sta jim po imenu še bila podložna? Patriarhi so živeli ločeni od svoje stolnice in svojega stolnega kapitlja, niso nikdar stopili v akvilejsko mesto, kjer je bil njih sedež, kako bi še obiskali druge avstrijske kraje, naj jih je še tako nujno klicala pastirska dolžnost. Habsburžani pa so videli v patriarhih le podložnike sovražne beneške republike, ki izrabljajo cerkveno oblast nad avstrijskimi deželami v njeno korist in so z velikim nezaupanjem zasledovali vsako njihovo podjetje. Ta spor je nujno moral imeti žalostne posledice.

To se je videlo takoj ob prvem odločnem nastopu proti luteranstvu l. 1548. Kakor na Kranjskem je sklenil Ferdinand I. tudi na Goriškem vpeljati preiskavo, da se prepriča, kako daleč so že verske novotarije med ljudstvo prodrle. V ta namen je imenoval dva komisarja, Janeza Neusidta, župnika v Biljani in plemiča Bernarda Rabatta. Ta dva naj bi v zvezi s tretjim, ki naj ga določi akvilejski patriarh, pregledala vse samostane in cerkve in o razmerah poročala vladarju. Patriarh Janez Grimani (1546—1592) je naročil svojemu generalnemu vikarju, kotorskemu škofu Luki Bizantiju, naj se brez odloka odpravi na Goriško, preišče cerkvene razmere in tako zadosti pravični in pobožni želji vladarjevi. Avstrijskih komisarjev patriarhovo pismo nič ne omenja. Luka Bizantij se je res podal v Gorico, toda med njim in vladnima komisarjema se je takoj pokazalo nasprotje. Patriarhov vikarij je zahteval, da sam vizitira in tudi sam izda vse potrebne odloke; komisarja naj bi bila navzoča le kot svetovalca in poročevalca. Komisarja pa sta izjavila, da imata od svojega vladarja izrečno naročilo, da kot vizitatorja preiskujeta cerkvene razmere, ne pa le kot priče. Začele so se obravnave, a nobena stranka ni hotela odnehati in patriarhov vikarij se je brez uspeha vrnil v Videm. Ravno tako se je poizkus, doseči vizitacijo na Goriškem, ponesrečil šest let pozneje, ko je Ferdinand vnovič opozoril patriarha na njeno potrebo.

Ob takih razmerah so se med duhovščino in ljudstvom neovirano širile razne razvade in verske zmote. Tu in tam je še kak arhidiacon branil cerkvene pravice in izkušal prepričati hujše zlo, kakor na pr. novomeški prošt Jurij Graf, dočim so drugi dajali očitno potuho verskim novotarjem. Vse ovire cerkvene vlade dobro osvetljuje neko pismo iz l. 1565., ki ga je naslovil generalni vikarij Jakob Maracco na patriarha Janeza Grimani. V njem pravi: „Niti v Beljaku, niti v drugih krajih nemškega cesarstva, v katerih je večji del vaše škofije, se nam ne izkazuje nobena pokorščina in zato ne moremo izvrševati

cerkvene oblasti niti s tem, da bi tja pošiljali duhovnike, niti z vizitacijo, niti na kak drug način. Prej je bilo edino znamenje naše oblasti v tem, da smo delili svete redove duhovniškim kandidatom, ki so k nam prihajali. Preiskali smo le, če so dobri katoličani, in pri tej priliki jim dali mnogo navodil za službo božjo in blagor ljudstva. Toda nekaj let sem je tudi to jenjalo, ker vsi taki kandidati gredo v Ljubljano; kjer prejmejo brez izjeme redove od ljubljanskega škofa, ki sme vsled posebnega privilegija posvetiti vse, ki k njemu pridejo. Ne samo na Koroškem, tudi na Štajerskem, v Savinjski dolini in na Kranjskem ima vaša prevzvišenost samo ime, ne pa oblast patriarha. Okuženi deželni stanovi pa ščitijo krivoverske predikante, ki pohujšujejo revno preprosto ljudstvo in ne pripuste, da bi mogli obiskati župnije po škofiji, strahovati slabe duhovnike, ali sploh izvrševati svojo dolžnost. Niti župnije v Beljaku, niti nobene druge v nemškem cesarstvu ne podeljuje vaša prevzvišenost ali vaši pooblašteni služabniki, ker nam je patronstvo vseh že odvzeto. Le nekateri župniki so prišli včasih z listino pokojnega cesarja, nadvojvoda ali drugih oblastnikov k umeščanju. Večji del pa imajo duhovniki župnije brez umeščanja in nobenega sredstva ni, da bi jih prisilili priti sem.“ Odpor proti akvilejski cerkveni oblasti je bil tolik, da so stanovi zažugali vikarju Maraccu z zastrupljenjem, ako pride na Kranjsko. Celo odločni katoličani so odsvetovali vizitacijo, češ, da bode povzročila očiten upor.

Kaj je potem pomagalo, da se je 14. novembra 1565 v Akvileji zbrala škofijska sinoda in sprejela odloke splošnega tridentinskega cerkvenega zbora. V patriarhovem imenu je predsedoval Maracco. Nadvojvoda je poslal kot svoja zastopnika tržaškega škofa Repiča (Rapitius) in goriškega glavarja Vida Dornberškega. Razpravljali so o ženitvi duhovnikov in obhajilu pod obema podobama, sprejeli stroge določbe proti priležništvu in ugrabiteljem cerkvenega premoženja. Toda odloki škofijske sinode so izgubili vso moč, ko je nadvojvoda ugovarjal proti temu, da bi jih tuji podložniki izvrševali v njegovih deželah. Cerkevna reforma je bila zopet za dolgo pokopana.

Ker se nadvojvoda Karol ni mogel sporazumeti s patriarhom o potrebnih sredstvih za izboljšanje cerkvenih razmer, se je obrnil naravnost v Rim in prosil papeža, naj pošlje pripravnega moža, ki bi obiskal samostane, župnije in cerkve in izdal potrebna navodila za duhovščino. Hkrati je predlagal za ta posel možniškega opata, grofa Jerneja Porcia. Papež Pij V. je rad ustregel nadvojvodovi želji in dal opatu nalog, naj vizitira avstrijski del akvilejske patriarhije. Toda nadvojvoda mu je dal navodilo, naj se omeji na grofijo goriško, ker le tukaj, v Gradiški in Trstu je varen. Izven teh mej pa utegne zaradi krivovercev s spremstvom vred priti v smrtno nevarnost.

Porcia je pričel svojo vizitacijo 12. februarja 1570 v Akvileji. Potem je pregledal Furlanijo in Brda, 25. aprila pa je prišel v Gorico, kjer se je mudil cel mesec. Odtod se je podal skozi Vipavsko dolino na Kras in naposled v gore. Vizitator je hodil od cerkve do cerkve, poizvedoval od duhovnikov, od cerkvenih ključarjev, cerkvnikov in drugih oseb o verskem stanju duhovnije, o duhovnikih in njih živ-

ljenju, o vernikih, o cerkvenem premoženju in njega upravi. Porcija vizitacija je odkrila veliko propast cerkvene discipline in verskega življenja. Skoraj povsod so bili duhovniki skrivaj ali očitno poročeni. Plemiči so se polastili dohodkov raznih beneficijev in so podeljevali cerkvene službe svojim varovancem, ki so bili več ali manj naklonjeni luteranstvu. Po celem slovenskem ozemlju so bili raztreseni kraji, kjer se omenjajo osebe, ki so zahtevale obhajilo pod obema podobama. To je smatral Porcia za viden znak krivoverstva. Posameznim duhovnikom, ki so se pregrešili zoper cerkvene zapovedi, je naložil cerkvene in denarne kazni. Luteranski duhovniki so bili izobčeni in obsojeni na izgon iz dežele. Proti lajikom postopati ni imel vizitator nobene oblasti.

Tak je bil položaj v goriški deželi. Še slabše se je glasilo, kar je vizitator izvedel od ljudi iz sosednje Kranjske, posebno iz Idrije, kamor se ni upal osebno iti, dasiravno je takrat Idrija pripadala grofiji Goriški. Jasno je bilo, da luteranstvo na Goriškem ni več slučajen pojav, temveč da preko te dežele z vso silo izkuša prodirati v Italijo. Po vizitaciji je šel Porcia v Gradec na dvor nadvojvoda Karola in ga opozarjal na nevarnost, ki preti vsled razširjenja protestantstva ne le katoliški veri, temveč tudi nadvojvodovi oblasti. Važen vzrok razširjanja so po njegovem mnenju luteranske knjige v slovenskem jeziku, ki se razpečavajo po deželi.

Do odločilnih korakov proti luteranom ni prišlo. Nadvojvoda Karol je imel takrat preveč vezane roke, da bi mogel nastopiti proti mogočnim stanovom. Poslal je sicer l. 1574. škofa Glušiča in prošta Nikolaja Goretto v Gorico, da sporočita plemstvu in meščanstvu njegovo voljo, toda ta opomin je bil brezuspešen. Edino, kar se je doseglo za izboljšanje cerkvenih razmer, je bila ustanovitev arhidiakonata v Gorici (1574), ki je dal duhovščini neko središče in trdno zaslombo. Za prvega arhidiakona je bil imenovan Hieronim Catta, župnik v Št. Petru pri Gorici, katerega je Porcia med duhovniki v deželi najbolj pohvalil. Patriarhu in njegovemu vikarju pa se je celo arhidiakonot zdel odveč, ker sta se bala, da je le neka priprava za popolno odcepitev avstrijskih pokrajin od akvilejske cerkvene oblasti. Catta se s patriarhovim vikarjem ni mogel sporazumeti in se je že leta 1577. odrekel svoji časti. Za njim je postal arhidiakon goriški mestni župnik in poznejši ljubljanski knezoškof Janez Tavčar, ki ima za katoliško cerkveno reformo veliko zaslug.

* * *

Cerkvene razmere v solnograški cerkveni provinciji so bile precej enake, kakor južno od Drave. Življenju in delovanju nadškofov Ernesta Bavarskega († 1554) in Mihaela pl. Khuenburga († 1560) ni kaj očitati. Imela sta mnogo dobre volje, da bi ustavila prodirajoče luteranstvo in dvignila disciplino med svojim duhovstvom. Najbolje izpričujejo to pogosti cerkveni zbori, ki so se zbrali v letih 1522—1576 v Solnogradu.

Prvi dve sinodi (1522 in 1537) sta se vršili še pod nadškofom in kardinalom Matejem Langom. Sinodalni zapisniki pričajo o veliki

moralni propalosti vseh stanov. Leta 1537. je predložila duhovščina krške škofije svoje želje in tožbe, katere je prej sklenila na domači škofijski sinodi. Pritoževali so se, da v akvilejski škofiji nastajajo nove sekte in se razširjajo krivoverske knjige, da se hoče pri obhajilu tudi kelih vpeljati, in da se dokazuje, češ, da pri izpovedi ni treba obtožiti se vseh posameznih grehov; duhovščina pa je nemarna in pokvarjena. Iz tega bisklepali, da je verska novotarija izprva v akvilejskem delu našla ugodnejša tla, kakor severno od Drave, dasiravno se je tu pozneje mnogo močnejše pojavila, ker je imela le med nemškimi ljudstvom pravo oporo.

Zelo važna sta bila cerkvena zbora l. 1548. in 1549. Razpravljala sta o reformacijskem načrtu cesarja Karola V., ki se je imel predložiti tridentinskemu splošnemu cerkvenemu zboru. Predmet razpravam je bilo med drugim: vsiljevanje župnikov in pridigarjev po svetni gospodi, obhajilo pod obema podobama, izguba na dohodkih raznih beneficijev vsled krivde patronov, ki o pravem

Jurij Graf, prošt novomeški in dolenski, arhidiakon.

času ne predlagajo beneficiata, motenje volitve prelatov po lajkah, predrzna vsiljivost svetne gospode, ki si prisvaja pravico, klerike in menihe nadzirati v cerkvenih zadevah, prodajanje cerkvenih posestev, kratenje duhovskih pravic in svoboščin po lajkah itd. Sinode so se udeležili mnogi slovenski duhovniki n. pr. Antijoh Slamnikar, župnik z Eržnega; Mohor, župnik velikovski; Matija Dular, župnik od Sv. Marjete pri Volšpergu; Krištof Dolencnik, župnik v Malem Št. Vidu; opat vetrinjski in drugi. Sinodalne odloke so poslali kralju Ferdinandu v potrjenje, a brez uspeha, ker se je skoraj vse plemstvo uprlo in celo kralja prepričalo, da bi se z njimi preveč omejila njegova vladarska oblast. Ferdinand je prepovedal solnograške odloke proglasiti v avstrijskih deželah, in važno reformno podjetje je bilo pokopano.

Ob zadnjem zasedanju tridentinskega cerkvenega zbora v letih 1562. in 1563. so se solnograški sufragani iznova zbrali k pripravljalnemu posvetovanju v starodavni cerkveni metropoli. V imenu metropolita Janeza Jakoba barona Kuen je predsedoval krški škof Urban „Avstrijski“ (der Oesterreicher). Obravnavali so reformne predloge cesarja Ferdinanda I. o duhovski ženitvi, obhajilu pod obema podobama in o načinu, kako izboljšati disciplino duhovstva. Odloki te sinode se deloma naslanjajo na tridentinske določbe, deloma jih izpopolnjujejo. Ker so ti štatuti dosegli celo papeževo potrjenje, pozval je nadškof l. 1573. svoje sufragane k novi sinodi, kjer jim je prečital papežovo pismo in naznanil, da bo dal te odloke natisniti in med duhovščino razdeliti, ker so za vso nadškofijo obvezni. Svetna in redovna duhovščina je dobila trajno navodilo, kako ohraniti katoliško vero in zatreti krivoverstvo, le da se določbe vsled vnanjih političnih zaprek še dolgo niso mogle izvršiti.

Ob takih razmerah tudi solnograški sufragani na Koroškem in Štajerskem niso mogli kaj uspešnega storiti.

Krški škof Anton Salamanca-Hoyos niti duhovniških redov ni imel, ko je leta 1526. prevzel upravo svoje škofije. Še le 14 let pozneje čitamo, da je bil v duhovnika posvečen. Umevno je potem, da se za verski blagor svojih podložnih ni mnogo brigal in je bil le s posvetnimi zadevami zaposlen. Njegov naslednik Ivan VI. iz plemenite bavarske rodovine Schönburg je vladal komaj tri leta (1552—1555). Za njim je zasedel krško škofijsko stolico Urban Sagstetter s priimkom „Avstrijski“ (der Oesterreicher) (1556—1573), ki je bil dvorni svetnik in dvorni pridigar kralja Ferdinanda, katerega je spremljal na vse deželne in državne zборе. Seveda je ob taki dvorni službi škodo trpela pastirska skrb za domačo škofijo.

O lavantinskih škofih te dobe nam ni mnogo več znanega, kakor le imena. Filip Renner (1546—1555) je vladal lavantinsko škofijo sicer malo manj kot dvajset let, toda o njegovem cerkvenem delovanju vemo le toliko, da je bil l. 1549. navzoč pri sinodi v Solnogradu. Njegov naslednik Martin Rettinger pl. Wispach (1556—1570) je zapustil sloves učenega in pobožnega moža. Udeležil se je tridentinskega cerkvenega zbora in izkušal uveljaviti njegove določbe. Toda uspehe je imel le pri upravi svojega škofijskega premoženja. Dal je nanovo sezidati grad Lavant v Brežah in trdnjavo Twimberg, nakupil in zamenjal mnogo zemljišč. Po njegovi smrti je imenoval solnograški metropolit za lavantinskega škofa Jurija Agrikola, ki je bil preje prošt v Brežah. A že čez dve leti, ko je ta zasedel sekovsko stolico, je škofija osirotela. Agrikola je sicer še obdržal upravo lavantinske škofije „v duhovnih in časnih zadevah“, toda v resnici je bila skozi 12 let brez višjega pastirja, kar je moralo biti tem usodnejše, ker je prav takrat bilo luteranstvo pri nas na višku moči. Bilo je čudno naključje, da sta bila po smrti Jurija Agrikola († 1584) v Solnogradu za izpraznjeni škofijski stolici, lavantinsko in sekovsko, isti dan imenovana dva moža, katerima gre največ zasluge za katoliško reformo in končno zmago nad luteranstvom: Jurij Stobej pl. Palmburg in Martin Brenner.

Izmed vseh cerkvenih ustanov je luteranska agitacija najhuje zadela redovništvo. Pastirovanje po deželi je večjidel obranilo vsaj svojo staro zunanjo obliko, bogočastje se z malimi izjemami ni izpreminjalo, samostani pa so se popolnoma izpraznili in odpravili, ali pa se je v nje zanesla razuzdanost in posvetnjaštvo v najhujši meri. Splošno propadanje cerkvenega življenja se je moralo na njegovem cvetu, redovništvu, najbolj jasno pokazati.

Najpreje so občutili posledice luteranske agitacije beraški redovi, frančiškani in avguštinci, ker so bili odločni nasprotniki novoverskega gibanja. Njihovi samostani so bili po mestih in trgih, kjer se je lutrovstvo z besedo in pismom najbolj razširjalo. Zato jim je plemstvo in meščanstvo kmalu odreklo vsako podporo in redovnikom ni kazalo drugega, kakor samostane prostovoljno zapustiti, ako niso hoteli biti s silo izgnani, kar se je zgodilo po nekaterih krajih na Koroškem in Štajerskem. Samostan v Kamniku je frančiškanski kapitelj že l. 1536. sklenil zapustiti, „ker krivoverci brate zasledujejo in ker trpe največje pomanjkanje in revščino“. V Ljubljani so zavetniki samostana, Turjačani, frančiškanom odtegnili stare ustanove, ki bi jih imeli upravljati njim v korist, meščanstvo pa jim ni več hotelo dati miloščine. Zato nahajamo v naslednjih desetletjih tu kakor tudi v Novem mestu le po dva ali tri brate, ki so bili čuvarji cerkve in samostana in so za silo vzdrževali katoliško božjo službo. L. 1553. so tudi avguštinci Ljubljano zapustili. Njihov samostan pri cerkvi sv. Jakoba so porabili za špital.

Med tem, ko so frančiškani vsled svoje pravovernosti morali trpeti nasprotovanje in sovraštvo, je našlo novoversko gibanje pri minoritih ugodnejša tla, pa je tudi uničilo redovno življenje in disciplino. V Celju je že l. 1528. minorit Andrej Schuster slekel redovniško haljo, zapustil samostan in v svojih pridigah sramotil Mater božjo in oznanoval Lutrove nauke. Leta 1572. je našel ondi vizitator le gvardijana in dva brata, ki so pa živeli brez redovnih pravil. Samostan je bil star, zanemarjen in se je skoraj hotel razsuti. Cerkev so redovniki razun glavne kapele dali v najem za skladišče. Bila je polna živil in nesnage. V Beljaku se je minoritski samostan skoraj popolnoma izpraznil. Ostal je le gvardijan, ki je potegnil z novoverci, se javno poročil in brez ovire bival s svojo družino v napol podrtem samostanskem poslopju. Vendar se je v cerkvi še opravljala katoliška božja služba. Ko je l. 1572. došel tja vizitator, se čudnega „gvardijana“ ni upal pregnati, ker ni imel nikogar postaviti na njegovo mesto. Samostan je bil zadnje znamenje katoliške vere v Beljaku. — V Gorici je bil minoritski samostan popolnoma odvisen od deželnih stanov, ki so potrjevali predstojnike, upravljali cerkveno premoženje in celo določevali sprejem novincev. Ni se čuditi, ako je pod oblastjo protestantske gospode redovniško življenje ginilo. Samostanska vrata so bila noč in dan odprta, ključa ni bilo nikjer; redovniki pa so celo po noči v svetni obleki hodili po mestu.

— Dominikanska samostana v Ptujju in Novem kloštru sta bila le z nekaterimi (4—5) duhovniki zastavljena.

Tudi stari, veliki, benediktinski, cistercijanski in kartuzijanski samostani s svojimi obsežnimi zemljišči in velikim gospodarstvom so trpeli mnogo škode, ko so zavladali novoverski nazori. Sicer niso bili navezani na dobro voljo in podporo prebivalstva kakor be-
raški redovi, ker so jim lastna posestva prinašala dovolj dohodkov. Vendar so se pod vplivom novih nauk samostanske celice vedno bolj praznile ali pa so redovni bratje v samostanskih poslopih posvetno in razbrzdano živeli. Turška nevarnost, vojne naklade in zapravljivost posameznih predstojnikov so še pospeševali propast teh velikih gospodarskih ustanov. Marsikje je preostalo le prazno poslopje s svojimi zemljišči, ki je zapadlo svetni vladi, ker so bili brezuspešni vsi poizkusi, obnoviti in poživiti starodavno redovno naselbino.

Ugledna opatija Stična je primeroma dobro prebila hudo reformacijsko krizo. Sicer ni manjkalo opatov, ki so bili naklonjeni luteranstvu, število redovnikov se je skrčilo, disciplina deloma oslabela. Vendar se je samostan prav kmalu opomogel in iz njega samega so izšli možje, ki so zastavili svoje moči za katoliško cerkveno reformo na Kranjskem. Opat Lovrenc Rainer (1580—1603) se po pravici prišteva med najvplivnejše katoliške reformatorje svoje dobe. Mnogo hujše rane sta vsekala turška sila in luteransko gibanje posestrimi stiške opatije v Kostanjevici, kjer je samostansko poslopje večkrat stalo prazno in je bilo treba predstojnike vedno dobivati od drugod. Opatu Lenartu Hofsteterju (1563—1580) so očitali, da se ne drži katoliških obredov, da je redovne župnije oddal lutrovskim predikantom in sam razuzdano živi. Ko je zaradi tega imel biti odstavljen, je oropal kostanjeviško opatijo in z nagrabljenimi dragocenostmi zbežal v Novo mesto. Zaman so bili vsi poizkusi, da bi samostan vsaj en del ugrabljenega premoženja dobil nazaj. Nič boljši ni bilo pod njegovimi nasledniki. Opati niso bili niti potrjeni, so pripuščali vsakega duhovnika k pastirovanju in lahkomišlno zapravljali samostansko premoženje.

Enake slike gmotne in duševne propalosti nam nudijo koroški samostani v Podkloštru, Dobrlivasi in Vetrinju.

Starodavna Koceljeva ustanova v Dobrlivasi je bila skozi ves srednji vek duhovno središče za Koroško južno od Drave. Samostan je imel vtelesenih 12 župnij in dva druga beneficija. Dohodki od zemljišč so vzlic žalostnim gospodarskim razmeram znašali okoli 4000 goldinarjev, kar je bilo za tedanje čase visoka svota. Redovniki so bili avguštinski kanoniki; po trije ali štirje so s proštom in dekanom živeli v samostanu, drugi oskrbovali župnije. Poročila nam pripovedujejo, da je v drugi polovici 16. stoletja samostan prišel na rob propada. Predstojniki so s premoženjem zapravljivo ravnali, marsikatere je bilo treba odstaviti, drugi niso našli priznanja in pokorščine pri podložnih redovnikih. Prišlo je do razprtij in očitne upornosti. Nadvojvoda Karol je poveril slednjič upravo samostanskega premoženja ljubljanskemu škofu Janezu Tavčarju in ga hotel porabiti

za dotacijo nove škofije, ki bi se imela ustanoviti v Velikovcu. Vendar se načrt ni izvršil.

Strogi in molčeči kartuzijani, ki so imeli pri nas štiri velike in cvetoče naselbine, so ohranili do 16. stoletja svojo prvotno vneto in uživali velik ugled. Toda reformacijski viharji so jih vzajemno s turško silo skoraj popolnoma iztrebili, ostala so le prazna samostanska poslopja in njih posestva, ki jih je avstrijska vlada porabila za druge namene.

V najstarejši izmed slovenskih kartuzij, v Žičah, je redovno življenje tri desetletja (1564—1595) popolnoma prenehalo. Že l. 1526. je prior Peter postal luteran in jo potegnil v daljni svet. Prior Blaž je slabo gospodaril, še hujše pa prior Stummel, katerega so morali odstaviti in zapreti. Nekateri so posnemali Lutra in se oženili. Vendar se je tudi v zanemarjenem in propadlem samostanu našel marsikak plemenit značaj. Odpadlemu priorju Petru je sledil mučenik Andrej, katerega so Turki ujeli, ko so l. 1529., pustošili okoli Dunaja. Ker ni hotel zatajiti svoje vere, so ga trpinčili, in red ga je vpisal med mučenike. Naslednik zapravljivega Stummela pa je bil laški prior Hugon, ki je še l. 1569, ko so se že bili razšli vsi drugi kartuzijani, vstajal zvesto o polnoči in opravljal duhovne ure, kakor da je navzoč ves redovniški zbor. Nezdravim razmeram v žički kartuziji je napravil konec nadvojvoda Karol, ki je l. 1564. odvezl menihom pravico razpolagati s samostanskim premoženjem in je za upravitelja imenoval papeškega nuncija Delfina. Redovna naselbina je s tem prenehala, v cerkvi so vzdrževali še nekaj časa božjo službo tuji duhovniki, posestva pa upravljali svetni oskrbniki. Samostanu je pretel popolen pogin. Ko ga je l. 1589. prišel obiskat runski opat Jurij Freiseysen, je poročal nadvojvodu Karolu: „Duhovnika ni tukaj nobenega. Služba božja je le vsakih štirinajst dni in sicer na delavnik. Vinogradi so v neredu, denarja ni nič. Samostan se bo porušil.“ Vendar kartuzijanski red na svojo hčerko ni pozabil in vse poizkusil, da žičko kartuzijo zopet obnovi. Posrečilo se mu je l. 1593. zapuščeni samostan zopet naseliti z redovniki, ki pa izprva niso imeli pravega reda, ker jim je manjkalo predstojnika. Še le pod priorjem Vianom Granvellijem (1595—1623) je zopet napočila doba mirnega razvoja.

Med tem, ko se je posrečilo Žiče vsaj po mnogih trutih prvotnemu namenu ohraniti, je bil Jurklošter za vedno kartuzijanskemu redu izgubljen. Ohranjene listine nam tudi tu poročajo o slabem gospodarstvu, pogostem menjavanju predstojnikov, o velikih vojnih nakladah in hudih vnanjih nadlogah. Ko ni bilo več dobiti domačega redovniškega naraščaja, so hoteli pomagati propadajoči redovni naselbini s sprejemanjem tujih redovnikov in odprli samostanska vrata mnogim ljudem dvomljivega značaja, ki so tu le v sili iskali pribelžališča, z razuzdanim življenjem še povečali nered in povzročili popolen propad. Nadvojvoda Karol je tedaj l. 1564. Jurklošter izročil nunciju Cahariju Delfinu v upravo, ki ga je zopet Inocenciju Moškono dal v najem. V samostanu ni bilo nobenega redovnika več, temveč le dva kaplana, ki sta opravljala včasih sv. mašo. Posestva in poslopja so bila skrajno zanemarjena. Leta 1573. je vdrla truma

upornih kmetov pod vodstvom Ilije Gregoriča v samostan in se v njem gostila z vsem, kar je mogla zaseči. Kartuzijski red se je sicer mnogo prizadeval, da bi dobil Jurklošter nazaj, vendar se je bil trud brezuspešen. L. 1591. je nadvojvoda Ernest podaril samostan jezuitskemu redu za vzdrževanje duhovskega semenišča v Gradcu, v čigar posesti je ostal do l. 1773., ko je bil red odpravljen.

Slično usodo, kakor obe štajerski kartuziji, sta imeli kranjski naselbini v Bistri in Pleterjah.

V Bistri se je pojavil razdirajoči vpliv luteranstva zlasti pod priorjem Gregorjem (1552—1564), ki je bil v zvezi z ljubljanskimi protestanti in je podpiral Trubarjevo književno podjetje. L. 1564. je sam prestopil k luteranom in bil od svoje službe odstavljen. Gregor je samostansko premoženje lahkomišeno zapravljaj in zapustil mnogo dolgov. Samostan je polagoma razpadal, starejši menihi so izumrli, samostanska šola je prenehala, naraščaja ni bilo več. Več desetletij je bival v Bistri poleg priorja le še en redovnik ali kapelan. Celo meniške celice, zapuščene od stanovalcev, so razpadale. Nadvojvoda Karol je nameraval dohodke bistriškega samostana porabiti za vzdrževanje nove škofije, ki se je imela v Gorici ustanoviti. Toda načrt se ni izvršil. Vendar je nadvojvoda odstavil redovnega upravitelja Primoža Jobsta in dal samostanska posestva v najem. Kakor drugod, v Pleterjah, Velesovem, Mekinjah, so se znali luterani tudi tu polastiti samostanskega gospodarstva. Upravitelj Bistre je postal Janez Hofmann, posestnik in oštir na Vrhniki, protestant po mišljenju in hud nasprotnik katoličanov. L. 1592. se je posrečilo kartuzijanskemu redu svoj samostan dobiti zopet nazaj. Prior Primož Jobst (1592—1597) se je z vso vnemo lotil dela, da obnovi staro naselbino. Doživel je veselje, da so se v zapuščenih prostorih bistriške kartuzije zopet naselili njegovi redovni bratje in da je vzkliko ondi novo življenje.

Kartuzijanska naselbina v Pleterjah ni tako srečno prebila hude čase. Njo so uničili pred vsem turški navali. Ker je bila izpostavljena vednim sovražnim napadom, zato se red za njo ni tako potegoval, kakor za Žiče in Bistvo. Sam redovni komisar Franc Quintana je dal samostanska posestva za šest let v najem protestantnu Karolu Jurišiču. Nadvojvoda Ferdinand je slednjič l. 1595. določil, da naj se dohodki pleterske kartuzije porabijo za dotacijo novega jezuitskega kolegija v Ljubljani. Dve kartuzijanski naselbini, Jurklošter in Pleterje, sta v reformacijski dobi izginili s površja.

Manj kakor moški samostani so primeroma trpele ženske redovne naselbine. Sicer tudi tukaj disciplina ni bila brez graje, vendar se je splošno redovno življenje vzdržalo in so se napake z lahkoto zopet odpravile. Klarisinje v Škofji Loki in dominikanke v Velesovem so tudi ob času najhujše luteranske agitacije štele po pet do deset redovnic in vzdrževale vzgojni zavod za plemiške hčere. V Mekinjah so imeli velik vpliv na samostansko upravo bližnji luteranski plemiči Gallenbergi, ki so mu bili ustanovitelji in varuhi (patroni). Kmalu so se pojavile usodne posledice, ker so si Gallenbergi prilaščevali svojevoljno samostansko premoženje in zanesli lutrovske propagando med mekinjske redovnice. Prednica Suzana

Oberburger (1583—1593) je bila obtožena, da zapravlja samostanski denar, da ž njim podpira svoje luteranske sorodnike, da čita in prepisuje krivoverske knjige. Zlasti pa so ji šteli v zlo, da se je v sporazumu z njo njen sorodnik Jakob Gallenberg polastil skoraj vsega samostanskega premoženja in po svoje z njim gospodaril. Bila je skrajna nevarnost, da preide samostan popolnoma v posvetne roke. Zato je akvilejski patriarh opatinjo Suzano odstavil in ji dal za naslednico Jedert Radovič, ki pa ni bila dosti boljša od prve. Še le v začetku 17. stoletja so se redovne razmere obrnile na bolje.

Največji nered se je vgnjezdil v bogatem samostanu Studenica pri Poljčanah na Štajerskem. Že o prednici Barbari Panxer (1563) so se čule tožbe, da razuzdano živi in da se tudi druge nune ne drže redovne discipline. Sam akvilejski patriarh je predlagal cesarju Ferdinandu, naj se samostanski dohodki (15.000 gld.) porabijo za dotacijo jezuitskega kolegija, ki naj se ustanovi na mestu nunskega samostana. Načrt se ni izvršil in nered je trajal naprej. Pod prioriko Uršulo Zeirer se je skoraj ves konvent s podrejenimi župnijami vred poluteranil. Dve prednici je bilo zaporedoma treba odstraniti in zapreti. Nadvojvoda Karol je hotel iznova samostan zatreti in dohodke porabiti za graški jezuitski kolegij. Toda akvilejski cerkveni oblastniki so se zdaj trdovratno upirali nadvojvodovi nameri. Dominikanke so ostale v Studenica in že l. 1593. je mogel akvilejski patriarh Frančišek Barbaro poročati papežu Klemenu VIII., da vladata pri njih vzoren red in najvzgledejša pokorščina.

Enake žalostne slike razbrzdanosti in nepokorščine nam razgrinjajo poročila o nunskem samostanu v Marenbergu.

Še le po treh ali štirih desetletjih hudega propada, se je dvignilo redovništvo zopet k novemu življenju.

Ni se čuditi, ako se je ob splošnem razsulu cerkvene oblasti in cerkvenega reda tudi med prostim ljudstvom pojavila velika verska zmešnjava in so zavladale med njim razne zablode, ki jih moramo sicer obsojati, ki pa vendar jasno pričajo, da se ljudstvu ni mogel priljubiti suhoparni protestantizem in se je raje drugod iskalo svoje verske utehe. Med te zablode štejemo „mučenike“ (die Marterer), „štiftarje“ ali zamaknjence, ki so pol stoletja med ljudstvom imeli veliko zaslonbo, tako da je pod njihovim vplivom narastlo močno ljudsko gibanje, ki je obsegalo skoraj vse slovenske dežele.

Že Trubar poroča l. 1562. v nekem predgovoru h glagolskemu prevodu Novega Testamenta o čudnih ljudeh, ki so se ob belem dnevu vpricho ljudi vrgli na tla, kakor da bi imeli božjast, se tresli in zvijali in ko so se zavedli, pravili, da se jim je prikazala Devica Marija ali kak svetnik, ki jih je vrgel na tla, z njimi govoril in jim ukazal na bližnji gori, v tej ali oni dolini ali v gozdu postaviti cerkev in tjekaj romati. Ako bi tega ne storili, jim hoče Marija, svetnik ali svetica vse polje in vinograde s točo pokončati in tako kugo poslati nad ljudi in živino, da niti tretji del ne bode pri življenju ostal.

Ob Trubarjevem času so bili opisani prizori še posamezni pojavi, par desetletij pozneje pa so kar cele trume pričele z mučenjem, bičanjem in zamaknjenostjo kazati svojo pobožnost in hotele na ta način odvrniti mnogotere božje kazni, ki so jih zadele. Celih slojev ljudstva se je polastilo neko bolešno razpoloženje, ki si je iskalo duška v teh izrednih, čudnih pojavih. To gibanje se je pričelo na Tolminskem in se od tod razširilo preko Notranjskega in Gorenjskega na Štajersko in Koroško. O prvih početkih poročča akvilejski pomožni škof Pavel Bizancij, ki je l. 1583. sam obiskal Tolminsko, sledeče:

„Ko sem bil na vizitaciji v Kanalu, so mi pravili, da sta v Št. Mavru^{*} dve „prerokinji“, ki sta videli v zraku neko svetlobo in slišali glas, ki je naznanjal, da je v bližini neka cerkev pod zemljo, ki jo je treba zopet sezidati . . . Ko sem izvedel to novico, se napotim proti Št. Mavru in obiskavši cerkev sem ukazal, naj pripeljejo pred mene oni ženski in moža ene izmed njih, ki je bil tudi „prerok“. Izpraševal sem jih posamič in sem našel, da si vsi trije nasprotujejo. Ena je rekla, da vidi svetlobo v zraku, druga, da se ji prikaže v cerkvi sv. Mavra, „prerok“ pa ni vedel, kaj bi rekel. Nato sem prav na tihem hotel preiskati tisti kraj, da se prepričam, kaj je na govoric. Videl sem zidovje, ki se je našlo pod zemljo in ki ne more biti drugega kot ostanki cerkve, kajti razločno se je opazila rakev in v njej kosti mrtvecev. Poleg tega zidovja sem videl leseno kapelo, ki jo je ljudstvo napravilo. Zelo žele, da bi se tam zidala cerkev. Ker sem hotel priti stvari do dna, sem se vrnil v Št. Maver, kjer sem zaslišal deset najstarejših ljudi in jih vprašal, če so slišali od svojih prednikov, da je bila kdaj cerkev v tem kraju. Odgovorili so mi, da so slišali od svojih pradedov in se ve za gotovo, da je bil tamkaj v starih časih gradič s cerkvico sv. Lucije, kjer je izvirala neka voda, ki je ozdravila bolne na očeh. Niso nehali me pregovarjati, naj pustim, da se mašuje v novi leseni cerkvi. Zdi se mi, da hočejo to zaradi tega, da bi se tu napravila neka kramarska lopa za nabiranje denarjev in drugega blaga. Pravijo, da se je nabrala že precejšnja svota, za katero bode treba poskrbeti, da ne izgine v zrak, kakor je izginila tista svetloba, ki je ni več videti. Pričela pa se je še druga prevara. Omenjeni prerokinji sta namreč takrat, ko sta obiskovali ono cerkev, pričeli zavijati oči, roke in delati druga čudna znamenja, kakor jih delajo božjastniki ali obsedenci, dasiravno pravita, da ju duh božji tako zvija. In družba teh dveh prerokinj je tako narastla, da je sedaj že več kakor dvesto oseb obojega spola, ki se zvijajo in delajo znamenja, nekateri bolj, nekateri manj, kakršen je demonski vpliv ali bolje rečeno goljufija, ki jih žene. Znabiti je to goljufija, ker sem že rekel, da znašajo k tej cerkvi denar, živali in blago vsake vrste. Vse te stvari pridejo v roke nekega trgovca, domačina in skopuha, ki jih prodaja in ž njimi dela kar se mu zdi. Na onem kraju se zdaj zbira ljudstvo iz vseh krajev bližnjih in daljnih . . . Pisal sem deželnemu glavarju v Gorico, mu sporočil vse

* Hribec sv. Mavra (Mirišče) je pri sv. Luciji blizu Tolmina, kjer so našli mnogo prazgodovinskih izkopin.

posameznosti in razodel željo, naj stori konec tem prikaznim. Odgovoril mi je, da je najboljše sredstvo, ukleniti štiri može in štiri žene, voditelje te družbe in jih vreči v ječo, da se z vso strogostjo proti njim postopa.“

Iz tega poročila lahko povzamemo značilna znamenja te verske zablode: zamaknjenost združena s krčevitim zvijanjem telesa, mučenje samega sebe in neka želja zidati cerkve in kapele, da se s tem odvrnejo božje kazni. Od tod ime „štiftarji“ ali skakači. Sila, s katero sta nastopile cerkvena in svetna oblast, vendar ni mogla zatreti nove sekte. Leto pozneje so se zopet prikazali čudni zamaknjenci pri sv. Luciji poleg Tolmina. Prebačenski župnik Noctua (Sova) piše o njih:

„Ljudje obojega spola tekajo sem in tja, letajo po vaseh od cerkve do cerkve in se vedo kakor obsedeni ali brezumni. Delali so se, kakor da bi jih sv. Duh navdihnil, tresli se po vsem životu, delali se boječe in plašljive, tolkli so močno z rokami in se valjali okoli cerkve, nekateri po trebuhu, drugi po hrbtu. Ti skakači so bili vsi svetnega stanu in so z besedami in dejanjem napadali duhovnike. Proti njim so v Ljubljani pričeli kriminalno preiskavo.“

Tu že vidimo, da je gibanje dobilo neko smer, ki je bila cerkvi in duhovstvu sovražna, a se je čudovito hitro razširjala.

V Planini na Notranjskem je bila voditeljica neka Maruša, hči Andreja Pogerlica in žena Lenarta Meduda. Ta je pravila ljudem, da se ji je ob belem dnevu prikazal Kristus in ji ukazal, naj postane „štiftarca“ in naj na gori Singerle (sedaj Planinski gori) sezida cerkev. „Konec sveta je prišel in krivi preroki so vstali. Marija bode rešila svet pogube. Za pokoro pa se je treba mučiti. Vsak, kdor pride na Planinsko goro, se mora mučiti.“ Kmalu je imela na gori veliko trumo okoli sebe, ki je hotela postaviti Materi božji cerkev. — Misel zidati cerkev, ni imela nič napačnega na sebi, toda nova sekta je kmalu s tem prekoračila prave meje, da je hotela imeti svoje lastne cerkve in svojo božjo službo, pri kateri je bil bistven del metanje in zamaknjenost. Nič ni pomagalo, da so „štiftarce“ vrgli v ječo in zaprli cerkev na gori, gibanje se je kmalu razširilo daleč na okoli. V Ribnici se je zbralo okoli 600 mož in ženâ in proti volji župnikovi romalo na Planinsko goro. Tisočera množica se je zbrala okoli zaprte cerkve, vdrla vrata in se pričela „mučiti“. V Preddvoru in Polhovem Gradcu je čudna bolezen ljudi bliskoma prevzela. Hlapci in deklet so zapustili svoje službe, sinovi in hčere svoje stariše, da se pridružijo zamaknjencem. Po raznih cerkvah se zdaj prično pojavljati „mučeniške“ trume. V župni cerkvi na Igu se je metalo okoli tisoč oseb, enako v Osilnici, Ortneku in Stari Vrhniki, kjer so jim cerkovniki in drugi svetni ljudje pridigovali. Na ukaz gosposke je bila „štiftarska“ cerkev na Planinski gori požgana in vse cerkvene posode jim odvzete. Nadvojvoda Karol je celo zapovedal vse lesene kapele in cerkve „štiftarjev“ požgati, njih same pa kaznovati. Toda ljudje so poslali v Gradec posebno odposlanstvo in se pritožili pri nadvojvodu, češ, da stavijo cerkve v čast božjo po predpisih rimsko-katoliške cerkve in tudi njihovo krčevito zvijanje ni nikaka goljufija, temveč neka tuja bolezen, ki jo Bog pošilja.

Posebno oduren značaj je dobilo bolešno-blazno gibanje na Gorenjskem, kjer se je neki Jerom Stopistran izdajal za „sinu božjega“ in našel mnogo privržencev. Andrej Nastran, oskrbnik gospostva Belapeč, je zaprl okoli 30 njegovih učencev, ki so se zbirali po noči v raznih hišah. Dne 13. decembra 1584, ko je bil oskrbnik odsoten, so zamaknjenci iz Koroške Bele povabili svoje somišljenike z Jesenic in Hrušice, se zbrali v veliko procesijo in šli z gorečimi svečami skozi vas v cerkev, kjer so počeli največje razuzdanosti. Jerom Stopistran je stopil na prižnico, zapored odlagal posamezne kose svoje obleke in pri vsakem vprašal: „Čegavo je to?“ — na kar mu je ljudstvo odgovorilo: „Tu je nashiga milostiuga Jezusa.“ V cerkvi so napravili v enem kotu paradiž, v drugem pa pekel iz samih cunj. Ko je slučajno zašel nek črn kozel med to zamaknjeno družbo, ga je zbrano ljudstvo imelo za vražjo prikazen, ki jo je Stopistran pričel takoj zagovarjati in rotiti. Gotovo je bil ta voditelj lahkovjerne družbe bolešno razpoložen človek, ker čitamo o njem, da je hodil po strehah in se izdajal za Jezusa. V Ljubljani so ga vrgli v ječo, kjer so mu od mraza odpadli prsti na rokah in nogah, da je žalostno poginil.

L. 1584. pomenja višek skakaške sekte na Kranjskem. Nekoliko pozneje je na novo oživela v Moravčah in na Štajerskem. Prvikrat se omenjajo moravški zamaknjenci l. 1602. Na čelu sta jim bila dva preprosta kovača Gašper Goleš in njegov sin Luka. Vendar ime očeta Gašperja kmalu popolnoma izgine in mladi Luka, tedaj okoli dvajset let star, je bil neomejeni voditelj lahkovernega ljudstva, ki se je zbiralo okoli njega. Pričel je ljudi odvracati od katoliške božje službe in na nekem skednju prirejati ponočne shode, kjer se je delal zamaknjenega, čudno zvijal s telesom in se metal po tleh. „Metanje“ se ga je lotilo navadno ob sobotah in na predvečer velikih praznikov, kadar je bilo gorko, lepo vreme in je prišlo veliko ljudstva od blizu in daleč. Trajalo pa je celo noč do drugega dne opoldne. Pravil je ljudem, da vidi sv. Duha v podobi bliščečega goloba in Kristusa v podobi malega dečka s perutnicami v velikem sijaju, oblečenega v belo obleko s štolo okoli vratu. Ta dva zahtevata, da mora blizu svojega zemljišča na nekem griču sezidati cerkev sv. Barbare s petimi oltarji, kjer se bodo godili čudeži, slepci izpregledovali in ozdravljale še druge bolezn. Ljudstvo se je dalo zapeljati in kmalu je bil pri zamaknjemem kovaču vsako soboto velik shod. Zbirali so denar, da bi sezidali cerkev, a poleg tega so se godile hude razuzdanosti. Ker je „prerok“ Luka napadal duhovnike in moravškega župnika Janeza Vutaliča imenoval zapeljivca, ga je ta dal v ječo vreči. Na ukaz nadvojvoda Ferdinanda je bil izpuščen iz ječe; ker pa le ni jenjal od svojega početja, ga je kranjski vicedom še isto leto s tovariši vred iznova zaprl. Vsa ta sredstva so bila zaman. Komaj je bil kovač Luka iz ječe, je že iznova pričel uganjati svoje prevare. L. 1607. so mu v Ljubljani napravili reden proces. V ječi je na tezalnici slednjič priznal, da je vse skupaj prevara, ki si jo je izmislil le v ta namen, da se sezida cerkev sv. Barbare. Za kazen je bil obsojen na galejo. Slična obsodba je že preje zadela mnoge pre-

krščevalce po Kranjskem, katere je cesar Ferdinand navadno pošiljal v Trst, da so služili za veslače na vojnih ladjah. Toda že na potu se je posrečilo jetniku ubežati. Vrnil se je v Moravče, kjer je zopet pričel s svojim zamaknjenjem zapeljevati ljudi. Kaj se je končno z njim zgodilo, ni znano. Čuditi se je njegovi drznosti in trdovratnosti, s katero je kljuboval skoraj deset let duhovski in svetni oblasti. Menda jo je moral končno vendar le plačati s smrtjo.

Prilичno ob istem času kakor v Moravče, so se zatrosile skakaške sanjarije na Štajersko. Njih glavno mesto je bilo pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, kjer so cerkveno oblast leta in leta nadlegovali, naj jim dovoli zidati cerkev božjega groba. Leta 1611. so se obrnili celo na papeža Pavla V. Ljudje so si vbili v glavo, da bodo angeli prenesli božji grob iz Jeruzalema k Sv. Lenartu in ga tako rešili iz oblasti nevernikov. Ako pa ne zidajo cerkve, pridejo velike nesreče in bo konec sveta. Shajali so se zlasti ob večerih na mlade sobote, zbijali različne burke, skakali, se čudno zvijali, imeli razne prikazni in prerokovali, zraven pa uganjali gnusne razuzdanosti. Vkljub strogim prepovedim so že l. 1599. postavili leseno kapelo v Radehovi blizu Sv. Lenarta, na mestu, kjer je nekdanj stal grad. Razširili so se po župniji Sv. Benedikta in Sv. Petra; neko skakaško shajališče je bilo tudi blizu vasi Ruperče, kjer je še sedaj v samotni dolinici osamljen holmec, ki ga ljudstvo imenuje „prka-fara“; z enakim imenom označujejo tudi kraj v Radehovi, kjer je nekdanj stala skakaška kapela. Druga shajališča skakačev so bila na Visokem bregu pri Lučanah (sedaj Sv. Duh na Ostrem vrhu), pri Saboti, na Plaču blizu Svečine in blizu Spodnje Polskave. Sekovski škof Martin Brenner, ki je imel s temi ljudmi mnogo opraviti, jih označuje na sledeči način: „Težnje in hrepenenje na gorah in v gozdnih samotah staviti cerkve, izvira le od potepuhov, ogljarjev in popolnoma surovih ljudi, ki so vdani lenobi in razuzdanemu življenju, ki ničesar nimajo in si po nepoštenih potih iščejo zaslužka. Zločinci, sanjači, obsedenci, goljufi in lenuhi, ki so zreli za galejo, si na gorah, v gozdovih ali v dolinah med grmovjem izbirajo pripravne kraje, jih očistijo grmovja in ljudstvo tja zvabijo, češ, da se gode čudeži. Tako je napravil neki krojač v Lučanah, ki je na skali bližnje gore postavil ograjo in na njej pridrtil prižgane sveče, potem pa poklical ljudi, jim pravil, da so se prikazale čudežne luči in jim prigovarjal, naj tam cerkev postavijo.“

Reformacijske komisije so skakaške kapele razdrle in požgale, vendar so jih tu in tam zopet postavili. Sekta je životarila še do l. 1622., ko je cesar Ferdinand izdal strog ukaz, da se mora šentlenartska kapela podreti, vsi skakači pa poloviti.

Kako naj presojam to čudno prikazen?

Protestanti so skakače podpirali, ker so nasprotovali duhovnikom in cerkveni oblasti in jih štejejo za svoje, toda po krivici. V ciljnih in počenjanju teh sanjačev ne opažamo ničesar, kar bi se strinjalo z nauki protestantov. Strast, zidati cerkve in kapele v čast Matere božje ali svetnikov, njih prenapeto češčenje, nebeške prikazni, ki so jih hoteli imeti, huda pokorila za odvrnitev božje jeze, vse to nasprotuje protestantskim načelom. Pač pa v njih zasledimo poteze

Zgor von Lenart

srednjeveških bogomilov in bičarjev, ki so se skozi stoletja ohranile med ljudstvom in pojave neke duševne bolezni, ki je bila posledica tedanje splošne razdraženosti in nenravnega življenja. Zgodovina nas uči, da so slični pojavi spremljali velika verska in socialna gibanja vseh časov. Ni se čuditi, ako jih opazujemo tudi po naših deželah v 16. stoletju. Strašna kuga je skoraj vsako desetletje morila po naših krajih in onemoglemu ljudstvu je bila edina obramba proti njej zaupanje v božjo pomoč. K tej nadlogi so prišli še napadi Turkov, nesrečne vojske proti njim, kmečki upori in druge nadloge. Luteranska agitacija pa je zanesla versko zmedo v deželo. Stoletne navade so se teptale in rušile. Kar je bilo ljudstvu nedotakljivo in sveto, se je napadalo in grdilo. Katoliško duhovstvo, ki bi imelo ljudstvo voditi, mu kazati smer in pravec, je izgubilo veljavo in vpliv. Zato vidimo, da nastane med zbeganim ljudstvom neko bolešno razpokoženje in si samo išče izhoda iz verske zmede s snovanjem neke sekte, v kateri se jasno izraža težnja: ohraniti svoje stare verske navade. „Krivi preroki so vstali, konec sveta je prišel,“ ta klic ima silovit vpliv na ljudske mase po Kranjskem in jih dvigne k obupni obrambi. Zato moramo naše „štiftarje“, „skakače“ in „zamaknjence“ sicer obsojati kot versko zablodo, pa hkrati ta pojav upoštevati kot odpor preprostega ljudstva proti razdirajočemu protestantstvu.

* * *

Gorenji opis nam kaže cerkvene razmere naših dežel v drugi polovici 16. stoletja v zelo temni luči. Ako združimo vse posamezne pojave verskega življenja med duhovstvom, redovništvom in ljudstvom v celotno sliko, moramo reči, da je protestantska propaganda kakor povsod drugod, tako tudi v naših deželah povzročila veliko propadanje cerkvene discipline in hudo versko zmedo. Kdor upošteva označene razmere: onemoglost cerkvene oblasti, nasilstvo lutrovskih stanov in njih neomejeno gospodarstvo, se temu ne more čuditi. Tudi tisti del prebivalstva, ki ni bil očitno odpadel, je bil oslavljen in razdejan. Dasiravno so bile marsikatero napake in razvade v cerkvi že ob pričetku protestantskega gibanja, vendar se je pod njegovim razdirajočim vplivom pravna in verska propalost poglobljevala in širila od leta do leta. Zato si je morala katoliška reforma zastaviti dvojni cilj: zlomiti nasilstvo deželnih stanov in delovati za versko-nravni preporod duhovstva in ljudstva. Prvo so izvršili avstrijski vladarji, drugo pa odlični cerkveni možje.

Grad v Radgoni.

11. Razširjanje luteranstva v posameznih pokrajinah.

Kakor hudournik je preplavila Lutrova verska novotarija slovenske dežele, ne da bi našla odločnega odpora niti pri cerkvenih niti pri državnih oblastnikih. Stoletne nerednosti, razvade in napake so se zdaj bridko maščevale. Plemstvo in meščanstvo, ki sta imela v rokah vso politično moč, ves socialni ugled in vpliv, sta se skoraj popolnoma postavila na stran novih bojnikov zoper katoliško cerkev in izrabila svoje sile v prosep lutrovstva. Le vladarji iz habsburške hiše so ostali zvesti katoliškim tradicijam in v težavnih časih skušali rešiti, kar je bilo mogoče. Pričakovati je bilo, da se bode ob takih razmerah luteranstvo tudi med slovenskim kmečkim ljudstvom, ki je bilo docela odvisno od graščakov, hitro razširilo in ukoreninilo, tembolj ker ni manjkalo vztrajne protestantske agitacije z besedo in tiskom. Vendar je našel »čisti evangelij« med preprostim narodom primeroma malo privrženecv. Ako izvzamemo nekatere pokrajine na Ogrskem in Koroškem, se ni luteranstvo nikjer med Slovenci trajno udomačilo. Po župnijah, kjer so plemiški patroni vrinili lutrovske predikante, so ljudje rajši hodili v sosednje katoliške cerkve prejemati svete zakramente, kakor da bi imeli posla s predikanti, ki so jih graščaki nastavljali. Ljudstvu se ni moglo omiliti suhoparno bogočastje luteranov, ki niso poznali drugega kakor pridigo in čitanje sv. pisma, medtem

ko so jim bili tisočletni častitljivi verski obredi v spotiko in zasmeh. Razširjanje luteranstva je oviralo tudi socialno nasprotje med graščaki in kmeti, ki se je za časa velikega hrvatsko-slovenskega kmečkega upora še posebno poostriilo. Kmet, ki se je bojeval proti gospodi za »staro pravdo«, ni bil dovzeten za »čisti evangelij« grajskih predikantov, tem manj, ker je izprevidel, da se z novo vero okoriščajo le njegovi nasprotniki. Splošno tudi opazamo, da je luteranstvo nastopilo s tem večjo silo, čim bolj so bili kraji prežeti z nemškim življenjem; ob severni jezikovni meji se njegova moč pojavlja najbolj in vedno bolj pojenjuje proti jugu. Le v Beli Krajini in sosednih hrvatskih krajih je imela protestantska agitacija izrazito naroden značaj, povsod drugod nastopa pod vplivom in okriljem nemške gospode in služi večidel njenim koristim.

V naslednjem zgodovinskem pregledu hočemo pričeti z razširjanjem protestantstva po Slovenjem Štajerskem in med sosednimi prekmurskimi Slovenci, potem pa zapored slikati njegov razvoj po drugih slovenskih deželah.

Luteranstvo na Spodnjem Štajerskem.

Na severovzhodni jezikovni meji je bila najmočnejša protestantska postojanka v Radgoni. Dasiravno je bilo mesto neposredno podložno deželnemu vladarju, vendar je kljubovalo vsem vladnim naredbam. Meščani so se zanašali na svoje močno zidovje in na pomoč bližnjih ogrskih vstašev. Razvoj protestantizma ima čisto nemški pečat. Zanesen je bil že zgodaj neposredno iz Nemčije, ker čitamo l. 1541 o nekem virtemberskem duhovniku v Radgoni, ki je bil Lutrov privrženec in ga je hotela plemiška gospoda dobiti v Gradec. Mestni svet je bil kmalu popolnoma lutrovski in je izročil mestno župnijo predikantu Abrahamu Hombergerju. Po njegovi smrti (1570) se je sicer posrečilo sekovskemu škofu s pomočjo nadvojvoda Karola dobiti župnijsko cerkev nazaj, toda meščani so se ogibali katoliškega kulta in katoliške župnike tako strastno zasledovali, da jih je moralo osem tekom enega leta mesto zapustiti. Ko so nadvojvodovi komisarji hoteli novega župnika umestiti, so jim Radgončani grozili, da jih pomečejo skozi okno in so si v zasmeh po njih odhodu najeli kar dva predikanta. Sekovski škof Martin Brenner je leta 1585 ukazal v mestni župni cerkvi obnoviti katoliško božjo službo, odpraviti lutrovske pesmi in lutrovski katekizem. Tudi nadvojvoda je začel strogo nastopati, ko vsi opomini niso ničesar izdali in je dal l. 1588 mestnega sodnika Göbelna in mestnega pisarja Lysta v Gradcu zapreti. Vladne komisije so šle večkrat v Radgono, da pokatoličanijo mestni svet in uredé verske razmere. Toda odpor meščanov je trajal tja do l. 1599. — Ko Radgončani niso smeli več poljubno gospodariti v župni cerkvi, so odkazali svojemu predikantu neko zasebno hišo za stanovanje in shode. Ko ga je nadvojvoda tudi od tod pregnal, so si postavili molilnico izven mesta na svetu Mihaela Weixlerja (bei der Herberstorffschen Bindhütten), kjer so bile nemške in slovenske pridige. Slovenci, ki jih je bilo precej med meščanstvom

in celó v mestnem svetu, so menda bili izprva nasproti protestantstvu precej hladni, ker poudarjajo meščani v svojih poročilih na deželne stanove, da so »celó« nekateri Slovenci (Windische) vpričo nadvojvodovih komisarjev neustrašeno priznali augsburško veroizpoved.

Kako so radgonske cerkvene razmere vplivale na okolico, vidimo najbolje pri bližnji podružnici sv. Petra, kjer je par desetletij božja služba popolnoma prenehala. V C m u r e k u je graščak Stubenberg izročil župnijo nekemu predikantu, ki je bil več desetletij v posesti cerkve in župnijskih dohodkov. Šele leta 1598 je mogel škof Martin Brenner zopet umestiti katoliškega župnika.

Radgona.

V Mariboru, ki je bil neposredno podložen deželnemu vladarju, se luteranstvo ni moglo prav utrditi, dasiravno je imelo med meščanstvom in plemstvom dokaj privržencev. Z luterani so potegnili nekateri domači duhovniki, tako mestni kaplan, ki se je leta 1574 oženil in ga je poročil »slovenski« kaplan pred cerkvenimi vrati. Razen duhovnikov so bili razširjevalci nove vere tudi učitelji. O mestnem organistu čitamo, da je l. 1576 na prvo adventno nedeljo z učenci zapel po pridigi lutrovske pesem: »Aus tiefer Not schrei ich zu Dir« (Iz hude sile kličem k Tebi), nakar so meščani cerkev zapustili in je ostalo pri maši le nekaj kmetov. Vsled strogih ukazov nadvojvoda Karola je morala protestantska božja služba prenehati in leta 1589 je prišla v Maribor posebna komisija, da pokatoličani mestni svet. Trideset mariborskih meščanov se je moralo pred komisarji zagovarjati zaradi prepovedanih sestankov. Ko protestanti v mestu niso

mogli več imeti svojega bogoslužja, so se zatekli v Bednavo (Windenu), ki je bila v posesti Volka Viljema Herbersteina. Že dne 1. julija 1587 je prišel v Bednavo luteranski predikant Sigmund Lierzer, ki je začel luteransko bogoslužje v grajski kapeli. Ustanovil se je poseben odbor, sestavljen iz plemičev in nekaterih meščanov, ki je imel preskrbeti plačo predikantu in sezidati cerkev. Leta 1588 so napravili svoje pokopališče, za katero je Herberstein daroval zemljišče; ondi so naslednje leto sezidali tudi stanovanje za predikanta. Iz tehtnih razlogov pa Herberstein ni mogel dovoliti, da bi se še dalje v njegovem gradu opravljala božja služba. Iskali so torej prostora v Račah, v Slivnici, v mariborskem gradu; naposled so na novem pokopališču postavili prižnico na lesenih stebrih in iz lesenih desk napravili začasno molilnico, katero so morali pozneje še dvakrat razširiti, ker množica ni imela v njej prostora. Dasiravno je bilo meščanom z globo 10 do 20 kron in celó s kaznijo izgona prepovedano zahajati v Bednavo, ni vse nič pomagalo. Povsod se je pojavljalo kljubovanje, prepevale so se luteranske pesmi, katoličani in posebno katoliški duhovniki pa se niso smeli prikazati na ulici. L. 1598 so protestanti sklenili sezidati v Bednavi novo cerkev, stanovanje za predikanta in učitelja, toda odločen nastop reformacijskih komisij je hitro uničil vse daljnje načrte.

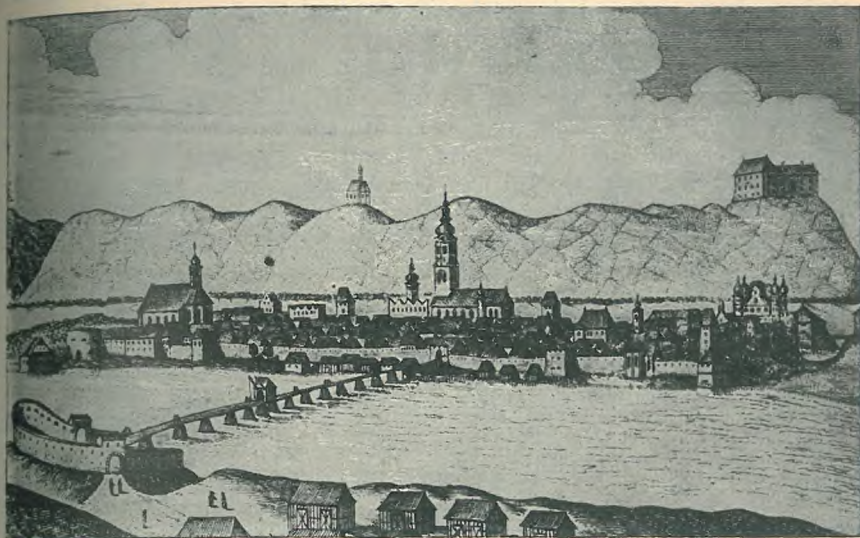
Iz zapiskov odbora za zidavo bednavske cerkve posnemamo, da je bilo na Dravskem polju vse polno protestantske gospode. Leta 1588 pišejo plemiči mariborske okolice deželnim stanovom: »Po vsem Dravskem polju daleč naokoli do Cmureka in Žalca nimamo nobene cerkve in kraja, kjer bi se zbirali, poslušali pridigo sv. evangelija in prejeli zakramente. Zato moramo pri gradu Bednava vzdrževati predikanta in mu sezidati hišo, da ga imamo v sili pri roki in obvarujemo nevarnosti. Sedaj mora pod Wildhausom ob cesti prebivati v revni koči in vedno hoditi skozi mesto Maribor, kadar hoče opravljati svojo službo.« Na slovensko kmečko ljudstvo pa menda ta lutrovska postojanka ni imela posebnega vpliva, nasprotno čitamo celó o sovražnih nastopih proti luteranom. Leta 1587 so kmetje v Sv. Vidu pod Ptujem izgrebli na pokopališču truplo nekega luterana, odprli krsto in truplo vrgli čez pokopališki zid v neki jarek.

V Vurbergu sta Franc in Ambrož Stubenberg najizdatneje podpirala protestantizem. Katoliškega vikarja pri ondotni cerkvi so luterani vrgli skozi okno, razdejali župnišče, se polastili cerkve in župnijskih dohodkov. Iz cerkve so pometali slike in kipe in jo izpremenili v protestantski tempelj. Baltazar, sin Franca Stubenberga, je napravil posebno ustanovo za vzdrževanje luteranskega predikanta, ki so ga imeli nastavljeni deželni stanovi sporazumno z bratoma Selkeljema. Ko je nadvojvoda Ferdinand začel pritiskati tudi na plemstvo, so Stubenbergi prodali Vurberg l. 1616 Filibertu Schranzu in morali tudi cerkev prepustiti novim lastnikom.

Da je tudi v Ljutomeru Lutrov nauk dobil privržencev, smemo soditi iz nekaterih poročil, ki navajajo imenoma posamezne luterane. Ker so imena celó nemška, so bili najbrž iz tujine priseljeni obrtniki.

Koncem 16. stoletja je dobil ljutomersko graščino v last Peter Draškovič, nečak slavnega Hrvata, kardinala Jurija Draškoviča. Ker je rodbina Draškovičev ostala katoliška, ljutomerski protestantje niso imeli v njih zaščitnikov in zato je protestantizem v trgu kmalu izginil. Leta 1617 so bili že vsi župljani katoličani.

V Ptuj u so bile razmere menda enake kakor v Mariboru. Katoliška božja služba sicer ni prenehala, tudi predikanti se niso mogli trajno v mestu naseliti, toda večina prebivalstva se je vendar poluteranila. Za izboljšanje verskega življenja je marljivo deloval mestni župnik Boštjan Knobelj (1580—1599). Ko je nastopil službo, je našel cerkev zanemarjeno in zapuščeno, župnišče in gospodarska poslopja

Maribor.

pa večinoma v razvalinah. Trudil se je, da zopet napravi red v cerkvi in med župljani. Na njegovo prošnjo je poslal nadvojvoda Karol I. 1590 v Ptuj jezuita o. Kordoneja, ki je s svojimi premišljenimi postnimi pridigami mnoge sprebrnil. Tudi ostrejšega pritiska ni manjkalo. Vladna komisija je l. 1587 ukazala, da morajo vsi mestni svetovalci priseči na katoliško veroizpoved in je postavila katoliškega mestnega sodnika na čelo mestne uprave. Toda ko je nadvojvoda umrl, so se ptujski protestanti javno spuntali. Odrekli so katoliškemu sodniku pokorščino, davkov niso hoteli več plačevati, župnika in osem katoliških svetovalcev so napadali z grožnjami in zabavljicami, skratka, zavlada je taka anarhija, da katoličani niso bili več varni življenja. Ko je nadvojvodinja Marija poslala v Ptuj posebno komisijo, so ji protestanti pred nosom zaprli mestna vrata, da se je morala brez uspeha vrniti. Za cerkvena opravila so klicali predikanta iz Bednave. Leta 1597 je bil zopet vzpostavljen katoliški mestni svet in ko je došla

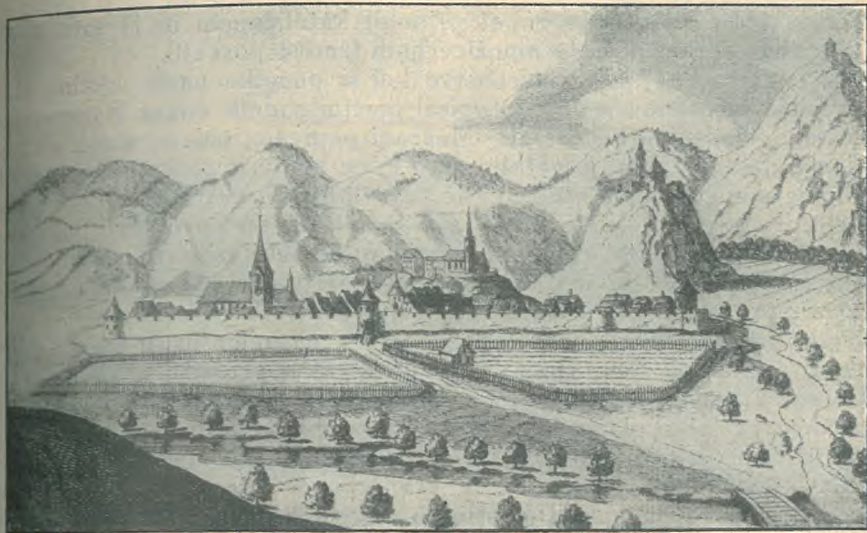
Jugl

tri leta pozneje reformacijska komisija, je bilo še 60 meščanov deloma ali popolnoma luteranskih.

Zelo žalostne so bile verske razmere v področju nemškega viteškega reda okoli Ormoža, Velike nedelje in Središča. Ormoški graščak Luka Sekelj, ki je umrl l. 1574, je bil pogumen vitez, mož blagega srca, zvesto vdan svojemu vladarju in cerkvi. Njegova sinova, Jakob in Mihael, pa sta se na Ogrskem navzela novega duhá, odpadla od katoliške cerkve in postala vneta razširjevalca protestantstva in kalvinstva. Starejši, Jakob Sekelj, se je l. 1560 oženil z baronico Sofijo Herberstein in dobil od očeta gradove: Borl, Zavrč, Wildhaus nad Mariborom in gospostvo pri Sv. Vidu niže Ptuja. Tu je imel tudi patronske pravice in je od l. 1565 dalje nastavljal za vikarje same ogrske kalvince, ki so razumeli hrvatski. Ti so z ljudstvom ravnali tako kruto, da se je bilo bati vsak čas krvave vstaje, zlasti ko je l. 1573 ob velikem slovensko-hrvatskem uporu med kmeti že itak hudo vrelo. Ne le da so kalvinski pastori ljudstvo stiskali in dražili, tudi oba brata sta gmotno bolj in bolj propadala in radi tega nakladala podložnikom vedno hujša bremena. Da l. 1573 ni prišlo do vstaje v Halozah, na Dravskem polju in med Muro in Dravo, zlasti okoli Ormoža, je pripisovati le naglemu porazu kmečke vojske v Posavju. Mihael, mlajši sin Lukeža Sekelja, je bil istotako slab gospodar in strasten kalvinec. Radi dogovora s sestrama in bratom je po očetovi smrti prevzel Krapino, Ormož in Središče. V zvezi z Jurijem Zrinjskim, ki je bil gospodar v sosednjem Medjimurju, je širil na vso moč novo vero med svojimi podložniki. Jurij Zrinjski, sin slavnega sigetskega junaka, se je l. 1570 očitno priznal za protestanta in začel kruto preganjati katoličane. Istega leta je ustanovil v Nedeljišču tiskarno, kjer so se tiskale luteranske knjige v hrvaškem jeziku in se širile ne le po Medjimurju, ampak tudi okoli Središča, Ormoža in Ljutomera. Zlasti ob sejnih in cerkvenih shodih se je nudila prilika raznim agitatorjem, da so širili med ljudi luteranske knjige. Ker je pa takrat le malo ljudi znalo brati, so agitatorji sami čitali, drugi so pa poslušali. — Središko župnijo in zlasti trg je kalvinstvo popolnoma prevzelo. Neki zapisnik pravi, da je bilo ob koncu 16. stoletja v Središču le 50 katoličanov. Duhovniki, ki jih je takrat nastavljal nemški red pri cerkvah, katerim je bil patron, so bili malo prida; v nemški red so stopili le zato, da so mogli prosteje živeti, ker so bili odtegnjeni škofovi oblasti. Nova vera pa je bila med slovensko ljudstvo le po sili zanesena in vzdržana. Zato je hitro propadla, ko so ji odtegnili roko tisti, ki so jo semkaj zanesli in ko so dušno pastirstvo prevzeli boljši duhovniki. Malopridni graščak Mihael Sekelj je zabredel v velike dolgove in je Ormož s Središčem vred prodal že l. 1598 Juriju Rupertu Herbersteinu, ta pa l. 1604 baronu Petteju, ki je bil katoličan. S tem sta kalvinizem in luteranizem izgubila najmočnejšo oporo. L. 1613 se je povrnil v katoliško cerkev tudi Jurij Zrinjski mlajši, sin poprej imenovanega Jurija Zrinjskega. Zdaj je tudi v Medjimurju kalvinstvo odklenalo. Zrinjski je odslovil kalvinske pastore in nastavil po medjimurskih župnijah katoliške duhovnike. V začetku 17. stoletja se je katoliška vera ob štajersko-ogrski meji polagoma zopet obnovila.

Južno od Drave sta bili glavni luteranski postojanki v Slovenjem Gradcu in Celju.

V slovenjegraško okolico se je protestantska agitacija zgodaj zanesla. Že pred l. 1528 je imel tu v mestnem špitalu in po zasebnih hišah lutrovsko božjo službo predikant Janez Haas, katerega so v Gradcu kot puntarja obesili. Na prekrščevalce nas spominja, ako čitamo v poročilih, da so si tudi žene meščanov prisvajale pridigarstvo službo. Pozneje nastopajo kot zaščitniki luteranstva plemiči iz okolice. Ker si je nadvojvoda Karol pridržal popolno oblast, da uredi verske razmere po mestih in trgih, zato tudi v Slovenjem Gradcu ni hotel trpeti nobenega predikanta. Okoli l. 1586 si je plemiška gospoda najela

Slovenji Gradec.

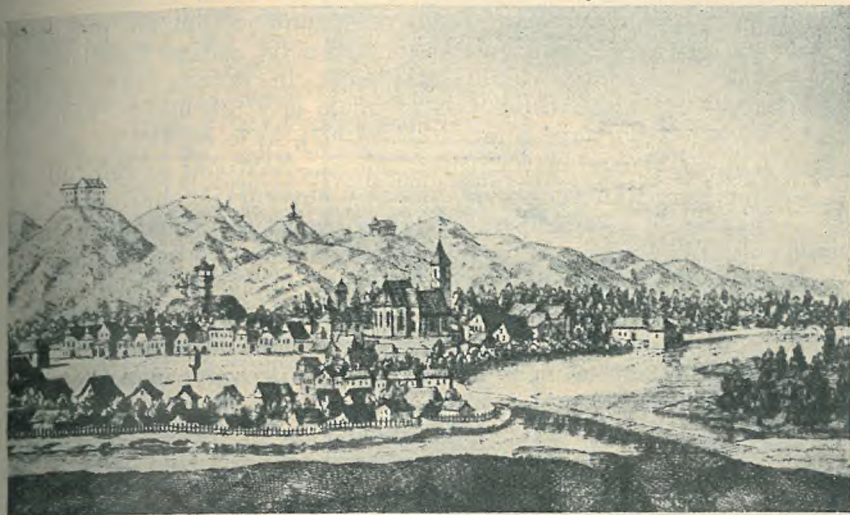
predikanta Štefana Kimerlinga, ki je menda izprva bival v mestu. Ko so pa došli od nadvojvoda strogi ukazi, je moral bežati čez bližnjo koroško mejo v Grienfels, odkoder so ga klicali, da jim je krščeval otroke, poročal in pokopaval. Po Karlovi smrti so začeli protestanti splošno drznejše nastopati. Kimerlingu je prepustil Janez Jurij Hurnass svoj dvor pred mestom za stanovanje in shode. Nameravali so pa zgraditi si lastno molilnico s pokopališčem in hišo za predikanta, kakor v Bednavi in pri Žalcu. Primeren svet je bil že kupljen, toda načrte jim je prekrizal odločni nastop ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja, ki je bil takrat vladarjev namestnik v Gradcu. Ukazal je podložnikom župnije v Starem Trgu, naj predikanta takoj primejo in zapro (1596). Vsem daljnjim poizkusom osnovati lastno luteransko občino so napravile konec reformacijske komisije.

Poleg Slovenjega Gradca je bilo še par luteranskih postojank v Šaleški dolini. Franc plem. Lichtenberg na Velenju in Jurij

pl. Trübenec na Gradišču (Schwarzenstein) sta imela že l. 1528 vsak po enega odpadlega meniha na svojih gradovih. L. 1540 je prešlo Velenje v posest plemenitih Wagen, ki so bili enako vneti luterani kakor njih predniki. Polastili so se šaleške podružnice Matere Božje v trgu Velenje in ondi prirejali luteranske bogoslužne shode, da bi se nova vera tembolj širila med ljudstvom. Za predikanta je bil tu l. 1574 neki Prus, po imenu Andrej Maier. Katoliški vikar Lackner poroča isto leto, da ga hodi poslušat nekaj plemičev (Höritch, Ramschüssel, Schayer, Freiburger) in dva krojača iz Velenja, ki razumeta nemško, »ker predikant je Nemeč, pridiguje, izpoveduje, obhaja in opravlja vse drugo v nemškem jeziku«. Ker z nemškim pridigarjem ni dosegel posebnih uspehov, si je velenjski graščak okoli l. 1590 priskrbel za trško cerkev Hrvata Ivana Doljanskega, ki je tu ostal do l. 1598. — Tomaž Hren je cerkev zopet pridobil katoličanom in jo leta 1600 (9. aprila) vpričo neštete množice ljudi iznova posvetil.

Tudi v Celju je luteranstvo koj iz početka našlo ugodna tla. Življenje meščanov je l. 1528 opisal mestni sodnik Janez Radmannsdorfer s sledečimi besedami: »Meščani popivajo, pojejo, imajo slaboglasne deklone, jedo ob petkih meso in ne hodijo v cerkev. Duhovniki kupujejo in prodajajo vino in žito, kar jim je že patriarh Nikolaj leta 1496 prepovedal.« Ni se čuditi, ako so bila tla za novo vero pripravljena. Že takrat sta kaplan Furtmüller in neki minorit oznanjevala Lutrove nauke. Kako je v naslednjih desetletjih protestantizem napredoval, nam ni znano. Šele l. 1575 čujemo o luteranskem predikantu, ki je pridigoval pri Janezu Helfenbergu v zgornjem in spodnjem celjskem gradu. Bil je to Jurij Maček, prej pridigar v Višnji gori. Deželni stanovi so ga najeli za predikanta celjskega okrožja (Viertelprediger) z letno plačo 80 goldinarjev. Naslednje leto so dobili protestanti tudi cerkev v Celju, ko jim je Konkordija Himmelberg prepustila kapelo sv. Trojice. Tu je prvi vpeljal luteransko bogoslužje sloviti David Rungius, ki je prišel na prošnjo Janeza Helfenberga iz Gradca nalašč k tej slavnosti in kapelo izročil Juriju Mačku. Toda nadvojvodovi odloki so kmalu pregnali predikanta iz Celja, ki se je zatekel k Erazmu Tumbergerju v Žalcu. Plemiči celjske okolice so z veliko vztrajnostjo delali na to, da si pridobe javno cerkev in razprežejo agitacijo po vsej celjski grofiji. Maček je obiskoval tudi kraje ob Savi in hodil pridigat celó na kranjsko stran v Hotemože pri Radečah, a je s tem povzročil hud spor s tamošnjim predikantom Hočevarjem. Leta 1580 so se plemiči celjskega okrožja obrnili na deželne stanove s prošnjo, naj poleg Mačka nastavijo še enega predikanta, ki bi bil zmožen slovenščine, »ker je omenjeno okrožje (četrtnja, Viertel) precej veliko, revno ljudstvo v njem pa čez mero vdano malikovanju, popolnoma zapeljano, in ena sama oseba ne zadoštuje za pastirstvo in za božjo službo«. Hkrati so kupili v Žalcu za 1000 goldinarjev primerno stavbišče za cerkev. A še isto leto jim je nadvojvoda zidanje prepovedal, »ker imajo pač pravico obstoječe cerkve porabiti za svojo božjo službo, ne pa zidati novih«. Deželni stanovi se vendar niso dali oplašiti. Na deželnem zboru v Gradcu so sklenili, da se mora nameravana cerkev vsekako postaviti in sicer

na lastnem svetu, kjer jim nadvojvoda ne more blizu. Za stavbišče so izbrali dvor Govče (Scharfenau) pri Žalcu, ki je bil v posesti Erazma Tumbergerja ter zapadel deželi zaradi neporavnanih dolgov. Tu se je v naslednjih letih gradila cerkev, pokopališče, šola in stanovanje za predikanta. Medtem so rabili za shode neko kovačnico na koncu trga, ki se še dandanes imenuje »lutrovska kapela«. Stvar ni šla gladko. Leta 1582 je nadvojvoda Karol v spremstvu svoje soproge prišel v Celje in na svojo veliko žalost spoznal, kako se širi protestantizem po mestu in okolici. Dne 26. julija je ukazal, da se mora pričeta zidava cerkve pri Žalcu ustaviti in tudi tamošnja lutrovska božja služba

Ljutomer.

odpraviti. Toda odborniki so se sklicevali na sklepe deželnega zbora v Brucku. Med vednimi prepovedmi nadvojvoda Karola in ugovori deželnih stanov se je zgradba nadaljevala in slednjič l. 1586 dovršila. Cerkev je imela obliko mnogokota, zidana je bila iz rezanega kamena in imela 20 marmornatih slopov. Kor (duhovsko svetišče) je bil obokan, ladja pa je imela lesen strop. Zidavo je dovršil laški stavbeni mojster Piegrato po načrtu deželnega stavbenika Franca Marbel. Stanovi so izplačali za zgradbo skupaj 20.000 tolarjev. Pokopališče je bilo obdano z močnim zidom in utrjeno z dvema stolpoma. Božja služba se je obhajala v nemškem in slovenskem jeziku. Predikant Jurij Maček je l. 1591 tu umrl. Njegov naslednik je bil Janez Weidinger, katerega so morali odstaviti zaradi razuzdanega življenja. Za njim sta službovala še Janez Pistor in Janez Doljanski, o katerem se izrečno poudarja, da je bil zmožen tudi slovenščine (»der windischen Sprache mächtig«). — Z velikimi stroški so si protestantski deželni stanovi vkljub vsem vladnim prepovedim postavili v Savinjski dolini močno postojanko,

ki je imela celjsko grofijo pridobiti za novo vero. Vendar poznejši dogodki dovolj jasno pričajo, da je slovensko prebivalstvo novi luteranski tempelj le težko gledalo in bilo sovražno veri grajske gospode.

Ker nadvojvoda ni mogel zabraniti zidave cerkve na plemiškem svetu, je skrbel tembolj, da se v Celju protestantizem ni razširjal. Leta 1593 sta vladna komisarja, arhidiakon Polidor Montagnana in župnik Mihael Kupič, odstavila luteranskega mestnega sodnika Viktorja Kralnika z njegovimi svetovalci vred in postavila na čelo mestne uprave same katoličane. Ko je prišel par tednov pozneje akvilejski patriarh Franc Barbaro na vizitacijo v Celje, ga je mestni svet slovesno sprejel, obljubil apostolski stolici pokorščino in vdanost in le prosil, naj bi se sveto obhajilo delilo meščanom »v tolažbo« pod obema podobama. Ko so bili poučeni, kako sodi o tej zadevi katoliška cerkev, so se odrekli tudi temu privilegiju in iznova zatrdili svojo pokorščino. — Mestno župnijo sv. Danijela je v teh hudih časih vodil M i h a e l K u p i č (Cupitianus, 1584—1597), ki je bil Celjan po rodu, magister prostih umetnosti in modroslovja. Nastopal je zelo odločno za pravice katoliške cerkve in užival v slovenskih pokrajinah velik ugled. Bilo mu je v zadoščenje, da je še pred svojo smrtjo videl Celje zopet pokatoličanjeno, pa tudi lutrovsko postojanko pri Žalcu je imel kmalu zadeti pogubonosni udarec.

Izven celjskega okrožja so se le posamezni plemiči javno kazali za luterane, vendar se je bilo ljudstvo tu in tam odtujilo katoliškemu bogoslužju. V krajih za Savo je oznanjeval lutrovstvo okoli leta 1590 Anton Neapolitanus, ki je bil menda Italijan po rodu, ker čitamo, da je prej oznanjeval evangelij v nemškem in italijanskem jeziku. Leta 1594 je bil v Rajhenburgu in tožil, da mu zelo nasprotujejo Hrvatje, ki so se v bližini naselili. Deželni stanovci so imeli takrat patronsko pravico v Brežicah in mu ponudili to župnijo. Toda Neapolitanus jim je odpisal: »Brežičani so že dolgo let popolnoma vtopljeni v papeštvo. Tudi če bi jim sam Sin Božji pridigoval, bi jih ne bilo mogoče spraviti od tega praznoverja.« Le če ga bodo stanovci ščitili, hoče sprejeti župnijo. — Drugih poročil o luteranstvu ob Savi nimamo. V Sevnici še spominja nanj takozvana »Koncilijeva klet«, ki je nekdanj služila za luteransko kapelo in kjer je še nedavno bil ohranjen glagolski napis: »V pana Boga mi ufanje.«

Verska zmeda med ogrskimi Slovenci.

Še mnogo bolj, kakor v drugih pokrajinah, so bili Slovenci na Ogrskem v vsem svojem javnem življenju odvisni od nekaterih plemenitašev, ki so imeli obsežna posestva in z njimi tudi veliko oblast nad cerkvami, duhovniki in ljudmi, ki so bili na njih naseljeni. Zato je bilo tu razširjanje nove vere predvsem delo nekaterih močotcev, ki so po geslu: »Čigar je pokrajina, tisti ima določati tudi vero«, ukazovali svojim podložnikom, katere vere se morajo oprijeti. Luteranstvo, kalvinstvo in katoličanstvo so se par stoletij na Ogrskem vedno menjavali. Zmeda je bila tem hujša, ker so bili verski boji v

zvezi z raznimi upori in prevrati političnega značaja in so tudi Turki mnogokrat vmes posegli. Luteranstvo je na Ogrskem doseglo popolno zmago šele v začetku 17. stoletja, a se je mnogo dalj držalo, kakor po avstrijskih deželah. Še danes je med ogrskimi Slovenci nekaj luteranskih pastorjev, ki skrbe za slovenske protestante, pomešane med katoličani po raznih župnijah in vaseh. Vendar se njih število vedno bolj krči.

Priimek »ogrskega Lutra« je dobil odpadli menih Matija Devaj, katerega je Melanhton poslal na Ogrsko, da razširja novo vero. Posrečilo se mu je pridobiti za svoje namere vplivnega palatina, Tomaža Nadasdy, ki je bil takrat veliki župan Železne stolice. Ta mu je dal pravico, da sme po vsej Železni županiji oznanjevati Lutrove nauke in je tudi sam z ženo vred prestopil k protestantstvu. Kmalu so došli še drugi predikanti iz Wittenberga, med njimi neki Hrvat, Drugec Janoš po imenu. Te ga je Tomaž Nadasdy poslal v slovenske pokrajine proti Muri, vendar o njegovem daljnjem delovanju ni ničesar znanega.

Za Nadasdyjem so se kmalu še nekatere druge odlične družine poluteranile, tako Batthyany in Sechy. — Batthyanyji so imeli v posesti Novi Grad (Güssing) in Kisek (Güns), kjer že zgodaj nahajamo protestantsko tiskarno (1558). Večji del slovenskega ozemlja pa je bil pod oblastjo grofov Sechy, katerim sta pripadali Sobota in Gornja Lendava. Po bitki pri Mohaču so si znali pridobiti celó zavetništvo in upraviteljstvo cistercijanske opatiije v šent Gotthardu, pod katero je spadalo več slovenskih vasi.

Protestantska propaganda se je izprva širila posebno s štajerske strani, kjer je bila Radgona glavno središče. Promet z obmejnimi kraji Ogrske je bil zelo živahen. Zlasti slovensko prebivalstvo je pogosto prihajalo v mesto na semnje in cerkvene slavnosti, kar so luterani

Jurij III. Zrinjski.

za svoje namene dobro izrabili. Pri molilnici, ki so jo postavili izven mesta kraj Mure, so vzdrževali poleg nemškega tudi po enega slovenskega pridigarja in na razne načine vabili ljudi k svojim shodom. Ko so bili l. 1598 predikanti izgnani iz avstrijskih dežel, so našli pri obmejnih ogrskih plemičih varno zavetje. Jurij Sechy jih je nastanil v gornjelendavskem in sobotskem gradu, odkoder so pogosto prihajali v štajerska in koroška mesta, posebno v Radgono. Protestantška molilnica je nastala v Petancih blizu Tišine. Leta 1601 poroča tamošnji predikant Hans Walter, da je ob preteklih (binkoštnih) praznikih imel mnogo ljudi iz Štajerske, Koroške in celó iz Ljubljane. S pomočjo plemstva so se luterani polastili tudi katoliških župnih cerkvá. Jurij Sechy jim je izročil okoli leta 1605 župniji Matere Božje v Tišini in sv. Jurija (Viz-Lendva), ki slučajno nista imeli dušnih pastirjev. Velik vzlet je dobilo luteranstvo za časa Bočkajevih nemirov. Štefan Bočkaj iz Debrečina si je nabral močno vojsko iz ropa in boja željnih hajdukov, ki so se klatili po deželi, se dvignil z njimi v obrambo protestantstva in kalvinstva proti cesarju Rudolfu II. in stopil v zvezo s Turki. Razni boji in praske, ki jih je imel s cesarskimi četami na zapadu, so posebno hudo zadeli slovenske pokrajine. Njegovi »Krucí« so kakor Turki klali, plenili in požigali po obmejnih pokrajinah. Ko je Rudolf sklenil z Bočkajem mir na Dunaju (23. junija 1606), so dobili državni stanovi, to je magnati, plemiči, mesta in kralju podložni trgi svobodo veroizpovedi, vendar naj bi katoličanom ne jemali cerkvá in jim odvzete vrnili. Kako je z veroizpovedjo na deželi, o tem dunajski mir ni ničesar določil. Ogrsko plemstvo pa se ni brigalo za postavne omejitve, ampak je na svojih posestvih katoličanom odvzelo cerkve in vpeljalo luteranstvo ali pa kalvinstvo. Sechy Jurij, Batthyany Franc in Nadasy Tomaž so svoje slovenske podložne kmete deloma z obljubami in darili, deloma z grožnjami in kaznimi pridobili za novo vero. Vse župne cerkve, kolikor je bilo slovenskih v Železni županiji, so prišle luteranom v roke. Predikanti se niso upali takoj opustiti katoliških šeg in navad, da bi ne vzbudili med ljudstvom odpora. Opravljali so božjo službo v mašni obleki, kipe in slike Matere Božje in svetnikov pustili v cerkvah, praznovali so Marijine praznike, pridržali izpoved na uho in nosili hostijo bolnikom, vpeljavali ženske po porodu in ukazali zvoniti ob hudi uri. Tako se je marsikje prevrat izvršil, ne da bi ljudstvo opazilo velike spremembe. L. 1627 so bile na ukaz protestantskega konzistorija obiskane in popisane vse »slovenske cerkve« v Železni županiji. Iz zapisnika posnamemo, da so imeli takrat protestanti v posesti sledeče župnije: sv. Helene v Pertoči, sv. Jurija v Rogačovcih, sv. Nikolaja v Soboti, Matere Božje v Tišini, sv. Benedikta v Ivanovcih, sv. Nikolaja v Selu, sv. Nedelje v Gornjepetrovcih, v Gornji Lendavi, Gornjem Siniku in v Martijancih. Škofje v Gjuru (Raab) so bili nasproti plemiški nasilnosti popolnoma brez moči. Včasih so poslali katoličanom kakega hrvaškega jezuita, da jih je potolažil in potrdil v zvestobi do stare cerkve. Za redno dušno pastirstvo pa niti duhovnikov niso mogli dobiti. Zato se je med katoliškimi Slovenci vpeljala izjemna naprava, da so neoženjeni možje svetnega stanu izvrševali duhovna opravila, v kolikor ni bilo nujno

potrebno mašniško posvečenje. Tem možem, ki so dobili za svoj posel od škofa posebno pooblaščenje, so rekli »licentiatu« (pooblaščenec). V svojih opravilih so bili podložni in odgovorni bližnjemu katoliškemu župniku. Oblečeni v črn talar in koretelj so ob nedeljah čitali ljudstvu list in evangelij, krščevali otroke, poročali ženine in neveste, spremljali in blagoslovljali mrliče. Taki »licentiatusi« se omenjajo v Čöpincih, v Dolencih in v Selu.

Verska zmeda med ogrskimi Slovenci se je še povečala, ker se je poleg luteranstva tudi kalvinstvo med nje zaneslo. Sechy Tomaž je bil kalvincem bolj naklonjen kakor pa luteranom in je celó kalvinskega superintendenta k sebi poklical, da se z njim dogovori o daljnjem postopanju (1631). Med predikanti obeh veroizpovedi je večkrat prišlo dorazpora in prerekanja, ne le zaradi bogoslovnih vprašanj, temveč tudi zaradi dohodkov, ki so jih drug drugemu kratili. Pouchno je v tem oziru neko pismo iz l. 1652, čigar prepis hrani župni arhiv v Martijancih. Med luteranskim in kalvinskim predikantom, ki sta bivala v tej vasi, je nastal tak prepir, da je bilo treba poklicati na pomoč turško vojaško oblast

Jurij IV. (mlajši) Zrinjski.

v Veliki Kaniži (Nagykanisza). Turški aga je nato izdal sledeči odlok: »Martijanskim prebivalcem v komitatu Vas. — Mi najvišji aga trdnjave Kaniža vam vsem, ki ste v Martijancih, od malega do velikega damo naznanje, ko bodete to pismo brali, da je prišlo k nam izmed vas 14 do 18 vaščanov s pismom zapečatenim s pečatom vsega komitata. Razumeli smo vse, kar je v pismu pisano, da naj spada vsak k svoji veri, kalvinec naj vzdržuje kalvinskega predikanta, luteran pa luteranskega in vsak naj plačuje svojemu predikantu. Mi kaniški aga to ukazujemo; prenašajte zvesto drug drugega, ako ljubite svoje glave. Živite v miru med seboj; tudi oba predikanta naj sta mirna, ker če se bodeta prepirala, plačala bodeta s svojimi glavami. Luteran naj plača luteranu, kalvinec pa kalvincu. Te ga se držite!«

Verska novotarija, ki se je razširila med ljudstvom po prizadevanju zemljiške gospode, je izgubila glavno oporo, ko se je plemstvo pričelo zopet vračati v katoliško cerkev. Ta prevrat se je izvršil

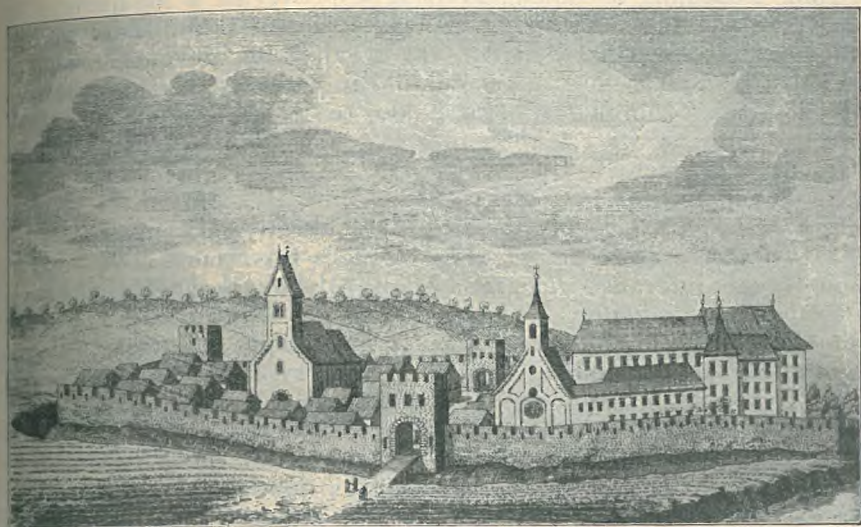
deloma že v drugi polovici 17. stoletja. Batthyany Adam, Nadasdy Franc in Sechy Peter, trije največji vlastelini na slovenskem ozemlju, so se takrat povrnili v naročje katoliške cerkve. Batthyany je v 15 dneh s svojih posestev okoli Novega Grada (Güssing) izgnal vse kalvinske pridigarje. Tudi Sechy in Nadasdy sta se mnogo trudila, da spreobrneta podložne kmete. Župne cerkve v Tišini, pri Sv. Juriju, Soboti, Martijancih, Čöpicih in na Selu so po osemdesetih letih zopet dobile katoliške duhovnike; z gornjelendavskega in sobotskega gradu so bili luteranski predikanti pregnani. Sechy Peter, ki je bil po svojem spreobrnjenju zelo vnet katoličan, bi bil skoraj gotovo tudi druge cerkve luteranom vzel, ako bi bilo dobiti dovolj slovenskih katoliških duhovnikov. Umrl je brez potomcev kot zadnji svojega rodu leta 1684.

Novi mejnik v zgodovini ogrskih verskih homatij je postavil državni zbor v Ödenburgu leta 1681. Na podlagi njegovih razprav je cesar Leopold I. izdal odlok, ki je sicer priznaval svobodo veroizpovedi, a dovoljeval luteranske in kalvinske cerkve le na določenih krajih. V Železni županiji sta bili za luterane taki »artikularni mesti« Csoba blizu Kiseka in Dömölk pri Malem Celju, za kalvince pa Ör. Po drugih krajih bi bili morali predikanti cerkve, ki so jih bili »papincem« vzeli, zapustiti. Vendar je še preteklo skoraj pol stoletja, preden je prišlo do popolne izvršitve tega sklepa, dasiravno so jo že imenovani plemiči med Slovenci pripravljali. Gorenji Sinik je Batthyanyjeva rodbina leta 1717 luteranom odvzela. Karol VI. je slednjič na prošnjo gjurskega škofa in kardinala Zinzendorfa odločil, da se morajo v Železni županiji katoličanom vrniti vse cerkve, ki so nekdanje bile njihova lastnina. Zdaj je bila predikantom zadnja ura (1732). Dva izmed njih, pri Sv. Benediktu in v Gornjih Petrovcih, so morali pandurji izgnati, ker se nista hotela ganiti s svojega mesta, selski predikant je šel v Csobo za slovenskega pridigarja, križevski »farar« pa se je pokatoličnil in dobil na štajerskem v nekem gradu skromno službo. Protestantски kantorji in učitelji so ob prihodu katoliških župnikov prisegli na katoliško veroizpoved in večinoma ostali na svojih mestih.

Cerkve so bile zdaj v rokah katoličanov, toda ljudstvo se vendar ni takoj spreobrnilo. Preveč dolgo je protestantstvo tu gospodovalo. Skoraj poldrugeto stoletje so luterani in kalvinci rohnili zoper »papinsko malikovanje« in več rodov je bilo zapored vzgojenih v novi veri. Luteranstvo je že prešlo ljudstvu v meso in kri. Iz zapisnika prve katoliške vizitacije l. 1678 spoznamo, da so se med Slovenci Železne županije ohranili komaj ostanki katoličanstva. V Tišini je bilo n. pr. od 1492 prebivalcev le 255 katoliških; v župniji sv. Benedikta, ki je imela še predikanta Blaža Keresturi, po rodu Hrvata, so navedeni le 4 katoličani, v Selu so bili sami protestanti razen par otrok, ki so jih menda starši dali katoliškemu župniku krstiti; pri Sv. Sebastijanu je bilo 5 katoličanov, v Zgornji Lendavi, kjer je bil že katoliški župnik Jurij Szikili, po rodu Madjar, je med 982 prebivalci 79 priznavalo katoliško veroizpoved. Umevno je, da si je spričo teh razmer katoličanstvo le polagoma zopet moglo osvajati tla in je bilo treba sto-

letnega poučevalnega in vzgojevalnega dela, preden je bila večina prebivalstva zopet katoliška.

Po odloku cesarja Karola so bili protestanti v enakem položaju, kakor sto let prej katoličani. Imeli niso niti cerkvá niti duhovnikov. Okoli Velike noči so imeli navado potovati v Csobo na spoved in »božjo večerjo« (obhajilo). Mnogo se jih je tudi izselilo v šomodsko županijo, ko se je kraj Šurd uvrstil med »artikularna mesta« in se je tam smela graditi luteranska cerkev. L. 1718 je Marija Magdalena Nadasdy, vdova grofa Draškoviča, na prošnjo štirih mož (Mihael Bognar, Blaž Rapoša, Ivan Rapoša in Martin Drole) podarila izseljencem pusto

Ormož.

Liso. Še isto leto je odpotovalo 14 slovenskih rodbin iz Železne stolice in se naselilo v novem domovju. Kmalu so sledile še druge, ker so grofi Festetics v Csurgò radi prepustili svoja prazna, neobdelana zemljišča novim kolonom. Tako so nastale v šomodski županiji (Somogy) slovenske vasi: Mihaly, Sand, Liszò, Sz. Peter, Bükkösd, Sz. Pal, Porrog, Pat, Szent Kiraly, Vese, Bereny, ki so pripadale protestantski občini Šurd. Za »fararje« so imeli izprva madjarske kalvince. Prvi slovenski župnik je bil Adam Berke. Prva duša te slovenske kolonije pa je bil glasoviti Štefan Küzmics, ki jim je župnikoval od l. 1755 do 1779 in spisal več nabožnih knjig. Še mnogo bolj kakor v Csobo, so zdaj slovenski luteranci Železne stolice o Veliki noči potovali v Šurd, da slišijo slovensko pridigo, prejmejo vesoljno odvezo in obhajilo. Pri tej priliki so obiskali tudi svoje znance v bližnjih slovenskih vaseh in se pogodili z veleposestniki za košnjo, žetev in mlačvo v letnih mesecih. Za Küzmičem ni bilo več slovenskih župnikov. Madjarski predikanti so na izrečno zahtevo ljudem še včasih čitali s prižnice

nekatero slovenske molitve, a kmalu je tudi to izostalo. Vedno obče-
vanje z Madjari in madjarske šole so tekom 19. stoletja pogoltnile ta
najvzhodnejši slovenski jezikovni otok. Dandanes le še slovenska
imena, kakor: Smodič, Berke, Kramar, Lipič, Novak, Flisar, Kuhar,
Krečmar, Lončar, in nekateri ljudski običaji spominjajo na prvotno
pokolenje prebivalstva.

Veliko manj, kakor med Slovenci Železne županije, se je pro-
testantstvo udomačilo pri njihovih južnih sosedih v komitatu Sala.
Tu sta bili Stara ali Spodnja Lendava in Turnišče glavni župniji, obe
podložni lendavskim grofom Banfyjem ali Baničem, ki so jim bili
patroni. Pokrajina ob dolnji Muri se je prištevala k Medjimurju in
bila v cerkvenih stvareh podložna zagrebskemu škofu. Zato so bili
duhovniki, ki so prihajali pastirovat k salajskim Slovencem, skoraj
sami Hrvati. Vpeljava nove vere je bila tu v zvezi z verskim prevrat-
tom v bližnjem Medjimurju. Pa kakor se je tam že par desetletij
obnovilo katoličanstvo, tako je tudi na lendavskem gospostvu kmalu
zavladala stara vera.

V Medjimurju je vpeljal kalvinstvo Jurij III. Zrinjski, ki je imel
častno službo ogrskega »tavernika« in je bil hkrati veliki župan salajski.
Od l. 1570 naprej se je priznaval za očitnega privrženca nove vere in
je po nasvetu luteranskega barona Nikola Mlakovačkega (Mallakoczy),
ki je bil njegov zaupni prijatelj, dal s silo iztirati vse katoliške
duhovnike s svojih posestev. Cerkve so deloma razrušili, deloma
porabili za svetne namene; le v samostanu sv. Helene kraj Čakovca
so pavlinski menihi še nekaj časa vzdrževali katoliško božjo službo.
Deset let pozneje je bila tudi ta zadnja katoliška postojanka poru-
šena in menihi razkropljeni. — Dogodki v Medjimurju so vplivali tudi
na prekmursko pokrajino. Nikolaj Banfy s Spodnje Lendave je imel
Jurijevo sestro Uršulo za ženo, ki je bila enakega duha, kakor njen
brat. Zato se ni čuditi, da je tudi na Banfyjevem gradu zavladalo kal-
vinstvo. Njegov dvorni pridigar je bil kalvinec Jurij Kulcsar. V
koliko je kriva vera prodrla med ljudstvo, se žal ne dá ugotoviti. Koncem
16. stoletja sta se zatekla v Medjimurje slovenska predikanta Zno-
jilšek in Felicijan Trubar, a o njunem delovanju manjka poročil.
Strogima luteranoma je bilo tudi kalvinstvo, ki je tod vladalo, zelo
neprijetno in ju je kmalu prepodilo.

Zanimivo je, da se je tudi v slovenskih in hrvatskih pokrajinah
na Ogrskem novoverska propaganda zlasti posluževala tiska in knjig
za svoje namene. Prvi je osnoval protestantsko tiskarno l. 1536 Tomaž
Nadasdy, ogrski palatin in ban hrvatski, na svojem posestvu Novi
otok (Uj Sziget) poleg Sarvara v Železni županiji; enako so imeli
tiskarne Batthyanyji v Novem Gradu (Güssing) in Kiseku (Güns), kjer
je deloval Janez Mandelc po svojem odhodu iz Ljubljane. Skupno se
omenja na Ogrskem v 16. stoletju okoli 30 potujočih tiskarjev, ki so
bili hkrati stavci, tiskarji, korektorji, rezali in ulivali so črke, a bili
so hkrati tudi knjigovezi in knjigočrčci. Večinoma so izšle iz teh
tiskarn madjarske in nemške knjige. — Slovence in Hrvate je pre-
skrbnjevalo s knjigami Ungnadovo tiskarsko podjetje. Kranjski trgovci
in kramarji so na semnjih in po hišah ponujali Trubarjeve in Dalma-

tinove knjige. Ker ljudstvo ni znalo čitati, se tiskani protestantski nauki sicer niso tako hitro med ljudstvom razširili, kakor bi bili želeli njih razširjevalci, vendar so tu in tam nastali krožki vernih poslušalcev, katerim so poedini pismeni ljudje ob nedeljah ali ob delavnikih zvečer čitali iz protestantskih knjig. Zelo je pospeševalo razširjanje novih naukov tudi to, da so jih podajali protestantski književniki v vezani besedi, v obliki himen in pesmi, ki si jih je ljudstvo tem lažje zapomnilo, ker so se prepevale po starih znanih napevih. Na semnjih, ob cerkvenih slavnostih, na ženitvah in drugih ljudskih veselicah so se glasile protestantske pesmi.

Ko je Ungnadovo književno podjetje na Virtemberskem zamrlo, je Jurij Zrinjski ustanovil tiskarno v Nedelišču, kjer je na svoje stroške dal tiskati nekaj hrvatskih knjig, ki jih je napisal župnik Mihael Bučić. Skoraj ob istem času čujemo o tiskarni v Dolnji Lendavi, kjer je deloval tiskar Rudolf Hofhalter z Dunaja. Banfyjeva tiskarna menda ni izdala nobenih slovenskih in hrvatskih knjig, pač pa je natisnila par madjarskih del njegovega grajskega predikanta Jurija Kulcsarja.

Velik prevrat v korist katoliške cerkve se je zgodil na Ogrskem, ko je Ferdinand II. leta 1619 dobil kraljevo krono in potolkel upor erdeljskega vojvoda Bethlena. Zdaj so se najodličnejši magnati in plemiči odrekli protestantstvu in prestopili na Ferdinandovo stran, o katerem so vedeli, da je odločen katoličan. Takrat je odzvonilo tudi kalvinstvu v Medjimurju. Jurij IV. Zrinjski je bil leta 1623 v samostanski cerkvi sv. Helene slovesno sprejet v naročje katoliške cerkve in je takoj pokazal izpmembo svojega verskega naziranja s tem, da je ukazal vse protestantske predikante s svojih posestev s silo iztirati. Ob istem času se je morala izvršiti izpmemba tudi pri Banfyjevi družini v Dolnji Lendavi, ker čitamo med cerkvami, ki so bile pod Jurijem IV. Zrinjskim protestantom odvzete, tudi Turnišče kraj Mure. Zagrebški škof Benko Vinkovič (1637—1642)

Štefan Bočkaj.

se je posebno trudil za spreobrnitev novovercev v Medjimurju in posrečilo se mu je mnogo kalvincev spreobrniti. V naslednjih desetletjih se še tu in tam pojavljajo predikanti, n. pr. v Turnišču leta 1631 neki kalvinec Andrija Hidegkuti, ki je imel za naslednika zopet luteranskega pridigarja. Vendar se verska novotarija tu nikdar ni tako ukoreninila, kakor med Slovenci v Železni županiji in kmalu so bili zadnji sledovi protestantstva na dolnjelendavskem gospostvu zabrisani. Leta 1829 so tu našteali še 21 protestantov, ki se tudi najnovejši čas niso mnogo pomnožili. Ljudstvo je s čudovito vztrajnostjo pretrpelo hude čase notranjih uporov, verskih bojev, turških navalov in ohranilo svoj prvotni katoliški in slovenski značaj.

Luteranske razprtije na Koroškem.

Prve kali luteranstva so zanesli na Koroško dijaki z nemških vseučilišč in rudarji, ki so se priseljevali iz Saksonskega, Švabskega in Solnograškega v koroške zlate, srebrne in svinčene rudnike.

V kratki dobi 50 let (1504—1555) ni nič manj ko 29 Korošcev študiralo v Vittenbergu, duševnem središču vsega luteranstva. Med dijaki nahajamo večinoma plemiče in meščanske sinove, ki so potem na gradovih kot velmožni posestniki ali pa kot vzgojitelji in predikanti širili luteranstvo. Izmed koroških plemiških rodbin se je najprej rodbina Ungnadov postavila na stran novovercev. Ungnadi so imeli v posesti grad Waldenstein v Lavantinski dolini in Sovnek (Sonneck) pri Dobrli vasi. Bili so menda prvi, ki so si na svojih gradovih vzdrževali predikante. Grad Waldenstein je postal kmalu zbirališče in zavetišče vseh protestantov iz okolice. Tu je nastala protestantska šola, kjer so poleg Ungnadovih podložnikov tudi drugi kmečki otroci dobivali pouk. Katoliški duhovniki iz župnij Breitenneck in Theissenneck, kjer so Ungnadi imeli patronstvo, pa so bili pregnani.

Najbolj se je učvrstilo luteranstvo med koroškimi Nemci zaradi priseljevanja protestantov iz Nemčije. V rudokope Visokih Tur je že l. 1520 prišlo mnogo rudarjev iz Saksonskega, celó nekaj Lutrovih rojakov iz Eislebna. Po visokoležečih, od katoliških župnij oddaljenih krajih severne Koroške (Möllthal, Lieserthal in Maltathal) se je hitro razširila nova vera. Kmečki upor l. 1525, katerega so se tu udeleževali zlasti rudarji, je bil že v znamenju protestantstva proti oblasti solnograških škofov. Načelnik upornih rudarjev, Weitmoser, je največ storil za razširjanje Lutrovega nauka. Tu se je lutrovstvo tudi najbolj ukoreninilo in do danes ohranilo.

S priseljevanjem iz Nemčije se je ustanovila tudi nova, trdna protestantska postojanka v Celovcu.

Celovec je bil v začetku 16. stoletja v primeri s št. Vidom, Beljakom in Velikovcem še neznan kraj. Leta 1514 ga je zadela huda nesreča, da je do tal pogorel. Mnogo meščanov je takrat zapustilo žalostno pogorišče in si drugod poiskalo domovja, kar jih je ostalo v mestu, niso imeli dovolj sredstev, da bi si postavili zidane hiše. Zato je cesar Maksimilijan l. 1518 grobljo mesta Celovca z okolico vred podaril deželnim stanovom, da si tam sezidajo trdnjavo. »v ka-

teri bi imeli plemiči in prelati ob vojni z neverniki in verniki, ob sovražnih navalih in uporih varno zavetišče in bivališče«. Celovski meščani, kar jih je v podrtinah še ostalo, so se sicer upirali priti pod oblast deželnih stanov, pa ugovori niso nič pomagali. — Stanovi so zdaj sezidali novo mesto po natančno določenem načrtu. Plemiške družine, kakor Khevenhüllerji, Paradeiserji, Seenussi, Rauberji, Egki, Etnauerji, Ungnadi in drugi so si tu postavili svoje hiše. Ulice so bile izpeljane v ravni črti in se pravokotno rezale. Mesto je bilo z mogočnimi nasipi in jarki dobro utrjeno, za sovražnike celó nedostopno. Toda manjkalo mu je še prebivalcev. Stanovi so se s pozivom obrnili na nemška mesta, zlasti na ona, kjer so koroški plemiči takrat študirali, naj jim pošljejo spretnih rokodelcev, trgovcev in obrtnikov.

Celovec.

Novi meščani so došli zlasti iz Saksonskega, Bavarskega in Virtemberskega. Tudi plemstvo je privabilo v svoje domove večinoma posle iz tujine. — Slovensko prebivalstvo je bilo v novem Celovcu takoj iz prvega početka naseljeno. Zapisniki mestnega sveta in lutrovske krstne knjige nam izkazujejo mnogo Slovencev, ki so bili trgovci, rokodelci, dninarji ali posli.

Z nemškimi kolonisti je prišlo v Celovec tudi lutrovstvo. Saj sta bili Saksonski in Virtemberska takrat njegovi glavni trdnjavi. Plemstvo je imelo protestantske vzgojitelje, na mestni šoli so bili nameščeni protestantski učitelji, ki so vpeljali nekatoliške učne knjige, z nemškimi in slovenskimi knjigami se je širila novoverska propaganda. Radi strogih odlokov cesarja Ferdinanda se sicer nova struja še ni upala nastopiti s svojim bogoslužjem, toda prebivalstvo je bilo kmalu katoličanstvu zelo odtujeno. Celovski duhovniki so bili nasproti novemu toku brez moči in so večinoma opravljali cerkvene pobožnosti v praznih cerkvah.

V cerkvenem oziru je takrat spadalo mesto še h gosposvetski župniji. Tamošnji dekan je imel v Celovcu vikarja (namestnika) in

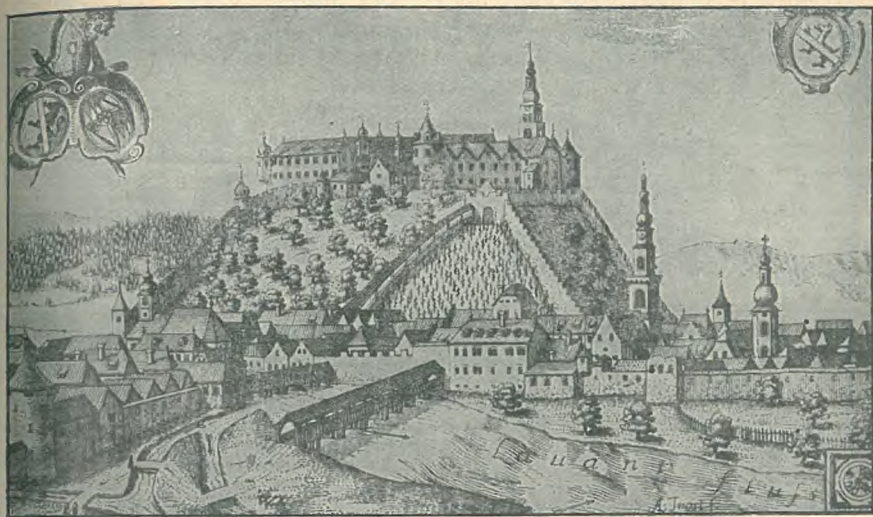
dva kaplana; špitalsko cerkev sv. Duha je oskrboval poseben duhovnik, ki ga je nastavljal mestni svet. Celovski protestanti so bili kmalu tako mogočni, da so hoteli imeti odločilno besedo pri nastavljanju mestnega vikarja. Pod njihovim vplivom je gosposvetski dekan leta 1560 poveril to službo Martinu Knorru, ki se je priselil iz Katave na Češkem. Knorr je bil privrženec nove vere in je to kmalu tudi javno pokazal. Pod zaščito gradnika Avgušтина Paradeiserja in mestnega sodnika Andreja Permerja je leta 1563 odpravil mašo in vse druge katoliške pobožnosti. Ob istem času je dal mestni svet zapreti cerkvico sv. Duha, češ, da se v njej počenja »grdo malikovanje«, in ukazal Knorru, naj tiste osebe, ki še hodijo k maši, pozove k sebi in odvrne od te razvade. V naslednjem letu se je opustila procesija sv. Rešnjega Telesa. Zdaj je luteranstvo v Celovcu tako splošno zavlada, da je le nekaj družin v šentviškem predmestju ostalo še katoliških.

Knorrov naslednik je bil že javno znan protestantski pridigar. Gosposvetski dekani so bili popustljivi dovolj, da so prepustili protestantom obe mestni cerkvi, sv. Egidija in sv. Duha, in si dali vsiliti za vikarje same predikante. Mestni svet jim pa kmalu ni več predlagal mestnih duhovnikov v potrjenje, ampak jih svojevoljno nastavljal in odstavljaj. Leta 1572 so bili v Celovcu nastavljeni štirje predikanti. — Mesto se je radi novega priseljevanja iz Nemčije vedno bolj razširjalo. Nastala so nova poslopja, šole in razni drugi vzgojni zavodi, ki so imeli na mladino veliko privlačno silo. Ni dvoma, da pripada najživahnejši razvoj mesta Celovca njegovi protestantski dobi. Mestno življenje je imelo tudi popolnoma protestantski značaj. Nestrpnost do katoličanov je bila tolika, da niso trpeli v mestu nobenega katoliškega pojava. Ko glavna mestna cerkev sv. Egidija še ni bila v oblasti protestantov, je nekoč gosposvetski dekan hotel v njej opraviti božjo službo. Toda četa protestantov ga je napadla, mu odvzela skrinjo s cerkveno obleko in njega samega ranila. S težavo se je rešil v bližnjo hišo. Mnogo so morali pretrpeti tudi romarji, ki so šli mimo mesta h Gospe Sveti. Opata Jurija iz Vetrinja, ki je peljal tako procesijo mimo Celovca, so luterani nekoč ob mestu pri šentviških vratih s kamenjem nagnali.

Za Slovence, ki so bivali v Celovcu in bližnji okolici, je tedanji mestni svet dokaj skrbel, ker jih je hotel pridobiti za novo vero. Prepustil jim je špitalsko cerkev sv. Duha v izključno uporabo za luteransko bogoslužje. Pridige in drugi obredi so se tu vršili v slovenskem jeziku, vendar so za predikante nastavljali skoraj same Nemce, ki so bili večji slovenskega jezika. Pod Knorrom je bil leta 1569 tu nastavljen Hans Gotscheer, prej predikant v Višnji gori in po primku soditi rojen Kočevar. Za njim se omenja Anton Leban, ki pa celovškimi veljakom menda ni ugajal, ker so morali leta 1571 prositi slovenski meščani in kmetje iz okolice deželni odbor, naj jim Leban še puste za slovenskega pridigarja. Vendar s prošnjo niso uspeli. V naslednjih treh desetletjih (1572—1600) sta bila slovenska pridigarja pri Sv. Duhu Gregor Körbl in Gregor Faschang.

Iz zapiskov mestnega sveta še povzamemo, da je slovenski predikant imel izprva 80 goldinarjev plače in prosto stanovanje, kar je bilo

dovolj malo v primeri z nemškimi predikanti, ki so imeli na leto po 200 do 350 goldinarjev, poleg tega pa še hiše in vrtove. Radi vednih prošenj se je Faschangu zvišala plača l. 1599 na 150 goldinarjev. Slovenski pridigar je imel oskrbovati mestni špital in župnijske posle: pridige, krste, poroke, pogrebe pri slovenskih meščanih in okoličanih, ki so vsi pripadali k samostojni slovenski župniji sv. Duha. Od leta 1583 dalje so imeli tu predikanti tudi svoje (nemške) krstne, poročne in mrliške knjige, ki nudijo zanimiv vpogled v tedanje življenjske razmere Slovencev v Celovcu. — Luteranstvo je tu zaseglo razen mestnega prebivalstva le še bližnjo slovensko okolico severno od Celovca.

Volšperg.

Nasilni prevrati, bodisi verski, bodisi državni, povzročajo navadno vselej propadanje discipline in nramnega reda, razbrzdanost v mišljenju in življenju, nestrpnost in sovražnost. Vse to se je pojavilo tudi v Celovcu. — Luteranstvo se je kmalu ločilo v razne sekte, ki so se med seboj napadale in prepirale. Najsrditejši med njimi so bili pristaši Matija Frankoviča Vlašiča, tako zvani flakcijanci. Na Koroškem je imela ta struja med predikanti in ljudstvom mnogo privržencev v Beljaku, Pliberku, Gmündu, Špitalu, na Lurnskem polju. Hvalili so se, da so Lutrov nauk najčisteje ohranili, in se odlikovali z brezobzirnimi, strastnimi napadi na svoje nasprotnike. V Celovcu sta bila Hijeronim Haubold, ravnatelj plemiške šole, in Andrej Lang, mestni predikant pri glavni cerkvi, odločna flakcijanca, a hkrati z njima je služboval tudi Ambrož Ziegler, njun strasten nasprotnik. Prepir se je zanesel v šolo in na priznico, kjer se je nadaljeval s tako srditostjo, da je slednjič mestni svet vse tri vročekrvne luterane iztiral iz mesta. Prav Andrej Lang, ki je bil prej predikant na Ungnadovem gradu Walden-

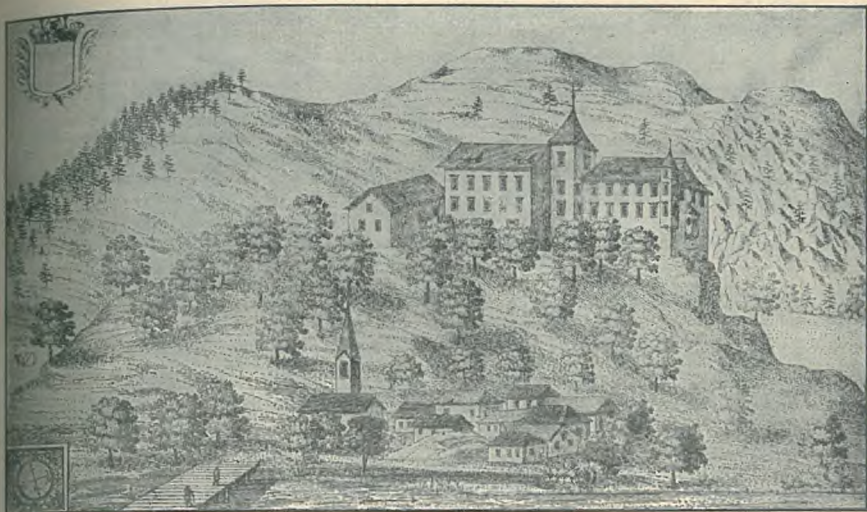
stein in v Celju, nam npravno življenje v Celovcu slika v zelo temni luči: »... Sedaj se žalibog tako godi, da večji del ljudi ob novi veri postaja le slabejši.« Množe se tožbe o popivanju med božjo službo, o malomarnosti nasproti cerkvenim prireditvam, o prešuštvovanju in razuzdanosti med gospodo in meščani. Za opomine in grajo pridigarjev so imeli le posmeh in zaničevanje. Ko je bil neki plemič pismeno pozvan, naj se udeleži obhajila, je odpisal predikantu: »Euer Anliegen hab ich vernommen, zu eurem Sakrament will ich nicht kommen.« (Vaše vabilo sem prejel, k vašemu obhajilu me pa ne bo.) — Ostro sodbo je izrekel že imenovani Lang tudi o razširjanju luteranstva, pišoč: »Večji del pripade luteranstvu zgolj iz nevednosti, zaradi oblastnikov in drugih veljavnih ljudi. Ker mnogi vidijo, da zemljiški gospodje in drugi ljudje postanejo evangeljski, se rešijo papeževe oblasti in trpinčenja, pa še sami pristopijo k novi veri, da so v dobri družbi in se prav nič od njih ne razlikujejo.«

Luteranstvo se je ohranilo v Celovcu mogočno in neupognjeno, dokler ni reformacijska komisija l. 1600 s silo strla odpor deželnih stanov in katoličanom zopet vrnila njihove cerkve.

Glede na mogočni vpliv luteranstva in število privržencev se more meriti s Celovcem edino le B e l j a k, kjer je enako nova vera vse mesto obvladala.

Beljaška mestna cerkev sv. Jakoba je bila v srednjem veku dolgo časa podružnica Marije ob Zili in pod patronstvom pl. Dietrichsteinov. Leta 1526, ko je mestna župnija postala samostojna, so Dietrichsteini odstopili svojo oblast mestnemu svetu, ki je zdaj nastavljal župnike. Ni dvoma, da je živahna trgovina, ki je šla preko Beljaka v Italijo, že zgodaj zanesla prve kali luteranstva med prebivalstvo. Odločilno je posegel vmes Vergerij l. 1558. Ko se je mudil na agitacijskem potovanju po Goriškem in Furlaniji, se je vrnil v Nemčijo preko Beljaka. Mudil se je tu 15 dni in menda pričakoval denarja. S seboj je imel velike bale luteranskih knjig, katere je razdeljeval vsakemu, kdor jih je hotel imeti. Ker so mu bile cerkve zaprte, je delal za luteranstvo po gostilnah. Nekega dne je govoril v mnogoštevilni družbi veljakov in meščanov. Zaradi njegovih besedi se je beljaški župnik odločil, da ne bo več maševal niti drugih katoliških obredov opravljal v svoji cerkvi, ampak le pridigoval. Vendar ta prva odprava katoliškega bogoslužja ni bila stalna. Vergerij, ki je ostal v zvezi s svojimi somišljeniki v Beljaku, piše namreč 23. maja l. 1564: »Sporočajo mi, da je maša iz Beljaka znova izključena... Oblast bamberškega škofa sicer še ni odpravljena, toda menim, da Beljačani niso nespametni in vedo, kaj delajo, ako so se maši odrekli.« Isto leto čujemo o nekem predikantu, ki je bival v mestu, in o javnem odpadu mestnega župnika, ki se je v cerkvi slovesno poročil. Isto je storil minoritski gvardijan, ki je poslej s svojo družino bival v napol podrtem samostanu. Vendar se je v minoritski cerkvi še nekaj časa ohranila katoliška božja služba, medtem ko so bili pri mestni župni cerkvi nastavljeni sami predikanti. — L. 1572 se še omenjajo nekateri redki katoličani, ki so pa kmalu popolnoma izgini. Šest let pozneje

je bilo že vse mesto lutrovsko. — Flakcijanstvo je tudi tu povzročilo hude spore. Med preprostim ljudstvom se je tako razširilo, da ni hotelo nič slišati o predikantih, ki niso prisejali na Flakcijeve nauke. Ko se je bil beljaški predikant Hieronim Peristerius odpovedal flakcijanstvu, so Beljačani nosili svoje otroke krščevat raje v Pliberk k predikantu Petru, kakor da bi imeli z njim opravka. In ko je pričel Peristerius malo pozneje na prižnici hud boj s flakcijancem Janezom Hauserjem zaradi izvirnega greha, je mestni svet oba od službe odstavil. Največ je storil za razširjanje protestantstva okoli Beljaka, Volšperga in po Kanalski dolini bamberski vicedom Janez Friedrich Hoffman (1579 do

Grad Čače (Wasserleonburg) v Ziljski dolini.

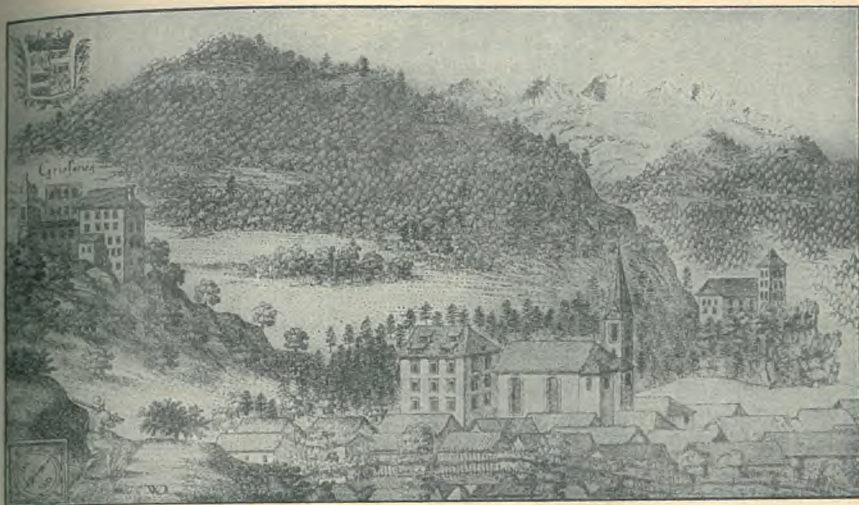
1587), ki je bil voditelj koroških luteranskih plemičev. — Mestno župno cerkev so katoličani še le po hudih bojih dobili nazaj. Ko je l. 1594 akvilejski patriarh Frančišek Barbaro prišel na vizitacijo v Beljak, so ga meščani sprejeli pri mestnih vratih oboroženi s puškami in sabljami. Ponoči so bili veliki nemiri in izgredi. Vzlic temu je zahteval patriarh izročitev cerkve. Ko je mestni svet ni hotel zlepa dati, jo je dal bamberski vicedom Jurij Stadion, odločen katoličan, s silo odpreti in jo izročil patriarhu. Razvila se je dolgotrajna pravda med deželnimi stanovni in vicedomom, ki se je imela skoraj končati s krvavim spopadom. Značilno je za mišljenje slovenskih kmetov v beljaški okolici, da se je Stadion pri tem zanašal zlasti na njihovo pomoč. Koncem l. 1595 je pisal cesarju, da nabere lahko med njimi toliko katoličanov, kolikor je protestantov v Beljaku, ako bi prišlo do boja, kakor nasprotniki groze. Katoliškemu župniku še več let v mestu ni bilo obstanka, predikanti pa so pod zaščito deželnih stanov delovali naprej. Tudi tu so šele reformacijske komisije zlomile odpor.

V o l š p e r g glede na luteransko mišljenje ni skoraj nič zaostajal za Beljakom. Tu je prvi oznanjevalec luteranstva na Koroškem, odpadli minorit Todt, pričel svoje delo. Pod zaščito bamberskega vicedoma Hoffmana je protestantstvo bujno prospevalo. Za razmere med novo-veci in katoličani je značilen sledeči dogodek. Protestantški trgovec Matija Frail, ki je po svoji ženi dobil patronstvo neke kapele v mestni župni cerkvi, je starega katoliškega kaplana Andreja Maflpicka, ki se je potegoval za katoličane, z nožem zabodel. Mestni svet ga je sicer izprva pozval pred svojo sodbo, toda na posredovanje dveh plemičev krivde popolnoma oprostil. Matija Frail pa je zdaj kapelo in beneficij, ki je donal 300 goldinarjev na leto, oddal luteranskemu predikantu. Njegova žena Barbara je blizu Volšperga na svojem posestvu Payerhofen napravila luteransko molilnico in pokopališče, kjer je bilo poslej redno zbirališče protestantov iz vsega okraja. Razen verskih bojev so povzročile nezadovoljnost med prebivalstvom tudi slabe gospodarske razmere. Starodavno železarstvo v Volšpergu je radi Ungnadovega podjetja na Waldensteinu, ki si je znalo pridobiti mnoge privilegije, zelo propadalo in 14 družin se je moralo popolnoma izseliti, ker se niso imele s čim preživljati.

V e l i k o v e c je bil sredi 16. stoletja malo mesto s približno 2000 prebivalci in 200 hišami. Bilo je važno tržišče za žito, platno, les in železo. Prebivalstvo je govorilo nemško in slovensko. Plemiške rodbine Ungnadov, Presingov in Welzerjev so tu imele svoje hiše in gotovo zanesle tudi luteransko agitacijo v mesto. Leta 1568 je deloval v Velikovcu predikant Jurij Wieser. Ne motimo se, če trdimo, da je takrat Ungnadova kapela služila luteranom za shode, ker jim župnijska cerkev sv. Magdalene ni bila dostopna. Luteranstvo je v Velikovcu tekom dveh desetletij tako napredovalo, da je le malo ljudi ostalo zvestih katoliški cerkvi. Toda razmere so se spremenile, ko je nadvojvoda Karol luteransko agitacijo krepko zaježil. Ker je Velikovec spadal pod oblast deželnega kneza, ki je imel edini pravico določati o veroizpovedi v mestih in trgih, je dal Karol leta 1583 izgnati luteranskega predikanta. S tem seveda protestantske propagande še ni bilo konec. Ker niso smeli več bivati v mestu, so se pa predikanti naselili na bližnjih gradovih Tellerberg in Silberegg, kamor so meščani hodili poslušat njih pridige. Vendar si je katoličanstvo v mestu polagoma zopet opomoglo in že l. 1588 je imel mestni župnik zopet 300 katoliških obhajancev.

Izven teh luteranskih trdnjav se nova vera vsaj za daljši čas med slovenskim ljudstvom ni mogla ukoreniniti. V Ziljski dolini je lastnica gradu Čače (Wasserleonburg), bogata in vplivna Ana Neumann, ki je bila šestkrat omožena z različnimi plemiči, podpirala luteranstvo. Župnije Šmohor, Št. Jurij, Čače, Blače so nekaj časa imele predikante. V Kanalski dolini je luteranstvo dobilo nekaj tal v okolici Podkloštra, kjer se je do danes ohranila slovenska protestantska občina Zagoriče, ki šteje sedaj komaj še 7 družin ali približno 50 duš. Slovenske protestantske knjige Trubarjeve, Dalmatinove in Kreljeve, ki jih še tu in tam hranijo po kmečkih hišah, so tekom dveh stoletij edine gojile med njimi protestantsko versko mišljenje. Sedaj pripada

občina luteranski župniji v Nemškem Plajberku. Močna luteranska postojanka je bila tudi v Trbižu, kjer je bamberški vicedom Janez Jurij Stadion l. 1594 pregnal predikanta. Meščani so se temu upirali, češ, da so na svoje stroške cerkev s tabrom utrdili in prenovili, zato smejo sami z njo razpolagati. Stadion jo je moral s silo zasesti in vrniti katoliškemu bogočastju. — O verskih razmerah južno od Drave v zadnjih dveh desetletjih 16. stoletja nam nudi površen pregled poročilo patriarhovega namestnika, škofa Pavla Bizancija, ki je l. 1581 obiskal Koroško in pisal svojemu predstojniku sledeče: »V sledečem hočem dati pregled o tem, kaj sem delal na Koroškem, kjer sem našel

Šmohor v Ziljski dolini.

duhovnike večji del oženjene in krivoverske. Spovedujejo po načinu protestantov, obhajajo pod obema podobama, otroke plemičev krščujejo brez maziljenja s svetim oljem, sv. poslednje olje so popolnoma opustili in zakramenta sv. birme se niti več ne spominjajo, kar se opaža tudi pri ljudeh, ki gredo iz cerkve, kadar se prične govoriti o tem zakramentu in nočejo poslušati. Od Dobrle vasi do Tirol, kjer je meja patriarhije, sem birmal komaj 100 oseb, med tem ko jih je bilo v Dobrli vasi birmanih še 4500. Z gotovostjo smem trditi, da bode (katoliška) vera v teh krajih popolnoma propadla, ako se hitro ne poskrbi in ne izvrše mnoge dobre in koristne odredbe, ki sem jih dal glede na duhovnike. Plemiči, ki so se polastili patronstva mnogih župnij, predlagajo, ali kar je še slabše, kar sami podele župnije le takim, ki so vdani krivoverstvu ali mu vsaj naklonjeni. To je res, da je grof Ortenburški (Ivan grof Ortenburg-Salamanka, zaupnik nadvojvodov Karola in Ferdinanda) katoličan in vdan sveti cerkvi, pa tudi po njegovih krajih (v grofiji ortenburški ob Dravi, od izliva reke Möll pa

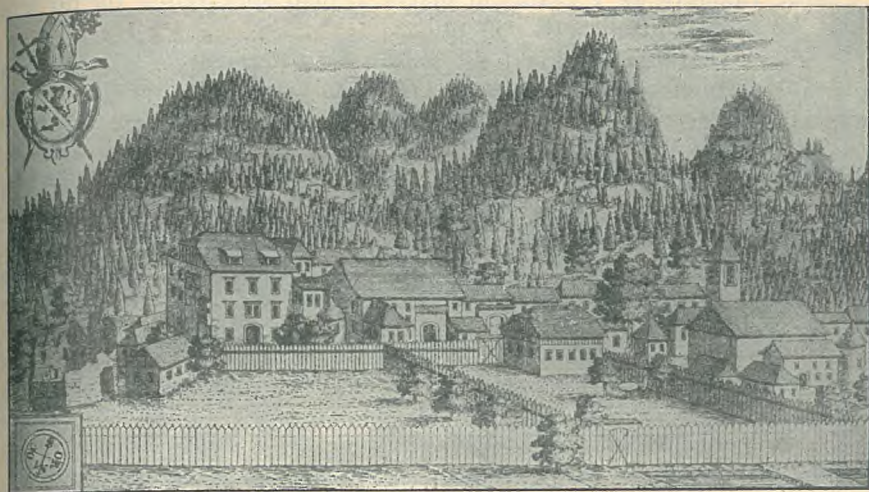
blizu do Beljaka) so nekateri duhovniki krivoverski, kakor so tudi zemljiški gospodje istega mišljenja. V nekem mestu, ki se imenuje Šmohor (v Ziljski dolini), sem našel krivoverskega župnika, ki se obnaša katoliško proti katoličanom, krivovercem pa se kaže luterana. V cerkvi ni bilo Najsvetejšega zakramenta, ker ti ljudje imajo krivo vero, da je telo Kristusovo pričujoče pod podobo kruha in vina le v trenutku uživanja...» Iz tega poročila posnamemo, da so se od katoliške cerkvene organizacije proti koncu 16. stoletja ohranile le razvaline. Plemiški patroni so katoliškim župnijam vsiljevali predikante in jih štitali s svojo mogočnostjo. Škofovska oblast je bila njim nasproti brez moči. Zato se je le čuditi, da odpad med ljudstvom ni bil še večji.

Luteranstvo na Kranjskem.

Enako kakor po drugih deželah, je treba tudi na Kranjskem pri razširjanju protestantstva pred vsem upoštevati gradove, mesta in trge.

Dogodke, ki so v Ljubljani pospeševali razširjanje nove vere, in najznamenitejše predstavitelje katoliške in protestantske struje smo že omenili tekom naših razprav. Ljubljanski mestni svet je bil naklonjen novotariji, kar spoznamo iz tega, da je Trubarju radovoljno prepustil mestno špitalsko kapelo sv. Elizabete za luteransko bogoslužje. Na državnem zboru v Regensburgu l. 1541 so s plemstvom vred tudi odposlanci Ljubljane zahtevali pridigo »čistega evangelija«. Ko je cesar Ferdinand l. 1562 ukazal županu in mestnemu svetu, naj Trubarju in njegovim tovarišem ne puste pridigovati v špitalu, je bilo povelje brez uspeha. Agitacija za luteranstvo je šla naprej. Vendar mestni svet v naslednjih verskih bojih ne stopa v ospredje in je tudi organizacijo protestantske cerkve, nastavljanje in oskrbovanje pridigarjev popolnoma prepustil stanovskemu odboru. Menda so mu oziri do deželnega kneza, kateremu je bilo mesto neposredno podložno, nalagali tako opreznost. Mestni svetovalci so bili poslej več kot 20 let sami luterani. — Predikantov je bilo v Ljubljani od pet do devet, ki pa niso imeli posla le z mestnim prebivalstvom, ampak so iz mesta hodili na razne kraje pridigovat in se zopet vračali v Ljubljano, kjer so bili varni pod zaščito deželnih stanov. Razen Trubarja in Dalmatina so bili tu nastavljeni: Jurij Jurišič, Ivan Tulščak (vulgo Scheerer ali Feistenberger), Jurij Klemen, Sebastijan Krelj, Gašper Kumperger, Krištof Spindler, superintendent Jernej Simplicij, Ivan Znojilšek. Pridige so bile v špitalski cerkvi izprva ob nedeljah slovenske, ob četrtekih nemške. Pozneje so se ob nedeljah in praznikih slovenske pridige vrstile z nemškimi. Vsako nedeljo je bila tu slovesna »božja večerja«, katere se je navadno udeležilo od 20 do 50 ljudi, ob velikih praznikih tudi po par sto. Obredne molitve so bile pri tej priliki enkrat nemške, drugič slovenske. Vendar je slovenski živelj pri ljubljanski protestantski občini prevladoval. Kako se je luteranstvo med prebivalstvom razširilo? Semtertje se čuje sodba, kakor da bi bili vsi tedanji Ljubljančani protestantje. Trubar poudarja l. 1575. »da so vsi gospodje,

vitezi in plemiči, kakor tudi večji in razumnejši del meščanov, s svojimi ženami, sinovi in hčerami edini v pravi (luteranski) veri«. Iz tega smemo sklepati, da je bil odličnejši in premožnejši del Ljubljančanov vdan novi veri. Enako poroča tudi škof Tavčar l. 1589 na apostolsko stolico, »da se skoraj vsi meščani, posebno pa bogatejši, priznavajo za luterane in si vzdržujejo predikante«. Škof Hren pa piše, da je bil l. 1597 komaj dvajseti del ljubljanskega prebivalstva še katoliški in med njimi le ljudje najnižje vrste. — Vendar je take izjave treba prav presojati. Ljubljana je bila sredi 16. stoletja mesto s približno 7000 prebivalci. Iz števila protestantskih krstov, obhajil in pogrebov,

Trbiž.

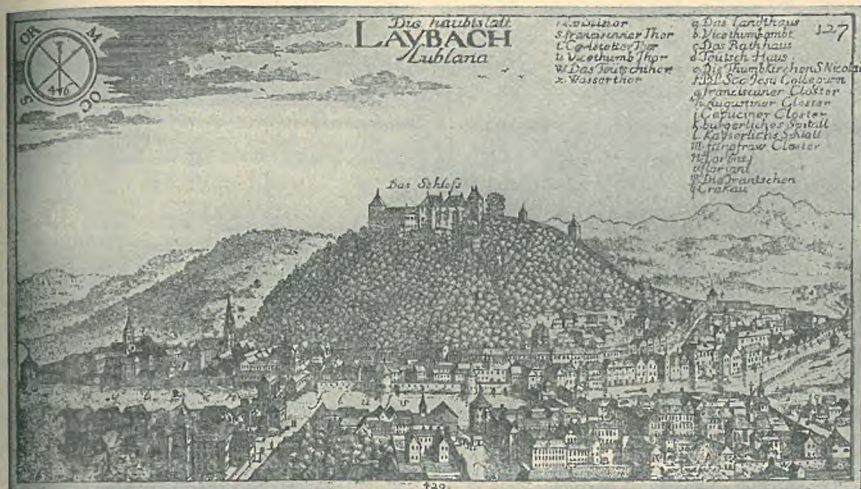
ki se nam je deloma ohranilo v župnijskih zapiskih, pa spoznamo, da smemo protestantsko občino ceniti k večjemu na 3000 duš, torej na slabo polovico ljubljanskega prebivalstva. Gotovo je bil radi hude agitacije in žalostnih cerkvenih razmer večji del meščanstva odtujen katoliškemu verskemu življenju, vendar se tudi luteranskega bogoslužja niso vsi udeleževali, ampak neodločni in brezbrizni omahovali med obema strankama. — Versko nasprotstvo se je pokazalo zlasti ob izrazitih katoliških slovesnostih, ki so jih skušali protestanti odpraviti. Procesija sv. Rešnjega Telesa se že od l. 1562 ni več vršila. Enako so skušali zatreti Marijine praznike. Ko se je l. 1573 bližal spominski dan Marijinega rojstva, so predikanti že teden dni poprej oznanjevali svojim poslušalcem, da tega dne ne smejo več praznovati. Leta 1596 je bila na Mali Šmaren v Ljubljani slovesna procesija za osvoboditev trdnjave Petrinje. Vodil jo je stiški opat Lovrenc, na čelu več tisoč vernikov, ki so prišli s svojimi križi in zastavami. Vendar luteranski obrtniki niso opustili dela in tudi niso zaprli trgovin; gospe pa so s svojimi deklami pri oknih predle in se norče-

vale iz katoličanov, češ, da Marija ni bila nič boljša od njih. — Katoliška božja služba se je v Ljubljani ohranila izven špitalske kapele po vseh drugih cerkvah. Leta 1589 piše škof Tavčar: »Pri stolnici z velikimi denarnimi žrtvami vzdržujem poleg štirih vikarjev dva kaplana, učitelja, kantorja (pevovodja) in šest gojencev (dijakov), ki se bavijo z učenjem, godbo in opravljajo cerkvene posle. Od deseterih kanonikov jih le pet prebiva v Ljubljani. Vsako nedeljo in praznik pridiga eden izmed kanonikov ob precejšnjem številu poslušalcev. Redno je tudi maša in pridiga v cerkvi nemškega viteškega reda. V cesarskem špitalu pri Sv. Jakobu in pri frančiškanih se vsaj ob praznikih opravljajo maše, katerim se včasih pridruži tudi pridiga.« Opisane razmere se v Ljubljani bistveno niso spremenile tja do leta 1598, ko so bili predikanti izgnani.

Izven Ljubljane nikjer ni prišlo do organizacije samostojnih luteranskih občin. Tu in tam se je posrečilo predikantom za nekaj let dobiti v posest poedine župnije ali pa so s pomočjo plemiških patronov prirejali shode po malih podružnicah, ki se pa niso dolgo vzdržali.

Na loškem gospostvu brižinskih škofov se je jelo širiti luteranstvo pod vlado oskrbnikov Lenarta pl. Siegersdorfer in njegovega naslednika Filipa iz iste družine. Lenart Siegersdorfer je predlagal l. 1560 patriarhu za loškega župnika Ambroža Haumana, ki je bil naklonjen novi veri. Pokazal je svoje mišljenje s tem, da se je oženil in ničesar ni storil proti luteranski agitaciji. Luterani so se polastili podružnice sv. Križa na Puštalu (Burgstall), kjer so imeli svoje shode. Predikanti so dohajali iz Ljubljane ali Kranja. Do l. 1573 je bil mestni svet v Škofji Loki še katoliški, ker je takrat obljubil svoji zemljiški gospodi, brižinskim škofom, da se bode vzdržal vsake verske novotarije in skrbel, da tudi med meščanstvom ne dobi tal. Toda kmalu so se razmere spremenile; sodnik in večina svetovalcev je potegnilo s protestanti. Patriarhov namestnik, škof Pavel Bizancij je l. 1581 proti loškemu župniku naperil tožbo, pa zato ni bilo nič boljše. Večkrat so se dogajali na loškem svetu hudi spopadi med predikanti in katoličani. Ko je v juniju l. 1585 Jernej Knafelj, predikant barona Ecka z Brda pri Kranju, prišel na poziv Janeza Jakoba Siegersdorferja v Loko, ga je loški kaplan Vrban Wurtzner napadel z grožnjami in psovkami. Prišlo je celó do pretepa, v katerem se je Knafelj s sekiro ubranil nasprotnika. Isto leto so tudi kmetje v Puštalu, ki so bili baje Wurtznerjevi podložniki, napadli s psovkami Jurija Dalmatina, ko je ondi pridigal gospodi in loškim luteranom. Grozili so mu, da ga zadavijo, ako ga še enkrat zalotijo na Sorškem polju. V te razrvane razmere je posegla zemljiška gospoda, kateri je pristojala pravica urejati cerkvene zadeve na svojem gospostvu. — Jeseni l. 1585 je vojvoda Ernst Bavarski, škof brižinski, poslal v Loko štiri komisarje, ki so takoj odstavili luteranski mestni svet in nastavili za mestnega sodnika in svetovalce same katoličane. Obisk luteranskih pridig je bil prepovedan pod denarno kaznijo. Meščana Jožefa Oberhuberja, ki je bil neki voditelj luteranov in druge šuntal k uporu, in še nekaj meščanov so dali zapreti. Ob istem času se je izvršila spre-

membra tudi pri upravi loškega gospostva. Mesto luterana Filipa Siegersdorferja je postal oskrbnik brižinski kanonik in stolni škoflastik Ivan Krištof Herbart pl. Hohenburg. — Loški protestanti so se proti odredbam komisarjev pritožili na deželne stanove, češ, da nasprotujejo svoboščinam in pravicam kranjske dežele. Na poziv deželnega oskrbnika (Landesverwalter) so morali komisarji v Ljubljani pred stanovskim odborom opravičevati svoje postopanje; novega katoliškega sodnika in njegovega pisarja pa so stanovi dali zapreti, ker sta nekega luteranskega dacarja izgnala iz mesta. Šele strogi ukaz nadvojvoda Karola, da se stanovi nima jo vmešavati v posle brižinske komisije, je slednji dal zopet prosto roko. Osemnajst loških

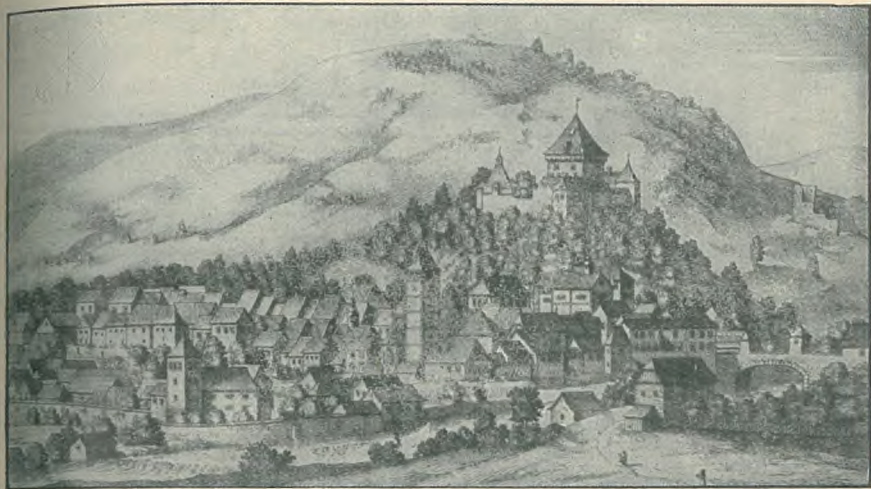

Ljubljana v 17. stoletju.

meščanov, ki se niso hoteli podvreči njenim odlokom, je bilo kaznovanih z denarnimi globami in zaprtih, dokler bi ne plačali. Nasprotstvo z deželnimi stanovi pa se je tako poostrilo, da je novi loški oskrbnik že ukazal oborožiti podložnike, zastražiti mesto in grad za slučaj, da bi kranjsko plemstvo s silo hotelo preprečiti daljnje odredbe. Edenintrideset loških podložnikov je bilo zaradi luteranstva izgnanih. Pravda z deželnimi stanovi se je še vlekla tja do leta 1589 in le s pomočjo nadvojvoda Karola so mogli slednjič brižinski komisarji svoje delo dovršiti. Kako strogo so poslej pazili v Loki na vsak pojav protestantske agitacije, nam priča dogodek s predikantom Kupljenikom l. 1587. Ko je 18. junija imenovanega leta Kupljenik obiskal bolnega luterana Felicijana Gompa v Železnikih, sta ga dva lovca zasačila na loškem svetu, potegnila s konja, pretepla do krvi in vrgla v ječo. Teden pozneje ga je dal loški oskrbnik v spremstvu sedmih lovcev odpeljati preko Cerknega in Tolmina v Gorico, od koder so ga izročili patriarhovemu sodišču v Vidmu. Pa tu se mu je posrečilo uiti. — Leta 1600 je bilo v Loki še 10 protestantov.

Prvi oznanjevalec luteranske vere v Kranju je bil Gašper Rokavec, ki je že kot vikar stolne cerkve v Ljubljani deloval v Trubarjevem duhu. Leta 1548 je imel z njim vred biti zaprt, a se je z begom odtegnil kazni in že prihodnje leto nastopil v Kranju kot luteranski pridigar. Leta 1554 ga je cesar Ferdinand poslal v Videm, da bi bil ondi sojen od duhovskega sodišča, pa znal se je oprati vsake sumnje krivoverstva. Zdaj je tembolj drzno nastopal. Število privržencev mu je tako naraščalo, da je imel l. 1561 že 300 obhajancev. Naslednje leto je prišlo cesarsko povelje, naj Rokavca s Trubarjem vred zapro; vendar so znali deželni stanovi to preprečiti. — Kako se je luteranska agitacija zanesla v cerkev, o tem nas pouči poročilo kranjskega vikarja Jurija Wolfa, ki je leta 1561 pisal ljubljanskemu škofu Petru v tej zadevi: »Moram naznaniti, kaj luterani počenjajo. Kakor ste ukazali, sem oznanil v cerkvi, da bodo v nedeljo po maši pete litanije. V pridigi sem razložil, zakaj in kako naj svetnike častimo in kakšna razlika je med nami in luterani. Ko sem potem hotel imeti pete litanije, se služabniki niso hoteli nič ganiti. Luteranci so namreč naročili učitelju, pevcu, učencem in cerkveniku, naj nikar ne sodelujejo, kadar se bodo pele litanije . . . Seveda sem bil zaradi tega nejevoljen; mestni sodnik se je pa smejal in norčeval iz duhovnikov. Rokavcu je sporočil, naj le pride nazaj v Kranj in naj pase svoje ovčice, kakor poprej.« — Iz tega poročila spoznamo, da se je tudi v Kranju bil mestni svet že poluteranil in ščitil predikante. Rokavec je nadaljeval zapričeto delo do svoje smrti (1565). Za njim so dobili luterani za predikeanta Jerneja Knaflija, ki je pomagal ustanoviti v Kranju luteransko šolo. Katoliška šola je stala na mestu sedanjega župnišča že v začetku 15. stoletja, luteranska se je pa ustanovila leta 1569. Učitelj se je imenoval latinski in nemški učitelj. Predlagal ga je deželnim stanovom mestni svet in je dobival po 24 gld. letne plače iz deželne blagajne. Mesto mu je dajalo po 10 gld. na leto, prosto stanovanje, kurjavo in neko svoto za šolske potrebščine. Razen šole so si luterani pridobili tudi svojo cerkev in sicer podružnico sv. rožnega venca. Ta cerkev je bila leta 1518 na novo zgrajena in lepo ozaljšana. Mestni svet je ustanovil poseben beneficij za duhovnika in si s tem pridobil patronsko pravico. Zdaj je izrabil svojo oblast v to, da je cerkev izročil luteranom. Vendar je bila še v mestu močna katoliška stranka, ki je ugovarjala početju luteranov in poslala leta 1580 škofu Tavčarju pismeno pritožbo, podpisano od 92 hišnih posestnikov. V njej pišejo »pooblaščenci uboge katoliške srenje v Kranju« med drugim tudi sledeče: »Cerkev sv. rožnega venca, ki je bila prej jako krasna, so luterani tako oropali in opustošili, da ni mogoče povedati. Lepi oltar so podrli, ga naložili na voz in peljali k zlatarju Joštu, rekoč: »Tvoj oče je ta oltar cerkvi podaril, tu ga imaš in deni, kamor hočeš, pri nas ga ni treba.« Jošt je potem podaril oltar cerkvi v Novi Štifti pri Gornjem gradu. Podobo Matere božje so prodali v Podbrezje, podobo Križanega so zažgali. Lep kelih te cerkve so dali svojemu predikantu, da ga nosi s seboj, kadar hodi obhajati luterane. Druge kelihe, mašno obleko in lepoticje cerkve so

porabili za norčije in zapravili.« L. 1581 je prišel v Kranj škof Pavel Bizancij na cerkveno vizitacijo. Birmal je tu 1200 oseb, kar je bilo za tedanje čase izredno veliko število, ker sam pravi, da je bil večji del plemičev in meščanov protestantski. Pri tej priliki je tudi iznova posvetil razsvetočeno cerkev sv. rožnega venca in jo vzel zopet v posest. V slovesni procesiji, ki so se je udeležili vsi katoličani, je nesel Najsvetejše iz župne cerkve v omenjeno podružnico in s tem označil, da ima zopet služiti katoliškemu bogočastju. Mestni svet se škofu takrat ni upal upirati, izjavil je celó, da bi mu kranjski luterani hoteli zopet pokorni biti in se s cerkvijo spraviti, ako odstrani nepriljubljenega vikarja Matija Marzino, ki je baje maščevalen in razuzdan.

Škofja Loka.

Toda obljube niso bile odkritosrčne. Marzina je bil odstavljen od župnije, odpor luteranov pa je trajal naprej. — Tudi nadvojvoda Karol je začel strogo nastopati proti kranjskim protestantom. Mestni sodnik Junauer je dobil 25. oktobra 1577 od njega ukaz, da naj predikanta Knaflja, ki se vtika v župnijske pravice, spodi iz mesta, Kranjci pa naj se drže svojega pravega župnika, kakor nekdanj njihovi pradedje, ker niti meščani, niti deželni stanovi nimajo pravice spreminjati vero v mestih. Meščani so se potegnili za Knaflja. Rekli so, da so že 20 let luterani, da jih Knafelj uči že 10 let, jim deli zakramente (krst in obhajilo); pridiguje in opravlja druge obrede. Tudi kranjski deželni stanovi so zanj prosili. Toda nadvojvoda ni odnehal in l. 1578 ponovno dal strog ukaz, naj predikanta izženo. — Knafelj je tedaj odšel iz Kranja na Brdo in je v ondotni kapeli opravljal božjo službo. Kranjski luterani pa so zdaj hodili tja poslušat njegove pridige. Imel je baje na Brdu 1800 obhajancev. Nadvojvoda s tem seveda ni bil zadovoljen in je pisal brdskemu baronu Adamu Egkh, naj ustavi romanje meščanov. Prav tako je prepovedal Kranjcem

hoditi iz mesta na Brdo ali poslušati druge predikante. Toda kranjski protestanti so prezirali vladne ukaze in se norčevali iz nadvojvodovih groženj. — Predikant Knafelj je prišel s svojo družino večkrat v Kranj, je tu pokopaval na župnem pokopališču, krščeval in pridigoval v svoji hiši, na kateri je imel v kamen vdolben rek: Hic Bärtl Knäffel Prädikant, Mein Stärghk steht in Gottes Handt (Tu Bartel Knafelj predikant, moja moč je v roki božji). — Protestanti so nastopali zelo predrzno. Ob cerkvenih slovesnostih, pri raznih shodih in veselicah so se glasile luteranske popevke. Na vikarja Marzino so zložili sramotilno pesem, ki se je pričela s sledečo kitico:

V Craini ie sdai en papeshnik
tega hudizha vuzhenik
se ie s mashnimi brati
sueitoval inu naprei vsel
vse verne resegnati
Mercina ie nega ime
pravu hudizhevu seime ... itd.

Vikar Marzina se je tudi sam pritožil pri nadvojvodu, kako mu luterani nagajajo. Ko je na praznik Kristusovega vnebohoda imel po stari navadi procesijo s sv. Rešnjim Telesom, so se mu nekateri na glas smejali in se iz njega norčevali. Pritožilo se je pri nadvojvodu tudi osemdeset katoliških hišnih posestnikov zaradi mnogih krivic, ki jih je njim prizadel mestni svet. Nadvojvoda je nato ukazal zapreti sodnika Ivana Junauerja in še tri druge meščane in poslal v Kranj posebno komisijo, da preiskuje o resnici navedene pritožbe. Deželni komisarji, ki so prišli v Kranj zadevo preiskovat, so potegnili z luteranskimi meščani in izrekli, da ni treba nobene preiskave. Mestni sodnik pa je pet glavnih pritožnikov zapodil iz mesta. — L. 1579 je bila v Ljubljani kuga in so zato zborovali deželni stanovi meseca novembra v Kranju. Sodnik Ivan Junauer je mislil, da zdaj lahko stori, kar hoče, in je oblastno dovolil Knaflju, da je prišel stanovat v mesto. Radi tega je bil Junauer dne 21. januarja 1580 pozvan k vladi v Gradec, kjer so ga zaprli v mestni stolp in odstavili kot sodnika mesta Kranja. Kranjcev pa niti to ni oplahilo. Mesto Junauerja so izvolili za sodnika luterana Ivana Harrerja. Nadvojvoda je tudi tega odstavil in 21. januarja 1581 poslal škofa Tavčarja in vicedoma Bonhoma v Kranj. Ukazal jima je, naj pozoveta na odgovor uporni mestni svet in mu zaradi nepokorščine zagrozita s kaznijo, z izgubo mestnih pravic in izgnanjem nepokornežev. Harrerja naj kaznujeta in mesto njega naj postavita za sodnika drugo sposobno osebo, mestnemu svetu naj ukažeta Knafljevo hišo podreti in raz nje vreči kamen s Knafljevim napisom. Mestni svet tega povelja ni izvršil. Harrer je bil še dalje sodnik in Knafelj ni pridigoval le na Brdu, ampak je hodil tudi okoli po deželi. Šel je včasih v Loko ali v Kokro, in sicer čez hribe, ker so mu bili kmetje zagrozili, da ga ubijejo, ako ga dobe na cesti. Okoli l. 1583 je Kranj vendar dobil po ukazu nadvojvodovem katoličana Snedica za sodnika, a luteranski svetovalci so mu toliko časa nagajali, da je moral odstopiti. Potem so l. 1584 zopet izvolili od nadvojvoda zavrženega Ivana Junauerja, kar je po-

vzročilo nov spor z vlado. Mnogo meščanov je bilo zaradi nepokorščine kaznovanih z denarnimi globami, drugi so bili pozvani v Gradec in tamkaj zaprti. Med luteranskimi meščani, ki so nadvojvodu najbolj kljubovali, je bil neki Jernej Banko. V Gradcu je sicer prisegel pokorščino, a l. 1591 je na dan svojega godu peljal nekaj luteranskih meščanov na svojo pristavo zunaj mesta, kamor je bil poklical z Brda predikanta Knaflja, in se dal z drugimi vred obhajati. Nadvojvoda je nato ukazal vicedomu Kamilu Suarda, naj Jerneja Banka pokliče pred sebe, ga zapre v mestni stolp, ondi tri tedne posti ob kruhu in vodi ter mu vrh tega naloži še globo v denarju. Tri leta pozneje je bil

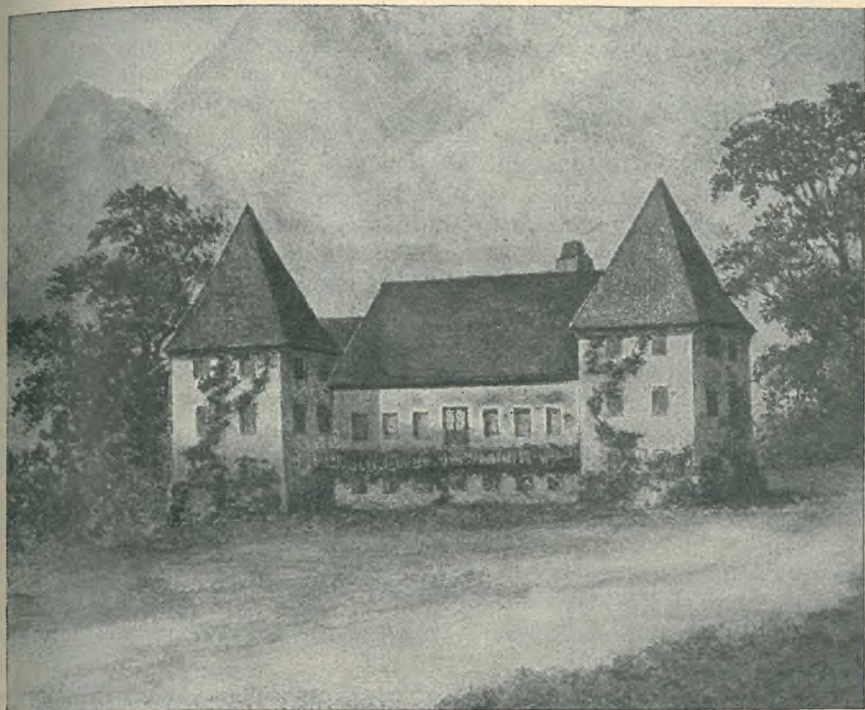
Kranj v 17. stoletju.

Jernej Banko še mestni svetovalec, kar dokazuje, da so nadvojvodova povelja imela pri Kranjcih malo veljave. — Jernej Knafelj je ob splošnem izgonu predikantov v l. 1598 zbežal v Tržič in se skrival po gradovih v okolici. Umrli je l. 1603.

V K a m n i k u, tretjem važnem gorenjskem mestu, je bil boj s protestantstvom veliko manj trdovraten, kakor v Kranju. Agitacija za novo vero se je tu sem brez dvoma zanesla iz Ljubljane. Že leta 1561 je pridigal v Kamniku predikant Jurij Jurišič, ki je za Trubarjem prvi javno nastopil za luteranstvo v ljubljanski cerkvi nemškega viteškega reda. Pozneje je odšel na Virtembersko k Ungnadovi tiskarni. A že leta 1563 ga nahajamo zopet kot predikanta v Kamniku, od koder je bil naslednje leto izgnan. Toda poleg pravih luteranov so se pojavili v Kamniku tudi verski novotarji druge vrste: p r e k r š č e v a l c i. Leta 1566 poroča kamniški župnik ljubljanskemu škofu Petru Seebachu, da imajo prekrščevalci svoje redne shode v gradu Zaprece

(Steinbüchl). Odkod se je to gibanje zaneslo v Kamnik, ni mogoče določiti. Okoli leta 1540, ko je avstrijska vlada začela hud boj proti prekrščevalcem, so mnogo privrženecv te verske ločine tirali iz severnih dežel čez Celje, Kamnik in Ljubljano v Trst, da so služili na ladjah za veslače. Pri tej priliki jih je mnogo ušlo. Prav verjetno je, da so ti beguni zanesli nauke prekrščevalcev v ljubljansko in kamniško okolico. Kamniškim prekrščevalcem sta okoli l. 1560 načelovala Jurij Krelj in Krištof Stobè. Novi nauki so se razširili tudi med žentvom in po Stobejevi smrti je njegova vdova imela celò vodilno vlogo. O Stobejki čitamo, da je ob nedeljah in praznikih zbirala kmete v svoji hiši, jim čitala iz protestantskih knjig in pridigovala. Vendar se to gibanje pozneje popolnoma izgubi v luteranstvu. — Tudi v Kamniku se je protestantom kmalu posrečilo dobiti v porabo za svoje shode neko cerkev blizu mesta. Bila je to podružnica sv. Nikolaja v Podgorju, ki je tedaj pripadala župniji mengiški. Razen tega sta bili središči protestantske propagande grada Križ in Zaprce. Prvega so imeli baroni Turni, drugega Lambergi v posesti. Mestni svet pa v Kamniku ni bil nikdar izključno v oblasti protestantov, dasiravno so imeli v njem svoje zastopnike. Prvi odločilni boj se je izvojeval med katoličani in protestanti že l. 1574. Takrat je došlo od nadvojvoda Karola povelje na kamniškega sodnika in svetovalce, naj odpravijo iz mestnega sveta vse protestante, zabranijo skrivne shode v Podgorju in zapro predikante, ako bi se pokazali v mestu. Vse, ki bi kršili te zapovedi, pa naj strogo kaznujejo. Mestni sodnik Gregor Kramar je nadvojvodovo povelje takoj izvršil in dal vpričo kamniškega župnika na javnem trgu prečitati ukaz. Na čelu kamniških protestantov je bil takrat mestni pisar Naglič, ki je imel na svoji strani kakih štirideset meščanov. Vsi ti so zdaj izgubili svoja mesta in službe pri kamniški občini; neki meščan, ki je bil dal svojega otroka krstiti predikantu, pa je bil iz mesta izgnan. Katoliški Kamničani so vse te odredbe sprejeli z velikim veseljem. Par dni so proslavljali svojo zmago z godbo, petjem in popivanjem, kar je protestante še bolj ujezilo. — Poslej se predikanti niso več upali v Kamnik in tudi shodi v Podgorju so izostali. V mogočno zavetje pa je bil zdaj protestantom kriški baron Ahacij Turn, ki je imel na svojem gradu predikanta in kjer so se zbirali vsi luterani iz kamniške okolice. Okoli leta 1588 je tu pridigal Marko Kumprecht, ki je bil začasno nastavljen za pridigarja v Ljubljani, pa je hodil tudi k Ahaciju Turnu na grad Križ. Mnogo meščanov iz Kamnika se je redno ob nedeljah in praznikih udeleževalo teh shodov. Njih voditelj je bil neki Flerič. Nadvojvoda Maksimilijan je ukazal leta 1594 sodniku in mestnemu svetu, naj se Flerič pokori zapovedim kamniškega župnika ali pa naj mesto zapusti. Hkrati sta bila poslana v Kamnik kot vladna komisarja stolni prošt Gašper Freudenschuss in vicedom Kamilo Suarda, da naložita vsem luteranskim meščanom denarne kazni zaradi prepovedanega obiskovanja božje službe na kriškem gradu in da jih pregovorita, naj se podvržejo svojemu katoliškemu župniku. V Mekinjah sta zaslišala Urbana Kosa in Jurija Križkarja, ki sta se oba branila sprejeti kake zapovedi ali navodila od katoliškega župnika. Ukazano jima je bilo v imenu

nadvojvodovem, naj se tekom enega meseca odpovesta luteranstvu, sicer izgubita svoji posestvi. V Kamniku je bilo pozvanih pred komisijo 38 meščanov, le 28 jih je prišlo. V imenu vseh obtožencev je odgovarjal Luka Avnič, da v političnih stvareh pač nadvojvoda radi ubogajo, v verskih zadevah pa morajo biti Bogu bolj pokorni, kakor ljudem. Komisarji so jim za slučaj, da bi še dalje hodili iz Kamnika k luteranskim pridigam, naložili globe 10 do 20 cekinov. Tri mesece pozneje je poročal kamniški sodnik vicedomu, da so se

Grad Brdo pri Kranju.

vsi luterani vklonili zapovedim razen Wilda, Avniča in deseterih drugih. Nepokorneži so bili kaznovani z globo 20 cekinov in zaprti, dokler ne plačajo. — Kriški graščak Ahacij Turn, ki je bil strasten luteran, je hotel na svojem svetu napraviti luteransko postojanko za vso kamniško okolico. Zato je kmalu potem, ko je v Kamniku zatrla vladna komisija protestantsko gibanje, pričel zidati pri svojem gradu luteransko molilnico in pokopališče. O tem poroča prošt Freudenschuss (17. decembra 1595) akvilejskemu patriarhu sledeče: »Zastran Turnove sinagoge je stvar drugačna, kakor sem poročal pred osmimi meseci. Zid, ki se je pričel graditi, je imel obliko, kakor da bi služil za okroglo cerkev. Vendar je kraj namenjen za pokopavanje krivo-vercev. Ali je nadvojvoda ukazal delo ustaviti, zelo dvomim, ker je

šele pred nekaterimi dnevi zahteval od mene poročila o tej zadevi in sem mu pisal enako kakor Vaši prevzvišenosti. Potem sem se podal k tistemu kraju na malem griču, ki je okoli 50 korakov oddaljen od Turnovega gradu, in sem videl, da je zid do 7 komolcev visoko zgrajen iz kamna in apna. Dolgost ne presega 38 in širokost ne 26 korakov, oblika je jajčasta. Na notranji strani so neki loki in dolbine, kamor se imajo brez dvoma vstaviti grobne plošče. Pokopališče je napravljenno prav tako, kakor ono zunaj mesta Gradca, vendar pa zidovje ni z apnom ometano. Sinagoga (molilnica) pa je sezidana na gradu barona Turna, pri vhodu na desno blizu grajskih vrat, vendar ni dovršena, niti ometana. Pridige, uživanje neposvečenega kruha in vina, prepevanje pesmi se vrši v gradu, vendar ne na kraju za to odločenem, ampak v veži pred vhodom v stanovanje, kjer navadno prirejajo tudi plese.« — Turnov luteranski tempelj je malo let pozneje razstrelila reformacijska komisija.

Izven trgov in mest se je zaneslo luteranstvo med kmete le v slučaju, da se je kaka plemiška rodbina posebno trudila za njegovo razširjanje ali če so poedini župniki potegnili z novoverci. V Cerkljah pri Kranju je bil privrženec protestantov župnik Krištof Schwab pl. Lichtenberški in Tufsteinski iz Kamnika. Nemška plemiška rodbina Schwabov je imela v posesti grad Lichtenberg pri Litiji, poleg tega še Perovo pri Kamniku in Strmol pri Cerkljah. Na Perovem je bil rojen župnik Krištof. Župnijo Cerklje je dobil leta 1546 na predlog prednice velesovskega samostana, Neže pl. Lichtenberške, ki je bila njegova sorodnica. Kakor vsi plemiči, je tudi Krištof Schwab začel pospeševati luteranstvo, enako njegovi sorodniki na Stermolu. Z dovoljenjem župnikovim so se polastili bližnje podružnice Sv. Duha v Češnjevku, kjer jim je včasih pridigal kak predikant iz Ljubljane ali Kranja. Vendar nova vera ni zašla med ljudstvo. Ko je l. 1581 škof Bizancij obiskal Cerklje, je bila luteranska le ena družina, gotovo Schwabi na Stermolu. Župnik Krištof je bil odstavljen in izključen iz škofije.

Z veliko večjo silo je zastavila luteranska propaganda v blejskem in radovljiškem okraju. — Na Bledu se je pričelo novo versko gibanje, ko je Herbart VIII. Turjaški, znani kranjski junak, dobil blejsko gospostvo od briksenskih škofov v zakup. Turjaški so že od prvega početka pospeševali luteranstvo. Herbart je bil tembolj naklonjen novi veri, ker je imel za ženo baronico Kristino Spaur, stričnico briksenskega škofa, ki je bila enakega mišljenja. Trubar jo imenuje »krščansko in v svetem pismu dobro poučeno ženo« in jo je ob svojem prihodu na Kranjsko leta 1561 obiskal. Ob tej priliki, bilo je ravno na kresni dan, je tudi pridigal v blejski cerkvi in s tem se je pričela propaganda za luteranstvo. Delo je uspevalo tem bolj, ker je bil takoj pridobljen tudi blejski župnik Krištof Fašang, ki je poslej opustil mašo in začel javno učiti nove nauke. Fašang je bil z Bleda doma, služil je nekaj let kot učitelj v Radovljici, potem pa 11 let kot katoliški župnik na Bledu. Posledice verskega prevrata so se kmalu pokazale. Starodavna božja pot na otoku je prenehala,

božja služba se tam ni več opravljala in tudi ustanove za razne cerkvene namene so izginile. Ni se čuditi, ako je župnik mnogo svojih župljanov potegnil za seboj. Ko sta l. 1571 ljubljanska kanonika David Haziber in Baltazar Radlic preiskovala verske razmere v radovljjski dekaniji, je Fašang sam izjavil, da ima okoli 1100 obhajancev, katerim pripadajo ne le njegovi lastni župljani, ampak tudi plemiči iz okolice, njih uradniki in posli. Bled je postal središče luteranstva za ves okraj. Oddaljene kraje je Fašang včasih obiskoval, da je pridigal svojim privržencem in jih obhajal. V Kranjski Gori je imel 12 do 14 oseb, na Jesenicah 7, v Pogliču v gorjanski župniji 5, in v Podhому dva hišna očeta, ki so hodili poslušat njegove pridige in se obhajati pod obema podobama. V Bohinj pa nova vera ni prodrła. Od tam je le neki dacar hodil na Bled k luteranskim shodom. — Uspeh preiskave je bil ta, da je ljubljanski prošt Tomaž Reutlinger naslednje leto Krištofa Fašanga odstavil od župnije. Moric pl. Dietrichstein, imejitelj radovljjske graščine, in deželni stanovci so se sicer zanj potegovali, toda brez uspeha. Na Bled je prišla iz Briksena posebna komisija, ki je luterane razgnala, v cerkvi vpeljala zopet katoliško božjo službo, Fašanga odstavila in nastavila jeseniškega vikarja Robana za župnika na Bledu. Pri tem je prišlo do malih izgredov. Ko je novi župnik imel prvo božjo službo, je prišel k cerkvi tudi Fašang. Njegovi privrženci so takoj drli iz cerkve na pokopališče, kjer jim je pridigoval, potem pa so skupaj prepevali slovenske psalme. Tudi poslej še Fašangove agitacije ni bilo konec. Preselil se je v župnijo Zasip, kjer so Lambergi s Kamna imeli patronstvo. Šele l. 1573 mu je nadvojvoda popolnoma prepovedal pridigovati na blejskem gospostvu. Fašang se je umaknil k Turjaškim v grad Nadlišek na Notranjskem. Umrl je leta 1580 v Ljubljani in bil pri Sv. Petru pokopan.

S Fašangom je bil z Bleda odpravljen glavni luteranski agitator. Že naslednje leto (1574) je tudi Herbart Turjaški izgubil blejsko gospostvo, ki je prešlo na katoliškega Ivana Jožefa Lenkoviča. S tem je bilo daljnje prodiranje luteranstva celó ustavljeno. Toda Fašangovi nauki so se bili že toliko ukoreninili med ljudmi, da jih ni bilo mogoče naenkrat izvrtati. Zato so se za pokatoličanje blejskih podložnikov vneli še hudi boji.

Matija Roban, ki je sledil Fašangu v dušnem pastirstvu, sicer sam ni bil luteran, pa vendar ni mnogo storil za spreobrnitev novovercev. Služba božja se je zanemarjala, cerkveno premoženje upravljalo, tudi vikarjevo zasebno življenje ni bilo vzgledno. Ko je v februarju l. 1583 ljubljanski škof Janez Tavčar obiskal blejsko župnijo, je našel mnogo nerednosti, ki jih je sporočil briksenskemu škofu Tomažu kot zemljiškemu gospodu blejske okolice. Že v avgustu istega leta so došli na Bled briksenski komisarji, da uredijo cerkvene zadeve. Vsi luteranski podložniki so bili pozvani v grad, kjer so jim ukazali, naj ostanejo katoliški ali pa naj tekom pol leta prodajo svoja zemljišča in zapuste blejsko gospostvo. Hkrati so jim zažugali 100 cekinov globe, ako bi še dalje obiskovali luteranske shode v begunjskem gradu. Vendar je še par let ostalo pri starem. L. 1586 je šele briksenski škof odločno posegel v blejske razmere. Poslal je iznova na Bled svoje komisarje,

ki so odstavili vikarja Robana, luteranske podložnike pa iznova poklicali pred sebe. Opominjali so jih, naj se odpovedo krivoverstvu, sicer bodo izgnani. Toda le pet se jih je uklonilo; drugi so odgovorili, da hočejo v verskih stvareh biti svobodni, pa tudi nočejo zapustiti niti kraja niti svojih zemljišč. Komisarji so par kolovodij za nekaj časa zaprli in sedmim luteranom napovedali izgon. Toda kranjski stanovi so se z vso silo zavzeli za luteranske podložnike. Dasiravno so imeli zemljiški gospodarji pravico določati zastran vere na svojih posestvih in so briksenski komisarji postopali v soglasju z nadvojvodom Karolom, so vendar stanovi njihove odredbe proglasili za kršitev deželnih pravic, njih same pa pozvali v Ljubljano na odgovor. Komisarji seveda niso hoteli priznati stanov za svoje oblastnike in so odgovorili, da sprejemajo ukaze le od briksenskega škofa in nadvojvoda Karola. Zdaj so stanovi nastopili s silo. Poslali so četo 40 oboroženih konjikov na Bled, ki naj bi zopet umestili izgnane luterane na zemljišča. Konjikom se je pridružilo mnogo radovljiških meščanov in drugih privrženecv nove vere, da je četa kmalu narasla na 200 ljudi. Od hiše do hiše grede so postavljali s slovesnim trobentanjem izgnane luterane v prejšnje kmetije, rekoč: »Postavljamo te na zemljišče in vračamo ti, kar je tvojega, da bodeš graščini pokoren s štibro, davki in tlako in vsemi vnajnimi rečmi, kar pa zadeva dušo in vest, nisi dolžan ubogati.« Takemu nasilstvu so se tudi komisarji hoteli s silo upreti. Poklicali so z Jesenic Julija Buccelenija, ki je pripeljal na blejski grad štirideset mož; tudi Bohinjci so prihiteli na pomoč. Svojim katoliškim podložnikom so ukazali, naj se oborože in prihite skupaj, ko se bode na gradu sprožil strel. Vse je kazalo, da izbruhne v blejski okolici strasten boj. Deželni upravitelj in odborniki so skrivaj pozvali vse luteranske podložnike po Gorenjskem k orožju in jim določili Andreja Galla za poveljnika (4. septembra 1587). Toda do krvoprelitja ni prišlo, ker je nadvojvoda Karol ukazal deželnemu upravitelju, da mora stanovske konjike takoj z Bleda odpoklicati, luteranske podložnike odpraviti z zemljišč in katoličane na njih mesto postaviti. Le nerada in po dolgem obotavljanju sta Adam Ravbar in Andrej Gall odšla s svojimi četami 24. septembra z Bleda. Stanovi so se maščevali nad katoliškimi blejskimi podložniki s tem, da so 24 kmetov zaradi zastalih davkov v znesku 800 renskih goldinarjev vtaknili v ječo, dasiravno je bila oskrbnica blejskega gospostva, Ana Marija Lenkovič, pripravljena vso vsoto plačati. Eksekucija proti luteranskim kmetom pa se je zavlačevala do 1. 1589. Šele 12. avgusta istega leta poroča briksenski škof nadvojvodu, da se je 17 kmetov spreobrnilo, 16 pa jih je odšlo proti odkupnini zemljišč v skupnem znesku 4132 goldinarjev. Tako se je novoversko gibanje na Bledu završilo s popolno zmago briksenskih škofov.

Ob istem času, ko je grozila nevarnost, da se poluterani blejska župnija, je zastavila protestantska propaganda tudi v bližnjih Lescah. Tu je bil zaščitnik luteranov radovljiški graščak Moric pl. Dietrichstein. Z njegovo pomočjo se je naselil pri leščanski cerkvi predikant Peter Kupljenik kot »plačani (provisionierter) pridigar radovljiškega gospostva«. Od tod se je širilo protestantstvo zlasti po Radovljici in

bližnjih vaseh. — Kupljenik je bil sin nekega radovljiškega kovača. Deset let je bil katoliški duhovnik in župnik v Kovorju. Potem ga je pa, kakor sam pripoveduje, čitanje nemških in slovenskih luteranskih knjig pridobilo za novo vero. Okoli l. 1563 je odpadel in bil od deželnih stanov nastavljen kot predikant v Lescah. Dobival je od njih letne plače 30 goldinarjev, Dietrichstein mu je dajal 20 goldinarjev in hrano brezplačno, plemstvo iz okolice pa 12 goldinarjev. Leta 1571 je izjavil, da ima blizu 400 obhajancev, med temi plemiče iz okolice, njih uslužbence in večino radovljiških meščanov, ki se vsi obhajajo pod obema podobama. — Radovljiška graščina je bila last deželnega kneza in Dietrichstein jo je imel le v zastavo za neko posojilo

Kamnik.

(Pfandinhaber). Zato je bilo po tedanjih zakonih protipostavno, da si je prisvajal na radovljiškem svetu kako oblast v cerkvenih stvareh. Nadvojvoda Karol mu je to l. 1572 tudi jasno razložil in zažugal, da mu graščino odtegne, ako ne spravi Kupljenika takoj iz mesta in radovljiškega gospostva. Dietrichstein je prosil za pomoč deželne stanove in se nasproti nadvojvodu skliceval na to, da je Kupljenik nastavljen od dežele, ne pa od njega. Pravda se je vlekla nekaj let, ne da bi prišlo do odločitve. Dietrichstein in drugi njegovi somišljeniki so vendar sprevideli, da na radovljiškem svetu ne bodo mogli napraviti varne luteranske postojanke. Zato so prestavili središče propagande na posestvo Kacijanarjev v B e g u n j e. Posestnica gradu Katzenstein (sedaj ženska kaznilnica), Julijana Kacijanar, ji bila posebno vnetá luteranka in je prepustila del svojega grajskega poslopja za bogoslužne shode. Katoliške župne cerkve se luterani niso upali polastiti. Tu sem so stanovi iz Ljubljane pošiljali svoje predikante. Poleg Kupljenika sta pridigala Jurij Dalmatin in neki Klemen Bobek, krojač iz Radovljice. Ker so se v Begunjah zbirali ne le gorenjski

plemiči, ampak tudi podložni meščani in kmetje iz radovljiškega gospostva, zato je nadvojvoda Karol I. 1577 Julijani Kacijanar prepovedal imeti v svojem gradu sestanke krivovercev. Prepoved seveda ni imela uspeha, ker so prav takrat deželni stanovi bili na višku svoje moči. Zato je poslej nadvojvoda delal na to, da bi vsaj preprečil vpliv begunjske propagande na svoje mesto Radovljico. Z odlokom dne 22. marca 1580 je prepovedal Radovljičanom, naj ne hodijo poslušat v Begunje luteranskih pridig in naj odpravijo iz mesta »šepavega človeka (den krumpen Menschen), ki biva pri Požmokovi vdovici. Ta »šepavi človek« je bil menda krojač Klemen Bobek, ki je v letih 1580 do 1590 pridigal v Katzensteinu. Isto leto je prišel tudi ukaz, naj zapro odpadlega duhovnika Petra Kupljenika in iztirajo krivoverca Jerneja Tulčaja. Koliko so vsi ti odloki zalegli, je spoznati iz naslednjih dogodkov. Kupljenik je še več let bival v Radovljici, kjer je imel svojo hišo, in pridigoval. Tu in tam je obiskal tudi bližnje gradove in zbirališča protestantov. Usoda ga je zadela l. 1578, ko so ga loški lovci pri Železnikih ujeli in vrgli v ječo, čez teden dni pa tirali na avstrijsko mejo v Gorico, kjer so ga izročili patriarhovemu sodišču, kateremu je bil kot bivši katoliški duhovnik podvržen. Sam nadvojvoda je takrat pisal patriarhu, naj s Kupljenikom strogo postopa, ker je eden glavnih luteranskih kolovodij in velik upornik. Patriarhov namestnik je takoj proti njemu naperil tožbo zaradi krivoverstva in zlorabe duhovniške službe. Iz strahu pred smrtjo je Kupljenik preklical vse svoje zmete in obljubil do konca življenja v katoliški veri živeti. Dne 2. avgusta 1587, neko nedeljo, se je vršil slovesni preklic v kapiteljski cerkvi (in collegiata ecclesia) v laškem Vidmu. Navzoča je bila vsa duhovščina in mnogo ljudstva; Kupljenik je stal na evangeljski strani na vzvišenem kraju. Preiskovalni sodnik, neki kapucin, je pridigal o njegovih zmotnih naukih, nato je Kupljenik sam glasno prečital preklic in ga podpisal. Odstavljen je bil od duhovniške službe in obsojen v dosmrtno ječo. O božiču in o veliki noči je imel stati v spokorni obleki pred cerkvijo. — Toda Kupljenikova ječa ni dolgo trajala. Menda se mu je še isto leto posrečilo ulti. Ne motimo se, da so tudi tu kranjski stanovi imeli svojo roko vmes. Leta 1590 so mu po petindvajsetletnem službovanju dovolili pokojnino. Kje je umrl, ni znano.

Med tem je šla lutrovska propaganda v Radovljici naprej. Na čelu ji je bil mestni pisar Jakob Dienstmann. Nadvojvoda Karol je tudi tu poizkusil pomagati katoličanom s tem, da je najprej mestni svet očistil luteranov. Pisar Dienstmann je bil od službe odstavljen in v mestni svet so bili imenovani sami katoliški svetovalci. Vendar na verske razmere to ni imelo posebnega vpliva. Shodi v Begunjah so bili vedno bolj obiskani, tako da je Julijana Kacijanar okoli l. 1584 hotela prirediti protestantom posebno kapelo za njihovo bogoslužje. Napravili so načrt in se dogovorili z radovljiškimi meščani in kmeti, ki so imeli pri zgradbi opravljati tlako in zanje preskrbeti les in apno. Vendar menda tu ni šlo za novo zgradbo, ampak le za prezidavo nekega gospodarskega poslopja, ki je prej služilo za klet in konjski

hlev. Nadvojvoda Karol je leta 1586 ukazal Julijani, naj takoj ustavi zgradbo, a stanovi so se zanjo potegnili in se sklicevali na dogovor v Brucku, po katerem je bilo plemičem dovoljeno na svojem svetu izvrševati protestantsko bogoslužje. Res so bili poslej luterani v Begunjah nemoteni, dokler jim ni reformacijska komisija uničila molilnice (1600).

Ker nadvojvoda plemičem pri Katzensteinu ni mogel blizu, se je tembolj trudil, da bi Radovljičane odtegnil njihovemu vplivu. Ponovno so došla leta 1586 povelja na vicedoma in radovljiški mestni svet, naj preprečijo zahajanje meščanov v Begunje in naj pozvedujejo tudi o Klemenu Bobku, ki nastopa kot predikant, dasiravno je le krojač po svojem poklicu. Vidi se, da nadvojvoda takrat še ni imel zanesljivih moč, ki bi bili odločno nastopili. Komisarji, ki jih je imenoval vicedom, da bi preiskovali dogodke v Begunjah, so se drug za drugim odtegnili neljubemu poslu in se na različne načine izgovarjali. — Nov povod tožbam in prepirom med katoličani in luterani je bilo strogo postopanje radovljiškega župnika in ljubljanskega prošta Gašperja Freudenschussa, ki ni hotel pokopati luteranskih mrličev na katoliškem pokopališču. Ko je na dan novega leta 1587 imel biti pogreb Mihaela Bohinjca, sina značnega luterana Jurija Bohinjca, je Freudenschuss prepovedal cerkovniku skopati jamo, očetu pa rekel, naj le gre s svojim mrtvim sinom v Begunje, kamor navadno zahaja. Ker Bohinjec tudi pri drugih cerkvah ni mogel dobiti prostora, je mrlič ležal več tednov nepokopan. Pritožba, ki jo je Jurij Bohinjec vložil na deželne stanove, ni nič pomagala, pač pa je ukazal nadvojvoda, naj Bohinjca samega vtaknejo v zapor zaradi čitanja postile, pridigovanja in prepovedanih shodov. L. 1590 so bili pozvani v Gradec radovljiški luterani Andrej Jernejec, Matija Zavid in Jakob Žerovec, da se pred nadvojvodom zagovarjajo zaradi nepokorščine, meščan Švarc pa je imel biti izgnan. Mestni sodnik Janez Dienstmann

Grof Ivan Ambrož Turn,
deželni glavar kranjski (l. 1585).

je odgovoril na ta ukaz, da sta Andrej Jernejec in Matija Zavid pripravljena ubogati nadvojvoda, pa nimata potnine, Švarc je odgovoril, naj mu le pošteno plačajo hišo in svet, potem bode rad zapustil Radovljico, Žerovec, čigar posestvo je spadalo pod oblast deželnega plemenitaša, pa ni prišel blizu. — Pozneje ni nobenih poročil več o luteranstvu v Radovljici; kakor drugod, je tudi tu hitro pojemalo.

Na Dolenjskem ni bilo tako znamenitih mest in trgov, kakor jih je imela Gorenjska, zato tukaj tudi ne najdemo tako razvitega meščanstva, kakršno je bilo v Ljubljani, Kranju, Loki ali Kamniku. Nova vera je bila tu bolj kot drugod navezana na gradove. Med ljudstvo pa je tem manj zašla, ker je bila prav Dolenjska leta 1573 prizorišče velikega kmečkega upora, ki je bil naperjen proti plemstvu in njegovim terjatvam. Zato tla za nove nauke niso bila pripravna.

Na Igu je pospeševala protestantstvo plemiška rodbina Schnitzenpaum, posestnica gradu Soneck. Volbenk Schnitzenpaum se je okoli leta 1580 polastil podružnice sv. Jurija, ki ji je bil menda patron; dal je vso cerkveno opravo, celó zvonove in cerkveno uro odnesti na svoj grad. Valvasor obširno opisuje, kako se je ob tej priliki neki Schnitzenpaumov hlapec norčeval iz kipa sv. Jurija in pri tem zažgal graščino. Luteranstvo je moralo tod zaiti tudi med kmečko ljudstvo, ker je škof Hren l. 1604 dal izanskemu župniku posebno navodilo, kako naj skuša luterane pridobiti za katoliško cerkev.

Med najmočnejše in najvplivnejše pospeševalce luteranstva na Kranjskem moramo prištovati grofe Turjaške, ki so imeli na svojem glavnem gradu Turjaku že zgodaj predikanta. Še danes se imenuje stara grajska kapela, ki je okrašena s srednjeveškimi freskami, »luterovska kapela«. Tu so pridigovali Jurij Dalmatin, Andrej Savinec, Janez Folt in drugi predikanti, ali pa so turjaški uradniki grajski družini čitali iz postile, katekizma, pesmarice ali sv. pisma. — Svoje podložne kmete so hoteli Turjaški zapeljati v novo vero s tem, da so izročili župnijo Škocijan pri Turjaku luteranom. Od leta 1564 dalje nahajamo tu same predikante za župnike. Imenujejo se: Jurij Dalmatin, Andrej Savinec, Marko Xilander, Nikolaj Murič. Nadvojvoda Karol je sicer skušal župnijo Turjačanom iztrgati in zahteval, naj dokažejo svoje patronstvo do Škocijana. Ti so se sklicevali na starodavne pravice svoje družine in se zanašali na velik ugled in veljavo, ki so jo v deželi uživali. Tako je stvar počivala do l. 1597. Ljudstvo ni imelo zaupanja do svojih krivoverskih župnikov. L. 1581 poroča škof Bizancij, da so župljani po večini katoliški, hodijo k božji službi drugam in tudi raje drugod prejemajo zakramente, kakor da bi imeli posla s predikanti. Sedemnajst let pozneje pa piše škof Hren, da »se je poluteranilo v Škocijanu le 20 do 30 kmetov in je vse druge božja milost čudovito v pravi veri ohranila«. Leta 1598 je občina sama prosila patriarha za katoliškega župnika, češ, da je po sili in po vplivu grofov Turjaških škocijanska fara, ki šteje okoli tritisoč ljudi, že precej postala luteranska. Za župnika naj se postavi Andrej Ribič (Piscator), da župnijo zopet pokatoličani. Nadvojvoda Ferdinand je predlagal Ribiča za Škocijan, ne da bi vprašal grofe Turjaške in je ukazal stiškemu opatu in vicedomu, naj ga umestita.

Dne 12. maja 1598 sta šla nadvojvodova pooblaščenca z novim župnikom v Škocijan, kjer sta našla grofa Vajkarda Turjaškega z oboroženo četo in dva predikanta, Ivana Znojilška in Ivana Wolfingerja, ki sta se ravno za pridigo pripravljala. Turjaškemu sta povedala, kakšno je njuno poslanstvo; sicer je ugovarjal, pa se ni s silo ustavljal. Nato sta komisarja predikanta odpravila iz cerkve, z ljudstvom napravila procesijo okoli nje in predstavila novega župnika. Cerkvenih ključev Turjaški ni hotel izročiti, nekega podložnega kmeta, ki je postavil pred cerkvijo neko prižnico za novega župnika, je dal zapreti, vsem onim pa, ki so komisarjem dali živila, je naložil denarne globe. Tudi je prepovedal župljanom ubogati novega župnika. Predikant Znojilšek je še ostal v gradu, tam ob nedeljah opravljal božjo službo in skupaj s svojim tovarišem pobiral desetino. Živino, kolikor je je pripadalo cerkvi, so odgnali in grof Turjaški je dal župniku »zakrižati« neki travnik, da bi ga sam pokosil. Pobral je tudi vse pridelke z župnijskih njiv in dal iz podružnic vse cerkvene posode in vso mašno obleko spraviti v grad. Ljubljanski škof Hren se je proti takemu nasilstvu pritožil na vlado v Gradcu. Nadvojvoda Ferdinand je pozval Turjačana na zagovor in ukazal, da mora predikant Znojilšek zaradi »nestrpnosti in grobe nedostojnosti« v osmih dneh zapustiti avstrijske dežele, sicer zapade smrtni kazni. Nadvojvodovo povelje je imel izvršiti deželni sodnik (Landrichter). Dne 6. septembra 1598 je prišel z oboroženo četo sto strelcev pred grad Turjak. Grofa ni bilo doma, nekateri služabniki, ki so se ustavljali, so se morali umakniti. Sodnik je dal vso živino iz hlevov in ves spravljeni žitni pridelek odpeljati v Škocijan. Znojilšek se je zatekel v Ljubljano pod varstvo deželnih stanov, potem pa zbežal v Medjimurje h grofu Zrinjskemu. — Tako je Škocijan po preteku 40 let zopet imel katoliškega župnika.

V gornji dolini Krke in Temenice so bile precej na gosto nasejane protestantske postojanke. — V Višnji gori je bil že leta 1554 predikant Jurij Maček. Mesto in »Stari grad« (Weichselberg) sta bila lastnina deželnega kneza, a poslednji je bil takrat v upravi Turjačanov. Luterani so se tu polastili mestne cerkve sv. Ane, kjer so imeli svoje shode. Za Mačkom jim je pridigal Hans Gottscheer (Hočevnar), katerega je dal nadvojvoda Karol I. 1570 izgnati. Meščani in bližnje vasi (Dednji dol, Leskovec, Polica in druge) so nato prosile nadvojvoda, naj jim vrne predikanta; tudi deželni stanovi so se zanje potegnili. Vendar je ostalo pri odloku. Zato je bil poslej Višnji grad ali Turen (Weichselbach), ki je bil v posesti plemenitih Gallov, zbirališče protestantov, kjer jim je grajska kapela služila za shode. Enonadstropna žitna kašča v severovzhodnem delu gradú se še danes imenuje »ajdovska cerkev« in nam predstavlja nekdanjo lutrovsko kapelo. L. 1582 je nadvojvoda Karol Višnjanom prepovedal, »da ne smejo zaničevati svojega rednega župnika in letati na grad Višnje k pridigam in božji službi krivoverskega predikanta«. Vendar se novi nauki ljudstva tudi tu niso posebno prijeli. Leta 1581 je bilo poleg dveh gradov še osem družin luteranskih.

V stiški okolici je bila cela vrsta gradov, katerih gospodarji so bili luterani in včasih poklicali kakega predikanta za svojo družino

in podložnike. Med župnijami se omenja le K r k a z večjim številom (trideset družin) luteranov. — Stalna protestantska postojanka pa je bila v župniji D o b r n i č e , in sicer v Selcih pod Kozjakom. Grad Kozjak so imeli v posesti plemeniti Sauer, ki so se polastili tudi cerkvice sv. Antona. Tu je pridigal od l. 1570 naprej Tomaž Fašang in dobival od deželnih stanov 55 goldinarjev podpore. Za njim je bil predikant v Selcih njegov sin Abel, ki je bil še leta 1600 kot zadnji predikant na svojem mestu. Razen grajske gospode je bilo tu še 30 kmečkih družin luteranskih.

Zelo dolgo je trajala protestantska propaganda v Ž u ž e m - b e r k u . Tu so bili Turjačani gospodarji. Zato je umevno, da so postavili vse sile za razširjanje nove vere in svojevoljno ravnali s cerkvami v trgu. Poleg grajske kapele sv. Ulrika so se tu polastili luterani tudi cerkve sv. Jakoba, jo celó razširili in si napravili svoje pokopališče. Leta 1580 je bil tu predikant Kristof Slivec. Ko je prišel naslednje leto patriarhov namestnik, pomožni škof Pavel Bizancij, na vizitacijo v Žužemberk, je cerkev sv. Jakoba predikantu vzel in jo zopet izročil katoliškemu župniku Juriju Josinu. Toda komaj je odšel, so se luterani cerkve zopet polastili. Ko je potem bila vizitacija leta 1593 in je patriarh Franc Barbaro sam prišel v Žužemberk, so Turjačani dali cerkev zastražiti z močno oboroženo četo, da se ne bi upal blizu. V Žužemberku je bilo 24 družin lutrovskih. Leta 1600, ko so bili že vsi predikanti iz Kranjske pregnani, je dal deželski sodnik predikanta Kristofa Slivca, ki je bil takrat že 70 let star, odpeljati na ljubljanski grad, kjer so ga pa kmalu izpustili.

Tudi mimo N o v e g a m e s t a luteransko gibanje ni šlo brez sledov, dasiravno tu boj med staro in novo vero ni bil tako trdovraten, kakor v gorenjskih mestih. Že leta 1548 nam beleži kronika frančiškanskega samostana smrt patra Ivana, ki je ob nekem napadu luteranov zadobil tako hude rane, da je za njimi umrl. Pozneje več kot 12 let o luteranskem gibanju v Novem mestu ničesar ne izvemo. Prvi, ki je menda tu javno oznanjeval Lutrove nauke, je bil Gregor Vlahovič, predikant metliški. Vlahovič je bil doma iz Ribnika v Beli Krajini, ni znal ne latinsko ne nemško, pač pa se je naučil Trubarjeve slovenske in glagolske knjige na pamet. Ker je bil prej katoliški duhovnik, sodimo, da je moral biti glagoljaš. Leta 1559 je začel s Tulščakom pridigovati novo vero v Metliki.

Vlahovič je bil silno vnet in delaven luteran. Iz Metlike je hodil v bližnje in daljnje kraje, celó po deset milj na okoli in novi veri pridobival privrženecv. V Novo mesto je prišel l. 1560 in navdušeno oznanjeval Lutrove nauke. Novomeški prošt Jurij Graf ga je dal zgrabiti in ga imel sedem dni zaprtega. Na zahtevo deželnih stanov ga je moral izpustiti. Ko je potem Vlahovič okoli Gornjega grada pridigal luteranstvo, se mu je isto pripetilo. Ljubljanski škof ga je dal zapreti ob kruhu in vodi. Ko je tudi tu s pomočjo svojih ljubljanskih prijateljev čez tri tedne zadobil prostost, se je zopet vrnil v Metliko. Vlahovičeve pridige so menda duhove hudo razburile, ker piše Klombner v pismu z dne 24. februarja 1560 Trubarju, »da je obema (škofu in proštu) hudo zagodel«, kar sta mu seveda tudi ta dva poplačala z

ječo in lakoto. — L. 1567 je prišel Vlahovič zopet v Novo mesto na povabilo meščanov, ki so ga hoteli imeti za svojega predikanta. Ker ga duhovščina ni pustila v cerkev, je navadno pridigoval v hiši ple-

Ivan Znojilšek, predikant v Škocijanu pri Turjaku.

menitega gospoda Scheyerja. V kratkem se je poluteranilo precej meščanov, zlasti ker je bil akvilejski arhidiakon, Ivan Klemen, župnik v Trebnjem, sam skrit privrženec nove vere. Njegov brat je opravljajal celó službo deželnega predikanta v Ljubljani. — Novomeški luterani so si posebno prizadevali, da bi dobili kako mestno cerkev v posest.

Ker ni šlo z lepa, izmislili so si zvijačo. Prosili so deželne stanovne, naj jim pošljejo nekoliko tovorov peska ali prosa, pa naj reko, da je smodnik, pripravljen za trdnjave na turški meji. Zaradi večje varnosti naj ga ukažejo shraniti v kakí novomeški cerkvi in prepovedo hoditi z lučjo vanjo. Cerkvene ključe naj izroče mestnim svetovalcem. Na tak način bi imeli predikanti dostop do cerkve in Novomeščanom bi ne bilo treba poslušati očitanja sosedov, da se morajo njihovi predikanti potikati po hišah. Zvijača se ni posrečila, ker ni nobenega poročila, da bi imeli novomeški protestanti kako mestno cerkev v posesti, pač pa so se zbirali pri podružnici sv. Ane v Grabnu, kjer so imeli plemeniti Mordaxi svojo graščino.

Poleg Vlahoviča je pridigal v Novem mestu tudi krški predikant Weixler, bivši župnik v Fari pri Kostelu. Uspehi njunega dela niso bili posebno veliki. Leta 1581 je bilo v Novem mestu 30 in v bližnjem Šmihelu 6 družin luteranskih.

Kakor za druga mesta, skrbel je nadvojvoda Karol tudi za Novo mesto, da je imelo katoliški mestni svet. Leta 1590 je bil izvoljen za sodnika protestant Jurij Raab; vicedom je pisal v Novo mesto, da ga ne potrdi. Izvolijo naj katoličana. Novomeščani so se vdali temu povelju, a porabili prvo priliko, da so zopet poslali protestante v mestni zbor. Tri leta pozneje je bil izvoljen za mestnega sodnika protestant Ivan Gričar. Opravičevali so njegovo izvolitev, češ, da ima sodnik mnogo opraviti z vojaki, ki hodijo skozi mesto na turško mejo. Nekateri katoliški mestni svetovalci ne znajo ne brati, ne pisati in so tudi prerevni. Gričar pa je bogat trgovec, ume brati in pisati, zna odgovarjati revežu in bogatinu, če treba lahko prenoči stotnike in druge take vrste ljudi. Vicedom Gričarjeve izvolitve ni potrdil, ampak meščanom ukazal, naj izvolijo katoličana, sicer bo prisiljen poročati nadvojvodu. Proti koncu 16. stoletja je bilo v Novem mestu še precej luteranov. Leta 1598 poroča prošt Polidor akvilejskemu generalnemu vikarju: »Tu v mestu jih je nemalo okuženih od krivoverstva, ki dajo svoje otroke krstiti heretikom in posebno nekemu odpadlemu kartuzijanu, ki že nekaj let pod varstvom stanov tu razširja svoj strup. Pokopujejo jih pri frančiškanih. To neznosno zlorabo sem naznanil nadvojvodu, ki je ukazal ljubljanskemu vicedomu, da spravi meščane na pravo pot, predstojniku kartuzijanov pa naročil, da odpadnika zapre, kjerkoli ga zasači.« — Značilna oseba iz dobe verskih bojov je tedanji novomeški prošt Polidor Montagnana. Kakor že ime priča, je bil italijanskega rodu, stričnik stiškega opata Volbenka Neffa, ki ga je dal studirati v Benetke in Padovo. Pozneje je bil deset let dvorni kaplan cesarja Ferdinanda in je leta 1561 dobil ljubljansko proštijo. Montagnana je imel večkrat po raznih krajih hude spopade z luterani. Vendar ti spori pri njem niso izvirali iz vneme za katoliško cerkev, s katero je prišel v svojem življenju večkrat v nasprotje, marveč iz oblastnega značaja in nastopa. Ko je Trubar prišel l. 1561 v Ljubljano, se je Montagnana z njim pogajal o prestopu v luteranstvo in se hotel poročiti. Zato je izgubil proštijo. Zveze z visokimi dvornimi krogi so mu pomagale, da je pri cesarju kmalu zopet prišel

v milost. Nadvojvoda Karol ga je imenoval za svojega svetovalca in mu podelil župniji Žalec in Teharje. Hkrati je postal arhidiakon za Savinjsko dolino. Pa tudi tu je bil po svojem življenju in delovanju bolj protestant kakor katoličan. Poročila, ki so dohajala o njem na graškega nuncija in akvilejskega patriarha, so bila skrajno neugodna; mnogi so ga imeli za očitnega luterana. Ker je Montagnana videl, da nadvojvoda Karol strogo postopa z novoverci, je tudi sam pričel z njimi strožje ravnati. Leta 1567 je dobil župnijo Krško (Leskovec) in dve leti pozneje tudi Laško.

V imenu nadvojvoda Karola je prevzel leta 1579 upravo samostana Admont, ki jo je moral pa zaradi razprtij s štajerskimi deželnimi stanovmi kmalu zopet opustiti. Tri leta pozneje je postal akvilejski arhidiakon na Dolenjskem, odstavil novomeškega prošta Jurija Petrovina in postal sam njegov naslednik. V tej dobi svojega življenja je kazal večjo umerjenost in stalnost. Izpolnjeval je dolžnosti višjega katoliškega duhovnika dovolj vestno, skrbel za izobrazbo in nravno življenje duhovnikov in izpreobranje luteranov. Ker je umrl šele l. 1604, je preživel vso dobo verskih bojev, v katere je mnogokrat posegel. Prošt Polidor Montagnana je značilen zgled za reformacijsko dobo, ker nam je priča, da je protestantsko gibanje vplivalo le preveč tudi na visoke cerkvene dostojanstvenike.

Polidor Montagnana, prošt novomeški.

Izven Novega mesta so imeli luterani posebno zaslonbo v Toplicah. Kakor Škocijan, tako so tudi Toplice grofi Turjaški skozi več desetletij redno oddajali predikantom. Ako jim je arhidiakon očital kršenje cerkvenih pravic, so se izgovarjali, češ, da nastavljajo katoliške duhovnike. Okoli leta 1560 je bil tu župnik Ivan Lamella, glagoljaš iz Istre, ki je pregledoval in presojal glagolske in cirilske knjige, ki so izhajale v Ungnadovi tiskarni. Za njim se omenja predikant Gašper Kumperger, katerega so morali zaradi pijančevanja in vnemarnosti odstaviti. Sprl se je celo s turjaškim oskrbnikom v

Žužemberku, Mihaelom Lystom, ki ga je dal s palicami natepsti in v ječo vreči. Nasledoval ga je Mihael Vrbec, ki se je ob času reformacijskih komisij okoli leta 1609 umaknil h grofom Zrinjskim na Hrvaško, odkoder je še včasih hodil na Kranjsko. Žal, da nimamo nobenih poročil, v koliko je zašlo luteranstvo med kmečko ljudstvo. — Za župnijo *M i r n a p e č* so imeli luterani postojanko na gradu Hmeljnik (Hopfenbach), ki je bil lastnina gospodov Črnomeljskih. Že leta 1563 je pridigal tu neki Gašper (Kumperger?). Za njim se omenja Tomaž Jagodič kot predikant deželnih stanov na Hmeljniku. Luterani so se polastili tudi cerkvice sv. Primoža in Felicijana v Kartelevem. — V smeri reke Krke proti Brežicam nahajamo le tu in tam kak grad, kjer so imeli protestanti svoje shode, tako Otočič (Wördl), Stari grad (Altenburg), Presek pri Št. Jerneju, Gracarjev turn (Feistenberg) in Berhovo (Freyhof). Luterani iz šentjernejske okolice so imeli svoje shode v cerkvi sv. Pankracija pod Presèkom. Vendar nova vera ni zašla med ljudstvo; imela je privržence le med plemiči, njih družinami in grajskimi posli.

Ob Savi nahajamo protestante v *K r š k e m* in v *R a d e č a h*. Oba trga sta spadala neposredno pod vladno nadvojvoda Karola, zato se nova vera v njih ni mogla dolgo vzdržati. V Krškem je pridigoval okoli leta 1565 Janez Weixler, nekdanji župnik v Fari pri Kostelu. Zbiral je okoli sebe meščane in kmete, tako da je imel redno okoli 200 poslušalcev. Novi leskovški župnik Polidor Montagnana tega ni hotel trpeti in nekoč je prišel v cerkev, ko je ravno pridigal. Vpraša ga vpričo poslušalcev, kdo mu je to dovolil, ko je vendar nadvojvoda njega (Polidorja) nastavil za župnika. Predikant se je skliceval na Kristusa in deželne stanove, ki so mu dovolili oznanjevati sv. evangelij. Poslušalci pa so se zanj potegnili, zmerjali župnika in njegove spremljevalce. Zlasti ženske so bile razljutene. Drugi dan je šel Weixler z mestnim sodnikom in dvema meščanoma k župniku Montagnana in ga vprašal, zakaj je javno tako strogo proti njemu nastopil. Župnik se je izgovarjal, da po ukazu nadvojvodovem ne sme nobenega krivoverskega duhovnika v župniji trpeti. Sodnik se je potegnil za Weixlerja, češ, da ni nič pridigal, kar bi bilo zoper božjo resnico. Po mnogem prerekanju je slednjič Montagnana izjavil, da mu hoče dovoliti pridigo v špitalski cerkvi, ako obleče mašno obleko, kadar obhaja ljudstvo, kakor delajo tudi predikanti v Gradcu. Weixler tega pogoja ni hotel sprejeti. — Ta dogodek dobro osvetljuje tedanje omahljivo in dvoumno postopanje Polidorja Montagnana proti luteranom, ki se je zadovoljil s tem, da le navidez varuje katoliški značaj bogoslužja. Gotovo bi bil Weixler tem lažje širil svoje nauke med ljudstvom, ako bi bil nastopal v mašni obleki. Enako je svetoval tudi Trubar svojim privržencem. — Weixler je bil še isto leto (1567) od nadvojvoda iz Krškega izgnan in se je podal k Vlahoviču v Novo mesto, leto pozneje pa v Selce pod Kozjakom.

R a d e č e so bile enako Krškemu knežji trg, toda okoli l. 1570 je imel Viljem pl. Lamberg z Boštanja graščino Radeče v zakupu in je prav tako širil luteranstvo kakor Moric pl. Dietrichstein v Radovljici. Razprtije med predikanti so povzročile, da je tu vmes posegla

svetna oblast. Od leta 1570 je bil predikant v trgu Ivan Hočevar (Gottscheer), kateremu so priredili neko kapelo tik župne cerkve. Hkrati pa je hodil s štajerske strani pridigat tudi Jurij Maček v bližnje Hotemože, kjer je imel svoj dvor. Katoliški duhovnik Daniel Slade je imel dovolj vzroka tožiti o motenju katoliške božje službe. Poleg tega se je dogodil še škandal, da ga je neki luteran napadel na praznik Novega leta 1571, ko je šel blagoslavljat hiše. Nadvojvoda Karol je takoj ukazal Viljemu Lambergu, naj iztira oba predikanta, a ta je stvar sporočil deželnim stanovom, mesto da bi bil izvršil vladarjevo povelje. Stanovi so zdaj sami hoteli rešiti radeško zadevo, poklicali so oba predikanta v Ljubljano in za priče tudi mestnega sodnika z nekaterimi meščani. Potem so pisali nadvojvodu, da se Maček ni hotel zagovarjati pred kranjskimi stanovom, ker je nameščen na Štajerskem. Hočevar ni krivoverec, ampak priznava le avgsburško veroizpoved, spopad med vikarjem Sladatom in Kristofom Schneiderjem pa tudi ni bil tako hud, kakor je bil opisan. Nadvojvoda je nato iznova ukazal Lambergu, naj iztira oba predikanta, in ga hkrati grajal, ker je zadevo predložil deželnim stanovom, ki nimajo v trgu Radeče nobene oblasti. Pa tudi to povelje je bilo brezuspešno. Hočevar je še dalje ostal v Radečah, kjer si je kupil hišo. Toda njegovo razuzdano življenje in vnemarnost v službi sta povzročila, da je luteranski superintendent Spindler proti njemu naperil preiskavo in se je moral leta 1577 odpovedati svoji službi. Na njegovo mesto je prišel Boštjan Prašnik, ki je že naslednje leto odšel v Idrijo. Za njim nahajamo v Radečah zopet Hočevarja, ki je še bolj oblastno in drzno nastopal, kakor prej. Pridobil je zase več meščanov, delil zakramente in imel ob pogrebnih pridige v katoliški cerkvi. Leta 1587 je bil na ukaz nadvojvoda Karola zopet izgnan, hiša in vse premoženje njegovo pa zaplenjeno. Toda luteranska agitacija v Radečah vendar ni prenehala. Hočevar in Maček sta se zdaj zatekla na posestva bližnjih plemičev, od koder sta hodila včasih v trg opravljat luteransko božjo službo.

Čudno je, da se protestantsko gibanje v nemškem Kočevju ni kaj močno pojavilo. Posamezne predikante, ki so bili Kočevarji po rodu, srečujemo pač drugod, toda v deželici sami ne nahajamo dosti sledov nove vere. Ko je l. 1581 patriarhov namestnik obiskoval kočevske župnije, je našel pri Jerneju Silvestru, mestnem župniku Sv. Jerneja, več protestantskih knjig. Zato ga je imel za sumljivega in ga zaradi čitanja prepovedanih knjig izobčil. Toda arhidiakon Polidor Montagnana ga je še isto leto odvezal od cerkvene kazni in celó postavil za komisarja v ribniški arhidiakoniji. Prvi, ki je začel v Kočevju luteranstvo pridigovati, je bil menda župnik Lenart Ziegelfest. Ko so ga odstavili od službe, je živel še dalje v mestu kot navaden meščan in zbiral luterane v svoji hiši. Nadvojvoda Ferdinand ga ukaže zapreti, a l. 1613 pride sam v Ljubljano pred vicedoma in zastavi svoje premoženje, da je pripravljen se prijaviti, kadarkoli bi ga poklicali. Le sedaj naj ga izpuste in mu prizaneso z ječo. Vicedom ga je izpustil, ko je podpisal obljubo. Kaj se je pozneje z njim zgodilo, ni znano. Zdi se, da je umrl kot katoličan. — Da se je Kočevje ohranilo v katoliški veri, je največ pripomogla grofovska rodbina Ursini-Blagaj,

ki je leta 1547—1618 imela grad Friedrichstein z mestom vred v zakupu in ni bila naklonjena novi veri.

V Beli Krajini je bilo luteransko gibanje mnogo živahnije kakor drugod po Dolenjskem in je tudi mnogo več ljudstva potegnilo za seboj. Vzroki so mnogoteri. Obmejne pokrajine so bile od akvilejske škofije še bolj oddaljene kakor drugi naši kraji in niso bile z njo skoraj v nobeni zvezi. Tu je gospodaril v cerkvenih in svetnih stvarih nemški viteški red, čigar komturji so bili enako drugim plemičem novi veri večkrat zelo naklonjeni. Štajerski in kranjski stanoviti so vzdrževali v obmejnih trdnjavah stalne posadke, zato so pa imeli pravico, da so odlični člani njihovega plemstva ondi dobivali službe vojaških poveljnikov. Z njimi se je zaneslo tudi luteranstvo v obmejne kraje. Slednjič je imel novi verski pokret v Beli Krajini tudi naroden značaj, ker so ga podpirali duhovniki glagoljaši okoli Ozlja, Ribnika in Metlike, ki so širili zlasti glagolske hrvaške knjige. Vse to je vplivalo, da je tu luteranstvo dobilo več tal kakor drugod na Slovenskem.

Metlika, stolica Bele Krajine, je bila najživahnije središče novega protestantskega gibanja. Bila je od početka turških vojsk pa do postanka Karlovca (l. 1579) najvažnejša točka za vojaška podjetja na Hrvatskem. Tu je bilo skladišče orožja in hrane za vojsko, tu so se zbirale čete in se urile v orožju. Zato so v Metliko zahajali pogosto krajinski zapovedniki in hrvatski bani na dogovore zaradi obrambe meje in na pregled vojaških čet. Obenem je šla skozi Metliko glavna pošta iz Hrvatske na Ljubljano. Zato ni čudno, da se je v Metliki hitro razširila tudi nova vera, za katero se niso zanimali le posvetnjaki, ampak tudi duhovniki bližnje metliške okolice na hrvatski in kranjski strani. — Najbolj goreč luteranski pridigar na hrvatski meji je bil že imenovani pop Gregor Vlahovič. V začetku ni imel nobene plače, preživljal se je z mlinom, ki ga je imel na potoku Obrhu, z darovi, ki so mu jih donašali, in se bavil tudi s suknjarstvom. Ako so mu očitali, da se tak posel ne spodobi za pridigarja, se je skliceval na sv. apostola Pavla, ki je tudi živel od dela svojih rok. Vlahovič je prav pogosto pohajal razne kraje na Hrvatskem, da bi razširil novo vero. L. 1563 je pridigal v Zagrebu in pod Okičem ob navzočnosti bana Tomaža Erdeda, zagrebškega škofa Matevža Brumana, uglednega vlastelina Luke Sekelja in mnogih drugih plemičev iz kraljevine. Mnogo jih je pridobil za svoje nauke. V Metliki je imel Vlahovič posebno velik vpliv. Njega so navadno obiskovali sotrudniki pri hrvatskih prevodih luteranskih knjig, ga vpraševali za svet in njegova beseda je bila vedno odločilna. Med privrženci nove vere je zavladalo mnenje, da bo Vlahovič pridobil vso Krajino za luteranstvo. Prevrat v mestu je bil kmalu tolik, da je preostal le še en katoliški duhovnik. Hrvatski ban Tomaž Erded, ki je bil Vlahoviču naklonjen, mu je hotel pridobiti proštijo sv. Rešnjega Telesa v Metliki z vsemi pripadajočimi posestvi. Toda mestni svet z županom, ki je bil takrat še katoliški, se je temu uprl in tožil bana l. 1562 zaradi nasilja. Vendar so se pogodili tako, da je mestni svet dajal na praznik sv. Rešnjega Telesa predikantu Vlahoviču po 24 goldinarjev. V prihodnjih letih nahajamo Vlahoviča po raznih krajih. Mogel se je posvetiti propa-

gandi za luteranstvo tem ložje, ker je imel v Metliki za pomočnika Ivana Tulščaka. L. 1569 je odšel v Brežice h Krištofu Gallu, kjer je ostal pet let. Njegovo mesto v Metliki je prevzel neki Mihael Matičič, ki pa ni bil v čast oznanjevalcem novega evangelija. Dasiravno je bil oženjen, je živel vendar tako razuzdano, da je vzbujal javno pohujšanje in so ga morali od službe odstaviti. Njegov naslednik je bil Nikolaj Tuškanič, prej župnik v Semiču, ki se je poluteranil in začel v Krupi pridigovati luteranske nauke. Metliški protestanti so imeli takrat v posesti kapelo sv. Katarine v Starem gradu, katero so hoteli napraviti za svojo župno cerkev. K njihovi občini so pripadali tudi gradovi Krupa, Gradac in Podbrezje (Freienturn), kjer so plemeni Purgštali in Turni pospeševali luteranstvo. Zlasti v Krupi se redno omenjajo predikanti. — Po smrti Nikolaja Tuškaniča (1575) so Metličani zopet prosili Vlahoviča, naj se vrne v njihovo mesto, dali so mu tudi pomočnika, ki je oskrboval Krupo in Gradac. Toda nemirnemu možu ni bilo obstanka. Leta 1580 se je hotel preseliti v Radeče, a smrt ga je zalotila v Ljubljani, kjer so ga pokopali pri Sv. Petru. Vlahovičev naslednik v Metliki je postal Peter Vokmanič, prej pridigar v Krupi. Imel je svoje pridige v Starem gradu. Neki luteranski učitelj je napravil tudi šolo v hiši meščana Krištofa Geblerja. Toda sedaj je nadvojvoda Karol uveljavil svojo vladarsko oblast, ki jo je imel nad mesti in trgi. Ukazal je luteranom odvzeti kapelo sv. Katarine, predikanta in učitelja pa izgnati. S tem seveda protestantske agitacije še ni bilo konec. Vokmanič je nekaj časa pridigal v cerkvi deželnega komturja pred mestom in ko so se tudi tu pojavile težave, pod milim nebom na bližnjem zemljišču Sigismunda Semeniča. Stanovi so sklenili tu postaviti leseno lopo za molilnico in sezidati predikantu stanovanje. A pozneje je došlo zopet povelje od nadvojvoda, da mora Vokmanič zapustiti Kranjsko. S posredovanjem deželnih stanov se je zdaj naselil na zemljišču grofov Zrinjskih onstran Kolpe, od koder je še vedno zahajal v Metliko. Prišlo je do spopadov med katoličani in luterani. Okoli l. 1593 so vojaki iz Gorice napadli njega in učitelja s snegom, drugi dan vdrli v luteransko molilnico in jo skušali zažgati. — Za Vokmaničem je bil še predikant v Metliki Peter Lukič. Leta 1598 je dobil mestni svet od nadvojvoda Ferdinanda ukaz, da ga izžene, sicer zapade globi 300 cekinov. Odslej je luteranska agitacija v Metliki ponehaval. Ko je reformacijska komisija leta 1615 pozvala 38 luteranstva sumljivih oseb pred sebe, jih je 15 od teh izjavilo, da niso več protestanti, drugi so pomrli, bili bolni, ali pa so se izselili.

Ob istem času, ko se je širilo luteranstvo v Metliki, je dobilo nekaj tal tudi v bližnjem Črnomlju. L. 1569 je bil tam protestantski predikant Martin Grgič, ki je hodil tudi po bližnjih trdnjavah pridigat vojakom. Ob istem času je prišel v Črnomelj Ivan Schweiger, odpadli duhovnik iz Kočevja, ki je bil upravitelj Herbarta Turjaškega, in pričel razširjati nove nauke. Kakor v Metliki, so tudi v Črnomlju luterani napravili svojo šolo. V pomoč jim je bil najbolj lastnik črnomeljske graščine, knez Nikolaj Frankopan. Ko je bil l. 1575 pregnan luteranski učitelj Jernej Mavrinec, ki je poučeval v črnomeljski šoli latinska,

cirilska in glagolska pisma, je Frankopan poprosil deželne stanovne, naj ga zopet nastavijo, češ, da je tak pouk na Kranjskem potreben, v Črnomlju pa že od nekdanje navadi. Za Grgičem nahajamo v Črnomlju leta 1582 znanega Antona Neapolitana, ki je prišel v Belo Krajino kot vojaški pridigar. Stanovi so naprosili vojno poveljništvo, da je smel vsak mesec po enkrat priti v Črnomelj in tudi sicer kršče-vati in deliti zakramente, kadar je bilo treba. V ta namen so mu dovolili k plači doklado 31 goldinarjev za nabavo konja. Čez dve leti je šel Neapolitanus v Rajhenburg in imel za naslednika Vida Subtiliča, ki je takrat došel iz Ljubljane. Subtilič je prej deloval med ogrskimi Slovenci in Hrvati na posestvih grofa Batthyanya blizu Novega Grada (Güssing). Nameščen je bil kot predikant za vse metliški okraj. Zato ga nahajamo zdaj v Črnomlju, zdaj v Metliki, Gradacu, Krupi ali Karlovcu. Stalno je bival v Poljanah na posestvu gospodov Schnitzenpaum.

L. 1593 so se pričeli v Črnomlju boji za mestni svet. Črnomeljsko starešinstvo je izvolilo vkljub vladni odredbi za mestnega sodnika luterana Mihaela Živkoviča. Ko je vicedom zavrnil volitev s pripombo, da morajo voliti katoličana, so ga vnovič izvolili, češ, da je on edini v mestu sposoben za to službo. Ko se je na tretjo izvolitev vicedom obrnil na nadvojvoda Ernesta in je bilo od njega pričakovati strogih ukazov, so mestni svetovalci 13. septembra izvolili katoličana Lenarta Jelena, še preden je došel kak ukaz od nadvojvoda. Meščanom novi sodnik ni bil posebno všeč, delali so zapreke in sitnosti, kjer so mogli. Jelen se je moral pritožiti pri vicedomu, ki je zahteval najstrožjo pokorščino pod hudimi kaznimi. Tudi Subtilič ni mogel več dolgo bivati v mestu. Leta 1589 je upravitelj vicedomstva Bernard Barbo zapovedal mestni občini črnomeljski, da ne smejo imeti nobenega krivo-verskega predikanta pri sebi, sicer zapadejo globi 300 cekinov. Takrat je menda zadnji črnomeljski predikant zapustil mesto. Leta 1614 je reformacijska komisija našla v Črnomlju še štiri luterane.

V S e m i č u je prvi oznanjeval novo vero župnik Nikolaj Tuškanič, ki se je l. 1567 poluteranil, potem pa nastopil kot predikant v Krupi in Metliki. Enako se je zgodilo z njegovim naslednikom Gregorijem Sitaričem, ki je pozneje pridigal v Črnomlju. Leta 1589 so se pomikali skozi Belo Krajino od deželnih stanov nabrani konjiki proti hrvatski meji. Gregor Sitarič je dobil nalog, da spremlja vojake kot predikant. Preden je odšel, se je vtihotapil v semiško cerkev, odnesel s seboj pozlačen kelih, križ, nekaj svetinj v srebrnih okvirih, nekoliko štol in dvanajst altarnih prtov, ki jih je hotel porabiti za podlogo svoji obleki. Komtur Markvard pl. Egkh se je zaradi tega zločina pritožil pri nadvojvodu Ferdinandu. Deželni stanovi so morali na njegovo povelje poravnati vso škodo, Gregor Sitarič pa je bil izgnan iz vseh avstrijskih dežel. Pöbegn timer je menda na Hrvatsko, kjer je že prej služil za vojnega kaplana.

Iz Bele Krajine se je širilo luteranstvo po obmejnih hrvatskih krajih in trdnjavah. Protestantske posadke se omenjajo v Ivaniču, Koprivnici, Petrinji, Sisku, Ogulinu, Senju. Protestantsko središče za Vojno krajino je bilo v Karlovcu, ki je imel že od svojega početka (1579) poleg katoliškega duhovnika tudi po enega luteranskega

pridigarja. Pozneje sta bila tamkaj dva predikanta, ki sta oba pridigala v hiši glavnega poveljnika, eden nemško za gospodo in častnike, drugi hrvatsko za navadne vojake. Še leta 1645 so imeli protestanti v Karlovcu svojo lastno cerkev. Na predlog karlovskega generala, kneza Jurija Frankopana, je avstrijska vlada pozvala leta 1658 frančiškane iz hrvatske provincije, da so prevzeli cerkev in zabrisali zadnje sledove luteranstva v trdnjavi.

Ako se slednjič ozremo še na Notranjsko, da izpopolnimo sliko protestantskega gibanja na Kranjskem, se nam tudi tukaj kaže luteranska propaganda omejena skoraj izključno le na gradove, le na dveh krajih je zašla tudi med ljudstvo, v Idriji in Vipavi.

Za župnijo Bloke je bila luteranska postojanka v gradu Nadlišek, ki je bil v posesti Turjačanov. Luterani so se tu polastili prostorne grajske cerkve, ki je stala na dvorišču, in jo imeli 26 let v posesti. Tu je pridigoval Krištof Fašang, bivši blejski predikant, in mnogi drugi. Bloški župnik Matija Zaletel je s pomočjo pl. Lenkoviča l. 1596 cerkev protestantom vzel in vpečljal zopet katoliško bogoslužje. — V Cerknici je razširjal luteranstvo župnik Vincenc Perger (1581—1593). Bil je zelo neveden in razuzdan. Ko ga je patriarh Frančišek Barbaro l. 1593 odstavil,

je ostal v Cerknici kot pisar v uradu carinskega predstojnika in hujskal ljudi proti novemu župniku Antonu Štefaniču. Leta 1595 piše Štefanič patriarhu: »Perger se še vedno sili za župnika v Cerknici in mi nagaja. Med mojo mašo prihaja s svojim pomagačem Ivanom Lužnikom, hudim luteranom, v cerkev. Sedeta poleg altarja in začneta na glas prepevati psalme. Ljudi po fari hujskata in napravljata velik šum. Prišel je k meni tudi Krištof Lužnik in zahteval, da naj grem obhajat nekega luterana pod obema podobama. Seveda sem mu to odrekel, ker vso župno srenjo obhajam le pod eno podobo. Pergerja, ki tukaj nima drugega kot hišico in kup otrok, naj da iztirati nadvojvoda. Našel sem ga nedavno pri nekem bolniku, katerega je slepil.

Markvard pl. Egkh,
komtur nemškega viteškega reda.

Bolnik mi je rekel: Dajte tudi meni blagoslovljenega vina in ne samo hostije.« — S pomočjo Hanibala pl. Egkh je dobil Perger potem mestno kaplanijo sv. Petra v Ložu in beneficij Matere Božje v Šteberškem gradu (Stegberg). Prva mu je donášala 60 cekinov, drugi pa 73 renskih goldinarjev na leto. Sedaj so cerkniški luterani romali na Šteberk poslušat Pergerjeve pridige. Že l. 1596 pa ga je pobrala smrt. — Dve leti pozneje so bili trije Cerkníčani naznanjeni nadvojvodu Ferdinandu kot kolovodje in hujskači, »ker so v svoji hiši čítali sv. pismo in postilo ne le svoji družini, ampak tudi drugim domačinom in jih odvráčali od prave vere«. Dobili so strog ukor zaradi nepokorščine. Leta 1603 sta bila v Cerknici le še dva trdovratna luterana.

V Z g o r n j i ali N e m š k i I d r i j i, kakor se je tedaj nazivalo mesto, je bilo domače prebivalstvo zelo pomešano s tujimi priseljenci, ki so prihajali s Koroškega in Solnograškega v rudnik na delo. S tujci se je kmalu zaneslo tudi luteranstvo, ki je skoraj štiri desetletja tamkaj vladalo. Že l. 1563 je došel v Idrijo neki predikant, po rodu Ločan, katerega je Vlašič (Flaccius) pripeljal s seboj iz Nemškega. Ko je l. 1571 papeški vizitator Porcia potoval po Goriškem in prišel tudi v Cerkno na Tolminskem, si v Idrijo ni upal iti. Cerkniški vikar Andrej Puc mu je takrat o razmerah v mestu poročal sledeče: »V Nemški Idriji, ki je sosednja moji župniji, so sami krivoverci. V cerkvi pojo očenaš, vero, bere se evangeli in pridiga, drugega nimajo nič; v hišah bolnikov posvečujejo kruh in vino brez maše. Pridigar je neki Gregor, sin nekega kovača iz Kobarida. Iz Cerkna ljudje večkrat hodijo v Idrijo. Idrijčani jih hočejo zapeljati, pa se ne dajo. Župnik pri Sv. Mariji v (Spodnji) Idriji je pošten in katoliški.« Luterani se menda niso mogli polastiti katoliške cerkve Sv. Duha (sedaj Sv. Trojice), ampak so imeli svoje shode v neki lesení lopi. Oskrbniki rudnika, kakor n. pr. Gregor Komar, so pospeševali novo vero in silili v njo podložne rudarje. Iz Ljubljane je hodil v Idrijo predikant Ivan Tulščak pridigat in delit zakramente. Za njim se omenja neki Winkler, potem pa od leta 1581 do 1595 Sebastijan Prašnik. Imeli so v Idriji tudi protestantsko šolo, pri kateri sta delovala kot učitelja Janez Hofer in Peter Gallus. Župnijske knjige ljubljanske evangelijske občine imajo zabeležena mnoga imena idrijskih uradnikov in delavcev. Leta 1595 je bil predikant Prašnik na povelje nadvojvoda Maksimilijana izgnan. Za katoliškega dušnega pastirja je bil kmalu potem (1598) tja poslan Marko Khun, ki je pisal patriarhovemu namestniku v Videm sledeče: »Nikjer ni luteranstvo napravilo toliko škode, kakor v Idriji, kjer so skoraj 40 let predikanti pridigovali rudarjem in kmetom. Poslan sem bil tja kot gojenec nadvojvodskega kolegija v Gradcu, dovršivši modroslovne in večinoma tudi bogoslovne študije. Ker znam nemški in slovenski, se mi je posrečilo, da sem jih zopet privedel v naročje katoliške cerkve.« Zapisnik reformacijske komisije za leta 1614 do 1618 nima za Idrijo nobenih luteranov več zabeleženih.

Župnija V i p a v a je bila vtelešena štrasburški prošitji na Koroškem, kar je bilo vzrok mnogim neredom v dušnem pastirstvu.

Krški prošti v Strasburgu so dobivali dohodke župnije, pastirovanje pa so prepustili slabo plačanim vikarjem, ki so bili poleg tega še večkrat tuji. Rodbina Lanthieri, ki je imela v posesti vipavsko graščino, je bila naklonjena novi veri. Lovrenca Lanthieri je sam Trubar imenoval »Nikodema«, ker je skrivaj pospeševal luterane, dasiravno se ni upal javno za nje nastopiti iz strahu pred habsburškimi vladarji. — V Vipavi je menda prvi oznanjeval luteranstvo odpadli duhovnik Tomaž Ostrman, ki je l. 1565 napravil v Gorici veliko pohujšanje s tem, da je krstil plemiču Hanibalu Egkhu nekega sinčka z navadno vodo in pri obhajilu z vinom, ki je ostalo v kelihu, napil nekaterim navzočnim ženskam. Nadvojvoda Karol je sicer ukazal Lanthieriju, naj ga prime in pošlje v Gorico pred sodišče deželnega glavarja, pa Ostrman je ubežal, preden je Lanthieri mogel ali hotel izvršiti ukaz. Od Ostrmanovih časov se je v Vipavi ohranilo obhajilo pod obema podobama in so se pri cerkvenih pobožnostih vpeljale luteranske pesmi iz Trubarjeve pesmarice. — Njegov naslednik je bil Štefan z Raba (Arbensis), ki je doma zapustil samostan in prevzel službo vikarja v Vipavi. Vikar Štefan se je na videz delal katoličana, pa vendar, kjerkoli je mogel, ustregel luteranom. Obhajal jih je pod obema podobama, jih pokopaval na katoliškem pokopališču in trpel v cerkvi luteransko petje. Glas o vipavskih razmerah je prišel celó do nadvojvoda Karola, ki je l. 1579 pisal štrasburškemu proštu kot gospodarju župnije in ga pozval, naj napravi red, ker se v Vipavi razširja krivoverstvo in so se mnoge razvade udomačile. Vikar Štefan je bil naslednje leto pozvan pred patriarhovo sodišče v Videm in kot krivoverec obsojen na pet let zopora. Vendar mu kazni ni bilo treba presedeti, ker ga že naslednje leto zopet nahajamo v Vipavi. Luteranstvo se je pod njim tako razširilo, da so bili po besedah škofa Tavčarja, »skoraj vsi Vipavci sumljivi krivoverstva«. Vsaj leta 1581 je došel iz Senožeč neki predikant in jih vse brez razlike v cerkvi sv. Marka obhajal pod obema podobama. Leta 1582 je obiskal Vipavo ljubljanski škof Janez Tavčar in zaslišaval duhovnike o verskih razmerah. Pozval je pred sebe vse krivoverstva sumljive župljane, a prišlo jih je le 12. Zastran drugih je ukazal vikarju Štefanu, naj jih opomni na katoliško dolžnost, trdovratne upornike pa tekom osmih dni njemu naznani. V poročilu na nadvojvoda je še predlagal, naj se vipavski luterani izžene, ako se ne bodo udali. Zlasti naj se kaznujejo Seeprecht, Distl, Cividater, Janez Amigon, mladi Andrej Amigon in Andrej Pregl. Vsi ti napravljajo mnogo razprtij in pohujšanja med ljudmi. Lanthierija pa naj prisilijo z globo 1000 cekinov, da jih izžene. — Nadvojvoda je škofov predlog izvršil. Distla, ki je bil v službi deželnih stanov, je dal zapreti. Zastran drugih luteranov je bilo Lanthieriju ukazano pod kaznijo 1000 cekinov, naj jih pozove pred sebe in jim v imenu nadvojvoda zapove, da se morajo povrniti v katoliško cerkev in o tem prinesiti potrdilo vipavskega vikarja, sicer naj v 14 dneh zapuste svoja zemljišča in odidejo iz dežele. Lanthieri je vojvodov ukaz izvršil in pozval vipavske protestante za 21. marec 1584 v Gorico, kjer jim je prečital vladno povelje. Nekaj se jih je uklonilo in zopet povrnilo h katoliški veri, drugi so prosili deželne

stanove za pomoč. Prošnjo je podpisalo iz vipavskega trga 10 luteranov, iz Št. Jurija 3, iz Črnega vrha 1 in iz Št. Vida 4. Posledica je bil ta, da se je daljnje postopanje za celih 10 let zavleklo. Dokler je nadvojvoda Karol živel, se vendar vipavski luterani niso upali več javno nastopati. Po njegovi smrti pa se je agitacija za protestantstvo zopet pričela, kar je povzročilo nove stroge odloke od strani vlade. Okoli 40 meščanov je imelo biti izgnanih, pa se je tudi sedaj odredba le toliko izvršila, da so se nekateri prostovoljno izselili (1595). — Za župnika (vikarja) je bil takrat v Vipavi nastavljen Matej Forstner, ki je imel s protestanti hude praske. Ne glede na stroge vladne prepovedi so imeli luterani po zasebnih hišah svoje shode in pričeli na svetu Viljema Schnitzenpauma graditi lastno pokopališče. Forstner jim je dal s pomočjo goriškega deželnega sodnika ograjo podreti. Leta 1597 poroča vipavski vikar patriarhu: »Predržnost vipavskih luteranov raste vedno bolj. Navozili so zopet kup kamenja za svoje pokopališče, katero mislijo obzidati. Na pepelnico je Vincenc Amigon, vodja vipavskih luteranov, poklical iz Ljubljane Jurija Klemena in mu dal svoje otroke krstiti. Drugi dan so imeli luterani v hiši njegovega sosedu Jurkoviča shod, pri katerem je bilo obhajanih po luteransko 70 oseb... Vincenc Amigon, sodnik v Vipavi, je tu glavni povzročitelj luteranstva... S silo je ukazal pokopati nekega luterana na našem pokopališču. Pridrl je nadme z Ivanom Magajno in ukazal zvoniti pri luteranskem pogrebu. Zasramoval je tudi procesijo, ki je prišla iz Št. Vida v Vipavo, in se javno norčeval iz križa, tako da zdaj šentvidci nič več ne marajo priti. Mojemu organistu je ukazal, naj v cerkvi poje luteranske pesmi; ob nedeljah čita ljudem krivoverske pridige (postilo), ukazuje delati o praznikih in je meso ob petkih in sobotah.« Sedaj je odločno posegel vmes nadvojvoda Ferdinand. Leta 1597 je došlo drugo povelje na brata Lanthieri (Lovrenca in Janeza), naj odpravita luteranske shode, meščanom pa naznanita, da bodo vsi trdovratni uporneži brez prizanašanja iz vseh nadvojvodovih dežel izgnani. Pod kaznijo 1000 cekinov je bilo bratoma naloženo, da se po preteku šestih tednov noben izgnanec ne sme več nahajati na vipavskem svetu. Pokopališče naj goriški arhidiakon ukaže podreti. — Brata Lanthieri sta še vedno omahovala, bi li strogi odlok razglasila ali ne. Vipavske luterane pa je že vest o bližajoči se nevihti tako poparila, da se niso več upali javno pokazati. V začetku leta 1598 je prišel od nadvojvoda Ferdinanda nov odlok na Lanthierija, ki jima je naznanjal, da sta zapadla kazni 1000 cekinov. Ako se izgnani luterani še čez en mesec zalotijo na vipavskem svetu, bodo zaprti, bratoma pa odtegnjeno gospostvo, ki ga imata v zakupu. Sedaj ni bilo več mogoče odlašati. O izvršitvi povelja poroča vikar Forstner patriarhu v pismu z dne 3. marca 1598: »Ko je prišlo povelje od nadvojvoda, da morajo luterani iti iz dežele, je sklical pl. Lanthieri 28. februarja vse vipavske luterane v grad in jim prebral ukaz. Stražili so jih vojaki, dokler se niso odločili ali za katoliško vero ali za odhod. Vsi so obljubili prvo, razen šestih, ki jih ni bilo blizu in so bili že odšli. Grof in jaz učiva luterane in jih prepričujemo. Prosim dovoljenja, da smem

odvezovati od krivoverstva.« Malo pozneje poroča Forstner, da bode v nedeljo po prazniku sv. Rešnjega Telesa 10 luteranov sprejetih v katoliško cerkev, okoli 25 jih je še ostalo v luteranstvu, med temi več uslužbencev deželnih stanov, ki so se zanašali na svoje visoke pokrovitelje. Toda nadvojvodovi odloki so se poslej izvrševali z vso strogostjo in luteranstvo je v Vipavi hitro pojenjavalo. Razen vikarja Forstnerja si je pridobil posebne zasluge za pokatoličanje Vipavcev novi katoliški mestni sodnik Peter Ule, za kar je dobil od reformacijske komisije častno darilo 100 kron, da si kupi zlato verižico.

Pojavi luteranstva v Primorju.

Še manj kakor v severnih slovenskih pokrajinah je imelo protestantstvo v Primorju značaj ljudskega gibanja. Tu ni nikjer prišlo do snovanja luteranskih verskih občin; privrženci nove vere so se

Gorica v 17. stoletju. (Po stari svetogorski sliki.)

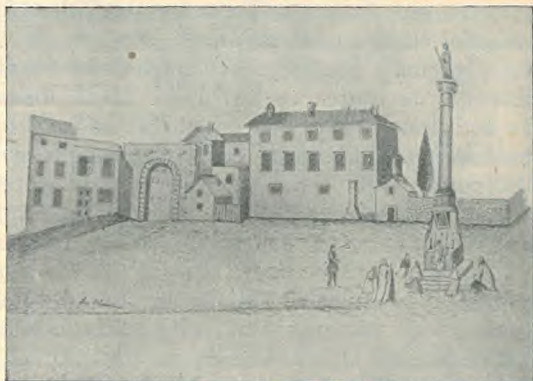
kvečjemu shajali v zasebnih hišah ali poedinih grajskih kapelah in se ločili na zunaj od katoličanov le v tem, da so zahtevali obhajilo pod obema podobama. Med njimi opažamo več plemiških rodbin, nekaj duhovnikov, a prav malo meščanstva in kmečkega ljudstva.

Na Goriškem se pričinja javna agitacija za luteranstvo z nastopom Vergerijevega l. 1558. Oznanjeval je nove nauke po gostilnah in delil protestantske knjige. Po njegovem odhodu je zopet nekaj let zavladal mir. Novo dobo za luteranstvo zaznamuje potovanje Trubarjevo na Goriško l. 1563. Menda je imel Trubar v načrtu, da tudi na Goriško raztegne svoje delovanje in tamkaj ustanovi luteransko občino, ker se je sam imenoval »predikant v Rubijah«. Enako izraža Klombner v pismih upanje, da bode skoraj mogoče ustanoviti lastno občino v Križu na Vipavskem. — Toda cerkvena in državna oblast sta se razširjanju protestantstva po Goriškem mnogo odločneje upirala, kakor drugod. Cerkveni krogi so pazili na Goriško, ker so se bali, da bode nova vera od tam prodirala v Italijo. Avstrijska vlada pa tu ni hotela trpeti verskih bojov, da bi sovražni Benečani, ki so itak prežali na vsak povod, ne zasedli Goriškega, češ, da se morajo ustaviti prodiranju krivoverstva. Takih izjav je bilo večkrat slišati od beneške vlade.

Gorica, glavno mesto dežele, se je prav sredi 16. stoletja pričela razširjati preko tesnih mej, ki jih je imela v srednjem veku, in postala važno trgovsko središče. Dvignile so jo pred vsem nove prometne proge ter jo spravile v tesnejšo trgovinsko zvezo s Koroško in Kranjsko. Med tem, ko je šel skozi ves srednji vek promet iz Koroške po Kanalski dolini preko Pontebe na Benetke in Videm (Udine), deloma pa čez Predel in Kobarid na Čedad, je Gorica stala ob strani in se ni mogla niti z obrtjo, niti s trgovino povzpeti do večje veljave. Na prošnjo goriških deželnih stanov se je nadvojvoda Karol zavzel za novo prometno progo, ki bi napeljala koroško trgovino preko Bovca po Soški dolini skozi Kanal na Gorico. Leta 1576 se je cesta pričela delati in je zelo poživila obrt in trgovino po vsej goriški grofiji. Tudi cesta skozi Vipavsko dolino čez Ajdovščino in Hrušico, ki je vezala Gorico s Kranjsko, je bila na stroške nadvojvoda Karola na novo napravljena in odprla trgovini živahen promet. Tako je za Gorico v drugi polovici 16. stoletja napočila nova doba razvoja. Mesto je imelo mnogo palač in odličnih stavb. Plemiške rodbine, kakor grofi Thurn-Valsasina, baron Egkh, Dornberg, Lanthieri, Kobenzl, vitezi Rabatta, Orzon, Attems, Hais, Strassoldo in drugi, so imeli tu svoje hiše. Ob prvi beneški vojski (1509—1518), ko je Avstrija zasedla Akvilejo in nekatere druge dele Furlanije, se je priselilo v Gorico tudi več furlanskih obrtnikov, kupcev in dninarjev, katerih potomci še sedaj tvorijo italijanski del goriškega prebivalstva. Splošno so cenili prebivalstvo v Gorici koncem 16. veka na 7000 ljudi. — Nadvojvoda Karol, ki je toliko storil za procvit Gorice, je pa tudi skrbel na vso moč, da ji ohrani katoliški značaj. Luteranstvo je dobilo najprej privrženecv med nekaterimi plemiškimi rodbinami: Orzon, Attems, Lanthieri, Egkh, Thurn. Voditelj novovercev je bil Hanibal pl. Egkh, v čigar hiši je Trubar pridigoval, in ki je leto pozneje tudi Ostrmana poklical v Gorico. Goriškim plemičem so Ostrmanove pridige tako ugajale, da so ga hoteli najeti za pridigarja proti letni plači 150 goldinarjev. Med ljudstvom pa je njegovo bogoskrunsko dejanje vzbudilo silno pohujšanje in dalo povod, da so se vršile hrupne demonstracije proti luteranom. Nadvojvoda Karol je ukazal Ostrmana zapreti in naznanil Goričanom svojo odločno voljo, da žive katoliško, kakor njihovi predniki, sicer bode vse nepokorneže strogo kaznoval. Odslej se vnanji predikanti niso več upali na Goriško, toda v deželi sami so se nahajali duhovniki, ki so bili naklonjeni novi veri. Med prvimi se imenuje F r a n c C r o c o, kaplan v št. Petru pri Gorici. Bil je Italijan po rodu, ker poročila izrečno poudarjajo, da ni umel slovenskega jezika, temveč le laški. Croco je obhajal ljudi pod obema podobama in je iz šentpeterske cerkve skrivaj vzel cerkvene posode, da bi obhajal doma in po drugih zasebnih stanovanjih nekatere krivoverce. Pri krstu je rabil le navadno vodo in je ob neki priliki celó vpričo ljudi sveto olje zaničljivo vrgel ob tla. Leta 1565 je nadvojvoda opozoril patriarha na tega luterana in ga prosil, naj prepreči nadaljne »škandale«. Toda prošnja je imela le

ta uspeh, da se je Croco preselil v Gorico, kjer je služil plemičem za predikanta. — Župniji Solkan in Gorica sta bili takrat združeni v rokah enega župnika, malovrednega Matija Marzina, katerega pozneje nahajamo v Kranju, in ko je bil tudi tu odstavljen, pa v Kamniku. Nasproti svojim višjim se je rad predstavljaj kot voditelj katoliške stranke v Gorici, pa ni užival zaupanja niti pri katoličanih niti pri protestantih. Hanibal pl. Egkh mu je celó odrekel dolžno četrtno, 10 cekinov na leto. Ko je došel l. 1571 papeški vizitator, grof Jernej Porcia v Gorico, mu je župnik Marzina pravil, da so l. 1566 nekateri nemški meščani zahtevali obhajilo pod obema podobama. Sporočil je to nadvojvodu, ki mu je ukazal, naj njihovo željo izpolni. Tudi k bolnikom se nosi posvečeno vino. Krivoverci hodijo v Ljubljano ali v Vipavo, ali pa skrivaj kličejo v mesto predikante. V Gorici imajo tudi svoje shode, kjer jim pridigujejo ali čitajo protestantske knjige zlasti Hanibal Egkh, Luka Grabec in Franc Croco. —

Uspeh Porcijeve vizitacije je bil ta, da je nadvojvoda Karol leta 1574 ustanovil v Gorici arhidiakonijo in poslal tjakaj ljubljanskega škofa Konrada Glušiča, ki je plemstvu in meščanom svečano naznanil njegovo

»Travnik« pred Gorico.

voljo, da spoznavajo vsi prebivalci na Goriškem katoliško vero, in zapovedal mestnemu svetu, le take sprejeti za meščane, ki prinesejo od svojih župnikov potrdilo, da so katoličani. Leto 1578 je prineslo luteranski agitaciji zopet novega netiva. Po deželnem zboru v Brucku in izjavah, ki so jih tamkaj štajerski, koroški in kranjski deželni stanovi od nadvojvoda izsilili v prilog avgsburške veroizpovedi, so tudi protestanti na Goriškem upali na večjo prostost. Vpliv na mesto se je takoj pokazal. V hiši grofa Andreja Attemsa, ki je stala poleg cerkvice Sv. Duha na Gradu, so se po dogodkih v Brucku pričeli javni shodi protestantov. Prirejali so jih ob času, ko se je v cerkvi darovala sv. maša in je protestantsko petje motilo katoliško božjo službo. Toda zmagoslavje je bilo prezgodnje. Nadvojvoda ni nikoli mislil, da bi se svoboščine, dovoljene protestantom v Brucku, raztegnile tudi na Goriško, tem manj, ker je bilo goriško plemstvo še po večini katoliško in je v njegovem imenu le Hanibal Egkh brez vednosti drugih podpisal prošnjo za svobodo luteranstva. Že koncem avgusta leta 1578 je došlo strogo povelje na glavarjevega namestnika Frančiška Dornberškega, naj se takoj odpravi protestantsko prepevanje v hiši grofa Attemsa. Protestanti naj se povrnejo k stari veri,

ali pa naj zapuste deželo. Posebno strogo kazen zažuga nadvojvoda bratoma Formentini, ako ne opustita novotarij. — Deželni glavlar grof Thurn je začetkom leta 1579 razložil zbranim luteranskim plemičem vladni ukaz. Pet izmed njih, Andrej Attems, Lenart Orzon, Erazem Dornberški, Friderik Orzon in Jernej Posch Begunjski je nato izjavilo, da hočejo ostati zvesti avgsburški veroizpovedi. Pozneje so se tem petim protestantom pridružili še trije drugi, meščan Kumar, Scipio Formentini in oskrbnik grofa Thurna v Križu na Vipavskem, Friderik Hais. Vseh osem je ukazal nadvojvoda izgnati iz dežele, a povelje se radi posredovanja štajerskih deželnih stanov ni izvršilo. Izmed ostalih protestantov se je Lovrenc Lanthieri izjavil, da so ga le sovražniki očrnil pri nadvojvodu kot protestanta, kar jim pa ne sme verjeti. — Župnik in arhidiakon v Gorici je bil tisti čas vzgledni in razumni *J a n e z T a v č a r* (1574—1580), ki je že naslednje leto zasedel ljubljansko škofijsko stolico. Nadvojvoda Karol mu je naročil paziti na plemiče, ki so ostali v deželi, in še posebej na pl. Lanthierija, če bode res katoliško živel, kakor izjavlja. Ko je bil Tavčar že ljubljanski škof, ga je poslal nadvojvoda leta 1582 kot vizitatorja na Goriško, da uredi cerkvene razmere in odredi potrebno zastran luteranstva. K temu ga je nagnil posebno ozir na Benečane, ki so se vznemirjali zaradi razširjanja luteranstva v pazinski grofiji in žugali, da hočejo sami v obmejnih deželah napraviti red. Dne 11. marca 1582 je prišel Tavčar v Gorico. Naslednje dni je poklical predse več goriških plemičev, ki so bili na sumu luteranstva. Razložil jim je neomahljivo voljo nadvojvoda Karola, ki noče več trpeti krivovercev v teh krajih, in jih pozval, naj izjavijo, h kateri veri pripadajo. Odločen nastop je imel uspeh. Lenart in Francišek Orzon, Lovrenc Lanthieri, Andrej in Rudolf Lanthieri, Gašper Gussman in David Vrabec so izjavili, da hočejo biti nadvojvodu pokorni. Edini Avguštin Bogarin se je priznal za luterana in izjavil, da od svoje vere ne odneha. Gorico hoče takoj zapustiti, ko opravi nekatera naročila svojega gospodarja. — Izjave same so nam dokaz, da se v Gorici luterani že niso več upali priznavati luteranstva. Menda je k temu mnogo pripomoglo vedenje grofa Thurna in barona Lovrenca Lanthierija, katerima je pogum najprej upadel. Ko je naslednje leto patriarhov namestnik, škof Pavel Bizancij, prepotoval Goriško, je poročal svojemu predstojniku sledeče: »V Gorici se verske razmere obračajo na bolje, vendar se mnogi izmed onih, ki se kažejo in imenujejo spreobrnjenci, odtegujejo spovedi in sv. obhajilu. Njih poglavar je Lanthieri. Nekateri sicer včasih gredo k maši, tudi žena in hčere Lanthierijeve so bile spovedane in obhajane in jaz sem eno ali dve izmed njih birmal. To je resnica, a moram vendar reči, da nadvojvoda zelo varajo in da je ni osebe v Gorici, ki bi se upala v tej zadevi Nj. presvetlosti poročati resnico.« Do nasilnega izгона luteranskih plemičev pa ni prišlo, ker sta njih voditelja Hanibal Egkh in Jernej Posch sama odšla na Kranjsko, drugi pa so se vsaj na videz uklonili nadvojvodovi odredbi. — Ob istem času se je pojavil načrt, da se ustanovi v Gorici škofija. Graški nuncij in nadvojvoda Karol sta to misel z vso močjo podpirala, enako ljubljanski škof Janez

Tavčar. Tudi papež je bil pridobljen. Šentpetski župnik Hieronim Catta je že napravil načrt, kako razdeliti avstrijski del akvilejske škofije in kje dobiti dohodkov za novo stolico. Za stanovanje bodočega škofa bi bila po njegovem mnenju najpripravnejša hiša Hanibala Egkha, ki naj bi se odkupila. V hiši, kjer je nekdanji pridigoval Primož Trubar, bi imel torej stanovati prihodnji škof. Žal, da se ta načrt radi ugovora akvilejskega patriarha in nasprotovanja beneške vlade ni izvršil.

Po smrti nadvojvoda Karola se je pritajeno luteranstvo v Gorici zopet nekoliko živahnejše pojavilo. Omenjajo se stari znani privrženci nove vere, kakor Luka Grabec, Avgustin Bogarin, Scipio Formentini, Andrej Attems, Erazem Dornberški, Friderik Orzon, Lovrenc Egkh. Ko je prišel l. 1593 patriarh Franc Barbaro v Gorico, je nekatere izmed njih poklical predse, druge obiskal na domu in se z njimi razgovarjal o verskih naukih. Večinoma so se priznali za katoličane. Luteranstvo v Gorici je še hitreje izmrlo kakor drugod, ker v prebivalstvu ni imelo opore.

Izven Gorice se je protestantsko gibanje pojavilo le še v Rifinberku, ki je bil enako Vipavi v oblasti Lovrenca Lanthierija. Tu je župnik Gašper Feuza (Bevčar?) iz Kanala pričel oznanjevati nove verske nauke. Ko je l. 1571 vizitator Porcia prišel v Rifinberk, je našel cerkev zasedeno od oboroženih ljudi, ki so mu zabranili vhod. Njim na čelu je bil rifinberški župnik. Škof je moral tisti dan prenočiti v neki obcestni krčmi in je med tem zahteval iz Gorice od glavarja pomoči. Goriški glavar grof Thurn je poslal Lanthieriju ukaz, naj pomaga, da more vizitator izvršiti svojo nalogo. Zdaj je šele mogel Porcia priti v cerkev. Zaslíšavanje župnikovo je bilo kratko. Na vprašanje, katero vero oznanjuje, mu je odgovoril, da pridiguje »evangeljsko vero« in obhaja pod eno ali pa pod obema podobama, kakor kdo hoče. Odstavljen je bil od župnije in obsojen na izgon iz dežele. Pod njegovim naslednikom Valentinom Medvedom se je šele spoznalo, kako zelo se je razširilo luteranstvo med rifinberškimi župljani. Skoraj vsi so bili od Feuza zapeljani, da so prejeli obhajilo le pod obema podobama; ko doma niso več slišali luteranskih pridig, so hodili k predikantu v Vipavo; katoliškim delavcem v vinogradih so ob petkih nalašč vsiljevali mesne jedi. Ljubljanski škof Tavčar je na svoji vizitaciji l. 1582 našel okoli 50 rifinberških gospodarjev v verski zmoti. Poklical je predse njihove voditelje, ki so bili: kovač Hieronim, podnačelnik rifinberškega gradu, bratje Primož, Luka in Štefan Pečenko, Štefan Hmelak, Sebald Hrovat in Peter Pregl. Vsi ti so izjavili, da se sicer v vsem drugem podvržejo katoliški cerkvi, le obhajila pod obema podobama, kakor so jim ga dajali njih župniki s privoljenjem apostolske stolice in prevzvišenega kneza, ne morejo opustiti, da ne bi obtežili svoje vesti. Tavčar jih je skušal zlepa poučiti, da njihova zahteva ni utemeljena v naukih katoliške cerkve. Toda le eden se je vdal, drugi so ostali trdovratni. Zato jim je naložil denarne kazni od 20 do 100 goldinarjev. Mnogo slabše je presojal prebivalce okoli Rifinberka in Sv. Križa patriarhov namestnik Pavel Bizancij, ki se je naslednje leto mudil

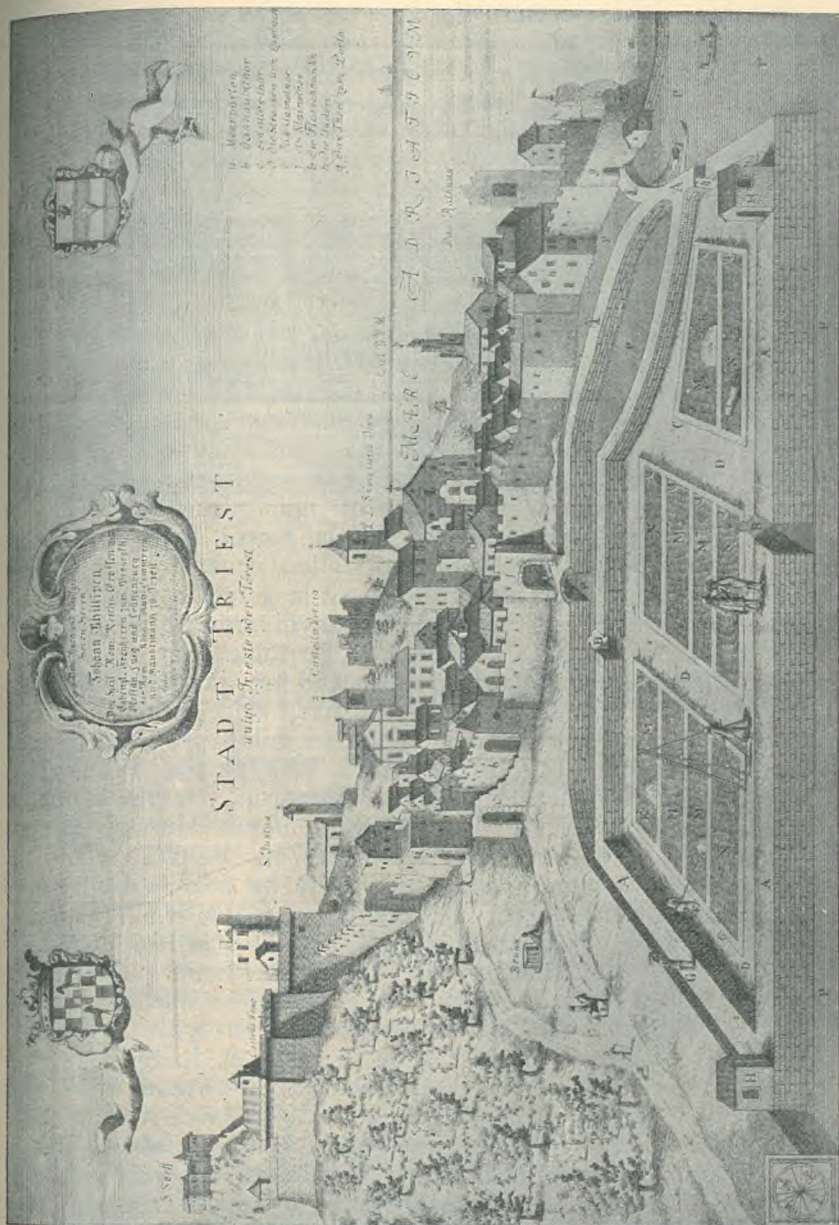
na Goriškem. Piše namreč sledeče: »Pravijo, da je v vipavskem gradu, ki je lastnina Lanthierija, v Rifemberku in drugih vaseh okoli Sv. Križa, ki pripada grofu Thurnu, le malo krivovercev, jaz pa sem prepričan, da je vse to ljudstvo krivoversko, ker nisem našel osebe v tem kraju, ki bi bila hotela prejeti zakrament sv. birme.« Zdi se, da je tu Bizancij gledal preveč črno, ker se je utegnilo ljudstvo odtegniti sv. birmi tudi iz gole nevednosti, tembolj, ker so se takrat obiski akvilejskih škofov dogajali komaj na 40 ali 50 let. O rifenberških luteranih ni poslej več sledu. Menda so se večinoma spreobrnili. Iz mrliške knjige zvemo le o treh osebah, da so umrle v krivoverstvu. Bila sta to nekdanja voditelja kovač Hieronim († 1594) in Sebald Hrovat († 1596) in neka ženska Avgušтина Pečenko; vsi trije so bili pokopani na neposvečenem svetu. — Z vztrajnim delom, brez nasilstva se je prebivalstvo v Rifemberku zopet pokatoličnilo.

Drugod po Goriškem so bile tu in tam posamezne osebe vdane novi veri. Vizitator Porcia je l. 1574 v Šempetru pri Gorici, kjer je bil prej Franc Croco kaplan, našel štiri gospodarje luteranske (čevljar Urbanič, Gregor Gorsa, Janez Kolar in Luka Jordanus), v Kanalu, kjer je imela rodbina Egkh svoja posestva, je kakih pet oseb zahtevalo obhajilo pod obema podobama, v Volčah štiri, v Kobaridu se štirje gospodarji niso držali postne postave. V Tolminu so vladale med duhovniki zelo slabe razmere. Bolni vikar Jurij Potrebujes ter njegov nečak in namestnik sta bila sumljiva krivoverstva. Vizitator jima je naložil, da se morata slovesno v cerkvi pred ljudstvom v latinskem in slovenskem jeziku odpovedati svojim zmotam. Tretji duhovnik Mihael Nukli pa je bil očiten luteran. Ko je zvedel o prihodu Porcijevem, je zbežal. Vizitator ga je ukazal prijeti in zapreti. Posrečilo se je sicer Nuklija zasačiti, a med potjo je svojim spremljevalcem ušel.

Iz vseh podatkov, ki so nam za razširjanje luteranstva po Goriškem na razpolago, moremo sklepati, da so se tu komaj pojavili posamezni sledovi nove vere.

Mnogo več pojavov za prospevanje protestantstva je nudilo mesto Trst. Tu je bilo važno kupčijsko središče, živahen promet in nekateri škofje so bili sami naklonjeni novemu gibanju, ki je imelo za geslo reformo, preosnovo katoliške cerkve. Tržaški škof Bonomo (1502—1546) je vzgojil Primoža Trubarja in lahko si mislimo, da on ni bil edini privrženec nove vere, ki je izšel iz njegove šole. V dolgi dobi Bonomove cerkvene vlade se je moglo luteransko gibanje brez vsake ovire razširjati. Istega duha je bil njegov naslednik Franc Jožefič Rizzano, ki pa je bil že čez eno leto odstavljen. Napredek luteranstva v Trstu je v tistem času kaj pazno zasledoval tedanji papeški nuncij na dvoru kralja Ferdinanda, Peter Pavel Vergerij, ki je poročal leta 1534 v Rim sledeče: »Zvedel sem, da v Trstu zelo narašča luteranstvo radi trgovinskih zvez z Nemčijo. Dal sem stroge odredbe, pri katerih hoče kralj sam sodelovati z mojo cerkveno oblastjo. Upam, da se mi posreči s strogostjo izruvat ta plevel. Nj. Veličanstvo pač ne more vsega storiti, kar bi želelo, in marsikaj

prezre, toda v drugih dednih avstrijskih deželah bode odločno nastopilo proti krivovercem in proti Tržačanom bodo odredbe še po-

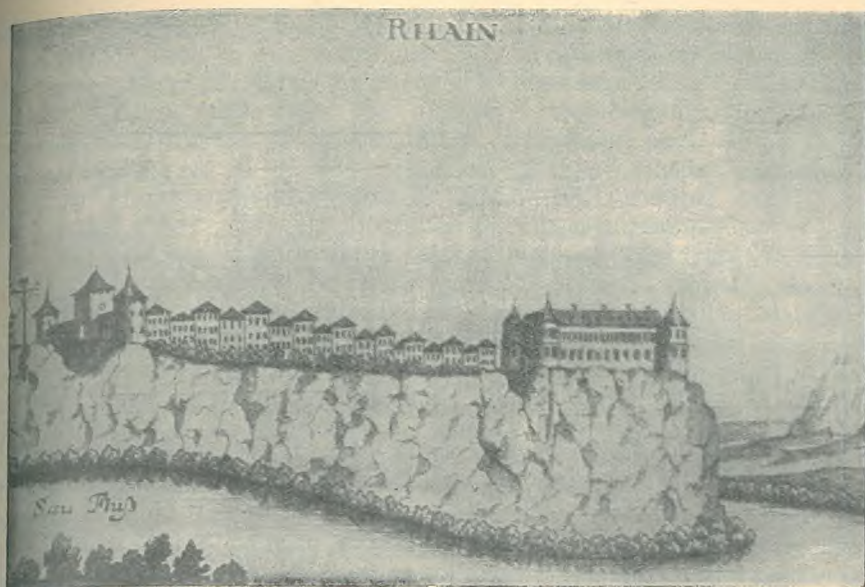

Trst. (Po Valvasorjevi sliki.)

seбно stroge.« Kakšne so bile te odredbe, iz poročila ni mogoče posneti. Gotovo so bile slične onim po drugih deželah: prepoved

protestantskih knjig in stroge kazni za razširjevalce novega nauka. Po smrti škofa Bonoma je kralj Ferdinand zelo želel, da dobi Trst odločnega katoliškega škofa. V njegovem imenu je ljubljanski škof Urban Tekstor potoval v Benetke, kjer je imel sestanek z jezuitom p. Klavdijem Jajem in ga pregovarjal, naj sprejme tržaško škofijo. Toda ta se je branil, češ, ljudje bi mislili, da se potegujejo jezuitje za visoke cerkvene službe. Tržaško stolico je zasedel Španec Anton Pereguez, iz čigar vlade pa ničesar ni znanega. Iznova čujemo o protestantski propagandi pod njegovim naslednikom Ivanom de Betta (1560—1566), ki je imel prej šentgothardsko opatijo na Ogrskem. Postopal je proti luteranom zelo strogo in dal nekaj izmed njih zapreti. Javno se pa protestantstvo v Trstu ni upalo nastopiti, ker ni našlo opore pri mestnem svetu in vladajočih italijanskih patricijih. Enake razmere je našel škof Andrej Repič (Rapitius 1566 do 1573), prej tajnik in svetovalec cesarja Ferdinanda. Takoj ob nastopu svoje vlade je nadvojvodu Karolu v pismu tožil, da nekatere osebe v Trstu razširjajo strupene krivoverske nauke in tudi sicer žive v pohujšanje dobrih katoličanov. Imajo skrivne shode in sestanke, pri katerih se brezbožno razpravlja o katoliški veri. Nadvojvoda je zahteval od njega, naj mu naznani imenoma vse razširjevalce luteranstva, vendar o daljnjih korakih proti njim nismo poučeni. Iz poročil, ki so jih Repičevi nasledniki Nikolaj Koret, Ivan Bogarin in Ursinus de Bertis poslali na apostolsko stolico, spoznamo, da je bilo tržaško ljudstvo popolnoma katoliško in se je v mejah tržaške škofije luteranstvo ohranilo le v nekaterih gradovih nemških plemičev po Krasu; imenoma se navajata Senožeče in Postojna, kjer se je vršila protestantska božja služba. Prej kakor drugod je v Trstu zamrla nova vera, dasiravno je od tod izšel prvi njen oznanjevalec po naših krajih.

Enako je bilo z I s t r o. Tudi od tod so dobili protestanti prve najodličnejše zagovornike in književnike, tako Matija Frankoviča Vlašiča (Flaccius Illyricus), Petra Pavla Vergerija, Štefana Konzula in nekatere druge predikante. Toda vsi ti so morali delovati drugod. V Istri sami se je nova vera prav malo razširila. Beneška vlada, ki je imela v posesti zapadno obrežje od Kopra pa doli do Pulja, je z vso strogostjo nastopala proti luteranom in duhovnikom, ki so zagovarjali njih nauke, ni kazalo drugega, kakor s hitrim begom si rešiti življenje. V avstrijskem delu Istre, takozvani pazinski g r o f i j i, je bil velik pospeševatelj luteranstva Fran Barbo, vlastelin na Kožljaku (Wachsenstein) in stotnik na Reki. Pri njem so se shajali privrženci nove vere. Leta 1563 se je mudil na Kožljaku Štefan Konzul, da se dogovori z graščakom o svojem literarnem delu. Ker drugi duhovniki takrat niso mogli priti k posvetu, so se sešli pozneje ob navzočnosti graščakovi v Pazinu. Enako kakor v Istri je Barbo tudi v Reki hotel širiti luteranstvo in kot stotnik večkrat zahteval od kranjskih stanov za mesto luteranske pridigarje. Marljivo je razpečaval tudi protestantske knjige, ki so se deloma razdeljevale po Istri, deloma pa iz Trsta in Reke izvažale v Dalmacijo. Preko prvih poizkusov agitacije s pisano besedo in posameznih privržencev pa se v Istri luteransko gibanje nikdar ni moglo povzpeti.

Brežice.

12. Veliki slovensko-hrvatski kmečki upor.

Preden zasledujemo daljnji razvoj verskega gibanja, moramo obrniti pozornost na nekatere važne zgodovinske dogodke, ki so ga spremljali, na veliko kmečko vojsko in nove turške boje.

Sredi najhujših spopadov med staro in novo vero je izbruhnil plamen kmečkega upora.

Kakor vse prejšnje in poznejše revolucionarne poizkuse naših kmetov, so tudi veliko kmetško gibanje v začetku sedemdesetih let 16. stoletja zakrivila velika bremena, naklade, davki, ki so se proti postavi kmetom nakladali, in samovoljno nečloveško ravnanje od strani gospode, ki je vsaki pravici bilo v obraz. — Zemljiški gospodje so takrat prav kruto izžemali podložne kmete, množili tlako, naklade, mitnino in voznino. In kar niso storili posestniki sami hudega kmetom, to so jim prizadejali grajski upravitelji (»flegarji« = Pfleger) in valpeti, ki se nam kažejo kot najhujši nasprotniki kmetov, ki jih je kmet s svojim sovraštvom še bolj zasledoval, kakor gospodo samo. Upori v začetku 16. stoletja (1515, 1525), dasiravno niso imeli uspeha, so vendar močno dvignili stanovsko zavest med kmetškim ljudstvom, iskra nezadovoljnosti je tlela naprej, vedni boji s Turki so nudili kmetom dovolj priložnosti, da so se urili v orožju in si podžigali bojni pogum; treba je bilo le še povoda, da se je bojna sila zatiranega

ljudstva obrnila proti lastnim domačim tlačiteljem. Prvi nagib je došel to pot iz bližnje Slavonije.

Nedaleč pod Zagrebom stoji na levem bregu Save mestece Pod-sused, kamor Zagrebčani v poletju radi napravljajo izlete v zabavo in na oddih. Nad mestecem se dvigajo na strmem hribu razvaline nekdanjega močnega in bogatega Susedgrada, ki ga je dal zgraditi ogrski kralj Karol Robert (1301—1342) ob začetku svoje vlade. Gospodstvo je štelo v 16. stoletju okoli 350 podložnih kmečkih družin (ognjišč ali dimov) in je obsegalo sedem sodstev (iudicatus) po imenu Stenjevec, Stupnik, Novaki, Podgorje, Pušča, Zaprešič in Brdovec. V starejših časih sta pripadala Susedgradu tudi Bistra in Stubica, no v 16. stoletju sta bili Bistra in Dolnja Stubica posebni gospodstvi, dočim je bilo v Gornji Stubici kakih 15 manjših plemiških posestev; imenujejo se: Stubički, Gregorijanci, Petričevići, Britviči in drugi. Vsa ta mala plemiška posestva v Gornji Stubici so imela skupaj 104 podložne družine, dočim je Dolnja Stubica sama zase štela 152 ognjišč.

Proti koncu 15. stoletja je gospodovala v Susedgradu in Dolnji Stubici rodbina Heningov, ki je pa v moškem kolenu izumrla že leta 1502. Pozneje so si obsežna posestva prisvajale sestre zadnjega Heninga, njihovi možje, sinovi in vnuki. Nastalo je vprašanje, ali ima pravico do Susedgrada žensko potomstvo ali pa po starem zakonu kralj svobodno podeljuje posestva, katerih gospodarji so v moškem kolenu izumrli. Po dolgoletnih pravadah je kralj Ferdinand leta 1559 rešil vprašanje tako, da je podelil polovico Susedgrada in Dolnje Stubice štajerskemu plemiču Andreju Teuffenbergu, ki je po svoji materi Katarini dobil ime Hening, drugo polovico pa ogrskemu magnatu Andreju Batoryju, ki je bil po svoji materi enako potomec Heningovcev. Še istega leta je Andrej Teuffenbach - Hening zastavil svojo polovico posestva v Stubici medvedgradskemu vlastelinu Ambrožu Gregorijancu, polovico Susedgrada pa deloma Andreju Batoryju, deloma svoji ženi Uršuli Meknitzer. Leta 1563 je Teuffenbach umrl, ne da bi zapustil za seboj moško potomstvo. Preživela ga je žena Uršula Meknitzer s štirimi hčerami, katerim je bil glavni zavetnik in pomočnik Ambrož Gregorijanec v Stubici in Medvedgradu. Andrej Batory, solastnik Susedgrada, ni menda nikdar prišel na Hrvaško, ker je imel na Ogrskem službo kraljevega dvornega sodnika. Zato je leta 1564 prodal vse svoje pravice na Susedgrad in Stubico za 50.000 goldinarjev Francu Tahu, poveljniku konjice v Kanizi, in sluteč, da ta prodaja ne bode po volji Uršuli Meknitzer in njenim hčeram, ga je dal proti običaju nenadoma in ponoči brez vednosti sosedov vpeljati v posest. Prav to nenavadno postopanje je silno vznemirilo vdovo Uršulo, njene sorodnike in prijatelje. Franca Taha so proglasili za vrinjenca, ki se je utihotapil med nje, in vložili ugovor proti prodaji in načinu vpeljevanja. Toda Tahi ni bil mož, ki bi se bil hitro umaknil. Preživel je bil vse svoje življenje v krvavih borbah, imel visoke, vplivne sorodnike in pokrovitelje. Zato se je po brezuspešnih ugovorih med njim in vdovo Uršulo razvila strastna borba za gospodstvo na Susedgradu. Skoraj vsa zapadna Slavonija se je razdvojila na dva tabora; na Tahovi strani so bili: sam ban Erdedi,

mogočni rodbini Alapičev in Keglevičev; z Uršulo in njenimi sorodniki (Heningovci) so potegnili Ambrož Gregorijanec s svojim sinom Štefanom, Sekelji v Krapini, naposled tudi knez Nikolaj Zrinjski. In kakor velikaši, se je tudi nižje plemstvo razdvojilo na Tahijeve in Heningovce. Eni so udarjali na druge s svojimi kmeti, drug drugemu s ščuvali podložnike. In tako so uprav prepiri med plemiči bili prvi povod kmečkemu gibanju.

Približno v prvi polovici leta 1565, ko se je Franc Tahí bojeval s Turki na Ogrskem, je vdova Uršula zbrala okoli 800 podložnih kmetov in z njihovo pomočjo iztirala iz Susedgrada Tahovo rodbino, ugrabivši ji vse premakljivo blago, vredno 25.000 goldinarjev. Ko se je na to ban Peter Erdedi dvignil s svojo četo, da kaznuje Uršulo in vrne Tahu Susedgrad, so njeni zetje hkrati v Ambrožem Gregorijancem zbrali zopet 3000 kmetov in 3. julija 1565 so pod Susedgradom popolnoma razpršili bansko vojsko. Odpor Heningovcev je bil vendar zaman, ker je bil leta 1566 Franc Tahí ponovno vpeljan v svojo polovico Susedgrada in Stubice, drugo polovico pa je prevzela kraljeva kamora, dokler se pravda z vdovo Uršulo ne konča. Zdaj je začel Tahí neusmiljeno preganjati svoje nasprotnike, a strašno zatirati tudi kmete, ki so se bili proti njemu borili. Tudi Heningovci niso mirovali, ampak so svoje tožbe zoper Taha predložili kralju; njim so se pridružili tudi kmetje, ki niso hoteli prenašati Tahove strahovlade. Tako je razpor zasebnega značaja vznemirjal vedno širše kroge. Bil je izprva omejen na Susedgrad in Stubico, kjer se je vladarstvo Tahovo zdelo kmetom nepostavno in bilo vzlic temu kruto, nasilno; a kmalu se je razširil tudi na druga gospostva. Že leta 1568 pričajo sklepi hrvatskega sabora, da se je kmečko ljudstvo na več krajih javno puntalo proti gospodi in da je bilo tudi nekaj plemičev, ki niso hoteli pomagati pri gašenju tega nevarnega ognja. Po zgledu slavonskih kmetov se je začelo puntati tudi ljudstvo po sosednji Kranjski in Štajerski, tembolj, ker so hrvatski velikaši imeli posestva v teh deželah in so njihovi kmetje na obeh straneh Save in Sotle živahno občevali med seboj. Tako so Gregorijanci imeli grad Mokrice na Kranjskem, Sekelji mesto Ormož, sam Franc Tahí, ki je bil glavni povzročitelj kmečkega upora, pa grad Stattenberg pri Slovenski Bistrici.

Ko je zmagal Tahí svoje plemiške protivnike, je skušal z nasilstvom in strahovlado streti tudi odpor kmetov. Toda iz vseh popisov njegovega ravnanja na Susedgradu in Stattenbergu moramo sklepati, da tu ni šlo le za kratko razburjenje radi odpora podložnikov, ali za izjemno stanje, ki ga je hotel vpeljati na svojih posestvih, da pokori neposlušne kmete, temveč njegova vlada pomenja silno izžemanje podložnega ljudstva in tiranstvo, ki mu zaman iščemo primere. — Uporni kmetje so pozneje pred sodbo v Ljubljani, Zagrebu in na Dunaju odkrili strašno sliko Tahovih zločinov. Morda so izpovedi tu in tam kaj pretirane, a kar se je uradno dognalo, je grozno dovolj, da moremo razumeti obupni odpor podložnih kmetov, ki so mu bili izročeni na milost in nemilost.

»Kadar je Tahi imel starega konja, ki ni bil nič vreden,« tako je pričal Ilija Gregorič, »prodal ga je komu izmed svojih kmetov, o katerem je vedel, da je bogat. Ta ga je moral kupiti za ceno, ki jo je Tahi določil, sicer ga je prisilil s temnico in telesnimi kaznimi.« Drugi pot se je Tahu pokvarilo 1000 veder vina. Porazdelil ga je med svoje podložnike in prisilil, da so ga kupili za ceno, ki jo je sam določil. Ako mu vina niso plačali, jim je odvzel konje in govedo. — Kmetje so morali Tahovo živino na svoje stroške rediti. Ako je kako govedo poginilo, so mu morali povrniti škodo v denarju po njegovi cenitvi, ni pa sprejel drugega živinčeta v zameno. Enako so morali Tahovi kmetje rediti in čuvati njegove lovske pse in ako je kateri izmed njih poginil, so mu morali dati zanj vola. Zvišal je služnosti in naklade tako, da je od vsakega kmeta terjal 22 čutar (Pündt = pinta) vina več, kakor so mu bili kmetje dolžni dajati. Svojih delavcev ni po več let plačal; tako je bil kmetu Mihaelu Gušetiču dolžan plačo za osem let in Iliju Gregoriču, poznejšemu poveljniku kmečke vojske, je ugrabil ves imetek, konje in govedo v približni vrednosti 200 cekinov. Toda vse to bi bili kmetje še pretrpeli, da ni oskrnil Tahi tudi njihovega družinskega življenja in jih s tem zadel na najbolj občutljivi strani. Pozval je svoje podložnike na tlako, moške in ženske. A ženske, ki so mu bile všeč, je dal po svojem slugi odvesti na grad, kjer so postale žrtve Tahove divje strasti. Ko je komisija vodila preiskavo o teh zločinih, so podložniki privedli 14 deklet in žen, ki jih je vse Tahi oskrnil. Dve taki nesrečnici se omenjata na Brdovcu, ena je bila hči Tomaža Mačkomelja, druga hči Pavla Jurkoviča. Poslednjo je imel Tahi dalj časa na Susedgradu zaprto. A ni bilo še tega zločina dovolj. Menda je prav upravičena jeza njegovega očeta nad takim nasilstvom bila povod, da je mladi Gabriel Tahi, sin krutega in pohotnega Franca Taha, nekoč Pavlu Jurkoviču razsekal lice in mu iztaknil oči. Siromak je sicer okreval in šel ob palici vodnika v Gradec k nadvojvodu Karolu, da osebno toži tirana. Lahko si mislimo, da se je vest o tem hudodelstvu hitro razširila po hrvatskih in slovenskih pokrajinah. Kamorkoli je prišel ubogi slepec z okrnjenim obrazom, je bil živa priča grozovitega zločina. Sodna razprava je bila meseca marca leta 1574 v Gradcu, kjer je bil Gabriel Tahi obsojen, da izplača Jurkoviču za prizadeto težko telesno poškodbo 1853 goldinarjev odškodnine, toda dobil je po mnogih pritožbah izplačanih le 800 goldinarjev. — Razumljivo je, da so bili kmetje najbolj ogorčeni, ko jim je Tahi pričel oskrunjati hčere. Ilija Gregorič je pred sodnijo izpovedal, da je Tahijeva drzovitost v tem pogledu najbolj izpodbodla podložnike na upor.

Enako kakor na Susedgradu in Stubici je ravnal kruti tiran tudi s svojimi kmeti v Stattenbergu na Štajerskem. Komaj je prišel v posest tega gradu, je že pričel razširjati meje svojega zemljišča na škodo sosedov. Graščaku v Slovenski Bistrici je vzel travnik, žičkemu samostanu je ugrabil ribji potok Zgornjo Oplotnico in dve tretjini vinske desetine pri Studenicah, v Cerjah, pri Poljčanah in v Panovniku. Še večjo škodo je storil sosedom, ker je jemal od njih posojila, ne da bi mislil na povračilo. Izposojeval si je denar tudi pri imovi-

tejših podložnikih, a vse izposojene vsote je ostal na dolgu in gorje tistemu, ki se ga je drznil ponižno prositi, naj mu vrne denar. Z gorjačo ga je dal iztirati iz grada ali pa vreči v ječo. — Po stari navadi je imel graščak zahtevati tlako le za svoje osebne ali domače potrebščine, ne pa za obrtna ali druga podjetja, ki nesejo več ali manj dobička. V graščinskih urbarjih (zapisnikih) je bilo natanko določeno, koliko dni v tednu mora kmet tlačaniti in kakšna dela mora opravljati. Franc Taht pa je zahteval proti »stari pravdi« izredno tlako, ne da bi bil kmeta ali rokodelca primerno odškodoval. — Veliko škodo so trpeli kmetje, ki so za tlako naprodaj nosili ali vozili

Pozorišče kmečke vojne.

graščinske pridelke v Slovensko Bistrico, Ptuj ali Celje. Tu so bile strogo določene najvišje tržne cene, nad katerimi ni bilo dovoljeno prodajati živila. Toda graščina je brez ozira na tržni red zahtevala in jemala od kmetov višja določena izkupila. Tako je graščak ukazal Jurku iz Poljčan dva soda rib (karpov in ščuk) peljati v Ptuj in prodajati funt karpov po 8 kr., ščuke pa po 6 kr. Toda po ptujskem tržnem redu je bilo dovoljeno prodajati funt karpov le po 7 kr., funt ščuk po 5 kr.; vrhu tega mu je v poletnem času poginilo mnogo rib. Vzlic temu je moral kmet plačati graščaku polno določeno vsoto 23 goldinarjev in ker se je izprva obotavljal, ga je zaradi nepokorščine dal vreči v ječo in toliko časa mučil, da je plačal ves znesek. A Taht je tudi brez blaga in denarja pošiljal podložnike v mesta in trge, da so zanj jemali na up razno blago, ki so ga morali naposled sami plačati. Po tem potu je dobival pohlepni graščak razna sladila in dišave in si privoščil tudi velecenjenega malvaškega vina. — Po-

sebnost krivično in nasilno je postopal Taši kot zemljiški gospodar. Preziral je vse zapisane pravice in sklenjene pogodbe, neusmiljeno odiral kmete in kočarje, vdove in sirote. Brez pravega vzroka je dal zdaj temu, zdaj onemu odgnati živino iz hleva, kakor konje, osle, krave, teleta, prašiče, koze in odpeljati žito, salo, platno, skrinje, konjsko vprego, sedla. Kmet, ki je poslal hlapca s konjem na tlako, ni bil nikoli varen, da mu žival zopet prižene domov. Taši je hlapca in konja s težko naloženim vozom odpravil v Gradec, Sused ali v kak drug kraj, in ako je šlo po sreči, se je čez par dni sam vrnil domov brez blaga in denarja. — Spričo takih dogodkov je pač umljivo, da je bilo za Taha pravosodje v statenberški graščini pristansko in krivično. Pravosodna oblast mu je bila le molzna krava, od katere je hotel imeti kar največji dobiček; zakaj nasilno prisvajanje krivičnega blaga in razno oškodovanje podložnikov je bilo le mogoče, ker je graščak kot sodnik imel posilna sredstva, s katerimi je dosegel, kar je hotel. Najvažnejše posilno sredstvo mu je bila grajska ječa v stolpu, kjer je vsakega protivnika »ukrotil«. Kdor je črhnil le besedico nejevolje, tega je dal takoj zaradi »nepokorščine« in »upora« zapreti. Navadno pa se mu je kmet, ki ga je hotel odreti, že vdal, če mu je le zagrozil z ječo. V zadnje leto Tahovega tiranstva spada še hudodelstvo, o katerem kratko poroča kronika studeniškega samostana. Gabriel Taši je nekega dne po neimenovanem samostanskem podložniku tako dolgo z golim mečem udrihal, da ga je usmrtil.

Opisali smo položaj Tahovih podložnikov nekoliko obširneje, kakor bi bilo za razumevanje naslednjih dogodkov neobhodno potrebno, ker nam poročila prav živo predstavljajo tedanje nevzdržne razmere, ki jih je bilo le s silo spremeniti.

Dolgo so kmetje prenašali Tahova hudodelstva in prizanašali tiranu, slednjic so sklenili iskati pravice pri samem vladarju, in ako bi tu prošnje ne pomagale, hoteli so si pomagati sami.

Statenberški podložniki so že l. 1571 vložili pritožbo pri nadvojvodu Karolu, ki pa ni imela pravega uspeha. Kmetje susedgradski in stubički so se zbrali v Brdovcu pri župniku Ivanu Babiču, kjer so sestavili na kralja pritožbo, ki jo je imelo posebno odposlanstvo na Jurjevo l. 1572 nesti na Dunaj. Toda hkrati se je začela že predigra krvavega upora na obeh glavnih posestvih Tahovih.

O božiču leta 1571 so kmetje v Dolnji Stubici ubili Tahovega vratarja Mihaela Horvata, ko je od njih pobiral kraljevi vojni davek. Mrtvega Horvata so pustili na polju ležati dva dni, da so mu psi oglodali nos in ušesa, potem so tretji dan dopustili, da se je oskrunjeno truplo pokopalo. Istega dne so ranili tudi drugega pobirača davkov, Nikolaja Stanka. — Ko se je potem Taši v marcu in aprilu l. 1572 na kraljev ukaz mudil na državnem zboru v Požunu, je izbruhnil splošni upor susedgradskih podložnikov. Razjarjeni kmetje so navalili na grad, iztirali Tahove sinove in služabnike in ob tej priliki s strelom ranili nekega grajskega vratarja. S posestva pod gradom so odgnali Tahove konje, svinje in govedo in jih razdelili med seboj. Poleg tega so si prisvojili neki mlin in brod na Savi,

katerega so premestili po svoji želji na drug kraj ter so začeli sami pobirati prevoznino. Slednjič so navalili na vlastelinske dvore v Brdovcu, kjer so popili mnogo vina in zaplenili nekoliko velikih pušk. Zarubili so tudi dve stari ženski, ki sta bili Tahu stregli v boleznih in ga lečili od protina. Brez kakšne posebne sodbe so ju kot čarovnici sežgali.

Vse to se je zgodilo meseca aprila in maja leta 1572. Tahí je naročil svojemu sinu Gabrielu, naj poskuša uporne kmete razpršiti in zopet priti v Susedgrad. Mladi Gabriel je zbral okoli sebe nekaj gospode, prijateljev in služabnikov in je 7. junija skušal prodreti skozi sovražne vrste. Ker so vse ceste in pota do grada z leve strani Save imeli kmetje v oblasti, je poskusil Gabriel približati se gradu z desnega brega Save, od Stupnika in Novaka. Ko se je približal brodu na Savi, so ga sprejeli kmetje z vpitjem in psovkami. Gabriel je na to skočil s konjem v reko, da jo preplava. Toda krik je bil tolik, da se je konj sredi reke splašil in vrgel gospodarja s sebe. Mladi Tahí bi se bil vtopil, da ga ni rešil eden njegovih slug. A poginil je njegov orožjenosec (armiger) Andrej Nemeč z najboljšim oklepom, čeladno in ščitom, kar je vse v Savi potonilo. Slednjič je bil napad Tahov odbit in so ga besni kmetje zasledovali do posestev Alapičev v Turopolju. Na potu so mu s silo ugrabili dva konja, vredna 100 goldinarjev.

Kmalu potem (21. junija) se je zgodil napad na Dolnjo Stubico, kjer je bival Tahu drugi sin Štefan s tremi sestrami. Uporniki so navalili na grad in pri tej priliki ubili njegovega konjarja. Štefanu in njegovim sestram se pa ni kaj hudega zgodilo. Prisilili so jih le z lakoto, da so zapustili grad in se podali drugam. Nato so opustošili vrt in ugrabili vso živino.

Značilno je, da sta bila pri vseh teh dogodkih kraljeva komorska upravitelja Horbinovič in Bakšaj na strani kmetov. Enako sta z njimi držala tudi Štefan Gregorijanec in vdova Uršula Meknitzer.

Jošt Thurn, premagavec kmečke vojske.

Vidi se, da še niso mislili na upor in maščevanje, ampak so hoteli le Tahu iz rok iztrgati njegova posestva. Zato se tudi njegovi rodbini ni nič hudega zgodilo. Da so kmetje še vedno upali s posredovanjem kralja samega doseči poravnavo brez prelivanja krvi, dokazuje novo poslanstvo, ki so ga par dni po dogodkih v Dolnji Stubici (24. junija) poslali na Dunaj. Ne ve se, kaj so ta kmečka poslanstva pri kralju opravila. Zna se le toliko, da se je kralj Maksimilijan trudil za mirno rešitev spora. Poslal je na hrvatski sabor svoje komisarje, katerim je bila dana naloga, da kmečko gibanje mirnim potom poravnajo. Toda kmetje niso hoteli nič slišati o tem, da bi se zopet vrnili pod Tahovo oblast, a tudi hrvatski stanovni so pristali na predlog Tahov, da se uporniki po zasluženju kaznujejo in s silo zopet privedejo k pokorščini. Tako se je nasprotstvo le še bolj poostrilo in upanje na mirno rešitev spora je vedno bolj ginilo.

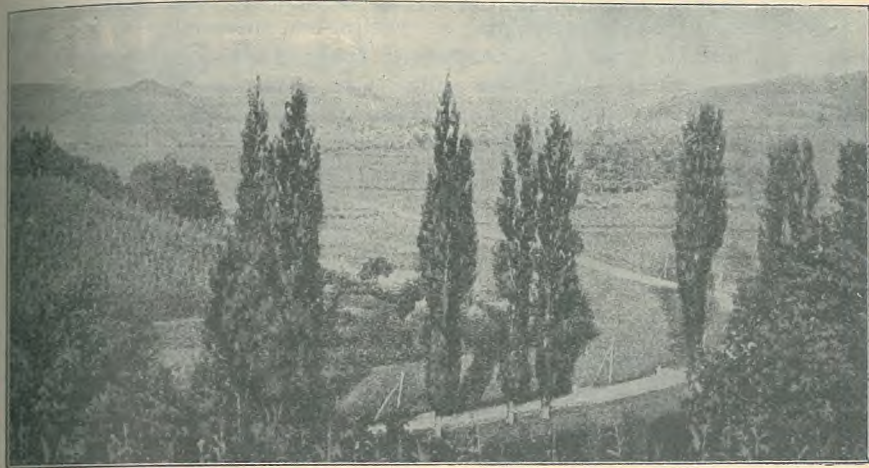
Med tem je počilo tudi že na *Stattenbergu*. — Kmalu potem, ko je bila pritožba *stattenberških* podložnikov na vladarja Karola brezuspešna (1571), so se začeli kmetje tu in tam na skrivnem shajati in se posvetovati, kako bi se znebili krutega nasilstva. Seveda so vse priprave ostale tajne in tudi o napadu na grad nam manjka poročil. Le toliko izvemo, da se je napad izvršil proti koncu leta 1572 in je grad bolj po zvijači kakor po sili prišel kmetom v roke. Mogoče je, da so zarotniki zvijačno izvabili graščane iz gradu in potem planili vanj, ali pa so jih v gradu samem nenadoma napadli. V neki prošnjih *stattenberških* kmetov na vladarja iz leta 1579 stoji naslednji stavek: »Eden izmed Tahovih nasprotnikov, kateremu so zoper poštenost, pravico in pravičnost ugrabili vse premoženje in vsa zemljišča, jim je, ker so bili skrajno neprevidni, nenadoma izvil grad.« Sklepati se da, da je bil ta nasprotnik menda neki Nikolaj Kopriva v Makolah, ki je bil sprva ključar, potem sodnik in naposled deset let konjik pri graščini. Ko je slednjič po trinajstletni službi terjal plačilo v znesku 668 goldinarjev, mu je graščak vzel prsni oklep, železne rokavice, dve puški in ga pognal. Verjetno je, da je osvetoželjni Nikolaj Kopriva, ki je posebno dobro poznal navade v gradu, zvijačno izvabil neprevidne graščane v nastavljeno past.

V *stattenberškem* gradu, katerega so kmetje zasedli, je bila grajska oprava dražja in krasnejša, kakor v marsikateri knežji palači. Tu so bile stene pregrnjene s finimi turškimi preprogami. V gosposki sobi je bilo dragoceno orodje: sedla, meči okovani s srebrom, uzde z zlato žvalo, oklepi, oprsniki. Na dolgem hodniku je stalo dvajset skrinj, vse polne raznovrstnega blaga: zlatnine in srebrnine. Kmetje bi se bili lahko odškodovali z dragocenim pohištvom in drugimi stvarmi, a tega niso storili, ker so le želeli rešiti se krutega tiranstva, ne pa ropati tujega blaga.

Ko so si zarotniki osvojili grad, so bojeviti možje, zapustivši starčke, žene in otroke, odšli in se pridružili drugim upornikom Južne Štajerske.

Med tem, ko so hrvatsko-slavonski stanovni zahtevali od kralja, da se gibanje med susedgradskimi in stubišskimi podložniki s silo zatre, tudi kmetje niso držali križema rok. Na eni strani so se trudili, da bi pred kraljem opravičili svoje dosedanje postopanje, na drugi strani pa so se pripravljali na usodni odpor, ako bi jih kralj prepustil plemiški osveti. Koncem l. 1572 so se pričeli vojaško organizirati. A borba sedaj že ni več veljala Tahu samemu, temveč vsej gospodi brez razlike. Mesto gesla »doli s Tahom« se je pričelo oznanjevati geslo »za staro pravdo« in »doli z gospodo« po vseh posestvih ob Savi, Sotli in Savinji.

Prvi čin upornih kmetov je bil, da so si v Stubici izvolili vrhovno vlado treh mož. Na čelu ji je bil Matija Gubec, imenovan beg,

Stubičko polje, kjer je bila glavna kmečka vojska poražena.

poleg njega še Ivan Pasanec in Ivan Mogaič. Še danes stoji v Gornji Stubici pri župni cerkvi stara lipa, kjer so se kmečki trije glavarji shajali z drugimi kolovodji na posvete, izdajali ukaze in imeli javne sodbe. Razen vlade je bilo treba urediti tudi vojsko. Za vrhovnega poveljnika ali vojvoda so proglasili Ilija Gregoriča, ki je imel podložnih enajst kapitanov. — Vojvoda Ilija se je rodil v Ribniku blizu Metlike na posestvu grofa Štefana Frankopana. O priliki nekega navala na Kranjsko (1553) so ga Turki ujeli in odvedli v robstvo. Ko jim je srečno ušel, se je nastanil v Brdovcu na Tahovem posestvu. Leta 1568 je bil drugič zajet od Turkov in odpeljan v Carigrad. A rešil se je tudi zdaj srečno jetništva in prišel nazaj v Brdovec. Nadeli so mu zaradi tega priimek »Prebeg«. Ilija je bil izurjen vojak, ker je v Hrvatski krajini služil mnogo let pod vrhovnim poveljnikom Francem Lenkovičem in Semeničem. Uporni kmetje so mu ponudili vrhovno poveljstvo pod pogojem, da se pridruži njihovi zvezi. To je storil tem raje, ker je imel veliko jezo na Taha, ki mu je ugrabil ves imetek, vreden 200 cekinov.

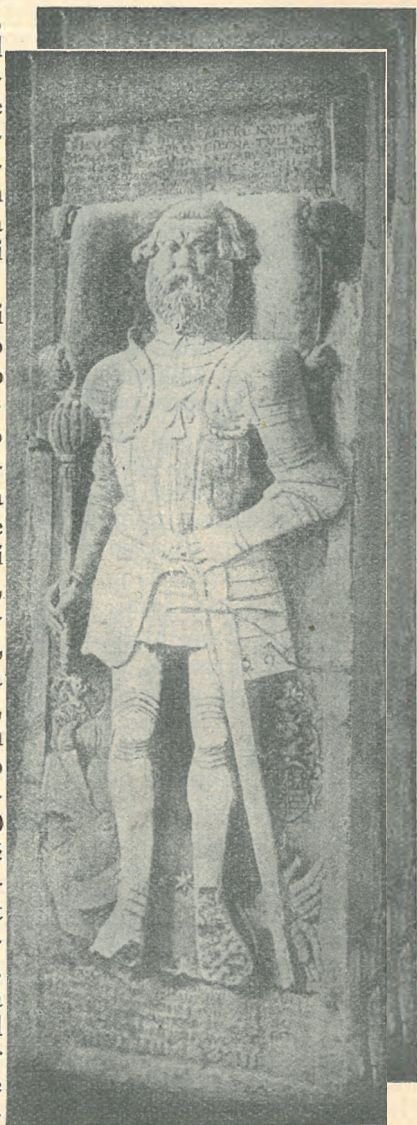
Kmečka zveza, ki je imela rešiti podložnike iz oblasti plemiške gospode, si je nadela ime »moška punta ali puntarija«. Zunanje znamenje upornikov je bil zimzelen (Wintergrün, vinca minor) ali beršljin, ki so ga nosili za klobukom. Kadar so puntarji hoteli pozvati župe (občine), da se jim pridružijo, so jim poslali petelinovo pero, znamenje bojevitosti. Sprejem v »punto« je bil slovesen. Med kranjskimi vstaši je bila navada, da so začrtali na tleh velik krog. Kdor je naznanil svoj pristop, je stopil z desno nogo v krog, vzdignil desno roko in slovesno prisegel zvestobo in pokorščino puntarskim poveljnikom. V boju so si dajali znamenja z dolgo leseno trobljo. Poveljnik Ilija Gregorič je s seboj nosil Kolomonov žegen (Wundsegen), ki ga je vzel župniku pri Sv. Petru pod Sv. gorami.

Nameni, ki so jih hoteli uporniki doseči, so bili dalekosežni. Z bojem »za staro pravdo« naj se rešijo vsi slovenski in hrvaški kmetje iz oblasti gospode. Odpraviti treba tudi vse uradnike, ki pobirajo davke in naklade, vse mitnice in carinske postaje, da se odpre trgovini svoboden promet do morja. Ako bode boj uspešen, ustanoviti hočejo kmetje v Zagrebu skupno cesarsko vlado za vse slovensko-hrvatske pokrajine (eine kaiserliche Stelle für sämmtliche windischen Lande), pobirati hočejo sami tudi vse davke in naklade in poskrbeti za varnost Krajine, za katero se gospoda itak ne briga. Pokorni hočejo biti le kralju in nadvojvodu, drugemu nikomur. — V tem načrtu hrvaških in slovenskih kmetov, ki je imel popolnoma prevreči tedanji socialni in politični red, se jasno izražajo težnje in načrti, ki jih je deloma šele francoska revolucija, deloma pa leto 1848 privedlo do izvršitve. A hkrati se v njem pojavlja misel popolne narodne avtonomije (samostojnosti), ki priznava le osebo vladarjevo kot skupno.

Ilija Gregorič je kot pravi vojskovodja začel delati po načrtu, ki ga je bil sam zamislil. Ker je bil prepričan, da so hrvaški kmetje sami preslabi, da bi zmagoslavno izvršili veliki boj za osvobojenje svojega stanu, iskal si je zaveznikov. Posebno pozornost je obrnil na Uskoke, prebivalce Žumberka, ker jih je poznal kot izurjene bojevnike, in na sosedne kmete po Kranjskem in Štajerskem. Kmalu je bilo pridobljeno prebivalstvo po celjski grofiji, zlasti na plemiških posestvih ob Sotli, kakor so Kunšperg, Bizelj in Pišcece, kjer so kmetje v množicah pristopali »moški puntariji«. Zbrala se je vojska, ki je štela okoli 16.000 kmetov, oborožena s kiji, cepci, kosami, sekirami in drugim poljskim orodjem, iz osvojenih plemiških dvorcev so ugrabili tudi nekaj sabelj, pušk in par topov. Dne 29. januarja 1573 je bila vsa kmečka vojska na nogah in se razdelila v tri dele. Eden je bil pod Susedom, druga dva sta taborila od Cesargrada do Zaboka. Po vojnem načrtu Ilija Gregoriča je imelo jedro kmečke vojske ostati v Stubici, da pazi na mejo. Gregorič sam je hotel z enim delom iti na Brežice, ondi si pridružiti nove upornike in tako ojačiti svojo četo. Tako pomnožena armada se je imela razdeliti v dve manjši. Prva naj bi preko Krškega in Kostanjevice prodirala

proti Novemu mestu, med potom si pridruževala uporne kmete, se združila z Uskoki in se s pomnoženo silo vrnila preko Metlike k onemu delu vojske, ki se je mudil pri Samoboru. Ilija Gregorič pa je na čelu drugega oddelka hotel marširati na Sevnico, Radeče, Laško, Celje do Vranskega in povsod razvneti med štajerskimi kmeti plamen upora. Z ojačenimi četami se je hotel preko Rogatca vrniti na Cesargrad. V Celju se je imel od Gregoričeve vojske zopet odcepiti en oddelek, kateremu je bila stavljena naloga, da krene čez Ljubljano proti morju.

Krvavi ples so najprej začeli kmetje okoli Cesargrada, ki so si to trdnjavo osvojili, zaplenili mnogo pušk in streliva, grajskemu oskrbniku pa odsekali glavo. Na svečnico je potem kmečka vojska pod vodstvom Ilije Gregoriča prekoračila Sotlo in zavzela na Savi prevozne brode, da more preko reke priti na kranjska tla. Štefan Gregorijanec, posestnik grada Mokrice, ki je nedavno sam kmete hujskal proti Tahu, se je zelo bal, da bi kmečka vojska utegnila navaliti na njegov grad, tembolj ker so se ob njenem prihodu takoj uprli mokriški podložniki. Zato je pisal nujno pismo na kranjske stanovce, naj mu pošljejo 500 do 600 Uskokov na pomoč. Toda Gregorič ni udaril na Mokrice, ampak le krenil proti severu in se utaboril četrtilje daleč od Brežic, pri neki cerkvi blizu Dobove med Savo in Sotlo. V noči 3. februarja se je pojavila kmečka vojska pri Brežicah. Napad na grad je odbil upravitelj Gašper Possinger, ki je izstrelil tri krogle iz največjega topa. Kmetje so zahtevali od meščanov, da se jim udajo ali pa obljubijo, da ne bodo nič proti njim učinili in jih v ta namen spuste v trg. Ko so meščani to odbili, so začeli kmetje udarjati na mesto in se maščevati nad poedinimi prebivalci. Drugi dan 4. februarja je stala kmečka vojska pri Vidmu nasproti Krškemu, kjer se je Gregorič pogajal s prebivalci tega mesta,

v Dolnji Stubici.

da se mu zlepa podajo. Grajski poveljnik v Krškem, mestni sodnik in meščani so bili tako preplašeni, da so izročili upornikom mesto in brod ob Savi. Nato se je v jutro 5. februarja večji del vojske, okoli 2000 kmetov, pod kapitanom Nikolajem Kupiničem prepeljal na desni breg Save v Krško. Gregorič sam pa je s četo, ki je štela 500 do 600 mož, na levem bregu dalje prodiral proti Sevnici in Radečam, pričakujoč, da se mu na potu pridružijo štajerski kmetje, ki jih je bil v dolini Bistrice, nekega pritoka Sotle, dvignil ključavničar Pavel Šterc.

Med tem je 5. februarja zadel kmečko vojsko pri Krškem prvi poraz. Uskoški poveljnik Thurn je pridrl preko Kostanjevice s približno 500 svojih ljudi in zadel na Kupiničeve čete, katere je hitro razpršil. Sam je naznanil še isti dan ob 3. uri ponoči kranjskim stanovom: »Ob 11. uri dopoldne sem se dvignil proti upornikom. Ko so me zapazili (bilo jih je okoli 2000), so se zagnali v beg in se zatekli v Krško. Nato sem odredil, da pešci z gornje strani prodro v mesto, konjiki pa ga zajamejo z druge strani. In tako smo z božjo pomočjo mnogo teh kmetov pobili, še več se jih je potopilo v Savi. Vseh skupaj je poginilo do 300 mož. Uskoki so besneli in plenili, da mi je samemu žal.« — Drugi dan 6. februarja je divjala bitka med kmečko in plemiško vojsko pri Kerestincu in Mokricah. Plemiški vojski je tu načeloval banov namestnik Gašper Alapič, ki je kmete neusmiljeno razbil in razpršil. Dve uri po njegovi zmagi je došel na bojišče Thurn s svojimi Uskoki, ki je drugo jutro obvestil svojega brata o novi bitki s sledečimi besedami: »Javljam v naglici, da je gospod Alapič s konjiki grofa Zrinjskega in drugimi četami pobil, kakor se tu govori, okoli 1000 kmetov. Pa to število ni pravo, vsekako jih bode nekaj stotin. Uskoki palijo po vrsti kočje teh upornikov kakor Turki, plenijo jim imetek in živino. Enako dela tudi gospod Alapič.«

V bojih pri Krškem, Kerestincu in Mokricah je obležalo toliko mož, da o daljnem odporu kmetov na jugu Save ni bilo več govora. Mnogi voditelji so ali poginili ali bili ujeti, preostalo ljudstvo pa je začelo prositi usmiljenja. Thurn poroča 9. februarja iz Kostanjevice, da so se kmetje peterih gospostev že vrnili k pokorščini in da redoma hodijo prosit, naj jim prizanese.

Vrhovni poveljnik Ilija Gregorič je bil že 5. februarja v Sevnici zvedel o porazu svojih tovarišev pri Krškem. Da bi se mu čete ne razšle, jim je prikrival žalostno novico in šel dalje proti Radečam. Tu je spremenil svoj prvotni načrt. Ne da bi krenil po Savinjski dolini proti Celju, jo udari proti Planini, da bi po dolini Bistrice čimprej prišel do Cesargrada in hrvatskega Zagorja. A preden je še došel v Planino, so se bili štajerski uporniki zaradi lažnjive vesti, da so Turki pridrli v bližnje Kozje, razpršili na vse strani. Gregorič jo je na to udaril proti Pilštajnu, kjer so njegove čete zvedele za razsulo Kupiničevo vojsko pri Krškem. Da bi se ne razkropile, hitel je naprej mimo Kozjega in Podsrede proti Kunšpergu (Königsberg). Toda pri Sv. Petru pod Sv. gorami blizu izliva Bistrice v Sotlo je zadel na vojsko štajerske gospode, ki jo je vodil celjski okrožni poveljnik Jurij Schrattenbach. Kmečka četa ni mogla uspeti proti dobro oboroženi gosposki vojski; bila je popolnoma razbita in

razpršena. Mnogo kmetov je bilo ujetih in odpeljanih v celjske ječe. Rešil se je edino Ilija Gregorič s svojim tovarišem Mihaelom Gušetičem. Gregorič, sluteč, da je vse izgubljeno, ni hotel iti k Matiju Gubcu v Stubico, ampak je begal nekaj časa po štajerskih gorah, potem se je hotel preko Slavonije umakniti v Bosno. Toda med Križevci in Ivaničem so ga ujeli krajiški vojaki in poslali na Dunaj.

Za krvavim porazom ob izlivu Bistrice v Sotlo je prišla vrsta na glavni del kmečke vojske v Zagorju. Dne 9. februarja javlja zagrebški škof in ban Jurij Drašković nadvojvodu Karolu, da je poslal Gašparja Alapiča, ki je nedavno premagal kmete med Savo in Kolpo, s 5000 konjiki in pešci v zagorske pokrajine med Varaždinom in Zagrebom, da se uporni kmetje ukrote in kaznujejo. Ban upa na Boga, da bode močel čez tri ali štiri dni že dobiti vesele vesti o porazu kmetov. In res mu ni bilo treba dolgo čakati.

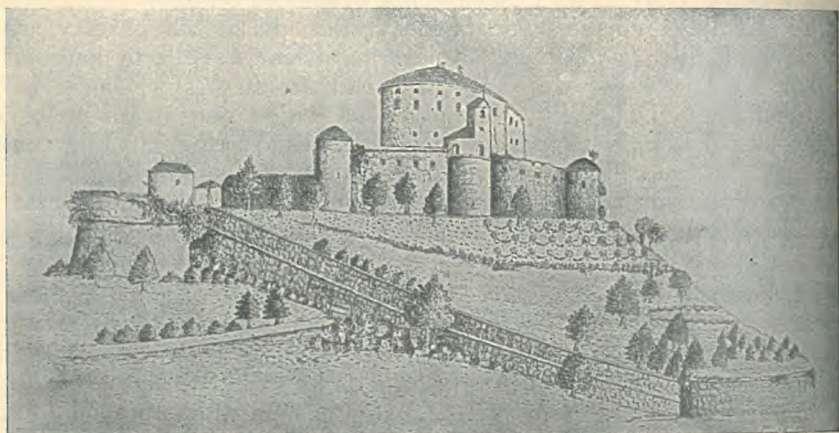
Dne 9. februarja je bila glavna in usodna bitka pri Stubičkih toplicah ali bolje v prostrani dolini, ki se razprostira med toplicami in Dolnjo Stubico. Še danes kaže ljudstvo v tej dolini one znamenite kraje, kjer so se bili najhujši boji. Po sporočilu sodobnikov je obležalo mrtvih 5000 kmetov, iz česar moramo soditi, da je kmečka vojska štela najmanj 10.000 mož. Drugi sodobniki poročajo, da je boj trajal štiri ure in da se je zmagga nagibala že na stran kmetov, ko je zadnji hip došla na bojišče nova četa in pomagala plemiški vojski razbiti zdvojene kmete. Poznejši zgodopisci vedo še več posameznosti. V plemiški vojski je bilo okrog 900 konjikov, za temi kraljeva ali banska četa, ki je čuvala gradove ob Kolpi. Ko je Matija Gubec izvedel, da prihaja kraljeva armada, razporedil je svoje čete v bojne vrste in jih z nekaterimi besedami ohrabil za odločilno borbo. Kraljeva vojska se je tako zvrstila, da so bili pešci v sredi, na obeh krilih pa konjiki. Boj se je pričel z velikim krikom in vikom. Kmetje so se izprva proti pričakovanju hrabro borili in so nekateri plemiči poginili. Slednjič pa so jih od ene strani pešci, od druge strani konjiki zapodili v beg. Mnogi so na begu padli, mnogi bili ujeti, le malo jih je ušlo v šume in gore. Zmagoslavni plemiči so strašno divjali proti premaganim kmetom. Obešali so jih na hiše in drevesa; na eni sami divji hruški ob glavni cesti je viselo 16 nesrečnih kmetov.

Od kolovodij je Mogaič poginil na bojnem polju; Gubec in Pasanec sta bila ujeta in odvedena v Zagreb. Se je li proti njima izvršila redna tožba, ne vemo, ker ni o tem nobenih poročil. Samo to naznanjajo poznejši viri, da sta bila 15. februarja Gubec in Pasanec na strašen način umorjena. Najprej so Pasanca ubili ob nečloveških mukah, potem so Gubcu z žarečimi kleščami iz živega telesa trgali meso, mu na glavo pritisnili razbeljeno železno krono in slednjič so mu telo kakor razbojniku razčrtvorili. Novejša poročila še dodajajo, da so Gubca pred kronanjem na Markovem trgu posadili na razbeljen železni prestol, a prestol je bil postavljen tam, kjer je še danes videti pet belih, v sredi prevrtanih kamenitih plošč. Tako je storil žalosten konec »kmečki kralj«.

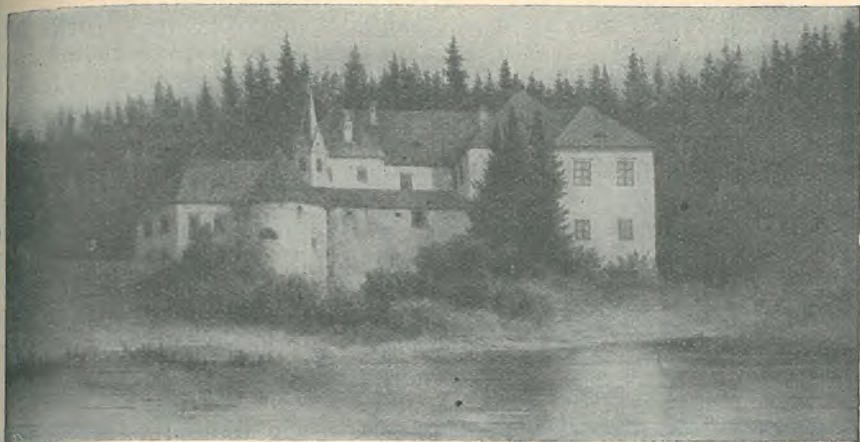
Ljudstvo v Zagorju pa pravi, da Gubec ni umrl, ampak da sta se dve gori strnili nad njim in njegovo vojsko. Sam Gubec sedi s svojimi kapitani za kamenito mizo, na kateri so polne čaše vina, in dolga brada se mu vedno bolj ovija okoli nje. Ko se mu devetkrat omota okoli mize, se bode gora odprla, Gubec bode s svojo vojsko prodril na dan in osvobodil kmečko ljudstvo. Vidi se, da se je tu oseba »kmečkega kralja« Gubca strnila z bajnim kraljem Matjažem.

Za časa kmečkega upora je poginilo najmanj 6000 ljudi, katerih moč je bila v tedanjih časih silno potrebna za obdelovanje zemlje in nje obrambo proti Turkom. V krajih, kjer je bilo središče upora, so stala mnogoštevilna kmečka selišča pusta, razrušena in požgana. Kratko in točno je sovrstnik Anton Vramec v svoji kroniki opisal dogodke kmečkega upora: »1573. Kmetje na Slovenskem so vstali in se vzdignili proti svoji gospodi in plemenitim ljudem, ki so jih posekali, pobesili, pomorili in ostale zopet privedli do pokorščine.«

Malo zadoščenje so dobili štajerski Tahovi podložniki, ko je nadvojvoda Karol odtegnil krutemu tiranu graščino Stattenberg in jo vzel v svojo upravo (1575). A Tahí takrat že ni bil več med živimi. Umrl je v bojnem letu 1573 in bil pokopan v cerkvi Svete Trojice v Dolnji Stubici, kjer kamenita plošča z izklesano podobo označuje kraj njegovega zadnjega počitka. Kadar se v cerkvi zbere mnogo ljudstva, se kamen poti in voda curkoma teče ob spomeniku. Ljudstvo pa pravi, da je to smrtni pot krvnika zagorskih kmetov — Franca Taha.

Goriški grad v 17. stoletju.

Otočec (Wördl) pri Novem mestu.

13. Boji v Hrvatski krajini. Bitki pri Budačkih in pri Sisku.

Odkar se je osnovala Hrvatska krajina kot močen, neprodirljiv okop ob hrvatsko-turški meji, zgodovina ne beleži več tako pogosto velikih turških navalov na slovenske dežele, kakršni so bili proti koncu 15. in v začetku 16. stoletja na dnevnem redu. Toda obramba Hrvatske krajine je stala mnogo denarja in mnogo krvi, velikih žrtev, ki so jih poleg Hrvatov morali pred vsem utrpeti Slovenci. Plemiče iz odličnih kranjskih in štajerskih rodbin nahajamo tudi kot vrhovne poveljnike stalne obmejne vojske in mnogih posadk po trdnjavah.

Za Ivanom Ungnadom je tu poveljeval Ivan Lenkovič (1547—1569), ki je Krajino enotno organiziral. Lenkoviči so bili po rodu Hrvatje iz Like, od koder so se gotovo že v začetku šestnajstega stoletja zaradi neprestanih turških napadov preselili na Kranjsko. Enako so storili tudi grofi Blagaji, baroni Gušiči, Jurišiči, Kružiči in mnoge druge hrvatske rodbine. Lenkoviči so si nakupili na Kranjskem mnogo posestev in so bili najmočnejši plemiči med rekama Krko in Kolpo. V dolini reke Krke so imeli v posesti grad Otočec pri Novem mestu, potem Mehovo, Pogance in Ruperčvrh, torej vso okolico tik Novega mesta. Najvažnejše njihovo posestvo pa je bila graščina Podbrežje (Freienthurn) ob Kolpi med Vinico in Metliko. Ta grad z ogromnimi prostori, trdnim zidom in štirimi trdnjavskimi stolpi je še danes ohranjen. Ob turških navalih je bil prebivalcem iz vse okolice varno zavetišče, katerega se Turki nikdar niso mogli polastiti.

Zasluge Ivana Lenkoviča za Krajino in njegove boje s Turki smo že omenili na drugem mestu. Ni najmanjša Lenkovičeva zasluga, da se je pod njegovim vodstvom izuril v hrabrega bojevnika znameniti Herbart Turjaški, ki mu je imel nasledovati v službi vrhovnega krajiškega poveljnika in čigar ime je združeno skozi tri desetletja z vsemi važnejšimi podjetji zoper Turke.

Herbart Turjaški je bil najstarejši sin Trojana Turjaškega in Ane rojene Egkh. Starši so od l. 1511, ko je hud potres razdejal grad Turjak, navadno bivali na Dunaju in tu se jim je l. 1528 rodil tudi Herbart. Deček je hodil najprej v dunajske šole, potem pa odšel na knežji dvor v Cleve, da se priučí viteškemu mišljenju in življenju. Bivanje v nemškem mestu Cleve ob Renu je imelo za Herbarta tudi posledico, da se je seznanil z luteranstvom, katero je vneto pospeševal do svoje smrti. Ko je bila viteška vzgoja na dvoru dovršena, kar se je prilično zgodilo z 18. letom, se je Herbart vrnil na Kranjsko in vstopil v vrsto mejnih brambovcev. Iz početka mu je izročil Lenkovič poveljništvo čez 50 mož. Ko so pa vojaki videli njegovo spretnost in drznost, služili so prav radi pod njim in se uspešno borili proti Turkom. Lenkovič mu je zaradi tega izročil 100 konjikov, s katerimi je imel napadati sovražnika na njegovi lastni zemlji.

Herbart je dolgo premišljeval, kako bi se mogel maščevati nad Turki za njih ropanje in požiganje po hrvaških in slovenskih pokrajinah. Slednjic je sklenil poiskati jih na njihovem domu in jim poplačati milo za drago. Sporazumno z Lenkovičem je zbral večjo četo pešcev in konjikov in prav na tistem napadel vlaško vas Srb, kjer je prebivalce presenetil, jih mnogo pobil, živino pa odpeljal. Herbart je ukazal svojim vojakom, naj delajo enako kakor Turki na krščanskih tleh. Polje so opustošili, hiše in kočje požgali, razdrli plove in lesene utrdbe, kar je bilo le količkaj vrednega, pa odnesli s seboj. — Od napada na Srb naš krajiški poveljnik ni več miroval, marveč je bilo vse njegovo življenje neprestana borba proti Turkom. Zdaj je navalil čez mejo na tem, zdaj na drugem kraju, vedno tam, kjer so se ga najmanj nadejali. Potem je pustil sovražnike nekaj let pri miru, da jim je ob ugodni priložnosti popravljene vasi in obdelana polja zopet pokončal. Njegov najvažnejši uspeh iz te dobe je bila osvojitve utrjenega razbojniškega gnezda Udbine, kjer je Turke pobil in pregnal, kulo pa zapalil. Herbartovi vojaki so odnesli veliko blaga, konje in drugo živino pa si med seboj razdelili.

Dve leti sta pretekli med takimi praskami in malimi pohodi na turško zemljo, ko je cesar Ferdinand priznal Herbartove zasluge s tem, da ga je imenoval za stotnika v Senju.

Na tem mestu je imel Herbart še več prilike uveljaviti svoje viteške zmožnosti. Skrbel je za varnost in red, vedno s svojimi Uskoki pripravljen, da odbije turške napade in jim iztrga nagrabljeni plen. Do večjega bojnega podjetja je prišlo l. 1557, ko so Turki oblegali Senj. Stotnik Herbart je s svojo posadko, ki je štela le okoli 400 mož, navalil iz mesta na sovražnike in jih pognal v beg, dasiravno jih je bilo okoli 4200. Radi te zmage je bil imenovan

za »lajtnanta« v Vojaški krajini, to je za namestnika glavnega po-veljnika Lenkoviča.

Zdaj se je pričela najsijajnejša doba Herbartovega viteškega življenja, polna bojev, pohodov in zmag. Kadarkoli je šlo za važnejše podjetje proti Turkom, je moral Herbart biti zraven. Njegov življenjepisec Jurij Kisl s Fužin pri Ljubljani nam pripoveduje, kako je večkrat spremljal njegovega očeta Ivana, ki je bil stanovski vojni blagajnik in imel dolžnost nositi plačo posadki v Bihaču. Ko se je nekoč zvedelo, da so Turki Slunj napadli, grad in vasi po okolici požgali, polja pokončali, mnogo kristjanov polovili in pobili, se je Herbart takoj dvignil s svojo četo in pri Drežniku ob Korani zadel na sovražnika; odvezel mu je ves plen, osvobodil jetnike in sam polovil nad 200 Turkov, pri tem pa izgubil le dva moža. Bitke sta se udeležila grofa Nikolaj in Fran Frankopan, grof Ursini-Blagaj, Maksimilijan Lamberg in Ivan Kisl. Ko je potem Herbart dalje spremljal blagajničarja Kisla, se je iznova sprijel s Turki, ki so prežali na denar, in jih zapodil v beg. Komaj se je s svojimi vojaki utaboril pri Korenici, da se malo odpočije, že se je zopet raznesel glas, da so Turki napadli grad Pergno ter nameravajo po stari navadi v okolici moriti in požigati. Herbart hitro oboroži svoje ljudi, jih s par besedami navduši za boj in plane na sovražnika. Hitro je bilo 800 turških konjnikov razpršenih, 150 izmed njih s stotnikom Poturnelijem vred pa ujetih. Zdaj je bila sicer pot v Bihač odprta, a Kisl je došel šele po novih hudih praskah v varnem spremstvu Herbartovem z denarjem v trdnjavo.

Grobna plošča Ivana Lenkoviča
v Novem mestu.

Naslednji leti 1559 in 1560 imamo zabeležiti turške vpade na Kras. Herbart jim je povrnil drzno ropanje s tem, da je meseca junija leta 1560 planil s svojo četo čez mejo na Turško, požgal mnogo vasi in kot plen odgnal 20.000 ovac. — Dve leti pozneje je napadel turško četo, ki se je privalila na Kranjsko do Novega mesta, in jo zasledoval do Kostanjevice. Tu je pognal Turke v vodo, kjer jih je čez 100 utonilo.

Vse te praske in pohodi so bili le odgovor na ropanja obmejnih turških paš, do večjega bojnega podjetja je prišlo l. 1566, ko je sultan Soliman napravil svoj zadnji naval na Ogrsko in oblegal trdnjavo

Siget. — Med tem ko je glavni del vojske pod samim kraljem in nadvojvodom Maksimilijanom imel braniti Ogrsko, je bila skrb za slavonsko-hrvatsko Krajino poverjena nadvojvodu Karolu, ki jo je imel braniti s četami iz Štajerske, Kranjske in Koroške. Vrhovni krajiški poveljnik Ivan Lenkovič se v tem času ne omenja mnogo, tembolj pa njegov namestnik Herbart Turjaški. Že v marcu leta 1566 je zbral Herbart okoli sebe vse čete hrvatskih stotnij in pozval na pomoč tudi kranjsko gospodo. Na njegov poziv so prihiteli v tabor Dietrich in Vajkard Turjaški, Herbartova brata, potem grof Ivan Turjaški s Šumberga (Auersperg-Schönberg), poveljnik kranjskih vitezov Jošt Josip Turn in drugi. Še preden se je krščanska vojska zbrala, pride v Herbartov tabor turški pribežnik Simon Sečić iz Udbine in mu naznani, da bi se ta trdnjava prav lahko dala osvojiti, ako jo takoj napade. Herbart ni dolgo premišljeval. Ukazal je svojim četam iz Bihača in Ripča prodirati proti Udbini. Ko je prenočeval v Zavalji, od koder se je hotel preko Visoke Plješivice čez takozvani Vražji vrt spustiti v Krbavo, so ga od tega odvrnili domači graničarji, češ, da bi mu ljudje in živina od silnega snega in blata preveč trpeli. Zato se je Herbart s svojo vojsko vrnil nazaj v Repič. Da bi pa vendar ne odšel praznih rok, navali 14. aprila, na Veliko noč, v bosenski okraj Lušci in ga neusmiljeno opleni. Ko je požgal okoli 300 hiš, polovil mnogo Turkov in nagrabil obilen plen, se je vrnil na velikonočni ponedeljek kasno zvečer zopet v Bihač.

Ko so se meseca avgusta bili hudi boji za trdnjavo Siget, je Herbart Turjaški vzajemno s hrvatskim banom Petrom Erdedom napravljaval večje pohode na turško zemljo, da bi motili sultana pri obleganju trdnjave. Dne 29. avgusta so se sešli pri Topuskem ban Erdedi, Herbart Turjaški in poveljnik kranjskih pomožnih čet, Jošt Josip Turn. Pri sebi so imeli do 3000 konjčkov in štiri banderije pešcev. Prišel je tudi knez Fran Frankopan Slunjski s svojimi lahkimi konjiki. Vsa ta vojska je udarila proti Uni, da naskoči trdnjavi Novi grad in Kostajnico. Najprej so navalili pešci na Novi grad, dočim so hkrati konjiki hiteli proti Kostajnici, pustošili in plenili ob Uni tja do Save in do požeškega sandžaka. Enim in drugim so bili v zaslombo hrvatski knezi s svojimi lahkimi konjiki. Četa, ki je udarila na Novi grad, je osvojila in zažgala le mesto in začela oblegati trdnjavo. Med tem je izšla turška posadka iz Kostajnice, da pomaga obleganemu Novemu gradu. Toda krščanske čete so jo počakale, zapodile v beg in razpršile, tako da se je prav malo Turkov vrnilo nazaj. Turški poveljnik v Novem gradu se je začel na to pogajati z oblegovalci o predaji trdnjave pod pogojem, da ga puste s posadko prosto oditi iz gradu. Toda Turjaški in Erdedi nista verovala ponudbi in sta sklenila nadaljevati obleganje. Hkrati se je čulo, da pride gradu v pomoč z ene strani požeški sandžak Usrainbeg s 5000 konjiki, z druge strani pa hlivanjski sandžak Holibeg z 800 janičarji in enakim številom konjčkov, ki jih je imel povesti sultanu pred Siget. Ko je na to požeški sandžak prebrodil Savo in se združil s hlivanjskim Holibegom, je napočil za slovensko-hrvatsko vojsko odločilni trenotek. Ban Erdedi in Herbart Turjaški se nista pomišljala začetni boj. In tako je Turke v

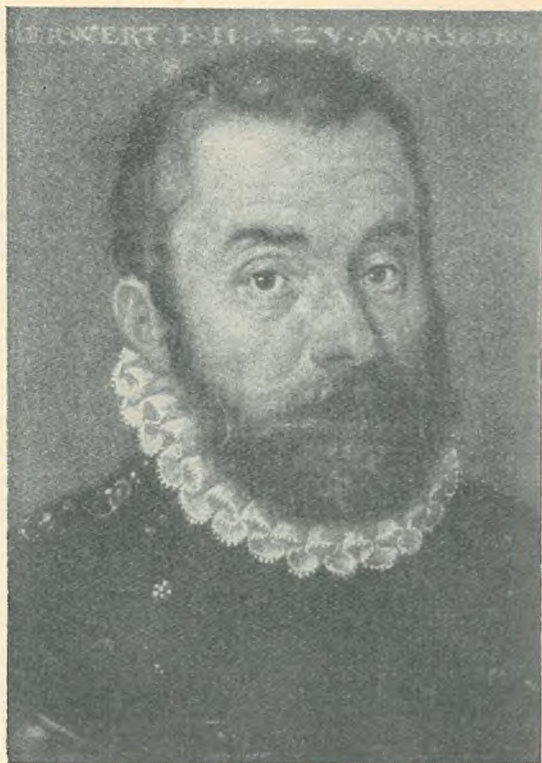
dolini Une nedaleč od Novega grada zadel hud poraz; njihova vojska je bila razbita in razkropljena. Sam požeški sandžak Usrainbeg je bil ujet in poslan v Ljubljano, kjer so ga imeli več mesecev zaprtega, dokler se ni odkupil za 30.000 cekinov. Večji del turške vojske je obležal na bojnem polju, z njim tudi drugi glavni poveljnik Holibeg. Krščanski vojaki so zasegli obilen plen, mnogo topov, zastav, bojne opreme in prtljage. — Po tej zmagi sta Erdedi in Herbart Turjaški udarila proti Požegi, požgala sta mesto, kjer je sandžak navadno stoloval, oplenila sta ves okraj, nalovila mnogo ljudi in živine. Vrnila sta se domov šele tedaj, ko jima je došla vest, da je Siget vzlic junaški brambi Nikolaja Zrinjskega padel Turkom v roke.

Herbart Turjaški in Turn sta dobila za svoja vojna podjetja pohvalna pisma, Herbart sam pa je bil še posebno odlikovan, ker ga je nadvojvoda Karol po smrti Jakoba Lamberga imenoval za deželnega glavarja kranjskega (1566). Kmalu potem je bilo izpraznjeno važno mesto vrhovnega poveljnika hrvatske in slavonske Krajine.

Stari junak Ivan Lenkovič se že zadnjih bojev ni več osebno udeleževal, ker sta ga mučili bolezen in starost. Bival je navadno na svojem gradu Otočec pri Novem

mestu, kjer je umrl dne 22. junija 1569. Ob njegovi smrti so bili stanovni soglasno tega mnenja, da bi mu bil najpripravnejši in najsposobnejši naslednik Herbart Turjaški. Zato so prosili nadvojvoda Karola, naj dovoli, da Herbart opravlja dve službi, kranjskega deželnega glavarja in vrhovnega obmejnega poveljnika. Imel je res v posesti obe službi do svoje smrti.

Kot vrhovni poveljnik Krajine je imel Herbart težko in odgovorno službo. Nadzirati je moral vse nebrojne trdnjave od Reke in Senja pa do štajersko-ogrske meje, ohraniti jih v dobrem stanu, preskrbljevati z vojniki, živežem in strelivom. Vrhu tega je moral še vedno

Herbart Turjaški.

paziti, da je bil s svojimi četami pri roki, kadar je grozil kak turški naval. Težave so bile tem večje, ker je vzdrževanje Krajine nalagalo Kranjski, Koroški in Štajerski velika denarna bremena, ki jih stanovni zaradi verskih razprtij niso hoteli radovoljno prevzemati in je bilo treba na deželnih zborih žrtve za obmejno brambo jim redno poplačati z verskimi svoboščinami. Seveda je pri tem trpela varnost dežele, trdnjave so propadale, posadke niso dobivale izplačane svoje mezde. Mnogo obmejnih utrdb je bilo le na papirju. Herbart se je v zadevah Krajine večkrat mudil v Gradcu in na Dunaju, da opozori nadvojvoda in cesarja na grozečo nevarnost, ki ob meji nikdar ne preneha.

Zadeva obmejne brambe je imela biti predmet obravnavam splošnega deželnega zbora v Brucku, ki ga je sklical nadvojvoda Karol meseca avgusta leta 1575. Hkrati so njegovi komisarji prepotovali vsa Krajino, da se osebno prepričajo o stanju obmejnih trdnjav in vojaštva. Poročila, ki so jih morali poslušati deželni poslanci v Brucku o razmerah v Krajini, niso bila posebno vesela. Vojakom se zadržuje plača, trgovci z živili in blagom izkoriščajo njih položaj in si dajo preplačati, kar jim prodajo, poveljniki trdnjav so v nemarni v svojem poslu, utrdbe so deloma slabe, deloma zapuščene, tako da bi ne bilo čudno, če bi si sovražnik osvojil obmejne kraje in tudi sosedne dežele. Ni manjkalo glasov, ki so grajali Herbarta, češ, da ne izpolnjuje svojih dolžnosti kot vrhovni poveljnik. Herbart je prostodušno priznal žalosten položaj obmejnih krajev. Hrvatska krvavi vsak dan radi izdajalskih napadov turških divjakov, ki imajo na jeziku vedno mir, v resnici pa jim je mar le vojska in rop. Z vsakim dnem raste nevarnost, med tem ko je odpor vedno težavnejši. Sam gotovo ni nič zanemaril, ampak se vedno ravnal po ukazih in Krajino skrbno nadziral, kolikor mu je to bilo mogoče zaradi velike oddaljenosti. Kar je izgubljeno, se ne da več rešiti. Hoče pa vse storiti, če treba tudi s smrtno nevarnostjo, kar zahteva od njega ljubezen do domovine in vojaška čast.

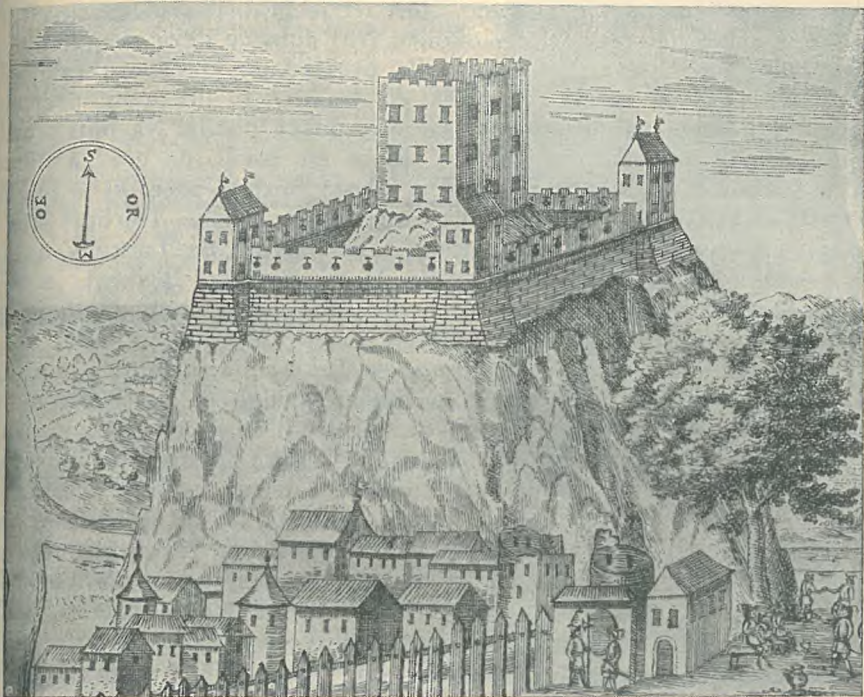
Med tem ko so tako obravnavali v Brucku o brambi deželne meje, so brzi sli prinesli novico, da se pet bosenskih poveljnikov pripravlja za napad na hrvatske gradove. Zbor je nato sklenil, naj se Herbart precej poda v Krajino, ker le njegova prisotnost bode braniteljem vzgala pogum in zajamčila uspeh v bodočih bojih. Krajiški general je šel, kamor ga je klicala potreba domovine, dasiravno je vedel, da s svojimi maloštevilnimi četami ne zmore ničesar proti turški premoči in da se podajo v gotovo smrtno nevarnost.

Potoval je ponoči in podnevi, na svojem domu je porabil dva dni, da je uredil svoje domače zadeve, potem pa hitel nemudoma na svoje mesto, tako da je bil četrti dan že v Podbrežju (Freienthorn), kjer je imel svoje konje in potrebno bojno opravo. Od tod je naročil vsem obmejnim poveljnikom, da se imajo v štirih dneh zbrati pri B u d a č k i h, kamor je hotel priti tudi sam.

Drugi dan se je vzdignil Herbart s svojim sinom Volkom Engelbertom, s svojimi slugi in kakimi petdesetimi konjiki iz Podbrežja, da odbije naval Turkov, ki so neusmiljeno plenili in požigali med Kolpo, Dobno in Mražnico. Zavedal se je, da gre v brezupen boj, ker je imel premalo čet s seboj; menda mu je bila tudi usoda Kacijanar-

jeva še v živem spominu in sam ni pričakoval ugodnejšega izida, kakor ga je imel njegov nesrečni prednik pri Gorjanu. Tako se je zgodilo, da je prišel Herbart 21. septembra 1575 prav žalosten in potrft v Budački, malo trdnjavo ob rečici Radonji, kjer se je imela zbrati njegova vojska.

Prenočil je pri gostoljubnem hrvatskem plemiču Tušiloviču in se namenil, da ne bo prodiral prej dalje, dokler ne pridejo drugi krajiški poveljniki s svojimi četami. Došli so bili do tedaj le: kapitan iz

Budački.

Hrastovice, Julij iz Zadra, kapitan Zrinja, Tomo Čadež, potem nekateri bližnji hrvatski plemiči, kakor Ivan Voljkovič, Baltazar Gušič, Vid Klekovič in drugi; tudi Turn je poslal četo žumberških Uskokov. Vseh skupaj je moglo biti do 1000 pešcev in konjnikov. Turjaški je razvrstil čete pod šotore in nastavlil po bližnjih brdih straže, ki so imele paziti, da jih Turki ne iznenadijo z napadom. Sam je šel s sinom Volkom v Tušilovičev grad k počitku.

Med tem je bil Ferhad-paša po vohunih izvedel, da se je Turjaški utaboril pri Budačkih, kjer zbira večjo vojsko. Hitro pokliče vse svoje bege na vojni posvet, kjer so sklenili takoj udariti na kristjane, da se ne okrepe z novim vojaštvom. Svojo prednjo stražo, okoli 1000 mož, je poslal paša naprej proti reki Radonji, med tem

ko je hitel sam z glavnim delom vojske po stranskih potih, da prime Herbartovo vojsko z druge strani. Vseh Turkov je bilo okoli 12.000.

Herbart po noči ni mogel spati. Mučila ga je stara bolezen (kamen) in morila skrb, kako bode mogel vzdržati turško silo. Valvasor ga je naslikal, kako leži v postelji, pokriti z baldahinom, si z desnico podpira glavo in premišljuje nesrečno usodo svoje domovine. — Mnogo pred zoro je vstal in pričel buditi svoje ljudi, da se oborože in osedlajo konje. Naenkrat počí puška, znamenje, da je sovražnik blizu. V trenutku je bil na konju. Toda očetu in sinu sta se konja plašila, kar je pomenilo nesrečo. Herbart je hrabril svojega sina ter svoje spremstvo in razposlal v okolico štiri domače hrvatske plemiče, med njimi tudi Ivana Voljkoviča, da pregledajo, kje so sovražniki. Sam je s četo 60 konjikov odjahal k stražam, ki jih je bil prejšnji večer razpostavil, da bi izvedel, zakaj je puška počila. Na poti sreča malo krdelo neznanih mu Turkov, ki so mu javili, da gre za njimi večja turška četa. Bila je to prednja straža Ferhad-paše, ki je imela pozornost kristjanov odvrniti od glavne turške vojske. Herbart Turjaški je s svojim malim spremstvom takoj navalil na Turke v nadi, da pride skoraj za njim ostala vojska in mu pomaga. Trikrat je potisnil s svojimi konjiki prednjo turško četo nazaj, napadajoč jo s puškami in kopjem. A med tem se je približala glavna turška sila, ko čet krščanskih še vedno ni bilo blizu. Tako se je mala četa morala boriti z vso turško vojsko. Ko je Herbart videl, da so Turki ujeli plemiča Ivana Voljkoviča, je udaril na njih središče, da bi otel tovariša. Z eno roko je dvigal rdečo bojno zastavo s sliko Kristusovo, z drugo pa vihtel meč in sekal sovražnike, ki so ga hoteli na ukaz Ferhad-paše živega ujeti. Dva turška častnika, ki sta se mu približala, je Turjaški sesekal; kar mu neki Turek iz spremstva bosenskega paše ubije konja. Herbart tudi njega pobije na tla, a med tem ga Turkov sluga s kopjem podre na zemljo in mu odseka glavo, katero nese zmagonosno Ferhad-paši. S Turjaškim je bilo potolčeno in ubito tudi vse njegovo spremstvo. Na bojnem polju sta ostala mrtva Friderik Višnjegorski in njegov lajtnant Danilo Thetan, a suženjstvu so zapadli Herbartov sin Volk Engelbert, Volk Ensthaler, hrastovički kapitan Julij iz Zadra, kapitan iz Zrinja Tomo Čadež, potem hrvaški plemiči Baltazar Gušič, Vid Klekovič, Jurij Jankovič, Peter Žarkovič in še nekateri drugi. Le štirje vojniki: Oton in Henrik Losenstein, Martin Volbenk Mordax in Herbartov pisar so si rešili življenje in prinesli prvi tožno vest o smrti svojega poveljnika v Podbrežje.

Malo pozneje, ko je izdihnil Herbart pod turškim mečem, je došla na bojno polje krščanska vojska. Ker pa ni imela pravega poveljnika, je bila popolnoma razbita in razpršena. Okoli 200 jih je padlo v boju, drugi so bili večinoma zaslužnjeni. Kar jih je bilo razkropljenih, so se po odhodu Turkov vrnili na bojišče, pokopali mrliče, Herbartovo truplo pa odnesli v Podbrežje.

Zmagoslavni Turki so nato oplenili vse pokrajine tja do Kranjske, navalili na Metliko, potem pa se preko Kamenskega in Steničnjaka

vrnili v Bosno. Herbartovo glavo, zavito v platno, je ukazal Ferhad-paša povsod nositi pred seboj.

Bitka pri Budačkih se je izvojevala 22. septembra 1575, prav tisti dan, ko so nadvojvoda Rudolfa v Pragi kronali za češkega kralja. Nekateri prijatelji Herbarta Turjaškega so hoteli krivdo na njegovi nesreči zvaliti na Uskoke, češ, da so hoteli po njegovi smrti prebežati k Turkom. Toda uskoški poveljnik Jošt Josip Turn je vstal v obrambo svojih ljudi in je v dveh pismih dokazal, da je v boju pri Budačkih poginilo in bilo ujetih preko 100 Uskokov. Poraz pa je zakrivil Turjaški sam, ker je z malo četo drzno in nepremišljeno napadel Turke.

Dne 9. decembra je praznoval Ferhad-paša svoj zmagoslavni vhod v Carigrad. Štefan Gerlah, predikant cesarskega poslanika Davida Ungnada, opisuje prizor s sledečimi besedami:

»Dne 9. decembra je bil tu žalosten in sramoten sprevod. Najprej so jezdili nekateri ponosni Turki z meje v svojih kapah z dolgimi konci. Za njimi sta nesla dva Turka dve zastavi, na to dva druga na dolgih drogovih glavi Herbarta Turjaškega in Friderika Višnjegorskega. Glava deželnega glavarja je bila širokega, prijaznega obraza, z rdečkasto in sivkasto brado in posivelimi lasmi. Zdelo se nam je, kakor da bi imela rano pod licem. Glava Friderika Višnjegorskega je bila brez brade in podolgastega obraza. Tisti, ki so jima odsekali glavi, so ju tudi nosili. Deli Peruana, ki je obglavil Turjaškega, je postal zaim (nižji poveljnik) in se mu je plača zboljšala z 250 tolarji. Postal bode gotovo še alori ali sansabeg. Deli Regiex, ki je nosil glavo Višnjegorskega, je tudi postal zaim in ima na leto 2000 asperov. Za temi so nosili štiri zastave. Potem je šel ujeti stotnik z ogrskim klobučkom in hrvatskimi škornji, po imenu Lovrenc Petričević, oskrbnik gospoda Jošta Turna na Žumberku; za njim dva ujeta trobentača in en piskač, nato dvajset ujetnikov z železnimi verigami okoli vratu, sami mladi in močni ljudje. In skoraj zadnji je šel mladi Burgstaller s širokimi rokavi in usnjenimi hlačami, z zelenim in modrim peresom za klobukom. Nessimi Tihaja, dvornik Ferhad-paše iz Bosne, je pripeljal hrvatske in kranjske ujetnike in je zato postal čauš na dvoru.«

Med tem se je v Ljubljani vršila žalna slovesnost Herbartovega pogreba. Ne le iz mesta, ampak iz vse dežele se je zbrala 25. sep-

Janičar.

tembra odlična gospoda pri Karlovških vratih, da sprejme mrtvo truplo deželnega glavarja. Izpostavili so ga v luteranski cerkvi svete Elizabete toliko časa, da je došla iz Carigrada še glava. Šele potem so Herbarta pokopali. Luteranski superintendent Krištof Spindler mu je govoril za slovo, našteval vrline pokojnikove in ga primerjal junaškim Makabejcem. Jurij Kisl s Fužin pa ga je proslavil s posebnim spisom. Nad Herbartovim grobom je bil pozneje postavljen lep marmornat spomenik z njegovo podobo in napisom, ki je proslavljajal zasluge umrlega, vendar dandanes ni več ohranjen. — Herbartovi sorodniki so se mnogo trudili, da dobe od Turkov tudi namašeno kožo z glave junakove in da osvobode ujetega mu sina Volka Engelberta. Šele po dolgotrajnih pogajanjih se je oboje posrečilo, potem ko so izročili sultanu za odkupnino mnogo ujetih Turkov, Ferhad-paši pa še posebej 20.000 tolarjev. Nadelani glavi Herbarta in Višnjehorskega še danes hranijo na Turjaku v skrinjici iz cipresnega lesa in ju kažejo obiskovalcem gradu. Ferhad-paša pa je z odkupnino zgradil v Banjaluki krasno džamijo, ki se po njem imenuje Ferhadija.

* * *

V naslednjih letih se je v Hrvatski krajini takoj poznalo, da je več ne čuva Herbartova močna roka. Ferhad-paša je hotel obmejne trdnjave drugo za drugo spraviti v svojo oblast. Zato so se okoli teh gradov razvili brezštevilni mali boji, ki so se večinoma končali s porazi kristjanov. — Vrhovni general v Krajini je postal Ivan Turjaški, ki pa ni imel sreče in tudi ne dovolj sredstev, da bi odbijal množične sovražne napade.

Leta 1576 je pridrla okoli 3000 Turkov čez Kolpo na Kranjsko, kjer so strašno divjali in požigali. V kratkem času so zaslužili in naplenili po kranjski in hrvatski strani čez 4000 ljudi in 7000 glav živine. Hrvatsko ljudstvo se je zaradi neprestanih napadov v vedno večjem številu izseljevalo na zapadno Ogrsko, Avstrijsko in Moravsko, ker je zdvojilo, da bi se mogla domovina ubraniti sovražnika. Celó plemstvo je resno mislilo na to, da prostovoljno prizna turško oblast. — Naslednje leto si je Ferhad-paša osvojil celo vrsto obmejnih trdnjav, tako Podzvizd, Kladaše, Sturlič, Bojna, Sračice, Zrinj, Gvozdanško, Bužim. Kako žalostno je životarila krščanska vojska v teh krajih, je spoznati iz poročila vrhovnega poveljnika Ivana Turjaškega, ki ga je poslal kranjskim stanovom v začetku oktobra. V njem toži, da je uprav sramota, kako se omenjeni gradovi prepuščajo Turkom. On sam ima 600 konjikov, pa le na papirju, ker v resnici jih služi komaj polovica, pa še ti niso pokorni. Turkov je do 6000 mož.

Ker je bila radi turških zmag nevarnost za slovenske dežele vedno večja, je sklical nadvojvoda Karol notranjo-avstrijske stanove na deželni zbor v Bruck ob Muri (1578). Tu so se posvetovali o brambnem redu za Vojaško Krajino in o doneskih posameznih dežel. Nadvojvoda Karol je določil za vzdrževanje Krajine na leto 548.205 goldinarjev; od teh stroškov naj bi plačevala Štajerska eno polovico, drugo polovico pa skupno Koroška, Kranjska in Goriška. Deželni odborniki so dovolili na pet let 549.195 goldinarjev.

Vse te priprave za obrambo dežel so se pokazale v kratkem za prepotrebne, ker se je Turek pokazal zopet na meji. Zgodaj spomladi se dvignejo čete Ferhad-paše iz Bosne in udarijo čez Uno na Hrvatsko. Steničnjak so brez uspeha napadali, Drežnik pa osvojili. Potem pokončajo in opleniijo vse do Kolpe, katero prebredejo in 28. marca prično oblegati Metliko. Letak »Neuwe Zeytung«, ki je bil morda tiskan v ljubljanski Mandeljčevi tiskarni, nam na štirih straneh popisuje vse grozote tega napada. Metličani so se hrabro držali pet dni in pet noči, večkrat napravili izpade na sovražnika in mu pobili do 2000

mož, slednjič pa so morali podleči turški premoči. Strašno so se Turki nad njimi znosili. Mestnega sodnika so s puščicami ustrelili, mestne svetovalce so obglavili, žene in hčere meščanov oskrunili, potem jih zaprli v cerkev, katero so pri odhodu zažgali. Okoli 900 mož in dečkov so odpeljali s seboj v sužnost. Vendar so baje slovenski in hrvatski kmetje pozneje (12. aprila) dohiteli turško četo pri Kolpi in jo potolkli.

Skoraj ob istem času so se Turki z zvijačo polastili tudi trga Kostel. Trg in grad sta stala na strmem hribu, ki se dviguje osamljen iz doline nad Kolpo. Trg je bil

sredi hriba, grad na vrhu; oba pa je obdajal močan zid. Turki pridejo pred trg preoblečeni kot Hrvatje in prosijo pomoči, češ, da so jim roparji iz Bosne vse ugrabili. Da bi jim tržani še bolj verjeli, so nosili s seboj dojenčke in nekaj hišnega orodja. Iz krščanskega usmiljenja jih prebivalci sprejmejo v trg. Pa še tisto noč odpro navidezni begunci močni turški četi trška vrata. Četa se polasti hitro gradu, pobije posadko, opleni trg, ga zažge, s plenom in ujetniki pa hitro pobežne dalje. Zdaj se zbere več kranjskih plemičev s svojimi vojaki in hite na Hrvaško, da bi prestregli roparje. Pri Topoloviču se postavijo na prežo. Turki ne slutijo nič hudega. Kar jih napade slovensko-hrvatska vojska, pokonča vse, ujetnike pa reši sužnosti.

Obrambna črta ob reki Uni je bila v tem času za kristjane skoraj popolnoma izgubljena. Od mnogobrojnih trdnjav in trdnjavic

Sultan Murat III.

stal je le še starodavni Bihac s svojo močno posadko, toda nobene nade ni bilo, da se bode mogel trajno ubraniti turškim naskokom. Preko Kolpe je bil dohod v slovenske dežele sovražniku zopet odprt. Zato je sklenil nadvojvoda Karol na pripravnem mestu blizu Kolpe sezidati močno trdnjavo. Kupil je od grofov Zrinjskih ves kot med Kolpo, Korano in Dobro in tu sezidal mogočno trdnjavo, ki se je po svojem utemeljitelju imenovala *Karlovce* (Karlstadt, Carolostadium). Na praznik sv. Marjete, 13. julija 1579, so pričeli z zgradbo. Temelj je bil položen na 900 turških glav, češ, da bode radi tega trdnjava nepremagljiva. Naslednje leto je bila zgradba dovršena. — Karlovec je bil poslej najmočnejša obramba slovenskih dežel in sedež vrhovnega poveljnika za Hrvatsko krajino. Prvi, ki je v njem stoloval, je bil Vajkard Turjaški, brat nesrečnega Herbarta.

Novi branik ob Kolpi je v naslednjem desetletju Turke precej zadrževal, da niso mogli po svoji navadi pleniti po naših krajih. Karlovška posadka je bila vedno pripravljena za boj. Čim se je zvedelo, da je kaka turška četa prekoračila Uno, že je bilo vse pripravljeno, da jo potolčejo in poženo nazaj v Bosno. Karlovca pa se Turki niso lotili, ker so dobro vedeli, da je močno utrjen in z vsem potrebnim oskrbljen. Posebno tedaj je upadel bosenskim roparjem pogum, ko je po smrti Vajkarda Turjaškega († 1581) postal Jošt Josip Turn poveljnik karlovške trdnjave in hkrati general vse Krajine. Imenovali so ga splošno »turški strah«. Svoj priimek je opravičil zlasti s sijajno zmago pri Slunju. Sam Ferhad-paša je bil leta 1584 zopet zbral bojno četo, broječo najmanj 9000 mož, in z njo napravil roparski pohod na Hrvatsko in Kranjsko. Trpeli so zlasti kraji okoli Kostela, Poljan in Kočevja. Z mnogimi ujetniki in bogatim plenom se je vračala četa proti Bosni. Tu zbereta Turn in hrvatski ban Tomaž Erdedi hitro 2000 mož in primeta Turke pri Slunju v dolini Močila. Krščanska zmagaja je bila sijajna. Turkov je padlo okoli 4000, med njimi mnogo begov; vsi ujetniki so bili osvobojeni, 10 zastav zaplenjenih. — Bil je to zadnji večji vpad Turkov na Kranjsko.

Vsi opisani boji so se vršili med tem, ko je veljal s sultanom na papirju sklenjeni mir. Pravijo, da je Murat III. sam obsojal naval Ferhad-paše na Hrvatsko in se izjavil, da je njegov poraz pravična kazen božja za verolomnost. Ukazal je celó svojim beglerbegom v Budi in Temešvaru, naj ne napadajo dežel kralja Rudolfa. Toda obmejni turški poveljniki se niso mnogo brigali za sultanova povelja in so popolnoma samostojno določevali, ima li vladati mir ali vojno stanje. Zlasti se niso državali roparskih pohodov, ker so jim donasali lep dobiček.

Za slovenske in hrvatske dežele se je pomnožila nevarnost, ko je bil leta 1591 imenovan za bosenskega beglerbega bojaželjni in krvoločni *Hasan-paša*.

Naš zgodopisec Valvasor poroča, da je imel Hasan rodbinsko ime Križlavič in da je bil Italijan po rodu. Sprva je bil baje kristjan in celó benediktinski menih (subdiakon), potem se je poturčil, ker je hotel doseči visoke in častne službe. Hrvatski zgodovinarji pa trdijo, da je bil Hasan-paša rodom Hrvat iz Lužaca s priimkom Pridojevič

in bil sprva »riščan« (pravoslaven). Znano je tudi, da je že v mladosti prišel v Carigrad in studiral na državne stroške, potem je postal sultanov sokolar in se oženil z bogato perzijsko kneginjo, vdovo velikega vezirja Osmana. Ker je bil hraber vojak, brezobziren in drzen mož, so ga njegovi zaščitniki izbrali za važno mesto bosenskega beglerbega v nadi, da bode v hrvatsko-slavonski Krajini zopet zaigral krvavo kolo, krvaveje nego je bilo kdaj poprej.

Kakor hitro je došel Hasan v Bosno, je pričel vznemirjati obmejne kraje. Že 3. maja l. 1591 je naznanil ban Tomaž Erdedi karlovškemu generalu Andreju Turjaškemu, da je bosenski paša dal napraviti pri Svinjaru pod Gradiško iz ladij most čez Savo in bode najbrže udaril na Bihač ali pa na Slavonsko krajino. Andrej Turjaški je menil, da je Bihač v večji nevarnosti kot Sisek in je zato poslal tamošnjemu poveljniku Krištofu pl. Obračanu 200 mož iz Karlovca na pomoč. Hkrati je pisal kranjskim deželnim stanovom, naj mu pošljejo smodnika in svinca ter vse potrebno pripravijo, da se skličejo domobranci (Landesaufgebot), ako bode treba. Med tem je Hasan zbral okoli sebe vse podrejene sandžake in vojsko, ki je štela 18.000 mož. V prvih dneh avgusta je z njo udaril proti Sisku. Trdnjava je

Turški jezdec.

bila last zagrebskega kapitlja, ki je določil za poveljnika kanonika Nikolaja Mikca in Štefana Kovačiča. Siščani so se pod svojima duhovnima poveljnikoma junaško branili in prizadeli Turkom mnogo škode. Ker so hkrati od vseh strani došle krščanske čete na pomoč, je Hasan že četrty dan prekinil obleganje in se začel 11. avgusta vračati proti Gradiški.

Zagrebski kapitelj pa ni zaupal Hasanu, ampak je po njegovem odhodu zopet utrjeval Sisek. Vnovič je prosil pomoči slovenske dežele. Kranjci bi bili radi pomagali, ali svoje topove so bili že razposlali v Karlovec, Bihač in druge hrvatske trdnjave, denarja pa niso imeli. Še za karlovško posadko so le s težavo dobili 2000 gld. na posodo, da so jih poslali Turjaškemu. Dežela je bila radi vednih

bojev tako obubožala, da ni mogla več pošteno preskrbljevati karlovške posadke. Poveljnik Andrej Turjaški je bil radi pomanjkanja živeža prisiljen razpustiti vojake po kmetih, da so se z ropom preživili.

Hasan-paša res ni dolgo miroval. Meseca oktobra leta 1591 je napadel Slavonsko krajino. Drl je s 16.000 možmi iz Vakarskega Sandžaka proti Moslavini, dalje v Ivanič in prišel le eno nemško miljo od Zagreba blizu Križa. Sedem milj na okoli je vse požgal, razdejal trge, vasi, cerkve, gradove in odpeljal s seboj ljudi, živino, žito in seno. Ko se je vračal, je gnal s seboj nad 1000 jetnikov. Graničarji pešci so pa prestregli vračajoče se Turke v soteski pri Čazmu, jih mnogo posekali in nekaj ujeli.

S tem se pa žaloigra v letu 1591 še ni končala. V začetku novembra se je vrgel Hasan z begom iz Like na trdnjavo Repič in jo že drugi dan dobil v oblast. Vendar je niso podrli sovražniki, marveč nesreča. Kristjanom se je v trdnjavi vnel smodnik in stolp je s posadko vred zletel v zrak. — Po pravici se je zdaj pl. Obračan bal za trdnjavo Bihač, kateri je bil poveljnik. Milo je prosil svoje kranjske rojake, naj mu pošljejo nekaj stotin vojakov na pomoč, da ne izgine tudi ta slavna trdnjava v plamenu. Kranjske deželne stanove je Obračanova prošnja zadela v srce. Dne 11. novembra so že po vsej Kranjski pokali topiči in goreli kresovi, ki so klicali k orožju konjike in pešce. Tri dni pozneje je bila kranjska deželna pehota že zbrana in je hotela pravkar odkorakati v Krajino, ko pride od Andreja Turjaškega vesela vest, da naj se razidejo domov, ker je Hasan zapustil okolico bihaško.

Pozimi leta 1591/92 je zagrebški kapitelj utrjeval Sisek. Dotlej je bila trdnjava kaj slaba. Zunanja mestna ograja je bila spletena iz šib in zamazana z blatom. Treba pa je bilo napraviti zid in okope. Kanonika, ki sta ondi zapovedovala, sta želela imeti tudi stalne straže ob zidovju trdnjave in bregovih reke Kolpe. Zagrebčanom pa se je zdelo nujno potrebno, da se utrdi ne le Sisek, ampak tudi Zagreb, ki bi bil moral takoj za Siskom okusiti turško silo.

Spomladi leta 1592 je Hasan prav na tihem in zvijačno začel izvrševati svoje naklepe ob bregu Kolpe. Tam, kjer se Petrinja izliva v Kolpo, je začel z veliko naglico graditi novo trdnjavo, ki naj bi po reki dobila ime P e t r i n j a. Dne 18. aprila je gledalo zidovje že poldrugi seženj iz tal. Teden pozneje so notri postavili topove, nataknili po zidovju 20 turških zastav in opoldne ukazali v znamenje veselja tritisočkrat ustreliti. Plaho so gledali kristjani z drugega brega šumno grajenje nove turške postojanke. V začetku julija je bila petrinjska trdnjava dozidana.

Enako je dal utrditi Repič in po hudem odporu zavzel Bihač, ki je bil ključ Hrvatske krajine. Za Bihač so skrbeli Kranjci, ker jim je varoval južno mejo dežele. Tedaj je bil poveljnik trdnjave Ivan Josip pl. Lamberg, ki je imel poleg domačih Hrvatov še 150 vojakov. Jurij pl. Kisl je sicer hitel s kranjskimi brambovci Bihaču na pomoč, toda prišel je prepozno. Trdnjava se je podala, ko je Hasan obljubil, da se ljudem ne bo nič hudega zgodilo. Vsakdo sme prosto oditi in

s seboj odnesti kar hoče ali pa v trdnjavi ostati. Toda Turki niso bili mož beseda. Poveljnik Lamberg je odšel s 30 hlapci, njih ženami in otroci, Turki pa so napadli njegovo četo pri Mečiniču, da

Neuwe Zeytung.

Ein Warhafftige vnd erschrockliche Neuwe zeytung / Wie der Tůrck ist den 28. tag Marcy / für die Statt Medlinag gezogen / ond eingennommen hat / Wie er allida zwey Tausene Menschen ombbracht vnd wegt geföhret hat / vnd wie er dars nach den zwölfften tag Aprills von den Windischen vnd Krpadischen Bawren / mit zwölff Tausene Mann geschlagen ist worden / etc.

Anno. M. D. LXXVIII.

Letak o turškem napadu na Metliko leta 1578.

bi jo oropali. Le Lamberg je utekel z nekaterimi tovariši. Še bolj verolomno so delali Turki v Bihaču, kjer so posekali okoli 2000 prebivalcev.

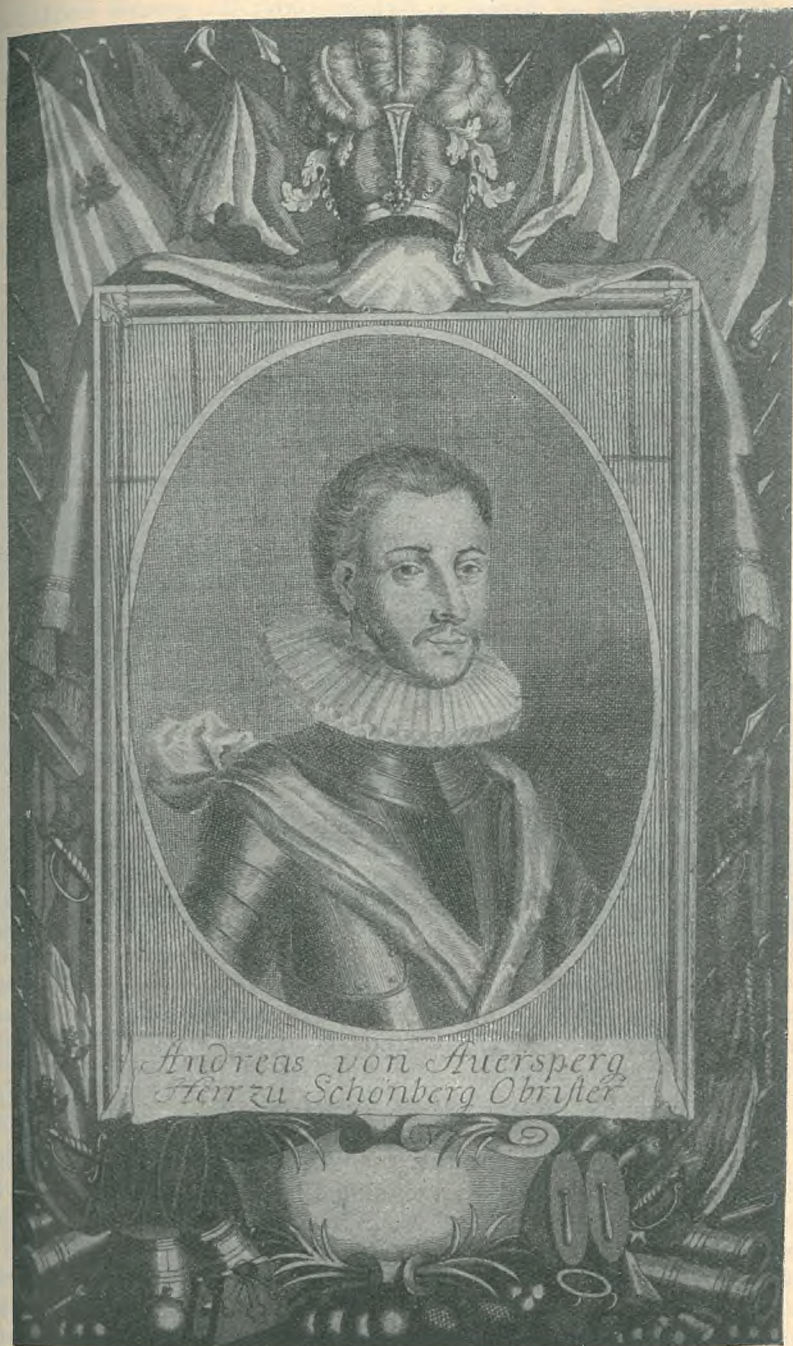
Padeč Bihača, ki je skozi desetletja bil glavni branik Hrvatske krajine, je nemilo dirnil ves krščanski svet. V Avstriji in na Nem-

škem so izdajali letake, ki so predstavljali trdnjavo in popisovali njen padec.

Med tem je Hasan-paša zapustil Bihač in po dolini Une krenil proti severu v Petrinjo. Pri bližnjem Brestu je ban Tomaž Erdedi zbiral večjo vojsko. Došlo je 2000 štajerskih domobrancev, katerim so poveljevali Ivan Saurau, Jurij Andrej Gleispach, Karol Teuffenbach, Jonas Wilferstorf, Ahacij Hohenwart in drugi kapitani. Ban je imel s seboj svojo navadno »bansko četo« 500 mož in domobrnce iz Slavonije. Vsega skupaj je moglo biti pri Brestu okoli 3000 krščanskih vojakov. Hasan - paša je dal pri Petrinji napraviti most čez Kolpo in prišel banu nasproti s 7000 možmi. Ker je imel toliko premoč, mu je bilo lahko s enim delom vojske obiti krščanski tabor in s strani prijeti bana in Štajerce. Pretila je skrajna nevarnost, da bode turška vojska kristjane z vseh strani obkolila. V tem usodnem trenutku razvije ban kraljevi prapor, ki mu ga je poslal sam cesar, da ohrabri krščansko vojsko za napad. Toda bilo je zaman. Ko Erdedi vidi, da tudi kraljevi prapor ne pomaga in da je tolpa Turkov prevelika, zamenja konja in pobežne čez vodo. Za njim beže huzarji in mnogi Štajerci. Kar jih je ostalo, so Turki posekali ali pa ujeli. Zaničljivo je rekel pozneje Hasan, da ne ve, »je li premačal vojake ali kramarje«. Sultan je poslal zmagačcu častno sabljo.

Neposredna posledica poraza pri Brestu je bila ta, da so Turki skoz tri dni neusmiljeno ropali po Turopolju. Potem je Hasan zopet mislil na svoj prvotni naklep, osvojitve Siska. Dne 23. julija začne oblegati trdnjavo, katero so branili zagrebški kanoniki Nikolaj Mikac, Blaž Gjurak in Matija Fintič. Turki so se hoteli polastiti Siska potom izdaje in so pridobili nekega vojvoda Marka, da pregovori posadko, naj se prostovoljno poda in prizna sultanovo oblast. Toda nakana ni uspela. Zato je Hasan - paša začel s topovi grmeti na trdnjavo. Dne 25. julija piše poveljnik Mikac generalu Štefanu Grassweinu v Koprivnico nastopno: »Danes so Turki trikrat naskakovali zunanja vrata Siska in okope. Nekaj hlapcev so postrelili in smo jih pokopali, nekaj pa so jih težko ranili... Vse je Turek zlomil in pokončal. Zdaj strelja s kacijanarco, z velikimi topovi banovimi in drugimi 16 topovi tja, kjer leži naš smodnik. Podrl je že pri stolpu 12 kornolcev zidu na daljavo. Tudi kos novega zidu je že porušil. Na bregu Kolpe proti gradu je naredil 16 močnih okopov, da iz njih ves dan strelja na zidovje. Tudi iz drugih okopov, napravljenih na poti pri stražnem stolpu, je naredil veliko škode. Osemdesetkrat je danes ustrelil s topovi. Pet naših je mrtvih, brez onih, ki so na braniku, tudi ne štejem žensk in otrok. Smodnika in živeža so Turku prinesle kamele 40 tovorov. Prisegel je, da ne odide, dokler se ne udamo in dokler se bode poznalo, kje je stal Sisek. V takem slovesu ne maramo biti, kakor Lamberg. Slavno ime hočemo ohraniti pred svetom, kakor smo ga imeli doslej. Pomagajte nam za božjo voljo vi, polkovnik Hrvatske in upravitelj Slavonske krajine.«

Hasan - paša vendar niti s silo niti z grožnjami ni mogel dobiti Siska. Ko je skozi pet dni zaman nanj udarjal, naenkrat prekine obleganje in gre rajši pustošit ubogo deželo hrvatsko. Tekom zadnjih

Andrej Turjaški, zmagavec pri Sisku.

dveh let je osvojil in požgal v Krajini okoli 26 gradov in trdnjav in 35.000 ljudi odpeljal v sužnost. Zima je šele naredila konec nesrečnemu bojevanju v letu 1592, ki je stalo kristjane toliko krvi in denarja, Slovincem in Hrvatom pa zapustilo strah in trepet za bodočnost.

* * *

Napočilo je usodepolno leto 1593, tretje leto borbe za Sisek, ki je bil poleg Karlovca še edini branik hrvatskih in slovenskih dežel; vse drugo je bilo v razvalinah ali pa v turških rokah. Padeč te močne trdnjave bi bil Turkom odprl vrata v osrčje naših planinskih dežel. Dobro pripominja Valvasor: »Sisek je imel biti po načrtu Hasanovem tista vrh, s katero je hotel Kranjsko in Štajersko nase pritegniti in podvreči.« Enako poudarja pomen Siska slovenska narodna pesem:

Če Turek vzel nam Sisek bode,
Nam narobe vse, vse pojde:
Mest' Ljubljana bo pokrajna,
Dežela kranjska turška drajna.

Vse se je balo, da pride huda nesreča nad hrvatsko in slovensko zemljo precej ko skopni sneg. Iz nekega zasebnega pisma lahko posnamemo, s kolikim strahom so ljudje pričakovali, kaj ima priti. »Zgubljen bi bil Sisek, pa tudi vsa Kranjska, ako bi ne bil Bog čudežno pomagal. Že so Ljubljančani večidel sklenili bežati; drugim, zlasti ženskam in otrokom so svetovali, če pride sovražnik pred mesto, naj raje trumoma poskačejo v Ljubljanico, kakor da bi bile oskrunjene od Turkov. Spominjam se, da sem vse to od svoje stare matere večkrat slišal.« Tako piše neki brezimni poročevalec.

Vkljub temu je bila vnema za obrambo meje precej mlačna. Cesar Rudolf je bil pač že minulo jesen poslal v Zagreb mejnega grofa Karola Burgavskega in mu izročil vrhovno poveljništvo nad vojsko. A dolgo jesensko deževje je prisililo nekaj njegovih vojakov, da so se vrnili domov. Le grofu Alfonzu Montecuculiju je ukazal Károl Burgavski, naj s svojimi 150 arkebuzirji prezimi v Novem mestu. Toda Novomeščani so se branili teh vojakov, češ, da nimajo za njihove konje krme in hlevov. Zato so morali ostati v Krškem. Mejni grof Burgavski je koncem januarja ostavil Zagreb. Na njegovo mesto je nadvojvoda Ernest poslal Ruperta pl. Eggenberga, ki je bil izkušen general. Dal mu je naslov komisarja, sam si je pa pridržal naslov vrhovnega poveljnika nad vsemi krajiškimi četami.

Eggenberg je došel v Zagreb začetkom februarja in pričel okoli sebe zbirati večjo armado. Nadvojvoda Ernest mu je poslal 500 konjov iz Šlezije pod vodstvom Melhiorja Röderna, Montecuculijeve arkebuzirje in nekaj solnograških vojakov, ki jih je sam izprosil od nadškofa. Poslal mu je tudi svojega provijantnega mojstra, pl. Neuhausa in vrhovnega nadzornika orožarnice, da bi zalažala vojsko z živežem in strelivom. — Nadvojvoda je obvestil 27. aprila tudi kranjske stanovne o preteči nevarnosti in jim ukazal, da naj odpošljejo vojsko varovat deželno mejo. Dne 10. maja so izdali deželni oskrbnik,

če mogoče narediti most čez Odro. Vse je kazalo, da se bliža napad na Sisek. S strahom so hodili Siščani gledat grajenje mostu in turške ognje, ki so vse noči žareli od Vinodola do Hrastovice. »Poskrbite za nas,« sta pisala upravitelja trdnjave zagrebškemu kapitlju, »da vsi skupaj ne poginemo.«

Vendar velika turška armada še ni bila zbrana. Za to je bila določena Kostajnica kot zbirališče, kjer so se tudi vršile vse priprave za obleganje Siska. Že 20. maja so vedeli v Zagrebu, da vozijo po Savi velike topove proti trdnjavi. Kmalu potem so dohajale vesti, da se pri Kostajnici zbirajo tudi drugi turški poveljniki s svojimi četami. Lički sandžakbeg Ibrahim je stal z veliko vojsko pri Zrinju ob Drinu; zvorniški sandžak Memibeg se je utaboril pri Strigovlju, kliško-hlivanjski sandžak Arpadibeg pri Savi in na Bilajskem polju. — Kakor votli grom, ki naznanja bližajočo se nevihto, ljudi oplašijo, tako sta vse Ljubljancane prestrašili sporočili Demetra Rubiča, vojvoda v Otočcu, in Jurija Lenkoviča, glavarja v Senju, da se je dne 10. junija Hasan-paša začel pomikati z vsemi četami proti Sisku. Pisala sta deželnim stanovom: »Grozna je njegova moč. Kar more nositi orožje v pašaliku, gre z njim. S seboj pelje kacijanarico, dolg top iz Krupe, in mnogo manjših topičev. Z živežem so vojaki izvrstno preskrbljeni.«

Na dan sv. Vida, 15. junija, se prikaže Hasan-paša pred Siskom. Svoj tabor je napravil na desnem bregu Kolpe, neposredno pred njenim izlivom v Savo. Iz tabora je vodil most preko Kolpe na njen levi breg in na takozvani »otok« ali bolje polotok, ki ga tamkaj napravljajo Sava, Kolpa in Odra. Na tem levem bregu je dal paša napraviti nasip in na njem razvrstil topove, iz katerih je streljal na trdnjavo. Poveljnika v Sisku sta bila zagrebška kanonika Blaž Gjurak in Matija Fintič, ki sta imela pri sebi kakih 300 vojakov. Že ob prvih turških naskokih je poginil Matija Fintič; na to je sam Gjurak vodil obrambo in sicer s tolikim junaštvom, da mu je hrvatski sabor dal pozneje posebno priznanje.

Ko je Hasan prišel pred trdnjavo, so tekli brzi sli v Zagreb k banu in Eggenbergu, v Karlovec k Andreju Turjaškemu in v Koprivnico k Štefanu Grassweinu z nujnimi prošnjami za pomoč. General Turjaški, ki se je vedno bal, da udarijo Turki na Karlovec, se je s 300 arkebuzirji takoj odpravil proti Zagrebu, čim se je uveril, da je sovražnik resnično pred Siskom. Dne 18. junija je bil že na desnem bregu Save pred Zagrebom. Hkrati so tudi ban Erdedi, Ruprecht Eggenberg in drugi poveljniki iz mesta prepeljali svoje čete na drugo stran. Vsa krščanska vojska je štela približno 5000 konjikov in pešcev. Ban Tomaž Erdedi je imel pri sebi bansko četo in deželno brambo, skupaj 1240 vojakov; Eggenberg je vodil Reitenuov polk in še nekatere druge nemške čete, približno 1600 mož; grof Peter Erdedi je pripeljal okoli 500 Uskokov, Štefan Grasswein iz Koprivnice 400 mož, Andrej Turjaški 300 oklopnikov s tigrovo kožo; manjše oddelke od 100 do 300 mož so vodili kapitani Adam Ravbar s Krumperka, Kristof Obračan, Jurij Sigismund Paradeiser, Ivan Draškovič, Štefan

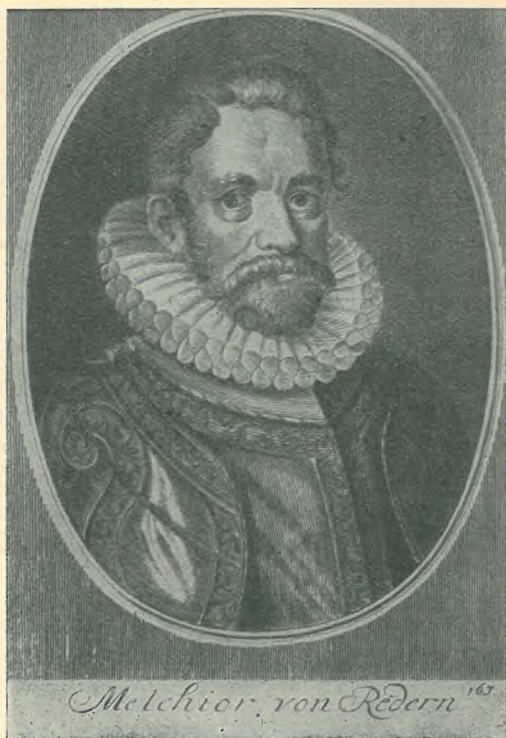
Tahi, Štefan Ursini-Blagaj. Slednjič je dospel tudi Melhijor pl. Rödern s 500 izurjenimi šleskimi strelci.

Dne 21. junija je taborila krščanska vojska pri Novem gradu ob Savi. Drugi dan se je sešel bojni svet v šatoru Andreja Turjaškega. Nekateri so predlagali, da je treba prej natanko spoznati položaj mesta Siska in turške oblegovalne vojske, preden se začne boj, drugi so bili mnenja, da je treba takoj udariti na Hasan - pašo in izzvati odločitev. Sredi posvetovanja pride brzi sel iz Siska, ki naznani, da bode morala trdnjava pasti, ako ji še danes ne pride vojska na pomoč. Ta vest je pretresla tudi najopreznije povelj-nike, da so soglasno sprejeli predlog bana Erdeda in generala Turjaškega, naj vojska takoj pohiti pred Sisek. Sedli so na konje in krenili ob desnem bregu Save proti jugu.

Hasan - paša je zbral pred Siskom mnogobrojno vojsko, ki je štela 18.000 rednih vojakov in 20.000 iregularnih čet (spahijev, zaimov in Vlahov). Ko so mu došla poročila, da se približuje krščanska vojska, je pohitel, da preide iz tabora preko Kolpe na levi breg in kristjane tamkaj počaka. Vučitrnskemu sandžaku Kurtbegu in kliško-hlivanjskemu sandžaku Arpadibeğu je poveril, da

čuvajo tabor in iz njega neprestano streljajo na Sisek. Sam pa je z vsemi drugimi sandžaki in z 10.000 najboljših vojakov šel preko mosta in je pred Siskom razvrstil svojo vojsko tako, da ji je za hrbtom bila reka Kolpa, na levi strani Odra, a na desni most čez Kolpo in bi se v slučaju skrajne potrebe mogle čete po njem umakniti v tabor. Vojsko je razdelil v tri skupine: levo krilo pri Odri so tvorili pešci, v središču je bil zvrniški sandžak Memibeg, na desnem krilu blizu mosta sam Hasan-paša.

Turški vojski ni bilo treba dolgo čakati. Skoraj so došle na polje pred Sisek zbrane krščanske čete: naprej hrvatski konjiki in pešci pod banom Erdedom, njim so imeli pomagati karlovški oklopniki pod vodstvom Turjaškega. Za njimi je sledil Rödern s svojimi strelci,

Melhijor Rödern, poveljnik šleskih strelcev.

slednjič Reitenauov polk in Montecuculijeve čete. — Bilo je okoli ene ure popoldne, 22. junija, na praznik sv. Ahacija.

Ko so hrvatski konjiki zagledali Turke, se niso mogli zdržati, temveč so brez povelja z veliko silo udarili na sovražnika. Med strašnim vikom in krikom se prične boj, v katerem pa je turška premoč začela potiskati hrvatske čete proti Odri. Ko pa pridejo Turki pod vodstvom zvrniškega bega do kranjskih arkebuzirjev in strelcev, se kmalu vse obrne. Na mah postrele naši vitezi pod vodstvom Andreja Turjaškega in Adama pl. Ravbarja mnogo sovražnikov in jih pomečejo raz konj. V boj poseže tudi Rödern s svojimi strelci. Turki se ne morejo več ustavljati in se začno umikati proti mostu, da bi se rešili v tabor. Štiri sto Turkov je bilo že zbežalo čez most na desno stran Kolpe. Ko Andrej Turjaški to vidi, pošlje k mostu grofa Štefana Blagaja in Jakoba pl. Pranka, oba poveljnika arkebuzirjev, da bi beguncem zastavila pot. Približno ob istem času navali tudi kanonik Blaž Gjurak s svojimi 300 junaki iz Siska na sovražnike. Turki, ki so bili zdaj potisnjeni od mosta in od trdnjave, se spuste v beg proti kotu, ki ga napravlja Kolpa z Odro in poskačejo v reko, da bi jo preplavali. Tu je nastal silen metež in tako vrvenje, da se je večji del beguncev potopil.

Ko so Turki iz tabora na drugi strani vode zapazili, kako gre njihovim tovarišem, zapalijo svoj smodnik, v šotorih vse popuste in zbeže. Boj je trajal le malo časa, prilično eno uro, in se završil s popolnim porazom Turkov. Od 10.000 turških vojakov se je rešila z begom komaj desetina, vse drugo je poginilo pod krščanskim mečem ali pa se potopilo v Kolpi. Med tistimi, ki so našli smrt v vodi, je bil sam Hasan-paša in devet begov. Zmagoslavni krščanski vojski je zapadel ogromen plen: devet topov na kolesih, med njimi znamenita »kacijanarica«, 10 zastav, mnogo velikih ladij in lepa turška tabora na obeh bregovih Kolpe, polna živeža, streliva in dragocenega blaga. Izmed Avstrijcev jih je padlo malo, izmed vitezov skoraj nihče.

Drugi dan so prinesli kranjski vojaki Andreju Turjaškemu trupli Hasan-paše in starega zvrniškega Memibega, ki so ju bili potegnili iz vode. Turjaški je zajedno z grofom Petrom Erdedom pokopal Hasana na lepem odprtem kraju pri Sisku, toda ponoči so prišli Turki, izkopali truplo in ga prepeljali v Banjoluko.

Vest o zmagi pri Sisku je silno vzradostila ves krščanski svet. Ko je prišlo poročilo do cesarja Rudolfa, je hitel takoj v dvorno kapelo in ukazal zapeti slovesni »Te Deum«. Papež Klemen VIII. je pisal Andreju Turjaškemu lastnoročno pohvalno pismo, enako banu Tomažu Erdedu, katerega je imenoval španski kralj za viteza reda Sv. Odršenika in mu podaril zlato svetinjo z napisom: »Domine, probasti me« (Gospod, preizkusil si me). Mnogo bolj od papeža in kraljev sta se radovala zmage tista naroda, ki sta od turške sile največ pretrpela, a jo strla z vzajemno močjo: Hrvati in Slovenci. — Zagrebški kapitelj je dal na bojnem polju postaviti kapelico v čast sv. Ahaciju, čigar god je praznovala cerkev na dan bitke, in je odredil, da se vsako leto 22. junija v zagrebški stolnici opravi zahvalna sveta maša. Cerkvico v čast temu svetniku so sezidali tudi grofi

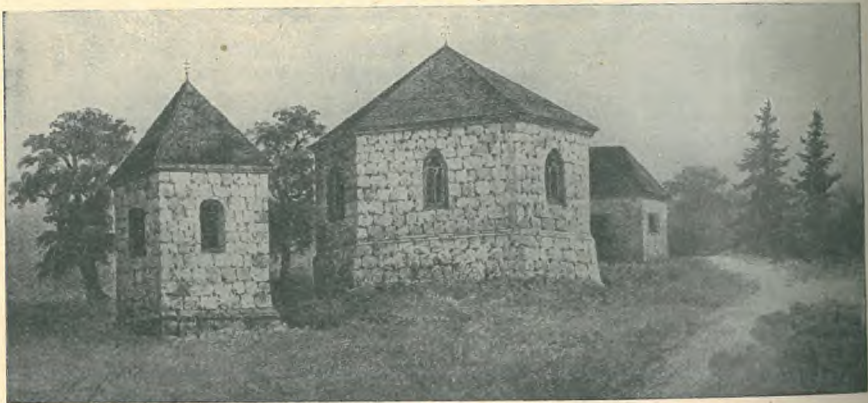
Turjaški pri svojem rodnem gradu. Vsako leto oznanjuje na praznik sv. Ahacija strel topičev spominski dan bitke pri Sisku in se zbirajo pobožni verniki v prijazni cerkvi sredi zelenega smrečja. — Slavni dan naše zgodovine so poveličevali tudi v podobah in pesmih. V Valvasorjevem času sta bili še dve podobi bitke pri Sisku, ena v stolni cerkvi, druga v deželni hiši. Prva je še ohranjena in je zdaj v ljubljanskem deželnem muzeju. — Razen mnogih umetnih latinskih hvalnic, ki so bile zložene na zmago pri Sisku, jo proslavlja še posebno slovenska narodna pesem, ki si je izvolila »jakega« Adama Ravbarja s Krumperka, nepremagljivega konjiškega glavarja, za svojega junaka.

Ravbar silno vojsko zbrali
Pa pod Sisek jo peljali.
Tolk' je Turka na terišču
Kakor mravelj na mravljišču.

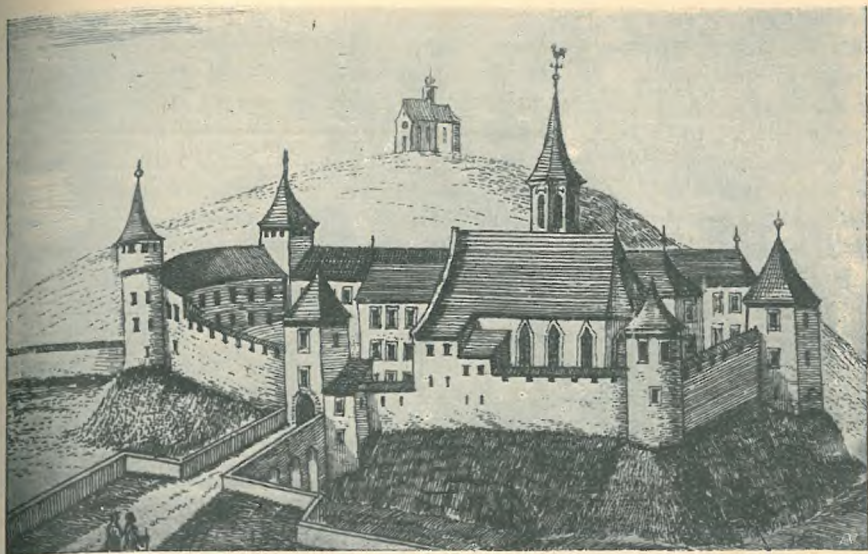
— — — — —
Tak so Turka pozobali,
Da so vsega posabljali.

Omeniti je še končno, da je škof Hren iz Hasanove obleke dal napraviti za ljubljansko stolnico mašni plašč in dve dalmatiki. Prvi je še ohranjen in se rabi vsako leto na praznik sv. Ahacija. Blago je svilnato in temnordeče, veznina zlata in srebrna z rdečimi in modrimi cveticami.

Vojska s Turki, ki je Slovence tako proslavila, se je prihodnje leto vnela z novo močjo. Sultan Murat je zdaj cesarju Rudolfu slovesno odpovedal mir, na Hasanovo mesto je stopil Sinan-paša. Slovenci in Hrvatje so v tej državni vojski tudi še pomagali in prelivali svojo kri, toda take slavne zmage sami niso več izvojevali kakor pri Sisku, ki ostane njihov najslavnejši čin v stoletnih turških bojih.

Kapelica sv. Ahacija pri Turjaku.

Novi klošter v Savinjski dolini.

14. Škof Janez Tavčar. Politične razmere po smrti nadvojvoda Karola. Vizitacija akvilejskega patriarha.

V zgodovini luteranstva naših dežel pomenja leto 1580 važen prevrat. Ako si je prej protestantstvo leto za letom osvajalo nove posejke in izvojevalo nove svoboščine, gre poslej težnja vladarjev Notranje Avstrije za tem, da prodiranje krivoverstva zajeze in kolikor mogoče omeje na posamezne kraje ali osebe. Zato je izšla v naslednjih dveh desetletjih cela vrsta vladnih odlokov, ki imajo namen, luteranstvo zavrni v gotove, strogo določene meje in mu odvzeti možnost daljnega prodiranja. Vse te naredbe se navadno zaznamujejo z imenom »protireformacija«, ki se pričinja že za vlade nadvojvoda Karola, nadaljuje pod njegovimi nasledniki Ernestom in Maksimilijanom, in slednjič konča s popolnim iztrebljenjem protestantstva za vlade nadvojvoda Ferdinanda. Povod za tako postopanje avstrijske vlade je dala pred vsem drznost in prešernost protestantskih deželnih stanov, ki ni hotela priznati nikakih mej in je prezirala vse odredbe deželnega vladarja. Ko je nadvojvoda Karol na deželnem zboru v Brucku leta 1578 plemstvu dovolil svobodno luteransko bogoslužje, je pristavil pogoj, da se njihovi predikanti dostojno obnašajo in se popolnoma zdrže zmerjanja in psovanja katoličanov.

Predikanti pa se tega pogoja niso držali in vedno z lece grmeli zoper »malikovanje papistov«, zlasti zoper sveto mašo in češčenje sv. Rešnjega Telesa, katero so imenovali »pravega vraga«. Bruška pogodba je določala, da si prebivalci mest in trgov ne smejo najemati svojih predikantov, toda na premnogih zgledih smo spoznali, kako malo so se držali te določbe. Kjerkoli se je sešlo par plemičev v kakem mestu ali trgu, že so vzeli s seboj predikanta, ki je pridigal njim in drugim meščanom in katerega so potem pustili v mestu, preskrbeli so mu vrh tega še kako kapelo in cerkven beneficij, da se je mogel vzdržati. Ko je začel nadvojvoda Karol na mesta in trge strožje paziti in predikantom ni dovolil ondi bivati, so se hitro dvignile luteranske molilnice poleg mest, kamor so meščani kakor v zasmeh nadvojvodim ukazom hodili poslušat luteranske pridigarje. Znatna zloraba pravice se je dogajala tudi s tem, da so protestantski plemiči župnije, cerkve in beneficije, katerim so bili patroni, brez ozira na cerkvene oblastnike sami podeljevali predikantom, ko bi vendar smeli za nje le škofom predlagati kakega sposobnega in vrednega duhovnika, ne pa svojevoljno z njimi razpolagati. — Ni bil slednjič zadnji vzrok ostrejšega postopanja svetne vlade trdovratna nepokorščina protestantskih deželnih stanov. Verski boji so imeli tudi politično ozadje. Šlo je zato, ali zmagaja volja deželnega kneza ali pa luteransko plemstvo dobi vso oblast v roke. Pomenljiva je v tem pogledu izjava nadvojvoda Karola II. z dne 2. decembra 1580, v kateri toži, da je pri mnogih izgubil dolžno pokorščino, odkar se je stanovom izkazal prizanesljivega. Kar hoče knez odpraviti, to se dopušča ali celo ukazuje in prerekanja ni konca. Vladar si mora dopustiti jerobstvo in vrhovno sodstvo stanovskih zastopnikov, »kakor bi bil le naslikan ali papirnat knez«. Po pravici smatramo to izjavo za napoved in utemeljitev protireformacije, ki se je sedaj pričela na vseh poljih javnega življenja.

Hkrati z vladnimi naredbami proti luteranstvu se je probujalo in krepilo tudi katoliško cerkveno življenje. Odlični škofje so stopili na čelo katoličanov, pričele so se redne vizitacije župnij in cerkvá, ki jih prej več kot pol stoletja ni bilo mogoče napravljati, poskrbelo se je za izobrazbo in vzgojo duhovskega naraščaja, cerkvene sinode so dvignile disciplino med duhovstvom in ljudstvom, novi redovi so stopili na plan, dvignili katoliško šolstvo in verski pouk ljudstva. Tako se je cerkev iz lastne moči zopet dvignila iz mrtvila in propalosti, v kateri je bila skoraj celo stoletje. Pričela se je katoliška cerkvena reforma, ki je še mnogo bolj izpodnesla tla luteranstvu, kakor so mogle to storiti vladne naredbe.

Pričetek cerkvenega reformnega dela je pri nas združen z delovanjem škofa J a n e z a T a v č a r j a (1580—1597).

Tavčar je bil rojen v Štanjelu na Krasu, od koder sta bila tudi njegova prednika Tekstor in Glušič. Študiral je na dunajskem vseučilišču, kjer je bil sprejet v dijaški vzgojni zavod »bursa agni« (»zavod jagnjeta«). Tu je bival pozneje tudi njegov naslednik Hren in še več drugih dijakov iz slovenskih pokrajin. Na Dunaju si je

Škof Tavčar in njegov grb. (Zgoraj geslo: Vse prinaša čas.)

pridobil Tavčar častni naslov »učitelja prostih umetnosti« (magister artium liberalium) in neki kanonikat, od katerega je prejemal le dohodke brez drugih službenih obveznosti. Ko je komenski župnik Glušič l. 1571 postal knezoškof ljubljanski, je Tavčar prevzel župnijo v Komnu, pa je tu ostal le tri leta. Že leta 1574 ga je imenoval nadvojvoda Karol za mestnega župnika v Gorici, par let pozneje je postal tudi arhidiacon in opravljal še druge zaupne posle. Po Radlicovi smrti ga je nadvojvoda predlagal papežu Klemenu VIII. za ljubljanskega škofa in je brez ugovora dobil potrdilo rimske stolice. V začetku avgusta l. 1580 je bil Tavčar v Gorici slovesno posvečen za škofa. Posvetil ga je generalni vikar akvilejski, škof Pavel Bizancij, v navzočnosti škofa tržaškega in kaprulanskega (Caorle). Svojo prvo pontifikalno mašo je imel dne 30. oktobra v Gornjem gradu.

Tu je pozneje Tavčar najraje bival. V začetku svoje vlade je sicer skušal imeti stalno rezidenco v Ljubljani, toda slabo stanje škofijskega dvorca in nasprotovanje luteranskih meščanov mu je bivanje v mestu kmalu ogrenilo. Le ob svečanih priložnostih, veliki teden, o binkošti, o prazniku sv. Rešnjega Telesa in o božiču je obiskal ljubljansko stolnico, da je v njej opravil dolžna škofovska opravila.

Takoj v začetku je razvil Tavčar živahno delovanje. V letu 1581 je obiskal sebi podrejene vikariate po Koroškem in Spodnjem Štajerskem, odpravil razvade v božji službi, odstavil nevredne duhovnike in dal potrebna navodila. Že 15. majnika poroča graški nuncij Malaspina v Rim: »Škof ljubljanski, ki ta čas izvršuje svoj posel z veliko vnemo, je oni del dežele, ki je pod njegovo oblastjo, privedel v tak položaj, da je pričakovati mnogo sadu, in piše nadvojvodu, da je v kratkem času birmal okoli 4000 oseb.« — Naslednje leto nahajamo Tavčarja na Goriškem, kjer je na ukaz nadvojvoda Karola obiskoval župnije in cerkve, da se prepriča, kako globoko je zašlo luteranstvo med ljudstvo. Pri tej vizitaciji je sestavljal natančen zapisnik o duhovnikih in ljudeh, ki jih je zaslíševal, tako da nam nudi zanimiv vpogled v tedanje verske razmere na Goriškem. — L. 1583 je sledila vizitacija na Kranjskem (v Ljubljani, Sori, Šmartinu pri Kranju, Vodicach in Radovljici z vsemi podrejenimi vikariati), ki je pokazala, da se kmečko ljudstvo splošno zvesto drži katoliške vere. Le v blejski okolici je bilo protestantstvo še vedno razširjeno radi malomarnosti tamošnjega vikarja Robana. Tavčar je poskrbel, da so briksenski škofje na Bledu napravili red in od svojih podložnikov zahtevali, naj se vrnejo v katoliško cerkev ali pa proti odškodnini zapuste svoja zemljišča. Šele v šestih letih se je naredba popolnoma izvršila.

Za vso slovensko javnost prevažna ustanova je bilo novo vseučilišče v Gradcu. Nadvojvoda Karol je dobro vedel, da so tuja nemška vseučilišča mnogo pripomogla k razširjanju luteranstva v avstrijskih deželah, zlasti med plemstvom in meščanstvom. Zato je sklenil za dežele Notranje Avstrije ustanoviti višjo šolo v Gradcu in nje vodstvo podeliti jezuitom. Leta 1572 so pričeli graditi kolegij. Poleg papeža in nadvojvoda Karola so podpirali zgradbo s prispevki štajerski samostani in ljubljanski škof Konrad Glušič. Pri-

čeli so šolo s tremi nižjimi razredi. Leta 1582 je odredil nadvojvoda Karol, da morajo dijaki iz mest in trgov, ki so mu podložni (die mir eigenthümlich gehören), študirati le na graški knežji šoli. Jezuitska šola je kmalu dobila dober sloves, celó protestanti so tja pošiljali svoje sinove. Leta 1584 je imela že 363 učencev, skoraj polovico med njimi je bilo Slovencev. Iz zapisnikov posnamemo, da je bilo takrat v pripravljalnem razredu: 45 Nemcev, 24 Slovencev, 15 Italijanov; v tretjem gramatikalnem razredu: 15 Nemcev, 26 »Kranjcev« (Sloven-
 cev), 10 Italijanov, 1 Madjar; v 2. razredu: 33 Nemcev, 30 »Kranjcev«, 13 drugih Slovanov, 3 Madjari. Prilično enako je bilo razmerje v višjih razredih. — Leta 1586 je nadvojvoda Karol spremenil višjo šolo v univerzo, kjer se je poučevalo bogoslovje, modroslovje in proste umetnosti. Papež Gregor XIII. je plačeval na leto 1200 cekinov za vzdrževanje dijakov in bogoslovcev v posebnem zavodu, enako je tam vzdrževal škof Tavčar na svoje stroške devet dijakov. Ako najdemo med graškimi dijaki izredno veliko število Kranjcev, je to dokaz, kako nujno so takrat na jugu občutili potrebo dobrih, izobraženih duhovnikov. Graško vseučilišče, ki je v naslednjih desetletjih vzgojilo obilo izobraženih mož za vse stanove, je močno pospeševalo katoliško cerkveno reformo. — Drugo vzgojevališče za duhovnike je Tavčar zasnoval v Gornjem gradu, kjer je pod vodstvom nekaterih duhovnikov študiralo 16 dijakov, enako je obnovil zopet staro šenklavsko šolo, kjer je vzdrževal učitelja, pevce in šest dijakov, ki so se bavili s študijami, glasbo in opravljali v stolnici nižje cerkvene službe.

Nadvojvoda Ernest, regent Notranje Avstrije.

Znatno se je razširil Tavčarjev delokrog, ko ga je imenoval nadvojvoda Karol za svojega tajnega svetnika in namestnika (Regimentsstatthalter) v Gradcu. Ta poklic se mu je zdel poseben migljaj božje previdnosti, ker je zdaj mogel nadvojvodu vsak dan nasvetovati primerna sredstva za poživljanje katoliške vere in ureditev cerkvenih

razmer. V zvezi z graškima nuncijema Malaspino in Caligarijem je premišljeno in po določenem načrtu uvedel one naredbe, ki so zajezile razširjanje luteranstva in pripomogle katoličanstvu do končne zmage. Caligari imenuje Tavčarja izredno gorečega moža, »ki je najboljša opora za verske kakor tudi za vse druge stvari«.

Zasledovati vsa posamezna dela, pri katerih je Tavčar dal prvo spodbudo in uspešno pomoč, nam ni mogoče. Ohranjene listine pričajo, da si je posebno prizadeval za p o k a t o l i č a n j e n j e m e s t i n t r g o v. Ker je vedel iz skušnje, da so se zlasti odličnejši in premožnejši meščani oklenili nove vere, ki so kot mestni sodniki in svetovalci imeli velik vpliv na drugo prebivalstvo, zato je v zvezi z nadvojvodom hotel predvsem pri občinskih zastopih izvršiti temeljito spremembo. Prvi korak k temu je bil ukaz nadvojvoda Karola, da morajo vsi meščani, ki bodo na novo sprejeti, s prisego potrditi katoliško veroizpoved. S tem je postal luteranom dostop v mesta in trge nemogoč. Kmalu so bili v posameznih krajih luteranski mestni sodniki in svetovalci odstavljani, posebno tam, kjer so se postavili na čelo novoverskemu gibanju, tako v Radgoni, Ptujju, Radovljici, Kranju. — V Ljubljani je bil že približno tri desetletja mestni svet v oblasti protestantov. Umljivo je, da se je Tavčar tu posebno trudil za izboljšanje razmer, tembolj, ker mu je hudo nasprotstvo luteranov bivanje v Ljubljani zagrenilo. Na njegovo prošnjo je nadvojvoda odstavil več protestantskih občinskih svetovalcev in jih namestil s katoliškimi. Toda pokatoličanje mestnega sveta je le počasi napredovalo. Leta 1588 piše ljubljanski kanonik Hočevnar škofu v Gradec: »Naše ljubljanske zadeve so še vedno v prejšnjem stanu. Zadnji ukaz, naj se v mestni svet volijo le katoličani, ni nič izdal. Enega izmed njih, Jakoba Franka, so potisnili iz notranjega sveta v zunanji mestni svet. Katoliško zastopstvo se le počasi množi... Naše cerkve pa so tako duhovnikov, kakor poslušalcev vedno bolj prazne. Moj Bog, kam smo prišli!« Leta 1589 je bil odstavljen luteranski mestni svetovalc Agnelatis, lekarnar po poklicu, zaradi disputiranja (pričkanja) o verskih stvareh in razširjanja krivoverskih knjig. Isto leto izraža Tavčar v svojem poročilu na papeža, da je kmalu upati pokatoličanja vsega mestnega sveta.

Druga važna zadeva, pri kateri je Tavčar izdatno pomagal s svojim svetom in svojo vneto, se je tikala u s t a n o v i t v e n o v i h š k o f i j za južne avstrijske dežele. Ker je prostrana akvilejska patriarhija poleg Furlanije in Goriškega še vedno obsegala večji del Kranjskega, Spodnje Štajerske ter Južno Koroško, in je bila mnogo preobsežna, da bi mogli patriarhi v teh oddaljenih krajih vzdrževati cerkveno disciplino in uspešno skrbeti za poživljanje katoliške vere, zato so avstrijski vladarji že izza leta 1560 večkrat nameravali škofije v svojih južnih deželah pomnožiti. Okoli leta 1585 je zadeva postala posebno pereča. Nadvojvoda Karol je takrat hotel ustanoviti dve novi škofiji v V e l i k o v c u ob Dravi in v G o r i c i.

V Velikovcu je že obstojal kolegijatni kapitelj s proštom na čelu in lepa mestna cerkev sv. Marije Magdalene. Za plačo novemu

Cesar Rudolf II.

škofu so se imeli pritegniti dohodki avguštinskega samostana v Dobrli vasi, čigar upravo je takrat imel škof Tavčar. Vendar se je velikovski načrt zaradi mnogih ovir kmalu opustil.

Veliko več nade je bilo za ustanovitev škofije v Gorici. Graški nuncij Caligari se je toplo zavzel za nameravano ustanovo in je leta 1586 sam potoval na Goriško, da se prepriča, če so dani zanjo vsi potrebni pogoji. Tavčar je imenoval podjetje »nujno potrebno in sveto delo«. Glavne dohodke za novo škofijo je imel dati kartuzijanski samostan v Bistri. Škof Tavčar je dobil nalog, naj poroča o stanju samostanskih posestev in njega dohodkih. Toda kartuzijani so se z vso odločnostjo uprli nadvojvodovi nameri in Tavčarjeva pot v Bistvo je bila popolnoma brezuspešna. V Gorici so že določili hišo, kjer naj bi bival novi škof in se celó zedinili na osebo prihodnjega škofa, grofa Turna, toda smrt nadvojvoda Karola je prekinila daljnje priprave. Njegov naslednik Ferdinand se je iznova lotil dela, da izvrši načrt, a je naletel na hudo nasprotstvo pri akvilejskih patriarhih in Benečanih. Šele 150 let pozneje se je ustanovila goriška škofija.

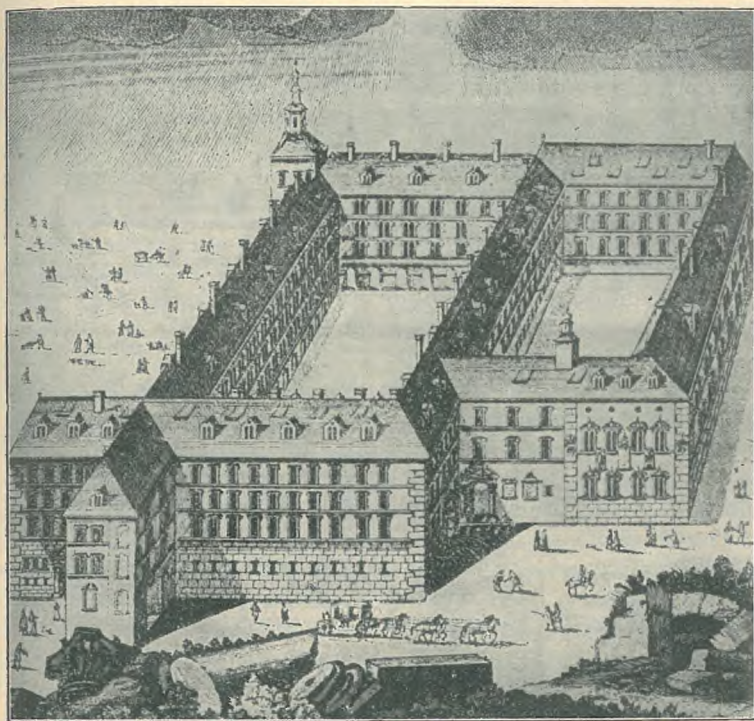
V zadnjih letih Karolove vlade se je nasprotstvo med nadvojvodom in stanovi vedno bolj poostrilo. Vlada je strogo nastopala proti nepokornim meščanom in predikantom zabranila vsako izvrševanje dušnega pastirstva po mestih in trgih. V Radgoni, Mariboru in Ptujju je prišlo do hudih sporov. Nadvojvoda je ukazal vsakega predikanta, ki bi se prikazal v teh mestih, takoj zapreti. Zaman so stanovi na deželnih zborih ugovarjali proti takim odredbam. Nekateri plemiči so že zagovarjali javen odpor in med lutrovskim meščanstvom se je čula grožnja, da povzročé »pariško krvavo ženitovanje«. Vse je kazalo, da se bliža hud spopad med lutrovci in vladno katoliško stranko, ko je smrt nadvojvoda Karola (1. julija 1590) napetost za nekaj časa ublažila.

* * *

Karolov sin Ferdinand je bil ob očetovi smrti še mladoleten in je študiral na vseučilišču v Ingolstadt. Zato je cesar Rudolf II. notranjeavstrijskim deželam začasno postavil nadvojvoda Ernesta za regenta. Protestanti so takoj izrabili politični položaj. Po nekaterih mestih so se uprli katoliškim mestnim sodnikom in mestni svet zopet zastavili z luterani. Stanovi vseh treh dežel pa so se domenili za enotno vzajemno postopanje pri poklonitvi novemu vladarju, katerega so hoteli priznati le pod pogojem, da jim zagotovi popolno versko svobodo.

Štajerski deželni zbor je bil sklican 5. februarja 1591 v Gradec. Pretežna protestantska večina je zahtevala, da mora regent s prisego na evangelijsko potrditi versko, v Brucku sklenjeno pogodbo iz leta 1578, češ da je to največja deželna svoboščina. Enako so zahtevali, da se poslej izvoli deželni glavar le na predlog deželnega zbora, sicer mu ne bodo izkazovali pokorščine. Toda nadvojvoda Ernest ni hotel nič slišati o tem, da bi se bruška pogodba sprejela med deželne svoboščine, in se je skliceval na to, da si je tudi nadvojvoda Karol glede na mesta in trge pridržal vse pravice. Pogajanja so se vlekla dolgo časa. Slednjič so izjavili stanovi, da se brez zadostne »asekuracije« (zavarovanja) poklonitev ne more vršiti. Deželni zbor se je brez uspeha razšel.

Koroški in kranjski stanovi so imeli zdaj lahko stališče. Že od deželnega zbora v Brucku so se v svojih sklepih ravnali vedno po Štajercih, češ da so vse tri dežele le eno, nerazdružljivo telo. Na Koroškem so hitro izvedeli o dogodkih v Gradcu in izjavili nadvojvodovim komisarjem, da se v zadevah poklonitve ne morejo postaviti v nasprotje s štajerskimi stanovi. Šele tedaj, ko bodo stvari v Gradcu urejene, naj se skliče deželni zbor in naj se vrši poklonitev. — V Ljubljani se je zbral deželni zbor 12. marca. Nadvojvodovi komisarji

Jezuitsko vseučilišče v Gradcu.

so zahtevali poklonitev. V imenu večine je izjavil Jurij Kisl s Fužin pri Ljubljani, ki je imel med luteranskim plemstvom vodilno vlogo, da je že od starih časov med Štajersko, Koroško in Kranjsko tesna zveza, tako da imajo ne le iste privilegije in svoboščine, ampak si tudi pomagajo v vseh potrebah in je bila zlasti pri poklonitvi navada, da so imeli Štajerci prednost, za njimi so prišli na vrsto Korošci in slednjič Kranjci. Ker se poklonitev ni vršila niti na Štajerskem, niti na Koroškem, ne gre, da bi Kranjci druge prehiteli. S tem odklonilnim odgovorom se je kranjski deželni zbor razšel.

Ker je nadvojvoda Ernest izjavil, da bode o ravnanju deželnih stanov poročal cesarju Rudolfu, so tudi stanovi treh dežel poslali v Prago svoje zastopnike, da se pritožijo zaradi preganjanja luteranov

in zahtevajo potrditev svojih verskih pravic. Potem se bodo z veseljem poklonili novemu vladarju.

Cesar Rudolf je odgovoril pomirjevalno. Grajal je stanove, ker so odrekli poklonitev. Kar se tiče verskih svoboščin, je obljubil, da se bode nadvojvoda Ernest ravnal po sklepih in pogodbah, ki jih je z njimi bil dogovoril nadvojvoda Karol. Poslanci so bili z odgovorom zadovoljni in so se vrnili domov s prepričanjem, da so v bistvu dosegli svoje zahteve.

Za 7. februar 1592 je cesar sklical deželni zbor, ki je imel izvršiti poklonitev. Sešel se je deset dni pozneje v Gradcu. Predlogom nadvojvodovim je takoj nasproti postavil zahtevo, da nihče ne sme nikogar, ki priznava avgsburško veroizpoved, v njegovi vesti obteževati ali posiljevati, da smejo predikanti brez ovire izvrševati svojo službo, njih cerkve in šole pa ostati nedotaknjene. Glede na mesta in trge naj velja to, kar je določil nadvojvoda Karol, da si ne smejo sicer nastavljati svojih župnikov, pač pa naj imajo v verskih stvareh prostost. — Nadvojvodu Ernestu zlasti zadnji pogoj ni bil všeč. Zopet so šli predlogi in odgovori sem ter tja. Poslali so tudi iznova poslance do cesarja, ki je odločil, naj se glede na mesta in trge ne vrše nikakarna pogajanja, ampak naj ostane do polnoletnosti nadvojvoda Ferdinanda vse v tistem stanu, kakor je bilo za časa nadvojvoda Karola. S tem so bili stanovi zadovoljni; bruška pogodba sicer ni bila izrečno potrjena, pač pa je po svoji vsebini še ostala v veljavi. — Na to se je vršila poklonitev v vseh treh deželah. V Ljubljani se je sešel v ta namen deželni zbor 24. marca 1592. V nadvojvodovem imenu so sprejeli poklonitev deželnih stanov njegovi komisarji: ljubljanski škof Janez Tavčar, deželni upravitelj grof Volk Turn in stiški opat Lovrenc. Komisarji so prisegli s katoliško formulo: »Kakor gotovo mi Bog pomaga in njegovi ljubi svetniki«, stanovi pa po protestantskem načinu: »Kakor gotovo mi Bog pomaga in njegov sveti evangelij«.

Regentstvo nadvojvoda Ernesta je le malo časa trajalo. Že leta 1593 je postal cesarski namestnik na Nizozemskem. V času, ko je vladal notranjeavstrijske dežele, se je vedno držal politike svojega prednika Karola. Hude borbe je imel z Mariborčani, ki so izrinili katoličane iz mestnega sveta, si izvolili luteranskega sodnika in najeli predikanta. Ernestovi strogi odloki so le malo pomagali. Isto smer je zasledoval tudi njegov naslednik v regentstvu, nadvojvoda Maksimilijan (1593—1595). Cela vrsta luteranskih sodnikov je bilo odstavljenih, tako v Črnomlju, Novem mestu, Metliki, Radečah in Krškem. Kjer so meščani hodili izven mesta poslušat predikante, so bili kaznovani z denarnimi globami. Po nekaterih krajih so bili predikanti izgnani, n. pr. v Radečah, Idriji, Postojni. Tu in tam so posebne komisije uravnale verske zadeve in občinsko upravo, na pr. v Kamniku, Radgoni. — S takimi odredbami je hotel regent dejansko pokazati, da ne odstopi od pravice urejevati verske zadeve po mestih in trgih, kakor je bil že nadvojvoda Karol opetovano naglašal. Do ostrega spora je prišlo ob tej priliki z Ljubljančani.

Ljubljana je imela že v zadnjih letih Karolove vlade katoliškega župana in tudi mnogo katoliških svetovalcev. Po nadvojvodovi smrti so luterani katoliške svetovalce iz mestnega sveta izrinili in po smrti katoliškega župana je bil izvoljen na njegovo mesto protestant Maks Stettner (1591), za sodnika pa neki Aleksandrin iz Bergama, ki je bil malo prej odpadel od katoliške vere. Nadvojvoda Ernest je ukazal vicedomu, naj pokliče mestne svetovalce pred sebe in jim izjavi njegovo voljo, da obe mesti zastavijo s katoličani, sicer bode sodnika in župana sam imenoval. Aleksandrina je dal grof Sigismund Turn na Bledu zapreti z namenom, da ga pozneje ukaže odvesti v njegovo domače mesto. Ljubljanski svetovalci so se nadvojvodovemu povelju vdali in izvolili za župana katoličana Trevisana, nekega zlatarja, za sodnika pa katoliškega špitalskega mojstra Steklina; prosili so le, naj se luteranski mestni pisar Renk začasno pusti na svojem mestu, dokler ne dobijo sposobnega katoličana. Nadvojvoda je bil s to poravnavo zadovoljen in je ukazal vicedomu, naj kmalu poskrbi za primerne katoliškega pisarja. Vicedom je predlagal kot pripravno osebo dacarja Vrbana Mišma iz Reke. Toda mestni svet tega moža ni hotel sprejeti in tudi Renk mu ni hotel izročiti uradnih spisov. Ko je radi novih ukazov Mišma slednjic vendarle dobil službo mestnega pisarja, so Renka sprejeli v mestni svet, kjer je imel obilo priložnosti nagajati svojemu tekmeču. Stvar bi se bila vendar mirno rešila, da ni dobil mestni svet mogočne opore pri deželnih stanovih.

Ko so se leta 1593 imeli pokloniti kranjski deželni stanovi novemu regentu nadvojvodu Maksimilijanu, oziroma njegovima komisarjema, škofu Janezu Tavčarju in grofu Ahaciju Turnu, so takoj porabili dogodek z Aleksandrinom, da odklonijo dolžno poklonitev. Deželni upravitelj Jurij Kisl s Fužin je v imenu protestantske večine stavil predlog, da se poklonitev vrši le pod pogojem, ako Aleksandrin dobi popolno svobodo, češ, da ga nameravajo poslati v Italijo na grmado. Škof Tavčar je bil v veliki zadregi. Povzročilo bi bilo silno zgledovanje, ako bi se poklonitev ne vršila. Ker je zopet grozila vojska s Turki, se je bilo tembolj varovati notranjih sporov. Slišale so se tudi grožnje, da bodo stanovi maščevali Aleksandrina. Tavčar je hitro obvestil nadvojvoda o tem dogodku in dobil odgovor, da je bil Aleksandrin brez ukaza nadvojvodovega in celó brez njegove vednosti zaprt. Zato nima nič proti temu, ako se izpusti na svobodo. Zdaj je bila stvar hitro poravnana in 9. novembra sta že komisarja mogla sprejeti prisego deželnih stanov.

V zaupnih poslih, kakršen je bil gori omenjeni, nahajamo škofa Tavčarja pogosto na raznih krajih. L. 1589 je obiskal apostolsko stolico, da poroča o razmerah svoje škofije. Pozneje je moral na prošnjo nadvojvodinje Marije potovati na Nemško. — Koliko naklonjenost je užival na dvoru, vidimo tudi iz tega, da mu je bila poverjena uprava dveh bogatih samostanov na Koroškem, Dobrlevasi in Milštata. Avguštinski samostan v Dobrlevasi je upravljal šest let (1588—1594), dvignil gospodarstvo, poplačal dolgove in skrbel za redno božjo službo. Ker je naletel pri redovnikih na odpor, je l. 1594 odložil to službo in prevzel upravo velikih posestev vitezov sv. Jurija v Milštatu, katero je imel do svoje smrti.

V zadnjih letih cerkvene vlade je Tavčar zastavil vso svojo skrb in svoj vpliv za ustanovitev jezuitskega kolegija v Ljubljani. V poročilu na apostolsko stolico iz leta 1589 govori, kakor da je to podjetje že dovršeno. Vendar je bilo treba še premagati mnogo ovir. Ves svoj načrt je obrazložil v pismu na papeža Klemen VIII. z dne 1. novembra 1593, kjer pravi sledeče: »Vaša svetost pozna naše težave in naše slabe moči. V tukajšnjih deželah javne oblasti ščitijo razširjevalce krivoverstva, katerim se na noben način ne morem ustavljati. Primanjkuje mi zlasti sposobnih mož, da bi jih nasproti postavil sovražnikom, ki oblegajo mojo cerkev in ki bi bili moji pomočniki pri pouku ljudstva. Zato nameravam v Ljubljani, kjer so dobili krivoverci javne šole in cerkev, ustanoviti kolegij za očete jezuite, katerih dela se nam zde za sedanje potrebe cerkve od božje previdnosti pripravljena in naklonjena, da se napadi sovražnikov zavrnejo, naša dežela reši in katoliška vera v njej zopet vzcvete. — Mislim, da mi je za izvršitev tega načrta že odprta pot, ako mi Vaša Svetost svojo očetovsko pomoč nakloni. V Ljubljani je namreč poleg stolnice frančiškanski samostan, v katerem prebiva že nad 30 let en sam redovnik, in ki ne donaja cerkvi nobene koristi. Ta se mi zdi za nameravani kolegij dovolj primeren. O dotaciji kolegija se hočem kmalu posvetovati s prevzvišenim nadvojvodom Maksimilijanom in o sklepih Vaši Svetosti poročati . . .« Naposled prosi Tavčar papeža, naj zadevo priporoči jezuitskemu generalu, ki naj bi poslal v Ljubljano predstojnika avstrijske provincije, da se osebno prepriča, če je frančiškanski samostan primeren za kolegij. — V isti zadevi je škof Tavčar še opetovano pisal v Rim. V pismu na kardinala Cintija Aldobrandinija z dne 15. aprila 1594 poroča, da je nadvojvoda Maksimilijan določil za dotacijo ljubljanskega kolegija dohodke kartuzijanskega samostana Bistra pri Vrhniki, ki znašajo 1200 gld. na leto. Hkrati opisuje obseg študij v kolegiju, ki naj bi se završile z retoriko. Kdor bi imel talent in premoženje za višje študije, naj jih nadaljuje v Gradcu. Za duhovski naraščaj naj bi se še pridejal enoletni tečaj, kjer bi se poučevala dialektika, rimski katekizem in morala, izredno tudi po eno uro na teden razlaganje nedeljskih listov in evangelijev, ki naj bi služila za pridige, eno uro pa cerkveni obredi. — Kartuzijani so se v Rimu z vso silo potegnili za ohranitev bistriškega samostana in našli visoke pokrovitelje. Vzlic temu, da se je naslednje leto sam nadvojvoda Ferdinand pri papežu Klemenu VIII. zavzel za Tavčarjev načrt, red vendar ni odnehal. Slednjič se je sklenila poravnava tako, da kartuzijani mesto Bistre prepuste ljubljanskemu kolegiju samostan Pleterje z vsemi zemljišči in premoženjem. Dne 29. decembra 1595 se je stiški opat Lovrenc v spremstvu dveh jezuitov, o. Nikolaja Koprivca in Lovrenca Norvega, podal v Pleterje in jim izročil posestvo. — Naslednje leto (23. marca) je izšla bula papeža Klemen VIII., s katero se je Družba Jezusova na Kranjskem vpeljala. Odlok nadvojvoda Ferdinanda ji je določil za dotacijo: dohodke frančiškanskega samostana v Ljubljani, ki se je imel odpraviti, ubožnico pri Sv. Jakobu in dve drugi hiši poleg nje, pristavo pod Turnom (»unter dem öden Turn«, sedaj Tivoli) z vicedomskimi zemljišči in samostan Pleterje.

Tavčar je še doživel radost, da je sprejel prve jezuite v ljubljanskem škofijskem dvorcu. Dne 21. januarja 1597 sta došla patra Mihael

Grobna plošča 'Jurija Kisla. (Sedaj v kranjskem deželnem muzeju.)

Poldt in Krištof Ziegelfest, stanovala osem dni v škofiji, potem pa se preselila v stari frančiškanski samostan. Meseca marca sta došla še dva patra, že imenovani Slovenec o. Nikolaj Koprivec, in o. Lavrencij,

baje Francoz po rodu. Meseca maja so pričeli šolo z drugim in tretjim gramatikalnim razredom, katera sta vodila dva šolastika.

Škof Tavčar je preminul še isto leto, ko je videl svoje delo dovršeno. Bolehal je že dalj časa in moral iskati zdravja v nekih toplicah pri Padovi. Smrt ga je dohitela v Gradcu 24. avgusta. V oporoki je volil jezuitom 1000 tolarjev za zidavo novega kolegija. Truplo so balzamirali in ga potem z veliko slovesnostjo prenesli v Gornji grad, kjer je škof Hren svojemu predniku postavil preprosto grobno ploščo iz črnega marmorja z napisom.

Tavčarja moramo prištevati med najznamenitejše katoliške reformatorje 16. stoletja. Odlikoval se je po zglednem življenju, pobožnosti in modrosti. V zgodovini verskih bojev je sicer bolj zaslovelo ime njegovega naslednika Tomaža Hrena, vendar Tavčar nima manjših zaslug za obnovo katoliškega verskega življenja. Njegov vpliv se ni omejil le na ljubljansko škofijo, ampak se raztezal na vse južne avstrijske dežele, tako na Štajersko in Koroško, kakor na Kranjsko in Goriško. Skozi več ko deset let se ni zasnovo nobeno pomenljivejše cerkveno podjetje, ni izšla nobena važnejša vladna odredba, da ne bi bil Tavčar sodeloval s svetom in dejanjem. Z akvilejskim patriarhom je bil v tesni prijateljski zvezi in z njegovimi namestniki je zelo pogosto dopisoval. Ublažil je nasprotje, ki je vladalo med avstrijsko vlado in akvilejsko stolico, omogočil generalnemu vikarju Pavlu Bizanciju leta 1581 in 1583 vizitacijo avstrijskih dežel in podpiral izdatno tudi poznejšega patriarha Franca Barbaro, ko je leta 1593 prepotoval naše kraje. Najmanjše verske naredbe po župnijah Notranje Avstrije, odstavljanje in nastavljanje duhovnikov, navodila za življenje ljudstva in duhovništva, vse to je šlo skozi Tavčarjeve roke. V Ljubljani in v Vidmu spričujejo kupi pisem o njegovi izredni delavnosti. Reči smemo: kar je pozneje rodilo katoličanstvu trajne uspehe in mu zagotovilo končno zmago, vse to je zasnoval že škof Janez Tavčar.

* * *

Za oni del naših pokrajin, ki je spadal pod akvilejsko škofijo, je bila še vedno usodna napetost med avstrijsko vlado in patriarhijsko stolico. Ko je l. 1585 patriarhov vikarij Pavel Bizancij sklical v Videm veliko sinodo, je nadvojvoda Karol one duhovnike avstrijskih dežel, ki so se shoda udeležili, kaznoval z denarnimi globami in prepovedal izvršitev sinodalnih odlokov. S tem je bila vsaka reforma onemogočena. Po Bizancijevi smrti (1587) je bil Franc Barbaro, iz benečanske plemiške rodbine, imenovan za pomočnika (koadjutorja) in namestnika staremu patriarhu Janezu Grimmaniju (1546—1593). Prva skrb novega škofa, ki je postal kmalu Grimmanijev naslednik na patriarhijski stolici, je bila ta, da napravi cerkveno vizitacijo v avstrijskem delu prostrane škofije. Škofa je imel spremljati nadvojvodov komisar, ki je bil navadno kak arhidiacon, in par jezuitov, bogoslovcev, ki so imeli nalog pridigati o naukih, ki ločijo katoliško vero od protestantske. Ker je Barbaro napravil vizitacijo po naročilu in v imenu papeža Klemen VIII., zato je dobil oblast preiskati tudi samostane in samostojno ukreniti vse, kar se mu je zdelo potrebno za izboljšanje cerkvene discipline.

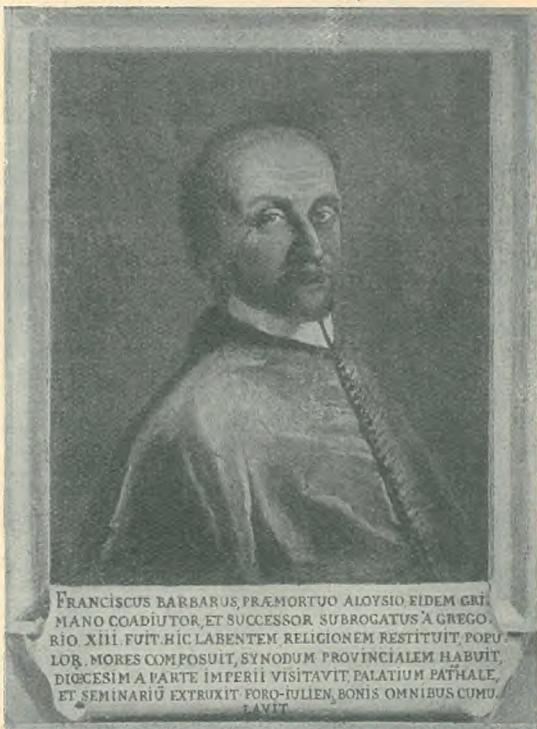
Spomladi l. 1593 se je pričela vizitacija na Goriškem. Barbaro je prišel 14. aprila v Akvilejo in nato obiskaval cerkve po Goriškem do konca julija. V Gorici je pozval k sebi v mestno župnišče nekaj plemičev in meščanov, ki so bili osumljeni krivoverstva, druge pa je obiskal na domu in imel z njimi verske pogovore. Vsi so se odpovedali luteranstvu, le Anton Lanthieri se je izgovarjal, zahteval 14 dni pomisleka in med tem pobegnil iz Gorice. V Rifemberku je bilo 21 mož z ženami in otroci poklicanih pred vizitatorja. Uklonili so se vsem zapovedim. Župnik Valentin Medved (Ursus), ki je čital luteranske knjige in bil sumljiv krivoverstva, se je zmoti kleče odpovedal. Vizitator ga je odstavil od službe in namesto njega imenoval za župnika Mateja Cotiča. Medved pa je ostal kot kaplan v Rifemberku do svoje smrti.

— Z luteranstvom na Goriškem je šlo h koncu. Rod, ki je živel v vihar-
nih časih verskih bojev, je izumiral. Slabih duhovnikov, ki so z malomarnostjo in razuzdanim življenjem zakrivili razširjanje luteranstva, je bilo vedno manj, pa tudi voditelji protestantskega gibanja so se deloma pokatoličani, deloma izumrli, nekaj se jih je tudi izselilo. »Le malo jih je še na Goriškem, ki se nočejo povrniti k luči

resnice,« piše Barbaro naslednje leto nadvojvodu Maksimilijanu. Navsotoval mu je, naj te kaznuje z denarnimi globami, zelo trdovratne pa tudi izžene. Le posameznike je morda zadela poslednja kazen.

Kot zaključek vizitacije se je vršilo v Gorici 28. julija zborovanje goriške duhovščine, kjer je vizitator dal celo vrsto koristnih odlokov. Z zadovoljstvom je poročal papežu: »Mnogo se jih je spreobrnilo in veliko je upanje, da se bodo tudi še druge odlične osebe povrnilo v katoliško cerkev. Tako bo ta dežela lahko služila za branik Italiji, zlasti če se še izvrši moj predlog in ustanovi tukaj jezuitski kolegij.«

Meseca septembra je prišla na vrsto Kranjska in potem druge pokrajine akvilejske škofije. O svojem potovanju je poslal Barbaro

Franc Barbaro, patriarh akvilejski (1593—1616).

papežu zelo obširno in zanimivo poročilo, iz katerega hočemo tu podati najznamenitejše odstavke:

»Poročilo o mojem prihodu je krivoverce zelo prestrašilo, ker so se bali, da jih bodem s pomočjo svetne oblasti prisilil, naj zapuste svoje zmote. Imeli so na Kranjskem velik shod in si dali besedo, da ne bodo izdali drug drugega, četudi bi se uporabljala sila... Sklenili so tudi, da se bodo javili na zunaj kot katoličani, upajoč, da na tak način prikrijejo svoje zmote.

Bog je hotel, da sem prišel na Kranjsko prav takrat, ko so Turki z ognjem in mečem pustošili hrvatske meje. Osvojitev Siska in strah, ki ga je ta nesreča povzročila pri vseh, sta napravila srca dovezetnejša za moje opomine. Vršile so se procesije po vsej škofiji in duhovniki iz mojega spremstva so pridigovali ljudstvu v njegovem jeziku. Tako sem obiskoval, preiskoval, kaznoval in poučeval po vrsti župnijo za župnijo, dokler nisem dobil v Metliki, par milj od Karlovca, odprto pismo vrhovnega poveljnika, ki mi je naznanil, da preti roparski pohod turških čet. Smatral sem za najboljše, da se brez povoda ne izpostavljam nevarnosti in sem se vrnil v Ljubljano, kjer sem ostal štiri dni, med tem ko je bila vsa dežela polna rožljanja z orožjem, strahu in trepetu.

Ob tej priliki se je nekaj zgodilo, česar nočem zamolčati Vaši Svetosti. — Ko sem nenadoma prišel v mesto, je mislilo ljudstvo, ki je skoraj docela krivoversko, da hočem s pomočjo nadvojvoda Ernesta prijeti njihove krivoverske učitelje in predikante. Zastavili so rotovž s 100 oboroženimi možmi in spravili tja noter tudi svoje pridigarje. Ni mi bilo neljubo, da se je krivoverska množica tako prestrašila in upal sem, da bode to škofiji v korist. Toda varal sem se, ker so ti vragovi služabniki pozneje zopet hodili po deželi in razširjali svoje zmote. Vendar se niso upali nazaj v mesto iz strahu pred grofom Sigismundom Turnom. Iz tega bode Vaša Svetost izpredvidela, kako lahko bi bilo preprečiti napredovanje krivoverstva, ako bi deželni knezi pomagali cerkvi s svojo mogočno roko. Predikanti dobivajo svoje plače iz deželnih davkov, katerih plačujejo dve tretjini cerkve same. Deželni stanovi bi s temi davki, ki so namenjeni za vojne stroške, ne smeli plačevati krivoverskih pridigarjev. Zato naj bi poslej katoličani v imenu deželnega kneza pobirali davke, ne pa stanovi, ki s cerkvenim denarjem podpirajo razširjevalce pogubnega strupa in cerkvi ugrabljajo plačo za tiste, ki jo vedno napadajo...

Ko sem izvedel, da so Turki odšli, sem zapustil Ljubljano, da nadaljujem svoje delo. Obiskal sem najprej opatijo S t i č n o (Siticina) cistercijanskega reda, ki so jo bili ustanovili akvilejski patriarhi in preskrbeli z bogatimi dohodki. Našel sem upravo premoženja v redu in tudi redovno disciplino v dovolj dobrem stanu. Opat je malo izobražen mož, pa zglednega življenja in brez madeža. Sprva se je sicer vizitaciji nekoliko ustavljal, vendar se je uklonil, ko je videl apostolsko pismo. Našel sem cerkev v dobrem stanu, zakristijo z vsem potrebnim oskrbljeno, kor skrbno opravljen. Treba je bilo dati

Žužembski grad.

glede na disciplino le nekaj opominov, ki so jih radi sprejeli. Opat je ustanovil šolo, kjer so se poučevali dečki v veronauku, glasbi in vedah, da bi vzgojil sposobne duhovnike, katere bi mogel postaviti na redovne župnije, kjer so doslej službovali duhovniki brez skušnje in škofovega potrjenja. V samostanski knjižnici sem našel nekaj prepovedanih knjig, ki sem jih dal sežgati. Med svetnim služabništvom v samostanu je bilo nekaj okuženih od krivoverstva, ki so se hodili v Ljubljano obhajati pod obema podobama. Ko sem jih poučil in prepričal o njihovi zmoti, so se spreobrnili. Ker je v samostanu bivalo tudi mnogo žensk in otrok ne glede na klavzuro, sem to razvado odpravil in jim odkazal stanovanja oddaljena od menihov.

Ko sem potem obiskal zopet mnogo cerkvá in župnij, sem prišel v Ribnico, ki je znamenit kraj po številu duš in svojih cerkvah. Gospodar te pokrajine je neki Adam Moškon, bogat in mogočen luteran, ki se je proti meni obnašal z največjo vljudnostjo in postržljivostjo. Nisem je zavrnil, deloma zato, da se ne bi maščeval nad duhovščino in ljudstvom, deloma pa zato, ker sem zapazil na njem neko krotkost in ljubeznivost, ki me je navdala z upanjem, da ga pridobim. Imel sem z njim dolge pogovore o veri in ko sem ga prepričal o zmoti raznih krivoverskih nauk, je vztrajal le še na obhajilu pod obema podobama, češ, da je obhajilo v tej obliki, kakor ga deli katoliška cerkev, proti ustanovitvi Kristusovi, ker se daje le polovica zakramenta. O tem sva dolgo razpravljala, slednjič je priznal, da se cerkev ne more zmotiti in izrekel željo, da bi bil v njo sprejet. Obljubil je, da zopet pride čez par dni in se spravi z Bogom. Toda nisem imel več prilike ga videti, ker je odpotoval iz Ribnice v Italijo. Ne bom opustil daljnega prizadevanja, da pridobim njegovo dušo za katoliško cerkev.

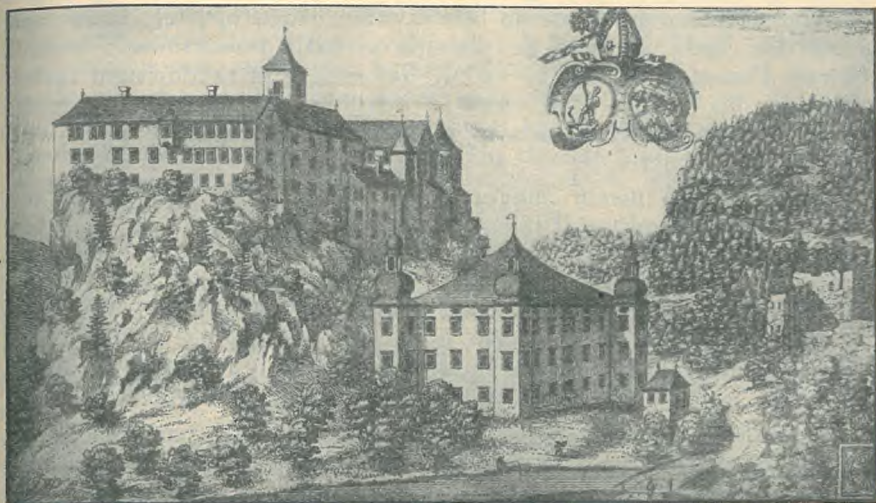
Iz Ribnice sem prišel v Žužembark, kjer je grad v posesti krivovercev, kakor so tudi skoraj vsi prebivalci luterani. Vendar je cerkev v posesti katoličanov in skoraj najbolje oskrbovana v teh pokrajinah. Drugo cerkev so zasedli krivoverci in v nji se oznanjujejo njihovi krivi nauki. Hotel sem jo zahtevati nazaj, toda bila je zastražena z mnogimi vojaki in nadvojvodovemu komisarju se ni zdelo umestno, da se izpostavljava nevarnosti napada. Sklenila sva pritožiti se pri nadvojvodu in počakati njegovi pomoči.

Od tu sem šel proti hrvaški meji in prišel v Novomesto, znamenit kraj, katerega je že večkrat ogenj upepelil in sedanji cesar Rudolf II. dal na novo zopet sezidati (?). Tu je lepa kolegiatna cerkev, kjer je nekaj kanonikov s proštom na čelu. Cerkev ima mnogo dragocenih posod. Kapitelj pa je bil brez reda in zakonov, zato ga je bilo treba preosnovati po tridentinskih določbah. Frančiškanov je bilo le malo in še ti niso bili posebno zglednega življenja. Obrnil sem se zaradi njih na provincialnega predstojnika, da se napravi red. — Kartuzijo v Pleterja sem našel nekemu luteranu za šest let oddano v najem, kateremu so bila izročena ne le zemljišča in podložniki, temveč tudi samostan in cerkev. Nisem se mogel zdržati solz, ko sem videl, da so zasedli sveti kraj krivoverci s svojimi ženami in otroci in da se nahaja tamkaj le en sam najet duhovnik ter neki brat iz

drugega reda. Ni bilo mogoče takoj pomagati, ker so zatrjevali, da je bil samostan dan v najem s privoljenjem nadvojvodovim in svete stolice...

Ne daleč od tod je druga opatija bratov cistercijancev, ki se imenuje *K o s t a n j e v i c a*, kjer sem našel redovno disciplino popolnoma zanemarjeno. Opat se ni brigal za potrjenje in blagoslovljenje, pa je vendar vladal opatijo v svetnih in duhovnih zadevah. Pustil je vsakega duhovnika k pastirovanju. Porabil je del dohodkov za vzdrževanje menihov, z drugim pa je razpolagal, kakor da je njegova lastnina, kar sem mu z drugimi razvadami vred prepovedal...

Od tod sem šel na Gorenjsko in prišel v *L o k o*, ki je podložna kolinskemu (brižinskemu) nadškofu. Tu je samostan sester sv. Fran-

Podkloster (Arnoldstein).

čiška, ki lahko velja za vzor glede na njihovo čisto življenje in redovno disciplino. Zapovedal sem strožjo klavzuro in poskrbel potrebno za njihovo vzdrževanje, ker so zelo ubožne in bivajo v tesnem samostanu, kar pa prenašajo z veliko potrpežljivostjo v spodbudo vsem ljudem.

Ne daleč od tu sem prekoračil Savo in prišel v *K r a n j*, zelo obljuden kraj, kjer je več cerkvá. Glavna cerkev, ki je zelo odlična stavba, je bila v rokah nekega pastirja, ki se je bil javno poročil in živel v zakonski zvezi. Priznal je svoj zločin in prosil s solzami odpuščanja. Ko je javno v cerkvi vpričo ljudstva priznal in preklical svoje zmete, sem ga obsodil v ječo za mnogo noči in dal njegovo ženo odpeljati na veliko veselje vsem katoličanom tega kraja.

Nadaljujoč svojo pot v tej deželi sem potem obiskal samostan *V e l e s o v o*, ki je bil zelo potreben pomoči, ker se je neki luteran, po imenu Bonomo, pod pretvezo, da je katoličan, z različnimi zvijačami

polastil samostanskega gospodarstva, kakor tudi raznih cerkvá v okolici. Škodoval je tudi dobremu imenu redovnic, ker so njegovi sinovi preveč prosto občevali v samostanu. Ko so bile premagane nekatere težave, sem ga odstavil od službe in na njegovo mesto postavil katoliško osebo primerne starosti, ki je na dobrem glasu in živi v zakonu. Tej sem izročil vse premoženje samostana in tudi redovnicam dal nekaj navodil.

Od tod sem prišel v samostan *Mekinjé*, kjer so redovnice sv. Frančiška (klarisinje), ki ni nič manj potreboval pomoči. Tudi tu se je neki luteranski plemič, Gallenberg, v sporazumu z opatinjo polastil skoraj vseh samostanskih posestev, češ, da je potomec ustanovitelj samostana. Slišal sem o tem neredu že prej in odstavil opatinjo, ki je bila vrhu tega na sumu krivoverstva in je zapravljala redovno premoženje. Nune so bile izvolile drugo opatinjo in jaz sem jo potrdil. Toda do mojega prihoda ni našla pokorščine v svetnih stvareh. Posestva je imel še vedno Gallenberg in razdor med redovnicami je bil vedno večji, ker je odstavljena opatinja s pomočjo Gallenbergovo nekatere mlajše nune pridobila zase in jih ščuvala proti novi prednici.

Tega nereda nisem mogel drugače odpraviti, kakor da sem prejšnjo opatinjo odpravil iz samostana in jo poslal v drug kraj, kjer je vedno imela biti zaprta v svoji celici. Ukazal sem tudi napraviti zapisnik o vseh predmetih, ki sem jih našel v njeni celici. Bilo je med njimi mnogo dragocene srebrnine in lepega pohištva, kar sem vse izročil novi opatinji. Tako se je vse v miru poravnalo. Toda Gallenberg je po moji vrnitvi v Italijo zopet pričel nadlegovati uboge redovnice, ne da bi jaz mogel kaj storiti za njihovo varstvo.

Nadaljeval sem vizitacijo župnij in dal povsod potrebne ukaze in navodila. V *Kamniku*, ki je eden najodličnejših krajev med Savo in Dravo, sem zbral vso duhovščino. Po maši v čast Sv. Duhu sem jih opominjal, naj odpravijo razvade, izboljšajo svoje življenje po zapovedih cerkve in zvesto služijo Bogu in neumrjočim dušam. Objavil sem splošne konstitucije (odredbe) glede na zakramente in bogoslužje ter ukazal vsem moliti veroizpoved.

Iz tega kraja sem šel na Štajersko in sicer čez *Gornji grad*, kjer je neka opatija, ustanovljena od akvilejskih patriarhov, ki je pa sedaj v posesti ljubljanskega škofa . . . Na daljnjem potu sem obiskal dominikanski samostan, imenovan *Novi kloster* (Neolestre), kterege so bratje utrdili kakor trdnjavo, ker so ga bili že mnogokrat oplenili Turki, ki so iz lepe cerkve napravili hlev za svoje konje, svete hostije pa oskrunili in z nogami teptali. Našel sem, da bratje zelo svobodno živé in se ne brigajo mnogo za pastirstvo . . .

Naslednji cilj mojega potovanja je bilo Celje, kjer je bila nekdanj rimski kolonija, kakor pričajo kamni in drugi starinski ostanki. Tu so bili mestni svet nekaj mesecev prej na ukaz nadvojvodov luteranov očistili. Prišli so mi nasproti z izrazom vdanosti in trdili, da jim je apostolski sedež rabo kelihá najprej dovolil, pozneje pa preklical. Poučil sem jih, da je zahteva kelihá pogubna, sveti veri nasprotna

in dokazal, da obhajilo pod obema podobama ni potrebno, ker se je že za časa apostolov delilo pod eno podobo. S tem se je mestni svet pomiril in tudi vsa pokrajina ni več vztrajala na tej zahtevi. — V Celju sem našel minoritski samostan brez discipline in redovnega življenja. Cerkev, ki je zelo lepo zidana, je služila, izvzemši glavno kapelo, za skladišče mnogoterih stvari; svetniške podobe, altarji in grobne plošče so bile pokrite s prahom in umazane. Dal sem vse spraviti proč, cerkev postaviti v prejšnji stan in zažugal menihom hude kazni, ako bi zopet zakrivali tak nered.

Obiskal sem potem vse bližnje župnije in šel proti Ptujju, ki stoji ob Dravi. Na poti sem obiskal samostan Ž i č e in S t u d e n i c e. V prvem nisem našel znamenja redovnega življenja, kakor le to, da menihi nosijo redovno haljo in tonzuro. Opata ali priorja ni bilo nobenega. Bratje so jedli meso in se ustavljali moji vizitaciji. Dasi-ravno sem jim dal navodila, se zdi, da jih ne nameravajo spolnjevati in se sklicujejo na privilegije svojega samostana.

V S t u d e n i c a h sem našel najlepši red. Nune so večinoma mlade, plemenitega rodu, uživajo v vsej okolici najboljši sloves in so zglednega življenja. Spodbujal sem jih, da naj tako nadaljujejo, dal nekatera navodila in duhovne pripomočke, ki so jih sprejele z največjo zadovoljnostjo.

Ko je bila vizitacija na Štajerskem dovršena, sem zbral vse duhovnike v Celju. Bilo jih je zelo mnogo. Tu sem objavil konstitucije (odredbe) kakor na Kranjskem, in poskrbel za posamezne cerkve, kakor je bilo treba.

Daljnja pot me je pripeljala na Koroško in sicer najprej v D o b r l o v a s, kjer je proštija redovnih kanonikov, ustanovljena od mojih prednikov, akvilejskih patriarhov. Bila je nekdanja znamenita radi sijajnega zgleda vernosti in pobožnosti, sedaj pa propada radi slabega življenja predstojnikov, ki so jo obremenili z dolgovi, ki znašajo več kot 20.000 goldinarjev. Svetno upravo je prevzel pod prejšnjim patriarhom škof ljubljanski in že poplačal polovico dolgov. S pametnim gospodarstvom se bode vsota gotovo popolnoma poplačala in dohodki proštije bi se potem lahko porabili za ustanovitev jezuitskega kolegija v Gorici. Župnije, ki pripadajo samostanu, sem našel v zelo slabem stanu, tako glede na bogoslužje, kakor na upravo. Nič boljše ni z drugimi cerkvami v tej deželi. V Dobrlivasi sem tretjič zbral duhovščino in ji dal potrebne ukaze.

Nadaljeval sem potem svojo pot preko Beljaka v Ziljsko dolino, ki je najbolj okužena od krivoverstva in tudi najbolj potrebuje pomoči. Pisal sem takoj vicedomu bamberskega škofa, čigar oblasti je podložen velik del te pokrajine, naj pride določenega dne v Beljak, kjer se hočem z njim sniti. Mudil se je takrat v Volšpergu, par dni hoda od Beljaka. Zato sem šel med tem v Štrasburg, kjer navadno biva krški škof. Sprejel me je kar najvljudneje in z vsemi častmi. Prišel je pravkar z vizitacije pokrajin onstran Drave, ki bode gotovo zelo uspešna, ker je ta škof tako dobrasrčen, da ga celó luterani ljubijo in spoštujejo. Ostal sem v Štrasburgu le en dan in se vrnil proti Beljaku, kjer sem upal dobiti bamberskega vicedoma.

Ker pa ni bilo niti tega niti koga drugega, ki bi me poučil o razmerah, zato nisem ostal v Beljaku, temveč sem šel deset milj dalje v opatijo Podklošter (Arnoldstein), kjer sem hotel počakati sporočila od vicedoma. Tu sem dobil od njega pismo, v katerem se je opravičeval, da nima od škofa nikakega naročila in zelo obžaloval, da ne more nič storiti za izboljšanje žalostnih razmer v teh krajih. To me je tembolj bolelo, ker sem izvedel, da se grof Ortenburški, ki je najbolj vnet branitelj katoliške vere in vse luterane teh pokrajin drži v strahu, še ni vrnil iz Burgundije. Upal sem s pomočjo tega gospoda kaj uspešnega storiti v teh obmejnih krajih.

V gospodarstvo opatije P o d k l o š t e r (Arnoldstein) se je vrnil neki svetni luteran, katerega sem odpravil le z veliko težavo. Našel sem opata in nekega brata, ki se je imenoval prior, oba zelo razuzdana in popolna luterana. Opat mašuje le enkrat v letu in ne zna obredov. Vse služabništvo do cerkvenika in orglavca je luteransko, katerim opat dovoljuje obiskavati luteranski tempelj v Beljaku in se obhajati pod obema podobama. Priznal je, da je ob mnogih prepovedanih dnevih jedel meso. Za nadzornika svojih delavcev ima najhujšega luterana, v čigar hiši se je našlo silno veliko luteranskih knjig in kjer imajo krivoverci svoje shode. Vzlic hudi nevarnosti in velikemu hrupu sem ukazal knjige sežgati. Prior, čigar slabo življenje in krivoverstvo je bilo izpričano in ki je delil obhajilo pod obema podobama, je zbežal v Beljak. Pozval sem ga pred sebe in ker ni prišel, sem ga odstavil in izobčil iz škofije. Opat, ki se je tudi bal kazni, pa se je drznil poklicati iz Beljaka dararja in namestnika bamberskega vicedoma, oba luterana, ki sta me grajala in ugovarjala proti temu, da sem napravil vizitacijo na kraju, ki je podložen bamberskemu škofu. Odgovoril sem jima, kakor se spodobi. Toda opat je pripeljal četo luteranov, oboroženo s puškami, pred samostan, ker se je bal, da ga odvedem s seboj v Italijo in mu poberem denar, ki smo ga našli pri njem. — Ko se je prepričal, da nimam take namere, se je pomiril . . . Čeravno bi bil lahko opata izgnal iz kraja, vendar ni bilo primerne osebe, ki bi jo mogel mesto njega postaviti, in luterani bi se bili samostana popolnoma polastili. Sklenil sem torej počakati ugodnejše priložnosti. Stavil sem opatu njegove prestopke pred oči in obljubil mi je, da se poboljša. Toda kakor čujem, je že par dni po mojem odhodu pričel zopet prejšnje življenje in sprejel priorja nazaj, ker misli, da se več ne povrnem ali pa da mu bodo luterani pomagali . . . Ne smem tudi zamolčati, da so po sosednjih krajih luterani že veliko ljudi okužili, zlasti z obhajilom pod obema podobama, vendar ko sem v cerkvi birmoval, je prišlo mnogo mož in žena, katere sem opominjal, da naj se oklenejo vere sv. rimske katoliške cerkve. Veliko jih je prejelo odvezo od krivoverstva s solzami v očeh.«

Ob sklepu patriarh še pripoveduje, da so mu delali težave tudi luterani v Trbižu in Naborjetu (Malborghett) in povzame ob sklepu s svojega potovanja sledeče glavne podatke:

»Na Kranjskem so skoraj vsi plemiči krivoverski, le malo je katoliških, kmečko ljudstvo pa je povsod zvesto katoliški cerkvi. Na

Štajerskem je sicer mnogo plemičev luteranskih, pa precejšnje število jih je tudi katoliških, iz meščanstva je še polovica katoliška, kmetje so pa vsi verni katoličani. Na Koroškem je plemstvo, meščanstvo in tudi kmečko ljudstvo po večini krivoversko, dasiravno pripadajo raznim verskim ločinam, med katerimi je pa luteranstvo najbolj razširjeno. Najbolj trdovratno zahtevajo obhajilo pod obema podobama, drugih zmot se drže le zato, da tem svobodnejše živijo in uživajo cerkvena posestva. Sklenili so med seboj tudi zvezo, da drug drugega ne bodo zapustili. Na Koroškem je krivoverstvo poginilo globlje korenine nego na Štajerskem in Kranjskem. Tu se posebno razširja flakcijanstvo s pogubnimi sledovi arijanstva.

Gospoda je že poskušala svoje podložnike prisiliti, naj sprejmejo luteranstvo, toda opustili so to namero, ker bi se lahko zanetil plamen upora...«

Naslednje leto 1594, pozno v jeseni, je patriarh nadaljeval vizitacijo po Koroškem in obiskal zlasti Dravsko, Ziljsko in Kanalsko dolino. Dne 1. novembra je prišel v Beljak v spremstvu bamberškega vicedoma in nekaterih konjnikov. Ljudstvo iz okolice ga je veselo pozdravljalo, Beljačani pa so ga sprejeli pri mestnih vratih vsi oboroženi. Našel je le še frančiškansko cerkev v oblasti katoličanov, v mestni cerkvi sv. Jakoba in špitalski cerkvi sv. Marije Magdalene so imeli luterani svoje pridige in shode. Patriarh je zahteval obe cerkvi nazaj. Ko so se pri vicedomu vršila pogajanja z mestnim svetom, je oboroženo meščanstvo obkolilo hišo. Slišale so se hude groznje. Patriarh se jih ni ustrašil, ampak je 4. novembra vzel obe cerkvi v posest in ju zopet posvetil. Pridobil je katoliškemu bogoslužju tudi cerkev sv. Frančiška, katere so se bili polastili, in ukazal vicedomu, naj izžene beljaške predikante iz mesta. Med cerkvenim opraviлом je morala vedno močna straža stati okoli cerkve in ga varovati napadov. Za župnika je postavil v Beljaku Gregorija Golarja iz Gorice, ki pa ni mogel

Grof Ivan (Joachim) Ortenburški,
deželni glavar koroški.

dolgo ostati v luteranskem mestu. — Enako je pogumni patriarh zahteval nazaj župno cerkev v Trbižu, kamor je došel dne 8. novembra. Mestni svet se je izgovarjal, da nima ključev; predikant Peter Nussbaum je pobegnil na neki grad v okolici. Čez par dni se je vrnil, odpovedal luteranstvu in bil odpeljan v Volšperk v ječo. Trbiška cerkev je bila znova posvečena. Na Brdu, v Muti, Bistrici, Štebnju, Šmohorju, Št. Danijelu, povsod so bile župnije v posesti skrivnih ali očitnih luteranov, njih pastirji javno poročeni, ki so delili obhajilo pod obema podobama, kar je imel patriarh za očitni znak krivoverstva. V Šmohorju je pastiroval dvanajst let Peter Kasumnik. Vzlic prepovedi je obhajal pod obema podobama, ker nihče ni hotel prejeti obhajila pod eno podobo. Bolnikom je donášal posvečeno vino iz cerkve, ali pa ga je tudi posvetil kar na domu. — Ljudje v Štebnju (Sv. Štefan v Ziljski dolini) so bili vsi katoličani, pa njih dušni pastir Jurij Frank jih je obhajal pod obema podobama. Odvezoval jih je kar po več skupaj. Vino je posvečeval v hišah bolnikov po besedah kanona. Bil je poročen, pa je živel ločen od žene. Odpovedal se je javno luteranskim zmotam in bil zopet sprejet v katoliško cerkev.

Vizitacija patriarha Franca Barbara je po mnogih desetletjih zopet obnovila redne cerkvene razmere in napravila konec prikritemu luteranstvu, ki se je razširjalo po mnogih naših krajih. Z njo se je ustvarila tudi trdna podlaga za daljnje postopanje, ker je patriarh poslej od svojih arhidiakonov redno zahteval poročil, kako se njegove naredbe izvršujejo in kako napreduje cerkvena reforma.

Leta 1596 je imel Barbaro provincialni cerkveni zbor v laškem Vidmu, kamor so prišli vsi podložni škofje in mnogo druge višje duhovščine. Ta cerkveni zbor je ostro začrtal pot, po kateri se je imelo poslej gibati cerkveno življenje, in je bil zlasti za avstrijski del akvilejske škofije zelo pomenljiv. — Leta 1602 je bila zopet škofijska sinoda v Gorici, kamor so došli arhidiakoni in župniki iz vseh avstrijskih pokrajin. Zanimivo je, da je tudi patriarh Barbaro spoznal potrebo, da se ljudstvo poučuje v svojem domačem jeziku. Zato je opetovano opominjal duhovnike, naj imajo vedno krščanske nauke v narodnem jeziku in je dal na cerkvena vrata nabiti table, na katerih je bil kratek posnetek katekizma v jeziku dotične župnije. Po mnogem trudu in naporu je mogel Barbaro z zadovoljstvom poročati v Rim, da je akvilejska škofija zopet branik Italije proti dvojnemu sovražniku, proti Turkom in proti krivovercem. — V dolgi vrsti akvilejskih patriarhov gre Francu Barbaru odlično mesto.

Svetinja v spomin škofovskega posvečenja Tomaža Hrena.

15. Nadvojvoda Ferdinand. Škofa Stobej in Hren. Delovanje reformacijskih komisij.

Meseca maja leta 1595 je prevzel Ferdinand, najstarejši sin nadvojvoda Karola, vlado notranjeavstrijskih dežel: Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške, Trsta in Reke. Njegova vladarska oblast je bila po habsburški hišni postavi najprej začasna, dokler ni dopolnil osemnajstega leta in postal polnoleten (decembra 1596). Splošno je bilo prepričanje, da pomenja njegova vlada temeljit prevrat v verskih zadevah. Vedeli so, da je nadvojvoda Ferdinand nastopil vladost s trdnim sklepom, da pomore katoličanstvu do zmage, in ko so se deželni stanovi v Gradcu poklonili novemu vladarju, je luteran Speidel zaključil opis slavnosti s tožnimi besedami:

»Bleib bei uns, Herr Jesu Christ,
denn überall jetzt Abend ist.«

Ostani pri nas, Gospod Jezus, ker povsod se je stemnilo.

Ferdinand je bil rojen 9. julija 1578 in je že v 12. letu izgubil svojega očeta. Od svoje matere Marije Bavarske je podedoval globoko spoštovanje do katoliške vere in srčno pobožnost, ki je z leti še rasla. Za vzgojitelja je imel Jakoba pl. Attemsa, prej stotnika v Gradiški, ki je bil na glasu zelo naobraženega in bogaboječega viteza. Veroučitelj mu je bil Ivan Bogarin, arhidiakon za Spodnje Štajersko in pozneje škof tržaški (1591—1597), ki je spremljal mladega Ferdinanda, ko je leta 1590 odšel študirat na jezuitsko vseučilišče v Ingolstadt. Po petletnih študijah se je mladi nadvojvoda vrnil v Gradec, da nastopi očetovo dediščino in vladost Notranje Avstrije.

Po stari navadi se je ob nastopu novega vladarja imela vršiti poklonitev deželnih stanov. Pričakovati je bilo, da bode luteransko plemstvo porabilo to priliko in nadvojvodu izsililo novih svoboščin svoji veri v korist. Papež Klemen VIII. je v posebnem pismu opozoril nadvojvodovega namestnika, škofa Tavčarja, na to nevarnost in mu naročil, naj skrbi, da se bo poklonitev brezpogojno vršila.

Meseca decembra 1596 se je zbral štajerski deželni zbor. Luteranski stanovi so izročili nadvojvodu spomenico, češ da so pripravljene mu priseči zvestobo, vendar zahtevajo zase svobodo veroizpovedi v zmislu bruške pogodbe iz leta 1578. Ferdinand jim je hladno odvrnil, da vse to s poklonitvijo ni v nobeni zvezi. Od njih zahteva sedaj le brezpogojno zapriseženo zvestobo. Stanovi so se vdali in poklonitev se je slovesno izvršila 12. decembra.

Na Koroškem je bila pomenljiva slavnost 28. januarja 1597 pri starodavnem vojvodskem prestolu. Nadvojvoda Ferdinand je bil na vsezgodaj pri sv. maši v mestni župni cerkvi sv. Egidija. Potem je v spremstvu koroške gospode jezdil na gosposvetsko polje, kamor je prišla tudi mati, nadvojvodinja Marija s svojima hčerama. Nadvojvoda je sedeč na kamenitem prestolu sprejel poklonitev plemstva in mestnih poslancev, katerim je prijazno podal roko. Glas trobent, pokanje topov in pušk je poveličevalo zgodovinski trenotek. Sledil je slovesni »Te Deum« v cerkvi Gospe Svete in slavnostni obed. — Poklonitev nadvojvodu Ferdinandu leta 1597 je bila zadnja, ki se je vršila še po stari navadi pri vojvodskem prestolu. Poslej so vso slovesnost prestavili v deželno hišo celovško.

Kranjski deželni zbor je bil odprt 10. februarja. Cesarski komisarji so zahtevali poklonitev za novega vladarja. Pričelo se je ostro prerekanje. V imenu protestantov je zahteval grof Ahacij Turn, naj se prej rešijo vse verske pritožbe in zagotovi popolna verska svoboda. Stolni dekan Tomaž Hren se je temu predlogu odločno ustavil in dosegel prvo pomenljivo zmago nad svojimi nasprotniki. Deželni zbor je sklenil verske pritožbe spraviti na dan šele po poklonitvi, ki se je brezpogojno vršila 13. februarja v škofijski palači. Nadvojvoda je ostal v Ljubljani 12 dni. Njemu in njegovemu spremstvu na čast so se prirejale sijajne svečanosti. Ljubljančani so se lahko prepričali, da je Ferdinand odkrit in pobožen katoličan, ko so ga videli, da se je udeležil z vsem svojim spremstvom božje službe pri Sv. Krištofu, pri Sv. Petru in v kapeli deželnega patrona sv. Jurija na ljubljanskem gradu, da se je na pepelnico sredo dal v stolnici pepeliti od dekana Hrena in s spremstvom vred vpisati v bratovščino sv. Rešnjega Telesa.

Sprva se je Ferdinand v verskih zadevah še držal politike svojih prednikov. Skrbel je, da so v mestih in trgih katoličani dobili večino v občinskem svetu in da predikanti tamkaj niso mogli izvrševati dušnega pastirstva. Ko so Mariborčani izvolili za mestnega sodnika luterana Sekelja, ga je Ferdinand odstavil in velel izročiti sodno oblast nekemu katoličanu. Velikovčanom je strogo zapovedal, da se

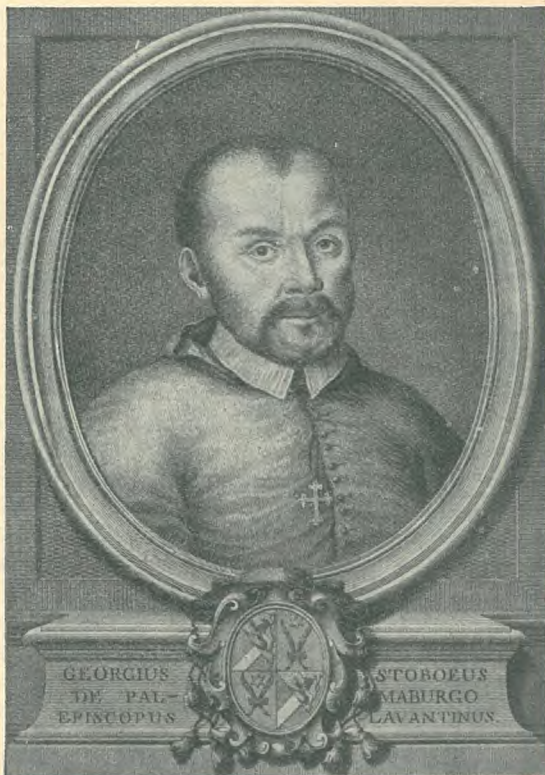
v cerkvenih stvareh drže svojega župnika; luteranskega učitelja naj odpravijo in mestni svet naj zastavijo s katoličani. Z enako odločnostjo je nadvojvoda zahteval nazaj katoliške župnije in cerkve. Turjačanom, ki so že 30 let v Škocijanu svojevoljno nastavljali predikante, je velel za to župnijo predlagati katoliškega duhovnika. Ker se povelju niso hoteli ukloniti, je dal predikanta Znojilška iz Škocijana pregnati in s silo umestiti katoliškega župnika Ribiča.

Vendar Ferdinand s polovičarskimi naredbami svojih prednikov ni bil zadovoljen, ker je opazil, da se z njimi le vedno na novo neti nasprotstvo in razdor, protestantom pa daje prilika, da si na razne načine prisvajajo vedno večje pravice in izbegavajo njegove ukaze. Zato je takoj v začetku vlade izjavil svojo trdno voljo, da hoče katoliško vero v svojih deželah zopet obnoviti, s tem utrditi svojo oblast, ki vedno bolj propada, podložnikom pa vrniti mir in slogo. V tem sklepu ga je še potrdilo potovanje v Italijo leta 1598.

Mladi vojvoda je hotel pozdraviti papeža, obiskati Rim in Loreto in si za svojo veliko nalogo izprositi božjega blagoslova. Protestanti

so njegovo vrnitev s strahom pričakovali, ker so mislili, da si hoče Ferdinand v Italiji zagotoviti oboroženo pomoč in potem s silo zatreči luteranstvo. »Vse se boji vrnitve deželnega kneza,« piše Kepler iz Gradca 11. junija. »Splošno govore, da bode pripeljal s seboj italijanske pomožne čete.« Toda Ferdinandovi načrti so se imeli izvršiti brez boja. Šel je na delo previdno in odločno.

Prvi Ferdinandov svetovalec in njegov namestnik pri vladi Notranje Avstrije je bil takrat lavantinski škof Jurij Stobej pl. Palmburg (1584—1618). Ta mož, ki ga moramo prištevati med glavne katoliške reformatorje v Avstriji, je bil rojen leta 1532 v Braunsbergu na Pruskem iz plemenite rodbine. Svojo izobrazbo

Jurij Stobej pl. Palmburg, knezoškof lavantinski.

je dobil v nemškem kolegiju v Rimu, kamor je prišel že s prvimi jezuitskimi gojenci. Preden je zasedel škofovsko stolico, je bil stolni dekan v Briksenu. Malo lavantinsko škofijo je vladal dolgih 34 let in jo popolnoma prenovil. Njegova zasluga je, da se je leta 1604 ustanovil v Celovcu jezuitski kolegij, kjer se je vzgajal duhovski naraščaj za Koroško. Veliko obsežnejše in pomenljivejše je postalo Stobejevo delovanje, ko je po smrti škofa Tavčarja postal nadvojvodov namestnik v Gradcu. Odslej je bila njegova oseba tesno zvezana z vsemi podjetji, ki so se zasnovala v notranjeavstrijskih deželah v korist katoliške vere.

Na Stobeja se je obrnil za svet tudi nadvojvoda Ferdinand, ko je po svoji vrnitvi iz Italije hotel pričeti z odločno katoliško reformo. Škof Stobej mu je odgovoril v obširni spomenici (20. avgusta 1598), ki je postala pozneje merilo nadvojvodovega delovanja in je važna dovolj, da tu vsaj njene glavne misli podamo. Stobej najprej odgovarja na vprašanje, je li sedaj primeren čas, da se odločno nastopi proti luteranstvu, in odgovarja tako: Katoliška reforma naj se takoj izvrši. Zaradi vojske s Turki ne gre tega podjetja odlašati. Strah, da bi se morda vnela domača vojska, je pretiran. — Nekateri svetujejo, naj se luteranstvo iztrebi s silo, češ, da sicer ne bo mogoče ničesar napraviti, ker se je v teku 40 let že preveč ukoreninilo med ljudstvom; drugi priporočajo prijazno prijenljivost, dobrikanje in javne disputacije. Nobeno teh sredstev ni primerno. Tisti, ki priporočajo silo, kažejo več vneme kakor pa razsodnosti. Kjer gre za vero, ni nič škodljivejše, kakor oborožena sila. Kaj je torej storiti? Nadvojvoda naj uporabi svojo oblast in naj ukaže, da morajo vsi njegovi podložniki biti katoliški. Tisti, ki se nočejo povelju pokoriti, naj se izselijo. Da bode lažje dosegel svoj namen, naj si skuša pridobiti njih ljubezen in vdanost. Skrbi naj po svojih deželah za mir in red, za nepristransko pravosodje in cenena živila. Ne gre pričeti z reformo ob istem času pri vseh stanovih. Prične naj s predikanti, ki druge zavajajo, in sicer najprej v Gradcu. Prepove naj jim pridigovanje in ukaže pod smrtno kaznijo, da ob določenem roku zapuste avstrijske dežele. Zaradi previdnosti naj zastavi grad in mesto (Gradec) s katoliškimi vojaki. — Stobej se je izjavil tudi o nameravani inkviziciji, da bi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem nič ne koristila, pač pa škodovala, ker tu mnogoštevilni javno in svobodno spoznavajo Lutrov nauk in sicer ljudje, ki imajo pri vojaštvu in upravi najodličnejše službe. Zato bi tu inkvizicija prišla že prepozno, pač pa bi imela pomen za primorske pokrajine, kjer bi utegnila služiti v obrambo katoliške vere.

Glavna misel, ki jo izraža Stobej v svoji spomenici, je ta, da ima vladar oblast, določati veroizpoved svojih podložnikov, in Ferdinand naj to svojo oblast odločno uveljavi. Ta nazor ni nov. Že verski mir, sklenjen v Avgsburgu l. 1555, je slonel na načelu, da ima vladar pravico določati veroizpoved v svoji deželi (*cuius regio, illius religio*) in po tem načelu so mnogi protestantski knezi v podložnih pokrajinah s silo uvedli luteranstvo. Proti koncu 16. stoletja so se pričeli posluževati te pravice tudi nekateri katoliški vladarji in so

luteranstvo izrinili iz svojih mej, tako bavarski vojvoda Albreht II., državice Fulda, Jülich—Cleve—Berg, Westfalen, Würzburg in Solno-grad. Ko Stobej tu opozarja nadvojvoda na njegovo zakonito pravico, mu hoče hkrati dokazati, da izvršitev ne bode težka, ako se previdno postopa. Ljudje se bodo njegovi zapovedi radi uklonili, sicer pa naj se jim da prostost, da se izselijo, ako se nočejo spreobrniti.

Stobejeva spomenica je nadvojvodu zelo ugajala. Sklenil je takoj pričeti po njegovih nasvetih in se točno držati danih mu navodil. Ves razvoj državne »protireformacije« v deželah Notranje Avstrije se je poslej vršil po načrtu, ki ga je zasnoval škof Stobej, in uspeh je pokazal, da je nadvojvoda ubral pravo pot.

Velikega pomena je bilo za srečen izid Ferdinandove katoliške reforme, da sta mu bila poleg Stobeja ob strani še dva druga odlična in vplivna cerkvena moža, ki sta se zavzela z vso vnetostjo za izvršitev njegovih namer: Tomaž Hren, knezoškof ljubljanski, in Martin Brenner, škof sekovski. Zlasti osebnost prvega, kateremu so pozneje prideljali ime »kranjskega apostola«, zasluži našo pozornost.

T o m a ž H r e n je bil rojen 13. novembra 1560 v Ljubljani. Oče Lenart Hren (Kren) je bil imovit hišni posestnik, ki je imel tudi pri Jesenicah na Gorenjskem fužine. V Ljubljani je bil dolgo časa mestni svetovalec in celó župan. Kakor večina odličnejših meščanov se je tudi župan Hren oklenil nove vere. Leta 1565 ga najdemo med poslanci, ki so šli na graški dvor, da izposlušajo Primožu Trubarju dovoljenje, naj bi smel bivati v deželi. Mati Uršula rojena Žitnikova je bila sestra dunajskega vseučiliškega profesorja Gašparja Žitnika, ki je po smrti Lenarta Hrena (1568) prevzel vzgojo osemletnega dečka Tomaža, ga pozval k sebi na Dunaj in ga s tem rešil »iz žrela krivoverstva«. Mati se je potem drugič omožila z ljubljanskim jermenarjem Jurijem Kunstom, a leta 1597, še preden je Tomaž Hren postal škof, se že oba omenjata med mrtvimi.

Mladi Tomaž je bival na Dunaju komaj eno leto, ko izbruhne huda kuga. Skrbni ujec pošlje svojega varovanca v admontski samostan, da ga telesno in duševno zavaruje. Ostal je tamkaj tri leta in se vzgojeval v samostanski šoli.

Vidi se iz Hrenovega življenja, da je ujec Gašpar odločilno posegel v njegovo usodo. Od njega je prejel mladi Hren skrbno krščansko vzgojo in se navzel tiste vdanosti do katoliške cerkve, ki ga je pozneje odlikovala. Okoli leta 1572 je bil profesor Gašpar Žitnik pozvan v Gradec na dvor nadvojvoda Karola za vladnega svetnika. Ko so nastopno leto jezuiti tam otvorili svojo šolo, je Žitnik takoj vzel svojega stričnika iz admontske šole in ga izročil slovečim učiteljem družbe Jezusove v izobrazbo. V Gradcu je zdaj ostal Hren šest let, se učil prostih umetnosti in modroslovja (logike). Ker pa graška jezuitska šola takrat še ni bila popolna univerza, se je l. 1579 zopet vrnil na Dunaj, da dovrši svoje študije. Izmed učiteljev, ki jih je imel Hren tu na vseučilišču, omenja posebno Aleksija Štrausa, rodom Ljubljančana, in Jurija Ederja, svojega sorodnika. Bival je štiri leta v kolegiju »jagnjeta« (bursa agni), kjer je bilo nekaj mest po ustanovi odločenih za Kranjce. Na Dunaju se je Hren marljivo

pečal z latinsko poezijo in tudi sam zlagal latinske pesmi, kar priča še ohranjena »knjižica poezij« (libellus poematum) izpod njegovega peresa. Z eno izmed njih je že v Gradcu slavil rojstvo nadvojvoda Ferdinanda. To pesem je doletelo izredno odlikovanje, da je bila o priliki Ferdinandovega krsta javno izobešena v cerkvi sv. Egidija — pač po posredovanju jezuitov ali strica Žitnika.

Na Dunaju je Hren dovršil študije »prostih umetnosti«, ki so imele biti podlaga strokovni izobrazbi. Opustivši misel na duhovski stan, za katerega ga je bil namenil njegov ujec Žitnik, se je v sporazumu z njim odločil za pravni študij na slovečem vseučilišču v Padovi. Dne 18. februarja 1585 se je poslovil od svojega skrbnega rednika in vzgojitelja z lepo pesmijo in se odpravil proti Italiji. Na tej poti pa ga leta 1586 napade v Ljubljani nevarna bolezen, v kateri je baje storil obljubo, da postane katoliški duhovnik, ako mu Bog zdravje podeli. Ko je nepričakovano okreval, je šel zopet v Gradec, da se pripravi za svoj poklic. Čez dve leti (1588) ga je škof Brenner v Sekovi posvetil v mašnika. Še isto leto se je vrnil v Ljubljano kot kanonik in stolni pridigar. Dobil je prav tisto službo, ki jo je imel nekda — Primož Trubar.

Kot kanonik in propovednik se je Hren posebno trudil, da bi obnovil nekatere stare krščanske navade, ki jih je bil protestantizem odpravil. Med temi omenja v svojem koledarju darovanje sveč na Svečnico in praznovanje deželnega patrona sv. Jurija v kapeli ljubljanskega gradu, ki se je po 37 letih zopet vršilo leta 1597 z vso slovesnostjo.

Leta 1596 je postal Hren stolni dekan in po Tavčarjevi smrti prevzel upravo ljubljanske škofije. Splošno je bilo mnenje, da postane njegov naslednik, dasiravno služba ljubljanskega škofa takrat zaradi pičlih dohodkov in razdejanih verskih razmer ni bila posebno vabljiva. Na graškem dvoru je imel Hren — gotovo radi učvevega vpliva — zlasti pri nadvojvodinji Mariji močno zaslombo. Že 18. oktobra 1597 ga je nadvojvoda Ferdinand v Gradcu ustmeno ob njegovi navzočnosti določil za ljubljanskega škofa, toda potrditev se je v Rimu precej zavlekla. Nasprotovala sta mu zlasti graški nuncij, grof Hjeronim Porcia in tržaški škof Ursin de Berthis. Vzrok so bila razna sumničenja in zahrbtne spletke, ki jih Hrenu tudi v poznejših letih ni manjkalo. Prilično čez dve leti, koncem meseca julija 1599, je došlo potrdilno pismo papeža Klemena VIII. in 12. septembra je Hrena v dvorni župni cerkvi svetega Egidija v Gradcu apostolski nuncij v škofa posvetil. Pri tej slovesnosti sta bila navzočna tudi sekovski škof Martin Brenner in lavantinski škof Jurij Stobej, katerima je Hren kmalu postal enako vreden in vpliven vrstnik. V spomin na slovesni dogodek je dal Hren kovati spominsko kolajno. Na eni strani čitamo njegovo ime, na drugi strani vidimo škofa s križem na rami hoditi po trnjevi poti; angel mu kaže iz daljave krono in palmo. Ob robu je vdolbeno Hrenovo geslo: »Terret labor, aspice praemium« (Ako te plaši trud, poglej na plačilo). Vidi se, da se je novi škof v polni meri zavedal, kako težavno službo je prevzel.

Škof Tomaž Hren in njegov grb.

Še preden je Hren zasedel škofijsko stolico, so že zadeli luteranstvo prvi usodni udarci.

Deželni stanovni so hoteli izrabiti svojo neomajano moč v deželnih zborih na korist preganjanemu luteranstvu. Posluževali so se starega orožja in odrekli vojne prispevke, ki jih je nadvojvoda zahteval, dokler bi ne rešil njihovih pritožb. Kranjski deželni zbor se je zbral 28. februarja 1598. Med pritožbami so navedli stanovni postopanje proti luteranom v Vipavi in Kranju ter umestitev katoliškega župnika v Škocijanu pri Turjaku. A nadvojvoda je pritožbe zavrnil in jim prepovedal, da bi ga še dalje nadlegovali s takimi rečmi. Enako je bilo v Gradcu in Celovcu. Ko so šli odposlanci kranjskih in koroških stanov v Gradec, da se dogovore s Štajerci in napravijo načrt za sestanek »velikega stanovskega odseka« vseh treh dežel, ki bi njihovim pritožbam dal večji pomen, jih je nadvojvoda Ferdinand kratkomalo poslal domov. Jasno je bilo, da je staro orožje izgubilo svojo ostrino.

V Ljubljani se je po izgonu predikantov iz Škocijana pri Turjaku in po neki disputaciji, ki so jo imeli jezuiti z ljubljanskimi predikanti, pojavilo med luterani veliko razburjenje. Nekaj meščanov se je na praznik sv. Rešnjega Telesa oborožilo s sabljami in hodilo po mestu. Ko je vicedom pozval župana, sodnika in mestne svetovalce pred sebe, da se zaradi tega opravičijo, so se izgovarjali, češ, da jim je nadvojvoda sam ukazal, naj se oborože, ker je v Ljubljani nekaj sumljivih zločinskih oseb, ki hodijo oborožene s puškami in sabljami. Vicedom je menil, da se je to zgodilo radi hujskanja predikantov. Nekaj dni pozneje so sluge Viljema Schnitzenpauma napravili ponoči po ljubljanskih ulicah velik vrišč. Zmerjali so škofa, jezuite in vicedoma v nemškem, slovenskem in laškem jeziku. Vsakega, kogar so srečali, so ustavili in ga vprašali: »Si li evangeljski ali papinski?« Ako so naleteli na katoličana, so ga napadli z golo sabljo. Štiri osebe so bili ranili. Enega razgrajača je sodnik prijel, drugi je ubežal in Schnitzenpaum se je branil izročiti ga sodišču. Vicedom Rabatta je o teh dogodkih poročal nadvojvodinji Mariji, ker se mu je zdelo, da nameravajo luterani očiteno upor.

Slični izbruhi protestantskega sovraštva so se dogajali drugod. V Celovcu so hoteli katoličani vsaj eno cerkev imeti za svojo božjo službo. Na zahtevo nadvojvoda Ferdinanda so stanovni izročili ključne stare župne cerkve sv. Egidija. Njim sta itak ostali še dve cerkvi, Sv. Trojice (sedaj sv. Petra in Pavla) in Sv. Duha. Ko je prišel nadvojvodov komisar škof Stobej v Celovec, da vzame cerkev v posest, in je hotel pridigati, zaženo protestanti strašen krik in vik, cepetajo z nogami, mečejo kamne skozi okno toliko časa, da je škof moral odstopiti. Komaj je Stobej zapustil mesto, je bila cerkev že zopet v oblasti protestantov. — Še hujši zločin se je zgodil pri Gospej Sveti. Na Veliki Šmaren ali praznik Marijinega vnebovzvetja je prišlo tja mnogo romarjev, med katere se je vrnilo tudi precej luteranske gospode. Med božjo službo so začeli žvižgati in kričati, potem so planili nad ženske in dekleta, trgali jim obleko raz život ali jim

zavezavali krila nad glavo in jih izganjali iz cerkve. Potem so šli v procesiji zopet nazaj v cerkev, šli k altarjem, kakor da so duhovniki, peli ostudne pesmi, oblivali vernike z vodo, mazali podobe in skrunili cerkev z blatom. Nadvojvoda je pozval tri glavne povzročitelje tega zločina, ki so bili seveda lutrovski plemiči, na odgovor v Gradec. Zločinci pa niso šli in stanovi so jih branili, češ, da tak poziv nasprotuje njihovim privilegijem in svoboščinam.

V Gradcu so predikanti bolj kakor kdaj prej napadali papeža in njegove privrženice, katoliško vero in njene zakramente, cerkvene in svetne oblasti. Predikant Förichtman je v eni sami pridigi papeža šestnajstkrat imenoval Antikrista in namigujoč na deželnega kneza imenoval vse tiste, ki z njim držijo, »otroke pogubljenja, ki so za vso večnost izgubljeni, obsojeni in prokleti«. Prav takrat, ko se je knez vrnil iz Italije, kjer je bil počastil poglavarja katoliške cerkve, so razširjali protestanti po mestu bakroreze in slike papežu v sramoto. Celómirni luteran, astronom Kepler, je takrat pisal: »Vsa nesreča se je pričela s tem, da sta si predikanta Fischer in Kelling na prižnici dovoljevala najostudnejše napade.«

Ko je v maju 1598 nadvojvodova komisija hotela v Radgoni umestiti katoliškega župnika Matija Socija kot zastopnika deželnega kneza, jo je sprejelo na rotovžu meščanstvo s silnim vpitjem in kričanjem. Vse pomirjevanje je bilo zaman, enako vse pretnje in grožnje. Pooblaščenci deželne kneza so morali sramotno oditi in biti veseli, da so odnesli žive glave. Ko se je raznesla vest, da prihaja četa vojakov komisarjem na pomoč, so se meščani oborožili in zaprli mestna vrata, da bi se kakor javni uporniki bojevali proti svojemu vladarju.

Omenjeni dogodki so le nekateri slučajji iz množice, ki pričajo dovolj, da so razmere same silile na odločitev. — Tu so udarili kakor strela z jasnega Ferdinandovi septembrski odloki.

Martin Brenner, knezoškof sekovski.

Prve nadvojvodove odredbe so veljale stolnemu mestu Gradcu. Že prej je bil luteranski mestni svet razpuščen in sestavljen nov iz samih katoličanov. Meščanom je bilo prepovedano brez dovoljenja napravljati zborovanja in shode. Mestno orožarno in vrata so zastražili s katoliškimi vojaki, tudi na gradu je bilo tristo zanesljivih vojakov iz Goriške in Istre. Poveljnik vsem četam je bil izkušeni in nadvojvodu vdani Krištof Paradeiser. — Ko je bila oborožena pomoč za vse slučaje zagotovljena, je izšel 19. septembra odlok nadvojvoda Ferdinanda, ki je zastopnikom deželnih stanov strogo ukazal vse luteranske pridigarje in učitelje tekom štirinajstih dni odpraviti iz Gradca, Judenburga in vseh drugih mest, trgov in okrajev. Hkrati je prišlo povelje na občinski svet, da se poslej ne smejo več uvažati v mesto krivoverske knjige, ali pa tam prodajati in razširjati. — Deželni odborniki so ugovarjali proti tem nadvojvodovim odredbam, a novi odlok z dne 25. septembra je odredil, da se ima luteranska cerkev zapreti, in čez tri dni (28.) je izšlo zopet povelje, da morajo predikanti in učitelji še pred solnčnim zahodom mesto Gradec, tekom osmih dni pa deželo zapustiti. Sili se je bilo treba vdati. Dne 29. septembra je zapustilo 19 predikantov in učiteljev mesto Gradec, ko so dobili iz stanovske blagajne izplačano četrletno plačo in potnino. — Šli so deloma na Hrvatsko in Ogrsko, deloma na Nemško.

V Ljubljano so došli nadvojvodovi dekreti 29. oktobra. Določali so, da morajo luteranski pridigarji in učitelji pod smrtno kaznijo zapustiti mesto še pred solnčnim zahodom, deželo pa v treh dneh. Hkrati so dobili deželni glavar, vicedom in odborniki ukaz, da izgnancev ne smejo ščititi, ampak jih spodbujati, naj se podvržejo nadvojvodovemu povelju. Škofu Hrenu je bilo naročeno, da nadzoruje izvršitev. Stanovi so upali, da bodo stvar še nekaj časa zavlekli in si pomagali s tožbami ali prošnjami. Poslali so iz svoje srede nekaj mož k škofu Hrenu in ga prosili, naj predikantom podaljša rok za osem dni, češ da zdaj ne morejo zapustiti mesta radi povodnji in kuge, ki se je pojavila v mestu. Prošnje so bile zaman. Na praznik Vseh svetnikov (1. novembra) je šel Hren v svečani procesiji v špitalsko cerkev, strgal tamkaj luteranske cerkvene knjige, razbil krstni kamen in v novoposvečeni cerkvi zopet opravil sveto mašo, med tem ko so imeli stanovi v deželni hiši nemško in slovensko luteransko pridigo. Drugi dan so sklenili stopiti v dogovor s sosednimi deželami in poslati nekaj zastopnikov k nadvojvodu. Pa vsa ta sredstva so bila brezuspešna. V prvi polovici novembra so morali predikanti in učitelji Ljubljano zapustiti. Felicijan Trubar, zadnji evangelijski superintendent, je šel najprej v Moravče in se potem skrival po raznih gradovih, kjer je pridigoval, krščeval in delil obhajilo. Šele 1. 1600 je zapustil deželo, se preselil na Virtemberško in postal pastor v Grünthalu. Tudi drugi predikanti in učitelji so začasno ostali v deželi, ker so še vedno upali, da bodo stanovi izposlovali preklic izgona. Toda bridko so se varali. Naslednje leto je kaznoval nadvojvoda vse plemiče, ki so imeli predikante na svojih gradovih, z denarnimi globami do 1000 cekinov. Ko so zborovali stanovi leta 1599 v Kamniku in imeli na Križu svojega predikanta Marka Kumprechta, ga je nadvojvoda ukazal Ahaciju Turnu

pod globo 5000 cekinov takoj prijeti in izročiti deželskemu sodniku. Enake ukaze so dobili Herbart Lamberg, ki je imel na Brdu pri Podpeči skritega Felicijana Trubarja, Sabina Lamberg, pri kateri je bival Ivan Znojilšek, Elizabeta Lamberg, ki je imela pri sebi Jurija Klemenca, in Nikolaj Egg, pri katerem se je skrival Jernej Knafelj. Znojilška bi bil deželski sodnik skoraj ujel, da ga ni z zvijačo rešil graščak Pečovič. Ko je prišel sodnik z oboroženo stražo v Trebnje, da prime predikanta, ki se je tedaj mudil na gradu Lanšprež, ga je Pečovič prijazno vprašal, kaj želi in ga celo povabil na večerjo. Med tem ko se je sodnik gostil in gospodi pravil, kako huda bode zdaj predla predikantom, pa so Pečovičevi ljudje razpršili njegovo četo in Znojilška spravili na varno. Pozneje ga nahajamo nekaj časa na Čretežu, od koder se je podal h grofom Zrinjskim v Medjimurje. Ker je naletel tu na same kalvince, se je kmalu zopet vrnil in potikal še nekaj časa po raznih gradovih. Spomladi leta 1600 so ga stanovi hkrati s Felicijanom Trubarjem in Jurijem Klemenom odpravili iz dežele. Odšel je s priporočilnim pismom na Virtemberško. Splošno se je vsem predikantom posrečilo uiti, le Krištofa Slivca, pridigarja v Žužemberku, so za nekaj časa zaprli na ljubljanskem gradu.

V Celovcu se izgon predikantov to pot še ni izvršil. Celó Stobejev poizkus, pridobiti katoličanom staro župno cerkev, se ni posrečil. Vzrok je bil pač ta, da Celovec ni bil last deželne kneza, kakor so bila druga mesta, ampak deželni stanov. Poleg tega so bivali tam baje le trije katoliški meščani. Tudi po drugih krajih na Koroškem je bilo mnogo več protestantov kakor na Štajerskem ali na Kranjskem. Zato je tu šele delovanje reformacijskih komisij napravilo prevrat.

Stanovi treh dežel še niso izgubili vsega upanja, da slednjič vendar le kaj dosežejo pri nadvojvodu v korist svoje vere. Pritisnili so nanj z odredbo, naj se vojakom v Hrvatski krajini ne izplačuje več mezda iz stanovske blagajne, ampak naj se zavrnejo s svojimi zahtevami na graški dvor.

Jeseni leta 1598 (5. novembra) je bil v Gradcu shod evangelijskih poslancev vseh treh dežel, ki je poslal ugovor in prošnjo za pomoč na cesarja Rudolfa v Prago. Toda prošnja je bila zavrnjena, češ, da se morajo stanovi obrniti na svojega domačega vladarja.

V začetku naslednjega leta (22. januarja 1599) so izročili stanovski poslanci nadvojvodu samemu obsežno spomenico, ki so jo sestavili sporazumno zastopniki Štajerske, Koroške in Kranjske. Saurau, deželni maršal štajerski, je vodil poslanstvo. V spomenici so bile našteje vse odredbe zadnjih let proti luteranstvu in izražena prošnja, naj vladar svoje ukaze prekličie in obnovi verske razmere, kakršne so bile ob nastopu njegove vlade. — Nadvojvoda Ferdinand je najprej zavrnil koroške in kranjske poslance, katerim je ukazal, naj gredo domov in se tamkaj posvetujejo o brambi domovine. Na pismeno prošnjo je obljubil dati točen odgovor.

V deželnem zboru kranjskem, ki se je zbral meseca februarja 1599, je prišlo do hudega spora. Luteranski stanovi so zahtevali, naj se pred vsem razpravlja o njihovih verskih pritožbah in niso prej hoteli za vojne namene nič dovoliti. Opetovano se je bil deželni zbor

odgodil, pa zopet sklical. Enako je bilo v Gradcu in v Št. Vidu, kjer je zboroval koroški deželni zbor. Slednjič so pristali na zahteve nadvojvodove pod gotovimi ugovori in pogoji, ki jim pa niso nič koristili. — Na pismeno pritožbo luteranskih stanov je Ferdinand odgovoril 30. aprila s svojo »glavno resolucijo«, kjer se obširno peča s poedinimi trditvami njihove vloge in slednjič vse zahteve odbije.

Med tem, ko so se bojevali stanovi s papirnatimi ugovori in sestavljali dolgovезne spomenice, je nadvojvodova protireformacija krepko napredovala. Že 30. septembra 1598 je bil Ferdinand izdal poziv na vse evangélske meščane Notranje Avstrije, naj se povrnejo v katoliško cerkev; ako pa tega nočejo storiti, naj prodajo svoje imetje, plačajo deseti vinar za odhodnino in naj zapuste nadvojvodove dežele. Prihodnji mesec, 5. novembra, je vsem patronom cerkva in beneficijev ukazal, da predlagajo škofom le katoliške duhovnike za razne cerkvene službe. Kmalu potem so prepovedali novi vladni odloki prodajanje luteranskih knjig in popevanje luteranskih pesmi. Meščanom je bilo pod strogo kaznijo zapovedano, da smejo svete zakramente in druga blagoslovila prejemati le od katoliških duhovnikov. Taki in enaki odloki sicer v avstrijskih deželah niso bili novi, a ostali so prej le na papirju. Zdaj pa so jih z vso strogostjo uveljavile Ferdinandove »reformacijske komisije«.

* * *

»Reformacijske ali verske komisije« so bile vladna naprava, ki je imela dosledno izvesti načelo, da tisti, ki je v deželi vladar, ima tudi uravnati verske zadeve. Sestavljene so bile iz nekaterih zastopnikov cerkve, ki so imeli ljudstvo poučevati o prepornih točkah med katoliško in protestantsko vero, in pooblaščenec nadvojvodovih, ki so v njegovem imenu vse potrebno ukrenili glede na sestavljanje občinskih odborov s katoličani, zapriseganje meščanov, izgon neposlušnih podložnikov in druge odredbe, ki so se zdele potrebne. Reformacijske komisije so prehodile vse tri notranjeavstrijske dežele, izganjale predikante, nastavljale mesto njih katoliške duhovnike, voditelje luteranov zaprle ali izgnale, protestantske templeje podrle ali razstrelile, krivoverske knjige zaplenile in sežgale. Postopale so po vseh krajih precej enako. Ko je došla komisija v mesto ali kraj, so pozvali vse moške in ženske v mestno hišo ali cerkev. Tu jim je načelnik komisije, na Štajerskem in Koroškem škof Martin Brenner, na Kranjskem škof Hren, najprej govoril o nekaterih temeljnih verskih resnicah, o pravi veri, o katoliški cerkvi, o sv. obhajilu pod eno podobo, o mašništvu itd. Nato so morali ljudje priseči, da se bodo zdržali nekatoliške božje službe, ogibali se predikantov in skazovali deželnemu knezu dolžno pokorščino. Prisega je bila taka, da so jo po svoji vesti lahko podali tudi protestanti, ker se ni tikala verskih nauk, ampak le vnanje pokorščine nasproti vladarju. Tistim, ki niso hoteli priseči, se je določil rok za premislek ali pa za odhod, navadno šest tednov, pa tudi več mesecev. Luteranski mestni sodniki, župani in občinski svetovalci so bili odstavljani in mesto njih postav-

ljeni na čelo mestnim in trškim občinam nadvojvodovi zastopniki. V varstvo so imele komisije s seboj močno, oboroženo stražo, ki pa navadno ni imela kaj posla.

Komisije so pričele svoje delovanje na Zgornjem Štajerskem. Isti dan, ko je ukazal nadvojvoda vzeti stanovom luteransko cerkev (Stiftskirche) v Gradcu, kjer so vzlic njegovi prepovedi vzdrževali predikanta, so se zbrali v Ljubnem njegovi komisarji z admontskim opatom Janezom na čelu (14. oktobra 1599), da stro odpor luteranskih rudarjev. V kratkem so se pokatoličaniili kraji: Eisenerz, Aussee, Gröbming, Schladming, Rottenman, ne da bi se prelila kaplja krvi.

Samostan Marenberg.

Ferdinand je mogel biti z uspehom te prve potovalne komisije zadovoljen. Dasiravno luteranstvo v teh krajih še davno ni bilo iztrebljeno, so mu vendar skazali pokorščino in se uklonili njegovim zapovedim.

Nato je prišel na vrsto Spodnji Štajer. Na čelo komisije je tu stopil sekovski knezoškof Martin Brenner, kateremu so bili pridejani še trije vladni svetniki in tajnik Volbenk Kaltenhauser. — Prvi obisk je veljal glavni luteranski trdnjavi — R a d g o n i. Dne 17. decembra 1599 je odrinila komisija iz Lipnice, spremljana od 150 nemških strelcev in 170 oboroženih škofovih podložnikov. Na poti v Radgono je obiskala C m u r e k, kjer je pregnala predikanta, postavila katoliškega župnika in sprejela od meščanov obljubo pokorščine. Pod noč je bila že v Radgoni. Meščani so bili iznenadeni in silno prestrašeni. Komisarji so zahtevali takoj ključe od vseh mestnih vrat, zastavili vse ulice in trge z vojaki, k rotovžu in orožarni postavili močno stražo in meščanom prepovedali zapustiti hiše. Drugi dan je dobila komisija v pomoč in varstvo še 500 slovenskih vojakov, katere so oborožili s puškami in

sabljami iz mestne orožarne. Tretji dan so pozvali pred komisijo vse meščanstvo. Škof Brenner je imel dolg govor, v katerem je naštel Radgončanom vse pregreške in prestopke, ki so jih zadnja leta zakrivali. Nato je sledila sodba, da radi upornosti izgube vse svoje pravice in privilegije. Mestni sodnik, svetovalci in vsi mestni uradniki so bili odstavljani. Za nadvojvodovega pooblaščenca (Anwalt) je bil imenovan novi mestni župnik Matija Socius in mu je bilo naročeno, naj se vedno udeležuje sej mestnega sveta in pazi, da se ne ukrene kaj zoper katoliško vero in nadvojvodovo oblast. Za mestnega sodnika je bil postavljen Luka Lelič, katerega so prej zaradi katoliškega mišljenja zelo preganjali. Slednjič so se določile kazni za upornike, ki so bili zbežali na Ogrsko. Zaplenili so jim imetje. Mnogim luteranom so zaradi izgrediv proti prejšnjim komisijam naložili denarne globe od 300 do 4000 goldinarjev. Meščanom se je splošno določil rok treh mesecev, da se izjavijo pred župnikom, se li hočejo povrniti v katoliško cerkev ali pa izseliti. Vsi pa so morali priseči pred škofom, da hočejo biti pokorni deželnemu knezu, se zdržati bogoslužja protestantov in vseh skrivnih shodov. Nato jim je komisija izročila »inštrukcijo«, ki je določala, kako naj se vrši mestna uprava, katoliška božja služba in poživi versko življenje. Luteranska molilnica izven mesta se je imela razstreliti. Ker je pa njen lastnik Karl pl. Herberstorf prosil, naj mu prizanesejo, in je že sam odpravil predikanta, altar, krstni kamen, grobne spomenike in zvonove, je nadvojvoda Ferdinand dovolil, naj se poslopje ohrani, ako ne bode več služilo za protestantske shode. Komisija je ostala v Radgoni do 5. januarja. Škof Brenner je skozi dva tedna vsak dan pridigoval po več ur deloma v župni cerkvi, deloma v mestni hiši. Razlagal je temeljne nauke katoliške vere in se o njih razgovarjal s posameznimi meščani. Pri odhodu komisije je ostalo v mestu za posadko 150 strelcev, ki so imeli vzdrževati mir in red.

Petega januarja je prišel Brenner s svojimi spremljevalci do št. Lenarta v Slovenskih goricah. Trg je bil katoliški, le skakači so tu uganjali svoje neumnosti. V bližini je bila njihova cerkev, zbita iz desk in pokrita z vejevjem. Komisija jo je ukazala požgati. Drugi dan, na praznik sv. Treh Kraljev, je po slovesni božji službi odrinila v Maribor. Straža se je z novimi četami pomnožila na tisoč mož.

Maribor je že leto prej dobil katoliški mestni zastop. Župan je prišel z mestnimi svetovalci komisiji naproti in jo spremil v grad. Mariborski luterani so imeli svoje shode v bližnji Bednavi (Windenu), od koder so prihajali predikanti tudi večkrat v mesto. Komisija je pozvala vse meščane pred sebe, jim očitala njihovo nepokorščino in naznanila kazen deželnega kneza. Mariborčani, prestrašeni radi močne straže, so se še hitreje uklonili kakor Radgončani. Škof je imel pridige skozi ves teden in jih poučeval o zmotah luteranstva. Pri spraševanju so se skoraj vsi izjavili za katoliško vero, le nekaj plemičev je ostalo trdovratnih. Ker so hujskali tudi meščane, so jih izgnali iz mesta. Slednjič je vse meščanstvo podalo zahtevano prisego, izročilo komisarjem luteranske knjige, da so jih sežgali, in prejelo

»inštrukcijo«, kako ima v prihodnje živeti. Luteranska postojanka v Bednavi ni ušla svoji usodi. Komisarji so ukazali leseno »sinagogo« (molilnico) požgati, predikantovo stanovanje in učilnico pa razstreliti. Na pogorišču so postavili v svarilo vislice, ker se je lastnik Viljem pl. Herberstein upiral knežjim poveljem.

Dne 15. januarja je šla komisija v Ptuj, kjer ji je katoliški mestni sodnik z vsemi svetovalci prišel naproti do mosta, ji izročil ključe in jo spremil v stanovanje. — Pri izpraševanju se je pokazalo, da je bilo okoli 60 meščanov deloma ali popolnoma lutrovskih. Po tridnevnem pouku so se vsi spreobrili, zato ni bilo treba nobenega izgnati. Le nekaj plemičev je moralo mesto zapustiti. Vsi so prisegli na katoliško veroizpoved in izročili luteranske knjige.

Odtod je krenila komisija proti Celju. Spotoma je obiskala Slovensko Bistrico, kjer je našla le tri nepokorneže, in Konjice, kjer so veleli razdejeti luteransko pokopališče. V Celju so bili pozvani vsi meščani, kakor tudi prebivalci bližnjega Žalca, pred komisijo. Skoraj vsi so voljno prisegli, izročili prepovedane knjige in sprejeli »inštrukcijo«. Le pet trdovratnežev so dali izgnati. Veliko veselje je zavladalo med slovenskimi okoličani, ko se je luteranska cerkev v Govčah (Scharfenau) zrušila v prah. Iz Celja so pripeljali stenolome in smodnik za razstreljevanje. Celjski meščani, Žalčani in Teharjani so prišli oboroženi s sekirami, cepini in motikami. Med strašnim krikom in vikom se je pričelo delo razdejanja. Šele čez nekaj dni je bila cerkev, močen zid okoli pokopališča z utrjenimi stolpi in predikantovo stanovanje razrušeno. Ljudje imenujejo kraj še danes »prepovedan hrib«.

V Slovenjem gradu, kamor je komisija prišla 24. januarja, ni bilo nič protestantov. Vsi meščani so prisegli na katoliško veroizpoved in obljubili o bližnji veliki noči prejeti obhajilo pod eno podobo.

Ker južno od Drave ni bilo nobenega kraja več treba reformirati, so komisarji prekoračili reko, obiskali še Dravberg, Marenberg, Arnfels in se 29. januarja vrnili zopet v Lipnico. Med tem je Janez Friredik pl. Paar z oboroženo stražo razdejal obzidano luteransko pokopališče v Arnfelsu in s silo osvojil tamošnjo cerkvico, kjer je pl. Gera imel luteranske bogoslužne shode. Požgal je tudi dve skakaški cerkvi, v Lučah in v Soboti, na štajersko-koroški meji, razstrelil cerkev in dve pokopališči gospoda Matija Amana v Lipnici. Zadnji dan meseca januarja se je pričela reformacija za vso lipniško okolico. Skoraj vsi prebivalci so se odločili za katoliško vero in radi podali zahtevano prisego. Nekaterim, ki se niso hoteli izjaviti za katoličane, so določili rok, da se spreobrnejo ali pa izselijo.

V sedmih tednih je prepotovala komisija vsa mesta in druge važnejše kraje na Spodnjem Štajerskem in jih vsaj na zunaj pridobila za odredbe vladarjeve. Škof Martin Brenner je sklenil poročilo o tem potovanju z besedami sv. pisma: »Hvaljen bodi Gospod, Izraelov Bog, ker je obiskal in odrešil svoje ljudstvo.«

V naslednjih mesecih so delovale reformacijske komisije z Brennerjem na čelu po nemških krajih Gornjega Štajerja, v dolini Mure, Murice in Rabe. Delo se je završilo z reformacijo glavnega

mesta Gradca, kjer je komisija delovala od 31. julija do 8. avgusta. Število izgnanih meščanov je tu doseglo par stotin.

Vzlic dolgotrajnemu napornemu delu se je škof Brenner lotil še isto leto reformacije na Koroškem, kjer je luteranstvo pognalo korenine še globlje, nego na Štajerskem. Reformacijska komisija je imela razen škofa še sledeče člane: dr. Angelus Costede, Ivan Krištof Prank, poveljnik straže, Volbenk Kaltenhauser, tajnik, grof Ivan Ortenburški, koroški deželni glavar, in Hartman Zingel, koroški vice-dom. Spremljala jih je straža, ki je štela 300 strelcev.

Pričeli so svoje delovanje 6. septembra v mestu Sovodenj, kamor so bili poklicani tudi prebivalci iz okolice. Izpraševali so jih, moža za možem, o njihovih verskih nazorih in jih obvezali s prisego, držati se nadvojvodovih ukazov. Obhajilo pod obema podobama se je odpravilo. Tisti, ki so se priznali za kalvince, luterane ali flakcijance in se niso hoteli spreobrniti, so bili obsojeni, da se tekom šestih tednov in treh dni izselijo. Tristo luteranskih knjig je bilo sežganih na javnem trgu.

Slično se je vršila reformacija po vsem Koroškem. Komisija je prehodila vso Dravsko dolino, dolino reke Bele, Zile, Krke, Gline in Lavantinsko dolino. Povsod so predikante pregnali, njih molilnice zaprli ali razrušili, katoliške cerkve jim odvzeli in izročili katoliškim duhovnikom, krivoverske knjige sežgali in trdovratne protestante, ki se niso dali poučiti, obsodili na izgon. Škof Brenner je pridigal tri do štiri ure na dan in povsod odpravil obhajilo pod obema podobama.

V Špitalu se je zbralo okoli 6000 meščanov in kmetov iz gornje Dravske doline. Po dvanajdnem pouku in izpraševanju so jim določili rok treh mesecev, da se povrnejo v katoliško cerkev ali pa izselijo. — V Ziljski dolini je bilo treba cerkve sv. Andreja, sv. Mohorja, sv. Jurija, sv. Lenarta, sv. Marije Magdalene, sv. Petra in župnijo Čače iztrgati predikantom iz rok.

Strogo postopanje komisije je povzročilo po Koroškem precej razburjenja. Pri Trebnju se je zbralo radi hujskanja nekega predikanta okoli 4000 kmetov, ki so napravili zaseke in nagromadili kamenje, da s silo zastavijo pot komisarjem. Enak odpor so pripravljali tudi rudarji v Pliberku. V Millstadt so prišli trije poslanci deželnih stanov ugovarjat proti postopanju komisije. Nadvojvodovi komisarji so jim odgovorili, da se ljudstvo nima od njih nič hudega bati. Kar se tiče zahtevane prisege, jo lahko poda tudi vsak luteran, ker obljubi le, da bode deželnemu knezu pokoren in da se bode ogibal predikantov, dokler je v deželi. Kar se tiče izгона, nadvojvoda nikomur ne jemlje imetja, temveč zahteva le v korist miru in edinstva, da se hlapec umakne gospodu, ker se je pokazalo, da se sicer ne more vzdržati red v deželi. Plačevanje desetega vinarja je zakonito zaukazano po vsem cesarstvu; tudi je primerno, da izseljenec odstopi deželnemu knezu del tega, kar si je v deželi pridobil. — Komisarji so poročali o tem poslanstvu in o odporu, ki se je pripravljaj, nadvojvodu Ferdinandu, ki je takoj poslal v Celovec, Beljak in druge kraje stroge

ukaze, naj se ne ustavljajo komisiji, sicer bodo izgubili vse svo-
boščine, privilegije in vse svoje imetje. Nato se nasilni upori niso
več pojavili.

Od 12. do 15. oktobra je delovala verska komisija v Veli-
kovcu, kjer so se luterani kazali trdovratnejše nego drugod.
Obsojeni so bili na izgon v osmih, šestih in treh tednih. Tam so sežgali
tudi 500 krivoverskih knjig, luteransko pokopališče in skakaško
cerkev na Stuttenbergu pa
razdejali.

V Volšpergu (16.
oktobra) je moral mestni
svet priseči, da ne bode več
vzdrževal predikanta. Lu-
teransko cerkev in poko-
pališče so razrušili.

Dne 24. oktobra je šla
komisija proti Beljaku.
Naproti jej pride mestni
pisar s tremi meščani in
jo prosi, naj bi straža ne šla
v mesto. Komisarji so le ob-
ljubili, da hočejo skrbeti za
strogo disciplino, in so šli
s svojo četo vred v Beljak.
Vsi meščani so bili oboro-
ženi, pa si niso upali upreti
se. Drugi dan je imel škof
Brenner dolg govor v veliki
dvorani bamberskega gradu,
kjer se je zbralo vse me-
ščanstvo. Potem so komi-
sarji potrdili izgon tistih
meščanov, ki jih je bil že
prej odpravil iz mesta
bamberski vicedom. Belja-
čani so se s komisarji celó
tako sprijaznili, da so jih

pogostili s finimi vini in njihovim vojakom brezplačno dajali hrano.
— Po drugih bamberskih krajih: Trbiž, Naborjet, Pliberk, Rajbelj,
Podkloster je bil že vicedom sam izvršil reformacijo in pregnal trdo-
vratne luterane. Njegove odredbe je komisija potrdila.

Zdaj je bila vsa Koroška reformirana. Preostalo je le še glavno
mesto Celovec, kjer so zbrali stanovi močno posadko 600 mož in
kamor se je zateklo tudi 27 predikantov iz vse dežele, v nadi, da se
bode vsaj ta najmočnejša postojanka uprla zmagoslavni komisiji. Ko
so pa prišla nadvojvodova stroga povelja v Celovec, je stanove hitro
minil pogum. Poslali so v Št. Vid, kjer se je mudila komisija, svoje
zastopnike, da se z njo pogajajo. Po dolgem obotavljanju so obljubili,

Jurij Khevenhiller,
deželni glavar koroški († 1587).

da bodo komisijo mirno sprejeli, luteranske predikante in učitelje odpravili, njihovo bogoslužje in šole opustili, skrbeli, da bodo meščani orožje odložili in da komisijske straže ne bodo žalili. Mestna posadka, broječa 600 mož, se je imela prestaviti v Velikovec.

Pod večer 11. novembra je komisija dospela pred Celovec. Od šentviškega predmestja čez most, pri vratih in po vseh ulicah daleč noter v mesto so stali meščani, oboroženi s sabljami in nabitimi puškami. Na ugovor komisarjev so morali orožje odložiti. — Drudi dan se je meščanstvo pozvalo v mestno župno cerkev, prišlo je v velikem številu. Škof Brenner je šel na prižnico in jim govoril o katoliških verskih naukih nad tri ure, enako tretji dan. Toda njegove besede so bile brezuspešne. Celovčani so bili že od mladosti vzgojeni v protestantstvu in sovraštvu do katoliške cerkve. Zahtevane prisege niso hoteli podati, tudi mestnega sveta ni bilo mogoče pokatoličaniti, ker so bili v mestu le trije katoliški meščani. Zadovoljiti se je bilo treba z odpravo predikantov in vpeljavo katoliškega bogoslužja. Nova stanovska cerkev sv. Trojice je bila zaprta, tudi v špitalski cerkvi Sv. Duha je prenehala vsaka božja služba. Pri mestni župni cerkvi sv. Egidija pa je bil nastavljen katoliški župnik Matevž Scholasticus, ki je bil dober pridigar. Komisija je slednjič prečitala meščanom nadvojvodov dekret, da se morajo v dveh mesecih povrniti v katoliško cerkev ali pa zapustiti njegove dežele. — Niti celovski meščani, niti stanovi niso resno mislili podvreči se odredbam verske komisije. Komaj je škof Brenner s svojim spremstvom odšel, so že prišli predikanti nazaj v mesto. Protestantski mestni svet, ki se je posebno čutil ogroženega, je prosil stanovske zastopnike pomoči in varstva, češ, da se utegne mesto posloveniti, ako ga bodo morali luteranski Nemci zapustiti (müsste dieselbe mit fremden Nationspersonen, die nicht deutschen Geblüts seien, besetzt werden). Toda proti odločnim nadvojvodovim poveljem vse obotavljanje ni nič izdalo. Najpreje je moral zapustiti mesto slovenski predikant Gregor Fašang, katerega stanovi niso hoteli več ščititi, češ, da ga niso sami nastavili, temveč magistrat. Dne 29. decembra 1600 je moral oditi. Do spomladi prihodnjega leta so se vzdržali štirje nemški predikanti. V začetku marca je prišel od nadvojvoda ukaz na stanovske zastopnike, naj svoje pridigarje nemudoma odpravijo iz mesta, sicer bode poslal v Celovec na njih stroške posadko in postopal proti nepokornežem s toliko strogostjo, da se bodo drugi lahko zgledovali. Stanovi si niso več upali upirati se odločni volji deželnega kneza. Dne 15. marca 1601 so bili celovski predikanti odpuščeni. Dva izmed njih, ki sta bila domačina, sta se še nekaj časa potikala po raznih gradovih, dva pa sta šla čez mejo na Nemško. V verskih nazorih celovškega prebivalstva pa se ni zgodila nikaka sprememba. Niti se niso prijavili za prestop v katoliško cerkev, niti se pripravljali za izselitev iz mesta in dežele. Nadvojvoda Ferdinand je imel preveč posla z vojnimi zadevami, da bi mogel proti njim strogo nastopiti. Ta položaj je trajal skoraj štiri leta. V začetku aprila l. 1604 pa je bil zopet poslan v Celovec škof Brenner z dvema komisarjema, da končno dovrši pričeto reformacijo. Prišel je svoje delo na cvetno nedeljo s pridigo vpricho mnogoštevilnega ljudstva in

je nadaljeval skozi štiri mesece. Ob nedeljah in praznikih so bili vedno poučni govori, ob delavnikih pa spraševanje meščanov. Celovčanom so se škofove pridige kmalu priljubile. Celó odlične gospe so ga hodile poslušat in sicer v slovenski kmečki noši, da bi jih ljudje ne spoznali. Kmalu je bilo zapaziti v mestu velik prevrat. Brenner je dosegel v par mesecih, da se je šest sedmin prebivalstva katoliško spovedalo in obhajalo pod eno podobo. Le kakih 50 meščanov, večinoma tujcev iz Šlezije, Saksonskega in Virtemberskega, je trdovratno ostalo pri luteranstvu in moralo mesto zapustiti. Tudi uradniki in uslužbenci deželnih stanov so se branili izvršiti povelja verske komisije. Dobili so rok do svečnice prihodnjega leta, v katerem se morajo spreobrniti ali pa deželo zapustiti. — Slovesno je škof Brenner praznoval v Celovcu praznik sv. Rešnjega Telesa, prvič zopet po 42 letih. Sijajne procesije se je udeležil ves mestni svet z županom in mestnim sodnikom na čelu, vsi rokodelski cehi s svojimi zastavami in nebrojna množica ljudstva. Izredno je bilo navdušenje celovškega prebivalstva in celó komisarji so se čudili, da so se katoliški obredi ljudem, ki so bili vzgojeni v krivoverstvu, tako hitro priljubili. Ko je knezoškof videl, da se je katoliška reformacija v Celovcu dovolj utrdila, je poveril pridigarsko službo jezuitu, patru Galu Schererju, in se po štirih mesecih uspešnega delovanja v cerkvi Gospe Svete poslovil od Celovčanov. Mesto mu je priredilo slavnosten obed.

Koroška je bila zdaj na zunaj pridobljena za katoliško vero. Vesel je pisal Brenner nekemu prijatelju: »Vsa Koroška je bila v dobi treh mesecev popolnoma prenovljena. Nešteta množica ljudi si čestita, da so se mogli zopet povrniti v katoliško cerkev... In to podjetje se je nad vse pričakovanje srečno izvršilo, ne da bi se prelila kaplja krvi. Boгу bodí hvala! Prejasni vladar se je tega zelo razveselil. Krivoverci so raznesli mnoge govorce o ropanju naših vojakov in našem nasilnem ravnanju proti ljudstvu. Ker je pa vse to neresnično in zlagano, se bode samo razblinilo v nič in ni treba, da bi zagovarjali svoje postopanje.«

Vendar luteranstvo še ni bilo popolnoma odpravljeno. Po oddaljenih samotnih dolinah, kamor niso prišle reformacijske komisije ali pa so le površno opravile svoj posel, so se še ohranile luteranske knjige, molitve in pesmi. S čitanjem knjig so se podedovali evangeljski nauki in običaji od roda do roda tem lažje, ker je večkrat primanjkovalo temeljitega katoliškega verskega nauka. Tako so se ohranili protestanti na severnem Koroškem v dolini Lizare in Malte, južno od Osojskega jezera, vzhodno od Millstatta in na zapadnem pobočju širokega Dobrača, kjer še zadnja slovenska protestantska občina Zagoriče priča, da je mogočno versko gibanje 16. stoletja nekaj potegnilo za seboj tudi nekaj Slovencev.

* * *

Na Kranjskem je pričela reformacijska komisija delovanje skoraj ob istem času kakor na Koroškem. Nadvojvoda ji je postavil na čelo škofa Tomaža Hrena, njemu na stran pa kranjskega deželnega glavarja Jurija Lenkoviča, vicedoma Jožefa pl. Rabatta in Filipa Kobenclja s Proseka.

Pričetek opisuje Hren v svojem koledarju s sledečimi besedami:

»Dne 22. decembra 1600 je pričela reformacijska komisija svoje delovanje v Ljubljani v škofijskem poslopu v imenu Gospodovem. Dne 24., 25., 26. in 27. decembra so bile pridige o zmotah luteranstva, ki jih je treba opustiti, in sicer v stolnici slovenske, v kolegiju jezuitov pa nemške. Bog daj uspeh.« V stolnici je pridigoval škof sam, pri jezuitih o. Henrik Vivarius. — Dne 29. decembra je komisija sežgala na ljubljanskem glavnem trgu osem voz luteranskih knjig in štirinajst dni pozneje še tri vozove »v veliko zmedo krivovercev«. Posrečilo pa se je protestantom nekatere knjige oteti in jih spraviti v deželno hišo. — Ves mesec januar 1601 je bil posvečen spreobračanju ljubljanskih luteranov. Škof je dajal pozvanim meščanom pojasnila o katoliških verskih resnicah po tri do štiri ure na dan. Včasih so bile obravnave dopoldne in popoldne. Vsem se je predložila prisega, ki je pa imela, če po ohranjenih obrazcih sodimo, mnogo bolj izražen katoliški značaj, nego slične prisege na Štajerskem in Koroškem. Nepokorni so bili obsojeni na izgon v roku šestih tednov in treh dni. Prej so morali pod prisego priznati vse svoje premoženje in od njega plačati »deseti vinar«. Le 15 ali 16 meščanov se je prijavilo za luterane. — Škof Hren je iznova posvetil špitalsko cerkev sv. Elizabete, ukazal razdejati protestantsko pokopališče; zemljišče je podaril špitalu, potem pa je s svojimi spremljevalci odšel na Gorenjsko.

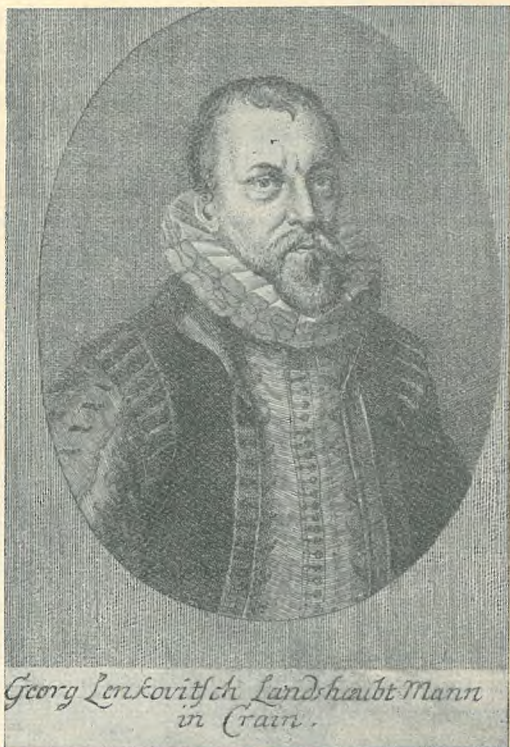
Dne 8. februarja so komisarji začeli reformirati Kamnik. Škof je imel govor v mestni hiši. Poslušni meščani so takoj prisegli na katoliško veroizpoved, le štirje so bili obsojeni v pregnanstvo. Precejšnje število krivoverskih knjig so na trgu sežgali. Nato so šli komisarji na grad Križ, kjer je bila luteranska molilnica in pokopališče, ter so oboje razstrelili. Obilo ljudstva je z bližnjega Homca gledalo ta prizor. — Čez tri dni je prišla komisija v Kranj. Poslala je najprej v Križ po nekega Križeta Mikuša, imenovanega Luter, ker so njegovi sinovi ponoči umorili katoliškega Lovretiča. Po zaslišanju in preiskavi, kako se je zgodil umor, je bilo nekaj ljudi prijetih in zaprtih, Križetova hiša pa popolnoma razdejana. Drugi dan je imel škof v hiši Mihaela Harrerja krivoverskim meščanom daljši govor. Razen enega ali dveh so se vdali vsi in prisegli katoliško prisego. — Dne 13. februarja je komisija poslala Krištofa Harrerja s šestimi konji, 150 kmeti in z drugimi zanesljivimi osebami v Tržič, kjer so se uklonili vsi meščani. V Kranju je Hren še slovesno umestil in vpeljal novega mestnega župnika Janeza Friderika Klemena in ukazal sežgati na trgu blizu sramotnega stebra nabrane luteranske knjig, potem je 17. februarja odrinil proti Loki.

Komisija je prišla v Loko zelo slovesno. Oskrbnik brižinskega škofa, Andrej Albreht pl. Seidelshofen, ji je prišel z več jezdeci naproti, jo slovesno sprejel s strelji in jo dobro pogostil. Drugi dan je škof krivovernim meščanom, desetim po številu, govoril v gradu. Tretji dan so se vsi uklonili in prisegli katoliško prisego. Krivoverske knjige so sežgali. Oskrbnik je zopet spremil komisijo, ki je zdaj odšla proti Ljubljani.

Tu je škof Hren znova pozval pred sebe luteranske meščane, nekaj deželnih uradnikov, tudi dosti vdov in mater. Več sto jih je zopet podalo katoliško prisego. Prepovedalo se jim je pod kaznijo uživanje mesnih jedi ob postnih dnevih in zapovedalo, da naj prihajajo v nedeljo, ponedeljek, sredo in petek v stolnico ali pa k očetom jezuitom k pridigam, v katerih se bodo obravnavale poglavitne verske preporne točke.

Dne 7. marca je škof Hren s Filipom Kobencnjem zopet odšel na Gorenjsko in pričel z reformacijo v Radovljici. Dne 10. marca so lutrovske »sinagogo« (molilnico) v Begunjah, ki je prej služila za hlev in vinsko klet, s smodnikom razstrelili in slednjic zažgali. Smodnik je zid in kamne, gotovo štiri stote težke, raznesel na vse strani in bi bil skoraj poškodoval bližnjo cerkev sv. Urha. Navzočnih je bilo okoli 250 ljudi, pa se nikomur ni nič žalega storilo. — Drugi dan, v nedeljo, je škof pridigoval v Radovljici in potem zaslíšaval meščanstvo. Vsi so prisegli pokorščino. Dne 13. marca je govoril kmetom in krivoverskim okoličanom. Poslušni so prisegli, nepokorni pa bili kaznovani z denarnimi globami in ječo, med njimi neki Gewacz z globo 150 zlatov, Jurij Prešern pa z globo 100 zlatov. Tudi kovači iz Kroke so prisegli zvestobo katoliški cerkvi, prosili so le za samostojno župnijo in stalnega župnika. Dva sta bila obsojena v pregnanstvo, eden pa postavljen z odprto luteransko knjigo k sramotnemu kamnu (Pranger). Kazen ga je spametovala.

V Kranjsko goru in Belopeč je komisija poslala svoje pooblaščenke, sama pa je odšla v Jesenice k Buccelinijevim fužinam. Nepokorni Belopečani, med njimi neki Nastran in njegova žena, so bili pozvani pred komisarje in prisegli pokorščino, tamošnjega oskrbnika pa so dali prijeti in zvezanega odpeljati v Radovljico. Pozneje je bil poslan k rektorju ljubljanskega jezuitskega kolegija in se spreobrnil. V nedeljo 18. marca je bilo v Radovljici cerkveno posve-

Jurij Lenkovič, deželni glavar kranjski († 1602).

čevanje. Škof je maševal in imel govor o obhajilu pod eno podobo. Drugi dan je sprejel od radovljiških meščanskih žen katoliško prisego. — Dne 20. marca je komisija prišla zopet v Kranj in zahtevala od mestnega sodnika poročilo, kako so se tu izvršile njene naredbe. Naslednji dan so luteranske ženske v Kranju pozvali pred komisijo, da so podale katoliško prisego. Škof se je potem ločil od Kobencelja, ki je odpotoval na Koroško, ter šel skozi Kamnik v Gornji grad, od koder se je 30. marca zopet vrnil v Ljubljano.

Takoj po svoji vrnitvi je pričel Hren z reformacijo ljubljanskih žena, kar mu je dalo toliko opravka, da je moral komisijo za Dolenjsko preložiti čez Veliko noč. V začetku aprila je nad 200 ljubljanskih gospa s prisego potrdilo katoliško veroizpoved. Vse pa se vendar niso hotele ukloniti. Mater in sestro predikanta Znojilška so morali zaradi nepokorščine spraviti »na Trančo« (v mestno ječo). Žena župana Jožefa Tschaule, Khragenpacherica, Schärflingerica, Spolinovka in nekatere druge so obsodili, da morajo v treh dneh zapustiti deželo. V pregnanstvo so bili obsojeni tudi nekateri deželni uradniki: deželni pisarji, advokati, solicatorji in trobci. Rok jim je bil stavljen do sv. Jurija.

Kakor vidimo, je komisija delala hitro in odločno, zato je pa tudi dosegla tolike uspehe. — Zelo slovesno je obhajal Hren tisto leto praznik sv. Rešnjega Telesa. Ker je bila Ljubljana dolgo let po večini luteranska, zato se že par desetletij v njej ni mogla vršiti procesija sv. Rešnjega Telesa. Meseca junija 1601 pa jo je zopet vodil škof Hren, obdan z vsem zmagoslavnim sijajem. Cehi in bratovščine so prišli s svojimi zastavami. Ob sviranju godbe in veselem pokanju topičev je šla procesija po ljubljanskih ulicah in udeležilo se je ni le nižje ljudstvo, temveč tudi zastopniki oblastev.

Spomladi leta 1602 se je reformacijska komisija preosnovala. Deželni glavar Jurij Lenkovič in vicedom Jožef pl. Rabatta sta umrla, namesto njiju pa sta bila imenovana za člana vicedom Filip Kobencelj s Proseka in deželni oskrbnik Volk Paradeiser. Verska komisija je postala stalen urad, ki je imel pravico v vseh zadevah verskega in nravnega življenja samostojno preiskovati in razsojati.

Meseca marca je šla komisija na Dolenjsko in po navadi vršila svoj posel. Obiskala je Višnjo goro, Novo mesto, Kostanjevico, Črnomelj, Metliko in razrušila neko lutrovsko cerkev. — Leta 1603 jo vidimo pri delu zopet v Ljubljani. Zadnjega aprila je izdala odlok na župana, sodnika in mestni svet ljubljanski, naj magistrat pobira pri meščanih listke o opravljeni velikonočni spovedi in obhajilu, ker v kljub zapovedi mnogi ne ubogajo. Nepokorneži naj se kaznujejo z globo 10 zlatov. Take in enake odredbe je morala komisija še večkrat izdati. — Lutrovski stanovi so se proti njim kakor tudi proti župnikom, ki so od svojih župljanov zahtevali spovedne listke, pritožili naravnost pri nadvojvodu. Toda ta je odgovoril, da župniki prav delajo, ker se morejo edino na ta način prepričati o katoliški veri svojih župljanov.

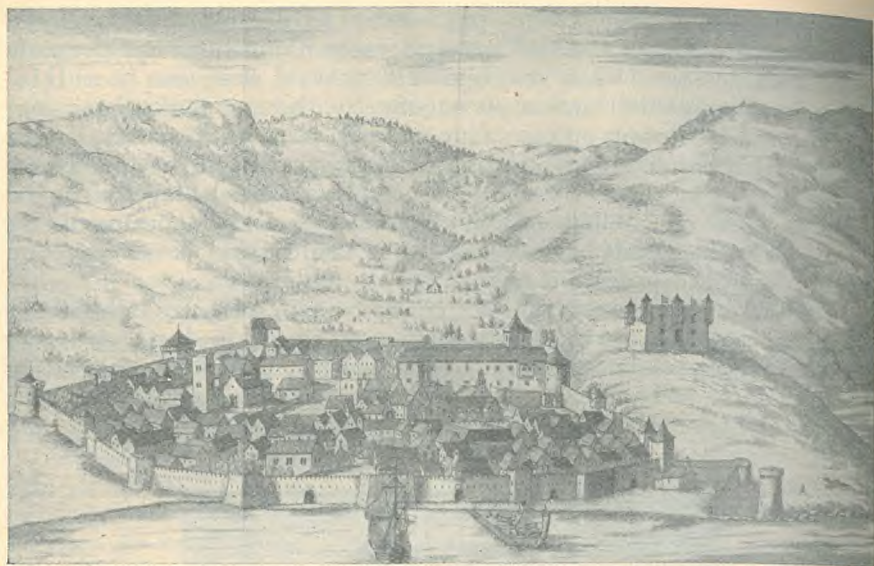
O uspehu svojega dela je poročal Hren papežu Klemenu VIII. že po dovršeni vizitaciji na Gorenjskem leta 1601. Vesel mu piše sle-

deče: »Teško in prenevarno, pa vendar že davno zaželjeno delo, namreč reformacijo katoliške vere po vsem Kranjskem in Spodnjem Štajerskem do reke Drave sem tem rajši prevzel, ker sem proti luteranom in nepokornim ljudem po nagonu Sv. Duha mogel sukati apostolsko orožje.« Potem opisuje papežu, kako je v kratkem času enega leta sežgal izredno veliko krivoverskih knjig, pridobil katoliški veri mnogo cerkva in več kot 40.000 duš pripeljal v pravi hlev Kristusov. Že se je prenovilo obličje Ljubljane in njene cerkve, spremenilo se je tudi življenje njenih prebivalcev, ki se zdaj kažejo v vsem svojem vedenju kristjane in katoličane.

Delovanje reformacijskih komisij je vnanjo cerkveno organizacijo luteranstva po avstrijskih deželah povsod zatrla. Protestantstvo je postalo prepovedana verska ločina, ki ni imela več pravice do obstanka in je le še skrivaj životarila po gradovih, kjer je še plemstvo nekaj časa vzdrževalo evangelijske tradicije.

Bethlen Gabor, vojvoda erdeljski in madjarski upornik.

Senj.

16. Završetek verskih bojev. Izgon protestantskega plemstva. — Druga vojna z Benečani.

Delovanje reformacijskih komisij v deželah Notranje Avstrije ni le porušilo protestantske cerkvene organizacije, ampak pomenja tudi hud poraz za politično moč in veljavo deželnih stanov. Pod njihovim mogočnim okriljem se je dotlej razširjalo in krepilo luteranstvo, oblast deželnega vladarja pa vedno bolj krčila. Tožbe nadvojvoda Karola, da je knez le na papirju, niso bile prazne. Nadvojvoda Ferdinand je hkrati z vso odločnostjo obnovil veljavo deželnega vladarja in katoličanstvu pripomogel do zmage. Ko so izšli njegovi strogi odloki, so imeli stanovi le dvoje na izbiro, da se jim podvržejo ali pa prično s krvavim uporom proti svojemu vladarju. Nadvojvodov namestnik, škof Stobej, je dobro vedel, da se poslednjega ni resno bati. Luteranstvo je imelo premalo zaslombe pri nižjem ljudstvu, zato si tudi stanovi niso upali prijeti za meč. Nekatere bojne priprave v Celovcu in mali poizkusi upora na Koroškem so se razpršili, še preden je prišlo do krvavega spopada.

Vendar se luteransko plemstvo tudi po usodnih dogodkih l. 1601 ni popolnoma vdalo, ampak porabilo vsako priložnost, da znova za-

hteva od nadvojvoda preklic verskih odlokov in svobodo za evangelijsko veroizpoved.

Prva taka prilika se jim je nudila, ko se je ponesrečilo vojno podjetje za osvoboditev trdnjave Kaniže iz turških rok. — Kaniža je veljala dolgo časa za branik notranje-avstrijskih dežel proti Turkom, a je prešla 20. oktobra 1600 Turkom v roke, kar je povzročilo silen strah med prebivalci Štajerske, Koroške in Kranjske. Ferdinand je zbral precej močno armado, okoli 29.000 pešcev in 8500 konjnikov. Bile so deloma domače, deloma tuje čete. Nadvojvoda sam je šel pred trdnjavo, katero je branil pogumni paša Hasan s 1800 možmi. Toda nesloga poveljnikov in izredno slabo vreme sta preprečili vsak uspeh. Glavni naskok dne 18. oktobra 1601 se je popolnoma ponesrečil. Po dveh mesecih brezuspešnega obleganja se je moral Ferdinand vrniti domov in pustiti v rokah sovražnikov mnogo oblegovalnega orožja, kanonov, pušk in 6000 ranjenih ali bolnih vojakov. — Posledica ponesrečenega bojnega podjetja proti Kaniži so bili v prihodnjem letu hudi navalni Turkov, ki so opustošili vse obmejne ogrske pokrajine do Radgone in Cmureka.

Protestanti so takoj proglasili te nesrečne dogodke za kazen božjo, ker se zatira čisti evangelijski. Plemstvo se je shajalo in posvetovalo, kako bi predikante zopet poklicali v deželo. Nadvojvodu so pošiljali dopise s prošnjami in grožnjami, naj jim prijenja z ozirom na nevarnost, ki deželi preti. Toda Ferdinand jim je dokazal znova svoj neomahljivi sklep s tem, da je ukazal prijeti predikanta Pavla Odoncija, ki je bival na gradu Waldstein tri milje nad Gradcem, in ga poslal v Trst na galejo. V Senožečah se je sicer posrečilo ujetniku pobegniti, toda stanovni so spoznali iz tega dogodka, da nadvojvoda nikakor ne misli na prijenljivost. V istem letu (1602) je izšel 12. septembra nov »generalni dekret«, da se morajo krivoverski predikanti kot zavedni uporniki proti vladarjevi oblasti in rušilci javnega miru, z učitelji in njihovimi pomočniki vred, za vedno iztirati iz vseh njegovih dežel in jim nihče ne sme dati zavetja. Tudi vsi podložniki, ki še niso prestopili v katoliško cerkev, razen »deželanov«, se morajo v šestih tednih priznati za katoličane ali pa se izseliti. Katoliški župniki morajo paziti na to, da se ta ukaz izvrši, in o izvršitvi poročati na vlado.

Od tedaj si noben predikant ali luteranski učitelj ni upal več trajno bivati v deželi. Toda protestanti so se zdaj izognili nadvojvodovim ukazom s tem, da so pričeli mnogoštevilno obiskovati evangelijsko božjo službo v obmejnih krajih Ogrske in Spodnje Avstrije, tja nosili svoje otroke h krstu, se obhajali in poročali. Zato je izšel v juliju 1603 nov odlok, ki je tako kmetom in meščanom, kakor tudi plemičem prepovedal hoditi k verskim vajam izven dežele, sicer bodo kaznovani z globo 15 mark zlata.

Ta prepoved je luteransko gospodo posebno zato razburila, ker nadvojvoda ni za njo priznal nikake izjeme, ampak ji enako prepovedal uhajati iz dežele, kakor meščanom in kmetom. Stanovi vseh treh dežel so se takoj dogovorili o skupni pismeni vlogi na vladarja, katero je podpisalo 87 štajerskih, 79 koroških in 69 kranjskih ple-

mičev. V njej se pritožujejo, da novi odlok krši njihove pravice, ko imajo vendar zagotovilo, da se noben plemič ne bode obtežil v svoji vesti, in poudarjajo, da se ne morejo pokoriti katoliškim župnikom. Slednjič spominjajo nadvojvoda na svoje zasluge in groze z izseljevanjem. »Prejasni knez naj premisli, če je ob sedanji nevarnosti, ki preti domovini, želeti, da najodličnejša vojna moč, plemstvo s svojim spremstvom, odide iz dežele.« Zato naj dovoli svobodo veroizpovedi, prekliča zadnji ukaz in varuje svoboščine deželanov.

Veliko število podpisanih plemičev in grožnja z izselitvijo je napravila na Ferdinanda precej vtiska, tembolj ker so mu tudi nekateri njegovih svetovalcev prigovarjali, naj z drugoverci nikar preveč strogo ne ravna, ker bi se dežele zelo oslabile, ako se izseli mogočno plemstvo. Nadvojvoda je poslal vlogo papežu v Rim in ga naprosil sveta, hkrati je vprašal tudi svojega namestnika in svetovalca Stobeja, kaj naj bi deželanom odgovoril. Škof Stobej mu je odgovoril z obsežno in dobro utemeljeno spomenico, v kateri ga je spodbujal na vztrajnost pri začetem reformacijskem delu. »Kar se tiče izseljevanja, s katerim plemiči groze, naj jih le pusti oditi, da celó sili naj jih k temu. Potem se bode šele cilj reformacije popolnoma dosegel, ako se bodo pridružili katoliški cerkvi ali pa odšli iz dežele.« Vendar zelo dvomi, da bi jih mnogo hotelo zaradi Lutrovih sanjarij ukloniti svobodni tilnik pod tuji jarem. Slični nasveti so prišli iz Rima.

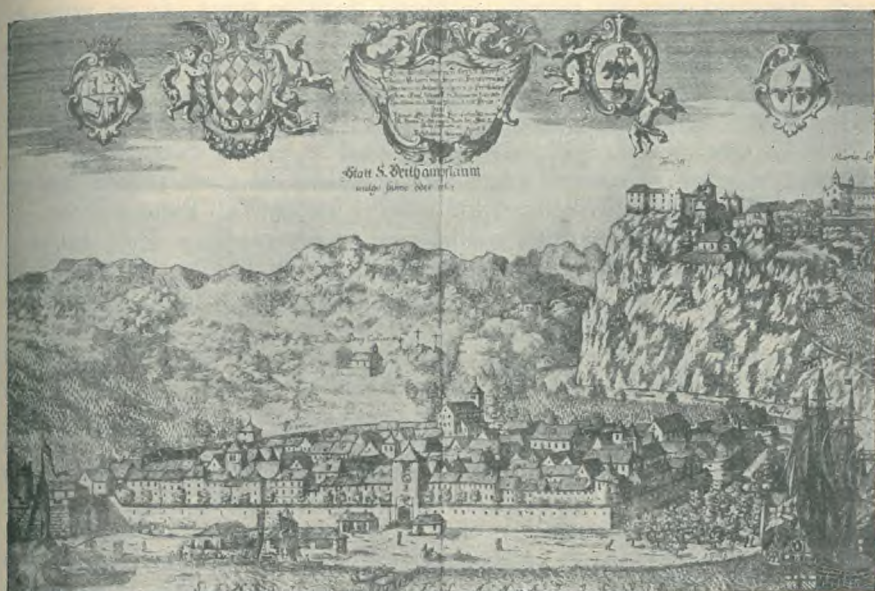
Nadvojvodova »resolucija« z dne 26. junija 1604 je pričala, da opomini na vztrajnost niso bili zaman. Strogo je grajal nepokorščino deželanov in izjavil, da svojih ukazov ne more preklicati. Sicer pa je vsakemu dano na izbiro, da se ukloni njegovim poveljem ali pa zapusti njegove dežele.

Resnost vladarjevih besed je voditeljje luteranov tako prevzela, da so še tisto leto sklicali nov shod vseh evangeljskih deželanov v mesecu septembru, kjer so sestavili na Ferdinanda novo prošnjo, pa z istim uspehom, kakor prejšnje. Grožnje, da se izselijo, niso spolnili, pač pa so pri naslednjih dveh deželnih zborih (1605 in 1606) zopet poprijeli za staro orožje in žugali, da odreko deželnemu knezu vse davke in deželne doklade za obrambo Hrvatske krajine. Ferdinand je bil neomahljiv, ker je vedel, da se večina plemstva ne bo dala pridobiti za tak sklep, ki bi pomenjal izdajstvo domovine.

Ko so luteranski plemiči spoznali, da sami ne opravijo pri nadvojvodu ničesar, so začeli iskati zaslombe in pomoči pri vnanjih dvorih in knezih. Leta 1604 je šlo stanovsko plemstvo k volilnemu knezu Kristijanu II. na Saksonsko, Filipu Ludoviku v Pfalco in k vojvodu Frideriku Virtemberškemu s prošnjo, naj posredujejo pri cesarju Rudolfu II., da vpliva na nadvojvoda Ferdinanda in ga pregovori, naj milejše postopa proti luteranom. Naprošeni protestantski knezi so sicer sestavili pismeno vlogo na cesarja, pa ta ni storil ničesar, kar bi spremenilo Ferdinandovo ravnanje.

Živahnije gibanje je nastalo med avstrijskimi protestanti, ko se je leta 1608 osonovala v mestu Ahausen zveza nemških protestantskih knezov, takozvana »unija«. Hitro so se razširile po naših de-

želah govornice, da se bode povsod kmalu obnovila verska svoboda. In ko je naslednje leto (1609) kralj Matija dovolil stanovom Spodnje in Zgornje Avstrije, cesar Rudolf pa češkim protestantom svobodo veroizpovedi, so mislili tudi plemiči Notranje Avstrije, da je napočil ugoden trenotek za obnovo njihovih verskih zahtev. Meseca julija 1609 so vložili gospodje in vitezi vseh treh dežel ponovno prošnjo na nadvojvoda, v kateri se sklicujejo na svojo zvestobo in pokorščino in poudarjajo, da jih je le skrb za svoje zveličanje prignala do tega koraka. Ko Ferdinand ni takoj odgovoril, so iskali pomoči tudi

Reka.

pri Ogrih, pri Avstrijcih in pri samem cesarju. Pa vsa ta snubljenja so bila zaman. Dne 8. decembra je izdal nadvojvoda svojo »resolucijo«, v kateri »kratko in jasno enkrat za vselej izjavlja, da je raje pripravljen žrtvovati vse, kar je od božje milosti prejel, kakor pa odstopiti od svojega mnenja, ki ga je že opetovano izrazil«. Zaradi spomenice, ki so jo plemiči poslali ogrskim stanovom, jih je še posebno pokaral, ker so v njej desetkrat zakrivali razžaljenje veličanstva in je napovedal krivcem hudo kazen. Stanovi so se hiteli opravičevati in zagrožena kazen je tudi res izostala, toda opustili so tudi vse daljnje poizkuse, da bi pridobili versko svobodo.

Zdaj je bil mir skoraj osem let. Vzdrnilo jih je zopet leto 1618, ko je izbruhnil na Češkem krvavi upor, ki je pomenjal začetek tridesetletne vojske. Vojvoda Kristijan II. iz Anhalta, ki je bil takrat duša protestantske »unije« in vodil boj proti habsburški hiši, je živahno dopisoval z voditelji protestantov v Notranji Avstriji in se ob

izbruhu vojske zanašal na njihovo pomoč. V začetku leta 1619 mu je pisal njegov zaupnik iz Prage: »Štajerska in Koroška sta sklenili, da zahtevata versko svobodo. Čehi jih pismeno spodbujajo in avstrijski stanovi jim pomagajo.« Deželam nadvojvoda Ferdinand, ki je prav takrat dosegel nemško cesarsko krono, je grozila nevarnost posebno zaradi tega, ker je marširal proti njim kot zaveznik upornih Čehov Bethlen Gabor, ki je hotel luteranstvu in kalvinstvu na Ogrskem pripomoči do zmage. Ko je leta 1619 naznanil svoj prihod, je tudi dostavil, da hoče poslati nekatere čete na Štajersko, Koroško in Kranjsko. Agenti protestantske »unije« so poročali, da bodo štajerski stanovi odprli Bethlenu deželne meje. Že je vojvoda Kristijan hotel Štajerce javno pozvati na zvezo proti habsburški hiši in zopet poslati predikante v Notranjo Avstrijo, ko je bitka pri Beli gori, kjer so podlegli češki uporniki, uničila zadnje upe avstrijskega luteranskega plemstva.

Med tem, ko nadvojvoda Ferdinand v prvih dveh desetletjih 17. veka ničesar ni ukrenil proti evangelijskim gospodom in vitezom, pa je vodil hud boj proti njim ljubljanski knezoškof Tomaž Hren.

Razmere v kranjskem deželnem zboru so se leta 1601 izdatno spremenile, ker so po izvedeni protireformaciji kot zastopniki mest in trgov prišli le katoličani v zbornico, ki so v verskih vprašanjih stali na strani cerkvenih prelatov. Osnovala se je precej močna katoliška stranka, ki je vedno odločneje nastopala proti luteranskim plemičem. — Že leta 1601 so vložili katoličani sledečo spomenico, ki je grajala gospodarstvo deželnih stanov: Iz deželnih dohodkov, h katerim so prispevali velik del katoliške cerkve in samostani, so plačevali stanovi superintendente, predikante, učitelje in tiskarje in potrošili v 30 letih le za Primoža Trubarja okoli 7000 gld. Zaman so katoliški stanovi ugovarjali takim stroškom, ki za splošno deželno blaginjo niso potrebni, in zahtevali, da se volita v odbor poleg dveh protestantov tudi dva katoličana. Enako so plačevali iz deželne blagajne poslanstva v verskih zadevah in celó posameznim protestantskim plemičem podarili do 10.000 gld. Vsi ugovori in opomini katoliških stanov so bili zaman. Mnogo let so se volili le evangelijski za deželne odbornike in davkarje, zato naj pridejo sedaj katoličani na vrsto za ta mesta, da bodo mogli vpeljati boljše gospodarstvo in poplačati dolgove, ki obtežujejo deželo. — Spomenica za enkrat ni imela uspeha, vendar je sklenil deželni odbor že prihodnje leto, da se v odbor volita po dva katoliška in dva evangelijska plemiča. Škof Hren je tudi dosegel, da so mesto odpravljenih pleterskih kartuzijanov smeli jezuitje kot njihovi nasledniki v posesti samostana poslati enega zastopnika v deželni zbor.

Ker so bili odposlanci mest in trgov zdaj glavna opora katoliške stranke, zato se je škof Hren s posebno vnemo potegoval za njihove pravice, tembolj ker je bil tudi sam meščanski sin. Ko je hotelo plemstvo mestne in trške zastopnike omalovaževati, jih preziralo pri glasovanju v deželnem zboru in odsekih in ni hotelo za beleževati njihovih glasov v zapisniku, je sestavil Hren leta 1604 vzajemno z vicedomom Filipom Kobencljem obsežno pritožbo na

nadvojvoda, v kateri se je krepko potegnil tudi za trgovske in obrtne koristi mest in trgov.

Najprej škof omenja kmetško trgovino (Gäuhandel), ki je v veliko škodo mestom in trgom. Njihovi zastopniki so na mnogih deželnih zborih zahtevali, da se odpravi, toda mogočni gospodje pl. Turn so to zabranili. Šele po katoliški reformaciji je doseglo prej razcepljeno meščanstvo z združenimi močmi, da je nadvojvoda odpravil trgovino po kmetih. Sedaj pa deželani ovirajo izvršitev te naredbe in ne puste, da bi se razglasila po njih sodiščih, svojim podložnikom pa dovoljujejo trgovati. Zato propadajo mesta in trgi, kar se je opazilo pri reformaciji zlasti na Dolenjskem, v Novem mestu, Višnji gori, Metliki, Kostanjevici, Mokronogu, Črnomlju, Žužemberku. Včasih polovica mesta stoji prazna in brez stanovalcev. Druge hiše in utrdbe razpadajo in se rušijo, ker so mesta navezana edino na trgovino. Zato je treba trgovanje po kmetih popolnoma odpraviti. — Pa tudi kupčijo s surovim in neobdelanim železom je treba prepustiti mestom in gledati na to, da kladva in fužine, zlasti Buccelinijeve na Jesenicah, svoje železnine ne izvažajo same iz dežele, ampak jo spravljajo v Ljubljano ali druga mesta in tu prodajajo. Mesta se v svoji edini življenjski stroki ne smejo zapostavljati tujcem. — Dalje zahteva spomenica izboljšanje trgovskih cest in prelazov, varstvo meščanskega imetja pri rubežni zaradi davkov in meščanskih pravic v deželnem zboru, ki jih plemstvo svojevoljno omejuje. Pred reformacijo so dobili meščani večkrat stanovske službe, n. pr. davkarja, ki se jim že dolgo odrekajo. To pravico zahtevajo meščani in tržani nazaj.

Stanovi so škofu Hrenu to pritožbo silno zamerili. Posebno jih je zadelo v živo, ko je v njej omenil tudi njihovega nasilnega postopanja ob času protireformacije v Loki in na Bledu, ki je bilo naperjeno proti deželnemu knezu.

Položaj se je še poostril, ko je reformacijska komisija začela strogo terjati povračilo nekdanjih cerkvenih posestev. Postavila se je na cerkvenopravno stališče, da se cerkveno zemljišče ne more veljavno niti prodati, niti zastaviti brez dovoljenja višje cerkvene oblasti. Tem manj se morejo lastniki sklicevati le na dolgotrajno mirno posest. V dobi luteranstva je prešlo mnogo cerkvenih posestev v roke svetne gospode, katera vsa je sedaj reformacijska komisija terjala nazaj in nalagala njih posestnikom denarne globe. Prizadeti plemiči so bili radi tega zelo razburjeni in se pritožili pri nadvojvodu, češ, da jim komisija krati pravice, ker spadajo tožbe o plemiških posestvih pred plemiško sodišče (1605). Dasiravno je nadvojvoda njih ugovor zavrnil, se je vendar še stvar pletla naprej v deželnem zboru in raznih odsekih. Vse pritožbe, kar so jih imeli zoper škofa Hrena, so zdaj spravili na dan. Predsednik deželnih odbornikov baron Herbart Turjaški mu je očital, da se je nedavno v Kranju izjavil vpricho mnogih oseb: prej noče položiti glave k počitku, da bodo vsi lutrovski gospodje in vitezi pregnani iz dežele, kar se bode zgodilo že v treh mesecih. Tudi je spravil v razgovor Hrenovo spomenico v zadevi mest in trgov, ki je očitala stanovom veleizdajske namere. Ker stanovi s pritožbami pri vladarju niso nič opravili, so

se maščevali nad škofom s tem, da so ga izključili iz sej deželnega zbora za toliko časa, dokler jim ne da zadoščenja. Šele nadvojvoda je spor poravnal (1608).

Hren je dobro vedel, da so plemiči še vedno močna opora luteranstvu v deželi, in da je delo le na pol storjeno, ako se ta zadnja evangelijska postojanka ne preмага. O tem ga je dovolj poučil počasni napredek katoliškega verskega življenja v nekaterih krajih in med odličnejšimi sloji prebivalstva. Iz zapisnikov in poročil reformacijske komisije posnamemo, da so imeli mnogi evangelijski plemiči na svojih gradovih vzgojitelje, ki so bili izšolani predikanti in opravljali to službo pri grajski družini, kakor so nekateri oskrbniki (Pfleger) isto službo vršili pri podložnih kmetih. Pa tudi vnanji pridigarji so prihajali v deželo. Predikant Ivan Dax, nekdanj učitelj v Kranju, je leta 1609 bival pri Juriju Gušiču na Poganicah, hodil od tod k drugim protestantskim plemičem in obiskaval po noči celo mesto Kranj. Mihael Verbec, katerega so bili pred leti pregnali iz Toplic pri Novem mestu, je bival stalno na zemljišču grofov Zrinjskih pri Metliki. Od tod je napravljaval vsako leto daljša ali krajša potovanja po vsem Dolenjskem in prirejal po gradovih bogoslužne shode. Z Ogrskega in Medjimurja so prihajali pridigarji ne le v obmejne pokrajine, temveč celo na Koroško. Med deželnimi uradniki in uslužbenci je bilo še vedno precej luteranov. Ko je Hren zahteval njih izgon, so jih stanovi ščitili s tem, da so jim podelili deželno plemstvo. Tudi med grajskimi pisarji in oskrbniki še tu in tam nahajamo privrženca nove vere. — Vendar je tudi med plemstvom katoliška vera počasi pridobivala vedno več tal. Leto za letom sta pošiljala škof Hren in patriarh Francišek Barbaro zapisnike spreobrnjenecv v Rim. Leta 1616 piše Hren papežu Pavlu V. sledeče: »Le še nekatere odlične osebe, katerim se je bila dovolila svoboda veroizpovedi, priznavajo luteransko vero, pa tudi od teh sem v kratkem času 12 privedel nazaj v naročje katoliške cerkve in upanje je, da se bodo tudi drugi spreobrnil, ker vedno občujejo s katoličani. Ves mestni magistrat ljubljanski, vsi mestni in deželni uradniki priznavajo katoliško vero; nikdo ne more več ostati v službi in tudi ne v deželi, kdor ne dokaže z listki opravljene velikonočne spovedi in sv. obhajila, da je katoličan.« Veliko zgledovanja je napravila l. 1625 spreobrnitev deželnega maršala Teodorika pl. Turjaškega. Največji vpliv so imeli na mišljenje plemstva jezuiti. Mladi plemiški naraščaj, ki se je vzgojeval v njihovih šolah, je postal katoliški, ne da bi mu bilo treba še posebej prigovarjati. Po otrokih pa so našli jezuiti pot tudi do src staršev. Zato se ni čuditi, ako je pripadal ok. l. 1628 že velik del plemstva katoliški veri.

Veliki uspehi, ki so jih dosegli cesarski poveljniki v tridesetletni vojski, Tillyjeve in Wallensteinove zmage, so omogočile Ferdinandu, da je zastavil sekiro na korenino luteranstva, od koder je nekdanj vzklilo in se razvilo v močno drevo in od koder so še vedno poganjale nove mladike. 1. avg. 1628 se je objavil odlok cesarja Ferdinanda, ki je zapovedal vsem nekatoliškim plemičem zapustiti njegove dedne dežele.

Že leto prej se je bila ustanovila nova reformacijska komisija, ki je imela paziti na življenje duhovništva in ljudstva. Župani, sodniki,

pisarji, ki niso bili dobri katoličani, so se imeli odstaviti, nekatoliški deželni uslužbenci in učitelji naj bi izgubili svoje službe. Župniki naj pazijo, kako se župljani drže postov, kako posvečujejo praznike in obiskujejo cerkev. Krivoverske knjige naj se poberejo, vendar ne sežgo, temveč izročé vseučilišču v Gradcu ali pa jezuitskemu kolegiju. Svetna oblast naj komisiji pomaga, da se njeni odloki izvrše.

Nova komisija je imela pomesti zadnje ostanke luteranstva, a hkrati je imel tudi privilegirano plemstvo zadeti usodni udarec. — V omenjenem odloku z dne 1. avgusta našteva cesar Ferdinand najprej, kaj je že vse storil proti luteranstvu. Vsi njegovi odloki so se milo izvrševali, ker je vedno upal, da bode plemstvo zopet krenilo na pot svojih prednikov, se povrnilo h katoliški veri in tako obnovilo cerkveno edinost v deželi. Marsikje je sicer seme vzknilo, drugod pa je padlo na peščena tla. Ker ima deželni knez dolžnost, da zatira v svojih deželah verske zmote in pospešuje starodavno, edino zveličavno katoliško vero, mora skrbeti, da tudi člani starih plemiških družin, ki so se vedno odlikovali s svojo zvestobo, ne trpe škode na svojih dušah. Zato mora tudi te rodbine pritegniti verski reformaciji, katero je odredil. — Slednjič do-

loča rok enega leta, v katerem se morajo povrnti v katoliško cerkev. Kdor bi tega ne hotel storiti, ne sme več dalje v cesarjevih dednih deželah prebivati in tamkaj imeti svoja posestva, temveč jih mora izročiti katoliškemu pooblaščenču, da jih pozneje proda. Ako bi tudi ta ne mogel najti kupca, jih bode vlada prodala na dražbi. Izvzeta so le fidejkomisna posestva, od katerih ostane izseljencem užitek. Zaradi zaslug, ki si jih je plemstvo pridobilo za cesarsko hišo, in večkrat izkazane zvestobe jim cesar popusti plačevanje »desetega vinarja«.

Odločilni korak je bil storjen. S trobentanjem in bobnanjem so razglasili cesarski odlok po vseh krajih, z vseh prižnic so ga

Adam Graf von Trautmannsdorff⁹³
Grof Adam Trautmannsdorf, cesarski vrhovni poveljnik v beneški vojni.

oznanili ljudstvu. Bil je strog odlok, a potreben, ako je hotel Ferdinand reformacijsko delo, ki ga je bil pred 30 leti pričel, z uspehom završiti. — Koliko plemiških rodbin je izpolnilo njegovo željo in se še v zadnjem letu oklenilo katoliške vere, nam ni znano. Vemo pa, da tudi število izseljencev ni bilo majhno. Zapisniki navajajo okoli 800 oseb, ki so zapustile notranjeavstrijske dežele in se izselile deloma na Nemško, deloma na Češko ali Ogrsko. Med njimi so bile stare plemiške rodbine štajerske, koroške in kranjske, kakor Dietrichstein, Eggenberg, Herberstein, Herbersdorf, Hohenwart, Khevenhüller, Lamberg, Liechtenstein, Stubenberg, Turn, Trautmannsdorf, Schärferberg, Windischgrätz na Štajerskem; Aichelburg, Keutschach, Khevenhüller, Mandorf, Rambschüssel, Seenuss, Zach na Koroškem; Egg, Gall, Lamberg, Paradeiser, Pečovič, Aichelburg, Apfalter, Mordax, Moscon, Rauber, Schwab, Tschernembl na Kranjskem. Mnogo se jih je naselilo v Nürnbergu, drugi so šli v Avgzburg, Regensburg, Ulm, ali Lindau. Še danes je videti na pokopališču sv. Janeza in v cerkvi sv. Jerneja pri Nürnbergu mnogo grobnih napisov in grbov nekdanjih avstrijskih izseljencev.

Z izselitvijo protestantskega plemstva so se končali verski boji, končalo pa tudi stoletno nasprotstvo med vladarjem in stanovni. Poslej se stanovska samozavest nikdar več ne pojavlja s toliko silo, kakor v dobi reformacije. Že l. 1629 ne nahajamo niti v kranjskem, niti v štajerskem ali koroškem deželnem zboru odločne opozicije proti vladnim zahtevam. Na mesto vlade plemiških deželnih stanov je stopil državni absolutizem.

* * *

Med tem ko so se na Ogrskem, Češkem in Nemškem pripravljali hudi verski boji, ki so žugali potegniti za seboj tudi avstrijske dežele, je moral nadvojvoda Ferdinand braniti svoje postojanke ob Adriji proti sosednim Benečanom. Iz dolgotrajnega nasprotstva med Avstrijo in beneško republiko, ki se je že dolgo časa pojavljalo v Furlaniji in ob adrijanski obali, se je brez posebne napovedi razvila druga vojna z Benečani, ki je trajala približno dve leti (1615—1617) in posebno hudo zadela naše južne pokrajine.

Pravi vzrok vojni je bila gospodljivost Benečanov, ki so hoteli biti na Jadranskem morju neomejeni vladarji in Habsburžane popolnoma izriniti iz Italije. Bližnji povod sovražnostim pa so dali senjski Uskoki, veden strah Turkov in Benečanov na suhem, kakor na morju. — Omenili smo že, da je bil Senj močna trdnjava Vojaške krajine in važna opora za vojne pohode proti Turkom. Uskoki, ki so bili tam naseljeni od začetka 16. stoletja, so bili vedno pripravljani za boj in vojne pohode. Tudi avstrijski vladarji v Gradcu so delali drzni roparji mnogo preglavice, ker se niso hoteli ukloniti njenim zapovedim in so se celó očitno uprli svojim poveljnikom. Ko je leta 1601 nadvojvoda Ferdinand svojega komisarja Jožefa pl. Rabatta poslal v Senj, da jih kaznuje zaradi pomorskih napadov na Benečane, so ga razdraženi Uskoki umorili. Vzlic takim zločinom je avstrijska vlada vendar čuvala svoje bojevite graničarje, ker so ji bili na suhem za

mejno stražo proti Turkom, na morju pa so bile njihove hitre in oborožene ladje takrat skoraj edina avstrijska vojna mornarica. Prav iz teh razlogov so bili Uskoki zelo neljubi sosedje Benečanom, ki so hoteli gospodovati nad vso Adrijo, prilaščevali le sebi pravico do oboroženih ladij (galej) in svojevoljno določali plovo po morju.

Medsebojne praske so bile v tem položaju neizogibne. Uskoki tudi niso opustili nobene priložnosti, da napravijo Benečanom kako škodo in se okoristijo z njihovim blagom. Leta 1611 je uskoški poglavar Jurij Daničič ulovil v Baški na otoku Krku beneškega providurja (upravitelja) Jeronima Marcela in ga odpeljal s seboj v Senj kot ujetnika, da bi dobil zanj bogato odkupnino. Od tega časa so se začeli znova hudi medsebojni napadi in vsaka stranka je gledala, da napravi drugi čim več škode. V grofiji pazinski in na Krasu so Benečani požgali čez 226 hiš, pokončali setev, posekali drevje in vinograde, dasiravno se ti prebivalci niso nikdar družili s Senjani. Zaradi tega so sporočili deželni stanovi goriški že koncem avgusta 1612 nadvojvodu, da je nujno potrebno pripraviti se za boj. Tožili so, da goriški prebivalci ne smejo nositi orožja, med tem ko so se Benečani z njim dobro preskrbeli, v mesta in trge pa spravili mnogo streliva, hrane in močne posadke. Tržaško starešinstvo je poslalo v Gradec pritožbe, da so Benečani ugrabili njihovo ladjo, ki je vozila olje iz Apulije v Koper, in jim zabranili dovoz soli. Moščence so se komaj ubranile beneškemu napadu. Povsod se zbira beneška vojska, zato je treba tudi Trst pripraviti za obrambo. Celó zastopniki kranjskih stanov so izdali poziv za vojno, vendar so se imeli za poslabe, da bi sami premagali Benečane, ki so vdrli na Notranjsko, požgali graščino Prem in razbili kmetske čete, ki so se jim bile postavile v bran.

Nadvojvoda Ferdinand je skušal vojno preprečiti. Poslal je v Benetke reškega stotnika Štefana de Rovere kot svojega pooblaščenca, da se pogaja z republiko, v Senj pa dva komisarja, barona Jurija Kisla in barona Turjaškega, ki sta imela osvoboditi ujetega providurja Marcela in kaznovati Senjane. Okoli 100 Uskokov z ženami in otroki so pregnali iz mesta, ki so se morali naseliti deloma v Selcih, deloma v Crikvenici. Vendar te odredbe niso mogle pomiriti beneške republike, ki se je slej ko prej pripravljala za vojno. Nov dogodek je nenadoma položaj poostril. Meseca junija 1613 so napravili Uskoki na 12 ladjah pohod preko Dalmacije na turško ozemlje. Pri otoku Hvaru zadenejo na ravno toliko beneških ladij z albansko posadko. Naenkrat se spopadejo in začel se je krvav boj, ki je trajal do pozne noči. V tem boju so osvojili Benečani dve uskoški ladji, okoli 60 Uskokov je bilo pobitih, med njimi njihov poveljnik Nikolaj Hreljanovič, drugim se je posrečilo zbežati v Senj. Seveda so zdaj Senjani komaj čakali, da se maščujejo nad Benečani. Prilika se jim je kmalu nudila. Po nekem vohunu so izvedeli, da se je usidrala v mandrinski luki na otoku Paču velika beneška galeja pod poveljstvom patricija Krištofa Veniera. Nato se je skrilo veliko število Uskokov za breg, ki je obdajal luko, med tem ko so drugi na šestih ladjah pluli proti Paču. Z dveh strani so udarili na ladjo, si jo osvojili

in oplenili, pomorščake in častnike pa pobili. Poveljnika Veniera so pripeljali živega blizu Senja, kjer so ga spravili na suho in obglavili. — Vest o tem groznem dogodku je Benečane silno razburila. V senatu (starešinstvu) so mnogi takoj zahtevali vojno proti Avstrijcem; zmernejši člani pa so svetovali, naj se zahteva na graškem dvoru najprej stroga kazen za zločince; ako bi se nadvojvoda branil izvršiti vse njihove zahteve, naj se mu zapreti z vojno.

Vojne priprave so se nadaljevale na obeh straneh, enako tudi obmejni prepiri in spopadi. Zaman je skušal nadvojvoda Ferdinand pomirjevati. V Benetkah se je že davno zasnoval načrt, naj bi bila Soča naravna meja beneške zemlje. Razširjali so tudi trditev, da je Avstrija nesposobna braniti svojo obal pred zunanji sovražniki in da more to storiti le beneška republika. Avstrija bi storila najpametnejše, ako bi prodala Benečanom Goriško z Istro, Trstom in Senjem. Ker pa Avstrija tega ni hotela storiti, so uhajali Benečani s silo v te kraje in nadlegovali avstrijske podložnike.

V jeseni leta 1615 so sovražnosti očitno izbruhnile, ne da bi ena država drugi napovedala vojsko. Ferdinand je imenoval za poveljnika svojih čet grofa Adama Trautmannsdorfa, ki je bil nedavno iz luteranstva prestopil v katoliško cerkev. Temu je zapovedal, naj popravi vse obmejne trdnjave in naj skliče po potrebi deželno brambo iz Koroške, Kranjske in Goriške, vendar naj nikar ne napada, ampak se le brani. — Beneška republika je iskala zaveznikov na Angleškem, Nizozemskem, Francoskem in v Švici, kar dovolj priča, da ni šlo le za obrambo proti uskoškimi napadom, temveč za višje cilje. V trdnjavi Palma se je zbralo 12.000 pešcev in 2000 konjikov. Za poveljnika je bil izbran Peter Barberigo z naslovom »providur« (proveditore, oskrbnik), kateremu je bil prideljen kot svetovalc Pompej Giustiniani, ki je dejansko vodil vsa vojna podjetja.

Dne 17. decembra so Benečani osvojili bogati Kormin in kmalu potem Medejo. Najbogatejše prebivalce so poslali v Padovo, druge so prisilili k pokorščini. Drugi dan je osvojil Giustiniani Akvilejo in bližnja mesta z goro Medea. Ločniške soteske na reki Soči, kjer je vodila cesta na Furlansko in Laško, se ni upal napasti, ker je bila dobro zasedena. Vendar so se Benečani polastili okoli 60 krajev na desnem bregu Soče, ker sta poleg Gradiške in ene vasi le dve trdnjavi ostali v avstrijski oblasti. V Gradiški je bilo 900 mož posadke, ki so pozdravili sovražnike s strelom.

Po vseh krajih ob spodnji Soči so Benečani strašno gospodarili, vasi razrušili, duhovnike pregnali in cerkve oplenili.

Ob istem času je prispela beneška mornarica s tremi galejami, 36 manjšimi ladjami in 2000 vojaki pred Lovrano. Poveljnik je pozval prebivalce, da se izselijo, ker se mora mesto na povelje beneške republike do tal razdejati. Nato vdere vojska v mesto, ga opleni in zažge. Enako se je zgodilo z avguštinsko opatijo sv. Jakoba in z Moščenicami.

Vendar je ostalo glavno pozorišče vojske tudi poslej v pokrajini ob dolnji Soči in valovitih goriških Brdih vzhodno od nje.

Ko so Benečani zasedli kraje v ravnini, so se pripravljali, da osvoje tudi Brda in odrežejo Avstrijcem dovoz v Gradiško. Sredi zime in ob nenavadnem snegu je Giustiniani 14. januarja 1616 zasedel Dobravo, kjer so njegovi vojaki v kletih plemenitih Colloredo zaplenili mnogo sodov finega vina. Med tem ko je del beneških čet rušil Dobravo, drugi del pa se pripravljal, da odpelje plen v Kormin, so jih napadli slovenski kmetje iz okolice in jih večinoma potolkli. Ostali so hitro razmetali napravljene okope in se umaknili. Tudi napad na Št. Martin in Vipolže se je radi močnega deževja ponesrečil. — Drugi beneški vpad se je izvršil iz Čedada proti Tolminskemu. Poveljnik Hektor Savorgnano je hotel zasesti Kobarid in je menil, da bode pri tem podjetju imel opraviti kvečjemuz domačimi slovenskimi kmeti. Pa ko se je približal skozi gorsko dolino proti Soči, je zadel na oborožene pešce in četo valonskih konjnikov. Sneg in led sta napravila vsa pota spolzka, tako da so bila vsa daljnja podjetja brezuspešna. Benečani so se morali vrniti v Čedad, ne da bi bili kaj dosegli.

Ob istem času je prišel v Gorico general Trautmansdorf z lepo vojsko, katero so bile poslale notranjeavstrijske dežele na pomoč. Dobil je povelje, da se omeji na obrambo in varuje zlasti Gradiško in Gorico. V Gorici je takrat

poveljeval grof Volk Frankopan s Trsata, v Gradiški pa Frankol, ki je bil že znan iz turških bojev in od obrambe Trsta kot pravi junak. Trautmansdorf je dal hitro utrditi višine nad Podgoro in Zdravščino. Prvo je ščitila trdnjavica »Sv. Trojica«, drugo pa »Zvezda«. V Gradiški je imel zbrati Frankol čim največ čet in jo braniti z vsemi silami. Žal, da mu je bila njegova drznost kmalu v pogubo. Komaj, da je zbral nekaj čet, že se je postavil 30. januarja Benečanom pred mestom nasproti. Sovražniki so navidez bežali in ga izvabili za seboj. Komaj pa je bil s svojo četo na prostem polju, so ga obkolili in potolkli. Frankol sam in 200 njegovih vojakov je obležalo na bojišču. — Zdaj so začeli Benečani Gradiško oblegati. Mestni stotnik je bil takrat Rihard Stras-

Don Balthasar Marradas. 35
Baltazar Maradas,
cesarski poveljnik v drugi beneški vojni.

soldo, potomec stare furlanske rodovine. Namesto Frankola pa je stopil na čelo posadki, broječi 2000 mož, Valon Ivan Perin. Strassoldo je dal mesto utrditi z velikimi nasipi in pustil le en prelaz za napade. Pri tem delu so mu radi pomagali prebivalci sami, med njimi mnogo plemenitih gospa in gospodičen iz znanih rodbin: Turn, Strassoldo, Lanthieri, Rabata. Preden se je začelo obleganje, so jih pozvali, naj radi varnosti odidejo v Gorico, toda pogumne gospe so izjavile, da hočejo ostati pri svojih možeh, z njimi deliti nevarnosti in tudi smrt. — Trdnjava je imela proti Soči majhna vrata, skozi katera so ji dohajala iz Goriče živila in pomožne čete. V obrambo teh pošiljatev je Trautmansdorf dal sezidati male trdnjavnice na hribovju med Zagrajem in Rubijo. Najvažnejša je bila trdnjavica »Zvezda« in »Sieh dich für« (»Pazi se«) nad Zdravščino, ki je vzdrževala zvezo med Avstriji in oblegano trdnjavo.

Benečani so pričeli oblegati Gradiško s 6000 pešci in 3000 konjiki. Prisilili so tudi bližnje kmete, da so jim pomagali zidati utrdbe in napravljati jarke okoli trdnjave. Dne 5. marca so jo pričeli obstreljevati iz 24 topov in skušali prodreti skozi podzemeljske rove do ozidja, da bi ga razsuli s smodnikom. Toda posadka je rove pokončala in vse napade hrabro odbila. Vrh tega je Trautmansdorf na planoti, ki se razprostira od Soče proti Fari, večkrat napadel beneške čete in jih nadlegoval posebno z nočnimi stražami. Redkokdaj so se Benečani v teh borbah držali. Njihove čete, ki so bile zbrane od vseh vetrov, neurejene in neizurjene, so se hitro plašile, tako da je sam poveljnik Giustiniani večkrat rekel: »Ljudi pač imam, toda malo vojakov.«

Radi tega tudi pri obleganju Gradiške ni bilo izdatnih uspehov. Tridnevno obstreljevanje od 25. do 28. marca je bilo zaman. Naslednji dan je Giustiniani s svojimi četami v lepem redu zapustil pokrajino. Beneški senat pa je razširjal okoli vest, da je le iz spoštovanja do katoliškega vladarja, ki je želel premirja, umaknil svoje čete izpred trdnjave.

Začela so se se znova pogajanja in posredovanja za mir, ne da bi imela kak uspeh. Benečani so med tem svojo vojsko preuredili in ji postavili na čelo nekaj novih poveljnikov. Poleg Barberiga in Giustinianija sta se pozneje v vojski posebno odlikovala Anton Priuli in Franc Erizzo. Avstrijci so se norčevali, češ, da beneški zмай dviša zdaj sedem glav iz močvirja. — Pa tudi vojska nadvojvoda Ferdinanda se je pomnožila. Španski polkovnik Baltazar Maradas je prišel s 500 konjiki, drugo četo konjikov (400) je privedel baron Florijan Bogen.

Novo vojno začno Benečani s tem, da 20. aprila napadejo Brda in pridero celó do št. Florijana. Tudi Trautmansdorf je prekoračil Sočo in napravil pri Ločniku trdne okope. Manjše bitke in praske so bile potem med Faro in Ločnikom. Toda kmalu se pojavi med beneškimi in avstrijskimi četami kužna bolezen, ki se je lotila najprej konj, potem pa ljudi. Do konca avgusta je pobrala več kot 10.000 oseb. Vojna podjetja na Goriškem so radi tega nekaj mesecev skoraj popolnoma počivala.

Med tem so se razvili obmejni boji na Koroškem. Že meseca maja je dobil stotnik Smit, Anglež po rodu, od nadvojvoda Ferdinanda povelje, da osvoji čim prej sotesko Bele pod beneško Pontebo in potem napade Humin (Gemono). To vse se je imelo zgoditi hitro in brez vsakega hrupa. Nadvojvoda sicer ni mislil od tu prodreti na Beneško, ker je imel Smit komaj 400 vojakov. Toda osvojitve Pontebe je bila važna zato, ker je tod vodila velika trgovska cesta z Laškega na Nemško. Z malo četo pešcev in konjиков napade Smit 8. avgusta nenadoma Pontebo, razprši presenečene prebivalce in zapleni v mestu nakopičeno blago nemških in laških trgovcev. A ne da bi jo hitro udaril proti Huminu, kakor mu je bilo ukazano, se je zamudil v Pontebi in jo začel utrjevati. Čez teden dni se že prikaže pred mestom beneška vojska. Dasiravno so bili Avstrijci most čez Belo podrli, vendar niso mogli odbiti sovražnika, ki je udaril čez vodo na drugi breg in jih pregnal do trdnjave sv. Roka, kjer se je začela nova borba. Pa tudi tukaj so bili Avstrijci pobiti in so morali bežati proti Naborjetu. Drugi dan so Benečani zavzeli trg Naborjet, ga oplenili in požgali. Isto se je zgodilo v naslednjih dneh v Trbižu in Žabnicah. Iz Žabnic so vdrli skozi Bartolovo sotesko v Ziljsko dolino in odgnali s tamošnjih pašnikov 900 glav živine. Ko so se vrnili, so znova oplenili Trbiž, potem se pa hitro umaknili, ker se je bližala koroška vojska pod poveljstvom barona Karola Ecka.

Ko so v beneškem taboru izvedeli, da je Ponteba zopet osvojena, je sklenil poveljnik Priuli nov napad na utrjen Kobarid. Razen domačinov je branilo ta kraj 150 nemških konjиков in blizu 1000 pešcev. Livio Puppi pridere pred Kobarid na čelu čedadske posadke in beneških Slovencev iz okolice. Hitro so Benečani z granatami zažgali hiše in obrambne plotove. Večina kraja je zgorela. Avstrijci so se še nekaj časa branili za nasipi, a ko so imeli vedno več mrtvih in so Benečani vedno hujše pritiskali, so začeli bežati skozi mestna vrata. Kar se jih ni rešilo v gore, so padli pod mečem beneških konjиков. Iz Kobarida gredo zmagoslavni Benečani proti Tolminu, a tu nalete na hud odpor pri posadki, katero je podpiralo domače prebivalstvo. Neprestano streljanje s tolminskega gradu jih je prisililo, da so se vrnili v Kobarid. Tu so se utaborili v okopih, ki so jih bili Avstrijci zapustili, in so začeli utrjevati bližnji hribec sv. Antona. Da bi Avstrijci ne mogli več dobivati pomoči s Koroškega, so razrušili predelsko cesto in most čez Sočo. Za poveljnika posadki v Kobaridu so potem postavili Lovrenca Tadinija. Druge beneške čete so se umaknile v Furlanijo.

Trautmansdorf je dobro vedel, kolika nevarnost mu preti, ako bi Benečani po osvojitvi Kobarida prodirali po Soški dolini in se združili z glavno vojsko. Zato je nujno prosil nadvojvoda Ferdinanda nove vojaške pomoči. Ferdinand sam ni imel novih čet na razpolago, a cesar Rudolf je dovolil 100 arkebuzirjev in 500 konjиков pod poveljstvom grofa Dampiera v obrambo meje.

Ujni Trautmansdorf je znal sovražniku prikriti zadrego. Pomnožil je posadke v Podgori in Fari, se potem pri Ločniku umaknil na levi breg Soče in se utaboril v ravnini okoli Gorice. Kmalu so zapustili Avstrijci tudi trdnjavo sv. Trojice, tako da so imeli na

desnem bregu le štiri utrjena mesta, namreč: Faro, Podgoro, Vipolže in Št. Martin. Benečani so se prvih treh trdnjavic hitro polastili. Težje je bilo osvojiti Št. Martin, ki je stal na strmem bregu in ga niso mogli oblegati, niti nanj streljati. Ko je poveljnik Giustiniani ogledoval pokrajino, kako bi mogel uspešno razporediti čete, ga je nenadoma zadela sovražna krogla in še isto noč je umrl v Ločniku, kamor so ga prenesli. Vkljub temu so podrli Benečani goriški most. Toda Trautmansdorf potolaži prestrašene Goričane, postavi nov most za silo, prežene sovražnika s hribov v dolino in ga tamkaj večkrat potolče. Nad Pevmo napravi trdnjavo »Bosco«, ki je branila soški most.

Z novimi močmi začno avstrijski vojskovodje spomladi leta 1617 napadati Furlanijo. Da bi se maščevali za beneško pustošenje po Brdih, ukaže Trautmansdorf tolminskemu poglavarju, naj napade bližnjo Benečijo. Tolminski glavar Gašpar Dornberg zbere 24. februarja najsrčneje prebivalce iz okolice, jim pridruži še četo vojakov, ki so se takrat nahajali v Tolminu, in se z njimi odpravi nad Čedad. Na poti požge nekaj beneških vasi in upleni mnogo živine. Toda pri mestu Čedadu samem ni mogel ničesar opraviti, zato se je kmalu vrnil nazaj na Tolminsko. Da bi se taki napadi več ne ponavljali, so ukazali Benečani, naj se sezidata med Čedadom in Kobaridom dve trdnjavici.

Namesto umrlega Giustinianija so izvolili Benečani za vojnega poveljnika Ivana Medicija, ki je pričel v marcu zopet oblegati Gradiško. Po dolgih pripravah je sklenil poizkusiti splošen naskok 1. aprila in obkoliti avstrijsko vojsko od vseh strani. Hotel je premagati Št. Florijan v Brdih, zasesti Kanal in prestriči pot, po kateri so Avstrijci dobivali podporo in hrano čez Tolminsko, dalje je nameraval napasti trdnjavo »Bosco«, prebresti Sočo in od vzhodne strani napasti trdnjavo Gradiško. Toda posrečil se mu je le napad na Št. Florijan, a dvakratni poskus, da bi prekoračil Sočo, mu je popolnoma izpodletel.

Meseca maja so dobili Benečani nanovo najete čete iz Holandije in Angleškega, dočim je Avstrijecem le malo pomoči prihajalo. Sklenili so iz tržiške okolice napasti Trautmansdorfa in si zasnovali nov načrt. Gradiško so hoteli začasno pustiti pri miru ter se polastiti levega obrežja Soče in trdnjavic na Krasu, zlasti Rubije. Ko bi bila Rubija v beneški oblasti, bi se morala kmalu podati Gradiška in za njo Gorica. Dne 1. junija se posreči Ivanu Mediciju pri Majnici prekoračiti Sočo, naslednji dan zavzeti trdnjavici sv. Martina in sv. Valentina (»Imperial«) in se utaboriti vrh Rubij. Avstrijci so se morali umakniti in začeli so staviti drugo trdnjavo v rubijskem gozdu, a pri tej priliki zadene sovražna krogla poveljnika Trautmansdorfa, ki je na mestu umrl (7. junija). Njegov naslednik je postal general Maradas. Benečani so potem skušali še v več napadih polastiti se rubijskega gozda in preko njega prodreti do Gorice, a zaman. Branil ga je z drugimi četami vred tudi komtur nemškega viteškega reda, Markvard pl. Egkh (Podpeški), s kranjskimi konjiki in kmeti, s katerimi je nekoč ponoči prebredel Sočo in potolkel do 800 mož močno beneško četo.

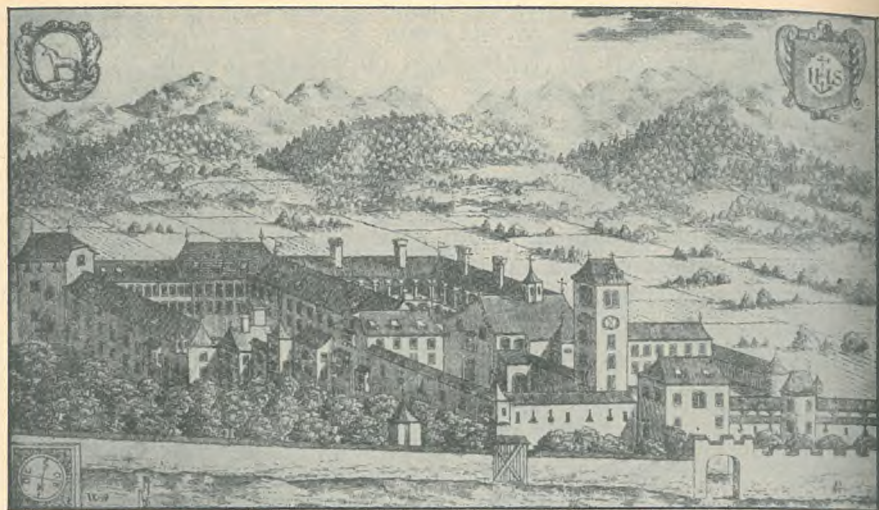
Najtežavnejše podjetje je bilo oblegano Gradiško preskrbljevati s hrano. Dne 14. julija je Markvard pl. Egkh po hudih bojih spravil

v trdnjavo 200 tovorov in 30 voz hrane, ki so vsi došli s Kranjskega. Pozneje sta Dampiere in Walenstein opetovano izvršila to nevarno nalogo. Vkljub temu so Gradiško vedno bolj stiskali in že je začela posadka trpeti lakoto. Tudi trdnjavo »Zvezdo«, katero je hrabro branil grof Strassoldo, so Benečani vedno tesneje oklepali. Ni dvoma, da bi se bili morali obe trdnjavi kmalu vdati, da se ni bil med tem sklenil mir v Madridu (26. septembra).

Benečani niso dobili niti pedi goriškega sveta, tudi niso dosegli zaželjenega gospostva nad Jadranskim morjem. Nekaj Uskokov je bilo kaznovanih s prognanstvom in njihove razbojniške ladje sežgane. A ti uspehi niso bili v nikakem razmerju z ogromnimi stroški na denarju in ljudeh, ki jih je morala trpeti republika v teku dveh let. — Tudi Slovenci so v tej vojski mnogo trpeli in žrtvovali. Že po sklenjenem miru so dovolili kranjski stanovni 50.000 goldinarjev za vojne stroške. Glavno vprašanje o posesti Jadranskega morja se sicer ni bilo rešilo, vendar so bili Benečani za vedno odvrnjeni od habsburških dežel. Prvikrat so se očitno pokazale slabosti mogočne republike, ki je poslej vedno bolj slabela in pešala.

Rupert pl. Eggenberg,
štajerski poveljnik v Hrvatski krajini.

Dobrla vas.

17. Jezuiti in kapucini. Katoliško slovensko slovstvo. Hrenovo kulturno delo in njegova smrt.

Napačno bi bilo končno zmago katoličanstva nad protestantstvom ob začetku 17. stoletja pripisovati le odločnemu nastopu habsburških vladarjev. Njihovi boji z deželnimi stanovi nam predstavljajo le zunanjo plat onega velikega verskega prevrata, pri katerem so s svetnimi vladarji vred sodelovali pred vsem cerkveni oblastniki, razni redovi in novovzgojena katoliška duhovščina. Sporedno z odredbami avstrijskih vladarjev proti luteranstvu se je izvršila notranja reforma katoliške cerkve po naših krajih, brez katere bi bila vladna »protireformacija« le prazno delo. Iz lastne moči se je dvignilo katoličanstvo med hudimi boji s protestantstvom in propalostjo do viška, ki ga prej morda več stoletij ni doseglo.

Nositelji in zastopniki prave cerkvene reforme so škofje. Zato se je morala zlasti pri njih pojaviti verskonravna obnova in jih dvigniti iz posvetnjaštva, kateremu so mnogi izmed njih bili zapadli. Akvilejski patriarh Janez Grimani je v nekem poročilu na rimsko stolico označil svoje prednike s sledečimi besedami: »Bili so vele-možni knezi, bolj vajeni hoditi v orožju, kakor pa v škofovskem ornatu in so raje nosili ščit in sulico, kakor pa mitro in pastirsko palico.« Isto velja o ljubljanskem škofu Ravbarju, o solnograških nadškofih Lenartu iz Hodiš, Mateju Langu in še mnogih drugih. Proti koncu 16. stoletja pa srečujemo skoraj izključno škofe, ki so bili

skrbni pastirji, vneti za duševni blagor svoje črede in osebno vzor neomadeževanega življenja, tako Frančiška Barbaro v Akvileji, Ivana Bogarina v Trstu, Tavčarja in Hrena v Ljubljani, Krištofa pl. Spaura na Krki, Stobeja v Št. Andražu, Brennerja v Sekovi. Vsi ti so z izredno gorečnostjo izvrševali svoja višjepastirska opravila, pridigovali, birmovali, obiskovali sebi podrejene župnije in se trudili za obnovo katoliškega življenja pri duhovnikih in pri ljudstvu. Neka izjema med njimi je bil le solnograški nadškof Wolf Dietrich pl. Reitenau (1587 do 1612), ki je nastopil sicer z veliko vnemo svojo visoko službo, toda pozneje živel le kot svetni knez in se moral slednjič odpovedati škofiji. Njegov naslednik, Marko Sittich, je deloma popravil napake svojega prednika.

Največje važnosti za uspešno reformno delo je bila dobro vzgojena in izobrazena duhovščina, ker je njena duševna in nravna propalost tekom 16. stoletja dala največ povoda, da je luteranstvo uspešno prodiralo. Reforma duhovščine je bila zelo težavna, deloma zato, ker se je zlo marsikje globoko zajedlo in se moralo celó začasno prenašati z ozirom na večjo škodo, ki bi sledila nagli odpravi, deloma zato, ker je slabejši del duhovščine vsaki spremembi trdovratno nasprotoval in imel celó pri vplivnih katoličanih in pri dvoru samem močno zaslombo. Leta 1598 poroča akvilejski patriarh Frančišek Barbaro rimski stolici, da mora med svojimi duhovniki trpeti mnogo zla, ker manjka boljših, ki bi jih mogel postaviti namesto odstavljenih in ker bi se vrinili krivoverci, ako bi bile župnije dalj časa zapuščene. Vendar si patriarh ni prikrival, da je treba zastaviti vse sile za izboljšanje razmer. V istem poročilu piše sledeče: »Vse pridige protestantskih predikantov se navadno zaključujejo z napadi na življenje katoliških duhovnikov.«

Za obnovo katoliškega verskonravnega življenja med duhovščino so mnogo storili cerkveni zbori (sinode), ki so dali dušnim pastirjem natančna navodila za njih življenje in delovanje. Take sinode so bile za akvilejsko patriarhijo v letih 1593 in 1602 v Gorici, 1596 v Vidmu, za ljubljansko škofijo vsako leto o prazniku sv. Doroteje (6. februarja) v Gornjem gradu in v Ljubljani. Pod krškim škofom baronom Ivanom Jakobom Lambergom (1603—1630) so se morali škofijske sinode udeležiti vsi župniki. Pri tej priliki so predložili zapisnike krščencev, obhajancev in krivovercev, kakor tudi poročila o življenju vernikov. Od 10.000 prebivalcev krške škofije je bilo l. 1608 le še kakih 510 priznanih luteranov.

Še večjega pomena kakor škofijske sinode je bila za uspešno cerkveno reformo vzgoja in izobrazba duhovniškega naraščaja. Odkar so jezuiti otvorili visoko šolo v Gradcu, so skoraj vse južne avstrijske dežele od tam dobivale svoje duhovnike. Posamezni škofje in celó sam papež Gregor XIII. so na graškem vseučilišču vzdrževali na svoje stroške nekaj dijakov. Ljubljanski škof Tavčar je podpiral ondi devet dijakov; njegov naslednik Hren je ustanovil v graškem semenišču dve prosti mesti, na Dunaju v zavodu za Kranjce (»bursa agni«) pa štiri. V Gornjem gradu je škof Tavčar obnovil staro duhovsko semenišče, ki je za njegove vlade razen orgljavca štelo pet »izvrstnih« duhovnikov in šestnajst gojencev. Hren je dal temu »Marijinemu kolegiju« pravila, vendar se je število gojencev pod njim skrčilo na

sedem ali osem. Akvilejski patriarh Frančišek Barbaro je spoznal, da bodo za njegovo obsežno škofijo potrebna tri semenišča, eno za Italijane, drugo za Slovence, tretje za Nemce. Za italijanske bogoslovce je l. 1597 sezidal hišo v Vidmu, kjer je imelo prostora 36 gojencev; za Slovence in Nemce sta se imeli ustanoviti semenišči v Gorici, oziroma v Beljaku. Vendar se ta načrt ni izvršil, ker so se namesto semenišča na Koroškem in Goriškem kmalu osnovali jezuitski kolegiji.

Največ sta storila za katoliški prepород v začetku 17. stoletja dva nova redova, je z u i t o v i n k a p u c i n o v, ki sta bila v prihodnjih dveh stoletjih odločilna za vse naše duševno življenje. Ko so se polegli viharji luteranstva, iz katerih je izšla naša svetna duhovščina zelo oslabela in so tudi starejši redovi toliko škode trpeli, da so bili nezmožni izvršiti veliko delo katoliške reforme, sta nova dva redova z mladostnim ognjem in veliko vztrajnostjo zastavila svoje moči za verski prepород vseh slojev prebivalstva. Pri tem delu sta se med seboj izpopolnjevala, ker so jezuitje s svojimi šolami vplivali zlasti na plemstvo in meščanstvo, kapucini pa so se oklenili preprostega ljudstva.

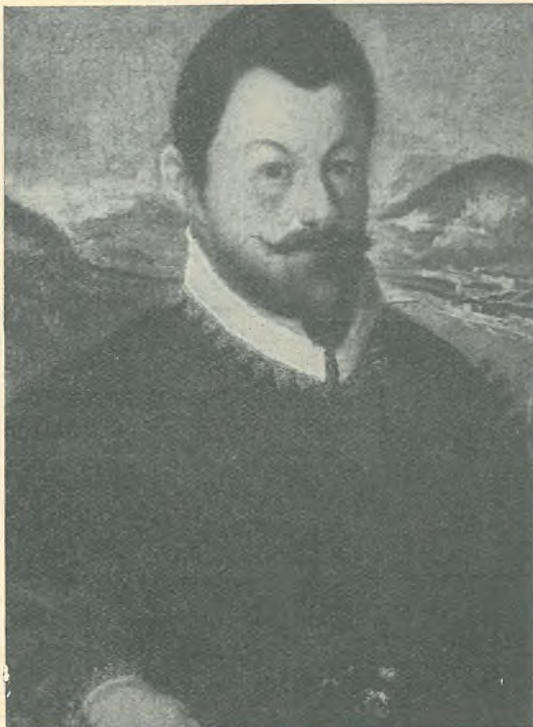
O naselitvi jezuitov v L j u b l j a n i in ustanovitvi njihove gimnazije pod škofom Tavčarjem smo že govorili na drugem mestu. Začetek je bil zelo težaven. Hude bolezni, zlasti kuga je zredčila malo četo dijakov. Celo poletje 1599 so morale biti šole zaprte. K temu se je pridružila še ogorčenost protestantov zaradi izгона njihovih predikantov, ki so ga pripisovali vplivu jezuitov. Škof in patri takrat niso bili varni življenja, poroča ljubljanski rektor Vivarius, in skozi pol leta se je zdelo, da vsak trenotek izbruhne upor. Ko je enkrat po neprevidnosti kuharjevi v sosednji hiši stiškega opata nastal ogenj, so hoteli luteranski meščani porabiti splošno zmedo in skušali s silo vdreti v jezuitsko hišo. Vendar so bile te začetne težave kmalu premagane. L. 1604 je bila šestrazredna gimnazija popolna. Poučevali so se dve leti osnovni pojmi latinskega jezika, zato sta se najnižja razreda imenovala »infima« in »principia«. Višji razredi so bili: grammatica (slovstvo), syntax (nauk o slogu), poetica (pesništvo) in rhetorica (govornništvo). Od tretjega razreda naprej se je poučevala tudi grščina. Ker so jezuitske šole služile tudi vzgoji duhovščine, se je gimnaziji kmalu pridružil dve- ali triletni tečaj za modroslovne in bogoslovne študije (»licej«). — Jezuitske šole so dobivale sprva največ dijakov iz meščanskega in kmečkega prebivalstva, pa tudi plemstvo jim je po nekaterih letih rado izročalo svoje sinove v izobrazbo in vzgojo. Izredno mnogo je bilo revnih učencev z dežele, ki so se preživljali s podporami dobrotnikov, s popevanjem po hišah in cestah in — z beračenjem. Za te revne dijake so jezuiti kupili l. 1601 neko hišo blizu cerkve sv. Jakoba, kjer so jim l. 1616 sezidali novo poslopje. Leta 1604 je štel konvikt že 24 gojencev, dve desetletji pozneje 70—90.

Ob tolikem razvoju jezuitskega šolstva jim seveda stari cesarski špital, nekdanji avguštinski samostan in temna, precej zanemarjena cerkev sv. Jakoba nista več zadostovala. Za zidavo novega kolegija je skrbel že škof Janez Tavčar, ki je kupil iz svojega denarja dve hiši za stavbišče, pripravil apno in v svoji oporoki določil tisoč tolar-

jev za zgradbo novega poslopja. Nadvojvoda Ferdinand je daroval v isti namen 5000 tolarjev, pater Rafael Kobenzl pa svoj »patrimonij« v znesku 4000 goldinarjev. Dne 8. maja 1598 so z običajnimi slovesnostmi položili temeljni kamen za novi kolegij. Naslednje leto je kuga ovirala napredek zgradbe, vendar je bilo poslopje leta 1602 že toliko dovršeno, da so mogli imeti v njem šolo. Kolegij se je imenoval »nadvojvodski«, ker je bil nadvojvoda Ferdinand njega glavni ustanovnik in podpiratelj. — Novo cerkev sv. Jakoba so pričeli graditi leta 1613. Kranjski stanovi so dovolili iz deželne blagajne 3450 gld. podpore; ljubljanski mestni svet je preskrbel opeko in les, oltarje so darovali Nikolaj Čandik, stiški opat in škof Hren. Lepo novo zgradbo je svečano posvetil Hren 15. nov. 1615. Ljudje vseh slojev so privreli k slovesnosti, ne le iz bližine, ampak celó iz oddaljenih krajev Štajerske in Koroške. Navzočih je bilo 70 župnikov in velikanska množica ljudi, tako da njih večji del ni mogel v cerkev.

Po radodarnosti škofa Hrena so dobili jezuiti leta 1611 »Pod Turnom« nov gradič, katerega jim je dal na svoje stroške sezidati, leta 1626 pa za razvedrilo novo hišo »Coronaeum« v Trstu blizu morja z obednico, vinsko kletjo in kapelico.

Zelo priljubljeno sredstvo pri vzgoji mladine so bile jezuitom »šolske komedije«, to so dramatične igre verskega značaja, s katerimi so nameravali dvojno doseči. Domače predstave so bile namenjene šolski mladini, javne pa so imele namen, da bi si z njimi pridobili naklonjenost meščanstva. Že koncem šolskega leta 1602 so priredili take komedije, ki so bile večinoma spisane v latinskem jeziku. Leta 1625 se je vršila v cerkvi v nemškem jeziku igra: »Christus Todeskampf im Garten«. Pa tudi slovensčina se je uporabljala pri teh igrah. Tako čitamo, da so dne 6. februarja leta 1670 uprizorili jezuitski gojenci »Pod Turnom« dramatično igro »Raj« (»Paradies«) »in lingua vernacula«, to je v domačem, slovenskem jeziku.

Wolf Dietrich pl. Reitenau, nadškof solnograški.

Velike zasluge so si pridobili jezuiti tudi za ljubljanske jezujske šole. Že l. 1601 je poslal avstrijski provincial Carillo jezuitskemu generalu Aquaviva spomenico, kjer zelo priporoča otvoritev šole za abecedarje. V pismu navaja sledeče: »Vsa mladina ljubljanske protestantske in zgodnji pouk v verskih resnicah bi bil tudi za starše in druge člane rodbine zelo koristen. Začetna osnovna šola bi bila tudi priprava za gimnazijske razrede. Ker so vse protestantske šole odpravljene, ni v celem mestu nobene šole za otroke več, razen pri Sv. Nikolaju, ki je pa tako slabo oskrbovana, da nima nobenega ugleda in da starši svojih otrok raje v nobeno šolo ne pošiljajo. Zato je šola za abecedarje v Ljubljani prav tako potrebna, kakor v Gradcu, na Dunaju in po drugih krajih. Ako bi primanjkovalo redovnih moči, bo kolegij najel kakega svetnega učitelja in mu poveril vodstvo elementarne šole.« — Kakor je provincial nasvetoval, tako se je tudi zgodilo. Še isto leto se je otvorila začetna šola za abecedarje, kjer je poučeval svetni učitelj. Ostala je pri jezuitih do l. 1621. V avgustu tega leta pa se je na željo škofa Hrena premestila k Sv. Nikolaju. Takrat je štela okoli 70 abecedarjev. — Leta 1608 je neki jezuit izprosil pri škofu, da se je za pouk deklic nastavila posebna učiteljica in za dečke dva učitelja. K letu 1613 beleži letopisec ljubljanskega kolegija šest osnovnih šol za dečke in deklice.

Z delovanjem jezuitov je v tesni zvezi začetek katoliškega slovenskega slovstva. — Katoliški reformatorji so dobro vedeli, kolik vpliv je imelo na ljudstvo slovensko protestantsko slovstvo, in so morali nujno skrbeti za to, da z enakimi sredstvi preprečijo njegov škodljiv vpliv. Že Trubar se je jezil, da »papežniki« pišejo katekizme in z njimi izpodrivajo evangeljsko resnico. Imel je v mislih katoliški katekizem, ki ga je izdal l. 1574 v slovenskem jeziku vetrinjski cistercijan p. Lenart Pacherncher. Tudi jezuiti so uvideli potrebo slovenskih knjig za pouk ljudstva in mladine ter so na slovstvenem polju zastavili svoje delo. L. 1613 so izšli »E v a n g e l i a i n u L i s t u v i«, to je odlomki evangelijev in listov, ki se čitajo v cerkvi ob nedeljah in zapovedanih praznikih. Prevod se močno naslanja na Dalmatinovo biblijo, a jezik je še čistejši in lepši, morda najlepši, kar se ga je pisalo v prvih dveh stoletjih našega slovstva. Knjiga se mnogokrat navaja pod Hrenovim imenom, kakor bi jo bil on prevel in spisal. Toda Hren je »Evangelije in liste« le pregledal, malo popravil in jih dal na svoje stroške natisniti. Zato govori mestoma o njih, kakor o svojem delu. Pravi pisatelj pa je bil jezuit p. Janez Čandik, rojen okoli leta 1583 v Višnji gori, ki je dovršil omenjeni prevod še za časa svojih bogoslovnih študij v Gradcu. Leta 1613 ga nahajamo kot mašnika v Ljubljani, kjer je v cerkvi sv. Jakoba poučeval mladino v krščanskem nauku. Pozneje (1620) je šel za slovenskega pridigarja v Celovec. — Knjiga evangelijev in listov je bila tako potrebna in prikladna, da je takoj v začetku izšla v 3000 izvodih. Pozneje je bila opetovano ponatisnjena. — Dve leti za tem prevodom (1615) so jezuiti izdali mali slovenski katekizem s slikami, ki je bil natisnjen

v Augsburgu. Stroške za natis je poravnal stolni dekan dr. Mikec. Kdo je knjigo prevel, na naslovnem listu ni označeno. — Leta 1618 se je zopet pojavil Čandik z novim delom. Bil je to prevod velikega Kanizijevega katekizma z naslovom: »Catechismus Petra Canisia, tu je kristjanski nauk«. Natisnjen je bil v Gradcu in imel služiti zlasti duhovnikom pri razlaganju verskih resnic. Čandik je takrat učil v šentjakovski cerkvi krščanski nauk, h kateremu je prihajala zlasti mladina. Jezuiti so imeli navado dečke in deklice, ki so sedeli v ločenih vrstah, učiti najpotebnejše verske resnice in molitvice, jih izpraševati in najpridnejše obdarovati z malimi darili. Pri tem so se posluževali že omenjenega Malega katekizma. Zato je zelo verjetno, da je Čandik spisal oba katekizma, dasiravno na »Malem katekizmu« ni njegovega imena.

Še neka druga knjiga je bila za ljudstvo zelo potrebna, namreč cerkvena pesmarica. Protestantška pesmarica je dosegla šest izdaj in se med vsemi knjigami, kar so jih izdali luteranski pisatelji, najbolj razširila. Udomačila se je tem ložje, ker so se v njo sprejele stare slovenske popevke, katerim se je besedilo seveda primerno prikrojilo. Zdaj je bilo zopet treba odpraviti te »popravljen« luteranske pesmi in seči nazaj na prvotno besedilo. Sestavenove katoliške cerkvene pesmarice se je lotil škof Hren sam. Sprva je mislil le na zbirko pesmi, ki bi bila pripravna za božjo pot v Novi štifti pri Gornjem gradu. Leta 1612 piše Čandiku: »Vaša prečastnost bode kmalu dobila mojo slovensko pesmarico skoraj za vse praznike v letu, prirejeno v porabo moje duhovščine v Gornjem gradu in pri Novi štifti, kamor prihajajo ob gotovih praznikih blažene Device Marije od vseh strani romarji, da bodo kaj imeli, kar bodo v izpodbudo ljudstva in v povišanje pobožnosti svojega srca mogli prepevati.« Par let pozneje (1615) je Hren zopet napovedal bližnjo izdajo pesmarice Sebastijanu Nebelnu, predstojniku admontskega samostana. Papeški vizitator Sikst Carcanus je Hrena leta

Baron Ivan Jakob Lamberg, knezoškof krški.

1620 naravnost pozval, naj jo čimprej izda, enako leta 1627 nuncij Karol Carafa. Vendar delo ni zagledalo belega dne. Menda je bilo temu vzrok, da v Ljubljani vzlic mnogim pripravam ni prišlo do ustanovitve tiskarne.

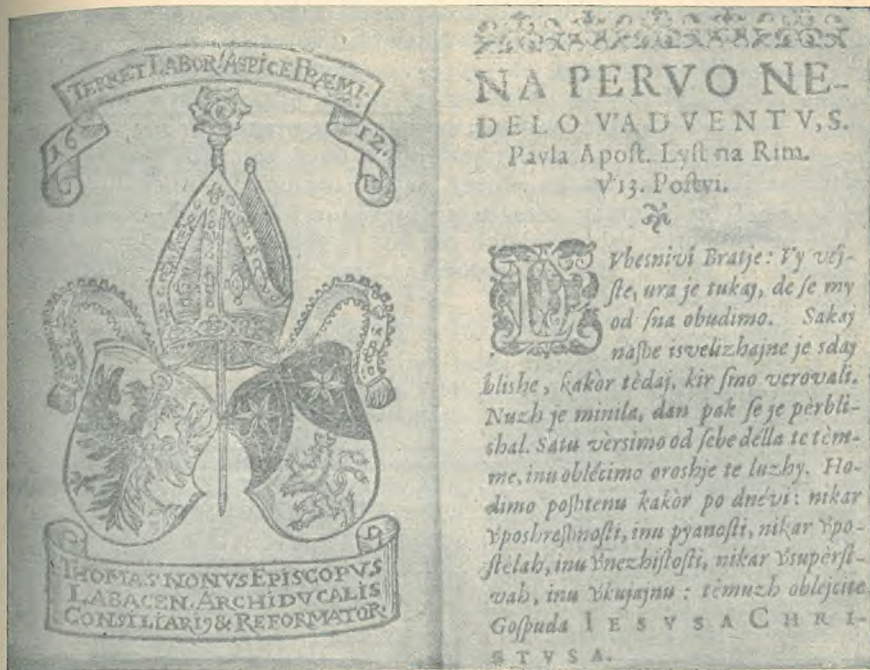
Že graški nuncij Porcija je okoli l. 1580 svetoval nadvojvodu Karolu, naj bi se za dežele Notranje Avstrije ustanovile tri ali štiri tiskarne, da se prepreči kvarljivi vpliv luteranskih potovalnih tiskarjev in njihovih izdelkov. Poslej je bila ustanovitev tiskarne vedno v načrtu katoliških reformatorjev. Hren je pričel o njeni napravi razmišljati leta 1613. Naredil je proračun o stroških in naslednje leto so se duhovniki pri škofijski sinodi že posvetovali, koliki bodo morali biti prispevki za nameravano podjetje. Škof je kupil nekaj stotov črk in tiskarna se je že zdela gotova stvar. V poročilu na papeža Pavla V. l. 1616 pravi Hren samozavestno: »Ustanovil sem tudi novo tiskarno za ljubljanski jezuitski kolegij in za natisk kranjskih knjig.« Vendar so bile te besede zapisane, še preden je bilo dejanje izvršeno. Iz Hrenovih besedi se da sklepati, da je hotel tiskarno prepustiti jezuitom, ki bi jo za natisk svojih slovenskih knjig itak največ rabili. Toda jezuiti so upravo tiskarn neradi prevzemali, ker so jih imeli za trgovska podjetja, ki so jim bila po redovnih pravilih prepovedana. Zato so bili škofovi načrti za dolgo let pokopani. V začetku leta 1625 se je obrnil Hren naravnost na jezuitskega generala v Rim in ga prosil, naj dovoli v kolegiju ustanoviti tiskarno, češ, da gre le za natisk pobožnih knjig v korist škofije in njenih vernikov. General Vitelleschi je bil škofovi želji naklonjen in je zadevo priporočil avstrijskemu provincialu. Hren je zopet upal, da se tiskarna kmalu ustanovi. Dogovoril se je z ljubljanskim trgovcem Hüллерjem, da oskrbi črnilo in papir, ter s knjigovezom Weberjem, da prevzame vezavo knjig. Sam je hotel podariti svoje črke jezuitom pod pogojem, da tiskajo njegovo pesmarico. General proti navedenemu pogoju ni imel ničesar ugovarjati, vendar se zdi, da se je prav radi tega vse razbilo. Jezuiti menda Hrenove pesmarice niso smatrali pripravne za natisk. K njegovim koledarskim zapiskom je nekdo pozneje na mestu, kjer omenja pesmarico, dostavil opombo: »Bila je črtana od oo. jezuitov.« Zato pa tudi do ustanovitve dolgo zaželjene tiskarne ni prišlo. Hrenov naslednik Scarlichi je skušal leta 1636 ustanoviti tiskarno s pomočjo ljubljanskega magistrata, češ da bi bila Ljubljani na čast in ji donášala tudi dobiček. Toda mestni očetje so sklenili 14. julija, da pošljejo škofu ta odgovor: »Ker je pri tiskarni treba več, kakor ene osebe, bi vzrasli magistratu iz tega veliki stroški. Vrh tega so očetje jezuiti nabrali v ta namen že veliko denarja, pa se vendar niso upali lotiti te stvari. Tudi mora tiskarna imeti papirnico. Zato magistrat ne more ustreči.« Minulo je še dobrih 40 let, preden je Ljubljana dobila prvo stalno tiskarno (1676).

Kakor pri vzgoji mladine, so zastavili jezuiti uspešno svoje delo tudi pri drugih strokah dušnega pastirstva. Takoj ob prihodu so začeli v šentjakovski cerkvi z nemškimi pridigami. Ker pa s temi niso dosegli dosti uspeha, so v svoji novi cerkvi l. 1615 vpeljali slovenske pridige, dasiravno je škof Hren tej spremembi nasprotoval. Prilično

žiti le njihovim potrebam. — V prvem letu je bilo število dijakov še majhno, a potem je naraščalo leto za letom. Od blizu in daleč, celo iz Italije so jim dohajali učenci. Leta 1615 je bila gimnazija popolna. Pozneje so dodali še dva letnika za modroslovne in bogoslovne predmete. Dijakov je bilo leta 1615 okoli 500.

Prva Marijina kongregacija za dijake se je ustanovila l. 1609, a se je morala pozneje deliti. Meščani so dobili svojo Marijino družbo leta 1624. Razen nemških pridig in krščanskih naukov so vpeljali jezuiti že leta 1605 slovenske dramatične dvogovore (dialoge) o detinstvu, življenju in trpljenju božjega Zveličarja in o presv. Rešnjem Telesu, ki so imeli veliko privlačno silo. Leta 1620 so vpeljali v špitalski cerkvi slovenske pridige, katerih se niso udeleževali le špitalski stanovniki, ampak tudi meščani in drugi ljudje. Te slovenske govore je imel menda p. Janez Čandik, ki je prav tisto leto došel iz Ljubljane. Poleg njega navaja zapisnik jezuitskega kolegija kot slovenskega pridigarja še p. Jakoba Knapa († 1635). Leta 1652 je bila slovenska pridiga predstavljena v cerkev Sv. Duha. Jezuitski letopisec poroča o njej, da donaša mnogo sadu, ker jo prihajajo poslušat pobožne množice celo iz daljnih krajev. Enako je služila slovenščina jezuitom tudi pri misijonih, ki so jih imeli po deželi na veliko korist kmečkega ljudstva.

Misel, naj bi se ustanovil jezuitski kolegij v Gorici, je prvi sprožil patriarh Barbaro leta 1594 v svojem poročilu na papeža Klementa VIII. Nekaj let pozneje se je p. Rafael Kobenzl, rojen Goričan, na graškem dvoru zelo trudil za izvršitev tega sklepa. Toda razmere takrat niso bile ugodne. Leta 1615 je graški nuncij Erazem Paravicini zopet poročal v Rim, da nadvojvoda želi, naj bi se kolegij kmalu ustanovil, a manjkalo je primerne dotacije. Na slepo srečo sta prišla še isto leto dva patra v Gorico in pričela z misijonom. Stanovala sta par mesecev v neki zasebni hiši pri mali, a lepi cerkvi sv. Janeza Krstnika, katero jima je dve leti pozneje Gašper pl. Dornberg prepustil v last. Ker so meščani želeli, da patri otvore šolo, so pričeli takoj z nekaterimi razredi. — Leta 1618 je papež Pavel V. združil s kolegijem župnijo Št. Peter pri Gorici, da bi jezuiti imeli boljše dohodke; pozneje so dobili še proštijo pazinsko (162) in komendo nemškega viteškega reda v Prečeniku. Ker sta bila jezuitom staro stanovanje in cerkev sv. Janeza pretesna in tudi preveč oddaljena od središča mesta, so kupili leta 1621 prostorno hišo na trgu. Deset let pozneje so pričeli zidati nov kolegij in cerkev. — Šole so počasi napredovale. Leta 1622 so poučevali le en pater in dva šolastika, tri leta pozneje je bila gimnazija s šestimi razredi že popolna. Leta 1639 so vpeljali tudi predavanja o morali in logiki. Za revne dijake se je leta 1624 ustanovilo semenišče, kjer je bilo sprva sprejetih 12 dečkov. Leta 1636 se je razširilo radi ustanove grofa Ivana Werdenberga in njegove soproge Katarine, rojene Coronini, ki sta ustanovila 24 prostih mest (Seminarium Werdenbergicum). Učitelji v kolegiju so bili sprva večinoma nemški jezuiti. Leta 1627 je zahteval general za Gorico patre, ki dobro obvladujejo italijanščino, ker je hotel, da bi pritegnili nase gojence iz bližnje Furlanije. Tako je dobil goriški kolegij počasi pretežno laški značaj.

Iz »Evangelijev in listov«.

Koliko uspehov so dosegli jezuiti v dušnem pastirstvu priča to, da so imeli leta 1649 štiri cvetoče Marijine kongregacije, eno za plemiče (30 članov), drugo za meščane (260) tretje za starejše (68), četrto za mlajše dijake (68). Število obhajancev se je od 13.000 v letu 1630 dvignilo prilično 14 let pozneje na 21.000. Pomniti je še, da je iz vrst jezuitov izšel prvi goriški zgodovinar oče Martin Baučer, po rodu menda Slovenec iz Loke, ki je zapustil dvoje rokopisov. V enem našteva po vrsti goriške grofe (syllabus ducalium comitum Goritiae), v drugem pa opisuje znamenitejše dogodke iz zgodovine Norika in Furlanije (Annales Noricorum et Forojuliensium). Oče Baučer je umrl v Gorici 23. decembra 1668.

Začetek jezuitskega kolegija v Trstu je združen z nemiri, ki so izbruhnili na Češkem ob začetku tridesetletne vojske. Ko so bili l. 1619 jezuiti na Češkem izgnani, sta prišla dva patra, en Nmec in en Italijan, v Trst in sta bila prijazno sprejeta. Mestni svet ju je takoj sklenil pridržati v mestu, dovolil jima je 200 gld. podpore in prepustil cerkvico sv. Silvestra, ki je bila pa kmalu premajhna. Leta 1627 so začeli zidati novo, a preteklo je več kot pol stoletja, preden je bila dograjena. Ker so meščani želeli imeti gimnazijo, so jezuiti že l. 1620 pričeli z enim razredom. Knez Ulrik Eggenberg je kupil na svoje stroške stavbišče za cerkev, šolo in kolegij in nakazal za zidavo 50.000 gld. Vendar šole niso posebno uspevale. V posameznih raz-

redih je bilo le po 10—30 učencev in število vseh gimnazijcev ni nikdar doseglo stotine. — Že v prvih letih svojega bivanja v Trstu so jezuiti vpeljali italijanske, slovenske in nemške pridige. Italijanske pridige so bile ob večjih praznikih in ob petkih v postu pri Sv. Silvestru, slovenske redno ob vseh nedeljah in praznikih pri Sv. Roku, nemške ob nedeljah za vojaško posadko na gradu. Število Marijinih družb je bilo precej veliko. Poleg dijaške kongregacije je bila ustanovljena ena za plemiče in ugledne meščane pri Sv. Silvestru, druga za brodarje, ribiče in rokodelce pri Sv. Nikolaju, tretja za viničarje in kmete iz okolice pri Sv. Izidorju. Cesar Ferdinand je obdaroval kolegij z mnogimi privilegiji.

Iz Trsta sta šla l. 1627 dva očeta jezuita in en šolastik v R e k o , kjer so že dolgo nameravali ustanoviti kolegij. Potrebno dotacijo je dala grofica Uršula pl. Thanhausen. Čisti dohodki so znašali 1500 gld. na leto, ki so se s časom zvišali na 2000 gld.

Začeli so zidati kolegij in cerkev. Gimnazija je imela štiri ali pet razredov, semenišče sv. Ignacija za revne dijake pa 12 gojencev. Italijanske pridige so se menjavale s hrvaškimi, krščanski nauk je bil navadno hrvaški. Dve Marijini družbi, ena za dijake, druga za meščane, sta močno dvignili versko življenje.

Kratek pregled jezuitskih naselbin po naših južnih avstrijskih deželah nam priča, da je imel red v vseh večjih mestih svoje postojanke. Vse višje šolstvo, vsa vzgoja duhovščine, vsa izobrazba razumnštva je bila v rokah jezuitov. S pridigami, Marijinih družbami in misijoni so vplivali tudi na versko življenje ljudstva. Zato jim po pravici pripisujemo največji delež pri katoliški cerkveni reformi.

* * *

Mnogo skromnejše, čeprav nič manj uspešno, je bilo delovanje k a p u c i n o v . — Prva kapucinska naselbina v naših krajih je nastala že pod škofom Janezom Tavčarjem. Po njegovem prizadevanju je prišlo nekaj očetov kapucinov beneške redovne provincije v G o r i c o , kjer so jim na stroške plemiških rodbin: Colloredo, Eckh, Orzon in Lanthieri postavili samostan. Pravi ustanovitelj nekdanje cve-toče »štajerske kapucinske provincije« pa je kapucin oče Lovrenc iz Brindiza, ki je leta 1599 potujoč v Prago prišel v Gradec in se nadvojvodu Ferdinandu tako priljubil, da je takoj sklenil kapucine pridobiti za svoje dežele. Že naslednje leto (1600) so položili temeljni kamen za kapucinski samostan v G r a d c u . Novi redovniki so zlasti zasloveli s tem, da so se udeleževali kot navdušeni pridigarji mnogih vojn zoper Turke. Sam o. Lovrenc je spremljal leta 1601 krščansko vojsko kot vojni pridigar na Ogrsko. Ne manjše občudovanje so vzbudili leta 1606, ko je v Gradcu razsajala kuga in so kapucini neustraheno stregli bolnikom, dasiravno je smrt pobrala štiri iz njih srede.

Leta 1607 se je ustanovila naselbina v L j u b l j a n i . Nadvojvoda jim je daroval za stavbišče vicedomski vrt (sedaj »Zvezda«). Stanovi so dovolili za zgradbo cerkve in samostana 1500 gld. Že naslednje leto (31. avgusta) je škof Hren z veliko slovesnostjo posvetil novo

kapucinsko cerkev. V svojih koledarskih zapiskih opisuje slavnost sledeče: »K temu posvečenju je došlo iz treh dežel v sprevodu 35 župnij. Bilo je navzočih šeststo zastav in do dvajset tisoč ljudi, tako da v Ljubljani še nikoli, kar ljudje pomnijo, ni bilo videti toliko ljudstva zbranega.« Kako so redovniki delovali, poroča Hren v nekem pismu: »V novem samostanu očetov kapucinov so nemške pridige, ki jih obiskuje ljudstvo in celó plemiški krivoverci s posebnim občudovanjem. Tako da v kratkem času upamo v vinogradu in na polju Gospodovem na bogato žetev.«

Najboljše priznanje uspešnega delovanja očetov kapucinov je bilo, da je nadvojvoda Ferdinand zapored ustanovil še druge naselbine v svojih deželah.

Kapucinski samostan v Ljubljani.

V Celju se je začel graditi kapucinski samostan leta 1611 na zemljišču nekega meščana. Ustanovnik si je izprosil od generalnega komisarja kapucinskega reda v Veroni zadostno število redovnih duhovnikov, ki naj bi iztrebili ostanke luteranstva v Celju in okolici in utrdili katoliško vero. Zgradba samostana in cerkve je bila leta 1615 dovršena. Oboje je škof Tomaž Hren 14. novembra posvetil.

V Radgoni je prizidal pater Jakob Rosolenz iz Stainza k cerkvi, ki je bila lastnina proštije, samostan in je oboje leta 1614 izročil kapucinom. Radgonski kapucini so imeli hude boje z ogrskimi protestanti. Okoli leta 1635 so bili trije očetje kapucini od ogrskih kalvincev umorjeni in vrženi v Muro.

V Mariboru je l. 1613 posestnik mariborskega gradu, Janez Jakob Kisl, grof kočevski in višji komornik nadvojvoda Ferdinanda, ustanovil kapucinom cerkev in samostan. Vendar je zgradba le počasi

napredovala. Šele leta 1624 je sekovski škof Jakob Eberlein cerkev posvetil.

V kratkih presledkih so potem sledile nove redovne naselbine v Ptuju (1615), Trstu (1617), Beljaku (1627), pri Sv. Križu na Vipavskem (1634), v Krškem (1640), v Kranju (1640), v Novem mestu (1658), v Celovcu in Škofji Loki (?). Za samostansko stavbišče v Loki je meščan Sebastijan Lukančič že leta 1647 v oporoki volil svoj vrt. Preteklo pa je še mnogo let, preden se je porabilo volilo v določeni namen. Šele 19. septembra 1705 je prosil štajerski provincial o. Lambert cesarja Jožefa I. dovoljenja, da se ondi sezida samostanček (hospic) in zraven njega mala cerkvice. Ko je došlo dovoljenje, so začeli zidati kranjski kapucini, ki so sloveli tudi v Loki kot izvrstni pridigarji. Leta 1710 sta bila cerkev in samostan dogotovljena.

Ako pogledamo veliko število kapucinskih samostanov, ki so se v teku 17. stoletja ustanovili po naših deželah, moramo reči, da noben red ni imel kdaj pri nas toliko naselbin, kakor kapucinski. Kaj jih je ljudem tako priljubilo?

Predvsem so bili kapucini dobri pomočniki svetnim duhovnikom, tembolj ker je v začetku 17. stoletja duhovnega naraščaja še precej primanjkovalo in je bilo dušno pastirstvo po tedanjih župnijah, ki so obsegale velika okrožja, zelo težavno. Kapucini so sloveli kot ljudski govorniki in misijonarji. Junaški zgled krščanske ljubezni do bližnjega je dajal red za časa velike kuge v letih 1679—1682. Prostovoljno je šlo takrat mnogo očetov kapucinov med okužence v bolnice in zasebne hiše, četudi so se s tem izločili iz človeške družbe in zapadli gotovi smrti. Število vseh kapucinov, ki so postali žrtve svojega poklica, ni znano. Redovna mrtvaška knjiga štajerske provincije beleži za Celje štiri, Maribor tri, Ptuj dva, Radgono osem, Gorico dva.

Močno so vplivali kapucini na preprosto ljudstvo s p a s i j o n s k i m i i g r a m i i n s p r e v o d i. V Ljubljani so jih začeli prirejati okoli leta 1617 in sicer sprva na veliki četrtek ponoči ob gorečih svečah in plamenicah, potem pa stalno na veliki petek. Udeleževali so se sprevoda vsi ljubljanski rokodelski cehi s svojimi banderi. Igralci so večjidel izražali v latinskih in nemških verzih to, kar je kazala podoba, ali pa so to predstavljali s kretnjami in vedenjem. Vloge so sprva prevzemale osebe iz visokega plemstva in meščani; za jude so bili navadno Trnovci in Krakovci. Gorečnost za ta sprevod je bila v začetku 17. stoletja tolika, da so celó deželni stanovi zanj podarili 1000 gld. Najbolj je pa skrbela za potrebno opravo bratovščina Odrešenika sveta in marsikatero leto dovolila do 100 tolarjev podpore. Ob ustanovitvi ti sprevodi niso imeli namena ljudi samo ganiti k pobožnosti, ampak dati vernemu ljudstvu tudi priložnost za javno pokoro. Zato je bila videti v sprevodu velika množica bičarjev, križenoscev in drugih spokornikov. Enake sprevode so napravljali kapucini tudi v Novem mestu, Kranju, Škofji Loki in morda tudi drugod. Ljudje so jih prihajali gledat od blizu in daleč. Posebno

važnost imajo pasijonski sprevodi, ki so jih napravljali od leta 1721 kapucini v Škofji Loki, in sicer ne samo zaradi svoje izvirnosti in ne- navadne obsežnosti, temveč tudi zato, ker so se vršile v slovenskem jeziku. Igralci so bili slovenski meščani in kmetje iz vasi okoli Loke. — V jezuitskih šolskih igrah in loških pasijonskih sprevodih imamo prve začetke slovenske drama- tike. Kmalu so prirejali tudi drugod po Slovenskem igre verskega značaja v ljudskem jeziku. Tako čitamo, da so v Rušah pri Mariboru, kjer je bila sloveča božja pot, že okoli leta 1700 imeli navado, o prazniku Imena Marijinega pred cerkvijo vprizoriti kako igro v nemškem ali slo- venskem jeziku.

Kapucini so mar- ljivo gojili tudi slovensko narodno slovstvo. Več naših pisateljev »katoli- ške dobe« pripada temu redu. Prvo mesto med njimi gre o. Janezu od sv. Križa, ki je umrl leta 1714 kot gvardijan v Gorici. Njegovo zbirko slovenskih pridig v petih zvezkih, ki je izšla de- loma v Benetkah, deloma v Ljubljani, je prištevati med najboljše slovstvene proizvode tedanje dobe. Njegov vrstnik je bil P. Rogerij iz Ljubljane († leta 1728), ki je izdal slično slovensko zbirko v dveh delih. A slov- stveno delo kapucinov se ni omejilo le na knjige

nabožne vsebine. P. Hipolit iz Novega mesta je spisal latinsko-nemško- slovenski slovar, izdal prenovljeno Bohoričovo slovnico in prevod Tomaža Kempčana (»Buquize od slejda inu navuka Christusa«). Poleg teh šteje red še mnogo pisateljev in bogoslovcev, ki so izdali svoja dela v latinskem ali nemškem jeziku.

Kapucinski red se je vzdržal tja do konca 18. stoletja na višku svojega vpliva in ugleda. Šele jožefinski vladni sistem mu je zadal hude rane. Za naše versko življenje v 17. in 18. stoletju si je pridobil mnogo zaslug.

Jakob Kisl.

* * *

Ko so se že dodobra utrla nova pota, po katerih se je imelo poslej gibati naše javno življenje in je tudi padla zadnja postojanka luteranstva, namreč protestantsko plemstvo, je odstopil s pozorišča mož, ki je pri velikem prevratu v začetku 17. stoletja največ sodeloval, škof **T o m a ž H r e n**.

Leta 1614 je postal Hren namestnik nadvojvoda Ferdinanda v Gradcu. V svojem koledarju ni pozabil zapisati, da se je 16. decembra iz Gornjega grada podal »na svojo težavno službo«. Stanoval je v takozvanem »Ravbarjevem dvorcu« in dobival za plačo 1000 goldinarjev na leto. O poslih, ki jih je imel kot namestnik opravljati, smo zelo slabo poučeni; niti njegovi koledarski zapiski nam o njih skoraj nič ne poročajo. Leta 1621 ga je menda cesar na lastno prošnjo iz službe odpustil. Tisti dan (11. avgusta) je zapisal Hren v svoj koledar: »V Gradcu me je Njega Veličanstvo presvetli cesar najmilostneje odpustil iz namestniške službe. Bogu bodi hvala in njegovi deviški materi!«

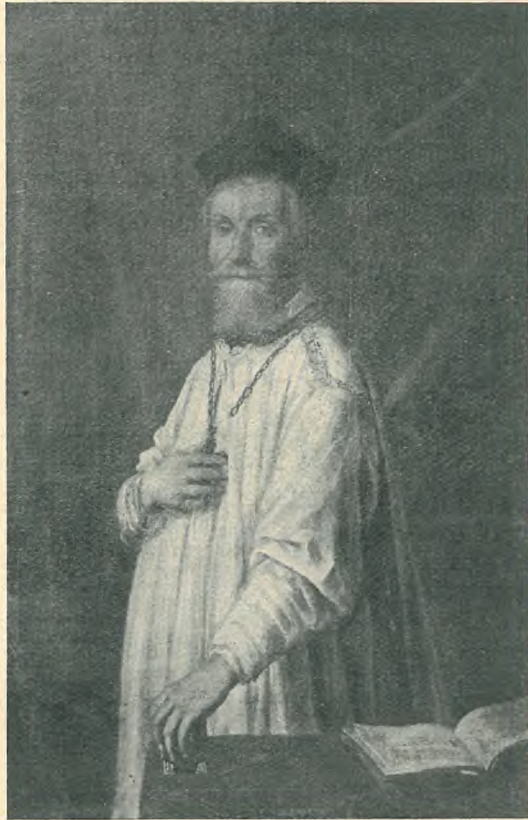
Ko je bila z reformacijskimi komisijami moč luteranstva popolnoma strta, se je škof Hren trudil, da z raznimi koristnimi naredbami in ustanovami dvigne ugled in vpliv katoličanstva. Omenili smo že, kako je pospeševal jezuite in kapucine, kako je snoval tiskarno in gmotno podpiral natis slovenskih knjig. Ni se vse izvršilo, kar je imel v načrtih. Kakor se mu ni posrečilo ustanoviti tiskarne tako se tudi nameravana **p o s o j i l n i c a** (mons pietatis) ni uresničila. Leta 1613 je zabeležil v svoj dnevnik k 15. avgustu: »Posojilnica se je ustanovila v ljubljanskem kolegiju ob navzočnosti in s privoljenjem patra Teodorika Busaeus, družbe Jezusove.« In tri leta pozneje piše v poročilu na papeža Pavla V., da je osnoval tudi posojilnico. Vendar se je jezuitska poročila nikdar ne spominjajo, kar bi bilo nujno potrebno, ako bi bila nastanjena v njihovem kolegiju. Menda se red ni hotel pečati z denarnimi podjetji, prav tako, kakor je zavrnil tudi tiskarno, katero mu je Hren ponujal.

Z izredno vneto je pospeševal Hren **d o m a č o u m e t n o s t**. Na tem polju mu gre gotovo prvo mesto med vrstniki.

Olepšal je pred vsem svojo ljubljansko stolnico, ki je bila takrat še majhna gotiška cerkev. Dal jo je na svoje stroške popraviti in prenoviti. Nekatero naprave omenja sam v svojem poročilu na papeža Pavla V.: »Tri kapele, odlične posebno zaradi stavbinskega sloga in slikarije, sem dal napraviti: eno na čast sv. Tomažu, drugo v čast Marijinemu Oznanjenju v svoji navadni gornjegrajski rezidenci, tretjo v stolni cerkvi v čast sv. mučeniku Florijanu in vsem svetnikom, kjer je napravljena tudi škofovski rakev. Vrhu tega sem dal pri tej cerkvi postaviti dragocen marmornat kor in novo zakristijo; prav tako sem dal postaviti zvonik in vso cerkev olupšati.« Cerkvene stene so bile okrašene z raznimi freskami. Med njimi je umestil tudi sliko »Zmaga Kranjske nad Hasanom pašo«. V latinskih šestomerih zloženi podpis je skoraj gotovo napravil Hren sam. Po pravici pravi Dolničar v popisu stare šenklaške cerkve: »Kar je dobila cerkev

inča in redke, dragocene svete oprave, vse je dolžna temu odličnemu cerkvenemu predstojniku.« Razen stolnice je Hren lepšal in popravil tudi druge cerkve. Popravil je cerkev sv. Petra izven obzidja, ki je razpadala radi starosti in požarov, ki so jih bili Turki zanetili ob svojih napadih, in poskrbel tudi za popravo frančiškanskega samostana. — Cerkvi sv. Jakoba je poklonil lep zvon in tri slike za veliki oltar, avguštinski cerkvi veliko oltarno sliko. — Veliko je dobila od Hrenove veledušnosti tudi njegova rezidenca v Gornjem gradu. Pozidal je del škofovske palače, ki nosi njegov imen. V cerkev je postavil nove dragocene orgle, narmornat veliki oltar, poži grob in prenovil je duhovniški kor. L. 1611 je po njegovem naročilu slikar Marko Höbner okrasil s freskami kapelo sv. Martina in dve leti pozneje je Matevž Plavec slikal zgornje stene prednje ladje in olepšal oratorij. Istega leta je še slikal v kapeli sv. Martina Kilian Schneyder. Imenito delo so tudi grobni spomeniki, ki jih je dal Hren napraviti svojem prednikom. — Za novi kapucinski samostan v Celju je naročil pri slikarju Plavcu lepo sliko. — Stroške za vsako naročeno delo je redno zaračunal v svoj koledar. Valvasor je našel, da je leta 1611 potrošil nad tri tisoč goldinarjev za olepšavo cerkva.

Leta 1616 je mogel poročati papežu Pavlu: »Na različnih krajih sem doslej svečano posvetil osemindvajset cerkvá, pet izmed njih jih je bilo v drugič posvečenih, ko sem dal trupla pri teh cerkvah pokopanih krivoverskih pridigarjev izkopati. Posvetil sem pet pokopališč, tiriinosemdeset oltarjev in prav veliko kipov. Na osmih krajih sem posvetil temeljne kamne za nove cerkve, vedno ob obilnem navalu in veliki pobožnosti ljudstva in sem obenem vedno skrbel za slovesno petje.«

Knezoškof Tomaž Hren.
(Po sliki v ljubljanski škofiji.)

Njegova skrb se je raztezala celó na Vojaško krajino. Ko je leta 1601 obiskal trdnjavo Petrinjo, so mu tamošnji vojaki tožili, da nimajo ne cerkve, ne molilnice in morajo živeti, kakor neumne živali brez Boga in bogočastja. Hren je takoj sklenil iz svojih in svojega spremstva milodarov na pripravnem kraju zgraditi cerkev. Ker tam ni bilo kamenja za stavbo, je obljubil, da bo dal les iz Gornjega grada na plavih pripeljati do Petrinje, obenem z oltarji in zvonovi. Leta 1603 je bila lesena cerkvena že dovršena. Hren je poskrbel tudi za dušne pastirje pri novi cerkvi in je redno pošiljal k njej duhovnike, ki so bili zmogni hrvaščine in nemščine.

Mnogo domačih umetnikov je dobilo delo in zaslužek ob Hrenovih naročilih. Razen že imenovanih so delali zanj slikarji: Janez Janzil, Matija Planer, Elija Wolf, Gerhard Kren; kiparji: Janez Krst. Costa, Peter Hoffer, Jurij Skarnos, Jakob Holzward, Lenart Kren, Jurij Plašik; zlatar Jakob Zwigolt in kamenorezec Abel Degen.

Cerkvena umetnost, ki je bila ves čas, kar je pri nas gospodovalo luteranstvo, popolnoma zatrta, je za časa škofa Hrena vstala k novemu življenju.

Zadnje desetletje svojega življenja je Hren precej bolehal. Mučil ga je hud protin, ki ga je vsako leto po več tednov položil v posteljo. Iskal je leka v toplicah pri Dobrni, v Št. Florijanu pri Šoštanju in drugod. Večkrat ga je bolezen tako hudo napadla, da so že pričakovali njegove smrti. Vendar je še vedno opravljal škofovske posle, kadarkoli je mogel. Še v svojem 63. letu je šel na visoko goro sv. Uršule nad Nazaretom, kjer je imel 30. julija slovesne večernice, drugi dan je posvetil štiri oltarje, imel pete cerkvene molitve (oficij), pridigo, slovesno sv. mašo, birmal 1000 ljudi, opravil še večernice in se šele potem ob 5. uri popoldne okrepčal pri nekem kmetu. Leta 1628 je bil imenovan za cesarjevega tajnega svetnika, a že dve leti pozneje ga je dohitela smrt. Umrl je v Gornjem gradu in bil pokopan v gornjegrajski cerkvi v kapeli sv. Martina in Marijinega oznanjenja, kjer si je bil dal napraviti lastno grobnico. Kraj njegovega počitka je označevala preprosta plošča iz leta 1609 z napisom: Ego autem hic expecto resurrectionem mortuorum et vitam venturi saeculi. Libera me Domine. (Jaz pa tu pričakujem vstajenja mrtvih in življenja prihodnjega veka. Reši me, o Gospod.)

Hren je bil mož izredne delavnosti in odločnosti. Po svoji vzgoji in izobrazbi je bil »humanist«. Dobro je obvladoval latinščino v vezani in nevezani besedi. Mnogo zanimanja je kazal za zgodovino, vsakovrstne starine in umetnost; ljubil je petje in glasbo. Pogosto je zabeležil v svojih koledarjih zanimive cerkve ali oltarje in jih popisal. V Škofji Loki si je izpisal iz tamošnjih listin podatke o pokoljenju Kočevcev. Valvasor tudi pripoveduje, da je spisoval »letopis« (Anales), ki se menda zdaj hrani v zagrebški nadškofijski knjižnici. — V spominu potomcev živi Hren pred vsem kot velik bojevnik proti luteranstvu, ker je načeloval reformacijskim komisijam in imel zlasti s plemstvom v deželnem zboru hude spopade. Občudovati moramo pri tem nevarnem podjetju neustrašenost škofa Hrena, ki je zastavil čast

in življenje v dosego svojih ciljev. Sam poroča leta 1608 papežu, da je bil večkrat na javnih cestah od krivovercev napaden in da so nekoč v Kamniku ponoči streljali v njegovo sobo. Stara pripovedka, da so ga v Ljubljani pri procesiji sv. Rešnjega Telesa hoteli luterani napasti in da se je imel zahvaliti za rešitev le ljubljanskim kovačem, pa menda nima zanesljive podlage. Vendar Hren tega velikega odločilnega verskega boja ni začel iz lastnega nagiba, ampak je delal po načrtu, ki so ga drugi zasnovali, in se posluževal orožja, ki so ga bili drugi pripravili. Marsikdaj je moral celó od najvišjih oblasti slišati očitke, da pod njegovo vlado katoliška reforma ne napreduje tako, kakor bi bilo želeti. Pri svojih cerkvenih ali političnih naredbah se je vedno ravnal po ukazih in navodilih, ki so mu dohajala z graškega dvora, medtem ko graški nuncij in rimska kurija zanj niso imeli toliko pomena. Značilno je, da Hren nikdar ni napravil zapovedanega obiska v Rimu (*visitatio liminum*) in da je v dobi svoje tridesetletne vlade le redko tja poslal zaukazano poročilo o stanju svoje škofije. Razlagamo si to iz tedanjih razmer, ko so bile cerkvene in politične zadeve združene v vladarjevi roki. — V svojem boju proti luteranskemu plemstvu se je opiral predvsem na zastopstva mest in trgov, ki so dobila že pred njegovo vlado precej katoliško lice. Kot sin meščanskih staršev je z vnemo pospeševal tudi gmotne koristi meščanstva in se trudil, da mu ohrani staro pravico obrti in trgovine. — Manj zmisla je imel za potrebe in težnje kmečkega ljudstva. Tu so Hrena obvladovali še popolnoma nazori in predsodki njegove dobe. Ko je v gornjegrajski okolici leta 1603 izbruhnila neka kužna bolezen, je Hren prepovedal mrlične pokopavati pri župni cerkvi poleg graščine in odkazal za nje oddaljeno pokopališče sv. Magdalene, a s tem je izzval med kmeti hud odpor. Vplivali so tudi še drugi vzroki, da je med gornjegrajskimi podložniki začelo hudo vreti. Kmetje so se pritoževali čez davke, tlako služnosti, ki so jih morali od poljskih pridelkov odrajtovati graščini, in mero, ki se je pri tem rabila. Glavna voditelja nezadovoljnejev sta bila neki Jakob v Tlakih in Luka Zalesnik iz Ljubnega, njihov zakotni pisar pa je bil Janez Huber v Celju. Hren je hotel napraviti mir in red, a se pri tem dal zapeljati do neopravičljive krutosti. Posledica so bile pritožbe na svetno in cerkveno oblast, dolgotrajne preiskave od strani nadvojvodovih komisarjev in graškega nuncija Salvaço. Značilno je, da je nuncij stal na strani kmetov proti škofu. Šele okoli leta 1607 je bila v tej zadevi izrečena končna rzsodba in se je prebivalstvo zopet pomirilo.

Osebnost je bil Hren veselega značaja, ljubil je šalo in dovtip. Dijakom in umetnikom je bil velikodušen podpiratelj, svojim sorodnikom celó preveč naklonjen. Imel je v življenju mnogo nasprotnikov, ne le pri luteranih, ampak tudi med katoličani. Vzlic temu je zapustil sloves pobožnega in apostolskega cerkvenega kneza.

Škof Hren pomenja važen mejnik v našem narodnem življenju. Ko je nastopil vlado, je pri nas že zamirala protestantska plemiška kultura, ki se je razvila pod vplivom nemških vseučilišč in se posluževala tudi ljudskega jezika v dosego svojih ciljev. Hren uvaja novo

dobro katoliško-romanske kulture. Zveze z Nemčijo so bile pretrgane, tembolj pa se zopet odpro naše dežele italijanskemu vplivu. Italijanska vseučilišča pridejo do veljave, italijanski okus obvladuje umetnosti: stavbarstvo, slikarstvo in glasbo. Iz Italije pridejo nagibi in oblike za naše znanstveno in umetniško delo. Nositelja kulture sta tudi sedaj poleg meščanstva še duhovščina in plemstvo, vendar tudi preprosto ljudstvo ni popolnoma izključeno od tega kulturnega življenja. Vsaj poedini kulturni delavci se zavedajo dolžnosti, ki jih imajo do svojega domačega ljudstva in ga skušajo dvigniti s svojimi slovstvenimi proizvodi. Izdatno napredovale pa so te težnje šele s pospeševanjem ljudskošolskega pouka v drugi polovici 18. veka.

Hrenova grobna plošča v Gornjem gradu.

Tretji del.

Novi vek.

II. Doba državnega absolutizma in centralizacije.

Od Ferdinanda II. do Leopolda II. (1619—1792).

Grad Šalek na Štajerskem.

1. Cesarja Ferdinand II. in Ferdinand III. Novi kmečki upori.

Ko je l. 1619 nadvojvoda Ferdinand po svojem stricu Matiju podedoval Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, so se zopet vse notranje-avstrijske dežele združile z drugimi habsburškimi kronovinami v skupno državno celoto. Hkrati sta Ferdinandu pripadli tudi krona ogrska in češka, vendar ne brez hudih bojov. Na Češkem je bitka pri Beli gori odločila v prilog Ferdinandu (8. novembra 1620), na Ogrskem se je dvignil Bethlen Gabor na čelu madjarsko-kalvinske narodne stranke, si nadel naslov »kralja Ogrov« in se pripravljal, da pride na pomoč češkim upornikom. Toda njih poraz pri Beli gori je tudi Bethlenu pokopal daljnje načrte. Po nekaterih bojih na severnem Ogrskem je sklenil s Ferdinandom mir v Nikolsburgu (1622), se odpovedal kraljevskemu naslovu in prejel od njega vojvodstvi Oppeln in Ratibor v dedno posest, do svoje smrti pa še sedem komitatov ob gorenji Tisi z mestom Košice (Kaschau).

Naše dežele so se udeležile teh bojov le z malimi četami, ki so jih poslale v obrambo vzhodne štajerske meje. Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so nabirali vojake. Kranjski stanovi so poslali l. 1620 proti Bethlenu 400 hrvaških strelcev pod vodstvom Krištofa

Gušiča. In ko se je naslednje leto nevarnost ogrskega napada še povečala, ker so se obmejni ogrski sosedje Battyany, Sechy in drugi plemiči dvignili za Bethlena, so Kranjci zopet poslali 100 konjиков in 200 hrvatskih strelcev proti Fürstenfeldu. Mala četa je imela neko prasko s Turki pri Friedbergu, sicer pa ni prišlo do večjih bojev.

Nadvojvoda Ferdinand je hkrati z veliko dediščino po svojem stricu dobil tudi cesarsko krono in kot Ferdinand II. nastopil vladu rimsko-nemškega cesarstva (1619—1637). Prištevati ga smemo med najodličnejše habsburške vladarje. Na zunaj sicer ni razširil avstrijskih mej, a dvignil je vladarjevo oblast in veljavo s tem, da je strl moč deželnih stanov.

Deželni zbori pod njegovo vladno niso imeli druge naloge, kakor da so dovoljevali nove davke in naklade, razpravljali o brambi deželnih mej in nabiranju vojakov v vojnih časih. Po tedanji šegi so spadali k rednim dajatvam avstrijskih dežel tudi ženitovanjski darovi za vladarja in druge člane cesarske hiše. S temi darovi dežele celo v najhujši sili niso skoparile. Ko se je cesar Ferdinand po smrti svoje prve žene drugič oženil s princezinjo Eleonoro iz Mantove, so mu poklonili kranjski stanovi v lepi vrečici 2000 cekinov, katere mu je izročilo posebno poslanstvo. Ob poroki njegovega najstarejšega sina Ferdinanda je darovala dežela Kranjska 12.000 goldinarjev za opremo in 1800 cekinov »za poklon« (Ehrung), Štajerci so dali ob isti priložnosti 60.000 goldinarjev in 10.000 cekinov, Korošci pa 20.000 goldinarjev za opremo in 3000 cekinov »za poklon«. Ko se je cesarska princezinja Marija Ana omožila z Maksimilijanom Bavarskim, so kranjski stanovi zopet dali kot poročni dar 3000, Štajerci pa 10.000 goldinarjev.

Take izredne doklade so bile tembolj občutljive, ker je vlada ob tridesetletni vojni že tako zahtevala visoke davke in je bilo povsod občutiti veliko pomanjkanje denarja. Prekupci so dobre stare zlate in srebrne denarje hitro zamenjali za slabe italijanske in ogrske novce in jih spravili iz dežele. Stari dobri denarji so bili vedno dražji. Leta 1622 je določil cesarski odlok, da ima cekin, ki je veljal ob začetku velike vojne 2 gld. 45 kr., odslej veljati 6 gld. 45 kr. Pa tudi pri tej vrednosti ni ostalo. Kmalu so plačevali stare cekine z 20 goldinarji novega denarja. Čez nekaj let je padel potem novi denar, ki so ga nazivali »dolgi« (die lange Münze) na osminko vrednosti. Ta hudi padec je povzročil veliko škodo. Štajerski stanovi so izgubili kar 646.666 goldinarjev v gotovini. Nič boljše ni bilo pri zasebnikih. Cena živil je strašno poskočila, čeprav je vlada prepovedala izvažanje živine, jestvin in vsega drugega blaga, razen železa in svinca. Cela vrsta cesarskih odlokov in navodil deželnih glavarjev se peča s tožbami na oderuštvo, prekupovanje denarja, izvažanje živil, tihotapce in potepuhe. Na Štajerskem se je pojavila še kuža; obrt in trgovina sta popolnoma opešali, nastala je splošna beda, kakršne ni bilo niti za časa najhujših turških navalov. L. 1624 poroča nekdo iz Gradca: »Tu vlada veliko pomanjkanje denarja, ker se vsakdo brani »dolgi denar« vzeti za plačilo. Ni dobiti kruha, niti mesa, niti drugih živil. Visoki gospodje morajo zdaj jesti črn kruh, reveži pa niti črneга nimajo.« Na Koroškem je mnogo revnih ljudi od lakote pomrlo.

Ob takih razmerah se je le čuditi, kako so vzmogle naše dežele izredno velike žrtve, ki jih je zahtevala tridesetletna vojna. Skrbeti so morali za obrambo meje proti Turkom, pošiljati cesarju na Nemško vojake in še prispevati velike vsote k vojnim stroškom. Leta 1622 je imela dežela Kranjska radi izrednih vojnih stroškov že 330.000 gld. dolga, ki je še naraščal od leta do leta. Vzlic temu so morali kranjski stanovni leta 1631 prevzeti še 800.000 gld. državnega vojnega dolga, dočim so Korošci prevzeli 1.100.000 gld. Ko je l. 1632 zopet zbiral Wallenstein vojsko za cesarja, so sklenili vsi avstrijski deželni zbori, da zajamčijo njegovim vojakom oskrbo in plačo za pet mesecev. Vsak kirasir naj bi dobival poleg hrane po 9 gld., drugi konjiki po 6 gld. na mesec. Naslednje leto je zahteval cesar za Wallensteinove čete prezi-movališča v notranjeavstrijskih deželah s popolno oskrbo. K stroškom naj bi prispevale: Štajerska 994.045, Koroška 584.490, Kranjska 345.350, Goriška 81.725, grofija Pazin (Istra) 122.330 gld. Kranjskim stanovom se je zahtevana vsota zdela previsoka, vendar so slednjic dovolili za nabiranje novih rekrutov 60.000, za preskrbo Wallensteinovih vojakov, ki so prišli v deželo, pa 160.000 gld. Za kritje tega vojnega dolga so sklenili na

Ferdinand II.

vsako zemljišče in vsako hišo po mestih naložiti po 1 gld. davka, od raznega trgovskega blaga (soli, platna, železnine, vina) pa zahtevati primerno mitnino (od 15 krajcarjev do 2 gld. od tovara). — Nove naklade je prineslo leto 1634, ko je cesar zahteval za ojačenje armade na Nemškem od Štajercev, Korošcev in Kranjcev 600.000 goldinarjev. Pri tej priliki je naznanil cesar Ferdinand stanovom tudi izdajstvo svojega generala Wallensteina s temi besedami: »Zgodilo se je, da je naš bivši vojni stotnik, vojvoda Friedlanski, skoval zoper nas in našo vladarsko hišo nesramno in ostudno zaroto s tem, da je hotel našo vojsko z raznimi izdajalskimi in nekrščanskimi sredstvi zoper nas naščuvati in nase prikleniti, tudi nas in naše naslednike pregnati iz dežele, nam vzeti krono in žezlo in se polastiti naših

kraljestev in dežel.« — Tudi v naslednjih letih čitamo vedno o novih doneskih k vojnim stroškom, ki so jih morale prispevati posamezne dežele. Še leta 1648, ko se je že sklenil mir, je morala Kranjska dovoliti 60.000 goldinarjev vojnega davka.

Nič manjše kakor denarne žrtve, niso bile krvne žrtve, ki so jih morale položiti naše dežele na oltar skupne avstrijske domovine. Že cesar Ferdinand je izjavil: »Kranjska je majhna, pa ljubezniva deželica, odkoder se lahko dobi precejšnje število poveljnikov in stotnikov.« Slovenci so bili sploh na glasu hrabrih in vztrajnih vojakov in pogosto je pel po naših krajih boben, ki je naznanjal, da Wallenstein proti dobri plači nabira vojakov za svojo armado, da kralj napolitanski ali španski iščeta rekrutov, in veliko je bilo tudi število tistih, ki so se dali vpisati med vojaške novince. O bojaželnosti naših prednikov piše Valvasor: »Radi se dajo najeti za vojaško službo. V mestu Ljubljani jih stopi vsako leto po več sto v službo rimskega cesarja, španskega kralja ali Benečanov. Zato se Kranjci nahajajo v vseh regimentih in so na glasu najboljših in najvztrajnejših vojakov. Temu se ni čuditi, ako pomislimo, da se že doma v miru odvadijo vsemu, kar je nežnega in mehkužnega.«

Na Koroškem je imelo leto 1633, ko je Wallenstein nabiral veliko vojsko za cesarja, sedem regimentov pehote in dva dragonska regimenta svoja naborna okrožja. Ker je doma vladala revščina, draginja in pomanjkanje, je vse, kar je moglo nositi orožje, sililo med vojake. A dežela je bila tako izžeta, da pozneje stanovi, ki so nabirali vojake po zemljiških gosposkah, niso mogli več kakor 200 mož spraviti na noge, pa še ti so bili tako revni in izstradani, da nihče ni dospel na bojišče. V istem letu čujemo o nasilstvih v celovski okolici in uporih med rudarji, ki jih je povzročila strašna lakota. — V letih 1639 in 1640 so se na Kranjskem vršili nabori prostovoljcev za regimente: Wobl, Colloredo, Borri in Gonzaga. Stanovi so dovolili v ta namen 8000 goldinarjev. Tri leta pozneje se je zopet izpopolnil regiment Hauser s kranjskimi prostovoljci. Le žal, da so Slovenci bili pomešani z drugimi avstrijskimi ali nemškimi vojaki in razdeljeni skoraj na vse avstrijske polke. Zato svetovna zgodovina ne ve ničesar o njihovih vojnih činih, naša domača zgodovina pa postane pomanjkljiva in prazna.

Hudo breme za naše dežele je bila tudi nastanitev podivjanega vojaštva, ki je zahtevalo popolno oskrbo, poleg tega pa še plenilo in izžemalo revno ljudstvo. Po pravici so se lastnih vojakov enako bal, kakor sovražnika. Ko je leta 1634 vlada hotela namestiti v Notranji Avstriji 50 čet (Fähnlein) pehote, so se deželni stanovi uprli, češ da bodo s to nastanitvijo podložniki, ki so že tako stiskani in preplašeni, popolnoma uničeni in pokvarjeni. Vendar je bilo naslednje leto predstavljenih s Češkega 37 regimentov v notranjeavstrijske dežele. Od teh je prevzela Kranjska 30 stotnij v oskrbo, za kar so morali vzeti stanovi 15.000 goldinarjev na posodo. Eckenfürterjev in Manzierijev regiment sta bivala v Ljubljani in Kranju, Gonzagov v Loki, Strassoldov v Novem mestu. — Leta 1647 je morala Kranjska prezimiti tri

regimente konjenice in en regiment pehote. Stanovi so dovolili v ta namen 80.000 goldinarjev.

Večkrat je prišlo med vojaštvom in domačim prebivalstvom do sovražnih spopadov, ker so tuji »žolnirji« preveč oblastno in prešerno nastopali. V Celovcu so morali uporne vojake l. 1656 s topovi razgnati. Velika rabuka je bila l. 1645 v Ljubljani med meščanstvom in vojaki regimenta Ferrari. Sodobno poročilo dogodek takole opisuje: Neki vojak se je sprl z nekim ljubljanskim mesarjem. Vendar se je posrečilo posredovanju drugih, da ni prišlo do spopada. Kmalu potem je četa vojakov napadla dva mesarja pri »škofijskih vratih« z golim mečem, da je eden takoj mrtev obležal, drugi pa kmalu potem umrl. Morilci so se skušali rešiti v bližnji frančiškanski samostan, toda meščani so jih zadržali, dokler ni prišla mestna straža in jih na povelje mestnega sodnika Ludovika Schönlebna odpeljala v zapor. Neki poročnik istega regimenta se je straži ustavil in hotel ujetnike oprostiti. Ob istem času prihiteli podpolkovnik z mnogimi častniki čez most, izdere sabljo in skuša vojake straži iztrgati. Toda ni se mu posrečilo. Vsa množica, vojaki in meščani, je drla potem na Stari trg, kjer je skušal mestni sodnik znova mirnim potom spor poravnati. Častniki ga osorno sunejo v stran kličeč »Viva Ferrari« (Živijo Ferrari) in podpolkovnik ga celo napade z golo sabljo. Sedaj je zavrelo tudi med meščani, ki so bili enako oboroženi kakor vojaki. Neki »padar« izdere meč, da bi ščitil sodnika, vendar se je moral umakniti pred razdraženimi častniki v hišo pri stiškem dvorcu. Oboroženih meščanov se je med tem nabralo vedno več. Zastavili so ves Stari trg in zahtevali, naj se izroče morilci mestnemu magistratu. Podpolkovnik ni hotel o tem nič slišati, ampak se je s svojimi vojaki, ki so bili večinoma beneški Slovani, umaknil v svoje stanovanje. Kmalu potem pride s četo musketirjev zopet na cesto in ukaže streljati na ljudi. En meščan je bil ustreljen, neki mestni svetovalec pa ranjen na roki. Sedaj so tudi

Cesarica Marija Ana, soproga Ferdinanda II.

meščani začeli streljati in so usmrtili štiri vojake. Sam podpolkovnik je bil smrtnonevarno ranjen in je drugi dan umrl. S klici »Živel magistrat, živelo meščanstvo« so besni Ljubljčanani naskočili hišo, kamor je poveljnik spravil morilce, in jih dali odpeljati v mestno ječo »na trančo«. Tudi v druge hiše so meščani vdrli za vojaki in jih nekaj posekali, nekaj se jih je skušalo rešiti s tem, da so poskakali v Ljubljnico in jo preplavali. Morilci so prišli pred mestno sodišče in bili obsojeni na smrt. O dogodku so poročali na cesarski dvor, vendar ta ni hotel kočljive stvari preiskovati in se je zadovoljil s tem, da je dal obema strankama strog ukor.

Sredi tridesetletne vojne je umrl cesar Ferdinand II. (1637). Kakor je za njegove vlade vedno bolj ginil vpliv deželnih stanov, tako je na drugi strani naraščala oblast in moč ministrov in tajnih svetnikov, posebno nekaterih izvoljencev, katerim je cesar naklonil svoje zaupanje. Pod nasledniki Ferdinanda II. bomo srečali še več takih mož. Tu moramo omeniti njegovega svetovalca in namestnika, mogočnega kneza Janeza Ulrika Eggenberga.

Eggenbergi so bili štajerska plemiška rodbina. Sredi 16. stoletja so se poluteranili in tudi mladi Janez Ulrik je bil v luteranstvu vzgojen. Ko pa je prišel na dvor nadvojvoda Ferdinanda, se je pokatoličnil in svojemu gospodu tako priljubil, da mu je ta poveril važne in častne službe. Leta 1598 ga je cesar Rudolf II. povišal v baronski stan. Ko je nadvojvoda Ferdinand postal cesar, je imenoval Eggenberga za ravnatelja tajnega sveta in po smrti Sigismunda Herbersteina (1621) za deželnega glavarja štajerskega. Cesarju je večkrat pomagal v denarnih zadregah in znal tudi lastno premoženje izredno pomnožiti. Na Kranjskem je kupil gospostvo Postojno in se imenoval »grof postojnski«. Leta 1622 mu je cesar podaril gospostvo Krumau na Češkem in ga kmalu potem imenoval za državnega kneza. Z nakupom si je pridobil posestva Thal in Gösting pri Gradcu, Stübing, Wildon, Radgono, Ptuj in še več drugih gradov na Štajerskem in Kranjskem. Leta 1635 ga je Ferdinand II. »zaradi modrosti, previdnosti in bogate izkušnje« imenoval za cesarskega namestnika vse Notranje Avstrije. S to službo je bila združena letna plača 12.000 goldinarjev. Polovico te vsote je morala plačevati Štajerska, drugo polovico pa Koroška in Kranjska. Knez Eggenberg je užival po vseh južnih avstrijskih deželah izreden ugled. Njegovi prijatelji in sorodniki so bili ponosni, da je tako odličen gospod izšel iz njihove srede, ljudstvo pa je mislilo, da mora biti pravi vladar, ko je videlo, da prihajajo poslanci knezov in vojvod k njemu v Gradec, ali če je pokanje pušk in topov naznanjalo njegov prihod. — Na višku oblasti je bil knez Eggenberg, ko je leta 1631 v imenu prihodnjega vladarja Ferdinanda III. sprejemal poklonitev štajerskih, koroških, kranjskih in goriških deželnih stanov. Na Koroškem se je vršila slavnost še ob vojvodskem prestolu pri Gospe Sveti, vendar so se stari običaji opustili. Kmalu potem pa je Eggenbergova slava obledela. Ker je bil iskren prijatelj generala Wallensteina, je tudi nanj padla temna senca, ko je veliki general nadel kot izdajalec domovine. Po Wallensteinovi smrti se je umaknil z dvora in se preselil v Ljubljano, kjer je umrl 14. oktobra 1634.

Njegov sin Ivan Anton je dobil l. 1647 od cesarja Ferdinanda III. za 315.000 gld. posojila v posest pokneženo grofijo Gradiško, katero so podedovali tudi njegovi nasledniki. Ko so leta 1717 Eggenbergi v moškem kolenu izumrli, je Gradiška zopet pripadla cesarju. — Knez Janez Ulrik Eggenberg je značilen zgled mogočnega ministra iz dobe absolutizma, kakor sta bila pozneje Auersperg in Porcia.

Ferdinandu II. je sledil najstarejši sin enakega imena, ki se v vrsti nemško - rimskih cesarjev imenuje Ferdinand III. (1637—1654). Že za življenja svojega očeta je bil izvoljen za kralja rimskega, prejel krono ogrsko in češko in poklonitev avstrijskih deželnih stanov. S tem so bili preprečeni vsi morebitni spori za nasledstvo.

Ferdinand III. je dobil kot dediščino tudi hudo vojno, ki je že trajala skoraj dve desetletji in kateri še ni bilo dogledati konca. Kot cesarjevič se je Ferdinand sam na čelu armade udeleževal bojov, izvojeval l. 1634 veliko zmago nad Švedi pri Nördlingen, a je tudi videl nepopisno, splošno gorje, ki ga je vojna povzročala. Zato je želel svojim deželam nakloniti mir, toda sovražni sili, Francoska in Švedska, se nista hoteli odreči svojim koristim, armade in poveljniki, ki so živeli od vojne, pa tudi niso bili voljni odložiti orožja. Zato se je vlekla vojna naprej do popolne onemoglosti in je bila za cesarsko armado večidel nesreča.

Poleg novih vojnih naklad, vojaških naborov in krutege gospostva nastanjenih regimentov imamo v tem času zabeležiti tudi nov turški napad. Čeprav je med osmansko porto in cesarsko vlado vladal mir, so vendar meseca avgusta leta 1640 močne turške čete vdrle na Vzhodno Štajersko. Del teh čet je napadel na Ogrskem slovenske vasi Melinci in Izakovci ter zasedel Bistrice, kjer je po navadi požigal in ropal. Kmetje po okolici so morali dati veliko množino žita in moke. Potem so Turki prebredli Muro, opustošili ljutomerski okraj, razdrli neki mlin in mlinarjevo ženo odpeljali. Drugi

Lenart Götz, škof lavantinski, cesarski namestnik za Notranjo Avstrijo pod Ferdinandom II.

del roparske drhali je vdrl na Štajersko pri Soboti (Olschnitz), prodiral proti Radgoni in razrušil vse vasi na posestvu barona Ratmannsdorfa, razen dveh. Prebivalci so morali sultanu priseči zvestobo. Graško vlado so ti napadi zelo prestrašili, tembolj ker je bila v nevarnosti vsa vinska trgatev in žetev okoli Ljutomera in Radgone, o kateri pravi poročilo, da je »pravi zaklad vse Spodnje Štajerske, da daje najfinejše vino in najboljše žito«. Štajerci so se obrnili za pomoč na dunajsko osrednjo vlado in svoje sosede Korošce. Cesarski poslanik v Carigradu se je pritožil zaradi tega napada pri velikem vezirju, a ta je malomarno skomizgnil z rameni, češ »kar je storjeno, je storjeno«. V naslednjih letih (1641, 1646, 1655) so se roparski pohodi zopet ponavljali.

Po tridesetih letih hude vojne in večletnih pogajanjih se je posrečilo v Münstru in Osnabrücku skleniti mir. Ko so se posvetovali o mirovnih pogojih, so poskusili avstrijski plemiški izseljenci si zopet priboriti vrnitev v domovino in svobodo za svojo avgsburško veroizpoved. Nemški protestanti so z vso vncmo podpirali njihove zahteve. Cesarski poslanci pa so izjavili, da stanovi nimajo pravice in oblasti cesarju dajati zakone za njegove dežele, kakor se tudi cesar ne drzne kaj ukazovati drugim nemškim knezom. Na ponovno zahtevo protestantov l. 1646 je slednjič izjavil grof Trautmannsdorf, da svobode za avgsburško veroizpoved v cesarskih dednih deželah ne more obljubiti, pač pa se bo rok za izselitev podaljšal na sedem ali osem let in tudi dopuščali izhodi k luteranskemu bogoslužju v sosednje dežele. Vzlic tej odpovedi se protestanti niso dali oplašiti in so naslednje leto (1647) še zvišali svoje zahteve: Cesar naj pusti, da se napravi v avstrijskih deželah nekaj lutrovskih cerkva, da se svobodno izvršuje lutrovska bogoslužje in naj vsem izgnancem dovoli vrnitev. Trautmannsdorf pa je odgovoril, da v tej točki ne bo odjenjal. V mirovni pogodbi je bilo slednjič zagotovljeno pomiloščenje vsem izgnancem in jim dovoljena vrnitev v domovino, vendar s pogojem, da se podvržejo avstrijskim postavam. Ker pa so te postave dopuščale le katoliško bogoslužje, zato se položaj za plemiške izseljence ni bistveno spremenil.

Vest o sklenjenem miru so sprejele vse avstrijske dežele z veliko radostjo. Prirejali so zahvalne procesije, velike ljudske veselice in s spominskimi novci ovekovečili znameniti dogodek.

Tudi Ferdinand III. se je trudil, da še pred svojo smrtjo zagotovi najstarejšemu sinu Ferdinandu IV. prestolonasledstvo v Avstriji, na Češkem, Ogrskem in Nemškem. Brez ugovora je bil trinajstletni cesarjevič l. 1646 kronan za češkega kralja, tudi Ogrji so mu naslednje leto, ko so bili pomirjeni protestanti, posadili na glavo krono svetega Štefana. V deželah Notranje Avstrije je sprejel tajni svetnik, knez Maks Dietrichstein, l. 1651 poklonitev deželnih stanov. Na Koroškem se je vršila slovesnost zadnjikrat na Gosposvetskem polju. Ferdinandov naslednik Leopold je sprejel prisego zvestobe že v celovški deželni dvorani, kar je bilo merodajno tudi za poznejše čase. V Ljubljani so prisegli stanovi 25. septembra. Knez Dietrichstein je v imenu vladarja potrdil pravice dežele Kranjske in vseh njej vtelešenih gospostev:

Metlike, Krasa in Istre. Pri prisegi se je prvokrat zopet rabila formula: »Kakor gotovo mi Bog pomaga, sveta Mati božja in vsi svetniki«, ne pa »in njegov sveti evangelij«, kakor je bila navada pri protestantskih stanovih. Cesarskemu komisarju so poklonili stanovni 1500 cekinov, dvornemu kancelarju 1000 in knezovemu spremstvu 900 goldinarjev. V dnevih od 5. do 9. oktobra je bila slavnost poklonitve v Gorici. Plemstvo, na čelu mu deželni glavar Lanthieri, je podalo prisego zvestobe v goriškem gradu. Sijajna pojedina je završila slovesnost. — Ko je bil

Ferdinand IV. leta 1653 v Regensburgu izvoljen za rimskega kralja, se je zdelo, da mu je zagotovljena nemotena vlada avstrijskih in nemških dežel. Nenadoma pa huda bolezen ugrabi nadobudnega cesarjeviča, ko še ni dosegel eno in dvajsetega leta (1654). Bolehnemu Ferdinandu, ki je kmalu potem umrl, je sledil na prestolu njegov drugi sin — Leopold (1657).

* * *

Z veliko stisko in hudimi vojnimi davki, ki jih je povzročila tridesetletna vojna v naših deželah, so v zvezi novi kmečki upori.

Kmetje so se nasproti gospodi vedno čutili brezpravne in zatirane, kot »uboga gmajna«, kateri je samopomoč edina rešitev. Zato je iskra nezadovoljnosti med njimi vedno tlela in si iskala duška v mnogih krajevnih uporih, ki so se dogajali tja do konca 18. stoletja. Bližnji povod je dalo navadno zvišanje letnih davščin in tlake, neusmiljeno postopanje grajske gospode ali valptov, slednjič tudi razne vladne odredbe ob času kuže.

Vse kar je nasprotovalo starodavnemu običaju, je občutil kmet kot krivično novotarijo, s katero se mu omejujejo in ugrabljajo stare pravice. Zato je zopet in zopet nastopil z orožjem v roki »za staro pravdo«, čeprav je vedno podlegel mogočni gospodi.

Leta 1602 so se uprli podložniki gradu Mehova na Dolenjskem. Pravi vzrok ni znan. Tedanji graščak na Mehovem je poklical na pomoč Uskoke iz bližnjega Žumberka. Toda kmetje so se hrabro

Ferdinand III.

branili, celó ženske so napadle Uskoke z vilami in burklami. Od sto jih je komaj ušlo deset živih, medtem ko so bili na strani kmetov ubiti le en mož, neka stara žena in en otrok. Upor se je menda hitro polegel, ker v naslednjih letih ni več slišati o njem. — Dve leti pozneje je grozil plamen krvavega upora na Kočevskem. Povod je dalo izterjevanje zaostalih davkov, zlasti takozvanega »tedenskega vinarja«. Kočevci o tem davku niso hoteli nič slišati, nastavili so oborožene straže po vseh vaseh in izjavili, da se raje s silo upro, kakor da bi plačevali »tedenski vinar«. Na tisoče kmetov je bilo pripravljenih, da se pridružijo upornikom. Vendar se je spor končal mirnim potom.

Zaradi novih davkov se je vnel leta 1627 tudi prvi tolminski »p u n t«. Tolminski glavar Gašper Dornberg je začel zahtevati davek od »novin«, t. j. novoiztrebljenih njiv in senožeti, namesto nekatere tlake je terjal odkupnino v denarju in je napravil novo užitnino na vino. Še bolj je razburila kmete strogost grofovih uradnikov, ki so brez usmiljenja izterjevali nove davke. Seveda ni manjkalo oseb, ki so netile nezadovoljnost med ljudstvom in ga šuntale k upor. Taki voditelji so skrivaj sklicevali ljudske shode in imeli hujskajoče govore. Med drugimi se omenjajo kot glavarji upornikov Jurij Kobal, Lenart Golja in Tomaž Kragulj. Glavni voditelj vsega gibanja pa je bil Jernej Mavrič, ki je imel na ljudstvo velik vpliv. Po zgledu drugih kmečkih puntov so tudi tolminski uporniki pobirali od kmetov poseben puntarski davek, katerega so pa voditelji večinoma zase porabili. Zdi se, da so tudi nekateri duhovniki pospeševali uporno gibanje.

Glavar Dornberg je naznanil graški vladi, kaj se na Tolminskem godi. Na to pošlje cesar Ferdinand v Tolmin posebno komisijo, ki je sprejemala pritožbe podložnikov, poslušala zagovore, zlasti pa imela zaslišati začetnike upora in glavne voditelje. Na podlagi teh poizvedb je cesar Ferdinand izdal v Gradcu 26. februarja 1628 razsodbo, ki je Dornbergu priznala pravico terjati desetine in robote od tistih novin, ki so se iztrebile vkljub prepovedi gosposke po letu 1600 ali pa so že v urbariju zapisane; tudi se smejo kuhinjske služnosti (Kucheldienste) odkupiti z denarjem. Tolminski podložniki pa so dolžni opravljati vso tlako in dajati vse davke baronom Dornberškim, kakor so v urbariju zaznamovani in kakor so jih že od nekdanj dajali tolminskim glavarjem. Pritožbe zoper grofovske uradnike naj se vlagajo na postavnem mestu. — Izmed puntarskih voditeljev so bili skoraj vsi pomiloščeni. Cesar je le zahteval od njih, da morajo svojo gosposko prositi odpuščanja, poplačati stroške komisije in nekatere terjatve Dornbergov ter ljudem povrniti denar, ki so ga po krivem od njih izterjevali. Glavni upornik, Jernej Mavrič, je bil z Goriškega izgnan. Slednjič je bilo kmetom strogo prepovedano prirejati shode brez dovoljenja gosposke, sicer bodo kaznovani na telesu in premoženju. Kazen za »punt« ni bila posebno velika in prav to je menda pripomoglo, da se je nevarno gibanje kmalu poleglo.

Veliko večji obseg je zajelo uporno gibanje med kmeti na Spodnjem Štajerskem leta 1635. — Glavni vzrok so bila tu huda

bremena in visoke naklade, ki jih je povzročila tridesetletna vojna in katere je gospoda večinoma zvrгла na kmeta. Ko so stanovi morali plačevati visoke doneske za nabor vojaških novincev ali prehranjevanje nastanjenih vojakov, so se oškodovali s tem, da so zahtevali od kmeta višje davke v denarju in živilih ali tlaki, kar je seveda vzbudilo hudo nevoljo, tembolj ker kmetje niso znali razločevati med državnimi in graščinskimi davščinami. Zdi se, da je na uporno gibanje, ki je radi tega nastalo na Spodnjem Štajerskem, vplivalo tudi narodnostno nasprotje. Ko je cesar Ferdinand leta 1634 zahteval od Štajercev 600.000 gld. vojnega prispevka, so stanovi v deželnem zboru sami opozorili na nevarni položaj med kmečkim ljudstvom. »Kmetje na Spodnjem Štajerskem govore slovensko,« tako se je glasilo njihovo poročilo, »in tudi sicer je med Nemci in Slovenci opaziti skoraj prirojena mržnja in nasprotstvo (eine angeborene Antipathia und Widersinnigkeit), ki se utegne še povečati, ako se bodo nakladala velika denarna bremena.«

Nemiri so se res pričeli prihodnje leto na gospostvu Ostrovec (Ostrowitz), med Vranskim in Trbovljami, ki je pripadalo Feliksu pl. Schrattenbachu. Ta mož, ki je služil prej mnogo let kot stotnik v Vojaški krajini, je bil na glasu izredno strogega in neusmiljenega gospodarja. A prav njegova strogost je rodila pri kmetih odpor, ki se je pojavil že v začetku leta 1635. Schrattenbach ga ni mogel sam s svojimi hlapci zadušiti in je prosil graško vlado pomoči. Deželni profos jetničar Lovro Maas, ki je imel skrbeti za javni red in mir, je od nje dobil nalog, naj zlepa posreduje med gospodo in podložniki ter skuša razburjene kmete pomiriti. Maas je vzel s seboj 40 hlapcev in šel sredi aprila proti Ostrovcu. Pri prehodu čez Savinjo je zadel na Schrattenbacha, ki je zbral nekaj vojakov ter vdanih podložnikov in se hotel pridružiti profosu, da bi skupno udarila na upornike. Profos pa ni hotel o napadu na kmete nič slišati, češ da je dobil ukaz, naj mirnim potom zadevo poravna in ne pobija pod-

EL EONORA ROMANORVM IMPERATRIX.VXOR
FERDINANDI III IMPERATORIS.

Cesarica Eleonora, soproga Ferdinanda III.

ložnikov. Schrattenbach je osorno odgovoril in bilo je videti, da se bo spor končal s pretepom. Slednjič sklenejo njegovi privrženci sami napasti kmete, medtem ko jim je Maas s svojimi hlapci počasi sledil. Ko se je bližal Gomilskemu, so mu naznanjali streli in velik vrišč, da se je med gospodo in podložniki vnel ljut boj. Večina kmetov je bila na preži pri neki soteski in sprejela tudi profosa s streli in kamenjem. Ko so njegovi ljudje zgrabili za orožje in napadli upornike, se je kmečka četa umaknila in razpršila. Enajst upornikov je bilo ujetih, dva sta mrtva obležala. Del upornih podložnikov se je zatekel v cerkev sv. Krištofa pri Gomilskem, toda Schrattenbachovi hlapci so udrli za njimi, oropali kmete, razbili cerkvene skrinje in ugrabili dragocenosti. — Deželni profos je zdaj spoznal, da ni upati mirne poravnave, ostal je še dva dni v okolici Ostrovca in Voljske, potem pa se je vrnil v Gradec, da poroča o položaju.

Po njegovem odhodu se je namah razširil upor na vsa posestva celjskega okrožja, tja do Pohorja na severu in Ptujskega polja na severovzhodu. Na vzhodu in jugovzhodu sta gospostvi Studenice in Žusem še pripadali ozemlju upornikov. — Tudi na sosednjih tleh dežele Kranjske so štajerski puntarji kmalu našli posnemovalce. Tu so enako vojne naklade in prehranjevanje prešernega vojaštva hudo trle kmeta. Vrh tega so se spuntali še Uskoki. Ker niso dobili plače, so začeli ropati in požigati po vaseh. Vse to je uboge kmete spravilo v obup. Na Pivki so oplenili in razrušili mnogo gradov in dvorov. Podložniki iz Tuhinja so vzajemno s svojimi sosedi iz Kamniškega gospostva napadli in oplenili grad Špitalič, nekdanji gostinjec vetrinjskega samostana.

O uporu na Dolenjskem nam poroča kronika mesta krškega tole: »Dne 3. maja 1635 so se uprli Schrattenbachovi podložniki v Voljski in Ostrovcu nad Celjem in oni iz laške graščine. Tem so se pridružili podložniki drugih štajerskih in kranjskih graščin. Naskočili in oropali so več gradov in samostanov. Graščaki so zapustili svoja domovja in zbežali. Kmetje so po gradovih naropali veliko denarja, srebra, dragocenosti, obleke, žita in vina. Krška mestna občina je zahtevala od meščanov, naj se postavijo kmetom v bran. Na novo so meščani prisegli, da hočejo skupaj živeti in umreti ter se puntarjem postaviti po robu, kolikor bo mogoče. Upornikov se je nabralo s Štajerskega in Kranjskega nekaj tisoč. Kranjski stanovi so s cesarjevim dovoljenjem zoper nje poklicali na pomoč Uskoke in graničarje iz Karlovca, ki so ukrotili upornike.« Enako je vrelo tudi med kmeti na Gorenjskem in Kočevskem.

Iz gornjih poročil tudi posnemamo, da je splošni kmetski upor izbruhnil v prvih dneh meseca maja. Najprej so podlegli jezi upornikov gradovi: Ostrovec, Heckenberg in Burgstall, ki so bili vsi popolnoma oplenjeni. Enako se je zgodilo z gradom Voljska (Pragwald) pri Žalcu. V treh urah je bilo grajsko poslopje porušeno in vsi prebivalci, ki niso mogli ubežati, pobiti. Iz Ostrovca se je razširil upor na posestva ljubljanskih škofov: Gornji grad, Rudnik in Vrbovec (Altenburg). V Gornjem gradu si je neki voditelj puntarjev nadel

škofovo kapo in kot zemljiški gospod sprejemal prisego zvestobe od svojih tovarišev. Kaj je upornike oviralo, da niso oplenili grajskega poslopja, ni znano. Zapored so se gradovi Savinjske in Šaleške doline zrušili v prah ali pa zgoreli, tako: Šoštanj, Lilienberg, Gradič (Schwarzenstein), Turn, Helfenberg, Šalek. O napadu na Novi kloster nam samostanska kronika poroča tele zanimive posameznosti: Ko so menihi 4. maja opravljali večernice, je prišlo 15 kmetov kot poslanstvo drugih podložnikov in zahtevalo nekaj olajšav pri davščinah in tlaki. Zagotavljali so, da se samostanu ni bati nič hudega, ako se prošnji ugodi. Odgovor so zahtevali za dan 6. maja, ko bodo zopet prišli. Njihove zahteve niso bile pretirane. A še preden je pripor odgovoril, je prišlo 6. maja pred samostan kakih 200 kmetov pod vodstvom Antona Repiča in Štefana Dvornika, ki niso več nastopili kot prosilci, ampak kot oblastni gospodarji. Hoteli so videti samostanske »bombarde« (topiče), zahtevali kruha in vina, češ da potem menihom nič žalega ne store. Dvanajst kmetov je vdrlo v samostansko obednico, kjer so iskali živil, omenjena dva voditelja pa sta zunaj stoječim skozi okno metala bele in črne kruhe. Vsi vinjeni so uporniki slednjič odšli proti Voljski. Dva dni pozneje je zopet prišlo 150 kmetov, ki so zahtevali, naj jim redovniki izroče poljske pridelke, katere so si s tolikim trudom pridelali in spravili v samostan. Znova so si ogledali samostanske zaloge orožja, katerega so veliko odnesli. Vso noč so se potem razveseljevali pred samostanom s pojedanjem in popivanjem, zraven streljali iz topičev, drugo jutro pa so znova vdrli v obednico in zahtevali pismeno potrdilo, da so njihove prošnje z dne 4. maja uslišane. Ogroženim redovnikom ni kazalo nič drugega, kakor vsem zahtevam upornikov ugoditi, ako so hoteli rešiti sebe in samostan. Ta prijenljivost jih je obvarovala

Knez Ulrik Eggenberg.

hujše nesreče, čeprav so se slični nasilni nastopi kmetov še pozneje dogajali dan za dnevem, dokler niso graničarji prepodili trume upornikov.

Ista samostanska kronika našteva 67 gradov in plemiških dvorov, ki so jih uporniki zažgali, oplenili in porušili. Grda nasilstva so se dogodila v ženskem samostanu Studenice, kjer so kmetje oropali cerkev. Žalostna usoda je zadela tudi župnika Štefana Magerla pri Sv. Juriju poleg Celja. Ko je v neki pridigi o svetopisemskem reku »dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Božu kar je božjega« zagovarjal pravico vladarja, da pobira davke, so njegove besede učinkovale, kakor bi vлил olja v ogenj. Kmetje so župnika pred cerkvijo napadli, mu naložili na rame veliko deblo, katero je moral stari duhovnik vleči na bližnji hrib. Komaj je došel na vrh, ko počí strel in mu še udarec z mečem razkolje glavo. — V celjskem okraju sta se menda le Celje in Slovenska Bistrica ubranila upornikov.

V teku 14 dni se je upor razširil skoraj po vsem Spodnjem Štajerskem in je dežela že trpela ogromno škodo, ko je šele zbor deželni stanov sklenil poslati oborožene čete v uporno ozemlje. Iz Vojaške krajine je prišel polkovnik Jurij Ludovik Schwarzenberg s 1300 konjiki in pešci, deželni stotnik baron Jurij Ernst Herberstein je zbral 200 oboroženih hlapcev. Že prihod graničarjev, ki so se zbrali 22. maja pri Žalcu, je kmete silno prestrašil. En del se je takoj pred njimi umaknil in razpršil, drugi so začeli prositi milosti. Pri Šoštanju jih je pričakovala oborožena kmečka četa, katero so zlahka potolkli; 31 upornikov je bilo ubitih, 23 pa ujetih. Podložniki gospostev Laško in Trbovlje, ki so veljali za najhujše upornike, so po svojih odposlancih 24. maja obljubili, da bodo odložili orožje in so izročili sedem kmetov za poroke svoje obljube. V začetku junija je še vzplamtel upor pri podložnikih med Celjem in Konjicami. Ko so začeli po vaseh biti plat zvona, so se zbrali kmetje, da napadejo četo deželne brambe, ki je pod vodstvom barona Stübicha prodirala iz Maribora proti Celju. V gozdu pri Konjicah so postavili stražo, katero so vojaki ujeli in razorožili. Zdaj je kmečki trumi upadel pogum, umaknila se je in razkropila. Stübich je brez ovire prišel v Celje. Pozneje čujemo še tu in tam o malih nemirih, tako pri podložnikih graščine Laško, ki še vedno niso hoteli odstopiti od svoje »stare pravde«. Vendar je bil sredi julija upor večidel že udušen. Značilno je, da nahajamo na strani kmetov tudi nekatere plemiče, ki so jih podpirali s svetom in dejanjem. Med temi se imenujejo Erazem pl. Ramschüssel, Adam pl. Scheuern in neki Gušič.

Kazen za upor ni bila posebno huda. Deželni profos Maas je 17 kmetov odpeljal v Gradec, kjer so bili sojeni. Kakšno kazen so dobili, nam ni znano. Največ upornikov in najhujši med njimi so bili zaprti v celjskem gradu. Od 130 kmetov sta bila tu dva obsojena na smrt, 36 jih je devinski grof Ludovik Turn odpeljal na Laško, pet jih je bilo izgnanih v mesto Raab na Ogrskem, drugim so naložili denarne globe, jih posvarili in potem izpustili.

Velika je bila gospodarska škoda, ki jo je štajerska dežela trpela radi tega upora. Ne le celjsko okrožje in njegovi posestniki, tudi drugi deželni stanovi so trpeli mnogo let na njegovih posledicah.

Posebno nevarno pa je bilo to, da se ljudje kar niso dali pomiriti, ampak da se pojavljajo večji ali manjši upori skozi vse 17. stoletje.

Leta 1644 čitamo o malem uporu v župniji Št. Peter pod Kunspergom, dve leti pozneje so bili večji nemiri v Spodnji Polskavi. Tu so dale povod vladne odredbe glede kuge, ki se je razširjala po celjskem okrožju in ugrabila nad 10.000 ljudi. Kmetje niso hoteli trpeti, da bi se posamezne vasi zaprle s stražami. Hudo jih je tudi zadelo, da oseb, ki so umrle za kugo, niso hoteli pokopavati na pokopališčih pri cerkvah, ampak so jih zagrebli na oddaljenih krajih. Šele zgovornemu pridigarju Filipu Terpinu, ki je bil pozneje v Ljubljani generalni vikar, se je posrečilo ljudstvo poučiti in pomiriti. — L. 1650 je bil v župniji Slivnica splošen upor proti župniku Janezu Raiauerju, ker je zahteval previsoko štolnino in ni opravljal predpisanih maš. Nemiri so se šele polegli, ko je Raiauer župnijo zapustil. Isto leto je zopet hudo vrelo po vsem celjskem oprožju in upor je znova izbruhnil pri Schrattenbachovih podložnikih. Povod so dala huda bremena radi prehranjevanja vojakov in prevelika tlaka, katero so morali kmetje opravljati zlasti s priprego. Medtem

Cesarjevič Ferdinand, sin Ferdinanda III.

ko so se cesarski komisarji trudili, da bi spor zlepa poravnali, so se že pojavili nemiri med podložniki v Trbovljah in Sovneku, kjer je bil voditelj kmetov neki Boštjan Natek. Sovražnosti in nasilstva pa takrat menda niso izbruhnili. — Še dvakrat so se pozneje morali pečati stanovi s kmečkimi upori na Spodnjem Štajerskem. Leta 1674 so se uprli podložniki grofa Rudolfa Wagensperga na gospostvu sovneškem in naslednje leto čitamo o spopadu med vojaštvom in kmečko četo v Mozirju. Ob istem času so došla poročila o skrivnih shodih in posvetovanih kmetov po drugih krajih. Vendar se je oblastem posrečilo še o pravem času voditelje spraviti v ječo in upor v kali zadušiti.

Leta 1687 se pojavijo kmečki upori na Gorenjskem. O njih poroča Dolničar v svojem dnevniku: »Na Gorenjskem je izbruhnil kmečki

upor, zlasti v Smledniku proti sedanjemu gospodu. Kmetje so dobili stari urbar in nočejo o novem nič slišati. Pritožujejo se tu v Ljubljani, hodijo v Gradec in na Dunaj. Kako se bo to končalo, pove prihodnje leto.« Naslednje leto je k 2. aprilu zabeležil tole vest: »Ko so se uprli kmetje proti smleški graščini in njenemu lastniku Pernburgu, so si izvolili za vodnika Martina Stareta. Izšel je ukaz, naj ga ujamejo. V Kranju so ga zaprli. Ko so njegovi tovariši to čuli, so mesto obkolili. Vitezi so se zbrali današnji dan in se postavili v red na Kapucinskem trgu pod poveljstvom Janeza Jakoba Widerkhera. Ko so prišli v Kranj, so mesto zaprli in krivce izprašali. Kmetje so mislili, da bodo upornika odpeljali v Ljubljano, pa vitezi so ga dali obglaviti pred mestnimi vrati nad mostom. S tem je bilo vse pomirjeno. To se je zgodilo 6. aprila.«

Nekaj desetletij pozneje so bili veliki kmečki upori na Goriškem. Središče kmečkega gibanja nahajamo na Tolminskem, čigar prebivalstvo je bilo že od nekdanj na glasu, da je svojeglavno in da se krčevito drži svojih starih običajev in pravic. Zato so tolminski glavarji pogosto tožili na Dunaju, da so Tolminci »upornega duha«. Leta 1651 je prišlo tolminsko gospostvo in glavarstvo v last rodbine Coronini, ki ga je kupila od baronov Breunerjev za 46.500 goldinarjev. Coronini so bili italijanska plemiška rodbina in so se v 16. stoletju naselili v Gorici. Nazivali so se »baroni v Prebačini in Gradiškuti, gospodje v Rubijah in Vilešu«. Podložnikom se pod njih vlado ni dobro godilo, ker so jih neusmiljeno izžemali in še danes se tolminsko ljudstvo z grozo spominja onih časov. — Že prvi gospodar in glavar iz rodu Coronini, Peter Anton, je skušal davčni obveznosti podvreči Nemškorutarje, ki so bili radi svojih starih pravic prosti vseh dajatev. Grof je zahteval, naj bi poleg tudi oni plačevali desetino in laudemij od prodanih hiš in zemljišč. Ker so se Nemškorutarji tej zahtevi stanovitno upirali, jih je začel Coronini tožiti pri vladi; vendar se zdi, da je pravdo izgubil, ker so Nemškorutarji ostali tudi naprej davkov prosti.

Očiten upor se je vnel v začetku 18. stoletja proti grofu Jakobu Antonu Coroniniju. Voditelj upornikov je bil tedaj neki Šimen Golja s Kneže, ki je ščuval ljudi proti grofu. Kmetje so bili tako trdno prepričani o svojih pravicah, da so poslali k cesarju Leopoldu na Dunaj posebno poslaništvo, kateremu je načeloval Golja, da bi se pritožili zoper stiske in pravice, ki jih morajo pretrpeti od svojih gospodov. Vlada pa je bila mnenja, da so se kmetje brez vzroka uprli svoji postavnji gosposki, zato je dala nekatere teh poslancev zapreti in jih obsodila uklenjene k javnim delom. Golja in še nekateri drugi so srečno odnesli peté. Toda prišlo je v Tolmin cesarsko povelje, naj tudi te zapro. Ker Golja samega niso mogli ujeti, so zaplenili njegovo precej veliko premoženje, ki je pripadlo državni blagajni. Tolminski duhovniki so v tem uporu stali večinoma na strani upornikov, jih podpirali s svetom in zagovarjali.

Svoj višek je doseglo uporno gibanje na Tolminskem l. 1713, ko je izbruhn timeriki punt. Povod so dali takrat novi državni davki. Vlada je uvedla l. 1706 po vsem Goriškem davek

na meso in vino, ki naj bi ji skupaj donášal 12.000 goldinarjev. Novemu davku so se Tolminci vztrajno upirali, zlasti od mesa niso hoteli nič plačevati. Glavni davkar za Goriško je bil tedaj neki Bandel, strog človek, ki ni nikomur prizanašal in si pri davkariji nabral veliko premoženje. Imel je okoli sebe mnogo davkarskih pomagačev, ki so enako skrbeli predvsem za svoje žepe. — Tolminci so bili že nekaj let z davkom na dolgu in Bandel jih je zaman opominjal, naj te zaostanke poravnajo. Tudi Bandelov brat, ki je bil župnik na Šentviški gori, je nagovarjal kmete, naj se vdajo in poplačajo zaostale davke. To prigovarjanje je kmete tako razjezilo, da župnika zapode iz župnije in mu zažugajo, naj se več ne prikaže, sicer se mu utegne še kaj hujšega zgoditi. Na tihem se je proti Bandelu snoval upor in vedno bolj razširjal. Središče tega upora je bila idrijska dolina, zlasti Sveta Lucija, Idrija, Roče in Šentviška gora. Tudi Trebušarji, Čepovanci in Banjškarji so se počasi pridružili. Kakor leta 1628, tako so tudi zdaj nekateri voditelji ljudstvo zbirali, pregovarjali in zahtevali od njega denar za puntarske namene. Med drugimi se imenujejo: Ivan Gradnik, Gregor Kobal, Lovro Kragulj, Martin Munih. Ves upor se je snoval na skrivnem, tako da niti tolminski grof ni nič zvedel o njem, a povod, da je nenadoma izbruhnil, je dal Bandel sam.

Ko Tolminci vzlic vsem opominom niso hoteli poplačati zaostalih davkov, si je hotel Bandel s silo pomagati. Ko pride sredi marca l. 1713 mnogo Tolmincev po kupčijskih opravkih v Gorico in se hoče z nakupljenim žitom in soljo zopet vrniti domov, jih ukaže davkar prijeti in s konji ter polnimi vrečami vred zapreti na goriški grad. Kakor blisk se je raznesla ta novica po Tolminskem in kmetom razgrela kri. Hitro se jih zbere kakih 500, oborožijo se z dolgimi, lesenimi palicami in kosami, pa se odpravijo 27. marca na pot v Gorico.

Ferdinand IV.

Pri solkanskem pokopališču jih sreča tolminski grof Jakob Anton Coronini, ki vpraša kmete, kam gredo. Odgovore mu, da so namenjeni v Gorico obračunat z Bandelom zaradi krivic. Grof jih je najprej skušal potolažiti in pregovoriti, da bi se vrnili domov, ko pa vse besede niso nič pomagale, odjezdi hitro v Gorico naznanit vso stvar deželnemu glavarju, grofu Strassoldu. Glavar se napoti z nekaterimi dragonci in 40 mušketirji nemudoma v Solkan in skuša Tolmince zlepa pomiriti, pa tudi njegove besede niso imele zaželjenega uspeha. Zato ukaže vojakom, naj kmete razkrope in največje kričače ujamejo. Ker Tolminci niso hoteli odstopiti, so začeli vojaki med nje streljati. En kmet je bil ustreljen, dva pahnjena v Sočo, 25 so jih pa ujeli. Vsi drugi so zbežali po cesti proti Sveti gori. Ujetnike so odpeljali v goriški grad. Tja se je umaknil tudi Bandel z vsem svojim imetjem.

Kmalu se je raznesla novica, da hoče drugi dan blizu 5000 Tolmincev in Kanalcev pridreti v Gorico. Zato ukaže glavar, naj zasede solkanski klanec oddelek deželnih brambovcev z nekaterimi mušketirji. Toda ko so se razkropljeni Tolminci drugi dan zopet zbrali in z novimi prišleci pomnožili, so brambovci potegnili z uporniki in se jim pridružili, mušketirji pa so morali bežati v Gorico, da naznanijo, kaj se je zgodilo. — Kmalu pridejo za njimi tudi Tolminci na »Travnik«. Tu obstopijo glavarjevo hišo in od njega zahtevajo, naj izpusti ujete rojake, jim vrne zaprte konje in blago. Glavar se začne z njimi pogajati, ko pa vidi, da uporniki ne odstopijo od svojih zahtev, ga obide strah in se umakne v grad. Z grada se je začel znova pogajati s Tolminci, jim obečal, da hoče natanko preiskati, koliko je Bandel preveč terjal in kar so radi tega trpeli škode, jim vestno povrniti.

Medtem so se podali nekateri kmetje na Studenec in začeli razdirati Bandelovo hišo. Ker je bila zaprta, so odkrili streho in poprodali iz hiše po nizki ceni vso posodo. Bandela ni noben meščan branil, tako se je bil vsem pristudil.

Zdaj so Tolminci znova zahtevali od glavarja, naj jim izroči ujete rojake in zažugali, da sicer tudi njemu hišo razdero. Prestrašeni glavar je sprevidel, da z dobrimi besedami pri razljutenih kmetih ničesar ne opravi, izpusti jim ujetnike in dá pismeno zagotovilo, da bodo Tolminci poslej oproščeni zoprnega jim davka. Izpuščene ujetnike so sprejeli uporniki z neizrečenim veseljem in vpitjem. V procesiji so šli vriskaje čez »Travnik«.

Pod večer so se začeli Tolminci vračati proti domu. Nekateri so se obrnili čez soški most v Brda in zanesli iskro upora med Brice. Drugi so ostali še v mestu in hoteli razdejeti hišo grofa Turna, pa gradiščanski glavar je poslal oboroženo četo 300 mož v Gorico, ki je zabranila daljnje izgrede. Zdaj so zadnje trume Tolmincev odšle proti domu. Med potjo so se zmaščevali v Kanalu nad dacarjem, ki je pobiral v Bandelovem imenu davek na vino, in mu razrušili hišo.

Medtem je bil upor že zajel Brda in ne dolgo pozneje tudi vipavsko dolino, zlasti Rihenberk. Slednjič so se dvignili tudi Devinci proti svojemu graščaku in tako se je upor razširil skoro po vsem Goriškem. — V tej stiski prosi goriški deželni glavar v zvezi

z drugimi graščaki pomoči z Dunaja. Vlada pošlje takoj 700 Hrvatov in nekaj drugih čet na pomoč, ki so v kratkem času vipavske upornike ukrotile in polovile.

Kakih osem dni pozneje počí v Gorici znova glas, da so Tolminci zopet na potu v mesto z namenom, da Hrvate preženo, plemiče pobijejo in ujetnike rešijo. Glavar se prestraši, pokliče brž Hrvate iz Rihemberka in jih pošlje v Solkan. Tudi korminski grof in sodnik zbereta kakih 400 mož in jih vodita k Sv. Martinu, ker so nameravali

Pazin v Istri.

Tolminci udariti tudi v Brda. Toda napovedanih kmečkih čet ni hotelo biti. Ko so uporniki slišali, da so jim Hrvate nasproti poslali, so ostali raje doma.

Zdaj je prišla kazen za upor. Goriški glavar pošlje Hrvate na Kanalsko in Tolminsko, kjer se nastanijo po vseh vaseh. Hrano so jim morali kmetje sami dajati ali pa za tlako prinašati iz Gorice. Načelnike upora so prijeli in odgnali v Gorico. Konec julija se je pričela sodnijska preiskava, ki se je vlekla skoraj devet mesecev. V aprilu leta 1714 je bila proglašena sodba. Enajst voditeljev naj bi bilo usmrčenih in njihovo premoženje zaplenjeno, stopetdeset upornih kmetov pa je bilo obsojenih na več časa v zapor na goriški grad.

Kazen nad obsojenimi Tolminci se je izvršila 20. aprila na Travniku, kjer stoji sedaj steber sv. Ignacija. Načelniku puntarjev, Ivanu

Gradniku, Gregoriju Kobalu, Lovrencu Kragulju in Martinu Munihi so odsekali najprej glave in potem njih trupla razčetverili. Poedine ude so obesili pri Solkanu, v Panovcu in v Krojini. Drugi dan so usmrtili štiri druge Tolmince in 23. aprila so obglavili zadnje tri: Matijo Podgornika, Andreja Lapajnarja in Valentina Lapanja. Vsi tolminski župani so morali biti navzočni pri izvršitvi obsodbe.

Tako se je završil »veliki tolminski punt«. Kazen je bila stroga, če se oziramo na to, da so bile pritožbe Tolmincev deloma upravičene. Kakor pri vseh drugih uporih, tako je tudi na Tolminskem gospoda gledala le na to, da z veliko strogostjo kmete ostraši in s tem zabrani za bodočnost vse enake poizkuse, ni pa odpravila vzrokov nezadovoljnosti. Šele cesarica Marija Terezija in Jožef II. sta izdala postave, ki so imele namen ščititi kmeta proti samovoljnosti zemljiških gospodov, natanko določiti njegove dolžnosti in služnosti, zagotoviti mu osebno svobodo in olajšati težka bremena. Završilo pa se je veliko delo osvoboditve l. 1848, ko je bilo odpravljeno podložništvo z vsemi iz njega izvirajočimi pravicami.

(Iz Valvasorja.)

Istrski ljudje v 17. veku.

2. Leopold I. in njegovi ministri. Grofija Istra. Prva vojna s Turki.

Ferdinand III. si je svojega najstarejšega sina enakega imena vzgojil in izobrazil za naslednika na prestolu, medtem ko je drugi sin Leopold imel postati duhovnik in dobiti solnograško ali pasavsko škofijo, toda nagla smrt cesarjeviča Ferdinanda je spremenila načrte. Leopold je podedoval po očetu vlado avstrijskih dežel in nemško cesarsko krono. Ko je l. 1657 zasedel prestol, mu je bilo komaj 17 let. Bil je po naravi slabotnega zdravja, skromen, zelo pobožen, a neodločen. Dal se je rad voditi od vplivnih ministrov, katerim je naklonil svoje zaupanje. Čeprav ni bil bojevit, vendar njegovo dolgoletno vlado (1657—1705) napolnjujejo mnoge vojne s Turki in Francozi. Za razvoj Avstrije je z njim nastopila nova doba. Osvojil si je turški del Ogrske v bojih, v katerih so se avstrijske dežele začele zavedati svojih vzajemnih koristi in državne celokupnosti; osrednja vlada se je ojačila in nastopila politiko, ki je zlasti v narodnogospodarskem oziru bila uspešna. Ogrska je postala l. 1687 dedna kraljevina, moč Turkov pa se je bila tako zlomila, da Avstriji pozneje niso bili več nevarni.

Še preden je oče umrl, se je dal Leopold kronati za češkega in ogrskega kralja, tudi avstrijski stanovci so mu prisegli zvestobo.

Izvolitev za nemškega cesarja se je nekoliko zavlekla, ker se je francoski kralj Ludovik XIV. poganjal za to čast in si znal med nemškimi izbornimi knezi pridobiti nekaj privržencev. Šele 18. julija 1658 je bil Leopold izvoljen za nemškega cesarja. Na Kranjsko je prišel dvorni tajnik Pütterer naznanit veselo vest. Ljubljana je praznovala znameniti dogodek 31. julija s slovesno mašo pri jezuitih in zahvalno pesmijo, katero je spremljalo streljanje na gradu. Zvečer je bilo vse mesto razsvetljeno in novi streli z grada so poveličevali svečanost. Deželni glavar Volk Engelbert Turjaški je v družbi 50 plemičev korakal po mestnih ulicah. Drugi dan so deželni stanovi čestitali Leopoldu k izvolitvi in mu poklonili 20.000 goldinarjev kot prispevek »k potnim stroškom«.

Že od nekdanj se je na najslovesnejši način izražala tesna zveza med vladarjem in ljudstvom s poklonitvijo deželnih stanov, kjer je deželni knez svečano potrdil pravice in svoboščine dežele, podložniki pa so po svojih zastopnikih prisegli novemu vladarju vdanost in zvestobo. Čeprav poklonitev že davno ni imela tiste politične važnosti, kakor nekdanj, se je vendar na zunaj vršila s tem večjim sijajem zlasti pod Leopoldom, ki je bil hkrati cesar in deželni knez in je hotel osebno ugoditi starodavnemu običaju.

Štajerski stanovi so dovolili za to svečanost, ki se je vršila v Gradcu 9. julija 1660, 30.000 goldinarjev. Iz Gradca se napoti cesar na Koroško, stopi pri Brežah na koroška tla in gre čez Št. Vid h Gospe Sveti, kjer je bil pri božji službi. Koroški stanovi so ga slovesno sprejeli na Goljavi pri Sv. Juriju. V sprejemnem govoru so naglašali, da Koroška že 216 let, od časa Friderika IV., ni bila tako srečna, da bi bila svojemu deželnemu vojvodu kot cesarju prisegla vdanost in zvestobo. Od Sv. Jurija se je razvrstil slavnosten sprevod v Celovec, med streljanjem topov in svečanim zvonjenjem. Cesar je jahal pod nebom, ki je bilo bogato obšito z zlatom in katerega je nosilo osem mestnih svetovalcev. — Poklonitev se je vršila 2. septembra v dvorani deželne hiše, kjer je cesar odkrit pohvalno omenil, da so mu opustili prisego in druge običajne obrede in zastavil svojo cesarsko besedo, da bo stare stanovske in deželne pravice spoštoval, jih varoval in potrdil. Pri cesarskem obedu so opravljali koroški plemiči pristojne jim deželne dedne službe in stregli novemu vladarju. Leopold je pogostil vse stanove v deželni hiši pri dvanajstih mizah. K pojedini je povabil tudi »vojvodskega kmeta« iz Blažnje vasi, čigar rodbina je imela starodavno pravico, da umešča koroške vojvode. Sedel je s sinom in dvema sorodnikoma pri posebni mizi. Cesar ga je bogato obdaroval in mu potrdil stare pravice. Zahvalna božja služba je bila v cerkvi Sv. Duha. Nato je Leopold še obiskal Rosenbergov grad na Gorici (Maria Loretto) in jezuitski samostan, potem pa odšel s svojim spremstvom 4. septembra proti Ljubljani.

Pot je šla čez Ljubelj. Kranjski deželni glavar Volk Engelbert Turjaški je v družbi mnogih plemičev sprejel cesarja na deželni meji, mu želel srečo na potovanju in sporočil vdanost in zvestobo dežele Kranjske. Dne 5. septembra je Leopold prenočil v Trziču, drugi dan so ga slovesno sprejeli kranjski meščani. Tretji dan (7. septembra)

je šel čez Goričane v Ljubljano. Pod št. Vidom je bil slovesen sprejem. Za cesarja je bil poleg stare velike lipe pripravljen krasen šotor, ozaljšan z deželnim grbom.

Tu je pričakoval deželni glavar v spremstvu vsega kranjskega plemstva prihod deželnega kneza. Cesar Leopold je dospel okoli 4. ure popoldne in stopil iz voza v šotor, medtem ko so zagrmeli topovi na ljubljanskem gradu. General Vojne krajine, grof Herbart Turjaški, je pozdravil cesarja z lepim nagovorom (»mit einer zierlichen Oration«), potem se je razvrstil slavnostni sprevod. Na čelu je jezdila četa hrvatskih plemičev iz Karlovca pod poveljstvom Kristofa Delisimonoviča, vsi s tigrovimi kožami čez rame in dolgimi sulicami. Tem je sledilo drugo hrvatsko konjenišvo, 150 jezdecov, v lepem redu. Za Hrvati je bilo razvrščeno kranjsko plemstvo v štiri četah, skupaj 800 mož, slednjič cesarjevo spremstvo. V tem redu se je pomikal sprevod po Cellovški in Dunajski cesti, skozi Kapucinsko predmestje (sedanjo Zvezdo), po Gosposki ulici, Turjaškem trgu, Čevljarskem mostu in Mestnem trgu v stolno cerkev, kjer ga je sprejela duhovščina in je pičenski škof Vaccano zapel »Te Deum«. Cesar se je s svojim stricem,

Wiljemom, ministrom grofom Porcijem in grofom Schwarzenbergom nastanil v škofiji, drugo spremstvo je bilo nameščeno po raznih hišah. Zvečer je bilo mesto ob vseh slavnostnih dnevih sijajno razsvetljeno.

Dne 9. septembra so se zbrali vsi stanovi v deželni hiši in sklenili, da prisežejo svojemu vojvodu zvestobo, od njega pa ne bodo zahtevali prisege, kakor je bila doslej navada, ker so prepričani, da jim daje cesarjeva beseda zanesljivo poročstvo za vse njihove stare pravice in svoboščine. Vojvodu so prisego opustili proti pismeni izjavi in ustmeni obljudi, da bo njihove pravice varoval in krepko branil. Poklonitev stanov se je vršila 13. septembra po določenem vzporedu.

Cesar Leopold I. v mladih letih.

Vse dni so bile razne cerkvene in svetne slovesnosti; uprizoritev italijanske komedije na vrtu deželnega glavarja, lov, vožnja po Ljubljani itd.

Dne 15. septembra se je odpeljal cesar Leopold proti Gorici. Iz Ljubljane je šla vožnja po Ljubljani na Vrhniko in dalje čez Planino v Vipavo, kjer je cesar prenočil v gradu grofa Lorenca Lanthieri in se tudi še drugi dan mudil.

Semkaj mu pride nasproti goriški deželni glavar Ernst pl. Herberstein v spremstvu štirih najimenitnejših goriških plemičev in ga spremlja na planoto med Solkanom in Gorico, kjer je bil slovesni sprejem. Pred vhodom v mesto ga pozdravi župan Pollini in mu izroči v znamenje zvestobe mestne pečate. Sprevod je šel potem v mestno cerkev, kjer je sprejel cesarja pičenski škof Vaccano in zapel zahvalno pesem. Poklonitev deželnih stanov se je vršila 22. septembra. Po slovesni maši v mestni župni cerkvi so v veliki dvorani goriškega gradu prisegli zvestobo plemiči, meščani in odposlanci kmečkih občin. Dne 24. septembra je cesar odšel čez Devin v Trst.

V Devin mu je prišel naproti poslanec tržaškega magistrata, baron Aleksander de Fin z mnogobrojnimi krasnimi ladjami. Pridružil se mu je tudi grof Peter Zrinjski, v čigar ladji se je cesar Leopold odpeljal v Trst. Pri Grljanu je stopil na kopno, da bi v samostanu pri minoritih opravil molitev. Nato se je nadaljevala vožnja v prejšnjem redu med neprestanim grmenjem topov. Od nabrežja v Trstu je bil daleč v morje napravljen most, da bi lahko stopil iz ladje. Na velikem molu je pozdravila cesarja mestna posadka, pri mestnih vratih pa občinski odbor z mnogoštevilnim plemstvom, ki mu je izročil na srebrnem krožniku mestne ključke. Pod krasnim nebom, katerega je nosilo osem plemičev, je šel cesar nato v sijajnem sprevodu čez Veliki trg v stolno cerkev, kjer ga je sprejel tržaški škof Marenzi in zapel »Te Deum«.

Prva dva večera je bilo mesto krasno razsvetljeno. Poklonitev se je vršila 27. septembra. Cesar Leopold je sprejel, na krasnem prestolu sedeč, tržaški magistrat, mestne svetovalce in mnogo drugih imenitnih meščanov. Najprej je veliki kancelar naznanil, da hoče Njegovo Veličanstvo spoštovati vse pravice in milosti, ki so jih njegovi predniki mestu podelili. Nato prebere tajnik prisego, katero so vsi navzoči za njim govorili. Baron de Fin je v dolgem govoru izražal vdanost mesta. Svečanost se je končala s sijajnim obedom.

Po ves teden trajajočem bivanju v Trstu zapusti cesar mesto 1. oktobra in obišče na povratku v Ljubljano še žrebčarno v Lipici, ki je bila dve leti prej ustanovljena. Dne 4. oktobra se je mudil v samostanu Bistra in je tamošnjemu priorju Cirianiju podelil naslov prelata. V Ljubljani je bil znova slovesno sprejet; dne 8. oktobra pa je čez Krašnjo in Trojane odpotoval na Dunaj.

Leto 1660 je torej za Slovence zato zanimivo, ker jih je obiskal njihov vladar, kateremu samemu so mogli po starodavni navadi priseči zvestobo in vdanost. Ta sreča jim že mnogo let ni bila dana, Goričanom celó nikdar poprej, ker so se vselej poklanjali le cesarskim

namestnikom. Le še enkrat so se pozneje ponovili vsi ti sijajni prizori in sicer l. 1728, ko je zadnji moški Habsburžan Karol VI. sprejemal poklonitve v Notranji Avstriji. Potem pa je za vedno preminul zunanji blesk teh stanovskih slavnosti, kakor je že davno prej preminul politički pomen, ki so ga imele v 15. in 16. stoletju.

Za Leopoldove vlade je imel vso oblast v rokah cesarjev tajni svet, katerega smemo primerjati sedanjemu ministrstvu. Najvišji dvorni mojster je bil prvi tajni svetnik ali ministrski predsednik. Število drugih tajnih svetnikov ni bilo vedno enako. Cesar jih je imenoval poljubno po nasvetu najvišjega dvornega mojstra ali po lastni volji. Tajni svet je bil najvišje sodišče in ministrstvo vnanjih zadev; dajal je v cesarjevem imenu postave, jih razlagal in čuval nad njih izvrševanjem. Med Leopoldovimi vplivnimi ministri moramo tu omeniti zlasti dva, ki sta bila z našimi deželami v ožji zvezi.

Prvi je grof Ivan Vajkard Auersperg. Rodil se je leta 1615 iz starejše panoge kranjskega plemiškega rodu in bil dalj časa vzgojitelj Ferdinanda IV. Leta 1653 je dobil v posest graščino Wels, naslednje leto pa šleski graščini Münsterberg in Frankenstein, zato se je imenoval »vojvoda münsterberški«.

Leta 1655 je postal prvi tajni svetnik, torej prvi minister, ki je zastopal vlado v notranjih in zunanjih stvareh. Ferdinand III. ga je zelo cenil, še bolj njegov gojenec Ferdinand IV. Stanovi »Notranje Avstrije« so želeli imeti mogočnega moža za pokrovitelja, ker je dobro poznal potrebe vseh treh dežel in jih mogel uspešno zagovarjati. Štajerska in Koroška sta najprej sklenili, da naprosita Auersperga za »patrona in pokrovitelja« obeh dežel in sta mu v ta namen ponudili 4000 oziroma 2500 goldinarjev na leto. V ljubljanskem deželnem zboru je deželni podmaršal grof Blagaj poročal o tem sklepu sosednih

GIOVANNI RICARDO DI AVERSBERG PRINCIPE DEL SAC. RI. DVCA DI MÜNSTERBERG CONTE DI TENGE PISINO WELSE GOTTSCHEE SIGNORE DI SCHÖNN, SEISSEMBERG & MARESCIALLO E CAM. SUPREMO HEREDITARIO NEL DUCATO DEL CRAGNO E MARCHESATO DI SCHLAVONIA CAM. DEL TOSONE MAGGIORDOMO MAGGIORE E PRIMO MINISTRO DI STATO DI FERDINANDO TERZO IMPERATORE.

Ivan Vajkard Auersperg,
minister Ferdinanda III. in Leopolda I.

dežel in predlagal, naj bi jih tudi Kranjska posnemala. Stanovi so sklenili dovoliti Auerspergu do smrti 3000 goldinarjev na leto, »ker ga dežela še bolj potrebuje in mu je posebno hvalo dolžna«. Cesar Leopold je Auerspergu pustil mesto prvega ministra, vendar ga ni toliko upošteval, kakor ministra Porcia in Lobkovic. Po smrti svojega brata, grofa Volka Engelberta Turjaškega, kranjskega deželnega glavarja, je knez podedoval Kočevje in Žužemberk. — V politiki je Auersperg nasprotoval Porciju in Lobkovicu. Ko je francoski kralj Ludovik XIV. želel delitev španskega kraljestva med Burbonce in Habsburžane, je Auersperg podpiral njegove naklepe, ker mu je francoski poslanik obečal, da se bo njegov kralj pri papežu zanj potegnil, da postane kardinal. Čeprav je imel družino, je vendar v svoji čistilakomnosti hotel postati enak Richelieuju in Mazarinu. To ga je pogubilo. Dva kardinala in papež sam so ga zatožili pri cesarju, ki ga je 16. decembra 1669 odpustil iz službe in pregnal v Wels. Na ponovno prošnjo je dosegel le to, da je smel v Ljubljani živeti v pregnanstvu. Tu se je pečal do svoje smrti z bogoslovnimi in modroslovnimi študijami, lovom in ribištvom. Umrl je 13. novembra 1677 in bil pokopan v frančiškanski cerkvi.

Drugi vplivni državnik v začetku Leopoldove vlade je bil grof Ivan Ferdinand Porcia. Plemiška rodbina Porcia je bila fur-lanskega izvora, ki si je pridobila na Kranjskem okoli l. 1550 graščino Senožeče. Grof Janez Ferdinand je bil l. 1635—1650 kranjski deželni sodnik, potem je postal ajo (najvišji dvorni mojster) in vzgojitelj cesarjeviča Leopolda, ki ga je tudi potem, ko je zasedel prestol, zelo cenil in mu največ zaupal. Vendar je bil Porcia za državniški posel malo sposoben, ker je bil počasen in neodločen. Vsak opravek je zavlačeval in dostikrat najvažnejša sporočila nerešena na mizi pozabil. Splošno znana je bila njegova nenavadna razmišljenost in pozabljivost. V politiki je nasprotoval Turjaškemu in španskemu poslaniku ter je bil odločno zoper vsak vpliv španskega dvora na Avstrijo in Nemčijo. Leta 1640 je kupil graščino ortenburško na Koroškem in sezidal v renesančnem slogu lep grad v Špitalu. Na Krasu so kupili Porciji grad Radlsek in priženili gospostvo Prem (grad in trg); najvažnejša pa je bila pridobitev grofije istrske.

Odkar je grofija Istra, ki je obsegala sedanjo sredino dežele od Št. Lovreča ob Limu pa do Raše in Učke, pripadla avstrijskim vojvodom (1374), so jo ti navadno dajali v najem ali zastavo raznim plemiškim rodbinam. Že vojvoda Leopold III. je grofijo prepustil gospodom Devinskim za 14.000 goldinarjev. Ko so Devinci izumrli, so jo dobili njihovi nasledniki Walsee za 13.000 cekinov. Pozneje so prišli na enak način v njeno posest Ravbarji, bogati ptujski Moškoni in Hodiščani (von Keutschach). Leta 1601 jo je vzel v najem Bernard Barbo, gospod na Kožljaku in Pasu, za 17.500 gld., potem leta 1611 knez Ulrik Eggenberg.

Grofija istrska je bila zelo rodovitna. Valvasor pravi o njej: »Vino gradi rode najfinejša rdeča in bela vina, zemlja donaša najboljše žito, oljke se cede dobrega olja, tudi se nahajajo tukaj rastline in sadeži, s katerimi se sicer ponaša le Italija. Perutnistva je najti v

velikih množinah.« Domačega slovensko-hrvatskega ljudstva pogoste spremembe deželnih gospodarjev niso skoraj nič zadele. Živelo je po svojih starih običajih v župah, ki so imele precej veliko samoupravo. Poleg župana, ki jim je načeloval, je bila »dvanajstija« (banka), ki je imela svoje posvete ob kameniti mizi pod vaško lipo ali koprivovcem, v večjih krajih, trgih ali mestih tudi pod občinsko lopo (loggia).

Dvanajstija je tudi sodila o manjših prestopkih in kaznovala s klado, trlico ali »berlino« (sramotnim odrom). Valvasor nam o istrskih županih poroča takole: »Vsako mesto in vsak trg v pazinski grofiji ima svojega župana, ki je hkrati sodnik, in dvanajst prisednikov, ki se po domače imenujejo »sodci«. Ti imajo oblast razsojevati male preporne stvari. Njih volitev se vrši na poseben način. Na praznik sv. Jurija se zbero v lopi, ki je prizidana rotovžu in postavljena na javnem trgu, župan, dvanajsteri prisedniki, drugi meščani in kmetje, ki pripadajo mestu ali trgu. Lopa (loggia) je odprta, precej podobna dvorani ali galeriji in ima na sredi kamenito mizo. Ko se prične volitev, gre eden prisednikov s palico in nožem okoli ter vsakega vpraša, koga izmed dvanajsterih hoče imeti za župana. Ko odgovori, za-

reže njegov glas na palico in nadaljuje svoj posel. Kdor ima slednjič največ glasov, tisti je župan in vrhovni sodec.« Valvasorjevo poročilo nam priča, da so se v Istri še v 17. stoletju župe vladale in upravljale po staroslovenski navadi in je imel tudi rovaš še važno vlogo.

Tudi v 17. stoletju je grofija večkrat spremenila svoje gospodarje. — Ko je bil cesar Ferdinand III. za tridesetletne vojne v hudi denarni zadregi, jo je zastavil leta 1644 beneškima trgovcema Antonu in Jeronimu Flanginiju za 350.000 gl. posojila. Pod Leopoldom pa jo je pridobil njegov mogočni minister grof Ivan Ferdinand Porcia

GIOVANNI MASSIMILIANO CONTE DI LAMBERG
BARONE DI ORTE NEGG. ET OTTENSTEIN DE
PAESI EREDITARI NEL CRAGNO E SHELWONIA CA
VALLERIZZO MAGGIOR. SIGNOR DELLA SIGNORIA DI
STEYER. CAVALIER DEL TOSON D'ORO CONSIGLIER
DI STATO E CAMARIER MAGGIORE DI SUA MAESTA CESAREA

Grof Ivan Maksimilijan Lamberg,
minister Leopolda I.

l. 1660 s tem, da je vrnil trgovcema omenjeno vsoto. Cesar jo je zato podaril njegovi rodbini, katero je celó za to zaslužno povzdignil v knežji stan. Tedaj je bilo določeno, naj bo Istra neodvisna od Kranjske, in ne bo dolžna plačevati kranjskih deželnih naklad. Kranjski deželni stanovi pa so si prizadevali pregovoriti Porcija, naj bi jim odstopil pazinsko grofijo za 550.000 gld., in res je to storil Ferdinandov sin, knez Franc Porcia l. 1665. Stanovi so kmalu potem grofijo prodali za isto vsoto knezu Ivanu Vajkardu Auerspergu in sicer s pogojem, naj se smatra enako drugim gospodvom na Kranjskem, naj je podvržena vsem rednim in izrednim nakladam, ki jih nalagajo deželni stanovi, ne glede na izjeme, ki so jih bili avstrijski vladarji še pred kratkim Istranom dovolili. Za civilno sodstvo naj bo prizivno sodišče v Ljubljani, v kriminalijah (prestopkih in zločinih) pa naj imajo Turjaški popolno oblast. — Turjaški so prodali Istro l. 1701 nadvojvodski komori v Gradcu, ki jo je l. 1708 obenem s Sacerbom in Podgradom odstopila tajnemu svetovalcu markizu Herkulu Turinnettiju de Priè v zameno za Medjimurje in Čakovec. Od njega jo je kupil l. 1766 markiz Anton Montecuccoli iz Modene za 240.000 gld. Pri odvezi zemljišč l. 1848 so dobili Montecuccoliji isto vsoto kot odkupnino in pridržali vrhu tega še velikanski grad v Pazinu. — Iz tega kratkega zgodovinskega pregleda vidimo, da je avstrijska Istra, ki je veljala za del Kranjske, pogosto menjavala svoje gospodarje in bila v 17. stoletju enako Gradiški v rokah mogočnih avstrijskih ministrov, ki so pa dobivali iz grofije le dohodke, sicer pa se niso za njo skoraj nič brigali.

Pa vrnimo se zopet k Leopoldovim ministrom! Poleg Auersperga in Porcija sta še znamenitejša Venčeslav Lobkovic in grof Ivan Maksimilijan Lamberg. Vendar moramo reči, da nahajamo pri njih malo državniške modrosti in odločnosti, kakršne so zahtevali tedanji časi. Porcia je bil nasproten vsaki vojni in je skušal za vsako ceno s Turki ohraniti mir. Zato se ni čuditi, če ni bila Avstrija za boj nič pripravljena, ko so že začeli Osmani z novimi napadi na ogrski meji.

* * *

Za velikim sultanom Solimanom II. so vladali turško državo večinoma nebojeviti, slabotni sultani. Pa imeli so poleg sebe večkrat odločne in podjetne velike vezirje, ki so si znali pridobiti vso oblast in odločevali o miru in vojni. Pod Mohamedom III. sta bila taka vplivna politika in pogumna vojskovodja velika vezirja Sinan in Ibrahim paša, ki sta l. 1594—1606 vodila boje na Ogrskem in Hrvatskem. Takrat so padle trdnjave Sisek, Petrinja, Klis, Vešprim, Kaniža v turške roke. Mir, sklenjen med sultanom in cesarjem Rudolfom II. v Žitva-Doroğu, je napravil tem bojem konec, čeprav so obmejni turški paše še vedno na svojo pest nadaljevali roparske pohode v avstrijsko ozemlje in izvojevali male praske s hrvatskimi in ogrskimi graničarji. Vojna sila Turčije se je takrat obrnila proti Poljski, proti

Perziji in beneški republiki. Bila je velika sreča, da so vsaj ob času tridesetletne vojne naše dežele imele mir pred turškimi napadi.

Za vlade Leopolda I. se je znova vnel boj med Avstrijo in Turčijo. V Carigradu je tedaj vladal mehkužni in razuzdani Mohamed IV., ki se ni mnogo brigal za vlado in vojno, a je imel delavne in bojaželjne velike vezirje: Mohameda, njegovega sina Ahmeda in Mustafo, ki so vsi po svojem rojstnem mestu imeli priimek Köprili. Povod vojnim zapletljajem so dali dogodki na Ogrskem in Erdeljskem. Po smrti Jurija Rakoczyja je cesar Leopold hotel imeti za kneza na Erdeljskem Ivana Kemenija, medtem ko je turška vlada podpirala Mihaela Apafija in ravnala s kneževino, kakor da je turški pašalik. Na Dunaju so se krvavemu spopadu kolikor mogoče izogibali, ker niso bili za vojno dovolj pripravljeni in so vedno upali, da bo mogoče s pogajanjem sporna vprašanja poravnati. Toda meseca marca 1663 je bilo v Belgradu zbranih že 120.000 turških vojakov pod vodstvom Ahmeda Köprilija, da vdero na Ogrsko.

Leopold je postavil na čelo svoje vojske grofa Rajmunda Montecuccolija, ki je bil popolnoma kos svoji težavni nalogi. Proučil je do dobra naravo in lastnosti turških vojn in dobro vedel, da je le z veliko, odločilno zmago mogoče doseči trajen uspeh. Po vseh avstrijskih deželah so se zavedali, da je od srečnega izida te vojne odvisen obstoj Avstrije in rešitev mesta Dunaja, ki je veljal za glavni branik zapadne Evrope proti polumesecu. Zato so povsod prirejali molitve, obhode in pobožnosti za odvrnitev turške sile. — Cesar se je obrnil za pomoč tudi na nemško državo in svoje dežele. Štajerska je nabrala in oborožila 6000 mož, ki so stali deželo na leto povprečno 540.000 gld. Od teh jih je šlo 2000 h glavni cesarski vojski, po tisoč v trdnjave Ptuj, Radgona in Fürstenfeld, manjše posadke pa v druge obmejne kraje. Gradec, Radgona in Ptuj so tudi utrdili. Iz Kranjske je šlo mnogo vitezov in druge gospode prostovoljno s svojimi četami avstrijskemu vojskovodju na pomoč. Med njimi je bil tudi naš kranjski zgodopisec Valvasor. Spomladi l. 1663 je imel Montecuccoli zbranih

Knez Ivan Ferdinand Porcia.

okoli 11.000 vojakov, medtem ko je štela turška vojska na Ogrskem skoraj 200.000 mož.

Sredi julija jo udarijo Turki iz Budimpešte proti trdnjavi Novi Zamki (Neuhäusel). Grof Adam Forgač, poveljnik Novih Zamkov, jim je šel s 6000 huzarji in hajduki, osmimi banderi konjиков in 500 pešci nasproti, ker je upal, da jih zajame pri Donavi, še preden bo vsa turška vojska prekoračila reko. Dne 7. avgusta se vname bitka pri Parkanu, kjer sta Ibrahim in Kaplan-paša Forgača popolnoma potolkla. Grof je izgubil nad polovico vojske, sam se je komaj rešil v trdnjavo. Od sedemsto ujetnikov so jih Turki nekaj posabljali, druge pa poslali v Budimpešto. Zdaj začne veliki vezir Ahmed Nove Zamke oblegati. Posadka se je hrabro držala in Forgač je sklenil mesto braniti do skrajnosti. Oblegovanje je trajalo 43 dni. Med tem časom so Turki po okolici in po Moravskem do Olomuca požigali vasi in 25.000 ljudi odpeljali v sužnost. Ko je v trdnjavi začelo primanjkovati živeža in streliva, se je moral Forgač vdati (26. septembra).

S padcem Novih Zamkov se je zopet povečala nevarnost za Dunaj. Montecuccoli se je utaboril s 50.000 možmi pred Požunom, da varuje to mesto in brani Turkom ob Donavi prodirati proti Dunaju. Medtem je prihitel tudi grof Nikolaj Zrinjski s hrvatskimi, ogrskimi in štajerskimi pomožnimi četami in se mu pridružil. Ker se Montecuccoli iz velike previdnosti s svojo malo vojsko ni upal nad Turke, je Zrinjski na svojo pest poskušal jim škodovati, kolikor mogoče. Pri Komornu jih je zvijačno izvabil iz trdnjave in prav pošteno natepel. Ko so hotele nekatere čete meseca novembra iti preko Mure plenit na Hrvatsko in Štajersko, jim je zabranil prehod in jih tako potolkel, da se jih je le malo vrnilo. Še huje je natepel Turke njegov brat Peter Zrinjski, ki je bil ostal na meji južne Štajerske. Bosenski namestnik Ali-paša Čengič je mislil, da v odsotnosti starejšega brata lahko zmore mlajšega, zavzame trdnjavo Novi Zrinj, ki jo je bil Nikolaj po padcu Kanize postavil v Medjimurju kot branik proti Turkom, in opustoši Štajersko. Ko Peter Zrinjski zve, da koraka Ali-paša proti Medjimurju, mu gre z 2000 konjiki in 3000 dragonci naproti in se skrrije v nekem gozdu pri Jurjevi steni blizu Karlovca. Ko je bila že polovica Turkov iz gozda, napade Peter drugo polovico in jih pobije v dve uri trajajoči bitki nad 2000, ujame okoli 300 in zapleni nekaj stotin konj. Med ujetniki je bil tudi turški poveljnik, brat bosenskega paše, katerega so morali pozneje odkupiti s 30.000 tolarji.

Drugih znamenitih dogodkov v vojnem letu 1663 ni bilo. Ker so došle od Rena nemške državne čete, močne okoli 10.000 mož, zato se veliki vezir ni upal pričeti novega napada in je peljal svojo vojsko v prezimovališča na Ogrskem. Tudi cesarske in nemške čete so šle prezimovat na Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Zmagoslavna brata Zrinjska, edina zmagovalca v tem vojnem letu, pa sta zaslovela po vseh evropskih deželah. Celo nemške pesmi so ju proslavljale, kakor priča popevka, ki se nam je ohranila z notami vred:

Her Graf Peter, wie das Wetter
Er drein schlaget und verjaget
Die Feinde von der Christen Hut.

(Gospod grof Peter kakor veter
po njih udriha ter popiha
sovraže proč s krščanskih sel.)

Peter Zrinjski.

(Po sliki v Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild.)

Na zimo se je cesar Leopold zelo trudil, da zbere kolikor mogoče veliko vojsko proti Turkom. Iskal je pomoči na Francoskem, Angleškem, Švedskem, Danskem, tudi nemški knezi so brez razlike vere obetali svojo pomoč. Francoski kralj Ludovik XIV. je s svojo pomožno vojsko poslal tudi mnogo plemiških prostovoljcev, da se bojujejo proti skupnemu sovražniku krščanstva.

Še sredi zime je udaril ban Nikolaj iz Novega Zrinja ob Dravi proti Ogrskemu, zavzel trdnjavi Breznico in Rabovac, kjer je bilo

12.000 Turkov, iznenadil in požgal Pečuh, in krenil proti Oseku, da razruši veliki most, ki je že izza Solimanovih časov služil Turkom za prehod na Ogrsko. Ko je nameravano podjetje srečno dovršil, se je zopet pridružil Montecuccolijevi vojski, ne da bi ga Turki sploh napadli.

Kasno spomladi, meseca maja, je začel veliki vezir zopet boj na Ogrskem. Z veliko vojsko in nad sto topovi je prekoračil most čez Dravo, katerega sta bila bosanski in sremski paša znova zgradila, in je krenil s svojimi četami naravnost proti Novemu Zrinju. Trdnjava je bila sezidana na obeh straneh reke Mure ob njenem izlivu v Dravo. Turki jo začno takoj obstreljevati. Na desnem bregu Mure je stala cesarska vojska v približnem številu 36.000 mož pod Montecuccolijem, ki pa za rešitev Novega Zrinja ni ničesar storil. Postavil je v trdnjavo le nemško posadko, 1400 mož, ki so zbežali, ko so začeli Turki z vsemi silami naskakovati. Mnogo jih je v Muri potonilo. Dne 31. junija se je moral Novi Zrinj podati in je bil od Turkov popolnoma razdejan. Hudo je bolelo Zrinjskega, da velika cesarska vojska ničesar ni storila za rešitev njegove trdnjave. Isti dan, ko je podlegla sovražniku, piše Zrinjski iz Čakovca štajerskim stanovom: »S težkim srcem vam naznanjam, visokorodna gospoda, nezaslišano vest, kateri v zgodovini ni primere. Sovražnik ni moje nove trdnjave s topovi razrušil ali podkopal, temveč jo je danes zjutraj skoraj s samim mečem pred očmi naše vojske vzel in zasedel. Taka je torej vedno zaželjena in pričakovana pomoč. Montecuccoli v obrambo te trdnjave še meča iz nožnice ni potegnil... Jaz grem sedaj nazaj v tabor, kjer je že vse v velikem strahu, in bom prelaz preko Mure branil — naj sem tudi čisto sam — do zadnje kaplje krvi; kajti tam je za vsakega državljana kraj in čas umreti.«

Ko veliki vezir ni mogel prodreti čez Muro, je šel s svojo vojsko naravnost proti severni Ogrski. Skoraj vzporedno z njim je šel Montecuccoli ob avstrijski meji in se združil s Francozi pod maršalom Colignyjem. Pri Kermedinu (Körmend) in Zahanu so hoteli Turki prekoračiti Rabo, pa cesarski so jim namero preprečili, ko so zasedli levi breg reke. V teh bojih so imeli Turki že precej velike izgube in so bili vedno bolj potisnjeni proti cistercijskemu samostanu Št. Gothard, ki je bil ob izlivu Labnice (Lafnitz) v Rabo. — Montecuccoli je spoznal, da je tu ugoden kraj za bitko in je hotel izzvati odločitev. Prvi dan avgusta je turška vojska prebredla reko Rabo na nekaterih plitvinah in hotela napasti kristjane. V Montecuccolijevi vojski so bile državne nemške čete v središču, avstrijske so zavzemale desno, francoske pa levo krilo. Ob prvem navalu janičarjev so bile državne čete vržene nazaj, njihov poveljnik topništva je padel in z njim mnogo plemenitih častnikov. Princ Karol Lotarinški pa se je vrgel s svojimi regimenti Turkom nasproti in jih ustavil. Medtem je prijel Montecuccoli janičarje od strani in jih vrgel čez reko nazaj. Tudi druge turške čete so bile dalje spodaj že prebredle Rabo, pa so jih Francozi takoj odbili in zapodili nazaj. Okoli poldne so zbrali Turki na desnem

krilu velike kolone konjenišva in so s temi prekoračili reko, da bi hkrati udarili na obojno krilo in središče kristjanov. To je bil naj-nevarnejši, pa tudi odločilni trenotek. Po kratkem posvetu s svojimi poveljniki sklene Montecuccoli prodiranje Turkov prehiteti s splošnim napadom. Z velikim krikom se vržejo kristjani na Turke. Po divjem bojnem metežu, ki je trajal komaj pol ure, je bila bitka odločena. Turki so bili vrženi nazaj in pognani v Rabo, kjer jih je na tisoče utonilo. Več kot 10.000 Turkov je pokrivalo bojno polje; 15 topov, 40 zastav in nešteto srebrnih, pozlačenih šlemov in oklepov, dragocenih sabelj, bodal in drugega orožja je prišlo v roke zmagovalcev. Med junaki, ki so se odlikovali na bojnem polju, so bili Štajerci: grof Karol Trautmannsdorf, neki Massheim in Ursenböck. Izmed Kranjcev si je priboril veliko slavo baron Jurij Bogomir Lamberg, komtur nemškega viteškega reda, ki je bil kmalu potem povzdignjen v grofovski stan. Sijajnejše zmage nad Turki, kakor je bila pri Št. Gothardu, kristjani že več stoletij niso slavili. Turki so bili prvikrat zopet premagani v veliki bitki na prostem polju, Štajerska in z njo Dunaj sta bila rešena gotove pogube in storjen je bil prvi korak za osvoboditev Ogrske izpod turške jarma. — Zato so vso avstrijsko javnost presenetili pogoji, pod katerimi je cesar Leopold že 10. avgusta sklenil mir v Železni stolici (Vasvar). Na Erdeljskem naj bi bil priznan knez Apafi od cesarja in sultana. Turki ostanejo na Ogrskem v posesti vseh mest in trdnjav, ki jih imajo; v štirih mesecih pošlje cesar sultanu dar, vsaj 200.000 gld. vreden, katerega mu sultan povrne z enakim primernim darom. Mir naj traja dvajset let. — Mirovna pogodba je ostala sicer tajna, vendar se

Marijin kip
na Sv. Jakoba trgu v Ljubljani.

je tem več o njej govorilo in razpravljalo, ker so se širile najrazličnejše vesti in se je zdelo neumljivo, zakaj cesarska vojska sijajne zmage pri Št. Gothardu ni izrabila.

V spomin na krščansko zmago nad Turki je bila postavljena na bojnem polju kapelica, v Gradcu pa steber s kipom brezmadežne Device Marije. Podoben spomenik je dobila tudi Ljubljana. Na spodbudo cesarja Leopolda so sklenili kranjski stanovi 14. januarja 1664 poslej večno praznovati praznik Marijinega spočetja in v večje povečanje te verske skrivnosti postaviti v Ljubljani Marijino znamenje, da si zagotove pomoč nebeške Device v bližnji vojni. Obljubo so izpolnili 16 let pozneje. Sam naš kranjski zgodopisec Valvasor je napravil model za Marijin kip, katerega je ulil ljubljanski zvonar Kristof Schlagg. Postavili so ga na veliki trg pred cerkev sv. Jakoba, kjer še danes stoji in je lep kras mesta Ljubljane. — V trenutku največje nevarnosti je pobožni cesar Leopold tudi proglasil sv. Jožefa za patrona vseh onih dednih avstrijskih dežel, ki so mejile na turško cesarstvo. V Ljubljani so prenesli 19. marca kip sv. Jožefa v slovesni procesiji iz stolnice v cerkev bosonogih avguštincev ob Dunajski cesti (pozneje kapela stare deželne bolnice). Ne le duhovščina, tudi vsi stanovi, mnogo drugih odličnih vitezov, gospodov in gospa je sledilo sprevodu. Ob zahvalni pesmi so na gradu trikrat sprožili topove. Tako se je Ljubljana pripravljala na novo vojno s Turki.

Iz Valvasorjeve »Pasijske knjžice«.

Rače, grad Erazma Tattenbacha.

3. Zarota Petra Zrinjskega in Frana Frankopana. Druga vojna s Turki.

Vašvarski mir je vzbudil po Hrvatskem in Ogrskem veliko nezadovoljnost. Ko so se razširile prve vesti o sklenjenem dogovoru med cesarjem in sultanom, je sam ban Nikolaj Zrinjski šel na dunajski dvor, da obvaruje krščanstvo te sramote, toda trudil se je zaman. Zaman so pregovarjali cesarja tudi nemški knezi in papežev poslanik, naj ne prepusti Turkom, kar so mu ugrabili v zadnjih letih. Tudi njih besede so bile brez uspeha. Nezadovoljnost med ogrskim in hrvatskim plemstvom je tako narasla, da je vlada spoznala za potrebno, mnoge izmed njih poklicati na Dunaj, kjer so jih skušali z vsemi mogočimi dokazi prepričati, da se je prav tak mir moral skleniti. No, to se jim ni posrečilo. Nezadovoljni so se velikaši vrnili domov, kjer so z besedo in pismom nadaljevali agitacijo proti dunajski vladi, razvneli strasti in vznemirjali ljudstvo. Govorili in pisali so, da dunajski dvor n o č e rešiti Madjarov in Hrvatov iz turškega gospostva, temveč stremi za tem, da jim odvzame njihove stare pravice in jih podvrže svoji oblasti. Zato si je s tajnimi člani mirovne pogodbe zagotovil, da ga Turki pri teh namerah ne bodo ovirali. V ta namen vzdržuje protipostavno po ogrskih in hrvatskih mestih nemške posadke, čeprav je v obrambo dežele v prvi vrsti poklicana domača »črna vojska« (insurrectio). Razburjenje so še posebno podžigali lute-

ranski in kalvinski predikanti po Ogrskem, ker so bili v vednem strahu, da jim dunajski dvor ne vzkrati njihove verske svobode.

Ban Nikolaj Zrinjski ni dolgo preživel vašvarskega miru. Umrli je še isto leto po nesreči na lovu v svojem gradu v Čakovcu (18. novembra). Dedič vseh njegovih časti je postal njegov brat Peter Zrinjski. V sijajnih duševnih vrlinah in politični previdnosti Peter ni dosegel svojega brata Nikolaja, pač pa ni zaostajal za njim v ose-

RAIMONDO.
*Conte di Montecuccoli. Baron di Hohenegg. Con-
 sigliere di Stato di S. M. Ces. suo Tenente Generale
 Governatore etc. Capitano Generale di Guerra etc.
 Suo Consigliere etc.*

Rajmund Montecuccoli.

Turki. Toda vlada se je obotavljala tri leta uvesti Zrinjskega v bansko službo. Zato tudi ni bilo nikakega zakonitega sabora hrvatskih stanov, niti banske vojske, kateri bi moral zakonito umeščeni ban biti vojvoda. — O novi vojni s Turki niso hoteli na Dunaju nič slišati. Leopoldov dvor je bil srečen, da je z njimi sklenil mir in dobil proste roke za politične posle na zapadu, kjer se je skoraj imelo rešiti vprašanje o nasledstvu na španskem prestolu, ki je napravilo hudo napetost med Avstrijo in Francosko. Zato je vladal na dvoru velik strah, kaj se bo zgodilo, ako začno Ogrji in Hrvati novo vojno s Turki.

Ko sta videla oba podkralja, ogrski palatin Franc Vesseleny in hrvatski ban Peter Zrinjski, da njuni kraljestvi nimata pričakovati

nem junaštvu in bojni slavi. Zakonska družica mu je bila Ana Katarina, hči avstrijskega poveljnika Volka Frankopana, žena bogata in ponosna, umna in slavohlepna, ki je bila verna sotrudnica pri vseh političnih načrtih in podjetjih svojega moža. Ko je Peter Zrinjski združil doto svoje žene z lastnim premoženjem in vrh tega še dobil bogato dediščino po svojem bratu Nikolaju, je postal najbogatejši in najvplivnejši velikaš hrvatski in se prišteval med najodličnejše plemiče vseh habsburških dežel.

Ker je bila po smrti brata Nikolaja izpraznjena služba hrvatskega bana, je upal Peter, da jo takoj dobi, in se je odpravil na cesarski dvor, kjer je zastavil ves svoj vpliv za novo vojno s

pomoči od svojega kralja, začneta misliti na to, kako bi se Ogrska in Hrvatska osvobodili dunajske nadvlade in se sami pogodili s Turki.

Prvi razgovori so se pričeli o priliki ženitovanja Petrove hčere, Helene Zrinjske, s Franom Rakoczyjem 1. marca 1666 v Saros-Pataku na Ogrskem. Od madjarskih magnatov so se udeležili teh razgovorov poleg ženina tudi palatin Franc Vesseleny, Franc Nadasdy, kraljevi dvorski sodnik Štefan Tököly in več drugih vplivnih plemičev. Gnala jih je želja po najobsežnejši avtonomiji Ogrske in luterane še posebej sovražstvo do katoliške dinastije. Izmed Hrvatov sta bila navzoča Peter Zrinjski, ki je stremil za tem, da postane dedni kralj združene troedine kraljevine Hrvatske, in njegov svak Fran Frankopan, takrat stotnik senjski. Pa tudi ženske so imele velik vpliv pri zaroti, predvsem Vesselenyjeva soproga, ki je bila v sorodstvu z Zrinjskimi, in žena bana Petra, Ana, Frankopanova sestra.

Vesseleny je spisal točke pogodbe, ki so jo pozneje podpisali v Stubničkih toplicah (5. aprila) in si obljubili vzajemno pomoč »v tem strašnem času, ko bi mogla propasti domovina enega ali drugega«. S prisego so potrdili obljubo, da hočejo z vsemi silami delati na to, »da po zakonih in ustavnih pravicah, dobljenih od kraljev, Ogrsko in Hrvatsko čuvajo in branijo do zadnje kaplje krvi«.

Zadnje besede so imele dati zaroti neko pravno podlago. Zlata bula ogrskega kralja Andreja II. iz leta 1222 je namreč priznala ogrskemu plemstvu pravico, da se sme kralju tudi z orožjem upreti, ako bi hotel kršiti ustavne pravice in svoboščine ogrskega kraljestva. Take namene pa so zarotniki splošno pripisovali Leopoldu I.

Še isto leto, meseca novembra, ko je cesar Leopold praznoval svatbo s špansko infantinjo Margareto, so se zopet sestali ob ženitovanju palatin Vesseleny, ban Zrinjski in dvorski sodnik (iudex curiae) Nadasdy. Sredi največjega slavlja so imeli ponoči razgovore s fran-

Sultan Mohamed IV.

coskim poslanikom Gremonvillom, ker so se posebno zanašali na prijateljstvo in pomoč francoskega kralja Ludovika XIV. V poljskem kraljestvu so imeli toliko prijateljev, da so se nadejali pomoči tudi od poljskega državnega zbora. Z erdeljskim knezom Apafijem so bili sklenili pismeno pogodbo. Da si pridobe Benečijo, so ji obetali, da bosta Ogrska in Hrvatska stopili z republiko v najtesnejšo zvezo. Izborni knez iz Mainza in drugi nemški knezi so jim zatrjevali, da z njimi dele srečo in nesrečo. Spomladi so si upali spraviti na noge 40.000 konjikov in začeti veliko vojno. Pripomniti pa je treba, da so vse te zveze bile zelo rahle in so se zapored razrušile. Ko so se obrnili na kralja Ludovika XIV., da jim pomaga z vojaštvom in denarjem, so dobili pač pismo polno lepih besed in obljub, pa nobenega denarja, niti vojaka.

Peter Zrinjski je skušal poleg hrvatskih tudi slovenske dežele pridobiti za svoje namene. Imel je zvezo zlasti s Štajersko in Kranjsko, kjer je bil član deželnih stanov in imel mnogo posla zaradi obrambe Vojaške krajine. Med kranjskim plemstvom je imel mnogo prijateljev. Zanašal se je v svojih upih na mržnjo prebivalstva do Nemcev, na veliko nezadovoljnost, ki se je razširjala radi visokih vojnih davkov in naklad, in slednjič tudi na hudo nasprotstvo proti mogočnemu Leopoldovemu ministru Ivanu Vajkardu Auerspergu. Zrinjski se je ponašal, da ima med plemstvom po južnih avstrijskih deželah mnogo zaupnikov, vendar sta le dva stopila z njim v ožjo zvezo in podpirala njegove težnje, štajerski grof Erazem Tattenbach in gorški deželni glavar, grof Karol Turn-Valsassina.

Rodbina Tattenbach je imela od 16. stoletja posestva na Štajerskem, med drugimi Konjice, Kunsperg, Bizeljso, Račje, Podčetrtek, Triebeneck, Lidlhof, potem posestva v Šleziji in grofijo Reinstein na Nemškem. Erazem Tattenbach je bil svetovalec notranjeavstrijske vlade, zelo častihlepen in ničemuren, pa omejen in razuzdan človek. Zrinjski je pridobil lahkovernega moža, ker mu je obetal, da postane štajerski vojvoda, ali pa dobi vsaj celjsko okrožje (ozemlje med Dravo in Savo) kot samostojno grofijo. Prvi posvet med Zrinjskim in Tattenbachom se je vršil jeseni l. 1665 na dvoru Lupšina pri Čakovcu. Ban se je pritoževal, da Ogrji in Hrvatje na dvoru nič ne veljajo, da jim ne poverijo nobenih odličnih služb in da ima knez Auersperg, njegov nasprotnik, vso oblast v roki. Potem je pokazal Tattenbachu pismeno pogodbo, ki sta jo z njim sklenila Vesselény in Nadasdy, in ga pozval, naj pristopi k njihovi zvezi. Tattenbach je imel sprva sicer mnogo pomislekov: odkod bodo zarotniki dobili denar, kdo jim bo pomagal z vojniki itd. Slednjič je podpisal prisego, »da hoče Petru Zrinjskemu do zadnjega zdiha biti zvest in stanoviten, njegove namere na vse možne načine, z besedo in dejanjem pospeševati in ga tako v sreči kakor v nesreči nikdar ne zapustiti, tudi če bi bilo treba žrtvovati življenje«. Prvemu posvetovanju so sledila še druga, deloma v Lupšini, deloma na Tattenbachovem gradu Račje (Kranichsfeld) pri Mariboru. Razgovorov se je udeleževal včasih sam Zrinjski, včasih pa je poslal podpolkovnika Lokatellija ali svojega nadkonjarja Rudolfija. Zarotnike

naj bi Tattenbach podpiral s tem, da bi oborožil svoje podložne kmete in šel z njimi čez Ptuj na Hrvaško, kjer se je imel združiti z Zrinjskim. Skupaj bi potem udarila na Gradec in se polastila tudi Ptuja, Radgone in Maribora.

Ako se je že Tattenbach udeležil zarote le iz osebne ničemurnosti in častihlepnosti, moramo reči o grofu Turnu, da je bil pravi pustolovec. Rodil se je iz furlanskega kolena grofov »della Torre«, ki so

pozneje navadno nosili priimek Turn-Valsassina. Več članov te rodbine nahajamo v službi avstrijskih nadvojvodov, kot deželne upravitelje na Goriškem, svetovalce in vojaške poveljnike. Karol Turn je bil zelo ošabnega in nasilnega značaja. Vse njegovo življenje je polno spletkarij, sovražnosti, lakomiselnih in drznih podjetij. Okoli leta 1650 je imel hude spore z grofom Ivanom Rabattom, zaradi katerih je vlada proti njemu uvedla preiskavo. Kaj je bilo vzrok, ni mogoče dognati. Še huje so bile razprtije z grofom Odorikom Petazzijem, ki so se poglobile v smrtno sovraštvo. V noči 4. avgusta l. 1651 je grof Turn na čelu oborožene tolpe napadel Petazzijev grad

Peter Zrinjski, stotnik žumberskih Uskokov.

Završnik (Schwarzenegg) v Istri, njega samega umoril, grad popolnoma oropal, potem pa zbežal z ugrabljenimi stvarmi na Beneško. Goriško plemiško sodišče ga je obsodilo zaradi tega napada (in contumaciam) na izgon iz vseh avstrijskih dežel, ako pa se kje zasači, naj bi bil obglavljen. Cesar Leopold I. je na prošnjo mnogih vplivnih oseb l. 1658 Turna pomilostil in ga imenoval za svojega vojnega svetovalca. Pozneje ga nahajamo kot mestnega kapitana (poveljnika) v Trstu in leta 1667 je postal vzlic novim nasilnostim celo deželni glavar goriški.

Z grofom Erazmom Tattenbachom je stopil Turn v zvezo leta 1668. Zarotniška prisega, ki jo je takrat podpisal, ima isto besedilo kakor izjava, ki jo je Tattenbach podal Zrinjskemu. Delež, ki ga je imel Turn pri zaroti, ni prav jasen, niti niso pojasnjeni njegovi osebni

cilji, ki so ga zapeljali na krivo pot. Gotovo je imel pripravljati upor v Primorju in posredovati med zarotniki in beneško republiko, kjer je imel vplivne osebne zveze. Obtožnica mu našteva celo vrsto zločinov, ki jih je pa menda večinoma zagrešil še v prejšnjih letih, tako: goljufije, krive prisege, prešuštvovanje, krvoskrunstvo, uboje in rope. Glede zarote pravi obtožnica, da je napadel in oropal cesarsko pošto, izdajal tajnosti avstrijske vlade beneški republiki, patriarhu

FRANCISCVS DE NADAST, PALATINVS, TERRA
FOGARAS COMITATVS CASTRIFERBEI COMES
&c. PERDVELLIS HVNGARICVS

Franc Nadasdy, zarotnik.

nekaj pripravlja. Spomladi l. 1667 je umrl palatin Vesseleny, najtreznejši in najprevidnejši izmed zarotnikov, njegova vdova Marija, rojena Sechy (Seči), slavljena ogrska rodoljubkinja, pa je sama izročila dunajski vladi nekatere listine zarotnikov. Tudi Panajotti, grški tolmač turškega velikega vezirja, je sporočil na Dunaj, da je tajna zarota na Ogrskem ponudila Turčiji vrhovno gospodstvo, ako ji pomaga rešiti se dunajske vlade. Najbolj pa je razkril vse namere in načrte Madjar Ladislav Fekete, ki je sodeloval pri zaroti samo zato, da jo je mogel na dvoru izdati.

Na Dunaju so v začetku proti zarotnikom postopali zelo previdno in popustljivo, ker so vedeli, da bi utegnili s strogostjo razvneti velik požar. V mesecu juliju 1669 so poklicali Zrinjskega pred tajni svet, da se opraviči pred ministri in cesarjem. On je odvrčal

akvilejskemu in drugim upornikom, da je beneške tolovaje, upornike in druge sovražnike Avstrije ponoči in podnevi pušcal na goriški grad in jih imel za svoje prijatelje, da je bil v pismeni zvezi z banom Zrinjskim, Frankopanom, Tattenbachom in zastopnikom beneške republike, katerim je hotel ob izbruhu upora izročiti obmejne trdnjave. Vzlic dolgovezni obtožnici moramo reči, da je bil grof Turn izmed vseh zarotnikov državi najmanj nevaren. Obsodba in ječa sta ga zadela tudi bolj zaradi njegovih pustolovstev, kakor pa zaradi veleizdaje.

Kmalu potem, ko je zarota dobila neko določeno obliko, so že zvedeli na Dunaju, da se na Ogrskem in Hrvatskem

od sebe vsako krivdo in obtoževal Nadasdyja, ki se je pa pred cesarjem vrgel na kolena, našel milost in v zahvalo zopet razkril Zrinjskega zvezo s francoskim dvorom. Poslednja razkritja so posebno dobro došla ministru Lobkovicu, ki je dobil s tem v roke močno orožje zoper svojega tekmeca Ivana Vajkarda Auersperga, glavnega zaščitnika francoske politike. Auersperg je bil odslovljen z dvora, Lobkovic je postal prvi minister, Nadasdy pa je dobil milost in odpusčenje.

Peter Zrinjski je dobro vedel, da se zbirajo nad njegovo glavo pogubonosni oblaki, zato je hitel s pripravami za upor. Sredi meseca novembra leta 1669 pošlje svojega stotnika Frana Bukovačkega v Carigrad, da se pogaja s Turki o vojni pomoči za prihodnjo pomlad. Sultan je sprejel njegovega poslanca z vso vljudnostjo in prijaznostjo in mu dal zagotovilo, da hoče postaviti bana za vladarja vsem onim krščanskim deželam, ki bi jih v nastopni vojni osvojil, dolžan bo le njemu in njegovim naslednikom v znamenje njihove vrhovne oblasti plačevati 12.000 cekinov na leto. Kadar bi rod Zrinjskega izumrl, si smejo Hrvatje izvoliti kralja svoje krvi, katerega pa mora sultan potrditi. — Bukovački se je zamudil na Turškem polne štiri mesece; šele v začetku marca 1670 se je vrnil v Čakovec.

Medtem so se pričele na severnem Ogrskem že priprave za upor. Protestantki pridigarji so v cerkvah zbranemu ljudstvu javno govorili, da skoraj napoči čas, ko bo osvobojena njihova nesrečna dežela. Spomladi se bodo razklenile verige, ki jih sedaj priklepajo na suženjstvo. Dohajale so tudi vesti, da sta knez erdeljski in paša varadinski v zvezi z nezadovoljnimi in da je veliki vezir že prišel v Belgrad. — Peter Zrinjski je razvijal v začetku marca krčevito delavnost in hotel čimprej zbrati okoli sebe toliko čet, da bi mogel za nekoliko časa zdržati napad cesarske vojske. Pozval je k sebi v Medjimurje kneza Frana Frankopana, se obrnil za pomoč na svojega zeta Rakoczija, na

Peter Zrinjski in Fran Frankopan.
(Po sodobni sliki.)

turške paše v Kaniži in Bosni ter opominjal Tattenbacha, naj razvname čimprej na Štajerskem proti vladi močan oborožen upor.

Spričo teh priprav tudi cesarski dvor na Dunaju ni mogel več odlašati z odločitvijo. V mesecu januarju je dobil novih poročil o teku zarote od Tattenbachovega nezvestega sluga Baltazarja Riebla. Ta prekanjeni človek, ki je bil hkrati Tattenbachov sluga, brivec in zaupnik, je ukradel svojemu gospodu mnogo važnih zarotniških listin, med drugimi pismeno pogodbo, ki sta jo sklenila Tattenbach in Zrinjski, in je vse to prodal za 100 cekinov dunajski vladi. Še 18. marca je imel Tattenbach na svojem gradu Račje sestanek s poslancem Zrinjskega, Rudolfijem, a že par dni pozneje so ga prijeli in zaprli v Gradcu. — Medtem je cesarska vojska dobila nalog, da prodira v Medjimurje in zajame čete Petra Zrinjskega, cesar sam pa ga je odstavil od banske službe, »ker se je dvignil s puntarskim namenom proti kroni in skušal spraviti pod svojo oblast kraljestvo hrvatsko, slavonsko in dalmatinsko in njegove bližnje dežele«. Ko je Zrinjski videl, da na Hrvatskem le noče izbruhniti pričakovani upor in da so ga vse nade, ki jih je stavil v svoje zaveznike, zapored prevarile, je sklenil odpotovati na Dunaj in se izročiti cesarju na milost in nemilost. V družbi svojega svaka Frankopana je odšel 13. aprila iz Čakovca in prišel 17. aprila na Dunaj, kjer so oba nastanili v neki gostilni (zum Schwan), pod strogim nadzorstvom. Meseca avgusta, ko se ni bilo več bati upora na Ogrskem, so ju prepeljali v Dunajsko Novo mesto in kot veleizdajnika vrgli v ječo.

Po avstrijskih postavah je sestavil cesarski dvor za preiskavo njunega zločina posebno sodišče, tako zvaní »nepriustranski sod« (iudicium delegatum), kjer je tekla tožba proti Zrinjskemu in Frankopanu od 14. februarja do 16. aprila 1671. Dva dni pozneje je bila nad njima izrečena smrtna obsodba, ki se je izvršila 30. aprila. Že par dni prej je padla na Dunaju glava grofa Nadasyja.

Proti grofu Tattenbachu se je vršila tožba pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu, kateri je takrat načeloval grof Jurij Saurau. To sodišče je bilo mnenja, da Tattenbachova krivda ni popolnoma dokazana in je predlagalo, naj se kaznuje le z zaporom in denarno globo. Tajni svet pa je kot prizivno sodišče razsodil, da je Tattenbachova veleizdaja dovolj izpričana in ga je obsodil na smrt; njegovo premoženje je imelo pripasti državi. Na Dunaju so to razsodbo potrdili. Ko so Tattenbachu 28. novembra zvečer prečitali smrtno obsodbo, se je samega strahu onesvestil. Potem je vso noč pisal prošnjo za pomiloščenje, češ »da ne more prenesti smrti z mečem«. Prošnja je bila odbita in 1. decembra je bil grof Erazem Tattenbach na dvorišču mestne hiše obglavljen.

Najbolje se je še završila preiskava za grofa Turna. Tudi njega so ovadili tajnemu svetu kot sokrivca pri zaroti. Prišla so na dan pisma, ki sta jih izmenjavala s Tattenbachom, in pogodba, ki jo je bil z njim sklenil. Pozvali so Turna na Dunaj, vendar se mu je posrečilo cesarja preprositi, da ga je pustil na svobodi in mu celo dovolil dalje opravljati službo deželnega glavarja. V daljnjem teku pro-

cesa je nastopal Turn z nečuvveno drznostjo in je celo ženo graškega vladnega komisarja Maurerja, ki je bil poročevalec o njegovi zadevi, odpeljal na Beneško. Zato so ga zaprli v Gradcu na grad in pričeli proti njemu celo vrsto procesov zaradi nasilstev, ropov, umorov in veleizdaje. Če so se vsi ti procesi redno završili z obsodbami, ni znano. Grof Turn je preživel v ječi 18 let in je v njej umrl meseca marca 1689.

S Petrom Zrinjskim in Franom Frankopanom sta bili uničeni dve odlični hrvatski plemiški rodbini, ki sta si v prejšnjih časih pri-

Obglavljenje Erazma Tattenbacha.

dobili mnogo zaslug ne le za hrvatski narod, ampak tudi za habsburške vladarje in naše slovenske dežele. Zato nam vzbujajo njuna poguba tem večje obžalovanje in sočutje. — Tattenbachov sin Anton je vstopil v cistercijski samostan Runa (Reun) pri Gradcu in je umrl leta 1718 kot prošt v župniji Strassengel na Štajerskem.

* * *

Ko se je dvajsetletno premirje, sklenjeno s Turki v Železni stolici, nagibalo proti koncu, so jim novi zapletljaji na Ogrskem zopet nudili priliko vmešavati se v avstrijske zadeve in pričeti vojno proti Leopoldu. Mladi grof Emerik Tököly, čigar oče se je udeležil zrinjsko-

frankopanske zarote in srečno ušel, je stopil na čelo madjarskih upornikov in na zapadnem Ogrskem pridobival vedno več ozemlja. Turška vlada, katero je vodil tedaj veliki vezir Kara Mustafa, ga je podpirala, mu leta 1682 poslala kneževski klobuk, sabljo in druge znake ter dovolila, da se je podpisaval: »knez in regent (vladar) Ogrske«. Hkrati je zbirala veliko vojsko, ki je imela prodirati naravnost proti Dunaju.

Ko so dunajskemu dvoru dohajale vesti o teh pripravah, sprva ni vedel, kaj bi storil. Na zapadu je grozila vojna s Francosko zaradi španske dediščine, z vzhoda pa je od Turkov pretila nevarnost za obstoj Avstrije. Meseca oktobra 1682 je sporočil cesarski poslanik Caprara iz Carigrada: »Cesarju zdaj ne preostane drugega, kakor da prime za meč in da brani svojo državo ter vse krščanstvo.«

Na veliko veselje vsega krščanstva je v tem odločilnem trenutku papež Inocenc XI. posegel v evropsko politiko. Poslal je cesarju Leopoldu takoj dvestotisoč tolarjev in obetal, da bo k vojnim stroškom prispeval redno še druge znatne vsote. Francoskemu kralju je pisal, naj ne ovira cesarja v velikem boju za krščanstvo, ako mu že noče z orožjem pomagati. Po njegovem posredovanju je sklenil Leopold zvezo s poljskim kraljem Ivanom Sobieskim (gl. sliko na strani 954), in papež je obetal, da tudi Benečijo pridobi za vojno.

Isti dan, ko je cesar Leopold sklenil pogodbo s poljskim kraljem (31. marca leta 1683), je krenil sultan Mohamed IV. z vezirjem Kara Mustafom na čelu sijajne in ogromne vojske iz Odrina. Bilo je zbranih okoli 250.000 vojakov, ki so imeli s seboj 300 topov. Kar se ni posrečilo Solimanu I., da osvoji Dunaj in Nemčijo, to je hotel doseči Kara Mustafa, Mohamed pa je sanjal, da bo v vojni slavi prekosil vse svoje prednike. Dne 1. maja izroči sultan velikemu vezirju v Belgradu zeleno zastavo prerokovo in ga imenuje za vrhovnega maršala z neomejeno oblastjo. Sam ostane v mestu, da bi hitreje dobival poročila o zmagah, Kara Mustafa pa je peljal vojsko proti Oseku, kamor je dospel 7. junija.

Leopold je imenoval svojega svaka Karola Lotarinškega za vrhovnega poveljnika vojske na Ogrskem. Bilo je vseh skupaj komaj 60.000 mož; ob reki Muri pa sta bila hrvaški ban Nikolaj Erdedi in karlovški poveljnik grof Herberstein z osem tisoč Hrvati. Slab uspeh je dosegel palatin Eszterhazy, ko je pozival Ogrsko na sveti boj proti Turkom. Zbralo se je le okoli 2000 mož, pa še ti niso kazali nobenega veselja, bojevati se na strani Leopoldovi. Obrambo mesta Dunaja je izročil cesar grofu Rüdigerju Starhembergu, pogumnemu in izkušenemu poveljniku, ki je imel pod seboj kakih 12.000 vojakov. Poleg tega so se osnovala še meščanske čete in tudi 700 dijakov pod poveljstvom svojega rektorja je stopilo v vojno službo. Večina Dunajčanov (okoli 60.000) je iz mesta pobegnila, z njimi je odšel 7. julija tudi cesarski dvor, ki je iskal zavetja v Pasavi.

Dne 12. julija so se prikazale prve turške čete pred Dunajem in ga v treh dneh obkolile. Okolica je bila popolnoma opustošena, celo v oddaljene gorske vasi so pridrli roparji. Obleganje je trajalo

osem tednov. Turki so naskakovali zlasti utrjene postojanke okoli cesarskega dvorca (Burgbastei, Löwelbastei, Ravelin). Čeprav so imeli mnogo topov, se jih vendar niso posebno posluževali, marveč se trudili, da bi razrušili mestno obzidje s podkopi. V tem je bila vsa moč njihovega vojskovanja. Čim je podkop zletel v zrak in razrušil nekaj zidovja, so Turki takoj navalili preko razvalin, potem pa zopet nekaj dni mirovali, dokler jih ni bobnenje drugega razstreljenega podkopa pozvalo k novemu naskoku. Posadka, meščanstvo in dijaštvo, na čelu jim viteški grof Rüdiger Starhemberg, so vse navale junaško odbili, pričakujoč gotove pomoči od cesarske vojske in zaveznika, poljskega kralja. Starhemberg je pošiljal večkrat glasnike vojvodu Lotarinškemu, da mu sporoče o stanju vojske in mesta, pa da ga nujno prosijo pomoči.

27. avgusta so spustili prve rakete s stolpa sv. Štefana, da naznanijo prijateljem svojo stisko, ker živila in streljivo sta jim že pohajala, a vrste braniteljev so se vedno bolj redčile. Vedno bolj pogosto so se ponoči dvigale rakete in opominjale prijatelje k naglici. V tem usodnem času so javila znamenja izpod Kahlenberga približajočo se poljsko vojsko pod kraljem Ivanom Sobieskim, a z Leopoldsberga je naznanjala velika rdeča zastava z belim križem, da je došel vojvoda Lotarinški s cesarsko vojsko, z bavarskimi in saksonskimi četami mestu na pomoč. Od veselja je bil ves Dunaj pokoncu in zahvalne pesmi so se prepevale po vseh cerkvah.

Kara Mustafa je bil upal, da bo Dunaj padel še pred dohodom pomožne vojske, zato prehoda čez Donavo ni zastavil in zdaj ni mogel preprečiti združitve cesarske in poljske vojske. S svojimi trumami se vrže na krščansko armado, proti Poljakom je šel sam na čelu janičarjev. Ves dan 12. septembra je divjala krvava bitka, dokler ni bila pod večer vsa ogromna turška vojska v divjem begu proti ogrski meji, zapustivši za seboj ves razkošni tabor, v njem vojno blagajno, 370

Kara Mustapha Bassa Turcarum Imperatoris Minister Primarius.

Veliki vezir Kara Mustafa.

topov, nešteto zastav in blaga, vrednega mnogo tisočakov. Bojno polje je pokrivalo desetisoč Turkov. Kralj poljski je na čelu krščanske vojske kot rešitelj vkorakal v mesto, viharno pozdravljen od vseh Dunajčanov, drugi dan je došel tja tudi cesar Leopold. Po štirih dneh počitka sta že sklenila oba vladarja, da je treba z vso vojsko zasledovati Turke in pričeti veliko delo osvoboditve krščanskih dežel.

Obleganje in osvoboditev mesta Dunaja je bil znamenit dogodek, ki je napravil velik vtisk na vso evropsko javnost, predvsem na ogrožene nemške in slovenske pokrajine. Zato se ni čuditi, ako opevajo krščansko zmago tudi slovenske narodne pesmi, ki dobro označujejo vse posamezne točke pri tem zgodovinskem dogodku.

Trikrat piše Turek »cesarju svitlemu« list in ga pozivlja, naj se vda.

Svetli cesar se je prestrašil,
ker še pripravljen ni bil.
Doli je padel na kolena
pred Devico Marijo,
de bi mu hotla pomagati,
de bi Turke premagali.
Doli je padel na kolena
pred očeta papeža,
de ima pisat po študente
v Pražo ino Celje
in na vse nemške dežele.

Kmetje in mestna gospoda na Dunaju obupujejo in se hočejo podati, le pogumni študentje so za oboroženi odpor proti sovražniku.

Šolarji so se posvet'vali
posvet'vali, sklenili:
»Branimo se, branimo se,
še raj damo našo glavo,
ko damo krono cesarjevo.«

Obleganci iščejo tolažbe v molitvi in zaupanju na Mater božjo. Narodna pesem pravi, da je tudi cesar na Dunaju navzočen, kar se seveda ne strinja z zgodovinsko resnico.

Pri ljubem svetem Štefanu
vsi Dunajci v cerkev gredo.
Tuđ' je šel svetli cesar sam:
»Zvonite, muzicirajte,
de se ne bo slišal ženski jok,
mladih otrok.«

Kadar je mašnik povzdigval,
prot' folku se je obrnil:
»Nič ne marajte Dunajci vi!
Marija v oblaku stoji,
močno proti Turku preti,
hudiča Turka v Dunaj ne pusti.«

Oblegance slednjič reši vojska zaveznikov.

Nar prvi je prišel poljski kralj,
parski knez; potlej je prišla
Holendarca s svojo vojsko.
Tako močno so sekali,
de so zajezili vodo Donavo.

Naskok Turkov na Dunaj. (Po sliki v dunajskem dvornem muzeju.)

Z zahvalo Bogu in Materi božji za rešitev se končajo »pesmi od Duneja«.

Medtem, ko je trajalo obleganje cesarskega stolnega mesta, so morale skrbeti notranjeavstrijske dežele za obrambo vzhodne štajerske meje. — Pri Št. Gothardu in Novem Gradu (Güssing) na Ogrskem so se zbrale večje turške trume, pod poveljstvom treh paš vpadle čez Friedberg in Hartberg v dolino Bistrice in odpeljale toliko ljudi ter

Nedaleč od tam je stal grof Karol Saurau z regimentom dragoncev in grof Dietrichstein z Metternichovim regimentom kirasirjev. Napadla sta trume upornikov s tako silo, da jih je okoli 100 obležalo pred Fürstenfeldom, druge pa sta zasledovala do njihovega tabora. Vasi Ruderdorf in Kaltenbrun sta bili požgani in več sto hiš je to noč pogorelo . . . Na naši strani je bilo le malo ranjenih. Nato so naši plenili in požigali po Battyanyjevem posestvu, ker so enako storile tudi njegove čete na našem svetu.

Dne 2. septembra so prišli baron Stadel od štajerskih deželnih stanov, grof Trautmannsdorf, podpoveljnik Slavonske krajine, in grof Turn, poveljnik v Ivaniču, z nekaj tisoč Hrvati, ki so se vsi hrabro držali in s katerimi sem večkrat napravil pohode proti sovražniku. — Ko se je zdelo, da bodo uporniki iz Pikenfelda navalili na Hartberg, sem šel tja s svojimi vojaki in onimi 100 možmi, ki so bili v Radgoni. Ostal sem tam toliko časa, dokler se ni Battyany podvrigel svojemu gospodu, rimskemu cesarju.

Ko je po grofovi izpreobrnitvi nevarnost za te kraje minula, smo

vsi skupaj odšli in dospeli dne 1. novembra 1684 zopet v Ljubljano.«

Vojna s Turki se je medtem nadaljevala. Poljski kralj Jan Sobieski in Karol Lotarinški sta se 18. septembra dvignila s svojimi četami izpred Dunaja in zasledovala umikajočo se turško vojsko. Potokla sta jo pri mestu Parkany in zavzela 26. oktobra Ostrogon, ki je bil 77 let v turški oblasti. Drugih večjih bitk v tem letu ni bilo.

Spomladi l. 1684 so sklenili papež Inocenc XI., cesar Leopold, kralj poljski in republika beneška v Lincu zvezo, da vzajemno nadaljujejo vojno proti Turkom. Kralj Sobieski je prodiral skozi Moldavijo in Valahijo, Benečani so poslali čete v Peloponez, glavno pozorišče vojske pa je bilo na Ogrskem, kjer so v naslednjih letih velike trdnjave, Novi Zamki (Neuhäusl), Budim, Belgrad, padle cesarskim v roke. Po dveh stoletjih je bila Ogrska rešena turške oblasti. Naše dežele so

CAROLUS V. D. G.

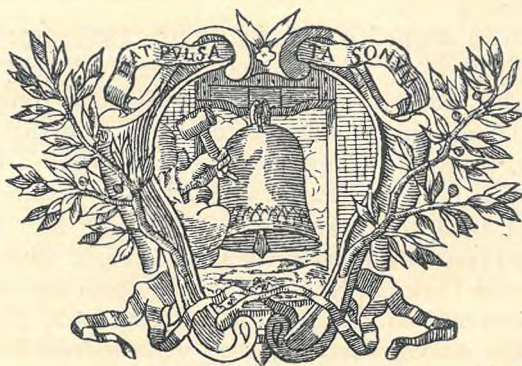
Dux Lotharingiae et Barri etc.

Karol Lotarinški,
vrhovni poveljnik cesarske vojske.

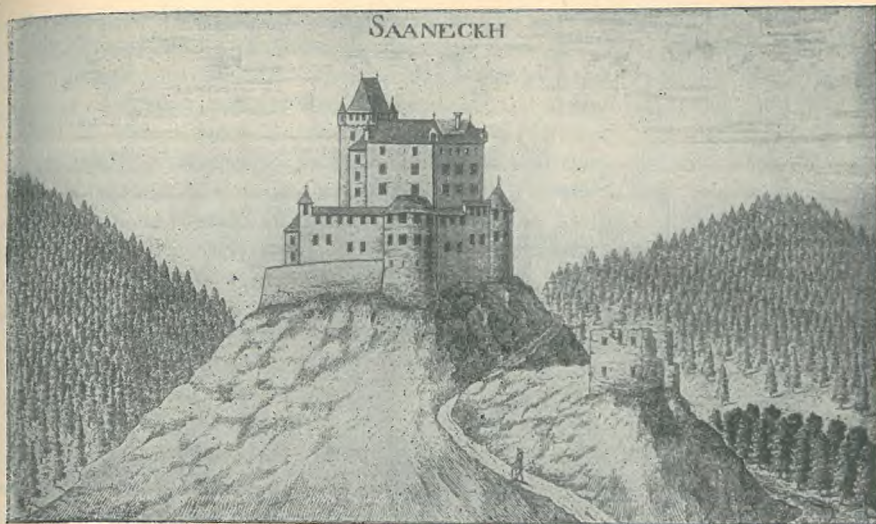
se udeleževale te vojne proti Turkom z velikimi denarnimi žrtvami. Leta 1684 so plačale Štajerska, Koroška in Kranjska 100.000 gld. vojnega davka. Naslednje leto je zahteval papež stoti del cerkvenega premoženja za vojne stroške, od samostanov in cerkvenih kolegijev pa še posebej tretji del vsega premoženja, ki so ga pridobili zadnjih 60 let. Krška škofija je morala plačati 40.000 goldinarjev, jezuiti v Celovcu 22.000, Vetrinj 8000 itd. Na ta način se je nabralo v avstrijskih dednih deželah 976.000 goldinarjev za vojno proti Turkom. Leta 1678 so uvedli v Avstriji »koleke«, sprva le po 3 krajcarje. Nove cerkvene davke je naložil papež leta 1690; vrgli so pol milijona čistega doneska k vojnim stroškom. Razen teh davkov so še posamezne dežele pobirale razne doklade za oboroževanje rekrutov, za oskrbovanje in prehranitev obmejnih čet in kar je bilo še drugih sličnih vojnih podjetij.

Vzporedno z velikimi vojnimi dogodki na Ogrskem so se vršili boji tudi v Slavonski in Hrvatski krajini. Leta 1684 sta napadla grof Trautmannsdorf in grof Ivan Ernest Paradeiser s 4000 hrvatskimi konjiki turški tabor med Turbino in Slatino, večji del Turkov posekala in jih mnogo ujela. Naslednje leto je napravil grof Josip Herberstein, poveljnik Hrvatske krajine, s 1000 pešci in 300 konjiki srečen vojni pohod v Liko in na Krbavsko, kjer je razrušil mnogo turških gradov. Toda ti boji izginejo v primeri z velikimi odločilnimi bitkami, ki so se izvojevale pri Mohaču, Slankamenu in Zenti, kjer si je princ Evgen Savojski priboril prve latorike.

Mir, sklenjen v Karlovcih dne 24. januarja 1699 je šele končal šestnajstletno turško vojno, ki se je bila pričela z obleganjem Dunaja. Turki so izgubili vse osvojene pokrajine na Ogrskem in Hrvatskem ter obdržali le Banat z mestom Temešvar. Slovenske dežele, ki so bile več ko dve stoletji glavni branik proti turškim napadom, so bile zdaj rešene nevarnega soseda. Obrambna črta se je pomaknila dalje proti jugu. Tako je po dolgi vojni dobi, po izredno velikih žrtvah v blagu in krvi, slednjič vendar napočila Slovincem zaželjena doba miru, ki jim je omogočila neoviran gospodarski in duševni napredek.

(Iz Valvasorja.)

Sovnek v Savinjski dolini.

4. Kruci na Stajerskem. Jožef I. in Karol VI.

Po velikih odločilnih bojih zoper Turke na Ogrskem, je bilo pričakovati, da bodo avstrijske dežele imele mir pred sovražniki. Toda turške roparje so sedaj nadomestili ogrski uporniki ali *K r u c i*, ki so vznemirjali s svojimi pohodi zlasti štajerske obmejne pokrajine.

Ime Kruc (Kurutz) pride od latinske besede »cruciatus« in je pomenilo sprva križarje, ki so šli v Palestino bojevat se proti Saracenom. V začetku 16. stoletja so si pridejali to ime uporni ogrski kmetje, ki so se združili pod poveljstvom Jurija Dosa, češ da hočejo iti v vojno za povelicanje sv. križa. Pripeli so si na desno ramo ali na prsi rdeč križ, starodavno vojno znamenje križarskih čet. Toda zviti Dosa z njimi ni šel nad Turke, temveč planil nad gradove plemenitašev, ropal in plenil, kjer se je dalo. Nastal je veliki kmečki upor, katerega so z veliko težavo zatrli. — Od tedaj so se ogrski nezadovoljneži in uporniki splošno imenovali le Kruci.

S tem imenom so se zaznamovali že Bočkajevi hajduki, ki so leta 1604 plenili po Železni in Salajski županiji. Pod poveljstvom Gregorja Nemetha so udarili tudi na Štajersko, opustošili Fürstenfeld, Radgono, okolico Ljutomera in Ormoža. Ormoški župnik Ivan Dvorčić poroča, da so v tem mestu oplenili župno cerkev in odnesli za 500 goldinarjev dragocenosti.

Veliki navalili Krucev pa so se pričeli proti koncu 17. stoletja, ko je Emerik Tököly stopil na čelo ogrskim upornikom. Tököly se je nazival »kralj Krucev«, in njegove čete so leta 1683, ko so Turki prodirali proti Dunaju, ostale na Ogrskem kot turška rezerva ter se kakor pogubonosna povodenj razlile po raznih krajih. Na Mursko polje Kruci tisto leto menda niso prišli. Kakor priča stara slika, ki je nekdanj visela v župni cerkvi sv. Križa, a je sedaj v ljutomerski občinski svetovalnici, jim je Simon Pornat, župnik pri Mali nedelji, s svojimi ljudmi zabranil prehod čez Muro. — O novih napadih čujemo leta 1685, ko je Tökölyjev privrženec Pelhazy niže Veržeja z nekaterimi Kruci pridrl preko Mure, si okoli Sv. Križa po Murskem polju naropal raznega blaga, zažgal nekaj hiš in se potem naglo zopet umaknil čez Muro na Ogrsko. Kmalu potem je Tökölyjeva slava začela ginuti. Njegove trume, vedno nadlegovane od cesarske vojske, so se manjšale od dne do dne. V začetku leta 1688 se je morala vdati tudi njegova najmočnejša trdnjava Munkač, katero mu je soproga Helena Zrinjska dve leti junaško branila. Med raznimi dragocenostmi, ki jih je tukaj cesarska vojska zaplenila, je bila tudi krona »kralja Krucev«. Podobna je dragonski čeladi; spodnji del je vijolične barve in štiri prste na široko obrobljen s čistim zlatom, zgornji del pa je obokast in bel, s platnom obšit in okrašen z velikim dragocenim kamnom. — Ko je Tököly izgubil svojo krono, se je umaknil na Erdeljsko, in štajerski obmejni kraji so imeli precej časa mir.

Novi napadi so se pričeli, ko je ogrskim upornikom stopil na čelo Franc Rakoczy mlajši. Novi poveljnik Krucev je bil sin onega Franca Rakoczyja, ki se je udeležil Zrinjsko - Frankopanove zarote, mati mu je bila Helena Zrinjska, hči umorjenega bana Petra, ki je zadnje dni življenja preživela v Nikodemiji na Turškem in do smrti sovražila dunajsko vlado. Rakoczyjev očim, drugi mož Helenin, je bil že imenovani Tököly, ki je slednjič umrl v Aziji kot izgnanec. Ni čuda, da se je mladi Rakoczy že v mladosti navzel hude mržnje do avstrijske vlade.

Leta 1703 se je Rakoczy postavil na čelo ogrskih upornikov in mahoma je razžarel po vsej deželi plamen silne vstaje. Celi roji nezadovoljnejšev so od vseh strani vreli k njemu, truma je naraščala od dne do dne in je narastla do velike armade. Z njo je premağal Rakoczy cesarsko vojsko in zavzel več trdnjav. Zdaj so se mnogobrojne trume Krucev kakor mogočna reka razlile na vse strani. Tudi slovenski kraji med Muro in Dravo so morali znova občutiti njih divjo besnost. Blizu 30.000 ogrskih vstašev je pod raznimi poveljniki ropalo in požigalo pri Sali, Borovju, Friedbergu in Dekanovcih, ena truma teh divjakov je pod Karolyjem pridrla celo do Dunaja. Cesarskemu poveljniku grofu Heisterju se je sicer posrečilo premağati Forgača, enega izmed poveljnikov puntarskih čet, toda razkropljene trume so se kmalu zopet zbrale in še drzneje ropale.

Leta 1704 so Kruci v dveh večjih oddelkih prebrodili Muro in sicer v Medjimurju, kjer so se utaborili v Nedeljišču, in pri Veržeju. — Oni pri Veržeju so se kmalu kakor povodenj razlili čez Mursko polje ter so napravili na Moti, v Braneku in Razkrižju manjše tabore, v

katerih so spravljali naropane reči. V Ljutomer je prihrula četa Krucev v soboto 8. februarja, a tedanji župan Jurij Smrekar jo je z nekaterimi pogumnimi tržani napadel in zapodil v beg. Toda drugi dan so se divjaki vrnili v večjem številu na trg, vdrli v cerkev in porabli vse dragocenosti. Oltarje, svete podobe in kipe svetnikov so znosili na kup in sežgali, v oropano in izpraznjeno cerkev pa postavili svoje konje. Enako divje so gospodarili v župnišču in drugih hišah v

trgu. — Ko so se Kruci dovolj znosili nad tržani, so šli nad kmete v okolici. Na Moti, v Stročji vasi, na Cvenu pri Pristavi so odgnali nad 150 konj, 350 goved in 400 prašičev, potem še nagrabili mnogo žita, moke, vina, sena, obleke, pohištva; kar je ostalo in niso mogli spraviti s seboj, so pa zažgali. Enako so divje tolpe ropale tudi v Križevcih, na Ključarovicah, Grabah, Branoslavcih, Cezanjevcih in po drugih vaseh Murskega polja. Česar tolovajska drhal ni mogla sama odnesti, so morali kmetje pipeeljati v njihove tabore. Posamezne čete Krucev so razbijale in ropale tudi po vinogradih ter drvile celo v spodnje Slovenske gorice. Po hribih in dolinah se je razlegal klic prestrašenih prebivalcev:

»Bežite, bežite! Kruc pride, rebelija bo!« Ko so ljudje slišali ta glas, so naglo zakopali, kar je bilo dragocenejšega, in bežali proti Mariboru, zakaj Kruci niso le ropali in zažigali, tudi z ljudmi so grozovito ravnali. Nekateri so postrelili, druge do smrti potolkli, enim so odsekali roke ali noge, drugim porezali ušesa in nosove, zopet druge so do nagega slekli in počeli z njimi nezaslišane hudobije, sploh, delali in divjali so huje kakor Turki.

Ko so zvedeli v Radgoni, kako se godi njihovim sosedom okoli Ljutomera, je zbral mestni župan Draš okoli 30 meščanov in 300 dobro oboroženih kmetov in šel z njimi proti Ljutomeru. Tam najde še okoli 300 Krucev, ki se postavijo v bran. Toda kmalu so bili premagani in pregnani iz trga. Čez šest dni pride zopet 70 Radgončanov z

Leopold I.

EMERICUS TÓKÓEY COMES.

Emerik Tököly, »kralj Krucev«.

nekaterimi kmeti proti Braneku in naleti pri Krapju zunaj Ljutomera na več stotin Krucev. Vnela se je grozna in krvava bitka. Od spodnje strani plane na nje radgonski župan Draš s svojo četo, iz Ljutomera pritiska s precejšnjo trumo tržanov in kmetov ljutomerski župan Juri Smrekar, od zgornje strani pa je prišla divjake pravkar došla truma Radgončanov. Kruci se branijo z divjim krikom, kakor ranjeni levi. Toda Slovenci jih pogumno napadejo in vržejo nazaj proti Muri, kjer se jih je mnogo potopilo. Okoli 300 Krucev je mrtvih obležalo, 50 so jih ujeli živih. — Zdaj se roparske trume dolgo niso več upale v ljutomersko okolico, pač pa so ropale, pobijale in požigale po nemškem Štajerskem, posebno okoli Hartberga. — Enako kakor v Ljutomeru so Kruci delali škodo tudi v trgu Veržeju, ki stoji to stran Mure blizu ogrske meje. Neka listina, ki se hrani v veržejskem arhivu, ceni to škodo na 3304 gld. 48 kr. Posebno izvrstno se je obnašala v bojih s Kruci četa veržejskih strelcev, ki je imela takrat dva sloveča poveljnika, nekega Čopora in Štefana Ropoša. Čopora je bil menda sodar, silno močan in srčen človek, ki je nosil železno srajco ali oklep. Še slavnejši je bil Ropoša in ljudje vedo o njem več pripovedk. Znal je dobro latinski in pisal je zelo lično. V bojih s Kruci je pokazal mnogo vojaškega talenta in se posluževal vseh sredstev, moči in zvijače, da premaža svoje sovražnike. Tudi on je baje nosil železno srajco, jezdil je konja plavca in ljudstvo pravi, da se ga krogle sovražnikov niti prijele niso. Nekoč je zmagal Ropoša Kruce pri Meki, to je na polju med Veržejem in Krapjem, kjer je skrtil v grmovje krdelo svojih strelcev, sam pa je z lepimi besedami zvalil sovražnike v засedo. Da bi se za napravljeno škodo nad Kruci maščeval, je šel Ropoša včasih s svojimi ljudmi tudi čez Muro na Ogrsko plenit. Leta 1704 je s takega pohoda prignal s seboj 29 glav živine. Vkljub mnogim nevarnostim je dosegel visoko starost in umrl šele 3. junija leta 1746.

Ob istem času, ko sta dobila Ljutomer in Veržej neljube goste z Ogrskega, je velika četa Krucev prebrodila Muro v Medjimurju in se utaborila v Nedeljišču. Ropala je kraj Drave in se mudila precej

časa tudi v Središču. Prvi dan po svečnici l. 1704 se nenadoma pojavijo sovražne trume »na tratah«. Bilo jih je več tisoč, pešcev in konjenikov. Večinoma so imeli puške in sablje, nekateri pa le nataknjene kose, gnojne vile, sekire in bate brez vsake vojaške oprave in reda. V Središču so jih sploh imenovali le »frakcore« ali »frankore« in pod tem imenom ve tamošnje ljudstvo še sedaj marsikaj o njih povedati. Prebivalcev je bilo takrat malo v trgu; deloma jih je v prejšnjih dveh letih pobrala kuža, deloma so jih uvrstili v cesarsko vojsko, deloma pa so poiskali zavetja v Rušah pod Pohorjem. Ker so bili tržani le maloštevilni, se Krucem niso s silo ustavljali; ko so slišali, da nameravajo ti napasti ormoško graščino,

so celo z njimi potegnili zoper graščaka, od katerega so morali prestatiti mnogo bridkosti. Združeni Kruci in Središčani napadejo z velikim hrupom Ormož. Najprej vderejo v graščino, kjer vse preiščejo in premečejo, pa graščaka ne najdejo doma. Potem planejo z vso besnostjo v mesto, tam oropajo vsako hišo in pivnico, slednjič zažgo grad in mesto. V nekaj urah je bil večji del Ormoža pokončan. — Ni še mesto prav gorelo, že vihrajo divjaki proti Veliki nedelji, kjer so naleteli na odločen odpor. Velikonedeljski župnik nemškega viteškega reda, Maksimilijan Krajner, se postavi s svojimi župljani in nekaterimi pribeglimi ormoškimi meščani divjakom pogumno v bran in odbije vse njihove napade. Odpodeni od Velike nedelje so se Kruci s tem večjo srditostjo razkropili po ljutomerskih goricah, ropali in požigali. Ko pridrve k Sv. Miklavžu, najdejo cerkev zaprto, župnišče pa prazno, ker se je župnik radi večje varnosti preselil k podružnici žalostne Matere božje v Jeruzalem. Takoj vlomijo v cerkev, poberejo, kar ima vrednost, oltarje poškodeujejo in razrušijo, potem pa divjajo naprej proti Jeruzalemu. Toda v »Babjem klancu«, kjer so l. 1664 junaške žene s kropom in debelim kamenjem nagnale divje Turke, je pričakoval Kruce miklavževski župnik Martin Stariha s svojimi ljudmi in jih tako sijajno premagal, da je dobil častni priimek »victoriosus«, t. j. premagavec.

Helena Zrinjska,
soproga Rakoczyjeva in Tökölyjeva.

Nekaj po ljutomerskih gorica naropanih reči so Kruci precej zapeljali v Središče, druge pa so za nekaj časa spravljali v Šalovce, kjer so na občinskih tratah imeli svoj tabor. Nekaj naropanega blaga so jim kmetje morali peljati celo v Nedeljišče, kjer je bil njihov glavni stan. Trg Središče je bil znova oropan in požgan, zlasti župnišče in cerkev Sv. Duha. Več tednov je trajalo to ropanje in požiganje po ljutomerskih gorica in središki okolici, ko jih slednjič vendar le prežene truma Hrvatov, ki so Kruce podili do Mure, jih mnogo pobili in jim odvzeli precej blaga, ki so ga bili naropali po slovenskem Štajerskem.

Dve leti je imela potem Štajerska mir pred Kruci, ker se je njihova sila obrnila proti Spodnji Avstriji, kjer so plenili in požigali celo do Dunaja. Leta 1705 so bile Rakoczyjeve čete sicer premagane pri Velikem Varadinu, pa ne uničene, in naslednje leto so ogrske čete tem grozoviteje razgrajale po avstrijskih deželah.

Zadnji dan sušca 1. 1706 so vdrli Kruci v dveh oddelkih nad Radgono pri nemški Sv. Ani in Kleku na Štajersko in pridivjali nad Straden. Njihov divji krik, pa vzdihovanje in plakanje ubogih ljudi se je razlegalo po vsej okolici. Kar je moglo bežati, je pobegnilo v hoste in bregove. Milo so se oglasili stradenski zvonovi in klicali verno ljudstvo na pomoč. Zbralo se je precejšnje število krepkih mož.

Z njimi se dekan Matija Marko Krucem hrabro postavi v bran in jih prepodi. Potem še plane na nje neki šolnik (učitelj) na čelu pogumne trume in prežene divjake preko meje na Ogrsko. Da bi ta drhal ne vdrla znova preko Mure na Štajersko, so tja postavili močne straže. Tudi iz središke župnije je l. 1707 hodilo 420 ljudi k Muri stražit.

Vzlic tem varnostnim napravam so Kruci l. 1708 vendarle pridrli na Štajersko. Rzasajali in ropali so najbolj okrog Friedberga, v Dekanovcih in drugod po okolici. Nekatero trume so pridrle tudi v ljutomerske kraje, divjale okoli Male nedelje in v tomaževski župniji. Ljutomerski župan Gregor Varašič se

IOSEPHUS I. D. G. ROMANORUM ET
HUNGARUM REX ARCHIDUX
AUSTRIAE.

Jožef I.

jim je sicer postavil v bran, pa ni mogel zabraniti, da bi Kruci ne oplenili trga. Tudi ormoški graščak Franc Anton Pete je z nekaterimi vojaki in trumo kmetov skušal prepoditi roparje, pa je bil premagan, njegovi vojaki pa večidel ubiti. Brez dvoma bi bila tudi njega zadela enaka usoda, da ni zbežal v vinograd, kjer so ga podložni viničarji vzeli v svoje varstvo in mu rešili življenje.

Leta 1710 se je začela Rakoczyjeva zvezda nagibati v zaton. Ko so bili njegovi zavezniki, Francozi, premagani, se je skušal s cesarjem poravnati. Že so tekla pogajanja, ko so v mesecu septembru 1710 njegove čete pod poveljstvom Adama Paloka zopet pridivjale na Štajersko. Ropale in požigale so okoli Tirnave in Halbenreina, pobile več kmetov na polju, odgnale s seboj mnogo živine in nekaj ljudi. Prebivalci bi se bili divjakom radi v bran postavili, pa niso imeli orožja. — Naslednje leto je Rakoczy pobegnil na Poljsko, njegov glavni poveljnik Karoly pa je dne 1. maja 1711 sklenil s cesarjem satmarski mir, ki je zagotovil vsem upornikom odpuščanje, ako odlože v treh tednih orožje. Zdaj je bilo konec ogrskih uporov in z njimi tudi krucevskih napadov na Slovenji Štajer.

Boji, ki jih je moralo izvojevati slovensko ljudstvo z ogrskimi roparji, so se mu živo vtisnili v spomin. O njih poročajo župnijske kronike, listine, razne pobožne ustanove, slike in denarji, ki se še tu in tam nahajajo. Ljudstvo pa ve podati, kje so Kruci taborili, kje so bili glavni spopadi z njimi in kje so ubite sovražnike pokopali. Beseda »Kruc«, čeprav po obliki tuja, se je na Murskem polju in po Slovenskih goricah popolnoma udomačila in pomeni deloma neustrašenega, drznega junaka, deloma pa tudi divjaka brez vere in srca, kateremu ni sveto ne tuje blago, ne življenje.

* * *

Sredi med boji, ki jih je moral izvojevati z ogrskimi uporniki, je umrl cesar Leopold (5. maja 1705) po oseminštiridesetih letih vladanja. Čeprav po naravi dobro-

*Hanns Seifried Fürst von Eggenberg
Director und Landobrist in Crain.*

Knez Ivan Eggenberg, deželni glavni kranjski
(1674—1692).

voljen in miroljuben, je bil vendar skoraj vedno zapleten v dolgotrajne vojne na vzhodu in zapadu. Še kot dediščino je zapustil svojemu sinu vojno s Francozi za nasledstvo na Španskem, ki je trajala od leta 1700 do 1714.

Od naših dežel je zahtevala ta vojna hude žrtve. Zapored so naložili vsem stanovom vojne davke, celo posli so morali od vsakega goldinarja svoje plače dajati po 6 krajcarjev. Vladni odloki so ukazali, da se kmetje oborože in da vsi večji posestniki postavijo določeno število mož v cesarsko vojsko. V marcu leta 1704 so morale cerkve izročiti cesarskemu novčnemu uradu vso srebrnino in zlatnino, izvzemši kelihe, patene in moštrance, ali pa odkupiti marko srebra s 15 goldinarji. — Boji s Francozi so se vršili daleč od naših mej, le Trst je bil nekaj časa ogrožen. V aprilu leta 1702 je prišlo pred mesto brodovje francoskega admirala Forbina, da zapre cesarski vojski dovoz rekrutov, živil in streliva. V avgustu so začeli Francozi obstreljevati Trst z bombami, ki pa niso napravile mnogo škode. Tržačani so pribežali v Ljubljano, kjer so ukrenili vse potrebno za obrambo. Grof Rabatta je prevzel poveljstvo nad kranjsko črno vojsko; skladišča so napolnili z vojnimi potrebščinami. Vendar ni bilo sovražnega vpada. Zmagá cesarskih poveljnikov, Evgena in Malborougha pri Hochstädtu (12. avgusta 1704) je odvrnila vsako nevarnost od osrčja monarhije.

Jožef I. (1705—1711), ki je sledil Leopoldu v avstrijskih deželah in na nemškem cesarskem prestolu, je bil previden in odločen vladar, na katerega so mnogi stavili velike nade; govoril je sedem jezikov in bil velik ljubitelj umetnosti. Imel je zasnovane načrte za velike preosnove v državni upravi, katerih pa radi vojnih časov ni mogel takoj izvršiti. Moral je predvsem skrbeti, da srečno dokonča dvojno vojno, z uporniki na Ogrskem in s Francozi na Nemškem. Pa še preden se mu je to posrečilo, ga je že ugrabila smrt v cvetu let. Umrl je za kozami 17. aprila 1711.

Njegov naslednik Karol VI. je bil drugi sin cesarja Leopolda in od očeta določen, da zasede španski prestol. Že l. 1703 je zapustil očetovo hišo in avstrijske dežele in se odpravil čez morje na Portugalsko, kjer se je imel oženiti s kraljevo hčerjo, potem pa s pomočjo svojega tasta in zaveznika prodirati na Špansko. Toda komaj je dospel v Lisabon, je moral zvedeti na svojo žalost, da mu je mlada zaročenka umrla za kozami. Šele čez dve leti se je Karolu posrečilo priti v Barcelono, glavno mesto Kataloncev, svojih odličnih pristašev, od koder je vodil pet let vojno za španski prestol, pa komaj obdržal katalonsko obal. Ko je došla vest o smrti njegovega brata Jožefa, je takoj tajno zapustil Španijo, da bi ga njegovi sovražniki ne mogli zajeti, in je hitel čez Milan v Frankfurt, kjer je še pred božičem l. 1711 prejel nemško cesarsko krono. Po mnogih nesrečah in neprilikah je 25. januarja naslednjega leta dospel v svojo avstrijsko prestolnico.

Karolu je bila prva skrb, da se pomiri s svojimi nasprotniki. Zato je potrdil satmarski mir, ki ga je bil sklenil že njegov brat Jožef z ogrskimi uporniki, in završil špansko nasledstveno vojno z

mirom v Rastattu in Badenu (1714). Avstrija je obdržala svoja italijanska posestva: Neapelj, Milan, Sardinijo in Nizozemsko; španski prestol pa je zasedel Filip V. iz kraljeve hiše francoskih Bourbonov.

Odmor, ki je nastal po veliki vojni, je hotel cesar porabiti za nujne preosnove v državni upravi, toda že se je prikazal na obzorju nov, temen oblak. Turki niso mogli preboleti izgube grškega pol-

otoka Moreje, katerega so morali v karlovsškem miru prepustiti Benečanom. Zato so leta 1715 nenadoma pričeli vojno z republiko in si v 45 dneh osvojili Grško. Avstrija je bila v zvezi z Benečijo in Poljsko, ki so si med seboj jamčile posest, določeno jim v karlovsškem miru, zato je morala zopet prijeti za orožje proti Turkom. Prva vojna je bila uspešna. Princ Evgen je leta 1716 pri Petrovaradinu Turke popolnoma potolkel in osvojil Banat z mestom Temešvar. Tudi na Hrvatskem, v Bosni in Valahiji so bile cesarske čete zmagovite. Naslednje vojno leto se je končalo z osvojitvijo Belgrada (16. avg. 1717). Turki so se umaknili iz Mehadije, Šabca, Zvornika in začeli ponujati mir. Karol ponudbe ni

odbil. Pogajanja so se pričela v Požarevcu in završila z mirovno pogodbo, ki je priznala Avstriji Banat, Valahijo do reke Alute, Srbijo do Timoka in Bosno do reke Une (1718).

Žal, da so bile vse te pridobitve kmalu izgubljene. Leta 1736 se vname vojna med Rusijo in Turčijo zaradi mejnih sporov. Carica Ana I. Ivanovna zahteva od Karola, naj na podlagi nedavno sklenjene pogodbe poseže v boj. Karol, ki je pravkar završil vojno za nasledstvo na Poljskem, je imel izmučene čete in prazno blagajno. Veliki in zmagoviti vojskovodja, princ Evgen, je baš takrat umrl v 73. letu starosti. Naslednja vojna je pokazala, kaj je z njim izgubila habsburška vladarska hiša.

Cesar Karol VI.

V poletju 1737 je cesarski poveljnik Seckendorf z glavno armado vdrl v Srbijo in osvojil trdnjavo Niš. Že proti koncu leta pa so bili Avstrijci povsod potisnjeni nazaj. Naslednje leto je dobil vrhovno poveljstvo grof Königsegg, pa tudi zdaj ni prišlo do odločitve; v malih bojih so Avstrijci vedno podlegli. Leta 1739 je bil novi poveljnik grof Wallis premagán pri Belgradu in veliki vezir je začel oblegati to važno trdnjavo. Grof Neipperg je dobil nalog, da sklene v Belgradu mir, ki je bil za Avstrijo precej poniževalen. Izgubila je vse, kar je pridobila v požarevskem miru, Donava in Sava sta bili poslej meja proti Turčiji.

V zvezi s turškimi vojnami moramo omeniti še važno izpremembo, ki se je zgodila pod Karolom VI. s **Krajin**o.

Znano je, da so notranje-avstrijske dežele donašale velike denarne žrtve za vzdrževanje Slavonske in Hrvatske krajine in sicer nad 150.000 goldinarjev na leto. Zato so njihovi sinovi imeli vse glavne poveljniške službe; Štajerska in Kranjska pa sta se tudi opetovano trudili, da se Krajina zaradi stroškov, ki jih donašata, prizna za njuno last. Ferdinand II. jo je osnoval kot poseben teritorij, ki se je delil v varaždinski in karlovški generalat ter bil neposredno podložen kralju. Hrvatje so težko trpeli, da se trga njihova domovina in so na saborih mnogokrat ugovarjali takim kraljevim naredbam. Enako jih je bolelo, da so tuji, nemški generali, bili poveljniki hrvatski vojski v Krajini, in Petru Zrinjskemu ni malo razvnela maščevalnost okoliščina, da mu dunajski dvor ni hotel podeliti karlovškega generalata, ampak imenoval za to mesto malo sposobnega Herbersteina. Krajiško vprašanje je ostalo nerešeno tja do začetka 18. stoletja. Karol VI. je leta 1734 odpravil nemške posadke in uredil Krajino kot posebno cesarsko deželo, njeno obrambo pa prepustil krajiškemu ljudstvu, ki se je vojaško organizovalo in za svojo vojno službo dobivalo plačo iz cesarske blagajne. Mnogo pristno narodnega je sicer še ostalo. Ljudstvo je bilo razdeljeno po vojvodstvih, v vaseh so še ostali starodavni knezi, da sodijo po običajnem narodnem pravu. Toda vsa vnanja uredba je bila vojaška in ves krepki narod je služil cesarju kot stalna in redna vojska. Ime »Krajiščnik« (graničar) postane zdaj skoraj narodno ime in cesarski poveljniki v Krajini so bili po obsegu zemljišča in številu vojske mogočnejši, nego sami bani hrvatski.

Čeprav se je cesar Karol zapletel v mnoge vojne, je vendar bil po značaju miroljuben in vsa njegova skrb se je obračala na to, da dvigne blagostanje svojih dežel. Zato je pospeševal obrt in trgovino, skrbel za dobre prometne zveze in skušal Avstriji odpreti pot preko Jadranskega morja. O vsem tem bomo obširneje razpravljali na drugem mestu. — Da se pouči o razmerah svojih dednih dežel, jih je Karol VI. leta 1728 sam obiskal in pri tej priliki sprejel običajno poklonitev deželnih stanov.

Z Dunaja je odpotoval cesar s svojo enajstletno hčerko Marijo Terezijo in mogoštevilnim spremstvom po novozgrajeni cesti čez Semernik v Gradec, kjer se je vršila poklonitev 6. julija z velikim sijajem. Deželni nadtajnik Jurij Jakob pl. Deyersberg je z obširnimi opisom in slikami ovekovečil slavnostne dneve. Cesar je ostal v

Gradcu do srede avgusta in potem potoval preko Maribora po novi cesti v Celovec, kamor je došel 20. avgusta. Sprejem se je vršil na goličavi pri Sv. Jakobu, vhod v mesto je bil nad vse sijajen. Ker je malo prej pogorela cerkev Sv. Duha, se je cesar udeležil slavnostne božje službe pri jezuitih. Dne 22. avgusta je bila poklonitev stanov v deželni hiši. Kakor njegov oče Leopold, se je tudi Karol zahvalil za to, da so mu opustili običajni obred umeščenja. Vojvodski kmet je bil navzoč pri tem svečanem dogodku, dobil potrditev svojih pravic in bil z vso družino vred v neki cesarjevi sobi pogoščen. Koroški

Koroški deželni stanovi se poklonijo Karolu VI.
(Slika na stropu deželne hiše v Celovcu.)

slikar Frohmiller je v veliki dvorani deželne hiše na stropu upodobil zgodovinski prizor te poklonitve, ki je bila zadnja v tisočletni zgodovini koroške dežele. Dne 24. avgusta je Karol zapustil Celovec in se po novi ljubelski cesti odpeljal proti Ljubljani.

Kranjci so bili poslali cesarju za potovanje 16.000 goldinarjev in delali velike priprave, da dostojno sprejmejo svojega vladarja. Na popravljeni cesti vrh Ljubelja so dali postaviti na svoje stroške dve kameniti piramidi z latinskimi napismi, ki so proslavljali Karolove zasluge za promet in trgovino. Tu je cesar, prenočivši na Malem Ljubelju, dne 25. avgusta prvič stopil na kranjska tla. Pozdravil ga je kranjski deželni glavar in vrhovni cestni ravnatelj grof Gallenberg in ga potem spremil v Ljubljano. Vhod v Ljubljano in slavnosti, ki so se ob tej priliki vršile, nam popisuje knjižica, ki je izšla v Ljubljani leta 1739 (Erbhuldigungsaktus im Herzogthum Krain). — Poklonitev se je vršila po navadnem načinu. Posebej se še omenja, da je grof Lamberg, ki je pri cerkvenih vratih cesarju držal stremen, ko je

stopil s konja, od njega dobil v dar konja z dragocenim sedlom in vso konjsko opravo vred. Deželnemu glavarju je podaril cesar svojo lastno sliko v okvirju, okrašenem z dragocenimi diamanti, komisarju za ceremonije spominski denar v diamantih, upravitelju idrijskega rudnika, Francu pl. Stembergu, pa zlato kolajno. Dne 30. avgusta je cesar odpotoval po Ljubljani proti Vrhniki, prenočil v Postojni, v Vipavi, in prišel 2. septembra na goriško mejo.

Odposlanci deželnih stanov so ga sprejeli v Šempasu, deželni glavar Franc Lanthieri na čelu plemstva, tržaški škof Luka Delmestre z duhovščino pa pri župni cerkvi sv. Hilarija. Poklonitev se je vršila 5. septembra z vsem mogočim sijajem v veliki dvorani goriškega gradu. Drugi dan se je odpeljal cesar po suhem proti Trstu.

Z nepopisnim navdušenjem so sprejeli tržaški meščani svojega velikega pokrovitelja. Saj je bil Karol tisti, ki je proglasil Trst za svobodno luko, ki je ustanovil »orientalsko kompanijo« za pospeševanje prekmorske trgovine in ki je sploh s svojimi napravami položil temelj novemu živahnemu razvoju tržaškega mesta. Poklonitev se je vršila 11. septembra; potem je cesar obiskal novo pristanišče Kraljevico ob vhodu v Bakarski zaliv. Na povratku se je zopet mudil 20. septembra v Ljubljani, kjer je novo društvo »prijatelj glasbe« (accademia philharmonicorum) med cesarjevo večerjo proizvajalo razne glasbene umotvore in si pridobilo njegovo posebno naklonjenost. Dva dni pozneje je odpotoval cesar proti štajerski meji in si še pri Trojanah ogledal marmornati slavolok, kjer so trije napisi izražali zahvalo kranjske dežele za najvišji obisk.

Za vlade Karola VI. je bila habsburška oblast na vrhuncu. Na Ogrskem so se njene meje razširile do Save in Donave, v Italiji in na Nizozemskem so se ji pridružile nove pokrajine, in po najoddaljenejših morjih je vihrala avstrijska zastava. Tembolj je moral Karol skrbeti za to, da združi vse te raznolike dele svoje monarhije v stalno, nerazdružljivo celoto in zagotovi svojim potomcem nemoteno nasledstvo v vseh kraljestvih, kronovinah in deželah, ki niso imeli doslej nič skupnega, kakor le vladarsko hišo. To se je zgodilo s p r a g m a t i č n o s a n k c i j o.

Že cesar Leopold je l. 1703, ko je odhajal njegov sin na Španško, sklenil z obema bodočima vladarjema, Jožefom in Karolom, rodbinsko pogodbo, po kateri sta imela oba brata s svojimi potomci po zakonu prvorojenstva pravico nasledstva za vso habsburško monarhijo in istotako njune hčere, ako bi ne bilo moških potomcev. V tej pogodbi so uveljavljena vsa tista načela, ki jih je pozneje proglasila pragmatična sankcija.

Za Karola je bilo nasledstveno vprašanje tem važnejše, ker je bil zadnji moški Habsburžan. V prvih letih njegove vlade potreba še ni postala nujna, tem manj, ker je cesar leta 1716 dobil sina Leopolda, čigar rojstvo so avstrijski narodi z veseljem pozdravili. Ko je cesarjevič čez nekaj mesecev umrl in so se mu pozneje rodile le še tri hčere, Marija Terezija, Marija Ana in Marija Amalija, je bilo treba misliti na to, komu naj pripade velika dediščina in kako preprečiti, da ne razpade po cesarjevi smrti obsežna avstrijska monarhija.

Značilno je, da so storili prvi korak za uresničenje cesarjevih teženj — Hrvatje. V saboru je zagrebški škof Mirko Esterhazi 9. marca 1712 stavil predlog, naj hrvatski narod pomaga habsburški vladarski hiši, da ji bodo vsa kraljestva dedna tudi v ženskem kolenu. Po tridnevni razpravi je sabor sklenil, »da Hrvatje sprejmejo za vladarja ono avstrijsko princezinjo ali njeno potomstvo, ki bi vladala Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in stolovala v Avstriji«. Dalje razlagajo saborski poslanci, zakaj hočejo imeti dedno kraljestvo, rekoč: »Brez dvoma bi postalo volilno kraljestvo pozorišče krvavih in groznih bojev, ognjišče prevratov, ki bi uničili blagostanje meščanov in tirali

Slovesen vhod Karola VI. v Trst.

domovino v neizogibno pogubo.« Zato upajo rešitve, ako sprejmejo vladarico prostranih avstrijskih dežel za svojo kraljico. Pri tej samostojni odločitvi jih ne ovira, da so z Ogrsko v državni zvezi. »Nič nas ne ovira, ako imamo zvezo z Ogrsko,« tako pravijo. »Pač smo njihovi zavezniki, a ne pokorni slugi... svobodne volje smo se uklonili njihovim kraljem. In njihovega kralja le priznamo, dokler bo hkrati tudi avstrijski.«

Hrvatska pragmatična sankcija torej poudarja tesno zvezo hrvatske kraljevine z avstrijskimi dednimi deželami in svobodno odločitev v državnopravnih vprašanjih, neglede na svoje zaveznike Ogre. S tem saborskim ukrepom se je nasledstveno vprašanje sprožilo tudi za druge dežele, čeprav je preteklo še precej časa, preden se je končno rešilo. Treba je bilo dolgotrajnih pogajanj s stanovi posameznih dežel.

Leta 1720 je predložila osrednja vlada deželnim zborom besedilo pragmatične sankcije z zahtevo, da jo sprejmejo kot nespremenljivo, za vso bodočnost veljavno pravilo, po katerem se je treba ravnati v vseh okoliščinah. Hkrati je bil označen njen glavni namen, namreč stalna in nerazdružljiva zveza vseh kraljestev in kronovin.

Stanovi Notranje Avstrije so se meseca junija zbrali v svojih deželnih zbora in soglasno sprejeli predloženi jim zakon. Kranjci so izjavili, da se jim zdi »nerazdružljiva zveza monarhije od božje previdnosti dana odredba«. Korošci so izrazili nado, da pragmatična sankcija ne bo v kvar njihovim deželnim svoboščinam. Isto so poudarjali Štajerci, ki so še predlagali, naj bi se zakonitim potom proglasila tudi katoliška religija za edino priznano veroizpoved. Na Goriškem je bila proglašena pragmatična sankcija 5. avgusta, v Trstu so jo prečitali 9. septembra v mestnem svetu, jo brez ugovora sprejeli in potrdili s svojimi podpisi. Med drugimi jo je podpisalo 40 najodličnejših patricijev. Ogrji sankcije niso sprejeli na isti način kakor drugi. Cesar Leopold je bil leta 1687 spremenil Ogrsko v dedno kraljestvo, a ogrskemu državnemu zboru za slučaj, da izumrje habsburški rod v moškem kolenu, priznal pravico, da si izvoli novega kralja. Te pravice se je državni zbor l. 1723 poslužil, izvolil je za kraljico Marijo Terezijo in izjavil, da ima tudi žensko potomstvo Habsburžanov pravico do ogrske krone.

Odredba cesarjeva in pritrdilne izjave posameznih kraljestev in dežel se skupno imenujejo pragmatična sankcija. Bistveno obsega tri točke: zakonito pravico prvorojenstva do prestola, nedeljivost avstrijskih dežel in žensko nasledstvo v slučaju, da manjka moških dedičev.

Veliko težje, kakor priznanje dednih dežel, je bilo dobiti pritrdilo evropskih držav. Princ Evžen je menil, da teh niti vprašati ni treba, češ da sta močna vojska in polna državna blagajna najboljše poročstvo za priznanje pragmatične sankcije. Vendar se cesar Karol ni ravnal po njegovem nasvetu in skušal sedaj to, sedaj ono državo pridobiti za svoj nasledstveni zakon. Popolnoma se mu to ni posrečilo, in ko je leta 1740 zatislil oči, mu je ležala na srcu moreča skrb za prihodnost monarhije in njene bodoče vladarice Marije Terezije.

Deželna hiša v Celovcu.

5. Marija Terezija in njene državne reforme.

Triindvajset let je preživela mlada cesarica v skrbnem varstvu svojega očeta. Videla je na svoje oči velike vojne, ki jih je moral bojevati z različnimi sovražniki, in ki so vse merile na to, da zagotove dedinji habsburških dežel nemoteno posest. Ko je Marija Terezija zasedla starodavni prestol svojih prednikov, je bila mnenja, da ji ne bo več treba voditi krvavih vojn, ker jih je že oče izvojeval, in da ji bodo prisojeni srečni časi mirne, blagonosne vlade. Nastopni dogodki so jo drugače poučili.

Vzlic temu je pogumna cesarica s pomočjo svojih podložnih narodov obdržala neprikrajsano habsburško dediščino, jo celo pomnožila z Galicijo in Bukovino, in kar je še bolj pomenljivo, dala je svojim deželam enotno naredbo in tako ustvarila avstrijsko monarhijo. Ugledni in vplivni možje so tekmovali v njenem svetu za prvenstvo, odkazali državi nove cilje in naloge ter uvedli v upravo primerne preosnove. Tudi je doletela Marijo Terezijo sreča, da je dobila za moža Franca Lotarinškega, ki sicer ni imel velike države, ki si je pa znal pridobiti srce Marijino. Vzajemno s svojo visoko soprogo se je ves posvetil deželam in narodom, katerim je bil postavljen za sovladarja. Z njim je ustanovila Marija Terezija vladarsko hišo habsburško-lotarinško.

Položaj ob smrti svojega očeta Karola je pozneje Marija Terezija sama opisala, rekoč: »Bila sem brez denarja, brez kredita, brez vojske in brez sveta; ljudstvo v stolnem mestu je bilo razbrzdano in uporno, vse v razsulu.« Sovražniki so se nenadoma pojavili v velikem številu. Komaj je Karol zatisnil oči, že je naznanil bavarski poslanik, da njegov gospod, knez Maks Emanuel, ne prizna Marije Terezije za postavno dedinjo in prijavlja svoje zahteve na habsburško dediščino. Proti njej se je dvignila tudi Saksonska, zaupajoč bolj na svoje zaveznike kakor pa na lastno silo, in pruski kralj Friderik II. je mahoma obnovil staro pravdo svoje hiše zaradi Šlezije ter napadel avstrijske dežele.

Vojna, ki se je zdaj razvnela, je trajala skoraj osem let in je znana v zgodovini pod imenom avstrijska nasledstvena vojna. Kmalu se je pokazalo, da tiči za vsemi spletkami stara sovražnica Habsburžanov, Francija. Ko so zadali Prusi nesrečnemu in nespretnemu grofu Neupergu prve poraze, je že sklenila Francija z njimi zvezo, jim zagotovila posest Šlezije z Vratislavo in vzela Bavarsko v svojo zaščito. V Nimphenburgu se je dogovorila Francija z Bavarsko, Španijo, Saksonsko in Prusko, da naj ostanejo Mariji Tereziji le notranje-avstrijske dežele, Ogrska in Hrvatska. Vse drugo naj pripada Karolu Albertu, volilnemu knezu bavarskemu, ki naj bi postal nemški cesar. Po načrtu pruskega kralja so prodirale francoske in bavarske vojske proti Dunaju, kjer se naj snidejo s pruskimi četami, ki bi došle iz Šlezije čez Moravsko. Upali so, da jim ne bo težko zavzeti Dunaja, ker je bil slabo utrjen. Cesarski dvor se je umaknil deloma v Gradec, deloma v Požun.

Pomenljivi dogodki avstrijske nasledstvene, kakor tudi poznejše sedemletne vojne (1756—1763), so se vršili daleč od naših dežel in nas tu zanimajo le velike žrtve v denarju in krvi, ki so jih tudi Slovenci žrtvovali v usodnem trenutku za obstoj Avstrije.

Ko so Bavarci vdrli v Zgornjo Avstrijo, je mnogo samostanov in plemiških družin poslalo svoje imetje na Štajersko ali Koroško, kjer so tudi sami iskali zavetja. V Gradcu se je zbral odbor za deželno brambo. Sklenili so utrditi in zavarovati najvažnejše dohode in prelaze na deželni meji. Utrdilo naj bi se tudi mesto Gradec, kjer je bilo ozidje v slabem stanju, primanjkovalo pa tudi streliva in živil. V ta namen bi morali dati primerne doneske tudi Koroška in Kranjska, »ker mesto Gradec kot trdnjava služi v varnost in obrambo obeh dežel«. — Kmečka črna vojska, kateri je bila poverjena obramba meje, pa se je slabo izkazala. Odkar so ponehali turški navali, kmetje niso bili več privajeni vojskovanju. Vrhu tega se je napetost med gospodo in kmeti prav takrat zelo poostrila, ker je divjačina na poljih napravila mnogo škode, a kmetje niso smeli niti psov imeti, ki bi divjačino prepodili, niti napravljati ostrorobih plotov, ker bi se živali utegnile raniti. Na Štajerskem so marsikje izbruhnili krvavi izgredi. Slednjič je Marija Terezija ukazala, da se postreli »črna divjačina«, to je divji merjasci in svinje, ter dovolila, da smejo kmetje s plotom zavarovati svoja zemljišča. Ob takih socialnih nasprotjih se ni čuditi, da se kmetje niso odzvali s posebnim navdušenjem pozivu svojih

zemljiških gospodov, naj gredo branit deželno mejo. Nekateri so izjavili, da bi že šli, ako bi hotela iti gospoda naprej; drugi so se izgovarjali na razne načine. Tudi njihova bojna oprava je bila slaba. Eni so prišli brez orožja, drugi s črvivimi helebardami ali zarjavelimi sulicami. Zato je bilo treba za obrambo meje pritegniti graničarje iz varaždinskega generalata. Ti pa so nastopali surovo in nasilno ter so povzročili ljudem mnogo škode. — Na Goriškem, kjer so kmečko domobranstvo nazivali z italijanskim imenom »cernide«, je bilo še precej v dobrem stanju. Leta 1742 je imelo štiri stotnije, goriško, gradiščansko, toliminsko in kraško, ki so štejele skupaj okoli 3000 mož. Njih polkovnik, grof Strassoldo, je tedaj poročal na Dunaj, da ne manjka mož, pač pa četovodij, orožja in streliva.

V boljšem stanju kakor stara deželna bramba je bilo regularno (redno) vojaštvo. Do Marije Terezije je bila navada nabirati vojake kot prostovoljce. Zemljiške gosposke so v svojih okrožjih razglasile »patente«, s katerimi so imenitni vojaški poveljniki vabili krepke mladeniče pod svoje zastave in jim dajali za to stalno plačo. Odtod še zdaj imenujejo po nekaterih krajih vojake »žolnirje« (Söldner). Marija Terezija je prva uvedla vojaški nabor. Vsaki deželi in vsakemu kraju je bilo predpisano določeno število vojakov, ki so jih morali postaviti v cesarsko službo. Za temelj pri tej odločitvi je služil »popis duš«, ki se je prvič vršil l. 1770. Vojna služba je tudi še sedaj trajala celo življenje. Vendar so bili mnogi od nje oproščeni, tako duhovniki, uradniki, zdravniki, meščani in njihovi sinovi, rudarji, trgovci in še mnogi drugi. Vsak zemljiški gospod je imel pravico oproščati od vojaštva in je to svojo pravico mnogokrat zlorabljal, ker je oproščeval plemiče in bogatine, siromašnim staršem pa često jemal edine sinove. Tako se je zgodilo,

Maria Theresia
regierende Kaiserin und Königin
in Ungarn und Böhmen.

Marija Terezija.

da so skoraj le kmečki sinovi in dninarji služili za vojake. Umevno je, da so se mladeniči zelo bali prisilne vojaške službe, ki se je celo življenje niso mogli več otresti. Zato so se ji skušali odtegniti z begom na Beneško ali v planine, kjer so se skrivali po cele mesece, dokler nabor ni bil končan in določeno število rekrutov dopolnjeno. Občinski možje so morali loviti te begunce, jih zasledovati po njihovih skrivnih zakotjih in s silo tirati pred naborno komisijo.

Dokler je bil v navadi še stari način vojaškega nabora, so služili Slovenci pri različnih regimentih. Dali so se najeti tistemu, kdor je obetal boljšo plačo. Leta 1771 so dobili regimenti stalna naborna okrožja. Kranjska je bila določena v dopolnitev pešpolku št. 43, čigar imejtelj je bil l. 1775 grof Anton Thurn, medtem ko je deželni polk št. 17 takrat imel svoje naborno okrožje v Mladi Boleslavi na Češkem. — Med odličnimi Kranjci, ki so se proslavili v vojnah Marije Terezije, je omeniti posebno barona Maksimilijana Rechbacha, grofa Antona Lanthierija in barona Avgusta Raspa. Poslednjemu, ki je bil polkovnik pešpolka št. 17, se je posrečilo, da je bil odlikovan z viteškim križcem novoustanovljenega reda Marije Terezije (1762).

Vojna bremena, ki so jih morale nositi dežele za časa nasledstvene in sedemletne vojne, so bila zelo težka. Bilo je treba postaviti določeno število rekrutov, n. pr. Koroška 1200 pešcev in nekaj konjikov, jih oborožiti, preskrbeti strelivo, konje in živila. Poleg tega je zahtevala vlada še vedno nove »kontribucije« v denarju. Osojski samostan na Koroškem je plačal v letih 1740—1765 okoli 25.000 goldinarjev davka, to je deseti del svojega premoženja. Ljubljani je bil naložen l. 1760 vojni davek v znesku 6000 goldinarjev. Mesto si je vzlic svojim velikim posestvom nakopalo dolgove, ki jih je šele l. 1784 poravnalo. Enako se je godilo drugim zemljiškim gospodarjem. Morali so vzeti denar na posodo ali pa ga dobiti od svojih podložnikov kot zemljiško odkupnino. Značilno je, da so ljubljanski bosonogi avguštinci mesto denarja morali dati svojo srebrno kadilnico.

Po izkušnjah, ki si jih je umna vladarica nabrala tekom vojnih let, je bilo njeno prvo veliko delo preosnova vojaške uprave. Leta 1748 je prevzela vlada sama nabor, organizacijo in oskrbo vse cesarske vojske. Stroške za vzdrževanje stalne armade, ki bi štela 108.800 mož, so preračunili letno na 14 milijonov goldinarjev, ki naj bi se razdelili na posamezne dežele. Stanovi naj bi se obvezali za deset let, da bodo plačevali določeno vsoto, zato so pa imeli v prihodnje biti prosti vseh stroškov za nabor, oborožitev in prehranitev vojaštva. Štajerska je imela po tem ključu plačevati za vojaške namene na leto 1,560.000 gld. Stanovom se je zdela vsota previsoka in šele tedaj, ko se je donesek znižal na 1,200.000, so pritrdili vladnim predlogom. Za Kranjsko je bil določen prispevek na 363.000 gld. — Skoraj vsi deželni zbori so bili z načrtom osrednje vlade zadovoljni in so sklenili z njo pogodbe (recese), vendar Štajerska, Kranjska in Goriška le na tri leta, zato jih je bilo treba zopet obnoviti. Koroški stanovi so predlog popolnoma odklonili. Toda odločna cesarica je dala novo uredbo izvesti brez stanov in njihove dohodke pobirati

po svojih uradnikih v državno blagajno. — S to preosnovo so izgubili deželni stanoviti eno svojih glavnih pravic: dovoljevati vsako leto zemljiški davek, določevati o vojnih prispevkih in njihovi uporabi. Vse to je prešlo v oblast osrednje vlade.

Tudi na naši jugovzhodni meji se je pod Marijo Terezijo izvršila važna sprememba, nova organizacija Vojaške krajine. Omenili smo že, da je Karol VI. odpravil v Krajini nemške posadke po trdnjavah in prepustil obrambo dežele domačemu krajiškemu ljudstvu, ki je bilo vzgojeno za boj proti notranjim in zunanjim sovražnikom. Krajina je postala cesarska dežela in njeni prebivalci od 16. do 60. leta cesarski vojaki, ki so prelivali svojo kri v mnogih vojnah tedanjega časa. Za vlade Marije Terezije je princ Hildburghausen l. 1746 razdelil vso Vojaško krajino v polkovnije in bataljone, ki so bili zopet razdeljeni v stotnije ali kompanije. Namesto starodavnih vojvodov in knezov so poveljevali avstrijski častniki, večinoma Nemci po rodu, kakor je tudi nemški uradni jezik izpodrinil domačo hrvatsko govornico. Tudi svojo narodno nošo so morali krajišniki sleči in obleči cesarsko uniformo, prikrojeno po vzorcu ogrskih regularnih vojakov. Vse te spremembe so ljudstvo nemilo dirnile. Nastali so

očitni upori v Senju, okoli Brinja in v Liki, ki jih je bilo treba s silo zadušiti. Svoje staro lice je Krajina popolnoma spremenila. Slikovite doline in gore, zastavljene s starodavnimi gradovi, samostani in cerkvami, je vojaška uprava polagoma oropala njihovega krása. Deloma so jih prepustili vplivu vremena, da jih zatre, deloma so jih sami razrušili, da so dobili gradiva za svoje častniške hiše, skladišča in vojašnice. Vendar je Vojaška krajina še več kot sto let služila Avstriji kot velik vojaški zavod, odkoder je dobivala v slučaju potrebe nad 40.000 hrabrih in drznih vojakov. — Z Vojaško krajino je tudi tesno združena usoda Žumberka in Marindola, dveh okrajev

Valentin Černe.

naše Kranjske, za katere je še dolgo tekla pravda s Hrvaško, oziroma z Ogrsko. Oba okraja sta se že od nekdanj prištevala naši deželi in se tako grad Žumberk (Sicherberg ali Sicherburg), kakor tudi posamezne vasi, navajajo, da stojе na Kranjskem. Ko se je tekom stoletij razvila Vojaška krajina v močno mejno brambo proti turškim navalom, se je tja prištevala tudi važna postojanka Žumberk z Marindolom, ker sta bila oba okraja naseljena z Uskoki. Pod Marijo Terezijo se je žumberško uskoško glavarstvo priklopilo karlovškemu generalatu ter je dajalo dve kompaniji XII. (slunjskemu) graničarskemu polku. Vendar si je Kranjska tudi pozneje izrečno zavarovala državno-pravne pravice do žumberškega in marindolskega okraja, ki jih je priznal tudi dunajski dvorni svet. Ko je bila do l. 1881 stopnjema odpravljena Vojaška granica, sta se oba okraja z a č a s n o podredila civilni upravi hrvatske vlade. Končna ureditev meje bi se bila morala izvršiti sporazumno med avstrijskim in ogrskim državnim zborom, ki se pa s tem vprašanjem nikoli nista pečala.

Druga važna sprememba, ki se je enako tikala Kranjske, se je zgodila z mestom R e k o. To važno pristanišče se je že izza 15. stoletja prištevalo Kranjski, pozneje je veljalo za obmejno trdnjavo, kakor Senj, Brinj, Karlovec in druge postojanke v Krajini. Na čelu posadke je bil mestni stotnik, katerega so imenovali kranjski stanovi ali ga vsaj vladarju predlagali v imenovanje. Z dvornim dekretom od 14. februarja 1776 se je Reka priklopila ogrski kroni. Stanovi, ki bi bili morali varovati svoje pravice, so se molče vdali. Pozneje so pač na deželnih zborih (1791, 1802, 1803) zahtevali, naj se jim vrne važno trgovsko mesto, toda vsa njihova prizadevanja so bila brezuspešna.

* * *

Ko je Marija Terezija srečno izvojevala boj za očetovo dediščino in so nastopili mirnejši časi, se je šele mogla z vsem srcem posvetiti blaginji svojih narodov in uvesti v državni upravi one preosnove, ki so se ji zdele potrebne. Vse njeno prizadevanje je merilo na to, da bi se razlike med posameznimi deželami kolikor mogoče zbrisale in vsa oblast združila v rokah osrednje vlade. V ta namen je osnovala na Dunaju direktorij za notranje opravke (directorium in internis ali in publicis et cameralibus) kot najvišjo upravno oblast, kateri so bili v posameznih kronovinah podrejeni »deželni guberniji«, na Kranjskem in Koroškem pa »deželna glavarstva«. Največjega pomena za prebivalstvo pa so bili novi okrožni uradi ali »kresije« (Kreisämter), ki bi naj posredovali med deželno vlado in krajevnimi oblastvi (občinami). Po lastni izjavi je cesarica ustanovila te urade, »da bi se njeni ukazi tembolj gotovo izvrševali«. »Kresije« naj bi torej nadzorovale izvršitev deželnoknežjih odlokov, delovanje županov, župnikov in učiteljev, skrbele za pravo mero in vago, red in mir na semnjih in shodih, za dobre ceste, obrt in trgovino. Največjega pomena so bili novi uradi za kmečke podložnike. »Kresije« so namreč dobile nalog, da sprejemajo tožbe kmetov zoper njihove zemljiške

gospodarje in po svojih močeh odpravljajo vzroke nezadovoljnosti. — S tem je bila predrta stena, ki je doslej ločila državno oblast od preprostega ljudstva; njeni uradi so stopili v neposreden stik s podložnimi kmeti in jih varovali proti krivičnemu izkoriščanju.

Štajersko je bilo razdeljeno v pet okrožij. Sedeži posameznih glavarjev so bili v Gradcu, Mariboru, Celju, Judenburgu in Brucku. Na Kranjskem so bili okrožni glavarji: v Ljubljani za Gorenjsko, v Postojni za Notranjsko, v Novem mestu za Dolenjsko. Tudi grofiji Goriška in Gradiščanska sta bili podrejeni kot posebni okrožji deželnelu glavarstvu v Ljubljani, pa sta že l. 1754 dobili lastno politično oblast. Na Koroškem so bile osnovane tri kresije: v Beljaku, Celovcu in Velikovcu.

Noša Gorenjcev. (Po Valvasorju.)

Z uredbo deželnih in okrožnih uradov je bila stanovska oblast popolnoma odpravljena. Niti z vojaštvom, niti z davki, niti z drugimi javnimi stvarmi niso imeli stanovi več opraviti. Kjer se je še ohranil naslov deželnega glavarja, kakor na Koroškem in Kranjskem, je označeval le prvega cesarskega uradnika v deželi, ne načelnika avtonomne oblasti.

Največjega pomena so bile za vlade Marije Terezije one reforme, ki naj bi varovale koristi podložnikov in izboljšale njihov gmetni položaj. Vodilno načelo njenih državnikov je bilo to, da mora kmet biti v stanu preživljati sebe in svojo rodbino, plačevati davke v mirnem, kakor vojnem času. Zato ne velja nobena pogodba, niti urbar, niti starodavna navada, ki kmetu to zabranjuje.

Prvi korak v tej smeri je bila nova razdelitev davkov (Steuerrektifikation), ki naj bi k davčnim bremenom v večji meri pritegnila gospodo. Povod za to odredbo so dali mnogi zemljiški posestniki, ki so zemljišča podložnikov svojevoljno pritegovali k last-

nemu posestvu, ali jih razkosavali, si dali od kmetov plačati davke, sami so jih pa državi ostali na dolgu. Vladni odloki iz let 1747 in 1748 so predvsem zahtevali, naj se s splošnim popisom dežele (allgemeine Landesbereitung) ugotovi, kaj je posest zemljiške gospode (dominicale), kaj pa last podložnikov (rusticale). Duhovni in svetni gospodje so morali natanko navesti svoja zemljišča, glavnice in dohodke, ki so jih dobivali od svojih podložnikov. Vsaka vas je morala sestaviti zapisnik vseh hišnih gospodarjev, in ti so morali povedati, če izvršujejo kako obrt, če imajo zemljišča kot svojo lastnino ali pa le v najemu. V mestih in trgih so morali hišni posestniki in gostači izročiti zahtevane podatke. Posebne komisije so morale nadzorovati resničnost napovedi, slednjič pa glavna komisija na podlagi dobljenih izkazov odmeriti zemljiški davek, ki naj bi služil predvsem za vzdrževanje stalne armade.

Leta 1753 je bil popis dovršen. A preteklo je še nekaj let, preden so razne nadzorovalne in revizijske komisije izvršile svoj posel. Zlasti je bila pri graščinah zamudna ugotovitev dohodkov iz raznih davščin podložnikov in njihova cenitev. Iz popravljenih izkazov in napovedi je nastala »terezijanska davčna knjiga ali kataster«, ki je do l. 1819 služila za temelj pri odmeri zemljiškega davka.

Ni treba obširno razlagati, kolikega pomena je bila ta naprava za podložnega kmeta. Gosposka posest je bila od kmečke strogo ločena, enako tudi graščinski davki od državnih. Slednjič so bile na podlagi napovedi in izkazov za vselej ugotovljene davščine, robota in služnosti, ki jih je bil kmet dolžan odrajtovati svojemu gospodu. Vse to je bilo podložniku mogočna opora in ga varovalo izkoriščevanja.

Ako je Marija Terezija že z osnovanjem »kresij« hotela varovati podložnike proti zemljiški gospodi in jim z napravo nove davčne knjige pravičneje razdeliti davčna bremena, moramo omeniti še tretjo naredbo v korist kmečkega stanu, namreč robotni patent iz l. 1778. — Robota ali tlaka je bila vedno izredno huda za kmečko gospodarstvo. V starih urbarjih sicer robota za posamezne gospodarje ni previsoko odmerjena, po 8 do 20 dni na leto. Toda poleg te določene tlake je bila v navadi še neodmerjena, ki je trajala toliko časa, kakor je zemljiški gospod ukazal. Umevno je, da je tu gospoda le prerada samovoljno gospodarila s kmetsko delavno močjo in si dovoljevala največje krivice. Z robotnim patentom je odredila cesarica, da je vsak podložnik, ki je doslej moral več ko tri dni na teden delati tlako, dolžan odslej le tri dni robotati, tako da vse robote na leto »na noben način in pod nobeno pretvezo ne smejo presežati 156 dni«. Morale so biti zelo žalostne razmere za tlačane, da so kmetje ta patent, ki jih je vendar skoraj za polovico leta usužnjil gospodi, občutili kot olajšavo.

Vzporedno z vladnimi odloki, ki naj bi varovali kmeta, so šle tudi naredbe, ki naj bi dvignile izobrazbo ljudstva in izpopolnjevale poljedelstvo kot temelj narodnega blagostanja. Na Francoskem je prav takrat prodrlo načelo, da je zemlja glavni vir novih vrednot v narodnem gospodarstvu in je zato njeno obdelovanje treba najbolj pospeševati. Enakih misli je bila cesarica Marija Terezija, ki je pro-

glasila kmečki stan za »temelj in največjo oporo države«. Seveda je hotela avstrijska vlada s pospeševanjem poljedelstva predvsem dvigniti davčno moč ljudstva. Kmet naj bi bolje gospodaril in imel več dohodkov zato, da bi mogel večje davke plačati in tako državi na drugi strani povrnuti, kar je zanj storila. Pa naj so že bili nameni avstrijskih državnikov taki ali drugačni, gotovo je, da je cesarica sama iz materinskih dobrohotnosti bila naklonjena kmečkemu stanu, ki se ji je zdel najbolj stiskan in preziran.

Pouku ljudstva naj bi služila predvsem najpomembnejša naprava izza časa Marije Terezije, o kateri pa hočemo pozneje obširneje razpravljati, ustanovitev ljudske šole.

Čprav naj bi rodila ljudska šola šele v bodočnosti zaželjene sadove, je vendar hotela cesarica že med tedanjim rodom pospeševati umno kmetovanje in je v ta namen ustanovila »kmetijske družbe«.

V njih so se zbirali najrazboritejši in najodličnejši možje tedanje dobe. Delokrog je bil kar najbolj obsežen; nobena pravla niso smela omejevati društvenega dela. Geslo je bilo: Popolna svoboda za vsa podjetja, brez zaukazane metode. Naslov tem organizacijam je bil: »Družba za kmetijstvo in koristne umetnosti«. — Prva se je osnovala na Koroškem (1764), kmalu potem sta nastali enaki družbi na Goriškem (1765) in Štajerskem. V Ljubljani je deželni glavar, grof Henrik Turjaški, l. 1767 zbral prve člane k posvetovanju. Vpliv nove družbe se je kmalu pokazal. Trinajst članov je nastopilo s strokovnimi spisi, ki so večidel razpravljali od družbe predložena vprašanja. Najboljši spisi so dobili nagrade (premije). — Družba je izdajala tudi redna tiskana izvestja (Sammlung nützlicher Unterrichte der Agrikulturgesellschaft in Krain) o svojih delih v raznih poljedelskih strokah. Posamezne razprave so v posebnih odtiskih, deloma tudi v slovenskem jeziku, razširjali med ljudstvo. Na praktično delo naj bi navajale družbene šole. Javna šola za poljedelstvo je bila poverjena vodstvu jezuita Janeza Giela, pa se je vzdržala le do l. 1780. Za umetnike in rokodelce je redno predaval jezuit Gabrijel Gruber o mehaniki. Učil je tudi risanje, geometrijo, hidravliko (nauk o vodnih močeh) in vzgajil mnogo večših učencev. Leta 1786 je osnovala družba potovalno predilnico.

Delokrog družbe je bil zelo obsežen in dobre volje članom tuji ni manjkalo. Ako se sadovi niso takoj pokazali, je bila temu največ

Friderik II., kralj pruski.

kriva tedanja pomanjkljiva izobrazba ljudstva, ki je bilo nasproti vsem novotarijam skrajno nezaupno. Dvorni dekret cesarja Jožefa z dne 6. avgusta 1787 je kmetijsko družbo na Kranjskem zatrl, češ »da stroški niso v nikakem razmerju z uspehi, ki jih je dosegla«. Vendar je leta 1804 vstala k novemu življenju.

Izmed večjih kulturnih del, ki jih je avstrijska vlada pričela v korist poljedelstva, je posebno omenjati o s u š e v a n j e l j u b l j a n s k e g a b a r j a. Spodbudo za to veliko delo je dala cesarica že leta 1762. Vlada je izročila izvršitev jezuitu p. Gabrijelu Gruberju, ki je tedaj učil mehaniko na ljubljanski jezuitski gimnaziji. Imel je nalog napraviti prekop okoli ljubljanskega gradu, da bi se mogla Ljubljana odtekat po dveh strugah in bi voda na močvirju hitreje upadala. Gruber je najprej pričel z mostom in l. 1773 s kopanjem prekopa. V petih letih so stroški narasli na 139.372 gld, a delo je bilo komaj napol dovršeno. Prispevke so dali kranjski stanovi, vlada in veledušni baron Žiga Zois. Ko je bil jezuitski red l. 1773 zatrt, Gruber ni ostal več dolgo v Ljubljani. Šel je na Rusko, kjer se je še ohranila mala vejica nekdanj mogočnega reda, in tam postal celó jezuitski general. Njegovo delo na barju je nadaljeval baron Strupi, ki je leta 1780 dovršil nameravani prekop. Imenuje se še danes po svojem pričetniku »Gruberjev kanal«. — Enako kakor v Ljubljani je ukazala Marija Terezija izsušiti tudi močvirje pri Akvileji, kjer so dobili 23 km² zemlje za poljedelstvo in odpravili nezdrav zrak, ki je mnogokrat povzročil mrzlico.

Kakor je Marija Terezija splošno skrbela za kmetijstvo in obdelovanje zemlje, tako je pospeševala še posebej poedine stroke narodnega gospodarstva. — V gozdnem redu iz leta 1771 je priporočila občinam, naj si v dveh letih razdele svoje občinske pašnike in gozde, da bi se na ta način gozdovi bolje obvarovali in se zlasti ohranila mlada drevesca. Ukazala je napraviti drevesnice in določila, čez koliko let se sme sekati na istem mestu. Prepovedala je sekati mlada drevesa ali njih vršičke za količe v vinogradih, za mlaje in druge slične namene. Vsaka družina naj bi zasadila na leto vsaj dvajset mladih drevesc. — V južnih deželah se je pod Marijo Terezijo posebno gojila s v i l o r e j a. Na Goriškem so sadili murbe in pridelovali svilo že sredi 16. stoletja, pa le v posameznih krajih. V Gradiški je uvedel glavar Franc Ulrik Thurn tkanje svile z dobrim uspehom. Pod Karolom VI. so odprli štiri ročne predilnice v Gorici, tri v Korminu, trideset tkalcev pa je bilo raztresenih drugod po deželi. Marija Terezija je skušala dvigniti trgovino s svilo, delila je nagrade pridnim svilorejcem, toda svoboden razvoj trgovine so še omejevale razne zapreke. Leta 1765 je določila vlada, da se murbe in dohodki, ki jih lastnik od njih dobiva, ne smejo obdavčiti, in da je vsakemu prosto pusta zemljišča zasaditi z murbami ter jih gojiti v svojo korist, ako lastnik vzlic opominu v enem letu zemljišča sam ne obdela.

Veliko skrb je obračala Marija Terezija na umno č e b e l o r e j a, od katere si je obetala za državo mnogo dohodkov. Dunajska »Gospodarska družba« (Ökonomiengesellschaft) je v ta namen ustanovila

na Dunaju posebno šolo, kjer je bil znameniti kranjski čebelar Anton Janša prvi učitelj.

Janša je bil rojen l. 1734 na Breznici pri Radovljici. Pri hiši se je reklo po domače »pri Kuharjevih«. Bili so znani čebelarji, pa tudi samouki slikarji in podobarji. Obojega se je naučil tudi mladi Anton, ki se je menda najprej poskušal s slikarstvom na kočnicah čebelnih panjev, katere je ljudska umetnost že od nekdaj rada krasila z zanimivimi, svetimi, zgodovinskimi in šaljivimi slikami. Ker je kazal za slikarstvo mnogo talenta in veselja, so ga poslali leta 1766 z dvema bratoma vred na Dunaj v novoustanovljeno slikarsko šolo. Pa tu ga je usoda zopet napotila na čebelarstvo. Ko je

»Gospodarska družba« l. 1769 iskala učitelja za čebelarstvo, se je Janša sam oglasil pri ravnatelju za to službo. Bil je sprejet in še tisto leto otvoril čebelarstvo v Meidlingu, katera se je pozneje prestavila v Augarten. Pa tudi slikarstvu se nadarjeni mož ni popolnoma odpovedal in si z njim po strani zaslužil lepe denarje. — Janša je v čebelarstvo uvedel nekatera nova načela, ki so se dobro obnesla. Pred vsem je poudarjal, da ne gre čebel moriti, kakor je bila dotlej navada, ampak jih hraniti in množiti. Enako je priporočal »kranjski običaj«, da se čebele v poznem poletju vozijo na pašo na ajdovo polje, kar v Spodnji Avstriji še ni bila navada. Ko so na Moravskem polju uvedli čebelarstvo po Janševem načinu, se je pridelek medu in voska izredno pomnožil in dosegel v dveh mesecih vrednost 10.472 gld. starega novca. — Janša svojih koristnih nauk ni le ustmeno razširjal, ampak tudi pismeno. Prva njegova knjiga je bila: »Abhandlung vom Schwärmen der Bienen« (Razprava o čebelnih rojih), ki jo je poslovenil P. P. Glavar. A njegova prestava je ostala v rokopisu. Pač pa je prevel štajerski župnik in čebelar J. Dolčnik v slovensčino drugo njegovo knjigo: »Vollständige Lehre von der Bienenzucht«, ki jo je bil izdal dve leti po Janševi smrti njegov učenec in naslednik na dunajski čebelarški šoli, Jožef Münzberg. Slovenski prevod ima naslov: Antona Janshaja, zelsarskiga zhebellarja popolnoma poduzhenje sa vle zhebellarje. V Zelli 1792. — Janša je umrl neoženjen na Dunaju l. 1773 za vročinsko boleznijo. Med Brezničani se je še dolgo ohranil spomin na slovečega rojaka, »Kuharjevega Toneja«, ki je na dvoru

Peter Pavel Glavar.

Marije Terezije »čebele pasel« in pri tem obogatel. Pesnik dr. Jakob Zupan mu je posvetil tele, nekoliko robate verze:

Na Kranjnkim fe kifal,
je muhe redil,
na Duneju pifal,
gofpodo uzhil.

Krepka pobuda cesarske vlade, ki je pospeševala vse raznovrstne stroke narodnega gospodarstva, je v naših deželah vzbudila še nekaj drugih mož, ki so se odlikovali kot umni kmetovalci in gospodarji, ter zasloveli preko mej svoje domovine. Med nje spada **Valentin Černe**, rojen l. 1747, ki je imel posestvo v Šiški blizu Ljubljane in se proslavil s konjerejo in čebelarstvom. Vlada mu je poverila oskrbovanje žrebcev, ki so jih razpošiljali po deželi za zboljšanje pasme. Praviijo, da je Černe prvi uvedel čebelne panje, ki so bili sestavljeni iz šesterih dil in pripravnii za prevažanje.

Znameniti prirodoslovec Hacquet je rad z njim občeval in ga stavil celó severnonemškim kmetom za zgled.

Najzanimivejšo sliko mnogostranskega in uspešnega delovanja za občó blaginjo pa nam nudi življenje komendskega župnika **Petra Pavla Glavarja**.

Glavar je bil najdenček, ki ni poznal svojih staršev. V Komendi sta ga sprejela kmet Basaj in njegova žena l. 1721 v svojo družino. Tu se je vzgajal Peter z drugimi Basajevimi otroki, od katerih je šel starejši sin Jernej kmalu v Ljubljano študirat. Tudi Peter je silno želel, da bi se izobrazil za kak učen poklic, toda Basaj je vzmogel komaj stroške za svojega sina. Slednjič se je Glavarju s pomočjo domačega župnika vendar izpolnila srčna želja. Šel je v ljubljanske jezuitske šole, kjer je dovršil tri gimnazijske razrede. Medtem se je odpravljjal njegov pobratim Jernej Basaj v Gradec na vseučilišče, kamor je vleklo tudi Glavarja, ker je slišal doma večkrat praviti: »Kdor v Nemškem Gradcu študira, ta kaj po svetu ve.« Tu je dovršil marljivi dijak svoje gimnazijske in bogoslovne študije s tolikim uspehom, da si je pridobil naklonjenost vseh svojih učiteljev. Moral bi biti že posvečen v duhovnika, ko so ga začeli mučiti dvomi o svojem rojstvu in o starših, ki jih ni nikdar poznal. Domači župnik mu teh dvomov ni mogel pojasniti, enako tudi ne Basajevi, njegovi reditelji. Slednjič mu je dal župnik svet, da stori najbolje, ako se obrne na komturja šentpeterske komende, viteza Testaferrata, ki je takrat bival na Malti, kjer je imel malteški red svoj sedež. Pot je bila dolga, polna težav in zaprek. Vendar se Glavar hitro odloči in jo udari preko Ljubljane in Reke na Senj. Tu je moral pol leta čakati na ladjo, ki bi jadrala na Malto. Služil si je medtem kruh s poučevanjem v hiši nekega trgovca in se dobro priučil laškemu jeziku. Spomladí ga je šele vzela neka ladja na krov in odvedla proti zaželjenemu cilju. — Komtur Testaferrata je sprejel mladega bogoslovca z očetovsko ljubeznijo, ga obdržal leto dni pri sebi in slednjič odpustil z bogatimi darovi, izročivši mu še priporočilno pismo na senjskega škofa, da ga posveti

za mašnika. Na Trsatu je pel Glavar svojo novo mašo in potem hitel domov v Komendo. Stari župnik ga je sprejel z odprtimi rokami kot svojega duhovnega pomočnika, ker sam že tako zaradi bolehnosti ni več mogel opravljati dušnega pastirstva. Kar je Glavarju še preostalo časa od duhovskih opravil, ga je porabil za gospodarske študije in poizkuse, da bi mogel tudi na tem polju koristiti svojemu ljudstvu. Še enkrat se je podal na daljno Malto obiskat svojega očetovskega prijatelja in pokrovitelja in se na tem potovanju dalje časa mudil v Italiji. Medtem je umrl komendski župnik in zapustil svojemu kaplanu polovico svojega premoženja. Za njim je prevzel Glavar tudi župnijo in upravo posestev šentpeterske komende. Zdaj se je njegovo delovanje pričelo vedno blagosloje in veličastneje razširati. — Na svoje stroške je sezidal šolo, poklical iz bližnjega Kamnika za učitelja Jakoba Zupana, ki je bil več glasbe in petja, in nabral po okolici celo število revnih otrok, katerim ni le preskrbel šolskega pouka, ampak tudi stanovanje, hrano in obleko. L. 1750 je s pomočjo nekaterih župljanov kupil zemljišče in na njem sezidal hišo za beneficiata s kapelo vred, za katero je dal napraviti lepo sliko »Ecce homo«. Na Tunjicah je sezidal cerkev z dvema stolpoma in kupolo po vzorcu cerkve sv. Neže v Rimu. — Po naročilu

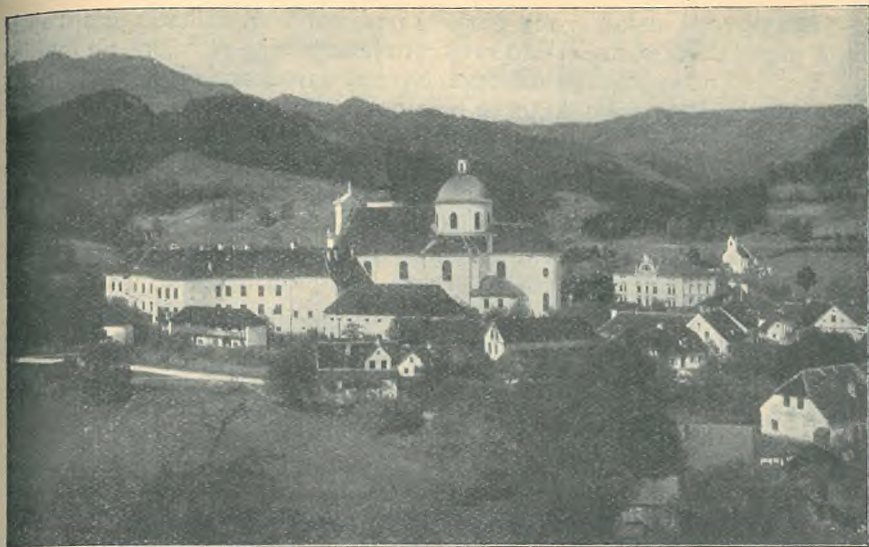

»Turško znamenje« pri Komendi.

svojega očetovskega dobrotnika, viteza Testaferrata, naj bi kupil tudi veliko posestvo, kjer bi mogel z umnim gospodarstvom biti v zgled in korist domačemu ljudstvu ter izvršiti svoje gospodarske načrte. Slučajno je takrat bilo na prodaj gospostvo Lanšprež (Landspreis) na Dolenjskem, katero je kupil Glavar za 25.000 gld. Sredi obilnih poslov mu pride vest, da je komtur Testaferrata obolel na smrt in ga želi še enkrat videti. Glavar hiti tretjič na Malto in dobi svojega dobrotnika še pri življenju. Bilo je zadnje snidenje, ker je vitez kmalu potem umrl. Glavar je nato postavil svojega gojenca Jožefa Tomeljna za beneficiata v Komendi, sam pa je šel na posestvo Lanšprež, kjer se je popolnoma posvetil gospodarstvu. Postavil je opekarno, sezidal velik mlin, zidan kozelc, vinski hram, skedenj in uvedel novo mlatilnico na Kranjskem. Na solčnem kraju je dal napraviti velik vinograd, obsežen sadni vrt, čebelnjak s tremi oddelki

za 200 panjev, in razširil pristavo, kjer je nastanil lepe plemenske bike. Ker je v okolici manjkalo jelovine in smrekovine, je dal nasaditi cele gozdove. Tudi je dal napraviti na lastne stroške novo cesto, ki je vezala novomeško cesto z Mirno. Kot član kranjske »kmetijske družbe« je prevzel Glavar drage poskuse o gnojenju travnikov z gipsom, oplemenitvi trsja in gojenju čebel. V poznejših letih je gojil Glavar čebelarstvo v tolikem obsegu, da je imel večkrat po 400 do 500 panjev. Prestavil je tudi v slovenščino in pomnožil z lastnimi dodatki Janševo razpravo o čebelnih rojih (»Pogovor od zhebelnih rojov«). Spis je izročil svojemu gojencu, beneficiatu Tomeljnu, da ga tiskanega objavi, kar se pa ni zgodilo. — Vsej lanšpreški okolici je bil Glavar velik dobrotnik. Pridnim gospodarjem je rad brez obresti posojal denar, da so si nakupili plemenskih bikov, ob slabi letini je odprl svoje kašče in dajal revežem žita za setev, ne da bi tirjal povračilo. — Leto 1748 je prineslo Glavarju veselo presenečenje. Obiskal ga je nekdanji njegov pobratim in tovariš v študijah, Jernej Basaj, ki je medtem postal karlovški general in bil celo povišan v baronstvo. Toda veselje se je spremenilo v žalost, ko je prijatelja iz mladih let nenadoma zadela kap in mu je umrl v naročju. Že dva tedna pozneje je tudi Glavar obolel na smrt in 24. januarja izdihnil svojo blago dušo. V oporoki je postavil za dediča vsega svojega imetja »siromašno, bolno in pomoči potrebno človeštvo«. Iz zapuščine so pozneje v Komendi sezidali bolnišnico, v katero so sprejemali revne bolnike iz domače župnije in gospostva Lanšprež; dobivali so popolno oskrbo in zdravniško pomoč. Peter Pavel Glavar je najznačilnejši predstavitelj onih stremeljenj, ki so obvladovala pod Marijo Terezijo naše javno življenje in si zastavila cilj: dvigniti izobrazbo kmečkega ljudstva s šolstvom, pospeševati umno gospodarstvo in tudi dejansko podpirati one, ki potrebujejo socialne pomoči.

Isti nagibi, ki so vplivali na vlado Marije Terezije, da je pospeševala poljedelstvo, so bili merodajni tudi za povzdigo obrti in trgovine, čeprav se poskusi na tem polju niso vselej obnesli. Predvsem je hotela Marija Terezija dvigniti domačo obrt, od katere bi imeli kmetje ob času, ko ni poljskega dela, dober zaslužek. Leta 1767 je poslala v Ljubljano izkušeno učiteljico za čipkarstvo, da bi ustanovila posebno šolo. S tem je hotela pomagati ne le idrijskim čipkaricam, ampak razširiti to žensko ročno delo po vsej deželi. Toda čipkarska šola je kmalu prenehala. — Enako pozornost je posvečala cesarica tudi predicam, za katere je hotela po vseh mestih prirediti šole. Leta 1773 pa je ukazala, »da sme prejo vsakdo tudi izven cehev izvrševati na svojo roko«. Delavci v ljubljanski tovarni za platno so bili oproščeni vojaščine. — Na novo je hotela uvesti Marija Terezija na Kranjskem lesno rezbarijo, kakršna je cvetela po nekaterih krajih na Tirolskem in Solnograškem. V ta namen je ukazala več dečkov s Kranjskega poslati na Dunaj v rezbarsko šolo. Dva učenca iz Logatca sta bila tamkaj sprejeta. Vendar pozneje ne nahajamo nobenih sledov o taki industriji. — Na Koroškem je njena vlada enako pospeševala svilarstvo, suknarstvo in platnarstvo ter

Gornji grad.

prigovarjala, naj bi se poprijeli preje tudi moški, češ »da to ni sramota za nje, ker se z njo pečajo moški tudi na Moravskem, Šleskem in sosednem Kranjskem. Kdor prede, ne more pušiti in gristi tobaka. Preja naredi konec pohajkovanju, ki je v navadi posebno po Ko-roškem.

* * *

Pod Marijo Terezijo se je avstrijska vlada prvič zavedala svojih velikih dolžnosti, ki jih ima proti podložnemu ljudstvu na polju narodnega gospodarstva, splošne ljudske izobrazbe in javne dobrodelnosti. V drugih strokah so se uvedle znamenite preosnove, tako v pravosodju z novim kazenskim zakonikom (constitutio criminalis Theresiana), v vojaštvu z uvedbo naborov, s podržavljenjem vojaških zadev in slednjič v politični javni upravi z osnovanjem novih okrožnih uradov. Vendar se že pod Marijo Terezijo pojavljajo tudi razne državne policijske naredbe, ki so zlasti pod njenim naslednikom Jožefom II. brez potrebe žalile ljudsko dušo in izzvale hud odpor. Tako je n. pr. neki vladni odlok l. 1758 prepovedal »sedmino« ali pojedino pri pogrebih in krstih, drug ukaz je odpravil streljanje ob cerkvenih in svetnih slavnostih in določil za vsak strel globo treh cekinov; enako so bili prepovedani pasijonski sprevodi v velikem tednu, popevanje »kolednikov« o božiču in mnoge druge ljudske navade. Čeprav so hoteli ti vladni odloki preprečiti le javne razvade, vendar so mnogokrat občutljivo zadeli tudi ljudsko življenje, ki se je tesno oklepalo starodavnih običajev.

Marija Terezija je bilo pobožna katoličanka, ki je veliko storila za Cerkev in njene naprave. Na Ogrskem, Hrvatskem in v avstrijskih deželah je ustanovila več novih škofij, med katerimi je za nas

najpomembnejša ustanovitev goriške nadškofije. Z žalostjo je sprejela odlok papeža Klemen XIV. o razpustu jezuitskega reda, ker je jezuite zelo čislala kot vzgojitelje mladine. Svojim narodom je bila naklonjena z materinsko ljubeznijo, zato se ji je posrečilo marsikaj izvesti, česar bi drugi vladarji s silo nikdar ne dosegli. Splošna je bila žalost, ko je Marija Terezija 29. novembra 1780 za vedno zatislila oči. Pri nas sta Valentin Vodnik in o. Janez Damaščan Dev v umetnih žalostinkah izrazila, kar je prevevalo vsako slovensko srce.

Vodnik takrat še ni ubiral narodnih strun, kakor v svoji poznejši dobi, in se je poskušal v grških klasičnih oblikah, ko je zapel žalostinko »Kranjske modrine žalovanje o smrti Marie Terezije«. O. Dev pa v »Pisanicah« izraža splošno žalost v obliki dvogovora med Donavo in Savo pri Belgradu, kjer Sava toži:

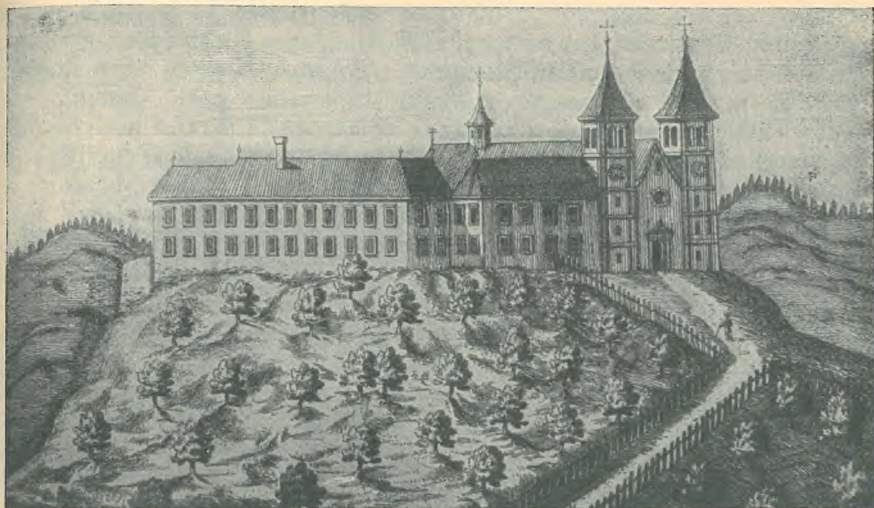
Koku pak de si Ti
Mat' sapustila me
in' tu nigdar she
jest nisem vid'la Te.

Med ljudstvom je bil spomin na cesarico Marijo Terezijo vedno blagoslovljen.

IOANNES III. D.G. REX POL-
LONLARUM MAGNUS DUX LITHU-
ANIAE UKRAINAE etc.

Jan Sobieski, kralj poljski.

Nazarje v Savinjski dolini.

6. Cerkevne razmere. Ustanovitev goriške nadškofije.

Za Tomažem Hrenom je zasedla ljubljansko škofijsko stolico cela vrsta mož, ki so bili tujci v deželi in so se večinoma odlikovali le po svojem visokem plemiškem rodu. Kakor že prej v 15. stoletju, tako je tudi v 17. in 18. stoletju avstrijska vlada plačevala s cerkvenimi dostojanstvi politične in vojaške zasluge posameznih mož ali odličnih rodbin, ki so navadno svoje drugo- ali tretjerojence posvetili cerkveni službi. Tako so dobivale ljubljanska, krška in lavantinska škofijska stolica izključno škofe plemiškega rodu. Nekateri izmed njih niso bili brez zaslug za svojo škofijo, podpirali so velikodušno cerkveno stavbarstvo in druge umetnosti, skrbeli za disciplino med duhovstvom in ljudstvom, vendar kot tujci premnogokrat za duševne potrebe svojih podložnikov niso imeli pravega spoznanja. Zato opažamo, da škofje izgube ono vodilno vlogo v našem cerkvenem in drugem javnem življenju, ki so jo imeli za Ravbarja, Tavčarja ali Hrena, in da izpodbuda za vsa važnejša podjetja izhaja od drugod.

Ko je umrl škof Hren, so mislili v Ljubljani splošno, da bo njegov naslednik stolni prošt Gašper Bobek, škof pičenski, ki je bil domačin. Toda cesar Ferdinand II. je predlagal papežu Rajnald Scarlitchija, vzgojitelja svojega sina in škofa tržaškega, za izpraznjeno stolico. — Valvasor piše, da je bil Scarlich (Škrlič?) po rodu Dal-

matinec, vendar njegovo poročilo ni točno. Sam se imenuje nekje »Agriensis, Ungarus«. Bil je torej iz mesta Jager (Erlau) na Ogrskem. Resnica pa je, da je bil iz plemenite rodbine. Njegov oče, hraber vojak, se je bojeval mnogo s Turki, ki so mu vzeli slednjič vsa posestva. Obubožanih sinov zvestega vojaka se je usmilil nadvojvoda Ferdinand. Z njegovo pomočjo je Rajnald obiskoval vseučilišče v Gradcu in postal duhovnik. Ker se je odlikoval s svojo učenostjo, ga je nadvojvoda Ferdinand postavil za vzgojitelja svojemu sinu Ferdinandu III. Kmalu potem je dobil proštijo Pazin, l. 1622 pa tržaško škofijo. Ko je umrl Hren, je bil Scarlichi cesarski namestnik v Gradcu in mu je bilo lahko uveljaviti svoje želje glede boljše službe v Ljubljani. Imel je pa že takrat hudo telesno hibo; bil je tako hrom, da so ga morali ob prihodu v Ljubljano na stolu nesti v cerkev. Razen tega mu je delalo težave izrekanje črke r, kakor nekdanj grškemu govorniku Demostenu. Ko je moral nekoč pred rimskim cesarjem govoriti, si je znal prebrisani mož pomagati iz zadrege. Uredil je svoj govor tako, da v njem ni bilo nobene besede s črko r. — Ko je nastopil svojo novo službo v Ljubljani, je takoj napovedal splošno cerkveno vizitacijo, ki jo je izvedel z veliko natančnostjo. Sam poroča leta 1633 papežu, »da je našel vinograd Gospodov s trnjem in grmovjem preraščen in mesto cerkvenega reda le veliko zmedo (kaos)«. O luteranih pravi, da se jih je v kratkem času 21 spreobrnilo, drugi, ki so pa zelo redki (pauculi), »se še skrivajo v tmini, kakor nočne sove«. — Scarlichi je bil tudi načelnik reformacijske komisije. Menda je na njegov predlog ukazal cesar Ferdinand, da morajo vsi njegovi podložniki s spovednimi listki o veliki noči izpričati prejem sv. zakramentov. Scarlichi je ustanovitelj frančiškanskega samostana Nazarje v Savinjski dolini. O njegovem začetku sam poroča papežu tole: »Moj prednik je dal na solnčnem griču nad gradom Vrbovec (Altenburg) nazadati kapelo v obliki lavretanske hišice, ki se je zato imenovala Nazaret. Ko je obisk ljudstva vedno bolj naraščal, sem poslal tja duhovnika, da bi spovedoval in opravljal božjo službo. Ker pa en sam duhovnik kmalu ni več zadostoval, sem sklenil hrib s cerkvico vred darovati frančiškanom. Zdaj jih je tam šest. Nabrali so že dovolj denarja za zidavo samostana in večje cerkve, kateri se bo kapela pridružila.«

Zadnja leta je bolezen škofa tako pohabila, da ni mogel rabiti niti nog niti rok. Pri cerkveni vladi sta mu pomagala njegov brat Scarlichi, ki je bil ljubljanski kanonik, župnik kamniški in hkrati generalni vikar, ter frančiškanski provincial Mihael Kummer pl. Chumberg, ki je postal l. 1637 njegov pomožni škof, pozneje pa prošt v Novem mestu. Škof Scarlichi je umrl leta 1640 in bil pokopan v ljubljanski stolnici.

Sledil mu je grof Oton Friderik Buchheim iz stare škotske plemiške rodbine, ki se je že v srednjem veku naselila na Avstrijskem in imela na cesarskem dvoru velik vpliv. Eden njegovih bratov je bil general in pozneje vojni maršal, drugi višji cesarski komornik. Oton Friderik je študiral na dunajskem vseučilišču in si pridobil mnogo znanja v modroslovju, bogoslovju in pravu. Še v

mladih letih je dobil tri kanonikate: v Solnogradu, Pasavi in Magdeburgu, postal je komornik in hišni prelat papeža Urbana VIII. in slednjič na predlog cesarja Ferdinanda III. knezoškof ljubljanski. Ob nastopu službe je prepotoval škofijo, da spozna njene razmere in potrebe. Vsako leto je šel v Solnograd, kjer je obdržal kanonikat in se čutil obvezanega vsaj nekaj tednov ali mesecev tam preživeti. Večkrat je potoval tudi v Rim, kjer je imel vplivne zveze in si z različnimi cerkvenimi dostojanstveniki živahno dopisoval. Njegova odsotnost iz škofije je bila čimdalje bolj pogosta in dolgotrajna. Iz obsežne korespondence, ki je ohranjena, je spoznati, da je skoraj vse zadeve cerkvene vlade pismeno reševal. Značilno je, da celo ob prihodu cesarja Leopolda I. leta 1660 škofa Buchheima ni bilo v Ljubljani.

Cerkveno vlado je prepustil večinoma svojim generalnim vikarjem, izmed katerih je služboval najdalje Filip Trpin, prej župnik v Braslovčah, zaradi svoje zgovornosti imenovan »slovenski Ciceron« (der windische Cicero). Take posle, za katere je bilo treba škofovskega posvečenja, kakor birmovanje, posvečevanje oltarjev in cerkva, pa je zanj opravljal Frančišek Maksimilijan Vaccano, rodom Goričan, župnik in arhidiacon v Ribnici, ki je leta 1646 postal pičenski škof in stalno bival v Ljubljani. Buchheim je bil velik ljubitelj umetnosti. V Italiji si je redno nabavljal znamenite slike in kar je še drugega potreboval za svoje pohoštvo. Škofijski dvorec v Ljubljani je dal obnoviti in dvigniti za eno nadstropje, grad v Goričanah pa

Rajnald Scarlichi,
knezoškof ljubljanski.

v italijanskem slogu na novo sezidati. Zadnja leta je hudo trpel radi protina in bival menda stalno v Solnogradu. Umrli je 3. aprila 1664 v Pasavi, kamor se je bil napotil k volitvi novega škofa, in je bil tudi tamkaž pokopan. — Pod Buchheimom sta nastali v Ljubljani dve novi redovni naselbini: samostan klarisinj in bosonogih avgustincev (diskalceatov). Prvega je ustanovil dr. Mihael Friderik Hiller, sin nekega ljubljanskega knjigoveza, ki je l. 1632 zapustil v oporoki magistratu 60.000 gld. za zgradbo novega ženskega samostana. Izvršitev njegove ustanove se je zavlekla do l. 1656, ko se je nova zgradba s kapelo sv. Mihaela vred blagoslovila in so prišle prve nune iz Škofje Loke. Klarisinje so ostale v Ljubljani do l. 1782, ko je cesar Jožef II. samostan zatrl in ga ukazal porabiti za vojaško bolnico in skladišče. Temu namenu je služil več kot 100 let, dokler niso v najnovejšem času

napravili nove garnizijske bolnice izven mesta, staro samostansko poslopje (nasproti hotelu »Slon«) pa podrli. — Zelo trda je šla z novo naselbino bosonogim avguštincem. L. 1642 so dobili od dunajskega nuncija dovoljenje za zgradbo samostana, za katero je obljubil vojvoda Eggenberg znatno vsoto. Izbrali so si stavbišče na nekem svetu, ki je menda pripadal nemškemu viteškemu redu. Zato so nemški vitezi ugovarjali in avguštincem podrli celó križ, ki so ga bili postavili v znamenje svoje nove redovne naselbine. Diskalciati so se morali umakniti k Jami (Grubenbrun) v Šiško, kjer jim pa kraj ni ugajal. Zelo so se trudili, da bi prišli v šentpetersko predmestje, kjer so hoteli staro župno cerkev sv. Petra dobiti v svojo posest. Ko se jim to ni posrečilo, so kupili ob Dunajski cesti v smeri proti Sv. Krištofu neko pristavo z zemljiščem, kjer je slednjič pičenski škof Francišek Vaccano l. 1657 na praznik sv. Trojice postavil temeljni kamen za novi samostan in cerkev, ki je imela biti posvečena sv. Jožefu. O redovnikih poroča ljubljanski škof l. 1667 v Rim takole: »Šesta redovna cerkev, posvečena sv. Jožefu, je izven mesta in pripada diskalceatom. Ti šele postajajo znani v deželi. Primanjkuje jim patrov, ki bi znali slovenski pridigovati in spovedovati. Le en del cerkve in samostan je dovršen, ker jim manjka denarja, da bi mogli nadaljevati zgradbo.« Šele l. 1700 je bila cerkev sv. Jožefa dovršena in posvečena. Redovniki so se pozneje v Ljubljani zelo udomačili in znana imena patrov: Dizmas Zakotnik, Janez Damaščan Dev, Marko Pohlin, ki so delovali na polju slovenskega slovstva, nam pričajo, da jim tudi domačega naraščaja ni manjkalo. — Po letu 1782 je samostan služil za deželno bolnico in bil pred nekaj desetletji s cerkvijo vred porušen.

Buchheimu je sledil na škofijski stolici grof Jožef Rabatta iz stare goriške plemiške rodbine. Oče mu je bil Anton, cesarski poslanik v Benetkah in stotnik v Gradiški. Leta 1639 je vstopil mladi Rabatta kot vitez v malteški red, bival več let na Malti in napravil z redovnimi galejami več daljših potovanj. Cesar Ferdinand III. ga je imenoval za svojega komornika in stotnika telesne straže svojega sina Ferdinanda IV. Po smrti cesarjevičevi pa je Rabatta postal vzgojitelj (ajo) nadvojvoda Karola Jožefa, ki je bil že s petnajstimi leti določen za škofa pasavskega. Ko je bila l. 1664 izpraznjena ljubljanska škofijska stolica in je prav takrat umrl mlad nadvojvoda, je cesar Leopold I. imenoval Rabatta za ljubljanskega škofa, čeprav niti duhovnik ni bil. Še isto leto je prejel duhovniško in škofovsko posvečenje, 12. septembra pa je slovesno nastopil svojo novo službo. — Prihodnje leto je obiskal župnije po svoji škofiji in l. 1667 poročal papežu o njih stanju. Iz tega poročila posnemamo, da je štela ljubljanska škofija takrat 27 župnij in 39 vikariatov, skupaj 66 cerkva z duhovniki, podružnic je bilo 450, moških samostanov 8, ženski 1. Vseh duš je bilo 119.680. Luteranov na svoji vizitaciji ni našel, razen grofice Khevenhiller s Koroškega, ki je bila omožena na Kranjskem. Pobožnost se je kazala z zidanjem novih cerkva in lepšanjem starih. Tudi bratovščina sv. Rešnjega Telesa, sv. rožnega venca, tretji red, Marijine družbe so imele vedno več članov. Sinode so bile redno vsako leto

v Ljubljani in v Gornjem gradu. — Leta 1671 je položil škof Rabatta temeljni kamen za cerkev sv. Florijana v Ljubljani, ki so jo hoteli postaviti meščani v spomin na čudežno pomoč ob velikem požaru leta 1660, ko se je na Starem trgu 20 hiš sesulo v pepel. Nameraval je tudi prenoviti staro stolnico, ki se je že zelo nagibala k razpadu, toda zaradi mnogih vojn je primanjkovalo potrebne denarja. Le duhovniški kor je bil l. 1674 nekoliko podaljšan in prenovljen. Škof Rabatta je bil pobožen, miroljuben mož, ki ni mnogo posegal v javno življenje. Umrl je po kratki bolezn 28. februarja 1683 in bil v stolnici pokopan.

Rabattov naslednik grof Sigismund Krištof Herberstein sicer tudi ni bil domačin po rodu, pa je vendar že nekaj desetletij bival v deželi in poznal njeno stanje. Od l. 1666 naprej je bil ljubljanski stolni prošt in se leta 1679 preselil za prošta v Novo mesto; hkrati je bil tudi kanonik regensburški, pasavski in bazelski. Bil je zelo skromen in po-

božen mož, ki je živel le za svoje študije in knjige. Dne 6. februarja leta 1684 je bil slovesno umeščen za ljubljanskega škofa. Naslednje leto je obiskal vse župnije in imel 2. julija sinodo v Gornjem gradu. Duša vsem cerkvenim in znanstvenim podjetjem je bil za Herbersteinove vlade njegov generalni vikar Janez Anton Dolničar, sin bogatega meščana in župana Janeza Krstnika Dolničarja, ki je bil leta 1688 povišan v plemiški stan s priimkom »Thalnitscher von Thalberg«. Dolničarjeva zasluga je, da je dal spodbudo za zidavo nove stolnice, katero so začeli graditi l. 1700 in jo v šestih letih dovršili. Škof Herberstein je daroval v ta namen 2674 gld. iz svojega denarja. »Sveto leto« 1700 je označeno še z nekaterimi drugimi važnimi dogodki. V Ljubljani se je otvorila prva javna knjižnica (sedaj semeniška), za katero so darovali največ knjig knezoškof, stolni prošt dr. Janez Krstnik Prešeren in stolni dekan Dolničar. Isto leto sta bili posvečeni novi cerkvi sv. Jožefa pri diskalceatih in avguštinska cerkev Marijinega Oznanjenja »pred

Grof Oton Buchheim, ljubljanski knezoškof.

špitalskimi vrati« (sedaj frančiškanska), katero je bil dal sezidati baron Konrad Ruessenstein za 100.000 goldinarjev. Koncem meseca julija 1700 se je škof Herberstein odpovedal škofiji in se pozneje preselil v Perugijo (Perudžo) ter vstopil v oratorij sv. Filipa Nerija, kjer je hotel v miru preživeti še ostali del svojega življenja.

Dolničar je ostal generalni vikar tudi pod naslednjima škofoma, grofom Ferdinandom Karolom K ü n b u r g o m (1701—1711) in grofom Frančiškom Karolom K a u n i z e m (1711—1717), ter je dejansko vladal škofijo. — Pod Künburgom se je zgradba nove stolnice dovršila. O njenem umetniškem krasu hočemo spregovoriti na drugem mestu. Posvečevanje se je praznovalo z veliko slovesnostjo meseca maja 1707 ob pričujočnosti cesarjevih zastopnikov in je trajalo ves teden. Dali so tudi kovati zlate in srebrne svetinje, ki naj bi ovekovečile znameniti dogodek. — Komaj je bila stolnica gotova, se je že Dolničar poganjal za zgradbo drugega važnega zavoda, duhovskega semenišča, kamor naj bi se sprejemali zlasti mladeniči plemiškega rodu. Zato se je semenišče imenovalo: »Plemiški zavod sv. Karola Boromejskega« (Collegium Carolinum Nobilium). L. 1708 so položili temeljni kamen znameniti zgradbi, ki je bila v petih letih dovršena. Dolničar je ustanovil na tem zavodu več prostih mest za dijake svojega sorodstva, ki bi se hoteli posvetiti duhovskemu stanu. — V dobo Künburgove vlade spada še drug važen dogodek, ustanovitev uršulinškega samostana. Za vzgojo ženske mladine je bila sicer že od začetka 17. stoletja redno nastavljena po ena učiteljica, vendar je bila ta zasebna šola zelo pomanjkljiva. Ljubljanski meščan Janez Jakob Schell pl. Schellenburg, rodom Tirolec, je zato l. 1702 založil precej visoko vsoto denarja, da se ustanovi samostan uršulink, ki bi deklice poučevale in krščansko vzgojevale. Prve nune so došle iz Gorice in že naslednje leto otvorile šolo. Ustanovnik je nakupil za novo redovno naselbino več hiš in vrtov v bližini vicedomskega poslopja, poznejšega deželnega dvorca, v skupni vrednosti 24.000 goldinarjev in jim še izročil 1000 gld. s pogojem, da uršulinke »za vse večne čase« 12 revnih deklet plemiškega in meščanskega stanu v svojem samostanu brezplačno vzgojujejo in z vsem potrebnim oskrbe. Samostan je bil l. 1714 toliko dograjen, da so se mogle nune v njem naseliti.

Grof Künburg je vladal ljubljansko škofijo do l. 1711, ko je bil imenovan za nadškofa v Pragi. Na njegovo mesto je prišel grof Frančišek Karol Kauniz, iz odlične češke rodbine, ki je že pod Künburgom eno leto kot pomožni škof (koadjutor) opravljal škofijske posle. Dolničar je bil tudi temu škofu prava desna roka. L. 1711 je uvedel za ljubljansko duhovščino tedenske konference, kjer so vzajemno reševali razna vprašanja dušnega pastirstva. Skušal je tudi s priljubljenimi pobožnostmi vplivati na ljudstvo in v ta namen uvedel v stolnici devetdnevnicu pred božičnim praznikom, ki se še danes obhaja. Pred praznikom sv. Rešnjega Telesa bi se morala vršiti 40 urna pobožnost, ki je bila pozneje preložena na pustne dni. Prezgodaj je umrl marljivi mož v 53. letu starosti, obžalovan od mesta Ljubljane in vse škofije, 19. aprila 1714. Karkoli se je pod zadnjimi tremi škofi

izvršilo važnega za cerkveno življenje, za znanstvo in umetnost, vse je neposredno ali posredno združeno z Dolničarjevim imenom. — Za vlade škofa Kauniza je bil komtur nemškega viteškega reda v Ljubljani slavni maršal Gvidon Starhemberg, ki je l. 1714 na svoje stroške sezidal sedanjo križarsko cerkev. Načrt za stavbo je napravil znameniti stavbenik Domenico Rossi iz Benetk.

Grof Kauniz je umrl nenadoma l. 1717 na Dunaju, šele 41 let star.

— Na njegovo mesto je bil imenovan za škofa grof Viljem Leslie, iz plemiške škotske rodbine, ki se je bila na Avstrijskem naselila. Leslie je bil prej škof v Vaču (Waitzen) na Ogrskem in je bil že 67 let star, ko je zasedel ljubljansko stolico. Bil je na glasu učnega in modrega moža. Skrbel je za cerkveno disciplino med duhovstvom in ljudstvom. Toda radi starosti ni mogel razvijati posebne delavnosti. Umrl je po osemletni vladí v Ljubljani l. 1727 in bil v stolnici pokopan. — Njegov naslednik grof Sigmund Feliks Schrattenbach je bil prej stolni dekan v Solnogradu. Pod njim je bila zgrajena sedanja cerkev sv. Petra v Ljubljani, največ radi prizadevanja tedanjega šentpeterskega župnika, dr. Janeza Kraškovića, ki

je iz svojega premoženja založil pri mestnem magistratu v ta namen 2000 gld. Leta 1728 je bila cerkev toliko dozidana, da jo je škof Schrattenbach blagoslovil, popolnoma dodelana pa je bila tri leta pozneje. Slikar Valentin Mencinger jo je okrasil z lepimi slikami.

Pod Lesliejem in Schrattenbachom je vodil kot generalni vikar vlado škofije Ivan Jakob Schilling, Dolničarjev vredni naslednik. Schilling je bil rodom Ljubljančan (r. 1664), študiral v Gradcu bogoslovje in bil pozneje mestni župnik v Kranju. Ko je Anton Codelli pl. Fahnenfeld ustanovil l. 1718 v stolnici kanonikat, je bil Schilling zanj prvi imenovan, vendar je še poleg tega obdržal mestno župnijo

Grof Jožef Rabatta, knezoškof ljubljanski.

kranjsko do svoje smrti. Že škof Kauniz je imenoval Schillinga za generalnega vikarja, katero službo je potem opravljal 29 let. V svojem delovanju se je posebno cerkvam in ubogim skazal velikodušnega dobrotnika. Bil je redni član vladne komisije za uboge, ki se je osnovala l. 1727, da sestavi načrt in pouk, kako bi se tudi po kmetih uravnale razne dobrodelne naprave. Schilling je sam založil pri ljubljanskem in kranjskem magistratu po 1000 gld. in določil, da se morajo obresti od njih izplačevati vsako leto dvema ubogima in poštenima nevestama iz meščanske rodbine. Enake ustanove je napravil tudi za tri vdove, za dve Ljubljančanki in eno Kranjčanko. Ko je Schilling v svoji službi izprevidel nujno potrebo, da se v nekaterih župnijah pomnože duhovske službe, in ni bilo najti dotacije, jih je Schilling sam na svoje stroške ustanovil. Župnijo Soro, ki je spadala pod Stično, je odkupil za 6000 gld., jo napravil samostojno in pri njej ustanovil beneficij za kaplana. Enaka beneficija je napravil za Podbrezje in za Križe pri Trziču. Največ pa je storil za šentpetersko župnijo v Ljubljani. Ta najstarejša župnija na Kranjskem je bila v začetku 18. stoletja še zelo velika in je štela okoli 70 vasi, izmed katerih so bile nekatere po dve in še več ur oddaljene. Za ves ta okoliš pa je imela le po dva redna, domača duhovnika, ki sama nista mogla biti kos tako obsežnemu pastirovanju. Zato je Schilling volil v oporoki vse svoje premoženje, to je nad 80.000 goldinarjev v ta namen, da se iz obresti te vsote vzdržuje pri Sv. Petru pet kaplanov ali pa tudi več, ako bi bilo treba. Ko so bile za časa cesarja Jožefa II. ustanovljene nove župnije: Ježica, Javorje, Lipoglav in Rudnik, so tudi te župnike plačevali iz dohodkov Schillingove ustanove, češ da so ti kraji prej spadali o fari sv. Petra. Schilling je opravljal službo generalnega vikarja do osemdesetega leta svoje starosti. Potem se je umaknil na svojo župnijo v Kranj, kjer je še živel deset let na radost vseh ubogih in podpore potrebnih. Zadnje njegovo delo je bila zgradba novega kranjskega župnišča, katero je dal zidati na svoje stroške leta 1749. Schilling je dosegel nenavadno visoko starost devetdesetih let.

Za Schrattenbachom je zasedel ljubljansko škofijsko stolico grof Ernest Attems, ki je zapustil mnogo trajnih in lepih spomenikov svojega delovanja. Škof Attems je bil potomec znane furlanske plemiške rodbine. Študiral je v nemškem kolegiju v Rimu, pozneje postal kanonik v Solnogradu in Pasavi in leta 1733 generalni vikar pasavskega škofa za Avstrijo. Leta 1743 je nastopil škofovsko službo v Ljubljani. Deloval je popolnoma v duhu tedanje dobe, ki je zlasti umetnosti visoko cenila in nam na tem polju zapustila dragoceno dediščino. Najznamenitejša spomenika te vrste sta cerkev in škofovska palača v Gornjem gradu ter grad v Goričanah. Staro in temno cerkev nekdanje benediktinske opatije v Gornjem gradu je dal Attems podreti in sezidati lepo in prostorno stavbo v baročnem slogu, ki bo vedno pričala o podjetnosti ljubljanskega škofa, pa tudi o radodarnosti kranjskih deželnih stanov, ki so z 10.000 gld. pokrili več ko polovico stroškov. Oltarjem je napravil krasne slike znameniti

Kremserschmidt. Poleg cerkve je sezidal škof Attems tudi novo graščino v razkošnem baročnem slogu in dal prostorne sobane po šegi tedanje dobe okrasiti s štukom. — Enako je dal tudi škofovski grad v Goričanah za eno nadstropje dvigniti in prenoviti. Leta 1747 je škof Attems v Ljubljani posvetil cerkveno zgradbo, ki pomeni zaključek polstoletne živahne stavbene dobe, namreč cerkev sv. Trojice pri uršulinkah. Zidali so jo več ko 30 let, pa tudi napravili lep spomenik našega stavbarstva, ki mu gre mesto med prvimi v deželi. — Škof Attems je umrl na Dunaju nagle smrti l. 1757 in bil pokopan v Gornjem gradu, kjer mu je lepa bazilika sama veličastna grobnica.

Da izpolnimo vrsto ljubljanskih vladik, ki so vladali, še preden so se izvršile s škofijo pod cesarjem Jožefom II. velike izpremembe, moramo tu še omeniti Attemsovega naslednika grofa Leopolda Petazzija. Petazziji so bili tržaška patricijska rodbina, posestniki graščine Završnik (Schwarzenegg) v Istri in drugih gradov. Grof Leopold Petazzi je bil l. 1740 imenovan za tržaškega škofa in se je po Attemsovi smrti preselil v Ljubljano. Bil je velik dobrotnik stolne cerkve in posebno redovnikom naklonjen. Za svojo škofijo je izdal l. 1762 nov obrednik (ritual). Pod njegovo vlado so se že pojavljale odredbe, ki so pod Jožefom II. cerkveno samostojnost skoraj uničile in uvedle tudi novo dobo v zgodovini ljubljanske škofije.

Sigismund Herberstein, knezoškof ljubljanski.

* * *

Večji del slovenskih pokrajin je tudi v 17. in prvi polovici 18. stoletja še spadal pod akvilejsko patriarhijo. Vsi nedostatki tega razmerja, ki so se na usoden način pokazali že v reformacijski dobi,

so trajali dalje in se med časom še pomnožili. Zlasti po drugi vojni z Benečani je bila napetost med avstrijsko vlado in patriarhijo zelo velika. Benečani so si znali zagotoviti posest akvilejske stolice s tem, da si je vsak patriarh že ob življenju imenoval kakega sorodnika ali drugega beneškega patricija za pomožnega škofa s pravico nasledstva, ki je potem po njegovi smrti kar zasedel izpraznjeno stolico. Tako je Francu Barbaru sledil njegov brat Hermolaj, patriarhu Avguštinu Gradenigu njegova sorodnika Marko Gradenigo in Hieronim Gradenigo. Potem je prešla patriarhija v posest beneške patricijske rodbine Delfin, iz katere so bili patriarhi Ivan VII., Dionizij in Daniel Delfin. Na ta način se je bila vselej preprečila namera avstrijske vlade, da bi spravila kakega Avstrijca na patriarhov sedež, čeprav je bila akvilejska stolica v njeni oblasti in je tudi stolni kapitelj bival na avstrijskih tleh. Za Frančiškom Barbaro noben patriarh ni prestopil več avstrijske meje. Zadovoljevali so se s tem, da so ob nastopu službe poslali svojega pooblaščenca v Akvilejo, ki je v njihovem imenu vzel stolnico v posest in sprejel poklonitev stolnega kapitlja, sicer pa so poverili vizitacijo župnij svojim arhidiakonom, škofovske posle pa novomeškim proštom, tržaškim in pičenskim škofom.

Ko je cesar Ferdinand II. videl, da je zaman ves trud pridobiti akvilejsko stolico kakemu Avstrijcu, si je mnogo prizadeval, da bi vsaj avstrijske dežele odtrgal od patriarhije in bi se zanje osnovala posebna škofija. Zato je l. 1609 svojim podložnikom, duhovnim in svetnim, prepovedal obračati se na patriarhovo sodišče. Po smrti Frančiška Barbara so se vršila o nameravani novi škofiji pogajanja z rimsko stolico. Vse nedostatke akvilejske cerkvene vlade dobro opisuje spomenica, ki jo je okoli l. 1627 predložil novomeški prošt Albert Pessler rimski kuriji. V njej najprej poudarja nezaupanje avstrijskih vernikov in deželnih knezov do patriarha, v katerem vidijo le beneškega patricija. Kot Benečan se patriarh ne more in ne sme udeleževati deželnih zborov kranjskih, koroških in štajerskih, kar je cerkvi zlasti za časa lutrovstva zelo škodilo. Tudi je katoliški reformaciji škodilo, da deželni knez ni imel na svoji strani odličnega cerkvenega moža, kateremu bi bil poveril važno opravilo, ampak je moral prepuštili reformo svetnim, večkrat luteranstvu naklonjenim ljudem. Dalje opisuje prošt Pessler razširjanje luteranstva po naših deželah, ki jo je največ zakrivila pomanjkljiva cerkvena vlada in opozarja na velikost akvilejske patriarhije, ki se razteza 400 milj daleč in v kateri živi nad 800.000 duš. Vsi avstrijski župniki in kurati so morali doslej hoditi v daljni Videm na Beneško, da so tam patriarhu prisegli pokorščino in dobili od njega potrdilo. Ta pot je bila dolga, zelo težavna in draga, vrhu tega so tudi verniki morali biti brez dušnega pastirja, dokler so bili njih duhovniki na potu. Eden največjih nedostatkov je bil pa ta, da ni znal patriarh in tudi mnogo njegovih duhovnikov po avstrijskih deželah potrebnih jezikov, nemškega, slovenskega in hrvatskega. Ljudstvu veljajo pridige več kakor maše in drugi cerkveni obredi. Luterani so baš s pridigami največ dosegli. Patriarh bi moral vsekakor znati te jezike, da bi mogel reči o sebi:

Moje ovce poslušajo moj glas. Jaz poznam svoje ovce in one poznajo mene. — Vzlic vsem naporom cesar s svojo zahtevo v Rimu ni prodril. Dosegel je le toliko, da so si patriarhi pomagali pri cerkveni vladi z avstrijskimi prelati. Tako je leta 1651 obiskal župnije na Koroškem in Štajerskem novomeški prošt Mihael Kummer pl. Chumberg, naslovni škof kristopolitanski. — Znova se je obravnaval načrt za novo goriško škofijo, ko je leta 1686 Vid Gullin, župnik v Hensbergu na Štajerskem, ki je bil Goričan po rodu, zapustil v ta namen vse svoje premoženje, to je nad 20.000 goldinarjev. Takrat so se zavzeli za stvar tudi goriški stanovi in jezuiti. Stanovi so že razpravljali o župnijah, ki bi jih bilo treba pritegniti za dotacijo škofa in kapitlja in sam cesar Leopold I. je obljubil, da se bo potegoval za izvršitev te velike potrebe, vendar se je vsa zadeva v Rimu zopet zavlekla. — Od patriarhove oblasti na avstrijskem ozemlju že ni ostalo mnogo več kakor ime. Vse župnije so oddajali in tudi nanje umeščali drugi prelati, v cerkvenih zadevah so se obračali župniki in arhidiakoni na dunajskega nuncija, ki je po-

Grof Ferdinand Künburg, knezoškof ljubljanski.

verjeval škofovske posle kakemu avstrijskemu prelatu, uradno občevanje s patriarhovo kurijo v Vidmu je bilo pod kaznijo prepovedano. Vedno bolj se je kazalo, da ni izhoda iz tega nevzdržljivega položaja kakor le z ustanovitvijo nove avstrijske škofije. Po dvestoletnih obravnavah, posvetovanjih in pogajanjih se je končno imela važna potreba rešiti pod vlado Marije Terezije.

Pobožna cesarica ni mogla prezreti žalostnega položaja, v katerem so bili njeni podložniki v južnih deželah. Poslala je v Rim k papežu slovečega pridigarja o. Avgušтина iz Lugana, da mu opiše neznosno stanje in ga prosi pomoči. Benedikt XIV. je takoj sklenil ustreči prošnji avstrijske cesarice, ne glede na ugovore, ki jih je bilo pričakovati od beneške republike, in preskrbeti avstrijskemu delu akvilejske škofije posebnega škofa. Izdatno je pospešila cesaričino namero velikodušna ponudba goriškega barona Antona Codellija,

ki je hotel pomnožiti skromno ustanovno glavnico Vida Gullina in je eno najlepših hiš v mestu namenil za stanovanje prihodnjemu škofu. Codelli je daroval za ustanovitev škofije v Gorici 40.000 goldinarjev, prav toliko vsoto tudi za ustanovitev proštije in dveh kanonikatov. Škof naj bi poleg tega dobil popolnoma opravljeno hišo s kapelo, vrtom in vinogradom. Cesarica Marija Terezija je to ustanovo potrdila l. 1747 in Codelliju, oziroma njegovim naslednikom, prepustila pravico patronstva za stolno proštijo. — Benečani so napeli vse sile, da preprečijo nameravano ustanovo. Nastopili so v Rimu z ostrim ugovorom in prišlo je celó tako daleč, da so odpoklicali spoječa poslanika, papeževega nuncija v Benetkah pa odslovili. Benedikt XIV. se od vseh teh zaprek ni dal oplašiti, Ker za enkrat še ni kazalo imenovati rednega škofa, se je zadovoljil s tem, da je imenoval 17. junija 1750 kanonika grofa Mihaela Attensa za apostolskega vikarja.

Attems je bil rojen Goričan iz znane plemiške rodbine. Študiral je v Gradcu, Modeni in Rimu, kjer se je posvetil duhovskemu poklicu. Pozneje je dobil neko proštijo v Bettenbrunnu in kanonikat v Bazelu, kjer je več let bival. Codelli je opozoril cesarico Marijo Terezijo na tega domačina, ko je šlo za to, da se za novo škofijo določi višji pastir.

Začetek je bil tudi tukaj težak. Benečani so vedeli, da pomenja imenovanje apostolskega vikarja delitev akvilejske patriarhije. Zato so napeli skrajne sile, da bi papeža oplašili. Iskali so pomoči pri francoskem dvoru, pruskem kralju in Angleški. Po avstrijskih pokrajinah so razširjali letake, da so vse odredbe novega škofa neveljavne. Toda niti duhovščina niti ljudstvo se ni zmenilo za te spletke in ko je ljubljanski škof kot izvrševatelj papeževe odredbe, naznanil imenovanje grofa Attensa za apostolskega vikarja, je našel soglasno priznanje.

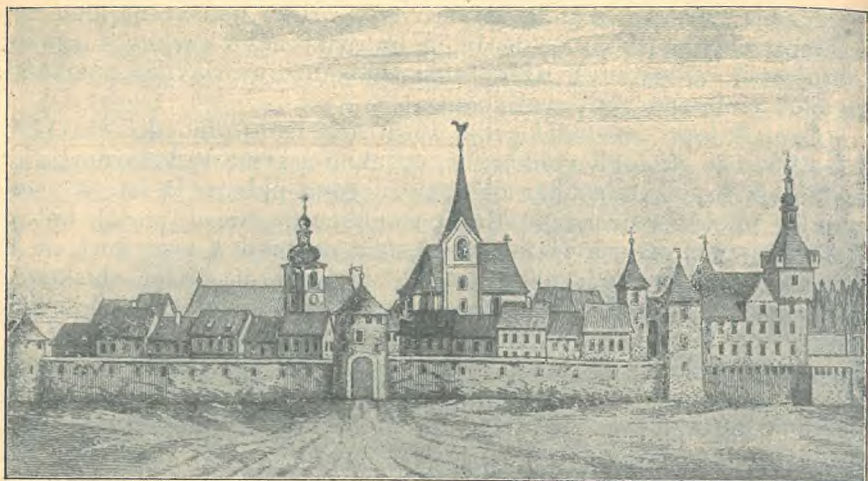
Odločilni korak za delitev patriarhije je bil storjen. Treba je bilo le še storjenim odredbam podeliti značaj stalnosti. To se je zgodilo že nastopno leto. Ko so Benečani videli, da vsi njihovi ugovori nič ne pomagajo, so sami predlagali v Rimu, naj se patriarhija odpravi. Benedikt XIV. je to storil z bulo od 6. junija 1751, kjer je hkrati izrazil svojo namero ustanoviti dve nadškofiji: v Gorici in Vidmu. Meseca aprila (16.) prihodnjega leta je potem izšlo ustanovno pismo goriške nadškofije tele vsebine: Papež ustanovi nadškofijo v Gorici, ki naj obsega vse ono avstrijsko ozemlje, ki je bilo prej podložno akvilejski patriarhiji, ji podredi kot sufragane vse tiste avstrijske škofove, ki so prej priznavali patriarha za svojega metropolita, to je škofove v Tridentu, Trstu, Pičanu in mestu Como. Hkrati se ustanovi stolni kapitelj s tremi dostojanstveniki in petimi kanonikati. Cesarica Marija Terezija in njeni nasledniki dobe za vedno pravico imenovati nadškofe. Za prvega nadškofa je bil imenovan apostolski vikar grof Mihael Attems. — V Vidmu je bila ustanovljena nadškofija za beneški del nekdanje akvilejske patriarhije, brez podrejenih škofov (sufroganov).

Marija Terezija je štela ustanovitev goriške nadškofije med najveselejše uspehe svoje vlade in je obsipala novo cerkev s svojimi dobrotami in milostmi. V Rimu in na Dunaju so proslavljali znameniti dogodek s spominskimi svetinjami.

Grof Attems je vladal svojo prostrano nadškofijo do leta 1774. V Gorici si je pridobil velik vpliv posebno s svojo radodarnostjo do revežev, ki so navadno kar oblegali njegovo palačo. Iz istega usmiljenja je potekla tudi ustanovitev posojilnice (monte di pietà), katero je Attems zasnoval na lastne stroške in nastanil v svoji hiši, da bi obvaroval ljudstvo oderuhov. — Ko je nadškof pričel obiskovati župnije po Goriškem, Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, je šele spoznal mnoge napake, ki so se vrinile v dušno pastirstvo. Kot zaključek te vizitacije je potem sklical leta 1768 provincialni cerkveni zbor, katerega se je udeležilo nad 300 duhovnikov. Bilo je pa že znamenje novega časa in duha, da so se morali sklepi tega zbora predložiti dunajski vladi v potrditev, preden so jih smeli objaviti. Največje delo škofa Attemsa pa je ustanovitev duhovskega semenišča, s katerim je hotel poskrbeti za vzgojo dobrih in sposobnih duhovnikov. Velikodušno ga je pri tem podpirala princesinja Lichtenstein, vdova Emanuela vojvoda Savojskega, ki je založila glavnico 30.000 goldinarjev za 13 gojencev. Cesarica Marija Terezija je dovolila dati v isti namen tretjino letnih prihrankov vseh cerkva v škofiji in nakazala vsoto za vzdrževanje šestih klerikov tržaške škofije. Tudi župniki so s prostovoljnimi darovi pomagali ustanoviti važni cerkveni zavod. — Nadškof Attems je umrl po daljši bolezni 18. februarja 1774 in bil položen v semeniški kapeli k večnemu počitku.

Z ustanovitvijo goriške nadškofije je bila končana več stoletij trajajoča pravda med avstrijsko in beneško vlado. Stara patriarhija akvilejska, ki se je kot častitljiva starina ohranila iz prvih časov krščanstva, je morala izginiti, ko so se za vlade Marije Terezije začele cerkvene koristi podrejati državnim. Vendar moramo reči, da je bila ugodna rešitev tega vprašanja prav tako v korist cerkvene discipline in dušnega pastirstva, katerega razsežna patriarhija ni mogla več obvladati. Z ustanovo Marije Terezije pa so se v naslednjih desetletjih zgodile še mnoge spremembe.

Slovenj Gradec.

7. Šolstvo pred Marijo Terezijo. Ustanovitve ljudske šole.

Vpliv nemških vseučilišč, ki so nam poslala v 16. stoletju največ izobraženih privržencev nove vere, je po dovršeni protireformaciji prejenjal. Tok dijakov v nemške dežele se sicer še ni popolnoma prekinil, toda obiskovali so katoliške visoke šole, ki jih moramo prištevati romanskemu kulturnemu krogu. Zapisniki jezuitskega vseučilišča v Ingolstadt nam v 17. stoletju izkazujejo mnogo plemiških in meščanskih dijakov s Koroškega, Kranjskega, Goriškega, ki so tam študirali proste umetnosti, modroslovje ali pravo; tako čitamo Goričane: Coronini, Kobenzl, Rabatta, Škrabec; Kranjce: Vrbec, Hlebec, Brabnic, Paradeiser, Kacijanar, Smrekar, Ruess, Moscon, Dinzl, Dolničar in še mnogo drugih. — Ko je l. 1620 nadškof Paris Lodron v Solnogradu ustanovil vseučilišče in ga izročil benediktincem, so zlasti mnogi slovenski duhovniki tam iskali višje izobrazbe. Vpisane nahajamo tudi filozofe in pravnike. Največ izobraženstva pa nam je vzgojilo bližnje vseučilišče v Gradcu. Ker je to mesto ostalo izven pozorišča tridesetletne vojne, se je moglo neovirano razvijati in z njim vred tudi graška visoka šola. Vedni nemiri v sosednih severnih in vzhodnih deželah so celó vplivali, da so se dijaki tem raje zatekali v Gradec. V prvi polovici 17. stoletja je štelo graško vseučilišče z gimnazijo vred povprečno 1200—1300 dijakov, izmed katerih se je 400—500 posvetilo modroslovnim in bogoslovnim štu-

dijam. Leta 1643 se je ustanovila stolica za cerkveno pravo. Navedene številke tudi kažejo, da je v Gradcu navadno duhovščina iskala strokovne izobrazbe, medtem ko se je svetno razumnštvo večidel zatekalo drugam. Posamezne škofije in samostani so tu redno vzdrževali določeno število dijakov. Med ljudstvom je imela graška univerza velik ugled, kakor priča tedanji pregovor: »Kdor v Nemškem Gradcu študira, ta kaj po svetu ve.«

Za klasično deželo znanstvene in umetniške izobrazbe pa je veljala v 17. in 18. sto-

letju Italija. Celo taki dijaki, ki so se že izobrazili v Gradcu, Solnogradu ali Ingolstadt, so navadno obiskovali nekaj let vseučilišča v Padovi, Sieni, Parmi ali Boloniji. Mlade plemiče nahajamo tu v spremstvu meščanskih in kmečkih sinov, ki so jih spremljali kot njih domači učitelji in strežniki (famuli). A vsem ni bila prisojena srečna vrnitev v domovino. Mnogi izmed njih, ki so krenili polni nad v solnčno Italijo, so podlegli nenavadnemu podnebj, izpremenjenemu načinu življenja, nalezljivim boleznim ali pa jih je zadela morilčeva roka. Tako se je zgodilo Ljubljancu Andreju Verbecu, ki je študiral najprej v Ingolstadt, po-

Grof Franc Karol Kauniz, knezoškof ljubljanski.

tem obiskal vseučilišče v Padovi in slednjič v Sieni, kjer je vztrajal v letih 1630 in 1631, ko je strašna kuga pustošila Italijo. Tu je dovršil svoje študije, a kratko pred vrnitvijo v domovino je umrl 22. junija »radi nesrečnega slučaja z mečem ranjen«. Pokopali so ga v cerkvi sv. Dominika v Sieni, kjer mu je bratranec Baltazar Vic iz Ljubljane postavil grobni spomenik. O sličnem dogodku nam poročajo zapiski vseučilišča v Boloniji leta 1640, ko je Vrban Debeljak iz Radovljice postal žrtev krvavega dijaškega spora. Nesrečni mladi mož je prišel v Bolonijo kot spremljevalec barona Ivana Herberta Lambergga in se ob nekem izletu sprl z baronom Jurijem Karolom in Ivanom Jakobom Moškonom, oziroma z njunim domačim učiteljem Jakobom Knechtlom iz Maribora. Konec prepira je bil ta, da je Knechtl prebodel Debeljaka, ki je še tisto noč umrl. — Ko si je

leta 1653 Ivan Ludovik Schönleben pridobil v Padovi doktorski naslov, so bili pri slavnosti navzoči njegovi rojaki: dr. Ivan Anton Kunstl, Ivan Burkard Kordičar iz Ljubljane, dr. Ivan Burkard iz Senožeč in dr. Ivan Pekel (Pekelius) iz Loke. — Takí izredni dogodki so nam ohranili spomin na tega ali onega naših dijakov, ki si je

Novomeški prost Marko Kuhn (1605—1621).

na italijanskih vseučiliščih izpolnjeval svoje znanje, a še mnogo več imen so nam zabeležili v Padovi in Boloniji »zapisniki nemškega naroda« (acta nationis germanicae), h kateremu so naše dijake prištevali radi pripadnosti avstrijskih dežel k rimsko-nemškemu cesarstvu. Na italijanskih vseučiliščih so se naši dijaki do dobra privadili italijanščini, katero so pridno gojili tudi po svoji vrnitvi v domovino. Zato poroča leta 1633 škof Scarlich papežu, da na Kranjskem izobraženci najraje govore italijanski. V Italiji pa so se naši rojaki navzeli tudi finega umetniškega okusa in navdušenja za stavbarstvo, slikarstvo, kiparstvo in glasbo, ki označuje našo kulturo v dveh stoletjih po reformaciji.

Srednje šolstvo je bilo ves ta čas skoraj izključno v rokah jezuitov, ki so ustanovili svoje kolegije po vseh večjih mestih. O razporedbi njihovih šol, načinu vzgoje in jezuitskih šolskih igrah smo že razpravljali na drugem mestu. Ni dvoma, da je razpustitev jezuitskega reda l. 1773 zadala našemu šolstvu hud udarec že zaradi tega, ker ni bilo dobiti kmalu nadomestila. Ljubljanski kolegij je štel takrat 43 članov: 27 duhovnikov, 4 magistre in 12 bratov. Patri so ostali večinoma na svojih mestih in opravljali profesorsko službo še v naslednjem desetletju. Bogoslovni profesorji so se l. 1784 preselili v Inomost; stolice za modroslovje so bile odpravljene.

V Gorici so namesto jezuitov prevzeli gimnazijo »piaristi«. Na Koroškem so osnovali benediktinci v Št. Pavlu leta 1777 nižjo gimnazijo, ko je prejenjal celovski kolegij. Premoženje razpuščenega jezuitskega reda je vlada združila v »šolski sklad«. — Zanimiv zgled

domačega učnega zavoda iz 17. stoletja nam je gimnazija v Rušah pri Mariboru. Župnik Jurij Kozina je tu v samotni vasi ustanovil učilnico, ki je kmalu zaslovela po vsej Notranji Avstriji. Leta 1645 je Kozina pričel šolo s 17 učenci. Pomožna učitelja sta mu bila duhovnika Boštijan Strempl in Janez Pilat. Že v naslednjih letih nahajamo tu gojence iz najodličnejših rodbin Štajerske in sosednih dežel. Število je raslo od leta do leta. Svoj višek je dosegla ruška gimnazija l. 1698

pod vodstvom župnika Luka Jamnika, ko je štela 220 gojencev, med njimi 21 grofov in baronov. Jamnik je uvedel po zgledu jezuitov v Rušah gledališke igre verske vsebine. Predstavljale so se vsako leto na Mali Šmaren, ko je došlo mnogo romarjev na božjo pot. Postavili so na pokopališču iz desk preprost oder in ga okrasili z zelenim vejevjem. Igralci so bili domačini — Rušani. V katerem jeziku so se proizvajale te igre, o tem zapisniki ruške šole molče. Le o igri l. 1700 se izrečno poudarja, da se je najprej predstavljala v nemškem, ponavljala pa v slovenskem jeziku. Menda se je to tudi sicer večkrat zgodilo, ker so bili igralci ruški domačini in enako tudi gledalci kmečki slovenski romarji, ki so umeli le slovenski. Ruška šola je prenehala, ko se je leta

1758 ustanovila v Mariboru jezuitska gimnazija. Za svojega obstanka, v 113 letih se je tu izučilo nad 6000 učencev, med njimi nad 600 plemičev iz najodličnejših rodbin. Trije dijaki ruške gimnazije so postali pozneje nadškofi, osem je bilo škofov, 17 prelatov in mnogo zgodovinsko važnih mož, ki so dosegli visoke službe na cesarskem dvoru.

Nova srednja šola je nastala na Kranjskem za vlade Marije Terezije v Novem mestu. — V 18. stoletju so Novomeščani zabredli v veliko revščino, ker je vedno bolj propadala trgovina s Hrvaško, ki jim je nekaj bila glavni vir dohodkov. Zato so se že za Ka-

CAROLUS ATTEMS
 Dei et Apostolicæ Sedis gratia primus
 Archiepiscopus Goritiensis, Sacri
 Romani Imperii Princeps, et Comes
 ab Athenis.

Mihael Attems, prvi nadškof goriški.

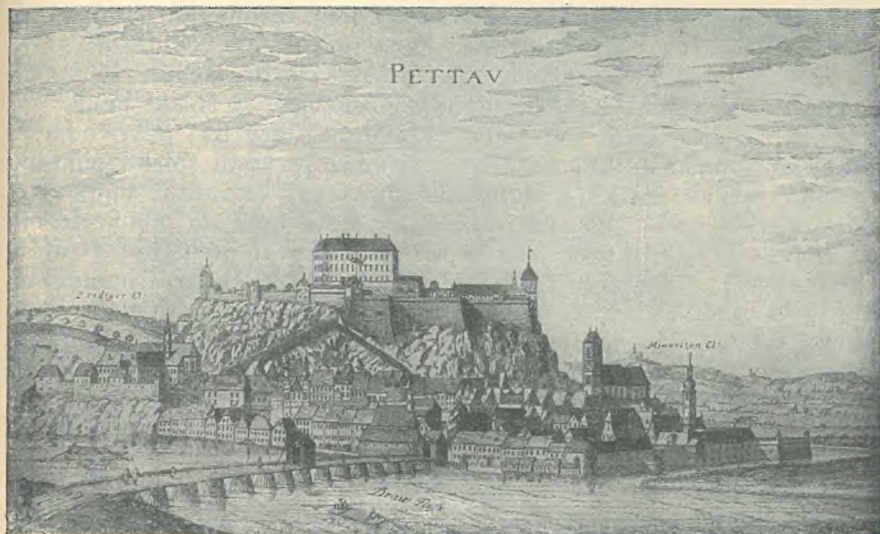
rola VI. opetovano obrnili na cesarski dvor in prosili pomoči. Po smrti Karola VI. so moledovali z enakimi prošnjami pri cesarici Mariji Tereziji. Ta je bila pripravljena Novomeščanom pomagati in jim je poslala l. 1744 celó svojega vicedoma, grofa Orzona, da se pouči o njihovih potrebah. Orzon je Novomeščanom nasvetoval, naj prosijo za gimnazijo. Mestni svet se je te misli takoj oprijel. Sestavili so spomenico na Marijo Terezijo, v kateri so v velikih potezah opisali zgodovino in tudi revo novomeško. V teh težavah bi jim bilo pomagano, tako so trdili, ako bi jim cesarica osnovala v frančiškanskem samostanu javne latinske šole. Obili dijaki bi používali poljske pridelke, ki jih mesto zdaj ne more spraviti v denar, razen tega bi si prislužil marsikateri meščan in marsikatera uboga vdova svoj kruh, ker bi imela dijake na stanovanju. Pomagano bo meščanom z javno šolo tudi zato, ker jim ne bo treba pošiljati svojih otrok in z njimi svojega denarja v tuje kraje. Slednjič bo zaželjena šola v korist tudi sosednim Hrvatom, ker se bo v njej poučevala nemščina. — Cesarica se ni branila izpolniti te prošnje, le zahtevala je, naj stvari tako uredi, da gimnazija ne bo države nič stala. L. 1746 je mestni svet naredil s frančiškani pogodbo, v kateri se je zavezal sezidati na svoje stroške šolsko poslopje in plačevati frančiškanom za gimnazijski pouk 300 goldinarjev na leto. Še isto leto so odprli šest gimnazijskih razredov, katere je obiskovalo 66 dijakov. Za francoskega gospostva je frančiškanska gimnazija za nekaj let prejenjala, pa je potem na novo oživela in se ohranila do najnovejšega časa.

Pregled srednjih šol nam kaže, da je bilo za višjo izobrazbo v duhu tedanjega časa po naših deželah precej dobro preskrbljeno. Ne le plemiškim in meščanskim sinovom, ampak tudi dečkom z dežele je bila odprta prosta pot do višjih študij. Za revne dijake so bili pri vseh gimnazijah ustanovljeni vzgojni zavodi (semenišča ali konvikti), kjer so dobivali brezplačno hrano in stanovanje. Na ljubljanskem semenišču sv. Rogacijana in Donacijana je Jakob pl. Schellenburg ustanovil dvanajst prostih mest za revne učence. Enako je bilo dobro preskrbljeno za podporo dijakov z ustanovami v denarju, izmed katerih se jih je mnogo ohranilo do danes.

Kako pa je bilo z nižjimi šolami po reformacijski dobi?

Večkrat se čuje trditev, da pri nas ni bilo nižjih šol tja do dobe Marije Terezije. Vendar temu ni tako. Že veliko število dijakov, ki so obiskovali srednje šole, priča, da so morale biti v deželi tudi nižje učilnice, kjer se je poučevalo čitanje, pisanje in računanje kot priprava za višji pouk. Pripomniti je treba, da so se te vrste učilnice navadno imenovale »nemške šole«, ker jim je bil namen pouk nemščine in so se s tem ločile od »latinskih šol«, kjer se je mladina pripravljala za višje poklice. Oglejmo si najprej nižje šolstvo v Ljubljani. — Stara šenklavška šola se je vzlic vsem težavam ohranila tudi v viharni dobi luteranstva, čeprav proti koncu 16. stoletja ni bila posebno dobro obiskovana. Ko so jezuiti v Ljubljani otvorili svoj kolegij, so poskrbeli tudi za začetno šolo, kjer so prepustili pouk svetnemu učitelju. Čez nekaj let je štela že do 60 ali 70 učencev.

Vendar medtem tudi šenklavška še ni prenehala, ampak se dalje vzdržala kot izobraževališče cerkvenih pevcev, kjer so pa tudi drugi otroci dobivali pouk. Število ljubljanskih učnih moči se je pomnožilo l. 1608, ko so na jezuitski ljudski šoli nastavili dva učitelja, pouk deklic pa se je poveril učiteljici, ki je pozneje imela dolgo časa svojo šolo na Starem trgu. L. 1621 se je izvršila v ljubljanskem šolstvu sprememba, ker so jezuiti opustili svojo začetno šolo, ki se je preselila k stolnici. Kmalu potem pa čitamo, da je tudi mestni svet v meščanskem špitalu priredil stanovanje in šolsko sobo, katero je dajal »nemškimi učiteljem« v najem, ali pa jim jo je tudi brezplačno prepuščaj. Odslej so bile

Ptuj v 17. stoletju.

redno v Ljubljani tri začetne šole, ena pri Sv. Nikolaju, druga v meščanskem špitalu, tretja na Starem trgu, kjer je redno poučevala kaka učiteljica deklice pa tudi manjše dečke prvega šolskega leta. Učitelj je nastavljal mestni magistrat, oziroma jim dajal dovoljenje za poučevanje, a potrditi jih je moral ljubljanski knezoškof, kateremu so morali izpričati pravovernost in izvrševanje verskih dolžnosti. Poleg rednih in od pristojnih oblasti potrjenih učiteljev so bile v Ljubljani še mnoge zasebne šole, ki so imele več ali manj učencev, kakor je bil učitelj na dobrem ali na slabem glasu. Umevno je, da so se javni učitelji jezili nad temi »šušmarji«, ki so jim odjedali kruh in jim je še vrhu tega manjkalo potrebne izobrazbe za učiteljski poklic. — Večkrat se omenjajo v Ljubljani tudi učitelji jezikov, ki so zbirali okoli sebe ukaželjne učence na škodo rednih domačih učiteljev. Tako je leta 1636 neki Primož Felicijan Hönig, ki se je ponašal, da zna pet jezikov, prosil magistrat, da bi smel otvoriti šolo. Dobil je dovoljenje

s pridržkom, če bo tudi škof z njim zadovoljen. — V teh »nemških šolah« se je poučevalo čitanje, pisanje, računanje in katekizem. Učni načrt za šenklavško šolo iz leta 1679 nam priča, da je tudi slovenščina imela svoje skromno mesto. Popoldne po večernicah je moral namreč šenklavški učitelj narekovati otrokom kratke, razumljive stavke v »ljudskem« t. j. slovenskem jeziku (in vulgi sermone), da so se učili po narekovanju pisati. Seveda so morale biti vaje tudi v slovenskem čitanju, ker so se šolarji učili v prvih letih katekizma v tem jeziku. — Za dekliški pouk je bila sprva ustanovljena šola na Starem trgu, katero je vodila redno učiteljica, pozneje so deklice z dečki vred hodile v špitalsko in šenklavško šolo. Ko so prišle l. 1703 uršulinke v Ljubljano, so otvorile notranjo in vnanjo dekliško šolo, ki sta se kmalu razširili v tri razrede. Poleg veronauka, čitanja, pisanja in računstva so se tu učile deklice tudi raznih ročnih del.

Izven Ljubljane nahajamo šole po nekaterih mestih in večjih krajih, kjer je vnema kakega župnika poskrbela za šolski pouk.

V K r a n j u je bil začetkom 17. stoletja Jurij Krt pevovodja in učitelj na župni šoli. Ob nedeljah popoldne je vodil šolsko mladino v župno cerkev, da jo je duhovnik spraševal krščanski nauk. Krt je opravljal svojo službo nad trideset let. Leta 1759 sta bila v Kranju dva učitelja, izmed katerih se je drugi imenoval podučitelj (Unterschulmeister). V Š k o f j i L o k i se šola in učitelj večkrat imenujeta, čeprav se nam ni ohranilo nobeno ime. Učitelj je dobival svojo plačo deloma od graščine v žitu, deloma od raznih bratovščin v denarju. Tudi je spoznati iz starih listin, da sta bila orglavec in učitelj včasih različni osebi. — K a m n i k je imel svojo šolo že izza 13. stoletja. Okoli leta 1690 je bil ondi učitelj in organist Matija Oražen. Prosil je za enako službo pri ljubljanski stolnici in se pri tem skliceval, da je v petju, glasbi dobro izurjen in obljubljal, da hoče tudi druge šolske predmete marljivo poučevati. Zelo je povzdignil kamniško šolo župnik M a k s i m i l j a n L e o p o l d b a r o n R a s p, ki je ondi pastiroval od l. 1699. Kupil je neko zasebno hišo in jo priredil za šolo. Poleg organista je poučeval tudi sam s svojimi duhovnimi pomočniki, katerih je bilo 6—8. V šoli so se učili dečki in deklice ne le čitati, pisati, računati in peti, temveč tudi umnega gospodarstva. Bolj nadarjene učence so poučevali v latinščini in glasbi, ter jih pošiljali v daljnje študije v Ljubljano na jezuitski kolegij. Mnogo Rasповih učencev je bilo duhovnikov in redovnikov, drugi so postali orglavci in učitelji pri župnih cerkvah in so kot taki poučevali mladino na svojem domu. — Rasp si je pridobil za Kamnik mnogo zaslug. Staro župno cerkev je popolnoma prenovil. Leta 1724 je sezidal nad mestom kapelico sv. Križa s postajami križevega pota in priredil naslednje leto pri Sv. Jožefu na Žalah prvi ljudski misijon. Umril je leta 1762 v sluhu svetosti.

Iz Rasповe šole je izšel tudi vneti pospeševatelj ljudske omike, F r a n č i š e k P a g l o v e c, župnik v Spodnjem Tuhinju (1705—1759) in slovenski pisatelj. V svojem župnišču je priredil šolo, kjer je poučeval s svojim kaplanom. Da so mogli tudi iz oddaljenih krajev učenci obiskovati njegovo učilnico, je sprejel po šest dečkov k

sebi na stanovanje, nekaj jih je imel kaplan, drugi so stanovali po zasebnih hišah. Paglovec je pošiljal svoje starejše gojence tudi po vaseh, da so učili druge čitati in pisati. Vzgojil je več takih potovalnih učiteljev, ki so se razkropili daleč na okoli; nekateri so šli tudi v Savinjsko dolino na Štajerskem. Zadnji njegov učenec je bil zasebni učitelj Povh, ki je umrl l. 1820 v visoki starosti. — Mnogo zaslug si je Paglovec pridobil tudi s tem, da je v Tuhinju in v Nevljah ustanovil kaplanijo, v Špitaliču pa vikarijat. Umril je l. 1759, ko je že več kot pol stoletja deloval med svojimi župljani v Tuhinju. — Tretji v vrsti znamenitih ljudskih prosvetiteljev v kamniškem okraju je bil Peter Pavel Glavar. O njem smo že poročali, da je okoli l. 1750 v Komendi sezidal lepo prostorno šolo in pozval iz Kamnika za učitelja znanega glasbenika Jakoba Zupana. Šolo in učitelja je vzdrževal na svoje stroške. Dečki so tu dobivali ne le pouk v čitanju, pisanju in petju, temveč bili so tudi preskrbljeni s stanovanjem, hrano in obleko.

Ni dvoma, da so vsi trije omenjeni možje v kamniškem okraju zelo budili zanimanje za slovensko čitanje. O Paglovčevi šoli si ne moremo drugače misliti, kakor da je bila popolnoma slovenska. Enako je Paglovec budil veselje za slovenski jezik tudi s svojimi spisi. Ko je izdal kratek katekizem pod naslovom »Suesti Tovarsh« in pozneje »Tomasa Kempensaria bukve«, je pridejal tudi navodilo za slovensko črkovanje in zlogovanje pod naslovom »Tabla teh pushtabou inu visha se navuzhiti Crainsku ali Slovensku brati«. Ako čujemo, da so okoli leta 1820 po Gorenjskem na kmetih čitali slovenske knjige, ne da bi otroke pošiljali v šolo, moramo isto trditi

Grof Ernest Attems, knezoškof ljubljanski.

tudi za 17. in 18. stoletje. Za čitanko jim je služila »Pratika«, »Kempensar« ali kaka druga nabožna knjiga. Zato so še do najnovejšega časa imeli v kamniški okolici po mnogih hišah stare slovenske knjige starejših pisateljev 17. in 18. veka. Čeprav je imela slovenščina v tedanjih šolah odmerjen le skromen prostor, se je vendar zanimanje za slovenski jezik podedovalo od roda do roda.

Na Dolenjskem nam je ohranjenih nekaj podatkov le o šoli v **N o v e m m e s t u**. Tu je kapitelj vzdrževal šolo in učitelja. V 18. stoletju je bila učiteljska služba ločena od orglarske. Učitelj in orglavec sta dobivala vsak po 100 gld. plače. Vrh tega so plačevali še otroci na mesec po 12 do 30 krajcarjev šolnine. Redno sta poučevala na šoli po dva učitelja, eden začetnike, drugi »gramatiste« (slovnice). Tudi v **S t i č n i** je bila samostanska šola, kjer se je vzgajal mladi naraščaj za latinske šole. Omenja jo že patriarh Barbaro leta 1593. Bila je tembolj potrebna, ker je imel samostan vtelešenih mnogo župnij. Razen teh se še omenjata šoli v Višnji gori in v Idriji.

Ko je leta 1761 zahtevala dunajska vlada od kranjskega deželnega glavarstva poročilo o šolstvu na Kranjskem, je dobila odgovor, da je v deželi le 16 osnovnih šol (gemeine oder Trivialschulen), a še te so večinoma borno životarile, ker so bile brez trdne ustanove. Krščanski nauk so poučevali duhovniki in starši, čitati, pisati in računati pa se ne nauči mladina niti v nemškem niti v »kranjskem« jeziku.

Na **Š t a j e r s k e m** za ljudsko izobrazbo ni bilo nič bolje preskrbljeno. Šole, ki bi zaslužile to ime, so bile le v mestih, v Mariboru, Celju, Gornjem gradu, dalje kot pripravnica za gimnazijo v Rušah pri Mariboru. Ko je vlada okoli leta 1750 poizvedovala o šolskih razmerah po deželi, je dobila iz mariborskega in celjskega okrožja zelo neugodna poročila. »Šomaštre« (Schulmeister), ki so oskrbovali večidel tudi posel cerkovnika in organista, so imeli razen že imenovanih krajev še v Slovenski Bistrici, Slivnici, Starem trgu pri Slovenjem Gradcu, Teharjih, Rogatcu, Jarenini, Brežicah, Selnici, Gradišču, pri Št. Juriju ob Ščavnici, Ormožu, pri Sv. Križu (pri Slatini), v Ljutomeru in še na nekaterih drugih krajih. A kakšno je bilo šolsko delovanje teh mož? V Laškem je poučeval učitelj 12, v Rogatcu 4—5 učencev, v Središču 2. Cerkovnik v Gomilskem je v 24 letih poučeval 7—9 dečkov, a tudi te včasih le po 5—6 tednov v letu. V Laškem je poučeval srenjski pisar nekaj otrok, tu in tam duhovščina. Otroci iz »boljših« rodbin niso hodili v javno šolo, ampak so raje obiskovali zasebne ali zakotne šole, ali pa so jih doma poučevali dijaki srednjih šol. V Rogatcu je poučeval skoraj 30 let neki bivši bogoslovec, ki je dobival od srenje 6 gld. na leto in poleg tega še od otrok pičlo šolnino. Med kmečkim ljudstvom ni bilo zanimanja za šolo. Tako poroča n. pr. župnik v Grižah: »Ljudje bi ne pošiljali otrok v šolo, četudi bi jo imeli. Dvajset let sem že tukaj, a nikdo me še ni prosil, naj poučujem otroka.« Prav tako piše župnik pri Sv. Lovrencu: »Učitelj bi ne dobil tukaj nič učencev«, in župnik v Pilštanju trdi, »da ne dobiš otrok v šolo, pa jih poučuj tudi brezplačno.« Seveda je bil glavni vzrok odpora proti šolstvu ta, da so bile vse te »šole« —

nemške. Zato poudarja župnik v Lembachu, da so njegovi župljani izključno slovenski, zato trdi župnik pri Sv. Lovrencu, »da je v tem kraju osnovanje šole zaradi neznanja nemščine popolnoma nemogoča stvar«. Pod ostroviškim gospostvom »ne zna nikdo nemški, posebno ne kmet, slovenski se pa nikjer ne poučuje; zato ni tukaj nobene zakotne, še manj pa redne šole. Kmet nič ne ve, kaj je sveto pismo ali kaka druga knjiga, temveč rabi pri molitvi mesto molitvenika le sv. rožni venec«.

Tako so poročale duhovne in svetne oblasti. Iz teh poročil pa je izvajal okrožni urad v Celju, da ni rednih šol, ker je narod ubožen, ker nedostaja pravih in razumnih učiteljev, kajti namješčajo se navadno možje, ki »znajo le gosti in streči v cerkvi«. Smatral je tudi skoraj vse šole celjskega in mariborskega okrožja za zakotnice, izvzemši celjsko in slovenjebistriško.

Na Koroškem je imel redno šolo Celovec, kjer so bili do leta 1768 trije nemški učitelji. Za silo je bilo preskrbljeno tudi po drugih mestih in trgih. Na slovenski strani velikovškega okrožja se omenjajo šole v Pliberku, Guštanju, Dobrlivasi in v Železni Kapli. V Dobrlivasi so imeli jezuiti svojo rezidenco, kjer je redno bivalo nekaj slovenskih patrov in bratov. Hodili so na misijone v slovenske kraje tja do Trsta in Reke. Eden patrov je oskrboval tudi začetno šolo in pripravljaj mladino te »popolnoma slovenske pokrajine« za latinske šole. Ko je bil leta 1773 jezuitski red razpuščen, je vlada učitelja v Dobrlivasi potrdila kot beneficiata, češ da je potreben, »ker prihaja iz onega kraja večina slovenskih duhovnikov, ki so zares skoraj vsi dobri možje«. Brez tega pouka in hrane, ki jo dobivajo tam revni učenci, »bi ne bilo mogoče preskrbeti na Koroškem prepotrebni dušnih pastirjev«. V Dobrlivasi je bila torej neka pripravnica za srednje šole, kakor v Ljubljani pri Sv. Nikolaju, v Gornjem gradu ali v Rušah. — V Vetrinju ni bilo redne

Ivan Anton Dolničar pl. Thalberg,
stolni dekan in generalni vikar ljubljanski.

javne šole, vendar je že od nekdanj domač duhovnik poučeval v samostanu nekaj dečkov v čitanju, pisanju, računanju, godbi in »drugih krščanskih potrebnih stvarih«. Učni zavod je bil menda namenjen predvsem domačemu pevskeemu naraščaju. — V Podkloštru je bila stara samostanska šola. Vendar o njenem delovanju v tej dobi nimamo nobenih poročil. Drugod so si tu in tam pomagali s cerkovniki, ki so nekaj otrok (5—10) zbrali okoli sebe in jih v zimskem času, ko ni bilo poljskega dela, poučevali. Vendar jim je bilo učiteljjevanje le postransko opravilo in tudi učni uspehi so bili večinoma zelo slabi. — Pouk deklic so oskrbovale uršulinke v Celovcu, dominikanke v Št. Andražu in šolske sestre (tretjerednice) v Beljaku.

Najslabše so bile šolske razmere na P r i m o r s k e m. Italijani so poskrbeli za svoj pouk z zasebnimi šolami, ki so se osnovala v Gorici, Gradiški, Korminu in še nekaterih drugih krajih. V G o r i c i se omenja leta 1761 tudi »nemški« učitelj, ki je učil nemški jezik s pomočjo italijanščine. Oglašalo se je toliko učencev, da ni mogel vseh sprejeti. Zato je deželno glavarstvo predlagalo, naj se dovoli plača še za drugega »nemškega učitelja« (maestro ossive Schulmeister). Tudi v T r s t u je bilo več nemških zasebnih šol. Okoli l. 1608 se je tja preselil učitelj Ludovik Mordax iz Ljubljane. Sredi 18. stoletja so našli v Trstu celo 17 nemških šol s 514 učenci. — Na deželi pa po vsem Primorju o kakih rednih šolah ni bilo sledu. Okoli l. 1750 je umrl na Goriškem neki Boštjan Liebenhaus in v svoji oporoki volil nekaj denarja za nameščenje stalnega učitelja v Batujah ter dostavil, da veljaj volilo za Černico, ako bi se v Batujah delale ovire. Glavni dedič pa ni hotel izpolniti volje pokojnikove, temveč je ponudil le 600 goldinarjev za popravo črniške cerkve, češ da bi bila šola v Batujah odveč, ker je tam samo 40 hiš, v katerih stanujejo kmetje. Ti pa rabijo svoje otroke za pastirje in bi jih nikdar ne pošiljali v šolo. Tudi batujaska srenja je izjavila, da bi ji bila ena maša na teden za rajne sorodnike ljubša nego šola. Glavna ovira napredku šolstva je bila tudi tu, ker ljudje niso poznali druge šole kakor nemško, oziroma italijansko. Obe pa sta se jim zdeli za navadno kmečko ljudstvo nepotrebni.

* * *

Do srede 18. stoletja je veljala šola za cerkveno potrebo, za katero se država navadno ni brigala. Le skrb za pravovernost učiteljev je v 16. stoletju povzročila, da so avstrijski vladarji izdali nekaj odlokov, ki so ukazali obnovitev katoliških šol, prepovedali pouk luteranskim učiteljem ali obisk inozemskih učilišč. Šele doba »prosvetljenega absolutizma« se je začela zanimati za ljudsko izobrazbo. Neštetokrat se izza časov Marije Terezije ponavlja terjatev, da je treba seznaniti podanike s »pristnimi« pojmi o njihovi dolžnosti do Boga in države, pomagati jim, da bodo živeli krepostneje, da bodo marljivejši in imovitejši ter tako lažje plačevali davke. Posebno zadnji namen je značilen za tedanje avstrijske državnike, ki so hoteli z gmotno in duševno povzdigo ljudstva predvsem pomagati državni

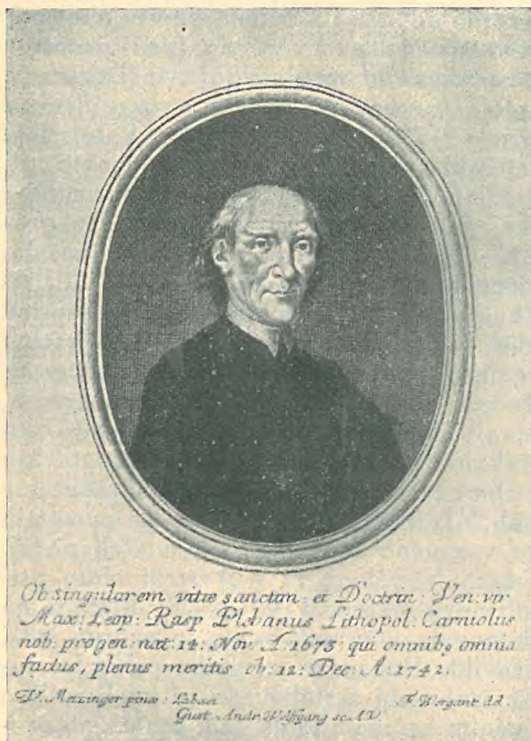
blagajni. Prvi korak v novi smeri je bil ta, da je vlada poizvedovala, kje so šole, kakšne učitelje imajo in kakšna je denarna podlaga. Ta prva preiskovanja so se pričela že okoli l. 1750 in se zaradi sedemletne vojne zategnila celo v naslednje desetletje. Pomenljiva so zlasti zato, ker so podala vladi pristno sliko tedanjega šolstva. Leta 1770 (28. sept.) je potem izdala cesarica Marija Terezija naredbo, ki naj bi določila razmerje šolstva in učiteljstva do cerkve, rekoč: »Moja volja je bila in je ta, da so cerkovniki in učitelji, ako opravljajo oba posla hkrati, kot cerkovniki edino odvisni od duhovščine in njej podložni; šolstvo pa je in ostane državna stvar (politicum).« S tem načelom se je mahoma podržavilo vesoljno šolstvo. Država je prevzela skrb za ljudsko vzgojo, seveda po načelih prosvetljenega absolutizma. — Dve leti pozneje (1772) je izšel odlok, s katerim je pozvala cesarica notranjeavstrijski gubernij, naj se z vso vnemo loti izboljšanja šolstva v vseh deželah. Najprej naj ustanovi »normalko« po zgledu dunajske normalke, potem vzgoji dobre učitelje in preskrbi zadostni šolski zaklad. — Ta odlok potrebuje nekaj pojasnila. Vlada se ni le trudila, da bi pomnožila ljudske šole, ampak tudi izboljšala način poučevanja, ki je bil dotlej popolnoma prepuščen samovoljnosti raznih »učiteljev«, pri katerem pa je bila navadno palica glavno sredstvo. Saganski opat Felbiger, rodom Nmec iz Vratislave, je prav takrat v svojih šolah uvedel nov način poučevanja, katerega so radi tega imenovali »sagansko metodo«. Bilo je to poučevanje po »tabelah« ali »črkah«. Tabela obsega v kratkih stavkih to, kar uči učitelj; namesto celih besedi se smejo rabiti tudi začetnice (črkovna ali literarna metoda). Mladina se nauči tabele na pamet in z njo vred si lahko zapomni vso učno snov, ki jo je učitelj podal. Saganski učni način je našel na Nemškem in v Avstriji obilo priznanja. — Leta 1771 so uvedli novo metodo v šoli pri Sv. Štefanu na Dunaju, ki se je od tedaj imenovala »normalka«, to je vzorna šola, uravnana po pravih učnih pravilih. Dunajska normalka pa ni le služila pouku otrok, ampak tudi izobrazbi učiteljev, ki so imeli priliko se na njej seznaniti z novim učnim načinom in ga tudi praktično preizkusiti. Enako naj bi se zdaj godilo po vseh avstrijskih deželah.

Kakšen odmev so našle naredbe Marije Terezije po Slovenskem?

Na Kranjskem je sprožil šolsko vprašanje najprej Blaž Kumerdej, rojen na Bledu l. 1738 in takrat učitelj orientalske akademije na Dunaju. Videl je prve uspehe nove dunajske normalke in splošno zanimanje za šolstvo, ki je zavladovalo po avstrijskih deželah. Želel je izboljšati tudi šolske razmere v svoji ožji domovini kranjski in je leta 1773 predložil nenaprošen dunajski vladi »Domoljuben načrt, kako bi se dalo kranjsko prebivalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in čitanju«.

Kumerdej poudarja v tej spomenici, da ima Kranjska jako ugodno lego za trgovino in obrt. Ljudstvo je nadarjeno, pa zelo siromašno. Kriva temu je nevednost, ker zna na kmetih komaj sto ljudi pisati in čitati. Treba je učiti ljudi čitati in pisati v domačem jeziku, da preprosti človek lažje in bolje spozna svoje državlianske in krščanske dolžnosti. Tudi bi se cesarske naredbe natančneje izvrševale, ako bi

se narodu priobčevale v domačem jeziku. Kmetje pa naj se nauče poleg materinščine tudi nemščine in nekaterih najsorodnejših narečij, n. pr. hrvaščine, dalmatinščine, češčine in poljščine. Radi večje izobrazbe bi bili ljudje sposobnejši za vojno službo, marljiveje bi kmetovali in tržili ter bi tudi davke lažje plačevali (!). — Kljub temu, da se je šola proglasila za državno zadevo (politicum), tudi Kumerdejev ne ve za drugo sredstvo, kakor da prevzamejo povsod cerkovniki poučevanje. Duhovniki pa naj vnemajo narod za šolo in izobrazujejo cerkovnike za njih šolski posel.

Maksimilijan Leopold Rasp, kamniški župnik.

pouči njegova tiskana okrožnica, s katero je vabil leta 1793 na naročbo svoje slovanske slovnice, ki pa ni zagledala belega dne. Hotel je na podlagi skupnih slovniških svojstev iz raznih slovanskih narečij ustvariti jezik, ki bi omogočil občevanje med neposrednimi sosedi, pa tudi med južnimi in severnimi Slovani.

Kumerdejev predlog je bil tako dobro utemeljen, da ga vlada ni mogla prezreti, ampak ga je izročila kranjskemu deželnemu glavarstvu, okrožnim glavarjem, stiškemu in kostanjeviškemu opatu, bistrškemu prelatu in novomeškemu arhidiaconu v presojo z nalogom, naj stavijo vsi presojevalci tudi samostalne nasvete, kako povzdigniti šolstvo na Kranjskem. Izjave teh mož so bile kaj različne. Misel o jugoslovanskem občevalnem jeziku se jim je zdela neizvedljiva. Nekateri okrožni

Zanimiv je Kumerdejev načrt, ker odločno poudarja potrebo, da se osnuje ljudskošolski pokon na podlagi materinščine, ako naj šola v slovenskih deželah prinaša kaj sadov. To je bila prva izjava proti tedanjemu vladnemu sistemu, ki je hotel povsod snovati le nemške šole. Tudi je Kumerdejev izviren glede zahteve, »naj vlada spravi domači jezik v sklad s hrvaščino, dalmatinščino in drugimi sorodnimi jeziki«, naj priredi abecednik in dá posloveniti dobre knjige, oziroma pospešuje izdavanje dobrih izvornih slovenskih knjig. Kaj je Kumerdejev s tem nameraval, o tem nas

glavarji so poudarjali potrebo nemščine. Novomeški arhidiakon in dekan Jebačin je predložil dolgovezno izjavo, v kateri si je deloma sam nasprotoval in slednjič svetoval, naj se ne uvede obvezni pouk za vse otroke, ampak učitelji in organisti naj izberejo po 6 do 12 nadarjenih dečkov, po 9 do 15 let starih, iz različnih vasi in posebno iz takih hiš, kjer imajo obilo otrok, in te naj poučujejo. V večjih župnijah naj ob nedeljah in praznikih poučuje kaplan. Ako bi se na ta način izšolalo v vsaki župniji le 6 dečkov na leto, bi na Dolenjskem čez 10 let že 3600 oseb znalo čitati in pisati, in te osebe bi potem poučevale zopet druge. — Na podlagi vseh podanih izjav svetnih in duhovskih oblastnikov je potem deželno glavarstvo kranjsko odgovorilo dunajski vladi, da so nasveti Blaža Kumerdeja večinoma neizvedljivi. Hkrati je priznalo vsaj za koristno, če bi kmet znal pisati in čitati. Največ, kar se dá doseči, je to, da se nastavljajo kot cerkovniki čitanja in pisanja večji možje, ki se naj zavežejo, da bodo učili mladino pod nadzorstvom gosposke in duhovščine. Kaplani naj prevzamejo šolski pouk pozimi, kakor tudi ob nedeljah in praznikih. Najmarljivejšim šolarjem naj se dá kako darilo, najpridnejšim učiteljem nagrada.

Na Dunaju s skromnimi predlogi kranjskega deželnega glavarstva niso bili zadovoljni. Dvorna kancelija je namreč odredila z odlokom dne 12. junija 1773, naj se v Ljubljani sestavi šolska komisija in osnuje normalka. Za to napravo se dovoli prvo leto 1000 do 1500 gld. državne podpore, Kumerdej se imenuje za ravnatelja »zaradi razboritosti in vneme, ki jo je pokazal v tej prevažni stvari«, najprej pa naj obiskuje dunajsko normalko, da bo uredba teh šol enotna. — Šolske komisije, ki so imele odslej skrbeti za napredek šolstva, so se osnovale po avstrijskih deželah l. 1775. V Ljubljani je bil na čelu komisije grof Franc Sal. Gallenberg; prisledniki so bili: baron Nikolaj Rudolf Raab, Jožef Gabrijel pl. Buset, duhovnika Čokl in Pogačnik, in slednjič ravnatelj normalke, Kumerdej.

V jeseni l. 1775 so otvorili normalko. Ko je magistrat popisal vse dečke, stare 6—13 let, se je začel pouk dne 2. novembra, in sicer v vseh štirih razredih hkrati. To pa je imelo slabe posledice. Učna tvarina se ni prav razdelila, v višje razrede so sprejeli učence, ki še nižjih niso dovršili. Zlasti pa je zakrivil neuspeh nove šole nemški učni jezik, ki je bil večini učencev neznan. Med 120 obiskovalci normalke je bilo le 20 Nemcev in vendar se je ves pouk vršil v nemškem jeziku. Poleg tega so se pojavila še druga nasprotja. Med ljudstvom je bilo mnogo predsodkov o novi šoli, deželno glavarstvo ni kazalo pravega zanimanja za stvar. Tudi knezoškof Herberstein se je baje izjavil, da »o normalkah ne želi nič več slišati«. Vse to je dalo povod, da je cesarica leta 1776 poslala na Kranjsko grofa Emanuela Torresa, goriškega šolskega poročevalca, da preišče vzroke neuspeha in nasvetuje pomoč. Čez pol leta je Torres dovršil svoj posel in poročal na Dunaj, kar je v Ljubljani videl in slišal. Odkrito je grajal vse dosedanje delovanje svetne in duhovske oblasti, kakor tudi postopanje ravnatelja Kumerdeja. Nasvetoval je potem nekatere spremembe v osnovi normalke in zlasti zahteval, naj se za učence, ki so

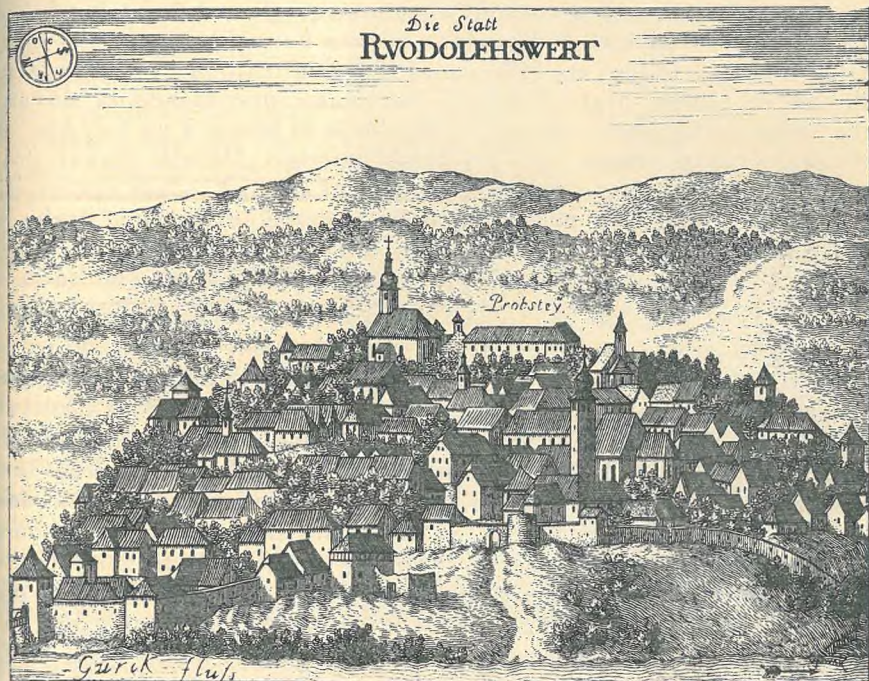
nemščine nezmožni, ustanovi osnovni razred, kjer bi se na podlagi materinščine mogli pripravljati za sprejem v nemško normalko. Poročila grofa Torresa so izpodbodla dunajsko vlado k odločnim odredbam. Deželni glavar je bil grajan zaradi svoje nemarnosti in naročeno mu je bilo, da mora vestno nadzorovati delovanje ravnatelja in učiteljev na normalki. Posebno pismo je dobil tudi knezoškof, kjer mu je cesarica stavila pred oči, kaj store drugod škofje in duhovščina v korist šolstva, in izrazila prepričanje, da škof ne bo zabranjeval, kar je v blagor njegovi čredi, pač pa krepko podpiral. Sicer bi ga zadela pravična nevolja cesarice, ki kaznuje vsako preziranje zakonov ne glede na osebo. Slednjič je bil imenovan za šolskega poročevalca na Kranjskem grof Ivan Nepomuk Edling, stotnik in oskrbnik brižinskih škofov v Loki, ki je kazal veliko vnemo za šolstvo.

Edling je skušal predvsem pridobiti javno mnenje za novo šolo s tem, da je poslovenil več knjig, ki naj bi služile učencem in učiteljem. L. 1778 je izdal v slovenskem in nemškem jeziku: »Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulen«. Izpodbudil je tudi vladnega tajnika pl. Kappusa, da je poslovenil »Kern des Methodenbuches« pod naslovom »Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqui«. Skoraj ob istem času (1778) je izdal Kumerdej: »Vadenje za brati v use sorte pissanji za šolarje teh deželskeh šol v cesarskih kraljevih deželah«. Edling je poslovenil tudi katekizem, ki je bil namenjen začetnim šolam ali trivijalkam. Izšel je pod naslovom »Ta male Katechismus is sprashuvanjem« in bil v začetku leta 1779 natisnjen v Ljubljani. Nekaj mesecev pozneje pa je izdal škof Herberstein »Ta velki Catekismus s prashanjami inu odgovorami«, ki ga je bil priredil Jurij Japelj. Knjigo je škof posvetil sami cesarici, katero slavi v vzneseno besedo. Marija Terezija je priznala važnost tega dela in podarila Japlju 12 cekinov težko zlato kolajno. Ni dvoma, da je slovenski prevod velikega katekizma veliko pripomogel, da so se počasi odpravile silne zapreke, ki so ovirale razvoj ljudskega šolstva. Tudi Edling je mogel že l. 1779 poročati cesarici, da so prevodi najvažnejših knjig izdatno ugladili pot novi šoli na Kranjskem.

Šlo je počasi naprej. Nekaj zanimivih podrobnosti nam nudi poročilo kranjskega deželnege glavarstva z dne 13. svečana 1778. Tam čitamo: Opat stiški je poslal v pripravniški tečaj enega učitelja in enega duhovnika, tudi frančiškani enega. Briksenski škof je obljubil na blejskem gospostvu osnovati dve trivijalki, velesalske nune eno; župnik trebanjski je prepustil za šolo eno sobo, kjer sam poučuje, poleg tega pridno nadzoruje druge šole, isto je storil župnik moravški, medtem ko mengeški požrtvovalno podpira zgradbo šolskega poslopja. Baron Zois je poslal dva »človeka« v pripravniški tečaj, eden je sedaj učitelj na Jesenicah, drugi v Bohinju; isto je storil Urbas v Planini. Učitelji v Trziču, Kamniku, Kranju in Radovljici imajo dobre dohodke, zato so jih pozvali v teku treh dni v pripravniški tečaj. V Idriji in v Železnikih se snujejo trivijalke.

Vse osnovane šole pa niso bile stalne. Mnogim je manjkalo potrebne denarne podpore. Leta 1781 je kranjsko šolstvo imelo prilično

tale sestav: Normalka v Ljubljani; glavne šole s tremi ali štirimi razredi v Škofji Loki, Novem mestu in Idriji; dekliške šole v Ljubljani pri uršulinkah in v Loki pri klarisinjah; ljudske šole ali trivijalke, kjer se je poučeval veronauk, čitanje, pisanje in računanje: Kamnik, Poljane nad Škofjo Loko, Žiri, Trebnje, Krško, Kostanjevica, Smartno pri Litiji, Višnja gora, Postojna. Teh 16 šol je obiskovalo 902 dečka in 202 deklici. Po številu torej ljudsko šolstvo ni posebno napredovalo, pač pa po smotrnem delovanju in učnih uspehih.

Novo mesto.

Tudi na Primorskem se ni dala ljudska ali »nemška šola« tako hitro ustanoviti, kakor je vlada želela. Nemščina je bila tam še manj udomaćena kakor na Kranjskem; izven Trsta in Gorice je bila ljudstvu popolnoma neznana. Sinovi goriških plemičev so se sicer učili nemški, ker so hoteli priti v državne službe in zato tudi radi pospeševali ustanovitev »nemških šol«, vsi drugi sloji bivalstva so govorili le slovenski ali pa italijanski, oziroma furlanski. Šolska komisija goriška, katere poročevalec je bil že imenovani grof Emanuel Torres, sama toži l. 1777, da je v zadnjih sto letih nemščina z Goriškega izginila in se rabi le še deloma pri plemstvu, pri deželni vladi in olikani družbi. Dunajska vlada pa je prezirala naravne jezikovne razmere in hotela osnovati ljudsko šolstvo z nemškim učnim jezikom.

Temelj razvoju nove nemške šole je bila tudi tu normalka, učiteljišče in vadnice one dobe. L. 1772 je ukazala vlada ustanoviti dve normalki, v Trstu in v Gorici. Toda izvršitev vladne naredbe se je nekaj let zakasnila, menda radi pomanjkanja pripravnih poslopij. Slednjič so otvorili 3. novembra 1775 goriško normalko s prvim razredom. Radi bi bili kakor v Ljubljani tudi tu začeli hkrati z vsemi štirimi razredi, a ni šlo, »ker so le malokateri učenci znali čitati in pisati; večinoma so bili še popolnoma neuki, ne vštveši tistih, ki niso celó nič razumeli nemški«. Da bi slovenske in furlanske otroke vsaj nekoliko pripravili za nemško normalko, je nasvetoval član šolske komisije Morelli, naj se osnuje elementarni ali začetni razred kot pripravnica za normalko. Dunajska dvorna kancelija je predlog odobrila in naslednje leto sta bila nameščena dva učitelja za elementarni ali začetni razred, Matej Leban in Portulussi, prvi menda za slovenske, drugi za furlanske dečke. — Nič bolje ni bilo v Trstu, kjer je manjkalo prave vneme celó pri šolski komisiji. Deželni glavar grof Lamberg pa je počasne priprave skušal pri dunajski vladi opravičiti, češ da »se nova šola ne sme ljudem zameriti in da se je treba v svobodnem pristanišču, kakor je Trst, zdržati vsake strogosti in sile«. Cesarica je imenovala grofa Torresa l. 1776 za šolskega komisarja v Trstu in njegovi vnemi se je posrečilo spraviti podjetje počasi naprej.

Mnogo preglavice je napravilo goriški šolski komisiji snovanje prvih trivijalk ali kmečkih šol. Tudi v tem oziru so bile ovire mnogovrstne: ni bilo denarja, ni bilo sposobnih učiteljev, ni bilo za šolstvo vnetih gosposk, tudi ljudstvo ni hotelo razumeti koristi novega šolstva, ker je šolska komisija in njej na čelu grof Torres predvsem vsiljevala nemščino. V svojem poročilu na dunajsko vlado z dne 15. julija 1776 priznava Torres, da je na Goriškem narod tem šolam še manj prijazen nego drugod, »kajti tu se sodi, da je nemščina v trivijalkah nepotrebna in nemo-goča . . . Ljudje poprašujejo, čemu naj se kmet uči nemški in kaj mu bo koristilo čitanje in pisanje pri kmetovanju.« Kljub temu se ustroj šolstva ni spremenil. Segli so le po znanem pripomočku »elementarnih razredov« in na deželi poleg trivijalk osnovali zanje še neke pripravljalne razrede.

Torres je nasvetoval najprej osnovati ljudsko šolo v Bovcu, »kjer ljudje večinoma nemški govore« in je bila graščina državna last. To je obveljalo. Leta 1776 so poslali tja Lebana iz Gorice za učitelja in že naslednje leto se hvali šolska komisija s sijajnimi uspehi bovške šole. »Dotlej so bili Bovčani bolj podobni divjakom nego ljudem (!); prosveta pa, ki jo dobivajo po šoli, jih zenači drugim omikanim narodom.« Tudi v Gradiskini in Korminu so takrat dobili šole. Leta 1777 so ukazali ustanoviti šole v Tolminu, Spodnjem Rifemberku, Razdrtem, Št. Juriju in Gonarsu. Pa kako tarna Torres! Denarja ni, šolskih poslopij tudi ne, gosposke niso nič prijazne šoli, cerkvniki in učitelji pa nevedni. Tolminsko glavarstvo, pod katero je spadalo 14.000 duš, je odklonilo ustanovitev šole. Šele v nekaj desetletjih so imenovani kraji dobili svoje redne učilnice.

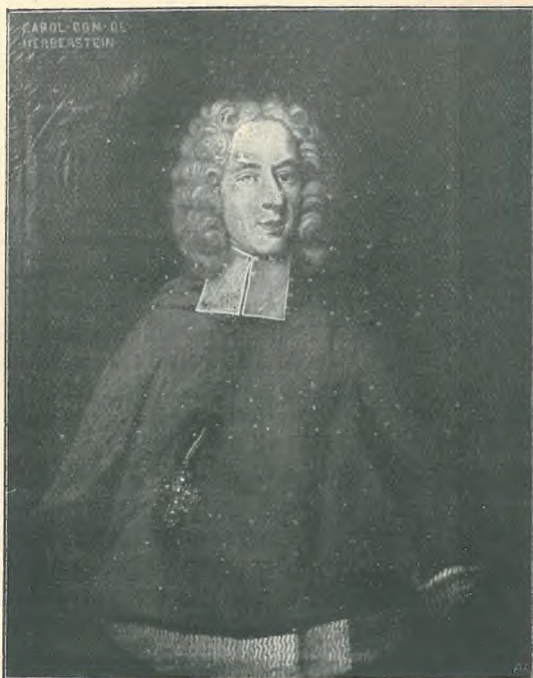
Tudi na Dunaju so vedno bolj sprevideli nujnost poučevanja v materinem jeziku in zahtevali nabavo potrebnih učnih knjig. Leta 1777 je dvorna kancelija nasvetovala goriški šolski komisiji, naj dá knjige za kmetiške šole (abecednik, katekizem in čitanko) posloveniti kranjskemu ravnatelju Kumerdeju. Goriški nadškof je potem naročil novi katekizem v slovenskem jeziku iz Ljubljane, menda Edlingov prevod; furlansko izdajo je dal sam natisniti. Poleg tega

enotnega katekizma so izdali še manjšega za trivijalke, ki ga je menda dal posloveniti Torres. Čitanko za kmetijske šole so naročili iz Ljubljane. Tako je imela uvedba »nemške šole« na Goriškem vendar tudi to dobro posledico, da je ljudstvo počasi začelo slovensko čitati in pisati.

Na Štajerskem je prišla šolska preosnova v t. l. 1774, ko je izšel odlok cesarice Marije Terezije, naj se osnuje v Gradcu normalka in normalno - šolska komisija. Graška normalka je bila učiteljišče za vso deželo. Nameščati so smeli le učitelje, ki so obiskovali pripravniški tečaj in dobili dobro izpričevalo; že nameščene učitelje pa so pošiljali v

Gradec, da se tam priuče novi metodi. Leta 1776 je šolska komisija ukazala ustanoviti nekaj glavnih šol, tako v Mariboru in Celju, vsako s tremi učitelji in katehetom, v Radgoni, Slov. Bistrici in Ptujju z dvema učiteljema in katehetom, po vseh drugih krajih naj bi nastale trivijalke z enim učiteljem in katehetom. Najraje bi bila vlada izročila vse šole redovnikom, a to ni šlo zaradi neugodne lege večine samostanov. Na Spodnjem Štajerskem so najbolj uporabljali minorite, katerim so izročili glavni šoli v Celju in Mariboru in plačevali vsakemu patru za pouk po 25 gld. nagrade. Pozneje so namestili minorite tudi na glavni šoli v Ptujju in v Brežicah. Kmalu pa je moral minoritski red poročati vladi, da ne more prevzeti novih bremen za šolo, ker mu primanjkuje za šolo in dušno pastirstvo sposobnih članov.

Kakor drugod, so morali tudi na Štajerskem izkusiti, da je težko orati ledino in da vsako drevo le počasi raste. Vlada se je nadejala,

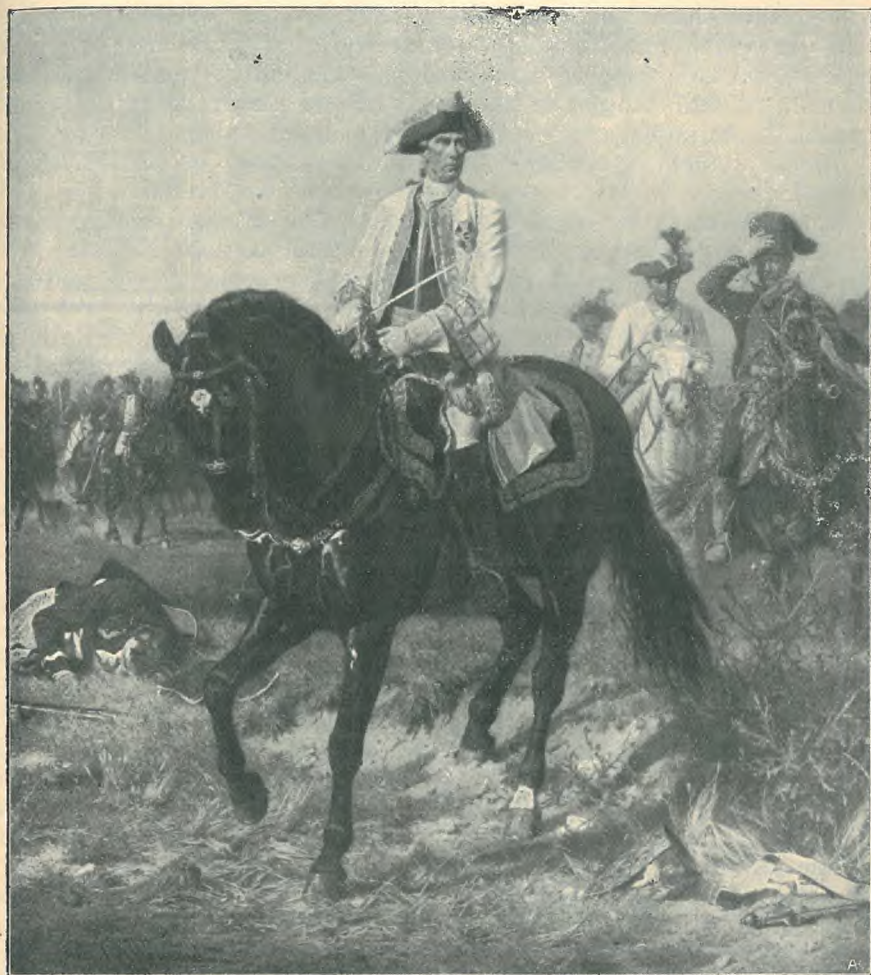
Grof Karol Herberstein, knezoškof ljubljanski.

da bodo občinski sveti posebno vneti za šolsko preosnovo, pa se je hudo varala. Vse občine so odrekle podporo tako za učiteljsko plačo, kakor za zgradbo novih, oziroma popravo starih šolskih poslopij. In ta poslopja so bila celó v občinah Celje, Ptuj, Slovenji Gradec, Ormož v zelo slabem stanju. V Žalcu je ustanovil župnik Kissler l. 1762 šolo, podarivši srenji glavnicu za učiteljevo plačo in šolsko hišo. Skoraj pa so občinski gospodarji začeli rabiti šolo za druge namene in namesto večjega krdela domače mladine je poučeval učitelj na svojem domu le dva učenca. Šele po posebnem uradnem ogledu in krepki pomoči župnika grofa Blagaja so to šolo leta 1778 zopet obnovili. V Ormožu so imeli šolo brez strehe, v sobo je deževalo, dimnik se je bil podrl, torej ni bilo mogoče pozimi kuriti sobe, okna so bila tako majhna, da ni bilo mogoče pisati ob mračnem vremenu, stolov in klopi pa sploh ni bilo. Ker je bil učitelj Aspoch popolnoma nezmožen, so pouk izročili frančiškantom, ki so že prej imeli največ ormoške mladine v svoji zasebni šoli. Ptujski učitelji so morali do leta 1781 moledovati za plačo in primerno šolsko sobo; toda vse prošnje pri magistratu so bile zaman. Magistrat se je šele uklonil, ko mu je okrožni urad naložil 12 tolarjev globe.

V Ptujju je poleg mestne nemške šole ustanovil slovensko šolo znani pesnik Volkmer in s pomočjo Pohlinovega abecednika v letih 1769—1784 poučeval mladino v branju in pisanju.

Kako je bilo z jezikom v državnih šolah? Za verski pouk so uvedli l. 1753 Parhammerjev katekizem v slovenskem prevodu. Teža so rabili duhovniki, ko so ljudstvo v cerkvi ob nedeljah spraševali krščanski nauk. Vendar menda niti ta katekizem ni bil v rabi v šolah. Ko je l. 1779 grof Edling nadzoroval štajerske šole, ni našel nič slovenskih knjig. Zato je pridejal poročilu na vlado svoje slovenske šolske knjige in jih priporočal posebno za mariborsko in celjsko okrožje, »kjer prevladuje slovenski jezik«. Te knjige hvali Edling kot primerne za južno-štajerske šole, »ker je oni jezik kranjskemu tako tesno soroden, da se razlikujeta le v narečju in izgovarjavi, ki je sicer tudi v vsakem kranjskem okraju različna«. Toda vlada ni pristala na Edlingov predlog in na slovenskem Štajerskem je ostal v rabi le Parhammerjev katekizem. Vobče pa si gospodje na Štajerskem niso belili glave, kako bi uredili ljudsko šolo v jezikovnem oziru. Po enostavnem vzorcu »nemške šole« so hoteli urediti tudi šolstvo pri Slovencih med Muro in Savo. Celó znanih pripravljalnic ali elementarnih razredov tukaj ni bilo. Ko je l. 1776 nasvetoval grof Torres, naj se tudi na Štajerskem osnujejo za Slovence začetni razredi s slovensko-nemškim učnim jezikom, je odgovoril ravnatelj graške normalke Frick: »V štajerskih mestih in večjih trgih prevladuje nemščina, zato bi bilo odveč, ako bi hoteli osnovati na Štajerskem elementarni razred po Torresovem nasvetu... Ako se bo normalna metoda hitro razširjala tudi po kmetih, bom smatral za svojo dolžnost tudi za Slovence izdelati primeren načrt.« Po mnenju štajerske šolske komisije je bila torej nova šola v prvi vrsti namenjena meščanskim, nemškim otrokom, šele potem, ko bi bili ti preskrbljeni, je hotela vlada poskrbeti tudi za izobrazbo slovenskih, kmečkih sinov.

Na Koroškem se je pričela nova šolska naredba jeseni l. 1775 z otvoritvijo celovške normalke, kateri je bil ravnatelj neki Mossmann. Semkaj so iz vse dežele vabili duhovnike, učitelje in organiste, da so jih v nekaj tednih za silo poučili o novi učni metodi. Precej so izvežbali tudi domačih učiteljev, to je srednješolskih dija-

General Lavdon s svojim spremstvom.

kov, na katere pa se ni bilo zanašati pri pouku na deželi, ker so navadno stremili za višjimi poklici. Do l. 1779 je bilo izvežbanih 197 učiteljev in duhovnikov v novi učni metodi.

Poleg normalke v Celovcu je šolska komisija ustanovila glavni šoli v Št. Vidu in Beljaku, kmalu za njima pa trivijalne mestne šole na Krki, Strassburgu, Volšpergu. Izmed ostalih nameravanih šol so otvorili l. 1777 velikovško trivijalko, ki je postala dve leti pozneje

glavna šola. Velike zasluge za velikovško šolo si je pridobil tamošnji mestni župnik Filip Vedenik, ki je podaril 1000 gld. za zboljšanje učiteljske plače. Cesarica Marija Terezija mu je za ta velikodušni čin podarila zlato kolajno. Na deželi je skušala vlada izvršiti svoje šolske načrte s pomočjo samostanov in graščakov. Redovnikom je kratkoma ukazala ustanoviti ljudske šole ali v samostanu samem ali pa na samostanskem ozemlju. Tako so nastale šole v Podkloštru, Vetrinju in v Mohličah. Težje je bilo z graščaki, katere so l. 1779 vnovič pozvali, naj kaj prispevajo za šolo. Nekateri se niti odzvali niso, drugi so rekli, da nič nimajo in zato tudi nič ne morejo dati, ali pa so obetali le kaj malega, n. pr. šolsko sobo ali les za zgradbo šolskega poslopja ali nekaj goldinarjev na leto za učitelja in šolske knjige. Najradodarnější je bil še grof Vincenc Rosenberg-Orsini, ki je imel obsežna posestva v slovenskem delu Koroške. Za šolo v Hodišah je dal sobo v graščini z vso opravo in obetal za učitelja letni prispevek 40 gld. Nadzornik Mossmann je zahteval za Hodiše učitelja, ki zna slovenski in nemški. Za šolo v Grabštajnu je dal grof tudi opravljeno sobo in za učitelja 100 gld. na leto, za učitelja na Radišah 30 gld. Na tem kraju je podpiral šolo tudi župnik, ki je sam izvežbal nekega mladeniča za učiteljsko službo. Tega učitelja »iz stare šole« so potem pozvali v celovški pripravniški tečaj, ker je znal oba jezika. Ko so potem na Radišah ustanovili šolo po novem učnem načinu, ni prišlo prvo poletje nič otrok k pouku, pozimi pa le 14. — Grof Goës je dajal prispevke za šolo v Blatogradu, kjer je poučeval cerkovnik. — P o r e č e ob Vrbskem jezeru so bile last jezuitskega reda, ki je bil pa l. 1773 že razpuščen. Gospostvo je potem pripadlo koroškemu šolskemu zakladu, čigar upravitelji so hoteli na svojem posestvu ustanoviti hkrati župnijo in šolo. Med bivšimi jezuiti pa ni bilo najti nobenega za obojni posel sposobnega moža, ker so bili nekateri neobhodno potrebni na drugih mestih, drugi pa niso znali slovenskega jezika, ki je v Porečah potreben. Zato so l. 1779 sprejeli duhovnika Ivana Novaka, ki je v Celovcu dovršil pripravniški tečaj, opravljal bi naj službo župnika in učitelja. Toda Novak je kmalu odšel. Nemške šole pa so se branili ljudje in celó oskrbnik šolskega zaklada, češ »da bi se morala večina otrok najprej nemški naučiti, potem bi se mogli šele učiti čitati in pisati«.

Razen imenovanih so bile l. 1777 na slovenskem Koroškem še tele šole: V Celovcu so imeli poleg normalke predmestno šolo, uršulinsko šolo za deklince in posebej še šolo v sirotišču. Duhovniki so poučevali v Dobrlivasi (poleg organista), v Grebinju (samostanu), Rablju; na Osojah so imeli učitelja; orglavci pa so učili: v Guštanju, Železni Kapli, Pliberku, Borovljah, Podgorjanih, v Štebnu na Zili, na Brdu; v Šmohorju je učil tržni pisar, ki je bil hkrati orglavec.

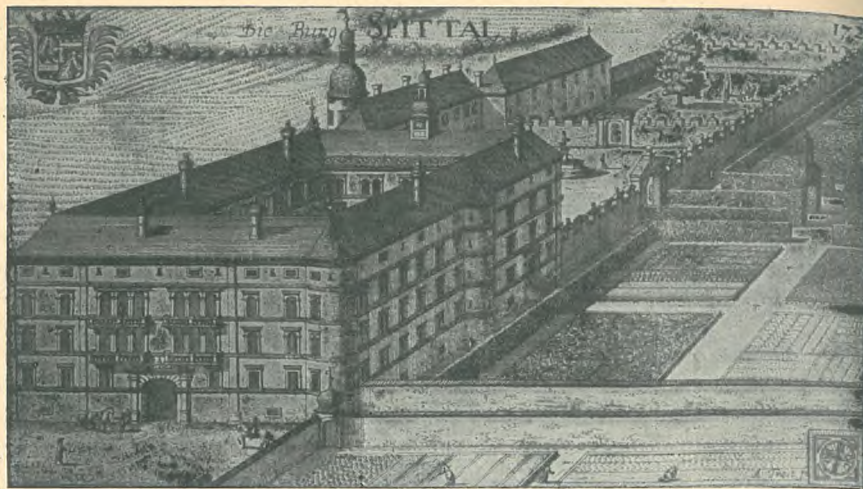
Jezikovna uredba koroških šol seveda ni bila drugačna kakor drugod. Bile so »nemške« šole po vsem svojem značaju. Zato niso skrbeli za slovenske šolske knjige, izvzemši dunajski katekizem, katerega je šolska komisija dala posloveniti, »da olajša trud veroučiteljem v tistih krajih dežele, ki so po večini slovenski«. Vse druge knjige, začenši s »plateltafom« (abecednikom), so bile v slovenskih

šolah iste kakor v nemških. Ako še pomislimo, da so po slovenskem Korotanu nameščali za učitelje tu in tam trde Nemce, potem se ni čuditi mnogim tožbam koroške šolske komisije, ki ni mogla razumeti, zakaj se občine, kmetje in celó grajska gospoda kar nič ne vnamejo za novo šolo.

Ako pregledamo vse šolsko gibanje pod Marijo Terezijo, moramo reči, da se je avstrijska vlada lotila svoje naloge z veliko vnemo in odločnostjo. Izvrševala je vztrajno svoje šolske načrte ne glede na mnogoštevilne zapreke in ovire, ki so se ji stavile nasproti. Ne gre ji odrekati uspeha, da je spravila v tok velevažno vprašanje ljudske izobrazbe. Način, kako bi se naj rešilo to vprašanje, pa je bil prikrojen po onem vzorcu, ki smo ga preko Dunaja prejeli iz Nemčije, in ta vzorec je bil: nemška šola s sagansko učno metodo. S tem šolskim programom so hoteli izobraziti vse avstrijske narode. Da se mora prava ljudska šola opirati na materin jezik učencev kot temelj vse daljnje izobrazbe, do tega razumevanja pa se ni mogel dvigniti »prosvetljeni« osemnajsti vek.

Znamenje pri škofji Loki.

Grad kneza Porcia v špitalu. (Renesančni ali italijanski slog.)

8. Jožef II. in jožefinizem. Vojna s Turki. Leopold II.

Prvorojeni sin Marije Terezije in dedič habsburškega prestola, Jožef II., je bil že od l. 1765 njen sovladar, pa se je omejil do materine smrti le na vodstvo vojaških potreb. Ko je leta 1780 prevzel vladavost avstrijskih dežel, mu je bilo 39 let, mož na višku moči in dozorelega uma, ki je prinesel s seboj določene načrte za svojo vladavost in jih skušal uveljaviti z nestrpnostjo naglico. Zgodovina pozna malo vladarjev, ki bi se bili bolj trudili za blagor države z različnimi reformami na političnem, gospodarskem in cerkvenem polju, povsod imajoč namen dvigniti ljudstvo do izobrazbe, mu podati prave pojme o dolžnostih do Boga in države, mu pomagati do blagostanja in z ljudstvom vred storiti tudi državo mogočno in ugledno. V svojih nazorih in načrtih je bil Jožef II. vseskozi gojenec »prosvetljene dobe«. Skušal je omejiti vpliv Cerkve in njeno delovanje popolnoma podrediti državnim koristim. Raznolike avstrijske dežele in narode je hotel združiti v mogočno državo, z eno ustavo, enim (nemškimi) jezikom in skupnimi zakoni, ki naj bi veljali za vse podložnike. Najvišji državni smoter mu je bil javni blagor, kateremu so se morale umakniti vse pravice posameznikov, kakor tudi privilegiji različnih stanov in družb. O kakem sodelovanju ljudstva pri zakonodaji pa Jožef II. ni hotel nič slišati. Vsa uprava naj bi izhajala iz enega središča in vsa oblast naj bi se združevala v osebi cesarjevi. Ako sta ji bila prej glavni

opori plemstvo in duhovščina, bi naj stopilo zdaj na njuno mesto poslušno in delavno uradništvo. Cesar sam se je imel za prvega služabnika in upravitelja države ter se skušal na mnogoterih svojih potovanjih osebno prepričati o tem, kaj je potrebno njegovim deželam in prebivalstvu.

Potoval je navadno kot zasebnik in se izdajal za »grofa Falkensteina«. Ob njegovem prihodu ni smelo biti nikjer slavnostnih sprejemov, streljanja ali vojaške parade. Prenočil je v kaki gostilni, poslušal pritožbe, sprejemal prošnje podložnikov, si ogledal javne naprave in na podlagi dobljenih vtiskov potem izdal svoje odredbe. Na ta način se je večkrat mudil v Gradcu, Celju, Ptujju, Trstu, Celovcu. Ljubljano je obiskal dvakrat; prvič l. 1784, ko se je vračal iz Rima, in zopet štiri leta pozneje. Obakrat je prenočeval in obedoval v gostilni pri »Divjem možu«, si ogledal meščanski špital, vojaško bolnico, uršulinsko šolo, stolnico, cerkev sv. Jakoba, frančiškanski samostan in potem nadaljeval svojo pot. Pri svojem prvem obisku je že iz Ljubljane poslal guvernerju grofu Khevenhüllerju v Gradec spomenico, v kateri mu očita slabo stanje državne ceste med Razdrtim in Postojno in zahteva, da se pospeši osuševanje ljubljanskega barja. Potem daje odredbe, kako naj se porabijo poslopja nekaterih odpravljenih samostanov. V kaznilnici je našel, da se kaznjencem predobro godi. »Imajo postelje, kurjene sobe, dobro hrano; nalaga se jim le, da predejo in pometajo ulice.« To je treba spremeniti. Namesto postelj naj imajo trda ležišča ob kruhu in vodi; tudi naj jih ne razvadijo z dobrim zaslužkom. Iz ubožnice naj odpuste stare ljudi, ako sami to prosijo, in naj jim dajo letno podporo v denarju; za najdenčke pa je treba bolj skrbeti.

Že navedeni zgled dovolj priča, kako je skušal cesar sam dobiti vpogled v vse stroke javne uprave in se zanimal za podrobnosti, ki se navadno odtegujejo osebni določbi vladarjevi.

V državni upravi se jasno kažejo centralistični Jožefovi nameni. Leta 1783 je odpravil deželna glavarstva in osnoval za Štajersko, Koroško in Kranjsko skupno vlado (gubernij) v Gradcu. Goriško je bilo najprej nekaj časa združeno s Kranjsko, potem pa z Gradiško in Trstom vred podrejeno c. kr. guberniju v Trstu. Posamezni deželni zbori so sicer še ostali, pa stanovi niso imeli skoraj nobenega vpliva na vlado.

Z veliko vnemo se je lotil cesar Jožef rešitve kmečkega vprašanja. Tu je hodil po potih, ki jih je bila nastopila že njegova mati. Vendar moremo o njej kvečjemu reči, da je s svojimi zakoni hotela varovati kmečki stan, medtem ko ga je Jožef II. nameraval popolnoma osvoboditi. Še mnogo bolj kakor Marija Terezija je bil cesar Jožef prepričan, da je kmet temelj države. Vnanji izraz njegovega spoštovanja do kmečkega stanu je bil oni dogodek blizu Brna na Moravskem, ko je cesar zagledal na njivi orjočega kmetiča, stopil z voza, prijel za plug in ga držal, dokler ni kmet zarezal brazde do konca njive. Kamenit spomenik so postavili potem na mesto, kjer je Jožef II. na ta način počastil kmečko delo.

Prvi korak k osvoboditvi kmečkega stanu je bil cesarski odlok o k a z n o v a n j u p o d l o ž n i k o v (Unterthans-Strafpatent) z dne 1. sept. 1782 in hkrati objavljeno navodilo, kako je obravnavati njihove pravne spore. Po določilih tega patenta se je smel vsak podložnik pritožiti proti odredbam svoje zemljiške gospode, ki je morala pritožbo vzeti na znanje in redno o njej obravnavati. Za prestopke podložnikov je bilo najnižje pristojno sodišče zemljiška gosposka, ki je morala najprej kmeta zaslišati vpričo župana in dveh zanesljivih mož in o tem zaslišanju napraviti natančen zapisnik. Šele potem se je smela izreči sodba in določiti kazni, vendar je smel podložnik proti njej vložiti priziv na c. kr. okrožni urad. Kazni, ki so jih smele zemljiške gosposke naložiti podložnikom, so bile tele: zapor ob kruhu in vodi, kazensko delo v železju in odprava z zemljišča (Abstiftung). Ako je bil podložnik obsojen na zapor, ki bi moral trajati dalj kakor osem dni, ali pa mu je zemljiška gosposka hotela odvzeti zemljišče, je bila obsodba veljavna le tedaj, če jo je potrdil okrožni urad. Pretepanje podložnikov, kakor tudi druge telesne in sramotilne kazni so bile prepovedane.

S patentom dne 11. junija 1782 je cesar Jožef odpravil r o b s t v o a l i n e v o l j s t v o, to je vse one vezi, ki so še omejevale osebno svobodo podložnikov in jih priklepale na grudo. Robstvo v strogem pomenu besede, ko se je človek smel kakor mrtva stvar prodati, podariti ali zamenjati, pri nas že proti koncu srednjega veka ni bilo več v navadi. Vendar še kmet ni bil popolnoma prost. Zemljišča ni smel zapustiti, ne da bi se odkupil, za ženitev je potreboval dovoljenja zemljiške gosposke, in svojih otrok ni smel vzgojiti za druge poklice, kakor le za delo na polju, ako ni njegov gospod drugače določil. S cesarskim patentom so bile vse te omejitve osebne svobode odpravljene.

Tretja važna odredba se je tikala t l a k e. Vlada je bila prepričana, da je v korist zemljiškim posestnikom, kakor tudi podložnikom, ako se odkupi tlaka z denarjem ali pa poljskimi pridelki. Poizkusi te vrste so se zlasti na Češkem dobro obnesli. Zato je cesar ukazal z dvornim odlokom dne 10. februarja 1783 odrediti odkupnino za tlako na vseh državnih in cesarskih (kameralnih) posestvih. Seveda so se morala radi tega gosposka zemljišča, ki so jih le tlačani obdelovali, razdeliti med kmete proti primerni kupnini ali najemnini. Meseca avgusta istega leta je potem cesar naročil upravitelju kameralnih posestev, cesarskemu svetniku Jožefu Hammerju, da se na isti način pripravlja odprava tlake po vsem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Vendar so pogajanja med kmeti in gospodo le počasi napredovala, ker so zemljiški gospodje terjali visoko odkupnino, podložniki pa niso hoteli nič plačati v nadi, da bo cesar tlako sploh odpravil.

Tu in tam so nastali tudi nemiri, tako na Tolminskem in v krški okolici, kjer je Andrej Domitrovič l. 1790 peljal svoje kmečke trume pred graščino »Šrajbarski turn« (Thurn am Hart), zahteval polno odpravo tlake in davkov v žitu, pa je bil s 13 tovariši vred ustreljen. Še umirajoč je rekel kmetom: »Desetino (cerkveno) morate plačevati, ker jo je Bog postavil, za odpravo tlake in grajskih davščin pa umrite

z menoj!« Našel je posnemavce v Loki pri Zidanem mostu, v Sevnici in Planinskem trgu, kjer so kmetje zahtevali, da se odpravi vsa tlaka, vse žitne davščine in vsa desetina. Po vseh cerkvah ob Savi so bili plat zvona, a posadka v Planinskem trgu je upornike hitro napadla in razkropila. V kratkem času je bil zopet mir.

Cesar Jožef II.

(Po sliki v dunajskem dvornem muzeju.)

Manj sreče je imel cesar Jožef z davčno preosnovo, ki jo je bil odredil s 1. novembrom 1789 in je imela obdavčiti zemljišča po njih letnem donesku, ne glede na posestnike, pa je med gospodo vzbudila hudo nevoljo.

Z veliko skrbjo je gojil Jožef II. tudi šolstvo. Vendar je z njim le preveč zasledoval suho državno korist in še manj upošteval

dane razmere kakor njegova mati. Glede podrobnosti Jožefove šolske politike naj zadoščajo le te črtice: Strožje nego prej se je vlada izjavila za občno šolsko dolžnost in šestletno šolanje (od 6. do 12. leta); oproščati sme otroke le šolski komisar in le takrat, ako so ovire res nepremagljive. Šolo je ustanoviti v vseh krajih, kjer imajo svojega duhovnika in krstno knjigo, pa tudi tam, kjer je v okrožju pol ure 100 za šolo godnih otrok. Če je kraj hribovit ali močviren, je šola potrebna tudi za manjše število otrok. Učitelj ne poučuj več nego sto otrok; ako jih je več, naj se še imenuje »pristav« (pomožni učitelj); za 200 otrok je treba dveh učiteljev. — Učiteljem je namenil cesar 100 do 150 goldinarjev plače, pa so morali obiskovati pripravniki tečaj in opravljati tudi cerkveniška opravila. Značaj šole kot državnega zavoda je vlada strogo varovala. Šolsko nadzorstvo so poverili »okrožnim šolskim komisarjem«, katere so plačevali iz premoženja cerkvenih bratovščin. Med najboljše okrajne šolske komisarje je prištevati znanega zgodovinarja Antona Linharta in Blaža Kumerdeja, ki je posloval od l. 1787 do 1792 kot nadzornik v Celju in se potem vrnil v isti službi v Ljubljano. Duša vsemu avstrijskemu ljudskemu šolstvu je bil za Jožefa II. in še desetletja pozneje naš rojak J o ž e f Š p e n d o v, rojen l. 1739 v Mošnjah na Gorenjskem, ki je s svojim bistrim umom dosegel čast dunajskega kanonika, dvornega svetnika in prisednika šolske dvorne komisije. Leta 1788 ga je cesar imenoval za vrhovnega šolskega nadzornika v Spodnji Avstriji in kot tak je bil vladni svetovalec v šolskih stvareh za vso državo. Največje zasluge si je pridobil Špendov ob preosnovi ljudskega šolstva l. 1804. Umrl je na Dunaju l. 1816 kot stolni prošt.

Kako je napredovalo ljudsko šolstvo za cesarja Jožefa?

Na Kranjskem in Primorskem je šlo zelo počasi. Ljudje se niso mogli z novimi šolami sprijazniti. Ljubljanačani so tožili, da se otroci nauče več slabega kakor dobrega in pozabijo še to, kar so se doma naučili. Da je pouk tako pomanjkljiv, prihaja odtod, ker so učitelji preslabo plačani in se zato ukvarjajo s privatnim poukom, zanemarljajo pa svoj redni posel. Tudi šolski prostori niso primerni. — Cesar je želel, naj bi duhovniki v pridigah priporočali novo šolo in je take govore dal natisnjene širiti med ljudstvom. Da mora biti v ljudski šoli učni jezik materinščina, od tega načela se je Jožef II. še bolj oddaljil, kakor njegova mati. Potem so pa tožili, da po slovenskih krajih šolstvo ne napreduje, kakor n. pr. dvorni svetnik Dorpfeld, ki je l. 1789 poročal vladi, da šola v Grebinju »nič noče uspevati zaradi slovenščine, ki tam prevladuje«. Za slovensko »narodno« šolo se jim je zdelo kvečjemu to potrebno, da je moral učitelj poleg nemščine znati tudi slovenski. Kje pa dobiti za pičlo plačo takih učiteljev?

Leta 1789 toži tržaški gubernij, da je na Primorskem šele deset trivijalk, vštevši nunske šole v Trstu, Gorici in Korminu. Na Kranjskem je ugotovil Špendov leta 1788, da šolstvo vzlic mnogovrstnim oviram vendar napreduje, kajti našli so 58 šol s 3154 učenci, med-

tem ko je imela za tretjino manjša Koroška 157 šol z 8567 učenci, Štajerska pa celó 376 šol in 20.576 učencev.

Znamenit zgled slovenskega šolnika iz tedanje dobe nam je slovenski pisatelj **J u r i j J a p e l j**, izza leta 1787 župnik in dekan v Ježici pri Ljubljani. V svoji župniji se je lotil prostovoljno šolskega pouka in priredil v svoji mali hišici šolsko sobo, kjer je učil mladino čitati, pisati in računati. V lepih dneh jo je vodil pod mило nebo, se utaboril s svojimi učenci pod kakim drevesom ali na senčni ravnici za Savo in jim drobil koristne nauke. Ko so se mlade glavice utrudile, so se začeli igrati in petdesetletni gospod dekan se je sam udeleževal teh nedolžnih veselic. Včasih jih je vodil tudi na polje, kjer so z njiv pobirali kamenje. To delo je nadomeščalo telovadbo. Da je ohranil svoje učence pri dobri volji, jih je zažaval z nedolžnimi šalami in vmes vpletal lepe nauke za življenje. — Japelj je pozneje postal kanonik v Celovcu in šolski nadzornik za Koroško. Umrl je nagle smrti l. 1807 in bil pokopan na mestnem pokopališču pri Sv. Rupertu.

* * *

Najgloblje so posegle **J o ž e f o v e c e r k v e n e r e f o r m e**. S svojimi ukazi o javnih cerkvenih stvareh (in publico-ecclesiasticis) je ustvaril vladni sistem, čigar sledove nahajamo še pol stoletja po njegovi smrti in ki ga zaznamujemo z imenom **j o ž e f i n i z e m**. Kratko lahko označimo ta sistem kot nadvlado in nadzorstvo države nad vsemi strokami cerkvenega življenja in delovanja. Cesar Jožef ni priznal Cerkev za samostojno družbo, ki ima svoj nadnaravni smoter in primerno temu smotru tudi svoje posebno poslanstvo, temveč jo je hotel popolnoma podrediti državi. Po njegovem mnenju je bila glavna naloga Cerkev, da pospešuje državno korist ali »javni blagor«. Blagor države pa so tedaj iskali v mnogoštevilnem prebivalstvu, cvetoči obrti in trgovini, splošni ljudski izobrazbi. Vsi oni pojavi cerkvenega delovanja, ki niso naravnost pospeševali teh ciljev, so se jim zdeli nepotrebni, da celó škodljivi. Zato je zasnoval Jožef II. celo vrsto reform (preosnov), ki so vse imele namen Cerkev vdinjati državi kot policijski organ in hkrati iz nje iztrebiti, kar se je zdelo prosvetljenim jožefinjskim državnikom nepotrebno ali škodljivo.

Jožef II. bi pa ne bil mogel izvršiti svojih reformnih načrtov, da ni bilo na škofijskih stolicah mož, ki so ga podpirali s svojim velikim vplivom na duhovščino in ljudstvo. Med prve njegove pomočnike te vrste moramo prištovati ljubljanskega knezoškofa, grofa **K a r o l a H e r b e r s t e i n a**.

Herbersteini so znana štajerska plemiška rodbina. Škofov oče **Ivan Ernest** je bil c. kr. komornik, tajni svetnik in deželni upravitelj na Štajerskem, mati **Marija Doroteja** pa iz rodu grofov Dietrichsteinov. Njun sin **Karol Jožef** je bil rojen v Gradcu 7. julija l. 1719 in se je posvetil duhovskemu stanu. Ko mu je bilo 24 let, je že dobil kanonikat v Tridentu. Pozneje je prišel kot pomožni škof (koadjutor) h grofu **Petazziju** v Ljubljano in mu po njegovi smrti l. 1772 sledil na

ljubljski škofijski stolici. Herberstein je bil med avstrijskimi škofi najodločnejši zastopnik »prosvetljene« smeri. Škofovsko oblast je hotel razširiti na račun papeža in rimske stolice, vse Jožefove cerkvene reforme je podpiral s toliko vnemo, da si je pridobil njegovo posebno naklonjenost, in o razmerju katoličanov do drugovercev je imel nazore, ki so jih v Rimu obsodili kot krivoverske. Značilno je, da je škof Herberstein že l. 1780 v posebnem pastirskem listu razodel

načrt za one preosnove in odredbe, ki jih je cesar šele v naslednjih letih izvršil.

Pismo je zanimivo dovolj, da tu podamo vsaj njegove glavne misli. Pri cerkveni vladi, pravi škof, ureja vnanje cerkvene reči katoliški deželni knez, medtem ko so notranje stvari, to kar imenujemo vero ali religijo, poverjene škofom v njihovih okrožjih. Prvenstvo rimskega papeža ima namen, da se ohrani edinnost v cerkvenih stvareh in se verski nauk ne pokvari. — Redovništvo je človeška iznajdba, ker ga Kristus ni potrdil ali priporočal (!). Zato samostani in redovi cerkvi niso neizogibno potrebni, in tudi če bi se vsi odpravili, bi s tem Cerkev ne trpela škode. Tudi je upravičeno, da domači redovniki niso pokorni inozemskim predstojni-

Franciškski samostan v Ljubljani.

kom in da se njih zveza s tujimi redovnimi generali pretrga. — Škofje imajo sami oblast dajati spregled od zakonskih zadržkov in ni treba v ta namen papeževega dovoljenja. — Vladar sme tudi nekatoliškim prebivalcem dovoliti svobodno bogoslužje, ako njihova vera vzgaja zveste in mirne državljane in mu ni treba presojeti o tem, so li njihovi nauki pravi ali ne. Vsakdo ima prirojeno pravico, da se drži tiste verske stranke, ki se mu zdi po njegovih nazorih in vestni preiskavi prava.

Herbersteinovo pastirsko pismo je zbudilo silno zgledovanje daleč preko mej ljubljanske škofije in vsebuje kratek jožefinski program

cerkvenih preosnov. V Ljubljani sta izšli proti njemu dve knjižici. Prvo je menda spisal frančiškanski provincial p. Kastulus Weibl, ki škofovo pismo stavek za stavkom zavrača in po pravici sodi, da je moralo biti sestavljeno v pisarni c. kr. duhovske dvorne komisije. V drugi brošuri, ki je enako kakor prva spisana v nemškem jeziku, se pisatelj imenuje že v naslovu z besedami: »Knezoškofu ljubljanskemu podana javna veroizpoved Janeza Mihaela Verbeca, meščana deželno knežjega glavnega mesta v Kranjski« (Dem Fürstbischof von Laibach abgelegtes öffentliches Glaubensbekenntniss von Hans Michael Vörwetz, einer landesfürstlichen Hauptstadt im Herzogthum Krain Bürgers). V spisu se pisatelj predstavlja kot krojač, ki je služil več let cesarju v vojaški službi, zdaj pa se preživlja s šivanko. Verbec meni, da Herbersteinovo pastirsko pismo »ni sad z njegovega knežjega vrta«, ampak delo dunajske prostozidarske lože, kamor baje škof pogosto zahaja, kadar biva na Dunaju. Pikro potem pripominja, da v svoji gorečnosti skuša celó prehiteti cesarjeve načrte, in omenja, da ga imajo Ljubljančani za napol-luterana. Ob sklepu spisa potem v 19 odstavkih izraža svojo veroizpoved, katere naj se trdno drže tudi njegovi someščani. — Najodločneje je za zavrnila Herbersteinove nauke rimska stolica. Papež Pij VI. je izdal apostolsko pismo (breve) v obsegu debelega zvezka, kjer na podlagi spisov cerkvenih očetov dokazuje, da so škofovi nazori zmotni. Ko je cesar hotel Herbersteina napraviti za nadškofa, se je Pij VI. stanovitno branil ga potrditi, dokler ne prekličé svojih krivih naukov. — Popolno priznanje pa je seveda našel škof Herberstein pri avstrijski vladi in cesarju Jožefu, ki ga je z odlokom dne 27. novembra 1781 vsem škofom v cesarstvu predstavil za zgled.

Drugi škofje Notranje Avstrije sicer niso bili v vseh rečeh na stališču Herbersteinovem, vendar so več ali manj pospeševali cesarske cerkvene reforme. Krški škof grof Anton Auersperg je izdal l. 1782 pouk o cerkvenih bratovščinah in božjih potih, ki je pripravljaj na poznejše podobne vladne naredbe. Sekovski škof grof Arco je bil poseben ljubljenec Jožefov. Njegovo pastirsko pismo o bratovščinah, odpustkih in romanjih je vlada poslala drugim škofom v posnemanje. O lavantinskem škofu, grofu Schrattenbachu, in grofu Inzaghiju, škofu tržaškem, je le toliko znano, da nista nasprotovala vladnim naredbam, ampak se jim brez ugovora pokorila. Celó pičenskega škofa, Antona pl. Piccardija, pastirja najmanjše avstrijske vladikovine, hvali deželno glavarstvo kranjsko, češ da je izmed najgorečnejših pospeševateljev »najvišjih stremljenj«.

Le en cerkveni knez Notranje Avstrije je bil popolnoma drugačnega mišljenja kakor njegovi tovariši na škofijskih stolicah. To je bil grof Rudolf Edling, nadškof goriški. Ta mož, ki je kmalu postal žrtev jožefinizma, je bil rojen v Gorici l. 1723. Najprej se je izobraževal doma in v goriških šolah pri jezuitih. Bogoslovno nabrazbo je dobil v »nemškem kolegiju« v Rimu, kjer je bil leta 1746 posvečen za duhovnika. Ko se je vrnil domov, je postal kanonik v Akvileji in pozneje stolni dekan v Gorici. Odlikoval se je po svoji pobožnosti in gorečnosti za dušno pastirstvo. Nadškof Attems ga je sam priporočil cesarici Mariji Tereziji za naslednika na goriški stolici.

Po njegovi smrti l. 1774 je Edling prevzel vladu goriške škofije. Bil je neumoren v izvrševanju svojih škofijskih opravil, pridigal, spovedoval in opravljal vse druge posle navadnih duhovnikov. Zaradi cerkvenih reformnih odlokov je prišel v ostro nasprotje z avstrijsko vladjo. Bil je mnenja, da ima v cerkvenih stvareh odločevati le rimska stolica in zato ni hotel cesarskih odlokov brez papeževega dovoljenja objaviti duhovščini in ljudstvu. Ko ukaz deželnega glavarstva goriškega ni nič izdal, ga je cesar leta 1782 pozval na Dunaj in mu dal na izbiro, da se ukloni njegovim ukazom ali pa odpove škofiji. Edling je storil poslednje. Leta 1784 je šel v Rim in se ondi pred papežem odpovedal goriški nadškofiji, vladjo pa je le obvestil o svojem koraku. Cesar mu je dovolil 8000 goldinarjev penzije. Nekaj let je poslej Edling še preživel v Rimu. Ker pa je bila njegova navzočnost avstrijskemu poslaniku, kardinalu Hržanu, neprijetna, mu je avstrijska vlada l. 1787 odkazala za bivališče Lombardijo. Tu je slednjič našel zaželjeni pokoj v mestu Lodi, kjer je umrl v visoki starosti l. 1803.

Ob takih razmerah se ni čuditi, da cesar Jožef s svojimi cerkvenimi reformami ni zadel na posebne ovire. Za marsikatere naredbe je izšla spodbuda naravnost od avstrijskih škofov. Le duhovščina je imela težave, ko je morala potrebo ali korist cesarskih odlokov pred ljudstvom zagovarjati in opravičevati.

Prva versko-politična odredba cesarja Jožefa je bil *t o l e r a n č n i p a t e n t* iz l. 1781. V njem pravi, da se je odločil privržencem avgšburške (luteranske) in helvetiške veroizpovedi (kalvincem), kakor tudi razkolnim Grkom dovoliti z a s e b n o bogoslužje. Katoliška Cerkev pa naj ima še vedno prednost j a v n e g a bogoslužja. Po določbah tega zakona so smeli nekatoličani povsod, kjer je bilo nekaj ur naokoli sto družin iste veroizpovedi, si postaviti molilnico in šolo. Vendar molilnice niso smele imeti stolpa in javnega dohoda s ceste. Tudi je bilo dovoljeno nekatoličanom pridobiti hiše in zemljišča, meščanske in mojstrske pravice, akademske časti, državne službe.

V slovenskih deželah tolerančni patent ni napravil posebnih sprememb. Na Kranjskem niti poedinih luteranov ni bilo, prav tako ne na Goriškem. V Trstu sta se osnovali l. 1786 samostojni občini za luterane in kalvince. Prvi so pridobili katoliško cerkev sv. Rožnega venca za svojo božjo službo, drugi pa cerkev sv. Silvestra. Na Zgornjem Štajerskem so se osnovale nekatere luteranske občine in si postavile molilnice. Na Koroškem je nastala slovenska protestantska občina Zagoriče v podkloštrski župniji. Ljudje so bili tukaj skozi dve stoletji ohranili stare protestantske slovenske knjige in si napravili neko čudno mešanico iz katoličanstva in luteranstva. Enako je bilo na Zgornjem Koroškem, kjer se je osnovalo več nemških luteranskih občin. — Precej številni so še bili protestanti med ogrskimi Slovenci, kjer so komaj 50 let prej izgubili svoje cerkve. Tu so nastale v naslednjih letih luteranske fare: Pucinci, Križevci, Bodonci, Adrijanci in Hodoš.

V Rimu so vedeli, da namerava cesar velike preosnove, ki se niso strinjale z načelom cerkvene samostojnosti. Herbersteinovo pastirsko pismo jih je moralo poučiti, da meri avstrijska vlada zlasti

na omejitve papeške oblasti in zastopa načela, ki so več ali manj vodila v razkol. Pismeni ugovori so bili brezuspešni. Zdaj se je Pij VI. odločil, da sam potuje na Dunaj in se osebno razgovori s cesarjem. Kardinali so mu to potovanje odsvetovali, češ da mu utegne prinesti le ponižanje, toda papež je ostal pri svojem ukrepu. Konec meseca februarja 1782 se je odpravil na pot preko Benečije in Goriškega.

V Nogaredu na goriški meji ga je sprejel okrožni glavar, baron Baselli, in ga spremil v Gorico. Cesar Jožef II. je bil dal povelje, naj mu izkažejo vse tiste časti, kakor kakemu drugemu vladajočemu knezu. Nadškof Edling je bil prav takrat pozvan na Dunaj, kjer so od njega zahtevali odpo- ved, in se ni mogel prej o tem posvetovati s papežem. Pij VI. je prenočeval v hiši barona Lanthierija in drugi dan potoval čez Vipavo v Ljubljano. V Postojni se mu je poklonil tržaški škof Inzaghi. V Ljubljani je ostal papež 7 dni in bival v hiši nem. viteškega reda.

Razen domačega škofa sta se mu tu poklonila tudi škofa krški in lavantinski ter nadvojvodinja Marijana, ki je stalno bivala v Celovcu. Nepregledna množica ljudi je bila vedno zbrana okoli hiše, kjer

je stanoval papež, in čakala njegovega blagoslova. Dne 17. marca je nadaljeval svojo pot in še isti dan prišel v Celje; naslednji večer je prenočil v Mariboru, 19. marca pa v Gradcu. Cesar Jožef je prišel papežu nasproti do kraja Nova cerkev in se z njim skupaj v vozu peljal na Dunaj. Povsod so skazovali Piju VI. velike časti, zlasti Dunajčani so bili vzradoščeni radi tega izrednega obiska. Toda zaželjenih uspehov papež ni dosegel. Vsemožni Jožefov minister Kaunitz je znal vse papeževe namere prekrizati. Ko je Pij VI. čez mesec dni zapustil Dunaj in se čez Monakovo in Tirole vrnil domov, je šla Jožefova cerkvena politika po prejšnjem tiru naprej.

M. Marija Lukančič,
prva prednica ljubljanskih klarisaric.

Hud udarec je zadel najprej s a m o s t a n e.

»Prosvetljena doba« splošno ni bila prijazna redovnemu življenju. Zahtevala je »vidnega dela« za javni blagor, kateremu so se redovniki baje odtegovali. Pa naj so posamezni samostani (benediktinci, piaristi, minoriti, frančiškani) še toliko storili za znanstvo, vzgojo mladine in dušno pastirstvo, javno mnenje vendar ni priznavalo njihovih zaslug. — Herberstein je imenoval novomeško frančiškansko gimnazijo »zakotno šolo«, ki služi le za vzgojo redovnega naraščaja, in je hotel vse redovnike izločiti iz dušnega pastirstva. Jožefove ministre so posebno bodla v oči bogata posestva posameznih opatij, ki naj bi postala državna last. Iz državnega sveta je tudi izšel predlog za odpravo samostanov. Bližnji povod so dali nekateri neredi v kartuziji Mauerbach. Dne 29. novembra l. 1781 je ukazal cesar Jožef dvorni kanceliji, naj sestavi seznam vseh moških in ženskih samostanov v avstrijskih deželah, »ki se ne pečajo niti s poukom mladine, niti z oskrbovanjem bolnikov, niti se ne odlikujejo v študijah«. Na tej podlagi je potem izšel 12. januarja naslednjega leta prvi zakon o razpustitvi samostanov in redovnih naselbin. Vendar ni ostalo edinole pri tem odloku. Ako so l. 1782 odpravili samostane, ki so bili za »državni blagor brez koristi«, so pozneje zatrli druge, »ki niso bili nujno potrebni«. In kmalu je pri tem delu odločevala le gospodarska korist in denarna potreba države, ki je hotela dobiti potrebnih sredstev za nameravano preureditev škofij in župnij. Vse premoženje odpravljenih samostanov naj bi pripadlo »verskemu zakladu«. — Vsa naslednja leta so zdaj delovale cesarske komisije in zdaj tej zdaj oni naselbini naznanjale usodno vest, da ji je prekinjena nit življenja. Bivšim redovnikom in redovnicam so odkazali kake hiše ali samostane, kjer so lahko v družbi drugih samostancev ali nun živeli do svoje smrti, ali pa so jim nakazali penzijo, če so hoteli iti med svet.

Za vlade cesarja Jožefa je bilo v avstrijsko ogrskih deželah odpravljenih okoli 738 samostanov. Vendar niso bile vse dežele enako prizadete.

Na K o r o š k e m so leta 1782 odpravili le 19 »puščavnikov« (tretjerednikov), ki so živeli po raznih samotah in se pečali z vrtnarstvom, ročnimi deli in tudi poučevali mladino. Takí puščavniki so bili pri Velikovcu, Gospe Sveti in na malem otoku sredi Vrbskega jezera. Na Kranjskem nahajamo sledove o njih le pod vrhom Sv. Jošta in na blejskem otoku. Kmalu potem so bili razpuščeni: benediktinski opatiji v Osojah in Podkloštru, cistercijanski samostan v Vetrinju, minoritska in kapucinska naselbina v Beljaku, premonstrati v Grebinju, dominikanke v št. Andražu, benediktinke v št. Juriju ob Jezeru (Längsee) in karmeličanke v Sedlicah. Edina opatija št. Pavel, ki je še ostala v deželi, je l. 1787 radi denarnih težav sama prosila za razpustitev in se prostovoljno razšla. Šele l. 1809 so prazno samostansko poslopje na novo naselili benediktinci iz št. Blaža v Črnem lesu (Schwarzwald). — Večje je bilo število odpravljenih samostanov na K r a n j s k e m, kamor je pripadala tudi Istra. Po dekretu iz leta 1782 so bili tu razpuščeni: kartuzijani v Bistri, klarisarice v Ljubljani, škofji Loki in Mekinjah, dominikanke v Velesovem,

pavlinci pri Št. Petru v Gozdu (Selve) in pri Sv. Mariji ob Jezeru. Pozneje so še zapadli cesarskim odlokom: cistercijani v Stični in Kostanjevici, obuti in bosonogi avguštinci (»školcijati«) v Ljubljani, kapucini v Kranju in Novem mestu, serviti v Devinu. Ljubljanski kapucinski samostan ni smel več sprejemati novincev. Naselbina je bila obsojena, da počasi izumre. — Na Goriškem in v tržaškem ozemlju so bile zatrte tele redovne naselbine:

klarisinje, minoriti in karmeličani v Gorici, dominikani in »poverelle« (tretjerednice) v furlanskem mestecu Fara, plemiške benediktinke v Akvileji, frančiškani v Solkanu in na Sv. Gori (so se preselili v prazni minoritski samostan v Gorico), minoriti v Grljanu, kapucini v Gradiški, Trstu in Korminu. Slovenskemu štajerju pripadajo zatrti samostani: kartuzija v Žičah, pavlinci v Olimju, dominikanke v Studenicah in Marenbergu, kapucini v Mariboru, Ormožu, Ptujju, Cmureku, dominikani v Ptujju in Novem kloštru, avguštinci na Muti (Hohenmaut) in minoriti v Slov. Bistrici.

Baron Franc Tauffrer, opat stiški.

Komisarji, ki so izvrševali cesarske odloke, so dobili navodilo, da postopajo »obzirno, skromno in potrpežljivo«. Seveda je bilo to popolnoma odvisno od njih samih. — Ko je komisar grof Auersperg v Mekinjah zbranim sestram prečital cesarski odlok, so ga jokaje prosile, naj jih puste umreti v samostanu, in obljubile, da se bodo pečale s poukom mladine. Toda obveljala je cesarska naredba. Klarisinje iz odpravljenih treh kranjskih samostanov so deloma prestopile v novoustanovljeni uršulinski samostan v Škofji Loki, deloma šle v Gorico ali pa v inozemstvo. Velesovskim nunam so dovolili, da žive do smrti v samostanu. — Veliko začudenje je vzbudilo, da vlada niti starodavni stiški opatiji ni prizanesla. Menihi so bili z vso vneto podpirali ljudsko šolstvo in celó izdali slovenski katekizem. Medtem ko so po drugih deželah pustili nekatere stare in zaslužne opatije (Admont, Klosterneuburg, Melk, Lilienfeld, Kremsmünster itd.), je bila Stična z dvornim dekretom 6. oktobra 1784 obsojena na smrt. Cesarski komisar Buset je našel v samostanu 27 bra-

tov. Opat je bil baron Franc Tauffrer iz Višnje gore, tudi drugi patri so bili večinoma domačini. Vsi so izjavili, da hočejo poslej živeti kot svetni duhovniki. O vsem premakljivem in nepremakljivem samostanskem premoženju je komisar napravil natančen zapisnik. Spomin na ta dogodek ohranjuje še stara pesem »od gorvzdigneina setiškega kloštra«. Opat je dobil 2000 gld. pokojnine in živel poslej sam zase na svojem rodnem gradu Višnja, a ni preživel dolgo usode svojega samostana. Umrl je l. 1789 in bil pokopan v višnjegorski župni cerkvi.

Vse premoženje odpravljenih samostanov je pripadlo »verskemu zakladu«, iz katerega bi se morali plačevati stroški za nove župnije. Toda pričakovanih velikih vsot država ni dobila. Zemljišča in poslopja so deloma poprodali za nizko ceno ali pa skušali z njimi gospodariti na svoje stroške. Večji del obsežnega in mogočnega vetrinjskega samostana z velikim, krasnim vrtom vred je kupil neki tovarnar za 6000 gld. Tu in tam so porabili samostanska poslopja za bolnice, šole, vojašnice. Mnogo pa jih je ostalo praznih in začelo razpadati, tako št. Pavel, Podkloster, Grebinj, Osoje, Velesovo, Mekinje. Ko je »verski zaklad« prišel na svoje stroške gospodariti s samostanskimi posestvi, je bilo treba vzdrževati iz dohodkov celo vrsto upraviteljev, uradnikov, pisarjev, gozdarjev, delavcev, da je komaj preostalo še kaj čistega dobička.

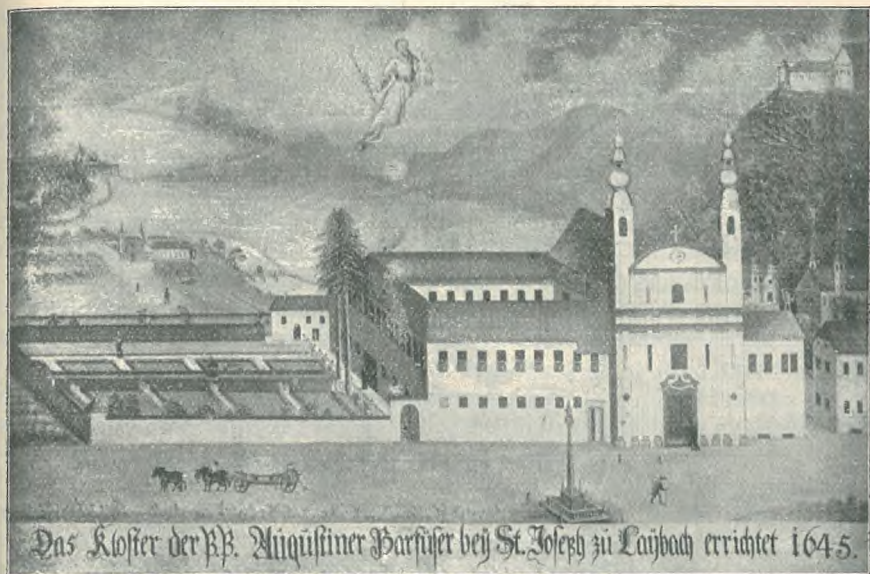
Dragocenosti in opravo samostanskih cerkva so porazdelili med razne župne cerkve. Iz knjižnic so najdragocenejša dela poslali na Dunaj v dvorno knjižnico. Mnogo drugih knjig je šlo na Štajerskem v Gradec, na Kranjskem pa v Ljubljano, kjer so osnovali iz samostanskih knjižnih zakladov sedanjo državno ali študijsko knjižnico.

Mnogo cerkvenih in knjižnih dragocenosti, rokopisov in listin se je pa razvleklo, pogubilo in pokončalo. V začetku l. 1787 je nanzanjal graški vladni list, da se bodo knjige iz odpravljenih samostanov, »ki niso primerne, da goje državljsko srečo in krepost«, vsak dan na funte in na cente prepuščale tovarnarjem in kramarjem. »Praznoverne« knjige, ki so jih baje mnogo našli v ženskih samostanih, so bile vse sezgane. Za Kranjsko je značilno poročilo komisarja Schella, ki pravi, da je ponujal samostansko knjižno blago knjigovezom, ki ga pa ne morejo rabiti. Pozneje je isto ponudil kramarjem, ki mu plačujejo za veliko obliko po poldrugi krajcar in za knjige v četverki po en krajcar za funt, knjig v osmerki in dvanajsterki pa sploh nočejo sprejeti. V Osojah na Koroškem so kmetje na vozeh iz samostanske knjižnice izvažali knjige, ki so bile povezane v snope, in si deloma lajšali nepotrebno breme s tem, da so jih pometali v jezero. Arhiv stiškega samostana, ki se je prišteval med najbogatejše v Avstriji, so skoraj popolnoma razvlekli in uničili. Mnogo umetnin in dragocenih knjig so redovniki sami spravili na varno.

Jožefinski vihar je pri nas prebilo le malo samostanov. Razen minoritov v Ptujju, ki so imeli župnijo, so se ohranile male kapucinske naselbine v Celovcu, Volšpergu, Ljubljani, Gorici, Loki, Krškem in frančiškani s štirimi samostani (Ljubljana, Gorica, Novo mesto,

Kamnik), čeprav se je pod škofom Herbersteinom prav proti njim začela najhujša gonja. Od ženskih redov so se ohranile le uršulinke (v Ljubljani, Loki, Celovcu, Gorici), ker so poučevale deklice, in elizabetinke v Celovcu, ki so se pečale z bolniško strežbo. Pa tudi ti samostani niso imeli več tistega vpliva na vernike kakor prej, ker so bili izpostavljeni javnemu preziranju. Deloma se je v njih samih pojavil novi časovni duh, ki jih je gnal med svet ter jim jemal naraščaj, da jih je več moralo v naslednjih desetletjih prenehati.

Hkrati s samostani je vlada zatrla vse cerkvene bratovščine. Njih postanek sega daleč nazaj v srednji vek. Posebno so se

Samostan bosih avguštincev (školcijatov) v Ljubljani.

pomnožile pod vlado pobožnega cesarja Leopolda. Skoraj vsak stan je imel svojo versko družbo. Bile so bratovščine za plemiče, uradnike, duhovnike, dijake, rokodelce, mornarje, kmete, žene in dekleta. Druge so sprejemale člane brez ozira na stan in starost, da so le izpolnjevali pravila. Namen jim je bil povišanje božje službe, pa tudi socialni smotri: oskrba bolnikov, podpiranje siromakov, pouk mladine v krščanskem nauku, skrb za krščanski pogreb itd. Že Marija Terezija je bratovščine omejila in za ustanovitev novih zahtevala vladnega dovoljenja. Uprava bratovščinskega premoženja je bila podrejena državnemu nadzorstvu. Vendar je cesarica še sama okoli leta 1760 vpeljala v Avstriji »vedno češčenje sv. Rešnjega Telesa«, ki se je zlasti po Kranjskem zelo razširilo. Pod Jožefom II. je začela takoj briti ostrejša sapa. Leta 1781 je izšel cesarski odlok, ki je ukazoval, da naj vsi letni prebitki bratovščin pripadejo šolskemu zakladu.

Duhovska dvorna komisija je zlasti obsojala »posebne pobožnosti«, ki so jih prirejale bratovščine, Jožefovi ministri pa so vedno govorili o njihovih milijonih, ki naj bi prišli državi v korist. Leta 1783 so slednjic vse duhovne bratovščine s tretjim redom vred zatrli, njih premoženje je pripadlo verskemu zakladu. — Za Kranjsko nam izkazuje zapisnik 10 let prej 396 bratovščin s skupnim premoženjem v znesku 90.650 gld. 48 kr. Posebno številne so bile te verske družbe na Goriškem, kjer jih nahajamo skoraj pri vsaki cerkvi. Tržaški mornarji so imeli svojo bratovščino sv. Nikolaja, ki je l. 1783 imela 25.000 gld. premoženja. S tem denarjem je vlada napravila »mornarski zalog«, iz katerega je podpirala avstrijske mornarje. — Cesar Jožef je vedel, da so bratovščine naravni pojav socialnega nagona, ki temelji globoko v ljudski duši. Zato jih ni hotel popolnoma prepovedati, pač pa jih po svoje preosnovati. Namesto odpravljenih verskih družb naj bi se po vseh župnih cerkvah osnovala »bratovščina dejanske ljubezni do bližnjega« ali ubožni zavod, kateremu naj bi bil glavni namen podpiranje siromakov. Člani so se zavezali po svojih premoženjskih razmerah dajati miloščino v skupno blagajno, iz katere so podpirali siromake. Trikrat na leto, na dan ustanovitve, o božiču in veliki noči je bil bratovski praznik s pridigo o njenih namenih in zahvalno pesmijo. Vendar nova verska družba na razvalinah starih bratovščin ni mogla uspevati. Zlasti na deželi med kmečkim ljudstvom, kateremu so z bratovščinami vzeli toliko priljubljenih pobožnosti in navad, se ni mogla oživiti. Kmalu je stala nova cesarska verska družba le na papirju in po letu 1790 se komaj še omenja.

S samostani in bratovščinami je uničil Jožef II. velik del verskega življenja in s silo pretrgal niti tisočletnemu razvoju. Še nevarneje je bilo za cerkev, ko je posegel tudi v vzgojo in izobrazbo duhovščine. Da ustvari dobo, ki bi bila prešinjena z njegovimi nazori, je hotel cesar zlasti mladino pridobiti zase in jo tesneje privezati na državo, katere korist naj bi pozneje v svojem delovanju predvsem pospeševala. Zato je dvorni dekret z dne 30. marca 1783 ustvaril generalna semenišča. Še isto leto so morale prejenjati vse samostanske in škofijske bogoslovne šole, na njih mesto pa so stopili državni učni zavodi na Dunaju, v Pragi, Olomucu, Požunu, Pešti, Lvovu, Inomostu. Za dežele Notranje Avstrije z Gorico in Trstom vred se je osnovalo generalno semenišče v Gradcu, katero so morali obiskovati vsi svetni in redovni bogoslovci, ako so hoteli pozneje v Avstriji opravljati službo dušnega pastirja. Študije naj bi po prvotnem načrtu trajale šest let, pa so se kmalu skrčile na štiri leta. Ravnatelj zavoda je bil najprej duhovnik Franc Tomičič, ki pa je že leta 1765 odložil svoj posel; za njim je prišel bivši ravnatelj goriškega semenišča Jurij Poljanec, katerega je vlada odstavila. Slednjic je vodil zavod bivši podvodja praškega semenišča Lunjaček, ki je pozneje zbolel na umu. V generalnem semenišču so predvsem skušali bogoslovce navdušiti za cesarsko reformno delo in so temu namenu primerno prikrojili tudi bogoslovne nauke. V posebnih zaupnih predavanjih je ravnatelj Lunjaček razlagal semeniščnikom papeževo oblast, izvorni greh, odpustke, zadoščevanje, cerkvene zapovedi po načinu, ki se ni strinjal s cer-

kvenim naukom. Značilno je, da so od teh predavanj bili izključeni slovenski bogoslovci iz Kranjske in Goriške, češ da ne znajo dovolj nemški. Kmalu so posamezni škofje izvedeli, kakšni krivi nazori se širijo med bogoslovci. Krški škof je uvedel preiskavo, in sekovski škof l. 1787 nekaj bogoslovcev zadnjega letnika ni hotel posvetiti, ker so zagovarjali napačne nauke. Prišlo je do spora med škofi in semenškim vodstvom, ki se je končal po smrti cesarja Jožefa z razpustitvijo graškega generalnega semenšča.

Vedno globlje so posegali vladni odloki v cerkveno življenje. Celó čas in način božje službe sta bila podvržena vladnim policijskim odredbam. Leta 1783 je ukazala vlada, naj se v župnih cerkvah ob nedeljah in praznikih opravlja le ena maša, in sicer pri velikem oltarju, popoldanske pobožnosti pa (rožni venec, litanije) se naj odpravijo. Sv. Rešnje Telo se ne sme izpostavljati v monštranci, temveč le v ciboriju. Slične so bile naslednje odredbe: prepoved božjih grobov in velikonočne procesije, svetniški kipi in slike naj ne bodo oblečene in okrašene z nakitjem; na oltarju sme goreti le šest sveč, ako ni sv. Rešnje Telo izpostavljeno; pri božji službi se je ogibati vnanjega bleska; mrličev se ne sme pokopavati v lesenih krstah, ampak v platnenih vrečah, katere naj pokrijejo z neugašenim apnom. Ob hudi uri zvoniti in streljati je prepovedano. — Vse te naredbe so povzročile med ljudstvom veliko nevoljo. Ko so bili ob istem času odpravljeni nekateri prazniki, je ljudstvo tudi to naredbo pripisovalo cesarju samemu, ki je poleg tega še razburil ljudi, ko je dal zapreti mnogo podružnic in kapel ter prepovedal božja pota. Na nekaterih krajih po Koroškem so ženske prisilile župnike z grožnjami, da so opravljali božjo službo ob odpravljenih praznikih. Iz strahu pred ljudstvom so nekateri dušni pastirji obhajali tudi bratovske praznike po stari navadi. Prepoved zvonjenja in streljanja ob hudi uri je povzročila že posamezne rabuke. Ako je kje pobila toča, so kmetje takoj rekli, da se je zgodilo le zato, ker duhovniki niso pustili zvoniti ali streljati in so njim naložili odgovornost za škodo. Župniki so se obrnili za pomoč na okrožne urade, ki so slednjich odločili, da se zvonjenje in streljanje sicer ne sme izrečno dovoliti, pa tudi ne prepovedati. Večkrat so tožili okrožni uradi o »versko-zaslepljenih podložnikih«, ki se trdovratno drže starih navad, napravljajo običajne procesije brez duhovnikov in izsiljujejo od župnikov razne pobožnosti. — Sliko Matere božje s Svete gore je dala vlada prenesti v Solkan; z Višarj so jo prenesli v Žabnice. O nemirih ob tej priliki ne poročajo, čeprav je hudo trpelo prebivalstvo v Kanalski dolini, ki je večidel živelo od višarskih romarjev in je radi tega zelo obubožalo. Do smrti Jožefa II. so bile Višarje zaprte. Njegov naslednik Leopold II. je na prošnjo Kanalcev dovolil, da se je Marijina podoba zopet prenesla iz Žabnic v staro romarsko cerkev. — Javen upor je povzročil na spodnjem Koroškem vladni dekret, naj se svetniški kipi slečejo in odpravijo iz cerkva razne votivne tablice. Gibanje se je začelo v Železni Kapli, kjer je bila priljubljena božja pot Marija v Trnju z oblečenim kipom Matere božje, ki naj bi se leta 1788 odpravil. Ko je dal župnik cerkvena vrata zabiti, so kmetje s silo vlomili v cerkev

in priredili procesijo okoli nje. V varstvo Marijinega kipa so potem postavili stalne straže. Kmalu so se župljanom iz Kaple pridružili tudi oni iz Šmarjete in Bajtiš. Vse pomirjevanje duhovnikov je bilo zaman. Ko sta na praznik Vnebohoda prišla v Kaplo prošt iz Dobrlevasi in oskrbnik grada Žovnek, da privedeta ljudstvo k pokorščini, so kmetje oskrbnika pretepli, proštu pa izsilili svečano obljubo, da se bo božja služba v Trnju še opravljala in Marijin kip ostal nedotaknjen. Celovski okrožni glavar je hotel zdaj s silo nastopiti in s 150 možmi zasesti Kaplo, toda na Koroškem takrat ni bilo nič vojakov in zahteva okrožnega glavarja na vlado je bila brezuspešna. Dvorna pisarna je celó obsojala nastop dobroljskega prošta in žovneškega oskrbnika, ki je povzročil neprijetne zapletaje. Kapelčani so zmagali. Zdaj so tudi občine v Škocijanu, Črni in Kamnu zahtevale odpravljen Marijine kipe nazaj in jih postavile na prejšnja mesta. Duhovniki so se morali ukloniti, sicer bi se bili izpostavili veliki nevarnosti.

Opisani dogodki dovolj pričajo, kako občutljivo je cesar Jožef s svojimi brezobzirnimi preosnovami zadel ljudsko dušo. Še mnogo večji je bil odpor drugod, v Belgiji in na Ogrskem, kjer so izbruhnili veliki nemiri. Pa ozrmo se še na one Jožefove naprave, ki so ohranile trajno vrednost.

V to vrsto smemo prištevati nekatere preuredbe, ki se tičejo vnanje cerkvene organizacije, predvsem preosnovno škofij in župnij.

Znano je, da se je akvilejska patriarhija in njena naslednica goriška nadškofija raztezala čez štiri dežele: Goriško, velik del Kranjske, Spodnje Koroške in Štajerske južno od Drave. Ljubljanska škofija je imela svoje župnije v treh deželah. Onstran Drave pa so bile škofije: krška, lavantinska in sekovska le majhni otoki sredi prostrane solnograške nadškofije. Opetovano so obžalovali škofje v svojih poročilih na rimsko stolico to neprimerno razdelitev, ki je zelo obteževala enotno dušno pastirstvo, duhovnikom in ljudstvu pa napravljala mnogo neprimlik. Pod Jožefom II. je ljubljanski škof Herberstein sprožil vprašanje o preureditvi škofijskih mej in cesar se je stvari z vnemo oprijel. Pogajanja s posameznimi škofi in rimsko stolico so tekla tja do leta 1788, ko se je vprašanje končno rešilo. Vodilno načelo pri tem delu je bilo to, da bodi deželna meja hkrati tudi meja škofiji in le v zelo nujnih slučajih naj bo izjema. Po novi uredbi je bila Štajerska razdeljena v tri dele: Za okrožje Bruck ob Muri in Judenburg se je osnovala nova škofija v Ljubnem (Leoben), graško in mariborsko okrožje je pripadlo sekovski škofiji, vse druge pokrajine južno od Drave so spadale pod lavantinsko škofijo, ki je obdržala tudi še na Koroškem lavantinsko dolino in jugovzhodni del dežele. Sedež lavantinske škofije je ostal do l. 1859 v Št. Andražu. Vsa druga Koroška je zdaj prišla pod oblast krškega škofa, ki je prestavil svojo rezidenco s Krke v Celovec, kjer mu je vlada odkazala nekdanji vetrinjski dvorec za stanovanje.

Še večje so bile spremembe v južnih deželah, na Kranjskem in v Primorju. Tu naj bi si delila cerkveno oblast novi nadškof

Ljubljanski in škof gradiščanski. Ljubljanska škofija je odstopila svoje koroške župnije krški škofiji, svoje štajerske pa lavantinski, zato se je pa znatno povečala proti jugu in vzhodu, kjer je dobila celo Dolenjsko in Notranjsko od goriške nadškofije in ji je morala tudi tržaška odstopiti župnije sedanjega postojnskega okraja (Slavino, Hrenovice, Košano, Senožeče, Trnovo). Poleg tega je še hotel cesar

Jožef iz posebne naklonjenosti povzdigniti škofa Herbersteina v nadškofa in mu podrediti primorski škofiji senjskomodruško in gradiščansko. V Rimu sicer niso imeli nič ugovarjati proti povišanju Ljubljanec v nadškofijsko stolico, pač pa niso hoteli Herbersteina nagraditi s to častjo. Vendar cesar ni odjenjal. Avstrijski poslanik kardinal Hržan je moral opetovano posredovati. Slednjič je celó vlada pozvala ljubljanskega škofa, naj prekličé tiste nauke svojega pastirskega pisma, ki so rimski stolici v spodtiko. Herberstein je res podal neko izjavo, ki se pa papežu ni zdela zadostna. Še med pogajanj je potem škof umrl (7. oktobra 1787). Zdaj je bila glavna ovira odstranjena. Z apostolskim pismom z dne 7. marca l. 1788 je Pij VI. zatrl goriško nadškofijo in ustanovil ljubljansko metropolijo. Novi nadškof je postal baron M i h a e l

B r i g i d o , iz tržaške patricijske rodbine, ki je imela svoja posestva v Brezovici in Lupoglavi v Istri. Bil je prvi in edini ljubljanski nadškof.

Medtem, ko se je Ljubljanec smehljalo sonce cesarske milosti, pa je Gorica morala občutiti njegovo nevoljo. Z nadškofom Edlingom naj bi izginila hkrati tudi nadškofija. Niso ji odvzeli le njene metropolitne časti, ampak celó sedež nove primorske škofije so prestavili v malo neznatno mestece Gradiško. Tu bi naj zdaj bila škofijska stolica za Gorico, Trst in Istro. Škofiji tržaška in pičenska sta prenehali,

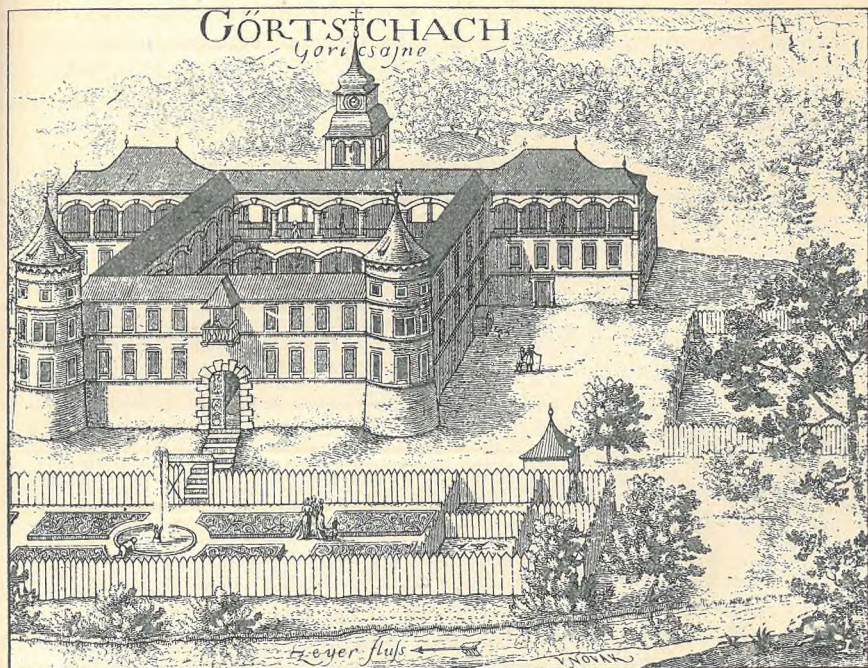
Mihael Brigido, ljubljanski nadškof.

tržaški škof Inzaghi pa naj bi zasedel novo gradiščansko stolico. Toda pokazalo se je, kako so se pre naglili s to naredbo. Inzaghi je prišel v Gradiško, a tu je manjkalo pripravnega stanovanja za škofa, za kanonike in še drugih nujnih stvari. Imel je ondi le eno sejo svojega konzistorija (duhovske vlade), pa se je takoj vrnil v Trst. Po Jožefovi smrti je bil sedež škofije leta 1791 zopet prestavljen v Gorico z naslovom škofija goriško-gradiščanska.

Ako se je nova preureditev škofijskih mej dobro strinjala s cerkvenimi koristmi, pa je posebno še osnovanje novih župnij zelo ustreglo ljudski potrebi. Znano je, da so bile stare župnije zelo obsežne, in da so morali duhovniki iz župnijskega sedeža za več dni hoditi h kaki podružnici, kjer so opravljali božjo službo, krščevali, poročali, delili sveto popotnico in se potem zopet vrnil domov. Ta način pastirovanja je bil zelo težaven in tudi ni ustrezal vsem potrebam vernikov. Ljudje, ki so bili po več ur oddaljeni od župne cerkve, so ob nedeljah in praznikih le težko prihajali k božji službi, niso nikdar dobili pravega verskega pouka in so pogosto umirali brez zakramentov. Zato so že v 17. stoletju osnovali nekaj novih župnij. Tako so v veliki loški župniji ustanovili vikariate v Poljanah, Selcih in Železnikih. Pod Marijo Terezijo so za oddaljene kraje na Koroškem osnovali misijonske postaje, kjer so posamezni redovniki in duhovniki začasno bivali ter opravljali posle dušnega pastirstva. Cesar Jožef se je lotil preosnove župnij z lastno mu odločnostjo in vnmemo. Vodilna načela so bila: Ustanovitev župnije ali lokalne kaplanije je potrebna povsod, kjer župljane ovira voda ali visoko gorovje, zimski sneg in slaba pot, da ne morejo priti do svoje župne cerkve, dalje v primeru, da imajo do cerkve nad eno uro hoda in slednjič, kjerkoli šteje občina nad 700 duš. Poseben ozir zaslužijo kraji, ki že imajo cerkev ali pa so že kdaj imeli duhovnika. Svetne in cerkvene oblasti so šle takoj na delo in stavile primerne predloge. Vendar se je v deželah Notranje Avstrije izvršitev zavlekla do leta 1785 in še dalje. — Trst je imel tedaj dve župniji, za staro mesto pri cerkvi Brezmadežnega spočetja, za novo mesto pri Sv. Antonu. Na predlog duhovske dvorne komisije se je tu le število duhovnih pomočnikov pomnožilo. Za slovensko božjo službo sta se določili cerkvi Matere božje (Sta Madonna del Mare) v starem mestu in Rožnega venca v novem mestu. V tržaški okolici so dobile Barkovlje svojega lokalnega kaplana. — V Gorici je bila dotlej le stolna župnija sv. Hilarija in Tacijana, pod katero je spadalo približno 10.000 ljudi. Novo župnijo so ustanovili pri bivši jezuitski cerkvi sv. Ignacija in jo prepustili piaristom. Goriško predmestje s 1900 prebivalci je dobilo lokalijo (podžupnijo) pri cerkvi sv. Janeza od Boğa. Na deželi so nastale tele nove duhovnije: Sveti Križ, Rodik, Kojsko, Lom, Slap, Jagršče, Sedlo, Soča, Batuje, Divača, Avber, Obloke, Roče, Borjana, Idrija pri Bači, Kožbana, Lokve, Škrbina. — Kranjska je dobila devetnaest novih župnij z enim duhovnim pomočnikom in okoli stodeset lokalij, od katerih pa odpade mali del na sedanjo Istro. — Lavantinska škofija je dobila za prirastek sedem novih župnij in tri in štirideset lokalij na Štajerskem, 5 župnij ter 29 lokalij pa na Koroškem. Število krških du-

h o v n i j se je pomnožilo za 2 župniji in 50 lokalij. Novi kurati so bili od starih župnikov popolnoma neodvisni in so dobivali svojo plačo iz verskega zaklada, iz katerega so se poravnali tudi vsi ustanovni stroški.

Veselje ljudstva nad novimi župnijami je pa precej zagrenil vladni ukaz, naj se zapro nepotrebne podružnice in kapele. Res je nastalo po naših krajih v zadnjih stoletjih mnogo cerkva, ki so se zdele odveč, se težko vzdrževale in bile prepuščene razpadu ali pa so prazne samevale. Toda med njimi je bilo mnogo priljubljenih sve-

Goričane v 17. stoletju.

tišč, od katerih se je ljudstvo le težko ločilo. Večkrat se je zgodilo, da so ljudje s silo vdrli v tako zaprto cerkev in v njej opravljali svoje pobožnosti. Prvotno je hotel cesar odpraviti vse stranske cerkve in kapele, ki niso v zvezi s kako župnijo, cerkvijo ali s kakim samostanom. Dvorni odlok z dne 30. januarja 1785 je pa to zapoved nekoliko omilil, češ da sme po ena cerkev v vsakem kraju ostati.

Pa tudi v tej obliki je vladni odlok napravil precej razburjenja. Ljudstvo se je z vsem srcem oklepalo teh malih cerkva, katerih patroni so imeli svoje spominske dneve, ki so bili zanje pravi prazniki. — Sicer pa sta bila ljudstvo in duhovščina cesarju hvaležna za nove župnije, ki so edine preživele Jožefove cerkvene osnove in še danes blagosno vplivajo.

Zadnja leta svoje vlade je bil Jožef II. prisiljen začeti v o j n o s T u r k i , na katero se je že dalj časa pripravljaj. Povod prepirom je dala trgovina na Savi in Donavi, kateri je turška vlada napravljala raznotere ovire. Jožef II. je hotel dobiti od Turčije desni breg Save in del Bosne. Ko s pogajanjmi ni ničesar opravil, je sklenil zvezo z rusko carico Katarino II., ki je hotela Turke iz Evrope popolnoma izriniti. Leta 1787 se je cesar sam v Herzonu dogovoril s carico, kako izvršiti »grški projekt« (načrt). Na Balkanu naj bi se osnovalo grško cesarstvo, čigar krono je imel dobiti ruski veliki knez Konstantin. Moldava, Valahija in Besarabija se združijo v samostojno državo »Dakijo«. Avstriji pripadejo vse pokrajine med spodnjo Savo in Jadranskim morjem. Donava bi bila odprta trgovini in ob njej bi dobil cesar Jožef vsa mesta do Nikopolja. V ta namen se zavežeta obe državi, da skupno napadeta Turčijo, oziroma se skupno branita, ako bi sama napovedala vojno.

Še isto leto se je vnel krvavi boj. Cesar Jožef je opremil sijajno armado, kakršne še ni bilo videti v habsburških deželah. Na svojo nesrečo pa ji je postavil za vojskovodja na čelo starega maršala Lacyja, ki je mogočno avstrijsko armado razvrstil v 150 milj dolgo bojno vrsto, segajočo od reke Dnjester v Bukovini pa do Jadranskega morja. Nesrečni mož se je držal zastarelih načel vojne šole, a ni pomislil, da s tako razvrstitvijo vzame svoji armadi možnost zadati sovražniku odločilne udarce. Vojna se je razdelila v celo vrsto malopomembnih bojev, ki so stali Avstrijce mnogo napora in krvi, a niso nikjer privedli do odločitve.

Čete iz naših dežel so bile pri glavnem armadnem zboru pod Lacyjem v Slavoniji; na desnem krilu, ob Uni in Savi, so stali Hrvati, katere je vodil knez Ivan Lichtenstein. Dva bataljona kranjskega polka grof Thurn sta se udeležila osvojitve trdnjave Šabac (24. aprila l. 1788) in z drugimi četami vred naskočila Zvornik, tretji bataljon je kril Primorje pri Trstu. — Cesar je razposlal svoje ljudi po Bosni, Srbiji in Hercegovini, da dvignejo ljudstvo na boj za svobodo in krščansko vero. Bilo je mnogo navdušenja in vsi so pričakovali sijajnih uspehov. Toda pod Lacyjevim vodstvom ni šlo naprej. Cesar-ska armada je ležala skoraj vse poletje v taborih, kjer je vročina, slaba voda in hrana povzročila mnoge bolezni. Le v Besarabiji so Avstrijci osvojili Hotin, in Hrvati, katerim je dal cesar za poveljnika njihovega ljubljenca, generala Lavdona, so v Bosni zavzeli Dubice in Novi. Bolan in potrtradi neuspehov se je cesar vrnil konec leta na Dunaj.

Srečnejše je bilo naslednje leto 1789, ko je zmagonosni maršal Gideon Lavdon prevzel vrhovno poveljstvo vse avstrijske vojske. Pričel je boje z osvojitvijo turške trdnjave Bribir, katero so zavzeli Hrvati. Meseca avgusta je potem udaril Lavdon na glavno turško trdnjavo Belgrad. Z manjšimi bitkami si je odprl pot do mesta po suhem, na Savi in Donavi je razbil brodovje Osman paše in oklenil Belgrad z vseh strani. Že v začetku oktobra je bilo mesto v njegovih rokah. Padeč Belgrada je imel sijajne posledice. Kmalu potem

se je moralo podati tudi Smederevo, in vsa Srbija do Timoka je bila v avstrijski oblasti. Naskoka na Belgrad sta se udeležila tudi kranjski regiment grof Thurn in koroški regiment d' Alton. Največ lavorik pa si je pridobil ob tej priliki kranjski plemič, grof Kajetan Lichtenberg, ki je vodil posamezne cesarske čete na naskok s toliko drznostjo, da je bil odlikovan z redom Marije Terezije.

Teško je popisati, koliko radost je vzbudila osvojitve Belgrada po slovenskih deželah. Poročilo o zmagi je došlo v Ljubljano 18. oktobra, kjer jo je dal poštni nadpravitelj pl. Fischer takoj svečano razglasiti. Meščani so razsvetlili mesto in v slovesnem sprevodu nesli

Avstrijci osvoje trdnjavo Bribir v Bosni.

Lavdonovo sliko iz mestne hiše v redutno dvorano; stanovi so mu podelili »v spomin večne hvaležnosti« kranjsko stanovstvo. Enako so slavili imenitnega junaka po vseh večjih krajih. Najtrajnejši spomenik pa mu je postavila slovenska narodna pesem, ki se je popevala po vseh slovenskih krajih in slavila Lavdonovo junaštvo:

»Oj stojaj, stojaj Beli grad!
Za gradom teče rdeča kri,
za gradom teče rdeča kri,
da bi gnala mlinske kamne tri.

Tam Lavdon vojvoda stoji,
krvavi meč v rokah drži.
On hoče imeti Beli grad
in turško vojsko pokončat...«

Vzlic sijajni belgrajski zmagi vendar sreča cesarski vojski ni bila vedno mila. V vojni je obolelo za raznimi nalezljivimi boleznimi 172.000, a od njih je umrlo 33.000 mož; v bojih je poginilo 12.000 vojakov. Velike vrzeli je bilo treba izpolniti z novimi rekruti in za vojsko preskrbeti živila. Novačenja pa so zlasti na Ogrskem in Hrvatskem vzbudila hudo nevoljo, ker so se vršila brez ozira na

zakonite ustavne pravice in cesar nikakor ni hotel sklicati državnega zbora. Poleg tega je še grozila vojna s Prusijo, ki je v začetku l. 1790 sklenila zvezo s Turki, iz Belgije pa so dohajale vesti, da se širi krvav upor, ki pomenja za habsburško hišo izgubo te dežele. Vsi ti dogodki so cesarja Jožefa hudo potrli. Prepozno je spoznal, da je s svojimi nepremišljenimi reformami brez potrebe žalil ljudsko dušo in si odtujil podložne narode. Konec januarja l. 1790 je podpisal odlok, s katerim je vrnil Ogrom njihove ustavne pravice in ukazal krono sv. Štefana z Dunaja prepeljati nazaj v Budo. Ko je čul, da so tudi Čehi razburjeni zaradi njegovih svojevoljnih političnih preosnov, je bridko vzdihnil: »Hočem jim dati vse, kar zahtevajo, samo da me puste mirno leči v grob!« Odpada Belgije pa ni mogel več preprečiti. Jožef II. je umrl 20. februarja l. 1790 v 49. letu življenja. Dobro izraža vsebino njegovega življenja grobni napis, ki si ga je sam sestavil: »Tukaj počiva vladar, čigar nameni so bili čisti, ki je bil pa tako nesrečen, da je sam videl propadati svoje osnove.« — S cesarjem vred so bili pokopali večino njegovih reformnih odlokov, toda jožefinizem kot vladni sistem, ki je Cerkev udinjal državi, se je vzdržal tudi pod njegovimi nasledniki tja do revolucije l. 1848, ki je končno strla okove absolutizma.

Jožefu II. je sledil njegov brat L e o p o l d II. (1790—1792), ki je prej 25 let vladal veliko vojvodstvo Toskana. Izkazal se je modrega državnika, ki je s prijenljivostjo skušal poravnati notranja nasprotstva v avstrijskih deželah in se previdno izogibal zunanjim zapletajem. — S Turki je sklenil mir v S i s t o v i (1791), kjer jim je vrnil vse osvojene kraje in obdržal le Staro Ršavo z nekaterimi malimi pokrajinami ob Uni.

Stanovi Notranje Avstrije so porabili nastop novega vladarja, da bi si zopet pridobili nekdanjo politično moč. Na Štajerskem je bil glavni zagovornik starih stanovskih pravic grof Ferdinand Attems, ki je pa hotel vso oblast priboriti le plemstvu in duhovščini. Zato so štajerska mesta predložila cesarju posebno spomenico, v kateri so prosila, naj se pomnoži število meščanskih zastopnikov v deželnem zboru, ki so doslej imeli le enega poslanca (mestnega maršala). Cesar je njihovim zahtevam ustregel in odredil, naj petero štajerskih okrožij pošlje v deželni zbor vsako po dva meščanska zastopnika, od katerih naj bi bil eden tudi član deželnega odbora. Cesar je bil sprva celó pripravljen kmetom dovoliti zastopstvo v deželnem zboru in je ukazal stanovom, naj o tem razpravljajo. Toda večina deželnega zbora je bila takim nameram nasprotna, češ da je pospeševanje meščanstva in kmečkega stanu le posledica načel francoskih revolucionarjev, ki utegnejo Avstriji narediti veliko škode. Teža mnenja je bila kmalu tudi cesarska osrednja vlada, in daljnji poizkusi pridobiti meščanom in kmetom v stanovskih zborih primerno zastopstvo, so kmalu prenehali.

Tudi kranjski stanovi so naslovili 27. julija 1790 na cesarja Leopolda obširno spomenico, v kateri so zahtevali obnovev starih stanovskih privilegijev in svoboščin ter odpravo zakonov, ki so se bili pod Marijo Terezijo in Jožefom II. izdali njim v škodo. Značilno je, da

se pri tem stanovi po nauku francoskega filozofa Rousseau (Rusoja) sklicujejo na pogodbo, ki so jo »v imenu naroda« sklenili z deželnim knezom, da varuje njihove in ljudske pravice in katera se obnavlja z novim vladarjem ob vsaki svečani poklonitvi. Imenoma se stanovi pritožujejo, da se omejuje njihovo sodstvo, jim prikrajšujejo davščine podložnikov, ki vendar temelje na prosti pogodbi, in da so državni davki krivično razdeljeni. Deželno glavarstvo in vpliv stanov na deželno upravo naj se obnovi, vse vplivnejše službe podele le domačinom, sodni red naj se spremeni, število odvetnikov zniža od 25 na 12 ali 8, državljanski zakonik odpravi. Trivialne šole na deželi, ki se vzdržujejo le radi zakonite obveznosti, naj prenehajo, ker potrebam prebivalstva zadostujejo šole po mestih in trgih. Še mnogo drugih želj in nasvetov vsebuje stanovska spomenica, ki je hotela deželno upravo in vse javne potrebe spraviti v položaj, kakršen je bil v Avstriji pred Marijo Terezijo.

Cesar ni ustregel vsem izraženim željam. Obnovil je sicer stanovsko zastopstvo, kakršno je bilo pod Marijo Terezijo, pa je imelo le posvetovalno pravico v davčnih in gospodarskih stvareh. Tudi deželno samoupravo je upošteval toliko, da je odpravil gubernijo za Notranjo Avstrijo v Gradcu, v Ljubljani in Celovcu obnovil deželni glavarstvu in ustanovil novo za Goriško. Spričo te upravne naredbe je bilo brez pomena, ako je Leopold I. 1791 povzdignil Kočevje v vojvodino in imenoval ondi gospodujočega kneza Karola Turjaškega za kočevskega vojvoda. Cesar je s tem naslovom le odškodoval kneze Turjaške, ki so morali po sedemletni vojski odstopiti pruskemu kralju svoji šleski vojvodini Münsterberg in Frankenstein.— Tudi od Jožefa II. uvedena davčna urbarska preosnova se je odpravila in obnovil stari davčni sistem. Zmaga grajske gospode v tem važnem vprašanju je pa vzbudila veliko razdraženost med kmeti, ki so po mnogih krajih s silo zahtevali odpravo vseh graščinskih in cesarskih davkov. Vlada je morala proti njim odločno nastopiti, a je tudi na drugi strani priporočala gospodi, naj lepo ravna s svojimi podložniki.

Mnogo ostrin je odstranil Leopold iz Jožefovih cerkvenih odlokov. Generalna semenišča je odpravil in vzgojo duhovščine zopet škofom prepustil; božjo službo je oprostil malenkostnih predpisov; cerkvene slovesnosti velikega tedna, procesije in druge pobožnosti so se smele opravljati po stari navadi, ako je škof v ta namen dobil dovoljenje deželne vlade. Samostani se niso več odpravljali. Vladnih odlokov ni bilo treba oznanjevati s prižnice, ampak so se lahko razglašali pred cerkvijo. Vendar je še ostalo strogo državno nadzorstvo nad cerkvenim premoženjem in še mnogo drugih predpisov, ki so dušili svobodni razvoj cerkvenega življenja.

Slošno se kaže v vseh Leopoldovih odredbah duh zmernosti, spravljivosti in prizanesljivosti, ki je skušal ublažiti, kar je s strogoštyo zagrešil njegov prednik na cesarskem prestolu. Osnovna načela Jožefovega vladnega sistema vendar niso bila odpravljena, ampak so se le mileje izvajala. Jožefinizem je oba vladarja preživel.

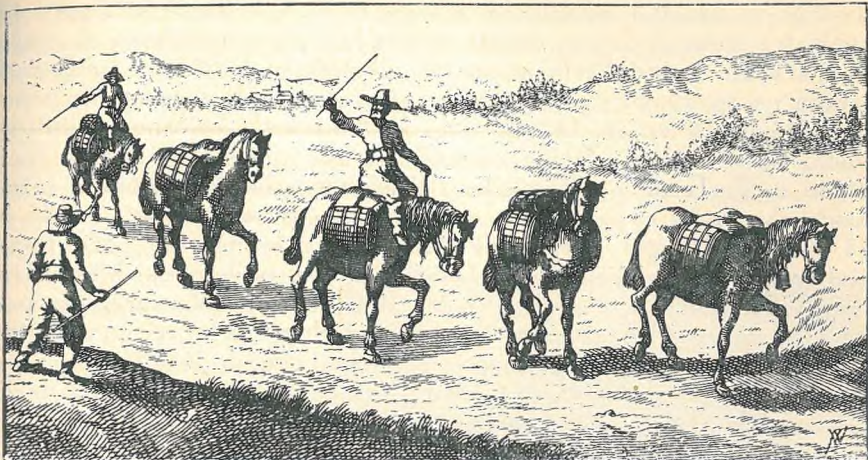
V dveh letih svoje vlade je Leopold večkrat potoval po svojih južnih deželah. Trikrat je bil v Ljubljani, kjer so ga vselej sijajno

sprejeli. Vladni list »Laibacher Zeitung«, ki je pod tem imenom izhajal iz leta 1784, z veliko natančnostjo opisuje slavnosti, ki so se vršile ob navzočnosti visokega gosta. Ob prvem obisku Ljubljane (24. avgusta 1790) je imel cesar tu sestanek z neapeljsko kraljevo rodbino in se je praznovala zaroka dveh najstarejših njegovih sinov z neapeljskima kraljicinama. Tudi drugemu obisku našega glavnega mesta (17. marca 1791) je dal povod sestanek z neapeljskim kraljem, tretjič pa je Leopold obiskal Ljubljano nekaj mesecev pozneje (14. julija), ko se je vračal iz Italije.

Priljubljenega vladarja je nenadoma ugrabila nagla smrt (1. marca 1792). Posrečilo se mu je pomiriti avstrijske narode in rešiti monarhijo iz težavnega zunanjega položaja. Toda na zapadnem obnebju se je vedno bolj grozeče svital krvavi žar francoske revolucije, ki je grozila vse evropske prestole zdrobiti v prah in je združila vladarje na skupen odpor.

Cesar Leopold II.

Tovorniki. (Po Valvasorju.)

9. Kulturne razmere. Plemstvo in meščanstvo. Trgovina in obrt.

Ob velikem preobratu v življenju evropskih narodov, ki se pričena s francosko revolucijo, hočemo prekiniti vrsto političnih dogodkov in se ozreti nazaj na kulturne razmere, kakršne so se razvile v novem veku in jih še nismo mogli doslej dovolj osvetliti.

Vsa politična oblast pri deželni in državni upravi je bila še vedno v rokah plemstva. V 16. stoletju je plemstvo nastopalo poleg vladarja kot samostojna korporacija (skupščina), ki si je prisvajala pri vladi odločilno besedo in celó vladarju narekovala svojo voljo. Tej stanovski oblasti pa so habsburški nadvojvodi s protireformacijo napravili konec. Odslej je bilo plemstvo strogo podrejeno vladarjevi oblasti in je le izvrševalo njegove zapovedi. Neki vnanji izraz novega razmerja je bila navada, da vladar pri poklonitvi deželnih stanov ni več s prisego potrdil njihovih svoboščin in pravic, ampak jih le »milostno« potrdil s svojo cesarsko besedo.

Na obratu 16. in 17. veka se pojavi v sestavi našega plemstva tudi neka vnanja sprememba. Mnogo starih plemiških rodbin, ki so živele v deželi od zgodnjega srednjega veka, je takrat izumrlo, druge so se za reformacije izselile v inozemstvo. Treba je bilo nove rodbine dvigniti v plemiški stan, tembolj ker so bojeviti časi tridesetletne vojne zahtevali za armado pogumnih voditeljev, kar je veljalo že od nekdaj za posebno pravico plemičev. Radi dolgoletne vojne je v

avstrijskih deželah zmanjkalo denarja in je bilo treba pritegniti tuj kapital; rudokopi, fužine, mnoga obrtna in trgovska podjetja so prešla v tuje roke. S podelitvijo plemstva odličnim domačim in tujim rodbinam pa so vladarji pritegnili nove moči v službo države in izpopolnili nastale vrzeli. Odgovarjalo je tedanjemu splošnemu kulturnemu vplivu sosedne Italije, ako so bile nove plemiške rodbine večinoma iz Furlanije ali Benečije. Priseljevanje laških rodbin v južne avstrijske kraje, ki se pojavlja že v poznem srednjem veku, je v 16. in 17. stoletju doseglo svoj višek in je vplivalo na vse naše javno življenje. Na Goriškem je že l. 1569 trinajst tujih plemiških družin dobilo domovinsko pravico (inkolat, indigenat) in bilo sprejetih med deželne stanovce, kar se pozneje v presledkih po 25 let redno ponavlja z drugimi priseljenci. Enako se je godilo po drugih deželah. — Novo plemstvo, ki so ga ustvarili avstrijski vladarji, je izšlo torej iz uradništva, vojaštva, iz krogov veletržcev, veleindustrijcev in bankirjev. Značilen zgled te vrste je znana plemiška rodbina *Valvasor*, doma iz pokrajine Bergamo v Gornji Italiji. Od tam je prišel Ivan Krstnik Valvasor sredi 16. stoletja kot trgovec z majolikami v Ljubljano, se kmalu začel pečati z večjimi denarnimi podjetji, dobil v zakup gospostvo Laško in si pridobil še celo vrsto drugih gradov: Kostanjevica, Šrajbarski Turn, Medijo, Konjice itd. Leta 1571 že nahajamo njegovo ime med kranjskimi deželnimi stanovci. Na podoben način so se udomačili pri nas *Mosconi* (*Moscon*), ki so imeli v posesti Sevnico, Rajhenburg, Pišce, Laško, Ribnico; *Coronini* so si polagoma pridobili na Goriškem Kojsko, Sabotin, Prebačino, Gradiškuto, Tolmin. Plemiška rodbina *Porcia*, ki je imela svoj rodni grad enakega imena blizu Pordenone na Beneškem, si je na Kranjskem kupila grad Senožeče in vstopila v vrsto kranjskih deželnih stanov. Na višek slave je rodbina dospela pod cesarjem Leopoldom I., čigar velmožni predsednik tajnega sveta je bil grof Ferdinand Porcia. Leopold je svojemu ljubljencu podelil grofijo ortenburško z mestom Špital ob Dravi in dostojanstvo državnega kneza. V 17. stoletju se je število laških priseljencev neprimerno pomnožilo. Iz dolge vrste imen, ki jih navajajo zapisniki, naj zadostujejo le nekateri. Na Goriškem: Panizoll, Terzi, Baselli, Codelli, Rosetti, Rabatta; na Koroškem: grofi Widmann-Rezzonico, Orsini-Rosenberg, Grotta, Beverelli, Nogarolli, Benaglio, Canali, Cavalchino, Colalto, Miglio, Morelli, Thurn-Valsassina; na Kranjskem: Benaglia, Busset, Coppini, Lazarini, Rudolphi, Berdarini, Basio, Carminelli, Rigoni, Tazzoli, Locatelli, Bucceleni in drugi.

Kakor sta se spremenila v teku stoletij naloga plemstva in njegov značaj, tako opažamo tudi veliko spremembo pri plemiških bivališčih. Nekdaj so domovali vitezi najraje na strmih vrhovih, nedostopnih pečinah, kjer so lahko kljubovali sovražnikom po cele mesece in leta. Odkar so bili iznajdeni topovi, pa najtrdnješe ozidje ni moglo vzdržati sovražnih napadov. Tudi so s časom pojenjali spori in boji vitezov med seboj, v deželo se je vrnil mir in le vnanjega sovražnika je bilo treba odvrniti od njenih mej. Pa tudi ti boji so se izza 16. stoletja večinoma izvojevali v tujih deželah. Zato je plemstvo zapustilo gra-

dove na strmih vrhovih, se preselilo v ravnino na svoja zemljišča in si postavilo domove, ki so predvsem služili gospodarskim potrebam. Na mesto gradov so stopile graščine.

Tudi pri graščinah obrambnega namena niso popolnoma prezrli. Bile so močna, zidana, četverkotna poslopja, s prostornim dvoriščem v sredi. Pročelje je imelo glavni vhod s hrastovimi in z železno pločevino obitimi vrati. Na štirih vogalih poslopja so zgradili naprej stoječe okrogle ali četverkotne stolpe in okna zavarovali z železnim omrežjem. Proti dvorišču so imela

ta poslopja navadno odprte obokane hodnike s stebrišči in kamenitimi ograjami. Pri mnogih stavbah je prišla tudi umetnost do veljave. Sobe so bile visoke, okrašene s slikami ali štukaturami, pohištvo je bilo dragoceno in izbrano po italijanskem ali francoskem okusu. Umetni vrtovi okoli gradu so še povečali vtis stavbe. — Ako prelistamo Valvasorjevo knjigo gradov, kjer nam z besedo in slikami predstavlja tedanje plemiške domove, lahko pazimo, da je večina novejših stavb zidana v italijanskem ali renesančnem slogu; med njimi: Fužine pri Ljubljani, Rakovnik, Brdo pri

Volk Engelbert Turjaški,
kranjski deželni glavar († 1673).

Podpeči, Goričane, Klevevž, Krumperk, Šrajbarski Turn (Thurn am Hart), Trebnje, Wagensperg itd. Za najlepši grad na Kranjskem je veljala tedaj *Soteska* pri Novem mestu, katero naš zgodopisec obširno popisuje. Grajsko poslopje je imelo obliko dolgega četverokota s stolpi na vogalih. Prostorno dvorišče so oklepala visoka, odprta stebrišča. Bilo je razdeljeno v dva dela, katerih je eden služil za cvetličnjak. V pritličju je velika dvorana (sala terrena) v poletnem času nudila hladilo in oddih. Krasile so jo štukature in portreti Gallenbergov. Tlak je bil sestavljen iz belega in črnega marmorja. Iz enakega likanega kamna je bil tudi kamin sredi dvorane. Na eni strani je izklesan delfin, na drugi strani krilat konj bruhal vodo iz sebe. Tudi v krasnem konjskem hlevu so bile kamenite jasli. Vrtovi okoli gradu pa so bili polni žlahtnega sadja in dražestnih tujih rastlin. — Kako je začel pri plemiških stavbah prevladovati italijanski okus, nam pri-

čajo tudi: Grad pri Sv. Duhu (Ehrenau), Goričane, Rakovnik, Fužine pri Ljubljani. Znamenit je bil grad *Lesičje* (Gayrau) zaradi svojih mnogovrstnih dragocenih cvetic. Lastnik Lenart Merherič je zbral na svojem vrtu vse, kar so imele Italija, Francija, Angleška, Holandija, Nizozemska in Nemčija lepih, izbranih in znamenitih cvetic. Celó iz daljne Indije so prihajale dragocene rastline v Lesičje. Enako je grajski sadovnjak s svojimi redkimi in zlahtnimi sadnimi drevesi vzbujal začudenje mnogoštevilnih obiskovalcev. Mogočni minister cesarja Leopolda I., Ivan Vajkard Auersperg, je tu preživel zadnja leta svojega življenja in sredi čarobne okolice skušal preboleti svoj padec.

O ž i v l j e n j u p l e m s t v a svoje dobe nam naš domači zgodopisec poroča tole: »Plemstvo živi od dohodkov svojih zemljišč ali pa, če nima posestev, od meča, katerega suče v službi vladarjevi. Vendar imajo plemiči navado učiti se v svoji mladosti lepih umetnosti in se vaditi v viteških igrah. Potem potujejo v tuje dežele, zlasti v Italijo in na Francosko, da se morejo pozneje povzpeti do vojaških časti, odličnih služb, in si pridobiti ugled s peresom ali mečem... Ko so svojo mladost tako preživelí, si skušajo na velikih dvorih, pri deželni vladi ali v vojski pridobiti vplivno mesto. K temu jih spodbuja tudi sosedstvo sovražnika Turka, s katerim se morajo mnogokrat meriti. — Drugi plemiči, katerim bolj ugaja zasebno življenje, uživajo radosti viteškega lova in dobrih dohodkov, ki jih dajejo njih posestva, ako pa so pobožnega in miroljubnega srca, vstopijo v kak odličen red, zlasti bernardinski (cistercijanski) ali benediktinski.«

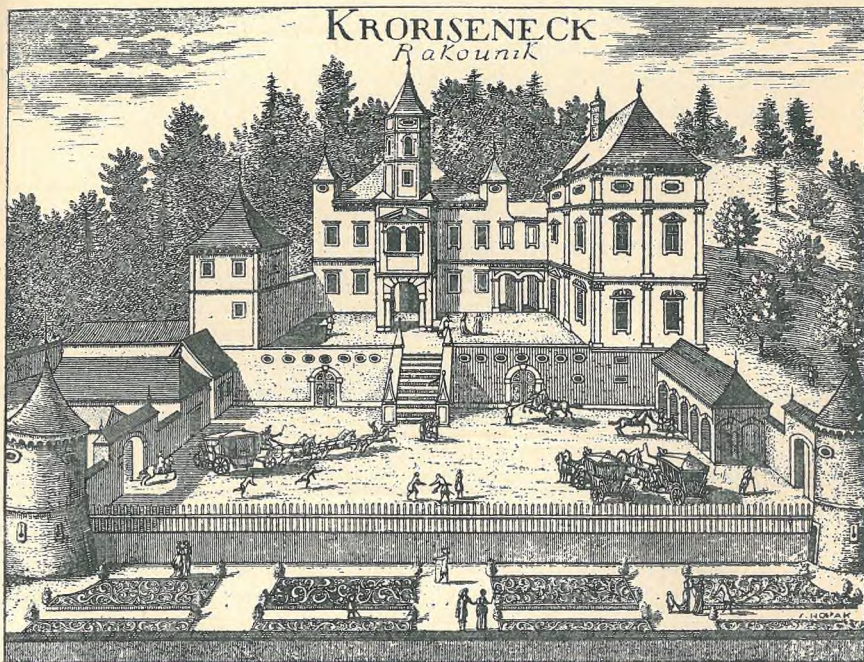
Ta splošni opis plemiškega življenja nam nudi premalo posameznosti, da bi mogli dobiti o njem pravo sliko, tem manj, ker o napakah svojih stanovskih tovarišev Valvasor skoraj ničesar ne pove. Kar pri njih odločno graja, je le strast za dvoboje. »Najmanjši povod jim je dovolj, da drug drugemu zlomi vrat in ga pošlje gorkega po pošti k vragu.« Po sto milj daleč se zasledujejo, namesto da bi žalitev maščevali pred sodiščem ali se zlepa poravnali. Kdor ne sprejme dvoboja, tega zmerjajo s »kajonom«, svojo čast brani z mečem in pištolo pa velja za junaško in častno. Stroge prepovedi cesarja Leopolda iz leta 1687 so sicer dvoboje nekoliko omejile, pa jih niso mogle popolnoma odpraviti. Iz drugih virov tudi vemo, da je bilo med plemstvom mnogo razuzdanosti, pijančevanja in nasilnosti. Pustolovščine goriškega grofa Turna, ki smo jih omenili, so nam priča dovolj. Izjemno stališče glede sodstva je tako samovoljnost in prešernost še pospeševalo. — Četudi je plemstvo pripadalo k izobraženstvu svoje dobe, vendar je med njimi najti mnogo praznoverja. Mnogočislana je bila alkimija ali umetnost s »kamenom modrijanov« spreminjati razne kovine v zlato, o kateri je stermolski graščak Ivan Friderik pl. Rain napisal celo knjigo. Tudi vera v čarovnice in razna čarovniška sredstva je bila med njimi globoko ukoreninjena.

V koliko je bila plemiška družba 17. in 18. stoletja še slovenska?

Valvasorjevi zapisniki navajajo med plemiči mnogo slovenskih imen. Med grofi so hrvaški Krupi in Zrinjski, med baroni pl. Gregorijanci, Kizli, Lenkoviči, Pečaviči, Vitovci, ki so bili za Valvasorja že izumrlí. Med rodbinami, ki so takrat še živele, pa so bili: pl. Jan-

koviči, Juriči, Kajzelji, Čečekarji. Med vitezi, ki so živeli v deželi, se naštevajo: Fabijaniči, Grimšiči, Gusiči, Kačiči, Kušlani, Kovačiči, Lukančiči, Semeniči, Sonci, Zupančiči. Plemiči domače krvi so bili: Bernardiči, Kordiči, Dolničarji, Dragovaniči, Florjančiči, Gladiči, Mahorčiči, Mihačeviči, Markoviči, Muretiči, Pipani, Šege, Smrekarji, Trojarji, Vitniči, Vihteliči, Bizjaki, Burjaki itd.

A za tedanjo družbo ni bilo odločilno pokolenje, pač pa stanovske navade in izročila. V nasprotju s poznim srednjim vekom in

Rakovnik pri Ljubljani.

16. stoletjem, ko je med plemstvom tja čez furlansko mejo neomejeno gospodoval nemški vpliv, se je v naslednjih stoletjih pričela med njim širiti romanska (italijanska in francoska) kultura. Bila je to posledica izobrazbe, ki so jo dobivali naši plemiči na italijanskih vseučiliščih, in italijanskega priseljevanja v deželo, ki je obsegalo vse sloje. Valvasor pravi: »Plemstvo govori splošno nemški, tudi kranjski (slovenski) in italijanski.« Še bolj poudarja rabo italijanščine med izobraženci ljubljanski škof, ko piše leta 1631: »Preprosto ljudstvo govori kranjsko narečje, ki je sorodno slovanskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje pa večinoma italijanski.« — Vendar je bil tudi med deželnimi stanovci izven Kranjske še znaten del plemičev, ki so govorili le slovenski. To nam pričajo še ohranjeni obrazci fevdnih priseg, ki so jih morali cesarski vazali govoriti pred deželnimi

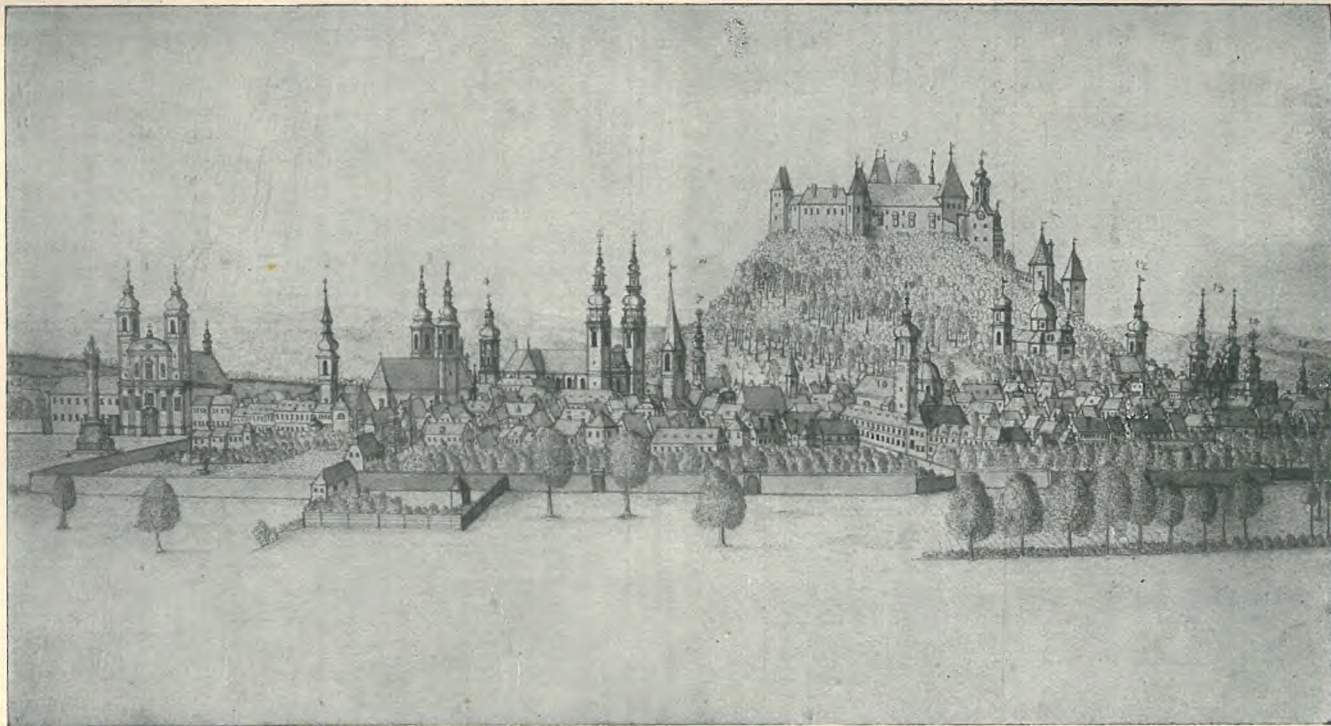
knezom ali njegovim namestnikom. Ko so se l. 1564 goriški stanovi poklonili nadvojvodu Karolu, so prisegli v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku. Na Koroškem so še l. 1637, ko je Ferdinand III. nastopil vlado, l. 1658, ko mu je sledil Leopold, in za Karola VI. slovenski plemiči v slovenskem jeziku prisegli svojemu vojvodu. Enako nam dokazuje rabo slovenskega jezika pri umeščanju plemiških vazalov tudi slovenska fevdna prisega krškemu škofu iz leta 1653. Isto pričajo slovenski obrazci v prisežnih knjigah nekdanje notranjeavstrijske vlade v Gradcu (Juramentenbücher). Da je bila na Kranjskem pri podobnih prilikah slovenščina še pogostejša v rabi, je pač samo ob sebi umevno. Vse to pa nam priča, da tudi v 17. in 18. stoletju slovensko ljudstvo ni sestajalo le iz podložnih kmetov, ampak tudi iz cesarskih fevdnih vazalov, zastopnikov gospodujočega družabnega sloja, odličnega plemstva.

* * *

Pogled na mesta in t r g e in njih prebivalstvo v dobi 17. in 18. stoletja nam kaže velike spremembe, ako jih primerjamo s položajem ob koncu srednjega ali ob začetku novega veka. Načelo, da so mesta glavna bramba dežele in njenega prebivalstva, ni več izključno veljalo, odkar so iznašli topove in se na drugi strani ni bilo več bati turških vpadov. Zato je pomen tistih mest, ki so nastala le iz obrambnih ozirov, pa niso imela pomena za narodno gospodarstvo, naravno moral vedno bolj giniti. V to vrsto spadajo: Lož, Višnja gora, Kostanjevica in še nekatera druga mesta, ki so za cesarja Friderika IV. dobila mestne pravice, da so se laže zavarovala z varnim ozidjem in nudila bližnjemu kmetskemu prebivalstvu zavetje ob času nevarnosti. Tudi trgovina, ki je bila meščanom vir vsega blagostanja, si je marsikje izbrala nova pota in pustila v osamelih mestih le zapuščene domove in siromašne prebivalce. Le kraji ob morju ali ob važnih prometnih progah so se vzdržali in kažejo krepak razvoj.

Med nje spadata zlasti T r s t in R e k a.

V Valvasorjevi dobi je bil T r s t malo mesto z nekaj tisoč prebivalci, čigar trgovina se je po stari navadi vršila še na sejmih in ki je imela nekaj pomena le za južne avstrijske dežele. Tu sem je hodilo naše ljudstvo tržiti s svojim platnom, suknom, železnino in žitom, katero je zamenjavalo za olje, vino, sol in južne sadeže. Največji semenj je bil o sv. Lovrencu, ki so ga navadno otvarjali s slovesnim streljanjem in raznimi veselicami. Trajal je preko teden dni in bil obiskan od trgovcev in kmetov iz Primorja, Kranjske in drugih sosednih dežel. Trgovsko življenje v starem mestu nam Valvasor tako opisuje: »Ker ima Trst dobro pristanišče, prihajajo semkaj skoraj sleherni dan iz Benetk in drugih krajev vsakovrstne ladje, ki nalože in odpeljejo razno trgovsko blago ali pa ga semkaj pripeljejo in razlože. Od tega blaga gre potem mnogo v Ljubljano in od tam naprej. Okoli mesta raste v veliki množini najboljše belo in rdeče vino, ki ga izvažajo v oddaljene dežele. Tudi pridelujejo pri tem mestu silno veliko soli.« Z besedo in sliko nam potem predstavlja Valvasor

»Školčijati«, Klarisinje. Avguštinska Stolnica, špitalska cerkev. Uršulinke. Cerkev sv. Rozalije. Jezuitska cerkev.
Ljubljana sredi 18. stoletja.
(Po risbi v ljubljanskem mestnem arhivu.)

tržaški način pridelovanja soli, ki so jo s tovari izvažali na Kranjsko, Štajersko, Ogrsko in druge severne dežele. — Novo življenje je prinesla mestu vlada cesarja Karola VI. Pod njim je Trst postal splošno avstrijsko pristanišče. Karol je skušal dvigniti pomorsko trgovino po Jadranskem morju in iskal tudi trgovinske zveze z bližnjimi balkanskimi in azijskimi pokrajinami. V ta namen je vkljub nasprotovanju Benečanov ustanovil na Dunaju »orijentalno kompanijo« za pospeševanje trgovine proti vzhodu. L. 1718 je ukazal popraviti in deloma preurediti staro trgovsko cesto med Dunajem in Trstom, ki je dobila z malimi izjemami svojo sedanjo smer. Naslednje leto je izšel odlok, ki je proglasil **T r s t i n R e k o z a s v o b o d n i l u k i**, kjer so imeli domači in tuji trgovci pravico neovirano tržiti in izmenjavati svoje blago. Zdaj se je tržaška trgovina hitro dvignila. Stare soline so zasuli in na njih mestu napravili novo ladjetesalnico (»škver«). Tudi tri vojne ladje je cesar kupil na Napolitanskem in jih pomnožil z onimi, ki so bile izdelane v domači ladjedelnici. — Marija Terezija je nadaljevala in izpopolnjevala, kar je bil njen oče začel. Tuji trgovci so se smeli v Trstu naseljevati, kolikor jim je bilo drago; tudi Grki in Židje so smeli svobodno vršiti svojo božjo službo. Tako se je ljudstvo hitro množilo in mesto znatno razširilo. Poleg »starega mesta« je nastalo »novo mesto«, čigar prebivalci so bili večinoma tujci, ki so se priselili od vseh strani sveta, zlasti trgovci, pa tudi obrtniki, delavci in težaki. Na tisoče bogato obloženih ladij vseh narodov je prijadralo vsako leto v Trst, ki je hitro naraščal, tako da je štel ob nastopu Jožefa II. že 17.000 prebivalcev.

Tudi **G o r i c a** kaže v 17. in 18. stoletju vedno naraščajoče prebivalstvo. Druga vojna z Benečijo je sicer mestu precej škodila, toda rane so se hitro zacelile. V deželo in mesto se je priselilo mnogo furlanskih plemiških rodbin, trgovcev in obrtnikov. Zaradi živahne trgovine s Koroško se je Gorica razširjala zlasti proti severu. Leta 1696 so odkazali Judom poseben prostor za naselbino in jim dali pravico, da so ustanovili neko posojilnico, ki je pa terjala zelo visoke obresti (po 15 do 20 odstotkov). To oderuštvo je bilo vzrok, da je prvi goriški nadškof grof Attems na lastne stroške za siromašne ljudi osnoval zastavljalnico (mons pietatis), ki še danes posluje. V 18. stoletju je Gorico zelo dvignila sviloreja in izdelovanje svilnatih tkanin. L. 1726 so bile v mestu štiri tovarne za svilo, kjer je bilo zaposlenih več sto delavcev. Nove stavbe cerkva, samostanov, plemičev in trgovcev so dale Gorici vedno lepše mestno lice ter so število prebivalstva skoraj za polovico pomnožile.

Na Koroškem se je vzdržal **C e l o v e c**, ki se je bil v 16. stoletju pod vlado stanov povzdignil v lepo in bogato mesto, tudi naslednji dve stoletji kot politično in duševno središče dežele. Iz stanovske oblasti pa je prešel v vladarjevo last in postal deželno-knežje mesto. Izmed drugih mest je cvetel le še **B e l j a k** kot trgovski posredovalec med Benečijo in avstrijskimi deželami. Toda v 18. stoletju se je tudi tu zgodila važna sprememba. Politični in trgovski vpliv beneške republike je vedno bolj propadal, rasel pa je Trst s svojim pristaniščem. Trgovina s koroškimi deželnimi izdelki se je zdaj obrnila

proti avstrijskemu jugu. Mnogo je k temu pripomogla popravljena in razširjena cesta čez Ljubelj, ki so jo slovesno otvorili leta 1728 ob prihodu Karola VI. na Koroško in Kranjsko. Predor na vrhuncu gore, ki se je že sam podiral in grozil z veliko nesrečo, so razkopali in napravili v skalnato steno globoko zarezo, ki se vidi še dandanes. Dvorna kamora je dala za to popravo les in 4220 goldinarjev. Pomen ljubeljske ceste za trgovino označuje napis na slavnostni piramidi, ki so jo takrat postavili kranjski deželni stanovni in ki proslavlja cesarja Karola, »da je utemeljil trgovino z inozemstvom, dal prodreti pobočje gora, skale in pečine, z velikimi stroški odprl široko cesto k avstrijskemu Primorju in vzbudil v ljudstvu upanje na srečnejšo bodočnost«. Trgovina s Trstom je zdaj prešla v roke kranjskih trgovcev, ki so skupljevali na Koroškem ovčjo volno, žimo, prejo, platno, železnino, jo spravljali k morju, od tam pa privažali južne pridelke. Leta 1770 je šlo že 51.078 centov, to je polovica na Koroškem pridelanega železa, v tržaško пристanišče. — Druga mesta po deželi so borno živovarila. Stari Št. Vid se je le s težavo vzdrževal s svojim rokodelstvom, medtem ko so Breže popolnoma propadle. Že leta 1592 so koroški stanovni ugovarjali proti novim denarnim nakladam, češ »da meščani po mestih in trgih s svojim rokodelstvom vedno bolj ginejo, tako da se tamkaj, kjer se je prej hranilo dvajset in še več oseb z ženami in otroci, komaj za silo vzdržujejo trije ali štirje«. V naslednjem stoletju je bilo še slabše. Hudi časi tridesetletne vojne so nakladali meščanom velika bremena v denarju (kontribucije), jim prinesli pogosto nastanitev vojakov, zahtevali od njih, da sami stražijo in branijo mesto, medtem ko so se dohodki od obrti in trgovine vedno bolj krčili. Zato se ni čuditi, ako so mnogi meščani zapustili obzidano mesto in postali poljedelci. To prikazen zasledujemo skozi dve stoletji pogosto pri naših malih mestih in trgih.

Ljubljana nam kaže pač tudi v tej dobi trajen razcvet svojega mestnega življenja in vedno naraščajoče prebivalstvo. Valvasor piše o njej: »V mestu prebiva najodličnejše plemstvo, zlasti pa take osebe, ki so v deželni službi, kakor deželni glavar, deželni upravitelj, vicedom, deželni odborniki, uradniki, doktorji prava in zdravilstva, tajniki in slični ljudje. Ljubljana je kakih 50 let sem znatno napredovala tako po lepoti hiš, kakor tudi po številu prebivalcev in vnanjem sijaju. Če si namreč ob začetku tega (17.) stoletja videl v mestu komaj štiri kočije, jih lahko zdaj našteješ čez petdeset... Poleg visokega plemstva in deželnih uradnikov stanuje v Ljubljani tudi mnogo meščanov in obilo preprostega ljudstva, tako da najdeš večkrat po tri, štiri, celo pet ali šest družin v ne posebno prostorni hiši. Vendar je večina meščanov tujcev in redko ostane kaka družina v mestu do tretjega rodu, ker se prej odpravijo drugam, nastopijo višje službe ali pa izumro. Zato najdeš tu: Kranjce, Štajerce, Korošce, Hrvate, Italijane, Tirolce, Bavarce, Saksonce, Franke, Švabe, Šlezijane, Moravce, Čehe, celo Dance, Pomorce, Holandce in Francoze, tako da sestoji tretji del meščanstva iz tujcev. Vendar imajo iste običaje, ki se strinjajo z nemškimi. — Čuditi se je, da je v mestu, ki je tako bogato navinu, najti malo prepira in razprtij, kar je pripisovati čuječnosti

oblasti. Sicer število (oboroženih) meščanov ne znaša več ko 500 mož, vendar se v slučaju sile lahko oboroži 3000 do 4000 prebivalcev. Na čelu jim je stotnik, ki se izvoli iz njih srede, in je navadno kak zaslužen vpokojen župan. Pomagata mu dva lajtnanta in trije praporščaki, ki zapovedujejo trem četam meščanov, izmed katerih mora biti vsakdo s puško oborožen.« Ako cení potem Valvasor ljubljansko prebivalstvo na 20.000 duš, je segel pač mnogo previsoko, ker celó 100 let pozneje uradni zapiski ne izkazujejo dosti več kot 10.000 prebivalcev.

O prometu, ki je bil takrat v Ljubljani, pravi naš zgodovino-pisec: »Trgovina je zelo živahna, ker stoji mesto v središču raznih dežel in pošilja svoje blago na tri strani. V Italijo pošilja Ljubljana železo, volno, žito, živino in dobiva od nje svilo, sukno, sol, dišave in morske ribe. Na Hrvatsko izvažá že omenjeno blago in dobiva zanj kožuhovino, živino, med in drugo. Na Solnograško in Bavarsko pošilja vsako leto mnogo centov medu za pripravljanje medice. Razen tega pošilja na sever tudi italijansko blago, dragocena vina, živo srebro, baker in dobiva za to volno, ustrojeno usnje in druge za domače gospodarstvo potrebne stvari.« Ljubljanski trgovini je precej škodovalo, da so Turki osvojili Kandijo (Kreto), kamor so naši klobučarji izvažali svoje izdelke, enako je osvojitve Kaniže prekinila trgovinske zveze z Ogrsko. Valvasor tudi pripoveduje, da je imela Ljubljana še ne davno na Poljanah papirnico in »pred Nemškimi vrati« v Trnovem steklarno, pa sta v kratkem času obe preminuli. Italijanski trgovci so uvedli izdelovanje baržuna (žameta), svilenih izdelkov, fine tkanine in damasta; tudi so izdelovali v Ljubljani raznovrstne čipke po nizozemskem in beneškem načinu in jih prodajali daleč po svetu. Saditev tobaka pa ni prinesla pričakovanega dobička.

»Drugi meščani, ki niso trgovci,« pravi Valvasor, »se preživljajo z delom svojih rok in takih je veliko število. Preprosto ljudstvo (der übrige Pöfel) pa dela za dnino. V to vrsto spadajo vozniki, pogajnači, posojevalci konj, brodarji, ribiči, drvarji, težaki, vrtnarji in drugi ljudje . . . Noša Ljubljančanov je tako dostojna, čedna in snažna, da kar nič ne zaostajajo za meščani kakega imenitnega mesta v Nemčiji. Plemiči se nosijo po nemški ali francoski modi; v tem jim slede tudi hčere in žene odličnejših meščanov . . . Navadni jezik v Ljubljani je kranjski (slovenski) in nemški, pri plemstvu in trgovcih italijanski. Piše se le v nemškem jeziku.«

V posebnem poglavju opisuje potem Valvasor cerkve, samostane in druge znamenite stavbe v mestu. Med zasebnimi poslopji je bil za njegove dobe najznamenitejši »knežji dvorec« (Fürstenhof), katerega je dal leta 1642 sezidati grof Volk Engelbert Turjaški, kranjski deželni glavar. Tu se je shajalo plemstvo iz vse dežele. Valvasor pravi o tem poslopju, da je bilo zidano v četverokotu s prostornim dvoriščem v sredi. Bilo je sicer le tri nadstropja visoko, a tako obsežno, »da bi bilo lahko služilo trem knežjim dvorom«. V tej ponosni hiši si je visoko izobraženi gospodar priredil dragoceno knjižnico in zbirko umetnin, okoli nje pa nasadil vrtove s citronami in drugim južnim drevjem; vrtove so poživljali umetniški kipi, vodometi in drugi

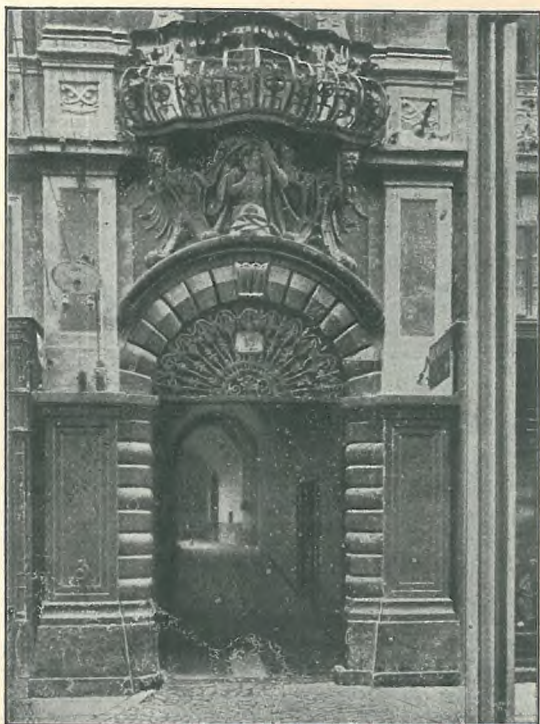
okraski. — Ob slavnostnih prilikah so v teh razkošnih vrtovih prirejali italijanske opere in druge dramatične predstave. — Šele zadnji veliki potres leta 1895 je to najlepše poslopje stare Ljubljane porušil v razvaline. Vendar za Valvasorjeve dobe Ljubljana še ni bila na višku umetnosti, kar se tiče stavbarstva, slikarstva, kiparstva. Šele prva desetletja 18. veka so ustvarila ono vnanjo sliko Ljubljane, ki je še današnjemu modernemu mestu v kras in ponos. Sem spada nova

stolnica s ponosno kupolo, mestna hiša z vodnjakom mojstra Robbe, avguštinska (sedaj frančiškanska) cerkev s svojim mogočnim pročeljem, uršulinska cerkev, pravi biser italijanskega renesančnega sloga, in cerkev nemškega viteškega reda. — Sicer pa 18. stoletje in zlasti njega druga polovica ne pomeni več za Ljubljano dobo gmotnega napredka. Središče

trgovine so postala zdaj primorska mesta: Trst, Reka, Senj, in Ljubljancanom je preostalo le še posredovalno trgovstvo (špedicija) med Dunajem in Trstom ali Reko. Pa tudi vlada je bila nasprotna starim trgovskim privilegijem, ki so omejevali trgovino na gotova mesta, predpisovali določene ceste, dovoljevali

in zabranjevali sejme itd. Ko so padle te starodavne meje, je izgubila tudi Ljubljana svoj pomen kot trgovsko mesto, katerega je prej imela več kot pol tisočletja.

Poleg deželnega glavnega mesta je v tej dobi le še Škofja Loka ohranila svoj pomen kot obrtno in trgovsko mesto. Imela je svoje rokodelce združene v cehih; imenujejo se čevljarji, usnarji, barvarji, peki, tkalci. Z Italijo in Nemčijo so jo družile starodavne trgovske zveze. Valvasor pravi o njih: »Škofjeloški prebivalci izvažajo vsakovrstne izdelke v Nemčijo in v Italijo. Zlasti se tu izdeluje lepo belo platno v veliki množini, ki se z belim cvrnom vred razpošilja v druge dežele. Tudi je tukaj dosti trgovcev z živino, ki prodajajo konje v Italijo in z drugimi obrtnimi izdelki vred pridobe mestu mnogo dobička.« Leta 1639 poroča loški glavar brziškemu škofu

Hišni portal iz 18. stoletja v Ljubljani.

o loški trgovini: »Loški premožnejši usnjarji in tudi drugi meščani imajo navado, da nakupijo mnogo kož v Gradcu, v Radgoni, v Ptujju in po drugih krajih ter jih potem prodajajo na drobno ubožnejšim usnjarjem in čevljarjem po Loki in njeni okolici. Posebno mnogo kož prodajo ob cerkvenih sejmi. Izdelano usnje razpečavajo večinoma po Vipavskem ali ga pa zamenjajo za vino in sukno.« Iz vsega tega spoznamo, da so Ločani ostali enako živahni trgovci in marljivi obrtniki, kakršni se nam predstavljajo že ob nastopu novega veka. Mestna okolica, kjer je cvetelo platnarstvo in živinoreja, je to kupčijo še pospeševala.

Druga gorenjska mesta s Škofjo Loko niso mogla tekmovati. O K r a n j u čitamo, da je imel mnogoobiskane živinske sejme in da je zlasti izvažal sita, ki so se v okolici izdelovala, vendar je propadalo meščansko življenje. Še slabše je bilo s K a m n i k o m ; o njem piše Valvasor: »Mesto je imelo nekdanj mnogo bogatih ljudi in se je zelo pečalo s trgovino, kar še vedno spričujejo z rezanim kamnom in železnimi vrati okrašene hiše. Gotovo so nekdanj samo ti rezani kamni več stali, kakor je zdaj vsa hiša vredna. Plemstvo, ki ga je turška nevarnost semkaj prignala, je mesto zelo dvignilo in ga tako napolnilo z ljudmi, da so bili vsi prostori napolnjeni s hišami. Pred časom pa je nekdanj bogato in obljudeno mesto tako propadlo, da je četrti del hiš — ako ne več — že razpadel. Vse trgovine, razen ene, so zaprte in najlepša hiša se dobi za dve kroni v najem za vse leto. Prebivalci so popolnoma revni ljudje.« Pol stoletja pozneje poročila niso nič boljša. Kamnik je veljal za zgled, kako propadajo kranjska mesta. Valvasor meni, da je bilo temu krivo, ker je trgovina s Hrvatsko prenehala. Prej pa je iskati vzrok v prenehanju prometa s sosedno Štajersko, ki zdaj ni več šel skozi tuhinjsko dolino, ampak po novi cesti skozi Črni graben na Trojane.

Izredno živahno obrt pa je tedaj imel neki kraj na Gorenjskem, ki sicer ni imel mestnih pravic, ampak je bil podložen graščinama Stari Gutenberg in Neuhaus. To je bil T r ž i č. O njem piše naš zgodopisec: »Ves trg je napolnjen z rokodelci, ki tu izdelujejo kordovan-usnje v rdeči in črni barvi in ga potem izvažajo daleč v Italijo in rimsko kraljestvo. Poleg tega se tu izdelujejo razne vrste grobe tkanine, ki jo imenujejo »mezlan«, da ne omenjam bakrene in železne posode, kakor kotlov, ponev in drugih podobnih stvari.« Nova cesta čez Ljubelj je v 18. stoletju tržiško obrt in trgovino še bolj dvignila.

Ako že pogled na gorenjska mesta ni vesel, vidimo dolenjska v popolnem razsulu. S starimi papirnatimi privilegiji, na katere so bili meščani tako ponosni, se tok časa ni dal ustaviti. Na N o v o m e s t o so že v 16. stoletju udarile hude nesreče. Prva je zadela njegovo trgovstvo, ko so Turki osvojili Kanižo in s tem zaprli ogrskim trgovcem, ki so prej v velikem številu prihajali v Novo mesto, pot na Dolenjsko. Že l. 1564 tožijo Novomeščani, da se je trgovina začela nagibati na drugo stran in se pomikati po Savi od Ljubljane proti Zagrebu, Novo mesto pa je puščala ob strani. Meščani so prisiljeni preživljati se s težkim rokodelstvom. Najhujši udarec je bil za mesto,

ko je dal nadvojvoda Karol sezidati Karlovec, ki je potegnil nase vse dobrote, ki so dotlej pritekale v Novo mesto. Zbirališče deželnih brambovcev se je bilo prestavilo v Karlovec, z njim pa tudi vsa skladišča, kjer so se shranjevale vojaške potrebščine. Za skladišči in vojaki je odšla iz Novega mesta vsa obilna četa civilnih in vojaških uradnikov. Nalašč za vojake zidane hiše so ostale po požaru l. 1576 v razvalinah, rokodelci so odpustili svoje pomočnike, gostilničarji so se zaman ozirali po gostih, trgovci so pa zaprli svoje prodajalnice, in se oprijeli poljedelstva, skratka, vse blagostanje je hkrati izginilo iz mesta. Te žalostne razmere so trajale skozi celo sedemnajsto in še polovico osemnajstega stoletja. V Novem mestu so bili leta 1733 le še trije trgovci. O rokodelcih pa piše domačin Žiga pl. Breckerfeld:

»Rokodelstvo je tukaj slabo. Meščan, ki si prizadeva sam pridelovati kruh in vino, se peča poleg svojega rokodelstva preveč s poljem in z vinogradi, zato ni dober kmet, niti dober rokodelc. Vsakemu je njegovo rokodelstvo postranska stvar . . . Vsa dela so navadno nerodna in šušmarska. Rokodelci rajši popivajo, kakor da bi delali.« Tudi na cesarskem dvoru so spoznali, da je mesto zabredlo v veliko revščino, a niso vedeli, kako bi mu pomagali. Marija Terezija je slednjič skušala prebivalstvu pomagati s tem, da je v Novem mestu ustanovila — gimnazijo.

O drugih dolenskih mestih ni da bi tu obširno razpravljali. V nekaterih nahajamo rokodelske cehe in meščansko stražo (gardo) kot znamenja meščanskega življenja. Volili so po stari navadi svojega sodnika in mestni svet, a bili vendar le kmetje, ki so živeli od svojega polja in vinogradov. To velja o Krškem, Kostanjevici, Ložu, Črnomlju in Metliki. Največ obrti je bilo menda še v Višnji gori, kjer nahajamo rokodelske zadruge kovačev, čevljarjev, usnarjev in krojačev. Vendar pravi Valvasor o njej: »To mesto je bilo nekdanj čedno, snažno in imelo veliko lepih stanovanj. Sedaj je pa popolnoma propadlo in je videti v njem mnogo zapuščenih in razpadlih hiš, ker je v Višnji gori tudi ogenj večkrat hudo gospodaril.« V temnih barvah

Ludovik Schönleben, ljubljanski župan.
(1648—1652.)

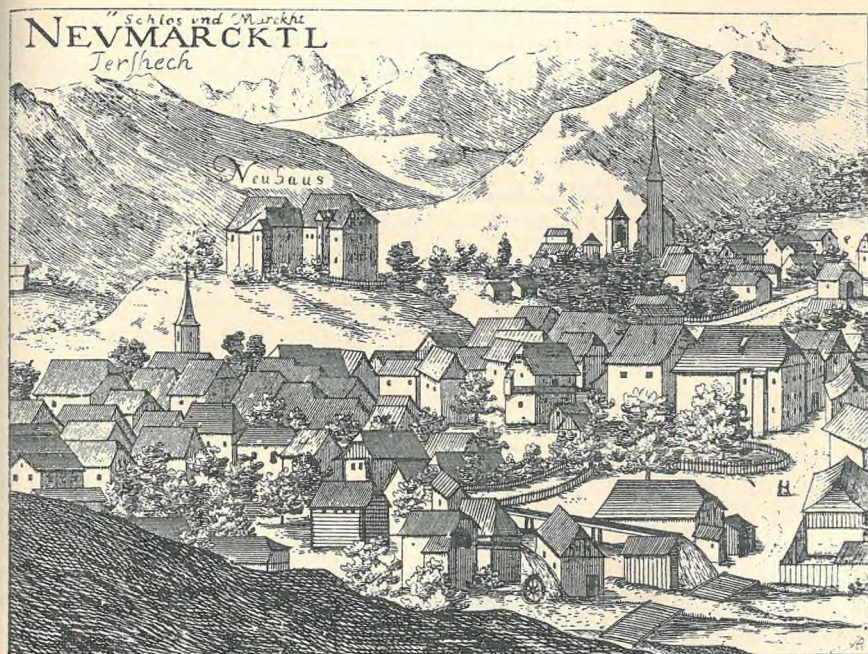
je naslikal ljubljanski župan Kristijan leta 1733 graški vladi položaj kranjskih mest, rekoč: »Mnogo mest se je sesulo, mnogo je zapuščenih. V Kamniku niti polovica nekdanjih hiš ni več. V Kranju, ki je bilo nekdanj glavno mesto Kranjske in ki ima za trgovstvo kaj pripravno lego, je praznih 200 hiš. Lož in Kostanjevica sta popolnoma razpadla in meščani ne morejo dobiti branja in pisanja veččega človeka, da bi ga naredili za sodnika. Krško je šlo popolnoma v nič (liegt unter dem Ruin). Višnja gora, Metlika in Novo mesto, ki je bilo nekdanj najbolj cvetoče mesto, so popolnoma ubožala. Niso le meščani pobegnili iz teh krajev, ampak mesta so se tudi posula in prebivalci se morajo preživljati s poljedelstvom.« Vzroki so bili isti, kakor smo jih že omenili. Na eni strani rastoča bremena meščanov, na drugi strani pa zginjajoča obrt in trgovina, ki se ni dala oživiti z nobenimi privilegiji.

Iste pojave zasledujemo onstran Save na Štajerskem. Celje je imelo ob nastopu novega veka cvetočo obrt in trgovino. Dobilo je važen privilegij, da mora vsako trgovsko blago, razen žita in soli, ki se vozi preko Celja, tu ostati čez noč in biti prebivalcem na prodaj. Dalje so se morali trgovci držati predpisane ceste, ki je vodila iz Ptuja čez Slovensko Bistrico, Konjice, Vojnik, Celje, Žalec, Vransko, Kamnik v Ljubljano. Ako so trgovci ubrali drugo pot, so jim smeli blago zapleniti. Da se je mestnim krčmarjem varoval dobiček, je bilo tudi prepovedano v okolici eno miljo daleč krčmariti. Te privilegije so potrdili Celjanom vsi avstrijski vladarji tja do Jožefa II. Vendar je radi kmečkega upora, pogoste nastanitve vojakov, velikih davkov, kuge in povodnji, mesto prišlo na rob propada. Leta 1658 je celjski mestni sodnik predložil cesarju Leopoldu pritožbe meščanov, kjer pravijo: »Naši predniki so ob tedanjih dobrih časih plačevali na leto polovico manj kontribucije. Sedaj pa znaša redni davek 404 goldinarje, a dvakrat in trikrat toliko je treba dati za oskrbovanje vojakov. Kako naj se potem vzdrži revno mestece, kjer je najti komaj 60 naseljenih meščanskih hiš. Sedaj ima Celje že 7000 goldinarjev dolga, ki ga ne more plačati. Polovica mestnih hiš je praznih in tam, kjer so nekdanj prebivali meščani, raste zdaj trava, trnje in osat.« — Ko je leta 1728 Karol VI. prišel v Celje, so ga meščani prosili, naj jim dovoli tretjino dohodkov od mitnine za vzdrževanje mestnega obzidja, ker je mesto zelo obubožalo. Obrt se je v Celju vendar vzdržala, ker so tu zadruga kovačev, kolarjev, pekov, usnarjev in čevljarjev, mesarjev, klobučarjev, tkalcev. V drugi polovici 18. stoletja so tudi napočili boljši časi, ko je Celje postalo sedež »kresije« (Kreisamt) in s tem politično središče za Spodnji Štajer.

Bodi dovolj teh krajevnih opisov in primer, ki nam povsod predstavljajo isto žalostno sliko naših mest in trgov, pa tudi navajajo iste vzroke propadanja. Ne smemo pa prezreti nekega drugega pojava, namreč priseljevanja Italijanov.

Kakor pri plemstvu, tako opažamo tudi pri drugih slojih prebivalstva že ob koncu 16. stoletja vedno bolj naraščajoč italijanski živelj. Stroke, ki so se jih tuji gostje z juga oprijeli, so bile različne.

Predvsem so bili Italijani odločujoči v umetnosti. Pri odličnih stavbah, cerkvah, gradovih so italijanski stavbeniki napravljali načrte in italijanski polirji s svojimi delavci izdelovali stavbe. Pa tudi obzidave trdnjav, katerih je bilo v tedanjih bojevitih časih mnogo, so prišle večinoma v njih roke. S svojim kapitalom so se Italijani počasi polastili tudi veletrgovine in veleindustrije. Rodbine Bucceleni in Locatelli so izčrpavale gorenjske in koroške rudnike. V Kanalski dolini so se naselili Grotti, Giromelli, v Beljaku Kraigheri, Morocutti, Milesi; v Rožni dolini baroni Benaglio, ki so bili vsi veliki trgovski podjet-

Tržič.

niki in so vzdrževali živahen promet s svojimi rojaki v Furlaniji in Benetkah. V Ziljski dolini so se naselili italijanski lesotržci in izsekavali tamošnje bogate gozdove. Enako je bilo z učenimi poklicji. Doktorji zdravilstva, »padarji«, lekarnarji, doktorji prava so bili navadno Italijani. To morda ne velja le za Trst in Gorico, ampak tudi za Ljubljano, Celje, Gradec. — V Ljubljani se je naselilo toliko Italijanov, da se je laški jezik v mestu popolnoma udomačil in veljal za jezik ljubljanskega razumništva. Nahajamo jih kot zdravnike, deželne uradnike, pisarje, trgovce, krčmarje, zlatarje, lekarnarje. Na njih imena naletimo v zapisnikih mestnih svetovalcev in nekateri so celó zasedli župansko stolico (Aleksandrin, Bernardini). V malih mestih po deželi ni bilo drugače. Kranj, Kamnik, Škofja Loka, Celje, Ptuj, Radgona, Slovenska Bistrica so imeli več ali manj laških priseljencev. Italijani so bili tu posestniki, poštarji, žgalci opeke, slikarji,

stavbeniki, trgovci z živino, kamnoseki, zidarji itd. Med spodnještajerskimi mesti jih je imel menda največ Ptuj, ker so bili veliki sejmi za živino. V tem malem mestecu je bilo nad 20 italijanskih trgovcev. Med njimi se imenujejo Marenzi, trije Mosconi in štirje Lanthieri, ki jih pozneje nahajamo v najvišjih družabnih slojih. To laško priseljevanje je trajalo tja do srede 18. veka, ko je pod Marijo Terezijo in Jožefom II. začela prevladovati nemščina v javnem življenju, italijanski vpliv pa je vedno bolj ginil.

* * *

Ako se ozremo še na način trgovine, moramo reči, da je bil do začetka 18. stoletja precej preprost. Do takrat se blago večinoma še ni prevažalo na vozeh, ampak prenašalo v tovorih s konji, osli in mulami. Manjkalo je dobrih cest. Šele cesar Karol VI. je poskrbel za nove prometne proge in popravil stare. Pod njim se je zvezal Dunaj s Trstom in Reko, napravila se je nova cesta iz Maribora skozi Dravsko dolino v Celovec, popravila cesta čez Ljubelj in Reka zvezala s Karlovcem. Za Valvasorja pa je šla še vsa trgovina po ozkih tovornih potih in tovorjenje je bil glavni zaslužek kranjskih kmetov. Tovorili so Čiči in Notranjci sol na kranjske in štajerske sejme, Logačani in Vrhničani so naložili blago, ki je došlo po Ljubljani, na svoje konje in mule in šli z njim v Gorico ali Trst. Zlasti pa je cvetela ta kupčija na Gorenjskem. Naš zgodopisec jo opisuje s temi besedami:

»Na Gorenjskem se preživlja mnogo ljudi s tovorjenjem, to je na konjih prenašajo blago proti Gradcu, Dunaju, Solnogradu, Trstu, Gorici in na druge kraje, in sicer: vino, olje, sol, žito, platno, živo srebro, železo, jeklo ali druge stvari. Ker v deželi ni pravih voznikov, ki bi prevažali težka bremena, kakor so na Nemškem, zato tako blago, ki ga omenjeni tovarniki ne spravijo naprej, prepeljejo z majhnimi vozički. S takimi vozijo železo in jeklo po dvakrat na teden do Ljubljane, kjer naložijo žito in druga živila za svoje rudnike. Mnogi, ki tržijo s platnom, ga izvažajo v Italijo, kamor pošiljajo tudi konje. Velik del nosi v inozemstvo neke vrste domače blago, ki se imenuje »mehalen« (mezlan?) in ga izdelujejo v veliki množini skoraj v vseh gorenjskih vaseh. Mnogoštevilni so tudi trgovci s siti, ki jih izdelujejo na Gorenjskem in izvažajo v Sinigalijo, Avgusto (v srednji Italiji), v rimsko pokrajino in čez morje. Drugi izvažajo volno in ovčji sir, ki je tako dober in okusen, da velja na Nemškem kot »parmesan-sir«. Enako živahna je tudi trgovina s kordovan-usnjem. Ker se rabi škorpionovo olje proti piku strupenih kač, zato se preživlja mnogo preprostih ljudi na Kranjskem s tem, da prodajajo škorpijone v tuje dežele; nosijo jih celó v Holandijo, na Angleško in Francosko, enako tudi polhove kože.«

Mnogo blaga se je takrat prevažalo tudi po rekah, po Savi, Dravi, Savinji in Ljubljani.

Ljubljanski čolnarji so bili poseben stan z mnogimi pravicami in svoboščinami. V sodnih stvareh niso podložni mestnim očetom,

ampak so imeli svojo gosposko, tako zvanega vodnega mitničarja (Wasser-Mautner). — Plovba po Ljubljanici je bila pravica deželnega kneza, ki je vzdrževal na njej po 7—9 velikih ladij za prevažanje blaga in jih za dogovorjeno plačo in odškodnino oddajal ljubljanskim čolnarjem. Veliki čolnarji so bili torej nekaki fevdniki cesarjevi. — Za kratek čas je dobil plovbo leta 1564 v roke ljubljanski mestni magistrat, ki je kupil od cesarja Ferdinanda plovno pravico z devetimi ladjami vred za devet tisoč goldinarjev, kar je bilo za tedanje čase izredno velika vsota in priča o živahni trgovini, ki je tedaj šla po tej vodni cesti. Toda ob Valvasorjevem času so bile ladje zopet v cesarski lasti in čolnarji zopet podrejeni cesarskemu dacarskemu uradu. Tedanjo živahno plovbo nam opisuje takole: »Ljubljana je polna čolnov in nosi vsakovrstno blago, tako, ki prihaja iz Italije in tako, ki se pošilja tjakaj. Brodari se vedno, ponoči in podnevi, v malih in velikih ladjah. Male ladje so izdolbene iz enega samega debela, imajo pa lesene strehe, če je treba. Ponoči se pod njimi prav dobro spi, — zakaj mali čolni vozijo najrajši ponoči — in ob dežju si pod streho, pozimi pa v zatišju in na gorkem. Velike ladje pa so stesane in zgrajene iz obilih tramov in nosijo nad 300 centov. — Ljubljana je vedno polna ladij; vozi se po njej prav tako lahko navzgor kakor navzdol, ker leze tako počasi, da skoraj ni opaziti, ali stoji ali teče. Vendar je 3, 4, 5 in celo 6 sežnjev globoka. Po obeh bregovih stoje zelo veliki hrasti in zakrivajo vodo tako prijazno, da se poleti prav prijetno v senci vozi. O povodnjih nastane med Ljubljano in Vrhniko veliko jezero, ki se razteza dve ali še več milj na dolgo in široko, tako, da ni videti drugega, kakor le nekaj dreves, ki mole iz njega. Ob taki priliki brodarijo zunaj reke, kar preko travnikov in barja navzgor in navzdol, naravnost in po najkrajši poti.« — Vseh velikih čolnarjev s hlapci vred je bilo ob Valvasorjevem času petdeset. Poleg njih so brodarili mali čolnarji s svojimi izdolbenimi debli (Einbäumler). V Ljubljani jih je bilo trideset, na Vrhniku šestdeset, na Igu, v Loki in Podpeči pa po trideset. V vsakem teh krajev so imeli tudi svojo zadrugo. V svojih malih pa urnejših čolnih so prevažali lahko blago in popotnike, ki so se seveda raje vozili po vodi, kakor jezdili po slabih potih. — Ljubljana pa ni bila samo imenitna vozna cesta, ampak za Ljubljančane tudi eno najprijetnejših zabavišč. Ob poletnih večerih so se vozili po njej za veselje, godli in prepevali. Ob Valvasorjevem času si Ljubljančani skoraj niso mogli misliti večje slovesnosti brez vožnje po Ljubljanici. — Ko so pod Karolom VI. začeli leta 1720 delati veliko cesto iz Dunaja v Trst, je Ljubljana izgubila pomen prometne proge. Čolnarski cehi so se za silo še vzdržali, dokler jih ni cesar Jožef II. odpravil leta 1788.

Druga, in sicer mnogo daljša vodna cesta je bila Sava. Za brodarjenje pa ni bila tako ugodna kakor Ljubljana, zavoljo svojega deročega toka in neštivilnih nevarnih čeri v strugi. Valvasorju se je zdela Sava nevarnejša kakor Donava, Rena, Leh, in nekje piše: »Donava ima res velike nevarne vrtince, a kaj so ti proti »Belemu slapu« med Knežakom in Zidanim mostom. Od Knežaka do Zidanega mosta je tri milje daleč, a najugodnejša mesta v tej daljavi so še

vedno nevarnejša in odurnejša kakor vsak donavski vrtinec.« Zato se Valvasor kar prečuditi ni mogel predrznim čolnarjem, ki so se s svojimi malimi iz ene klade izdolbenimi čolnici, katere so še z blagom težko obložili, spuščali v te nevarnosti. Kadar so dospeli do »Belega slapa«, so plegli v čolnih po tleh in se trdno oprijeli čolnovih sten, da se niso prekopicnili v vodo. Čolnar je moral znati na takem nevarnem kraju čoln po bliskovito zasukati, sicer se mu je zadel ob skalovje in se razbil. Bili so celó taki predrzneži, ki so se brez čolnov zaupali Savi, ter se vozili na Štajersko in Hrvatsko. Zvezali

Ribnica.

so nekaj praznih in dobro zabitih sodov trdno skupaj, sedli nanje in odrinili. Navaden drog, s katerim so vodili svoj splav, je bilo vse njihovo orodje. Valvasor, ki je v svojem delu s sliko predstavil takega jezdeca na sodu, pravi celó, da jih je bilo na Savi veliko število. Pa ne samo blago so prevažali po Savi, celó popotni ljudje so sedali v male savske čolne ter prepuščali sebe in svoje življenje deroči Savi in previdnosti božji. — Še več blaga, kakor po Savi navzdol, se je vozilo po Savi navzgor, posebno s Hrvaškega in Štajerskega. Čeprav to čolnarjenje ni bilo tako nevarno, kakor po reki navzdol, je bilo pa zato tem težavnejše. Do Valvasorjeve dobe in tudi pozneje še dolgo časa so čolnarji rinili z dolgimi drogovi svoje čolne proti deroči vodi. Pri slapovih je bilo treba blago izložiti in ga na glavi ali s tovorno živino prenesti okoli nevarnih čeri. — Za plovbo ugodna

je bila Sava šele od Zidanega mosta dalje, zato pa je tod kar mrgolelo colnov in večjih ladij.

Karol VI. je okoli leta 1730 ukazal uravnnavati Savo za trgovski promet, trebiti iz njene struge skale in pečine ter na desnem bregu zasekati v skale tako zvane »vlačilne steze« (Treppelwege), po katerih so vlačili ljudje in živina ladje po reki navzgor. Pri slapovih so napravili prekope. Vsa ta regulačna dela so završili šele pod Marijo Terezijo. Da poravna velike stroške, je naložila vlada col na blago, ki se je prevažalo po Savi, pozneje pa še mitnino (Wag- und Schrankengeld), ki je bila namenjena za vzdrževanje brogarskih naprav, obsavskih mostov in cest. Leta 1766 so osnovali celó posebno zadrugo za savske brodarje. Promet je bil tako živahen, da so se v Zalogu pri Ljubljani in Litiji skoraj vsi ljudje preživljali z brodarstvom. Šele železnica je sredi 19. stoletja napravila konec savskemu brodarstvu.

Obrtniki so bili po mestih še vedno združeni v cehe ali zadruge. Navadni rokodelci, čevljarji, krojači, tkalci, usnarji itd. so imeli v vsakem mestu svojo posebno organizacijo, imenitnejši so imeli skupno deželno zadrugo n. pr. padarji in ranocelniki, katere so do cesarja Jožefa II. prištevali rokodelcem. Milarji (»Seifensieder«) in medicarji (»Lebzelter«) so imeli svoje zadrugo središče v Celovcu, kotlarji, kleparji in dimnikarji pa v Gradcu. Nekatero zadruge so obsegale le nekaj mest, n. pr. lončarska, h kateri so pripadali lončarji štiri milje okoli Ljubljane, lončarji v Loki, v Kranju, Kamniku, v Višnji gori, na Homcu in v Št. Martinu. Do konca 17. stoletja so bile zadruge precej neodvisne in so samostojno urejevale svoje cehovske potrebe. Potem si je pa začela prisvajati vlada vedno večji vpliv. Cesarji Maksimilijan II., Ferdinand II. in Ferdinand III. so izdali razne odredbe, da bi iz zadrugnega življenja odpravili napake in razvade, pa se večidel niso izvršile. Cesar Leopold je objavil l. 1689 nov obrtni red, ki je dal mestnim oblastem pravico, da morejo število mojstrov poljubno pomnožiti ali pa zmanjšati, kakor nanese potreba, ne da bi smele zadruge ugovarjati. Vlada je hotela zadruge takrat celó popolnoma odpraviti, pa se je zbala nemirov. Cesar Karol VI. je l. 1732 ta obrtni red potrdil in ga še izpopolnil z nekaterimi podrobnostmi, ki so cehovsko samostojnost skoraj popolnoma odpravile. Pravica ustanavljati zadruge in jim dajati pravila je bila podvržena vladarju. Neposredno dopisovanje med zadrugami preneha; posreduje naj med njimi gosposka. Prepoveduje se mojstrom med seboj določati cene izdelkom. Odpravijo naj se dragocena mojstrska dela, enako tudi smešni običaji pri oproščanju vajencev in še nekatere druge razvade. Vnovič je posegla v obrtno zakonodajstvo cesarica Marija Terezija, ki je ukazala l. 1749 splošen pregled vseh zadrug. V teku treh mesecev naj vse zadruge izroče gosposki svoje zadrugne pravice, vlado pa naj prosijo potrditve in predlože izkaz o številu članov, dolgovih in imetju. Splošno pa je tudi za njene vlade veljal še obrtni red iz l. 1689 in zadruge so se vzlic hudim nasprotnikom še vedno vzdržale.

Poleg mestne obrti je v 17. in 18. stoletju zelo cvetela po vseh slovenskih deželah domača kmečka obrt, s katero so se kmetje pečali pozimi in ob drugih časih, ko ni bilo poljskega dela.

Otroci so se je navadili od svojih staršev in tako se je podedovala od roda do roda. Tu in tam so se pod pritiskom vlade tudi kmečki obrtniki združili v zadruge, sicer pa so največkrat prosto izvrševali svoje rokodelstvo. Izmed posameznih strok je bilo zelo razširjeno lončarstvo. Ljubenci pri Brezjah so nekdanj zalagali z lončarskimi izdelki vso Gorenjsko, pa jih tudi pošiljali izven Kranjske. V kamniškem okraju je cvetela lončarska obrt v vaseh Mlaka, Gora, Podboršt, Gmajnica in Križ, kjer se je ohranila do danes; podobno po nekaterih vaseh krškega, ribniškega in črnomeljskega okraja. Lesna obrt

Brodniki.

je bila že izza srednjega veka razširjena med Ribničani in Kočevci, ki so krošnjarili daleč po svetu s svojimi rešeti, skledami, krožniki, žlicami in drugimi izdelki. — Med Loko in Kranjem se pojavi prvič v tej dobi sitarstvo. Valvasor pravi o njem: »Bitnje je največja vas na Kranjskem. V njej prebivajo večinoma sami sitarji, ki izdelujejo sita iz konjske žime.« Takrat je bilo sitarstvo popolnoma v rokah kmečkih posestnikov, ki so se z njim pečali pozimi, ko ni bilo dela na polju. Danes pa nimajo kmetje s sitarstvom nič opraviti. Z njim se pečajo le kajžarji in gostači v vaseh Stražišče, Gorenja Sava, Bitnje in Šutna pri Žabnici. Središče sitarstva je Stražišče. Ni dognano, odkod je bila ta domača obrt prišla na Kranjsko. Verjetno je, da je dala temu povod živahna konjereja, ki je bila na desnem in levem bregu Save okoli Kranja in Loke zelo razširjena. Konje so prodajali na Laško in morda od tam dobili pobudo, kako porabiti

konjsko žimo. Tudi sita so večinoma izvažali v srednjo Italijo. — Najbolj razširjena domača obrt je bilo pridelovanje platnaingrobe g a s u k n a. Valvasor poroča, da skoro v vseh gorenjskih vaseh izdelujejo »mezlan«, ki je bil napol iz preje, napol iz domače volne. Posebno je bilo na glasu fino loško platno in se daleč prodajalo. Na Koroškem so ga izdelovali v spodnji in zgornji Rožni dolini, v Ziljski in Junski dolini. Kupčija z domačim platnom in suknom je bila udomačena tudi na Spodnjem Štajerskem. Tu in tam jo nahajamo tudi na Goriškem. — Kmetu je bilo neobhodno potrebno pečati se s kako domačo obrtjo, ker mu borne kmetije večkrat niso dale zaželjenega kruha.

Z obrtjo in trgovino je bilo tesno združeno rudarstvo. Domača rudarska podjetja so v tej dobi večinoma že prešla v tuje roke. Bohinjske fužine so bile okoli l. 1680 v rokah Jurija in Vincencija Locatelli, njiju sorodnik Ivan Locatelli je imel v posesti plavž na Jesenicah, niže ob Savi sta bila posestnika brata Bucceleni in na Javorniku so imeli fužino plemeniti Meyerhofen. Le v Kropi, Kamni gorici in Železnikih nahajamo nekatere domače podjetnike: Plavec, Gašperin, Kapus, Šegan. Seveda je bila železna obrt tu zelo preprosta. Na Savi, Javorniku in Jesenicah so izdelovali dragoceno jeklo za orožje in ga izvažali v Italijo. Okoli Jelovice pa so imeli še preproste stare peči »na volka« in glavni izdelek so bili žreblji. — Na Koroškem je bila živahna železna obrt v Borovljah. Valvasor jo omenja rekoč: »Pol milje od Humberka (Hollenburg) navzdol stoji svetovno znani trg Borovlje, kjer prebivajo sami puškarji, orožarji, izdelovalci železne žice in podobnih stvari.« Največji kranjski rudnik v Idriji je prešel l. 1578 v posest nadvojvoda Karola in se prišteval poslej posestvom deželnega kneza. Nadvojvoda Karol je namreč izprevidel, da idrijski rudnik zato ne more uspevati, ker je bilo pri njem udeleženih preveč rudarskih podjetij, ki so med seboj tekmovala, pa pri tem zabredla v dolgove in niso mogla niti redno plačevati delavcev niti davka cesarju ter so pogosto morala prositi denarne podpore. Zato se je začel pogajati z drugimi podjetniki za nakup njihovih deležev in jih končno odpravil z večjimi ali manjšimi vsotami. Od tedaj je ostal rudnik v posesti avstrijskih vladarjev do razsula monarhije.

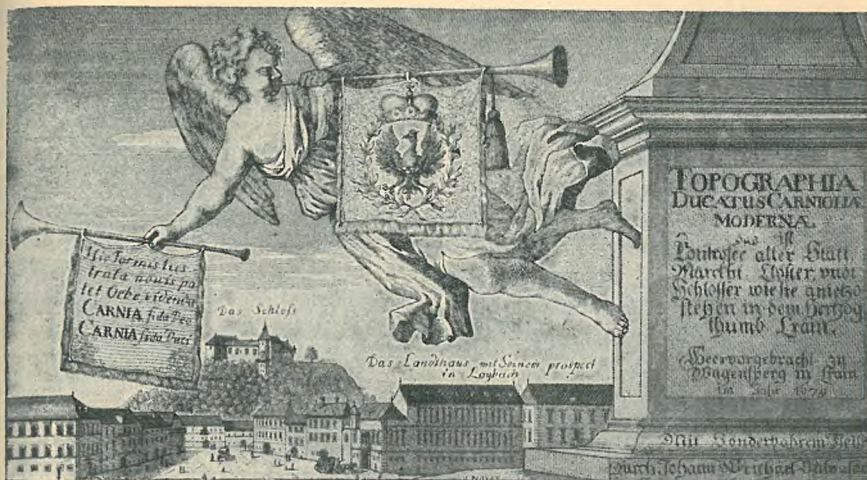
Po svojem rudarskem sodniku Kiselnu je nadvojvoda Karol preosnoval upravo rudnika in izdal poseben rudarski red. Po tej preosnovi ni smel nihče kopati živega srebra v obsegu nekdanjega graščinskega posestva kakor le rudniški urad v Idriji. Na čelu uprave sta bila poleg rudniškega sodnika še oskrbnik in knjigovodja. — S temi uredbami se je v Idriji marsikaj izboljšalo; med delavci sta se utrdila red in nrvnost; rudarstvo se je dvignilo, ko so začeli rudo topiti na popolnejši način in kopati novo »Barbarino jamo«. — Nadvojvoda Karol je tudi izločil Idrijo iz tolminske grofije, h kateri je prej pripadala, vendar je še ostala v kriminalnih stvareh podložna tolminskemu sodišču. Tolminci, ki so že ob začetku rudnika dali zanj znaten del delavcev, so še obdržali pravico tovorjenja živega srebra. Tovorili so največ po »stari cesti« čez Veherše na Vrhniko, odkoder se je živo srebro po vodi prevažalo v Ljubljano. — Sredi 17. stoletja je bilo zaposlenih v rudniku okoli 280 delavcev, ki so pridelali na

leto 230 do 260 tisoč funtov živega srebra. Izvažalo se je v Gorico, Ljubljano, Loko in razna nemška mesta. Radi bogatih zemeljskih zakladov se je rudnik od leta do leta lepše razcvital in donašal vladi velik dobiček.

V cerkvenem oziru bi bilo omeniti, da je Idrija do začetka 17. stoletja imela le malo cerkvico Sv. Duha (sedaj sv. Trojice) z enim kaplanom in je pripadala župniji v Spodnji Idriji. L. 1628 je ljubljanski škof Hren vložil temeljni kamen cerkvi sv. Barbare, ki so jo v naslednjem desetletju dovršili. Goriški nadškof grof Mihael Attems je potem l. 1752 povzdignil idrijsko kaplanijo v samostojno župnijo. — Poleg domačih duhovnikov so hodili opravljat božjo službo tudi kapucini od Sv. Križa na Vipavskem, zlasti v adventu in v postu. Sedemnajstkrat na leto so priromali čez Črni vrh v Idrijo, za kar so jim Idrijčani dali drv iz velikih cesarskih gozdov, kolikor so potrebovali. — Zelo naklonjena je bila Idriji cesarica Marija Terezija, ki je dala sezidati gledališče, ji podelila lastno kriminalno sodnijo in »glavno šolo« s tremi razredi. Za francoskih vojn pa sta rudnik in mesto veliko trpela.

Sava pri Jesenicah.

Naslovni list k Valvasorjevi IX. knjigi.

10. Znanost in umetnost. Valvasor. Slovenščina v besedi in pismu.

Tja do srede 18. stoletja je prevladovalo načelo, da je latinščina učenjaški jezik, ki naj služi izobražencem pri osebnem občevanju in naj premosti jezikovne razlike. Zato se je v jezuitskih šolah gojila le latinščina in v njej so predavali tudi po vseučiliščih. V nemščini se je celó na nižjih ali »nemških« šolah poučevalo le čitanje, pisanje in krščanski nauk. Preko tega za vsakdanje življenje potrebnega znanja se tudi pouk nemščine ni povzpел. Spričo tega neomejenega gospostva latinščine pri tedanjem razumništvu srednje in južne Evrope se ni čuditi, ako so tudi naši znanstveni pisatelji pri svojih spisih uporabljali večinoma latinski jezik. Poleg tega je treba še upoštevati, da največ takih spisov pripada bogoslovni stroki in da so pisatelji bili redovniki in svetni duhovniki, ki so bili že po svojem poklicu navezani na latinski jezik. Odtod velika množica latinskih del iz te dobe. Goriški barnabit Janez Marija Žbogar je pisal svoje sloveče bogoslovno delo »Theologia radicalis« prav tako latinsko, kakor jezuit Martin Bavčar svoje zgodovinske spise, ali zdravnik dr. Marko Grbec svoje razprave iz zdravilstva. »Academia operosorum« nam priča, da je imela pri učenjaških društvih le latinščina veljavo in ugled. Tu ne bomo naštevali vseh mnogoštevilnih pisateljev, ki so objavili učena dela o raznih znanstvenih strokah ali pa

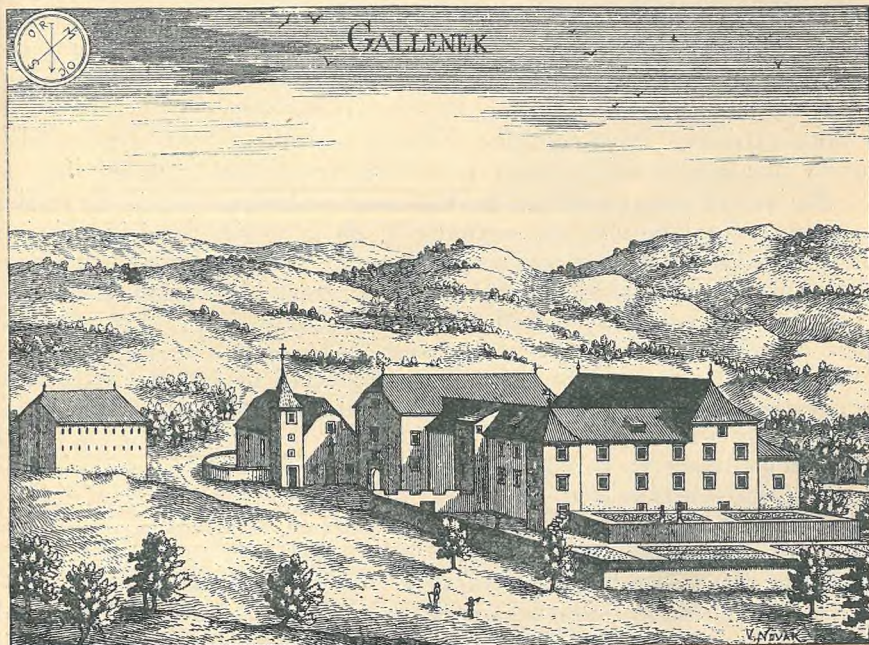
jih zapustili v rokopisu, ampak omenili le nekatere, ki so večjega kulturnega pomena za naše dežele.

Med nje spada I v a n L u d o v i k S c h ö n l e b e n, čigar oče Ludovik je prišel l. 1617 kot mizarski pomočnik v Ljubljano in se tu oženil s Suzano Akuš. Iz tega zakona se je narodil sin, že imenovani Ivan Ludovik, in tri hčere. Rodbina je postala kmalu zelo imovita in ugledna, ker nahajamo očeta v najvišjih častnih meščanskih službah. L. 1644 in 1645 je opravljal službo mestnega sodnika in večkrat je zasedel celó župansko stolico. Najstarejši otrok Ivan Ludovik je bil rojen l. 1618 in se je šolal najprej v Ljubljani pri jezuitih. Vzgoja v domači hiši je bila slovenska, ker Schönleben v svojih delih poudarja, da je pisal tudi nemško, »četudi mu ta jezik ni prirojen«. Ko mu je bilo 17 let, je vstopil v jezuitski red in nadaljeval svoje študije na Dunaju, kjer je opravljal tudi šest let pridigarško službo. Jeseni leta 1650 je prišel za prefekta na ljubljanske jezuitske šole, pa že naslednje leto ga najdemo kot pridigarja in profesorja zopet na Dunaju. Iz neznanih vzrokov je l. 1653 dal jezuitskemu redu slovo in se odpravil na vseučilišče v Padovo, kjer si je pridobil naslov doktorja v bogoslovni vedi. Naslednje leto je postal stolni dekan v Ljubljani, katero službo je imel do l. 1667. V nadi, da bo imel na deželi več časa za svoja učena dela kakor v mestu, se je omenjeno leto odpovedal stolni dekaniji ter šel za župnika in naddijakona v Ribnico. Tu je bival devet let in spisal večino svojih del: pridig, bogoslovnih razprav in zgodovinskih spisov. Pri tem je bridko občutil potrebo domače tiskarne, katere vzlic Hrenovemu in Scarlichijevemu prizadevanju v Ljubljani še vedno ni bilo. Zato je Schönleben l. 1678 vložil prošnjo na deželne stanove, naj bi smel tiskar Ivan Krstnik Mayr iz Solnograda priti v Ljubljano. Stanovi so prošnji ustregli in dovolili tiskarju 200 goldinarjev letne plače. Še isto leto je bila ista tiskarna v Ljubljani urejena. — Zadnja leta svojega življenja je preživel Schönleben zopet v Ljubljani, kjer ga vidimo pri spisovanju raznih učenih del, dokler mu smrt ni izvila peresa iz rok (1681). Pokopali so ga v cerkvi sv. Jakoba.

Razen svojih pridig in nekaterih nabožnih knjig, ki jih je bil Schönleben izdal v nemškem jeziku, so vsa njegova dela spisana v latinščini. In teh latinskih del ni malo. Največje zasluge si je Schönleben pridobil za domačo zgodovino. Razpravljal je o izviru habsburške vladarske hiše (de prima origine augustissimae domus Austriae), dokazoval, da je rimska Emona stala tam, kjer je sedaj Ljubljana («Aemona vindicata»), sestavil rodovnike za plemiške rodbine Gallenbergov, Turjačanov, grofov Attems in Ursini-Blagaj in izdal »Sveto leto« (Annus Sanctus), kjer opisuje svetnike in svetnice, ki so bili habsburškega rodu ali pa z njim v sorodstvu. Najznamenitejše Schönlebenovo delo, katerega ni mogel več dovršiti, je bila njegova »Carniola antiqua et nova« (Stara in nova Kranjska). Prvi zvezek je izšel leta 1681 in obsega prvo tisočletje; za drugi zvezek je zbral le potrebno gradivo. Po načinu starih letopiscev nam tu Schönleben pripoveduje, kaj se je leto za letom na Kranjskem znamenitega pripetilo. Četudi delo ni popolno in zlasti za naše čase zastarelo, vendar je bilo za tedanjo dobo velepomembno. Pisatelj je hotel svetu predstaviti deželo

Kranjsko, »ki je bila skoraj neznana, ker je nobeno pero prej ni opisalo«. In ta svoj namen je tudi dosegel. — Schönleben velja torej po pravici za utemeljitelja našega domovinoznanstva in je v tem oziru plodonosno vplival na svoje naslednike, zlasti na — Valvasorja.

Omenili smo že, da je bil Valvasor iz laške rodbine, ki je prišla sredi 16. stoletja iz pokrajine Bergamo na Kranjsko. Njegov ded Hieronim Valvasor je podedoval po svojem rojaku enakega imena grad Medijo (Gallenek) z 10.000 goldinarji in bil l. 1602 sprejet med

Medija.

kranjske deželne stanove. Medija je ostala zdaj dalj časa v posesti rodbine in tudi naš Ivan Vajkard je ondi preživel svoja mlada leta. Rojstni kraj slavnega zgodopisca je bila pa Ljubljana, kjer so starši, Jernej Valvasor in Ana Marija, rojena Ravbar, na Starem trgu (sedaj št. 4) imeli svojo hišo. Tu se je 28. maja 1641 rodil I v a n V a j k a r d V a l v a s o r in bil krščen v stolni cerkvi. Šolal se je najprej pri ljubljanskih jezuitih, katerim je vse svoje življenje ohranil hvaležen spomin. Po navadi plemiških dijakov se je potem napotil v tujino in sicer na Nemško. Prva pot ga je vodila l. 1659 čez Koroško in Solnograško na Bavarsko, kjer je obiskal Monakovo, Ingolstadt, Nürnberg in Augsburg. Boji s Turki v Vojaški krajini so ga pozvali zopet domov. Kot vojak je služil najprej v Senju, kjer se je seznanil s hrvatskim plemičem Pavlom Vitezovičem, ki mu je bil pozneje pri njegovih delih marljiv sotrudnik. Pod poveljstvom grofa Nikolaja

Zrinjskega se je udeležil nekaterih vojnih podjetij proti Turkom. Leta 1666 se je odpravil znova na pot, ki ga je imela sedaj privedi tja do libijske puščave. Najprej je obiskal avstrijsko prestolnico, kjer se je mudil dalj časa. Z Dunaja je šel na Nemško v Brunšvik, potem pa čez Bavarsko in Benetke v Afriko. Tu je obiskal puščavo, si ogledal mesta, ljudi in njih življenje ter se mudil približno pol leta. Naslednje leto (1670) se je vrnil v Lyon na Francosko, kjer se je pečal skoraj dve leti z zgodovinskimi vedami, starinoslovjem in prirodoslovjem. Po šestih letih potovanja v tujini se je vrnil Valvasor v domačo deželo, bogat na pridobljenih vtiskih in skušnjah. Takrat mu je bilo 31 let. Ker je njegov rodni grad Medija prešel v last starejšega brata Karola, si je Ivan Vajkard kupil blizu Litije grad Wagensperg s sosednima gradičema Črni potok (Schwarzenbach) in Lichtenberg. Hkrati se je tudi oženil z Ano Rozino Grafenweger pl. Grafenau in si tako ustanovil svoje ognjišče. Zdaj se je tudi pričelo njegovo plovito pisateljsko delovanje v proslavo ožje kranjske domovine.

Na svojih potovanjih se je Valvasor prepričal, da je Kranjska po svetu skoraj popolnoma neznana in da je o njej razširjeno krivo mnenje, »kakor da bi ta vse hvale vredna vojvodina bila le majhen, neznamenit kot evropske zemlje brez lepih mest in krasnih gradov in se nikakor ne more vzporejati z drugimi deželami«. To krivo mnenje ga je potrdilo v sklepu, da hoče svojo drago domovino z vsemi njenimi znamenitostmi v besedi in sliki predstaviti najširšemu občinstvu in spisati o njej knjigo, ki bi nadkriljevala vsa slična tedanja dela. Kako pa je prišel Valvasor na tako velikansko misel, ki ga je stala ogromnega truda in stroškov? Gotovo je že Schönleben, oče kranjskega domovinoznanstva, ki je bil Valvasorju v mladosti učitelj, v zgodnjih letih nanj vplival, da se je njegovo stremljenje razvilo v tej smeri. Potovanja v tujini so mu šele odprla oči za domače vrednote, ker glavna pridobitev v tujini je vedno ta, da začnemo domače stvari pravičnejše in boljše presojati. Takrat, ko je Valvasor doraščal v moža in ga je pot tolikrat vodila v Nemčijo, je po vsej srednji Evropi slovelo delo, ki sta ga izdajala Matej Merian in štajerski pisatelj Martin Zeiller. To delo je bilo: topografija (krajepis) srednje Evrope. Leta 1677, eno leto pred ustanovitvijo Valvasorjeve delavnice na Wagenspergu, je izšla v Merianovi zbirki tudi »Topographia provinciarum Austriacarum« (krajepis avstrijskih dežel), kjer je pa iz vsake dežele komaj nekaj krajev opisanih in naslikanih. Valvasor sam priznava, da je to delo odločilno nanj vplivalo in ga izpodbudilo, da pokaže svetu popolno sliko dežele Kranjske.

Pripravljal se je na to svoje veliko delo s potovanji po domovini, ker je hotel sam videti in preiskati, kar naj bi pozneje opisal. V spremstvu svojega sluga in psa je na konju nešteto krat prejezdil vso deželo, pa ne le Kranjsko, tudi sosedno Štajersko, Koroško, Hrvaško in Primorje. In kar je našel v mestih, trgih, vaseh, gradovih, samostanih in cerkvah znamenitega in zanimivega, vse to si je skrbno zabeležil in prerisal. Nič manj ni opazoval šege, navade, nošo in življenje kranjskega prebivalstva, kar je vse opisal v svoji knjigi z

Ivan Vajkard Valvasor.

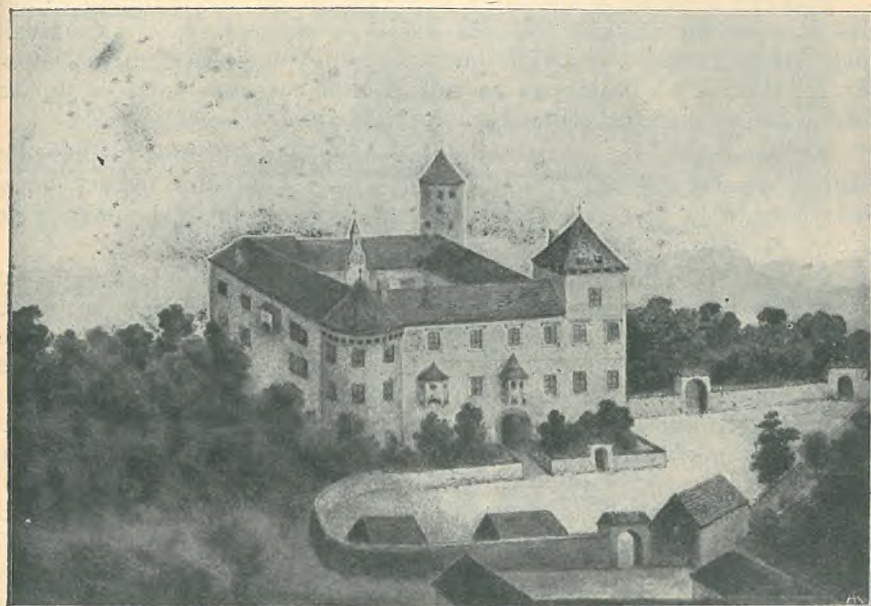
redkim razumom. Sad teh potovanj so bile najprej bogate zbirke rudnin, matematičnih instrumentov, novcev in knjig na gradu Wagenspergu, ki so bile že same za svoj čas redka zanimivost. Tu je nastal tudi prvi kranjski umetniški zavod. Ko se je namreč Valvasor odločil za tako obsežno delo, kot je krajepis dežele Kranjske, in sicer v slikah izdelan, ni bilo v domači deželi tehničnega zavoda, ki bi lahko izvršil tako delo in ki je bil za to nujno potreben. Zato se je odločil, da na gradu Wagenspergu sam ustanovi bakroreznico in tiskarno za bakroreze. Okoli sebe pa je zbral cel krog risarjev in bakrorezcev, ki so pod njegovim vodstvom izdelovali slike. Njih imena izvemo največ iz del samih, kjer so se podpisovali s celimi imeni in monogrami. Kot risarji nastopijo: Valvasor sam, Ivan Koch, Ivan Werex, Bart. Ramschissl, A. Bauer. Kot bakrorezce pa poznamo: Andreja Trosta, Matija Greischerja, Pavla Vitezoviča (Ritterja), Petra Mungerstorfa, Azelta.

Ko se je Valvasor že več kot šest let pripravljaj za izdajo svojih domoznanskih del, je po šegi tedanjega časa in lastnem pobožnem srcu otvoril vrsto s »Pasijonsko knjižico« (Passionsbüchlein), za katero je risar Werex izdelal slike. Malo delce nam na 17 straneh predstavlja najiminenitnejše prizore iz trpljenja Zveličarjevega. Posvečena je ljubljanskemu škofu grofu Jožefu Rabattu. — Še isto leto (1679) je izdal Valvasor svoje prvo delo o Kranjski pod naslovom »Topographia Carnioliae modernae« (Krajepis nove Kranjske), kjer je podal slike vseh kranjskih mest, trgov, gradov in samostanov. Čez dve leti mu je sledila »Topographia Archiducatus Carinthiae modernae« (Krajepis sedanjega nadvojvodstva Koroškega) z enakimi prizori koroških mest, trgov in samostanov. Leta 1688 je izšlo to delo v pomnoženi izdaji kot: Topographia archiducatus Carinthiae antiquae et modernae. Zase sta izšla tudi krajepisa o Lambergovih gradovih (Topographia arcium Lambergianarum. 1679) in solnograških posestvih na Koroškem (Topographia Carinthiae Salisburgensis. 1681). Zgolj umetniškega pomena je zbirka slik k Ovidovim pesmim (metamorfozam) in »smrtni ples« (»theatrum mortis humanae«), ki poveljuje njeno moč ob času kuge.

Sredi slovstvenega dela je l. 1683 doletel našega učenjaka poziv na vojno proti Turkom. Vodil je pomožno četo kranjskih stanov (400 mož) na vzhodno Štajersko proti Radgoni, da varuje mejo proti Battyanyjevim madjarskim upornikom in njihovim turškim zaveznikom. Tu je dokazal, da zna enako spretno sukati meč in pero. Ko se je Battyany povrnil k pokorščini in priznal Leopolda I. za pravega ogrskega kralja, so kranjski stanovi poklicali svojo četo domov. S četo se je povrnil tudi njen poveljnik v svoj tihi grad Wagensperg, da nadaljuje započeto zgodovinsko delo. Kmalu potem mu je umrla žena Ana Rozina, ki je zapustila možu tri sinove in eno hčerko (1687). Valvasor ni hotel biti brez opore pri svojem velikem gospodarstvu in si je še isto leto poiskal drugo zakonsko tovarišico na Berhovem pri Kostanjevici (Freihof), baronico Ano Maksimilo Čečkar (Zetschger).

Naslednja leta so bila posvečena marljivemu slovstvenemu delu. Redko odlikovanje je doletelo Valvasorja, ko ga je imenovala angleška »kraljeva družba« (Royal Society) za svojega pravega člana. Zaslužil

si je to čast s svojim temeljitim poročilom o Cirkniškem jezeru, katero je večkrat sam preiskal. Slej ko prej pa so veljale vse priprave, vse delo in trud veliki knjigi o vojvodini Kranjski, ki bi mu naj zlasti v domači deželi pridobila nesmrtno slavo. L. 1689 je ta knjiga izšla pri tiskarju Moricu Endterju v Nürnbergu v štirih delih z naslovom »Ehre des Herzogthums Krain« (»Slava vojvodine Kranjske«). Delo je razdeljeno v petnajst glavnih oddelkov ali »knjig«, vsaka »knjiga« v poglavja. Pod naslovi je vedno v kratkih stavkih označena vsebina poedinih poglavij. Vse knjige skupaj štejejo 3320 strani s 533 slikami.

Wagensperg.

Ne da bi tu podrobno naštevali bogato vsebino tega velikega dela, iz katerega smo že tu in tam podali posamezne odlomke, hočemo le kratko opisati njegov pomen za slovensko ljudstvo in njegovo zgodovino.

Valvasor je pisal nemški, ker je hotel svetu, v prvi vrsti Nemcem predstaviti do tedaj malo znano deželo Kranjsko. Morda se nam čudno zdi, zakaj ni izdal svojega dela v latinščini po zgledu Schönlebnovem in njegovih vrstnikov? Na to nam odgovarja vsa smer Valvasorjeve izobrazbe. Četudi je bil po očetu italijanskega rodu, se je Valvasor vendar popolnoma vživel v mišljenje in naziranje našega plemstva, kjer se je vzlic novi vladni smeri še vedno ohranila neka zveza z Nemčijo, ki je preostala kot izročilo izza protestantske dobe 16. stoletja. Valvasor ne gre najprej v Italijo, kjer študira več mladih plemičev, ampak v Nemčijo. Nemška znanstvena in umetniška dela

ga spodbujajo k velikemu slovstvenemu podjetju, na Nemškem si poišče sotrudnika Erazma Francisci, da popravlja njegov nemški slog, in v Nürnbergu je tudi izšla njegova knjiga »Ehre des Herzogthums Krain«. Tako se nam predstavlja Valvasor kot zadnji zastopnik one domače plemiške izobrazbe, ki je stala pod germanskim vplivom, v nasprotju z novo dobo, ki je bila že za Valvasorja izraz romanskega vpliva na naše dežele.

Čeprav je Valvasor pisal nemški, ima njegovo delo velik pomen tudi za Slovence. Vse karkoli je mogel pisatelj svoje dni poizvedeti in preiskati o rodu, zgodovini, jeziku in veri, o šegah in običajih slovenskega naroda, je sprejel v svojo knjigo. Pri sestavljanju kraje-pisa ni pozabil nemškim imenom krajev, gora, rek, rastlin in živali dostaviti tudi njih slovenskih imen. Slednjič nam je s vojim delom ohranil spomin na premnoge za rod in dom zaslužne može in jim za vsa poznejša stoletja priboril zasluženo čast.

K temu nežnemu pojmovanju slovenske ljudske duše je privedlo blagega pisatelja zlasti zaupno občevanje s kmečkim ljudstvom, v čigar sredini je bival večji del svojega življenja in čigar navade je pridno proučeval.

Največ narodnega blaga je objavil Valvasor v VI. knjigi. Tu razpravlja o kranjskem ali slovenskem jeziku in njemu sorodnih slovanskih narečjih, o najstarejših glagolskih pismenih, ki so jih rabili do Trubarjevih časov tudi Slovenci, in podaje »Očenaš« v trinajstih slovanskih jezikih. Zelo obžaluje pisatelj, da se je v njegovem času slovenščina vedno bolj pačila s primešavanjem nemških besedi, zlasti v Ljubljani in po Gorenjskem (»dass seit wenigen Jahren her, diese Sprache sehr corrupt und täglich corrupter geredet werde, wiewohl an einem Ort mehr als am andern, führnehmlich aber zu Laibach und dort herum, wie auch in Oberkrain«). Obširno opisuje v VII. knjigi narodno svečanost, ki se je vršila ob umeščenju koroškega vojvoda pri Krnskem gradu in pirovanje kneza Inga ter v koroški topografiji ne pozabi pripomniti, da se tam okoli govori slovenski jezik in da tudi vojvodski prestol stoji »na slovenskih tleh«. Mnogo zanimivosti najdemo pri Valvasorju o stari poganski veri Slovanov, ki se je še deloma ohranila v nekaterih narodnih običajih, o županskih kmečkih sodbah, o krstnih, ženitovanjskih, pogrebnih, prazniških navadah in narodnih nošah, o katerih hočemo še na drugem mestu podati nekatere podrobnosti. Splošno hvali Valvasor naše kmete, da se trdo drže svojih starih običajev in navad in da jih je od tega teže ločiti »kakor priraslo gobo od debla«. Končno navaja naš zgodopisec z veliko natančnostjo vrsto kranjskih pisateljev in njihova dela, tudi tiste, ki so pisali v slovenskem jeziku, in stavi na prvo mesto sv. Cirila in Metoda, češ da je prvi izumil cirilske, drugi pa glagolske črke. — Valvasorjevemu sotrudniku Pavlu Vitezoviču se imamo zahvaliti, da je zlasti oni del knjige, ki govori o Vojaški krajini in o turških bojih, temeljito izdelan.

Knjiga »Ehre des Herzogthums Krain« bo za vse čase slovenskemu zemljepiscu, kulturnemu zgodovinarju in narodopiscu najime-

Naslovni list k Valvasorjevi knjigi »Ehre des Herzogthums Krain«.

nitnejši vir. Stoletja, ki so že prešla, odkar je to delo zagledalo beli dan, so le povečala njegovo vrednost. V polni meri so se uresničili nad njim verzi, ki mu jih je dal Zizenčeli na pot:

»Bukve tedaj pojte,
na vsem svetu stojte,
po vseh deželah letite
in mojo čast nosite.«

Valvasorjeva knjiga je romala po vsem svetu, v vse dežele, povsod oznanjevala njegovo slavo in slavo njegove domovine.

Izdaja velikega dela, ki je donesla Valvasorju doma in v tujini toliko hvale, pa je bila zaradi velikih stroškov zanj zelo usodna. Povzročila je skoraj popoln polom njegovega gospodarstva. Že l. 1690 je bil Valvasor prisiljen prodati svojo lepo knjižnico zagrebškemu škofu Mikuliču. Dve leti pozneje je prešel v tuje roke grad Wagensperg z vsemi posestvi, ki so bila z njim združena, in Valvasor je moral prodati tudi svojo hišo v Ljubljani. Poiskal si je zdaj skromno zavetišče v Krškem, kjer z ostanki svojega premoženja kupil preprosto meščansko hišo z vrtom. Tu je preživel zadnja leta svojega življenja, ne baš v siromaštvu, pač pa v skromnih razmerah, katerim v življenju ni bil privajen. Umrli je nepričakovano hitro 19. septembra 1693. v 52. letu svojega življenja. Truplo so prepeljali v Medijo in ga tam pokopali v rodbinski rakvi.

* * *

Za dobe Valvasorjeve se je pojavljalo živahno znanstveno in umetniško stremenje v snovanju raznih društev ali akademij, ki naj bi med člani gojile vnemo za umsko izobrazbo in razne stroke lepih umetnosti. Tudi te organizacije so bile osnovane po italijanskih vzorcih. V 17. stoletju je imelo skoraj vsako italijansko mesto svoje učeno društvo ali akademijo. V Rimu je bila »Academia Arcadum«, pri kateri sta bila člana tudi Gregor in Sigmund Dolničar. V Boloniji je delovala od leta 1588 »Academia Gelatorum«, v katero sta se vpisala Dolničar in Schönleben. Gregor Dolničar je bil nadalje še član akademije v Forliju, v Benetkah in Folignu. Iz Italije so se širile akademije tudi v druge dežele. Na Nemškem je bila znana »Academia Fructiferorum« (akademija sadonosnikov), ustanovljena l. 1617 v Frankfurtu ob Meni. Imenitna je bila tudi »Academia naturae curiosorum« (akademija naravoslovcev), ki se je pričela v Vratislavi in nadaljevala v Nürnbergu. Ud te akademije je bil naš Marko Grbec, ki je v glasilo akademije vsako leto pošiljal svoja zdravniška opazovanja. Gregor Dolničar je v njem poročal o ljubljanskih potresih.

Akademije z različnimi nameni so bile torej razširjene po vsem omikanem svetu. Nekateri domačini, ki so bili udje tujih akademij, so sprožili misel, naj bi se tudi v Ljubljani osnovalo podobno društvo v prosep vede in umetnosti, in kmalu je nastala vrsta takih akademij.

Prva organizacija, ki se je zasnova na tem polju, je imela le verske in nabožne namene. Bila je bratovščina plemičev, izobraženih

in odličnih mož, znana pod imenom »Bratovščina sv. Dizma«. Ustanovitelj te pobožne družbe je bil Volbenk Sigmund pl. Künpach, upravitelj idrijskega rudnika. Namen ji je bil povišanje bogočastja s češčenjem sv. Dizma, spokorjenega razbojnika, da bi udje dosegli srečno smrt. Kdor je hotel biti sprejet v bratovščino, je moral biti plemič, doktor ali pa sicer opravljati kako odlično službo. Bratovščina (Academia Unitorum) je imela v stolnici svoj oltar in svoje pobožnosti. Vsak član se je moral sam zapisati v bratovsko knjigo in v njej dati narisati svoj grb s simboličnim znamenjem. Večino teh slik je napravil domači slikar Grahovar iz Tržiča.

Istege leta ko je Valvasor umrl (1693), se je od tega društva odcepila skupina pod imenom »Academia operosorum« (družba delavnih mož), ki je za našo umetniško izobrazbo največjega pomena. Prva leta je delovala bolj tajno in svet ni mnogo zvedel o njej. Leta 1701 pa je nastopila s prvim sijajnim občnim zborom, ki se je vršil v knezoškofijski dvorani. Iz pravil posnemamo, da je bil akademiji namen: vaja in napredek v književnosti. Za simbol je imela čebelo, ker naj bi udje po njenem zgledu iz cvetov raznih pisateljev zbirali snov in jo pretvarjali v celoto. Zato ima tudi vsak ud simbol ali znamenje, nanašajoče se na čebelo, in je dobil tudi primerno akademiško ime. Prvi predsednik je bil stolni prošt dr. Janez Prešern. Pozneje sta več let načelovala društvu Janez Rudolf Coraduzzi, baron Halberstain in kanonik Jurij Andrej Gladič. V začetku je štelo društvo 23 članov, med njimi šest duhovnikov, štiri zdravnike in trinajst pravnikov. — Prvo, za kar so poskrbeli »čebeličarji« v Ljubljani, je bila javna knjižnica, ki je dobila svoj prostor v novem duhovskem semenišču. Znanstvenih knjig društvo samo ni izdajalo, pač pa je izpodbujalo svoje člane, da so marljivo obdelovali vsak svojo stroko. Bogoslovje

List iz bratovske knjige »Sv. Dizma«.

sta obdelovala proštr dr. Prešern in stolni dekan dr. Janez Anton Dolničar. Prešern in Schilling sta bila dobra poznavatelja cerkvenega prava. Med zdravniki sta slovstveno delovala dr. Andrej Coppini in dr. Marko Grbec, ki je izdal okoli 20 zdravniških razprav. Kot pravnik sta bila na glasu Janez Erber pl. Erberg in dr. Florijančič, ki je ustanovil leta 1698 posebno »Pravniško društvo«. Eden izmed

Ivan Gregor Dolničar,
zgodovinar, član akademije »operosov«.

najmarljivejših članov akademije je bil dr. Jan. Gregor Dolničar, ki je spisal blizu dvajset knjig, nanašajočih se na domačo zgodovino. Oziral se je na vse dobe domače zemlje. Najbolj je slavil v svojih spisih Ljubljano in popisal v njej vse, kar se mu je zdelo le količkaj važno. Skrbno je zbiral in beležil rimske napise. Stare rimske kamne je skušal ohraniti in jih dal vzditati v kako javno poslopje, v stolnico ali v semenišče, da bi jih vsakdo lahko videl. Opisal je natančno zidanje stolnice in semenišča in sestavljal kroniko od l. 1660 do 1718. Sestavil je tudi zbirko življenjepisov znamenitih mož, zlasti pisateljev in umetnikov, ter otel marsikatero ime pozabljenosti.

Iz akademije »operosov« je izšlo več znanstvenih in umetniških strokovnih društev, vendar njej sami ni bilo prisojeno dolgo delovanje. Ko je l. 1717 umrl Gregor Dolničar, je začelo navdušenje pojemati. Stari člani so drug za drugim legli v grob, mladina pa je bila že vzgojena v drugem duhu. Akademija je hiralala in umirala, dokler ni popolnoma zamrla okoli l. 1725. Nekateri zgodovinarji mislijo, da je morala prenehati radi tega, ker so ji nasprotovali jezuiti, vendar manjka vsakega dokaza za tako trditev. — L. 1781 so jo nekateri možje poizkusili prebuditi k novemu življenju. Pri prvem shodu, ki se je vršil 5. aprila, so bili v načelstvo izvoljeni: Seifried baron Gušič, Jan. Nep. grof Edling, Jurij Japelj, baron Inocencij Tauferer, Blaž Kumerdej, Jakob Knauer, profesor Naglič in Anton Linhart. Član akademije je bil tudi p. Marko

Pohlin z imenom »Novus«. Vendar je tem akademikom manjkalo enotnosti v mišljenju in ciljih. Zato so posamezni izmed njih pač mnogo delovali na slovstvenem polju, krepko društveno delovanje pa se ni moglo razcvetiti. — Neke vrste akademija, ali bolje podružnica rimske akademije (Academia degli Arcadi Romano-Sonziaci), se je v 18. stoletju ustanovila tudi v Gorici, toda čez nekaj let se je že preselila v Trst in tam kmalu zamrla, ne da bi zapustila vidnih sledov svojega delovanja.

S svojimi znanstvenimi deli si ljubljanski akademiki, izvzemši zgodovinarja Dolničarja, niso pridobili vekovitih zaslug, pač pa je bil njih vpliv na razvoj umetnosti silno velik. Omenili smo že prilično, da je imela romanska kultura, ki je prišla po vplivu laških vseučilišč v južne avstrijske dežele, predvsem estetičen značaj. V domovini lepih umetnosti so se dijaki vneli za nesmrtna dela Rafaelova in Tizianova, občudovali so stavbe Michelangela, Bramanteja, Berninija in to navdušenje odnesli iz sončne Italije s seboj v domovino. Zato je imelo delovanje ljubljanskih umetnikov največ trajnih

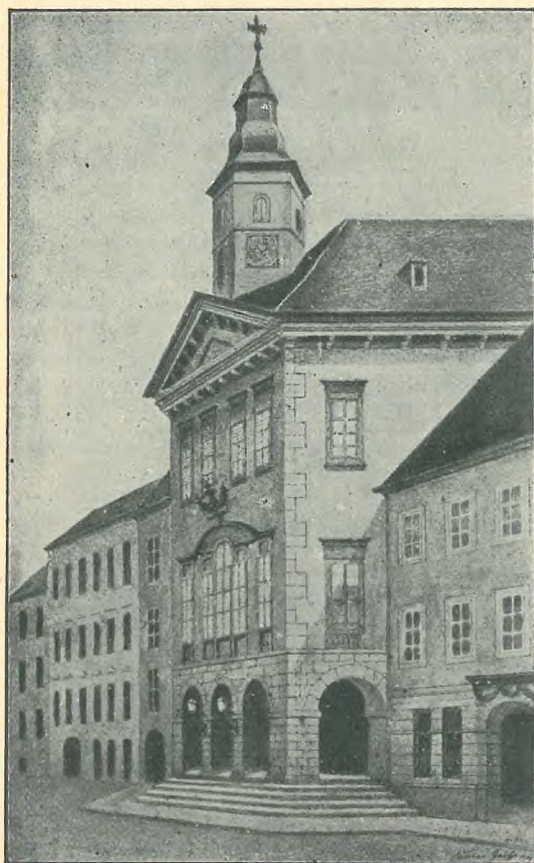
uspehov na umetniškem polju. Že l. 1701 se je po njihovem prizadevanju ustanovila »Academia incultorum« (društvo risarjev). Sprejemali so vse, domačine in tujce, ki so se zanimali za risanje in so bili za to sposobni. Isto leto je osnoval Bertold pl. Höffer glasbeno društvo (Academia Philoharmonicorum), ki je mnogokrat z godbo in petjem povečevalo slovesnosti. Da bi bolje pospeševali obrazovalne umetnosti, je marljivi Gregor Dolničar že sestavil pravila za »akademijo treh umetnosti« (slikarstva, kiparstva in stavbarstva), kateri naj bi predvsem pripadali izvršujoči umetniki, vendar menda ni prišlo do ustanovitve.

Kaj nam je ustvarila doba akademikov na umetniškem polju? Ako hočemo njen vpliv prav spoznati, se moramo ozreti na razmere prejšnjega stoletja. Reformacija ali doba luteranstva za umetnosti ni

Kapela sv. Frančiška Ksaverija
v šentjakobski cerkvi v Ljubljani.

imela zmisla. Novih cerkev niso zidali, stare pa so razpadale. Luterani sami niso zidali novih stavb, ali vsaj zelo malo, in o njih obliki ne vemo ničesar, izvzemši morda novo cerkev sv. Trojice v Celovcu in tempelj v Govčah (Scharfenau) pri Celju, katerega je postavil neki laški stavbenik. Šele škof Hren je obudil pri nas umetnosti k novemu življenju. Pri njem so imeli

Mestna hiša v Ljubljani.

vsi obrazovalni umetniki, stavbarji, kiparji in slikarji dosti dela. Prav takrat je prišel v naše dežele iz Italije nov stavbeni slog. Za vzor je veljala velika etnotna cerkvena dvorana s plitvimi kapelicami namesto stranskih ladij, včasih s kupolo nad križiščem in prostornim svetiščem, v katerem kraljuje mogočni oltar, ki zavzema vso vzhodno steno. Pozneje dajo oltarju še poseben sijaj z obilnim nakitjem polžkov, vaz, plamenov, spletov cvetic, sredi katerih kraljuje od žarkov, oblakov, angelcev in umetne luči obdan Sveti Duh ali cerkveni patron. Ta način cerkvenega stavbarstva, ki je pri nas popolnoma izpodrinil gotoske oblike, se imenuje renesančni ali bolje baročni slog. Pri nas so ga uvedli jezuiti, ki so zidali svoje cerkve po zgledu »al Gesu« v Rimu.

Prva velika stavba te vrste je bila cerkev sv. Jakoba v Ljubljani; iste vrste je tudi cerkev sv. Ignacija v Gorici in jezuitska cerkev sv. Petra in Pavla v Celovcu. Kmalu je segla nova umetniška struja tudi na deželo. Gotske cerkve po deželi so bile večinoma nizke, majhne in temne. Splošno so pa hoteli zdaj imeti visoke, prostorne in svetle cerkve, in tem zahtevam je barok najboljše ustrezal. Kar je bilo gotiškega, je počasi izginjalo. Včasih starih cerkva niso popolnoma zavrgli, ampak pridržali vzhodno steno, posebno pogosto svetišče ali pa vsaj stara gotoska okna v njem, medtem ko so drugi deli cerkve in njena oprava (oltarji) dobili baročno obliko.

Ljubljani je dalo živahno umetniško gibanje za akademije novo lice. Le stavbna doba, ki je sledila velikemu potresu leta 1895, se ji more primerjati.

Oglejmo si nekatere umetnine, ki so nastale pod vplivom »operosov«. Ko je napočilo »sveto leto« 1700, so se zbrali v hiši stolnega prošta Prešerna štirje gospodi: stolni dekan Dolničar, kamniški župnik Rasp, kanonik Pichi in pl. Billichgraz, da se posvetujejo, kako bi proslavili ta znameniti čas. Določili so, da bodo skrbeli, naj se podere stara stolnica in postavi nova krasna cerkev. Nekaj časa pozneje je o tem sklepal stolni kapitelj in pritrldil tudi knezoškof. Stroške za zidavo so prevzele vse župne cerkve in podružnice ljubljanske škofije, pa tudi knezoškof, deželni stanovi, kapitelj, plemstvo in mesto Ljubljana.

Dne 5. aprila l. 1701 so začeli z zidavo. Načrt je napravil jezuit Andrej Pozzo. Stavba napravlja ugoden vtisk, ker je svetla in so vsi deli med seboj v lepem razmerju. Visoka kupola se je postavila šele v 19. stoletju. Za slikanje so pozvali Julija Quaglia iz Furlanije, ki je bil leto prej žel splošno hvalo za svoje freske v župni cerkvi sv. Hilarija v Gorici. Prišel je v

Notranjščina bazilike v Gornjem gradu.

Ljubljano leta 1703, naredil pogodbo s stolnim dekanom Dolničarjem, ki je bil duša vsega podjetja, in se takoj lotil dela. Ko so bile slike dovršene, jih je vsa Ljubljana hitela gledat. Vsi so povzdigovali umetnika in se čudili njegovi spretnosti. Leta 1706 je bila nova stavba z velikimi slovestnostmi posvečena. — V istem »svetem letu«, ko so začeli graditi stolnico, pa sta se završili dve drugi stavbi, namreč nova cerkev avguštincev (sedaj frančiškanov) in cerkev sv. Jožefa »pri školcijatih« na »veliki (dunajski) cesti«. Avguštinci so imeli velikodušnega dobrotnika, barona Ruessensteina, ki je na svoje stroške sezidal lepo cerkev in za njo potrošil nad 100.000 goldinarjev. Ta cerkev še danes mogočno gospoduje nad drugimi stavbami s svojim vzvišenim pročeljem, h kateremu vodijo trojne stopnice. Gregor Dol-

ničar je zabeležil v svoj dnevnik, da so v naslednjih letih hkrati zidali v Ljubljani poleg stolnice še tele znamenitejšje stavbe: jezuitsko cerkev, ki je bila povečana in prenovljena, grad »pod Turnom« (sedaj Tivoli), uršulinski samostan in cerkev, avguštinski in »školicijatski« samostan. Tudi frančiškani so prenovili svoj samostan in cerkev. Ob istem času sta imeli »akademija operosov« ter »glasbena akademija« svoje prve nastope in se je zasnova prva ljubljanska javna knjižnica. Dovolj podjetij v tako kratkem času!

Ko je bila stolnica dovršena, je marljivi Dolničar začel zidati novo semenišče. Načrt je napravil Karol Martinuzzi; dva mogočna velikana ob vhodu pa je izklesal ljubljanski kipar Luka Mislej. Najlepši kras tega poslopja je knjižnica s prelepimi slikami Julija Quaglia. V isti dobi je nastala nova mestna hiša, katero so začeli zidati l. 1717, medtem ko Robov vodnjak pred njo pripada nekoliko poznejši dobi. — Veliki komtur grof Gvido Starhemberg je dal leta 1714 zidati novo križansko cerkev po načrtu stavbenika Dominika Rossija. Njej podobni in približno istočasno zidani sta cerkvi na Dobrovi in Šmarni gori. — Pravi biser baročnega sloga je uršulinska cerkev (1718—1726) s svojim mogočnim pročeljem, visoko, svetlo ladjo in lepo razvrščenimi polstebri. Stavbi sv. Petra, katero so zidali od l. 1726—1730, je služila za vzor cerkev St. Giorgio maggiore v Benetkah. Za vse te cerkve je bilo treba mnogo umetnikov in delavcev. Kiparji Mislej, Cussa, Robba so jih okrasili z najlepšimi oltarji. Menda se niso nikdar prej delale lepše in dragocenejše stvari v Ljubljani, kakor za časa »akademije operosov«. Najlepše umetnine, s katerimi se more danes Ljubljana ponašati, pripisujemo njih okusu in marljivosti. Kar med starejšimi umetninami zasluži pozornost bodisi v stavbarstvu, bodisi v kiparstvu ali slikarstvu, vse je iz te dobe. — Vpliv akademije lahko zasledujemo tja do srede 18. stoletja. Zadnja veličastna spomenika te umetniške smeri sta cerkev in škofijska palača v Gornjem gradu (1761), ki dostojno završujeta našo baročno dobo.

* * *

Kako je bilo s slovenščino v sedemnajstem in osemnajstem veku?

Že Trubar je imenoval slovenščino jezik »preprostega ljudstva« in jo s tem ločil od jezika plemičev in drugih izobražencev, ki so takrat govorili večinoma nemški. V poznejših stoletjih se je ta ločitev vzdržala. Poudarja jo zlasti Valvasor, ko poroča, da je nemščina večinoma v rabi pri plemstvu in izobražencih, da jo rabijo pri sodišču za spisovanje listin in pisem, slovenski pa govore kmetje na deželi in drugi preprosti ljudje. V 17. in v začetku 18. stoletja se je udomačila med izobraženci italijanščina kot občevalni jezik. Na Goriškem je izpodrinila že proti koncu 16. stoletja nemščino celó pri uradih, in škof Stobej, namestnik nadvojvoda Ferdinanda, se je zaman trudil, da bi ji pridobil nekdanjo veljavo. Pa tudi v Ljubljani so govorili izobraženi meščani večidel italijanski. Druge priče nam pa dokazujejo, da so se na Goriškem, Koroškem, Štajerskem in Kranjskem plemiči celó

v slovenskem jeziku poklanjali deželnemu knezu in govorili prisego pred svojim fevdnim gospodom.

Pri sodiščih je sicer odlok cesarja Ferdinanda I. iz leta 1555 ukazal rabo nemškega jezika za vse avstrijske dežele, vendar se ni strogo izvrševal. Na Goriškem se nemščina ni mogla uveljaviti in se je vkljub vladnemu pritisku udomačila italijanščina pri uradih. Glavni vzrok je bil pač ta, ker so pravniki iz Primorja hodili študirat na italijanska vseučilišča, zlasti v Padovo in Bolonijo, in vrnivši se domov kot notarji, sodniki in advokati, niso znali nemškega jezika. V nižjih instancah so se tožbe po mnogih slovenskih krajih še vršile po starodavnem načinu v slovenskem jeziku. Sem spadajo predvsem gorski zbori ali pravde. Mnogi prepisi »gorskih bukev« iz 17. stoletja, ki so določevali, kdaj in kako se naj pravde vrše, nam kažejo, da je v vinorodnih krajih menda vsaka zemljiška gosposka imela svoje sodne zборе, kjer so odločevali stare šege in navade, ustno izročilo narodnega prava. Isto

Tintoretova slika sv. Nikolaja v novomeški kapiteljski cerkvi. (Po obnovitvi.)

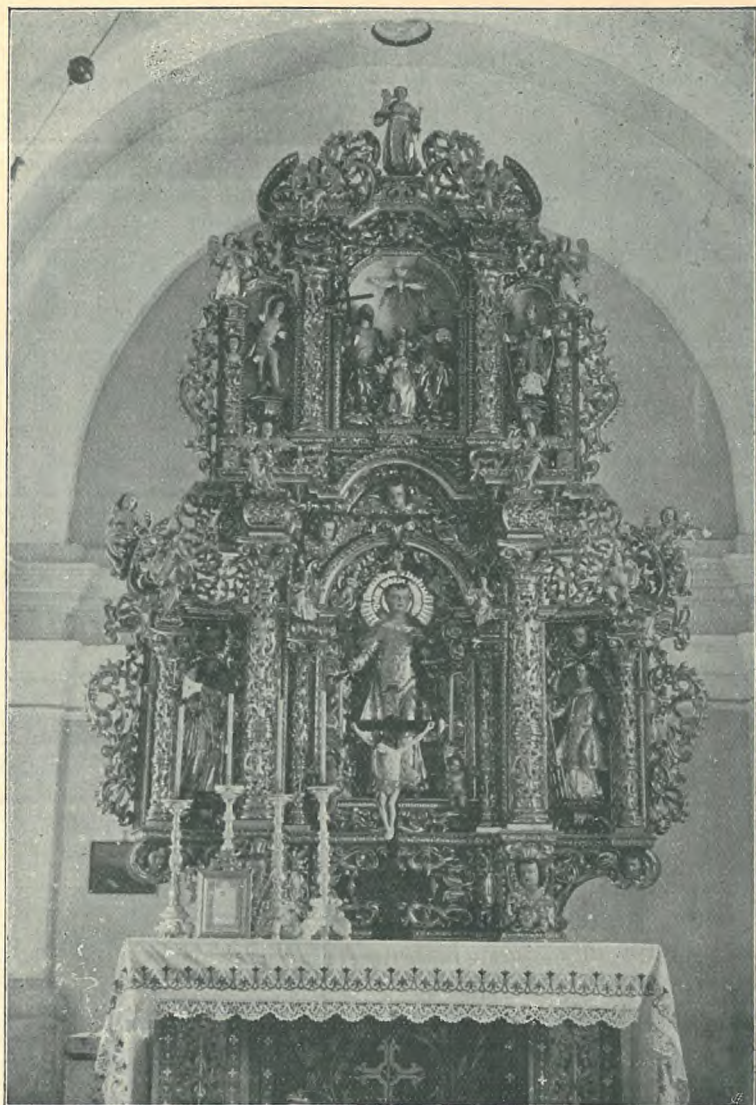
velja o tako zvanih kvaternih sodih, ki so bili redno na kvatarno

sredo. Sodnik, navadno kak župan ali drug odličen mož, ki je bil pooblaščen od zemljiškega gospoda, je tu z dvanajstimi prisledniki razsojeval male sporne reči za ves sodnijski okoliš. V Beli Krajini in Istri so se do tega časa ohranile celó neodvisne kmečke sodbe z županom na čelu, pri katerih je še starodavni rovaš služil mesto sodnijskega zapisnika. — Tudi pri mestni upravi se je še tu in tam ohranila slovenščina. Metličani so l. 1589 od vicedoma jim predlaganega mestnega pisarja zavrnilo, češ »da ni več slovenščine«. Kako si je tudi mesto ljubljansko pri najvažnejših opravilih vedelo ohraniti svoj slovenski značaj, izpričuje prisežna knjiga ljubljanskega mesta iz dobe cesarja Ferdinanda II., ki vsebuje 17 prisežnih obrazcev v slovenskem jeziku, in sicer za meščane, žitomerce, solomerce, prekupce, vinomerce, vratarje, gozdarske hlapce, čolnarje itd. Za Marije Terezije so začeli objavljati važne zakone, ukaze in vladne razpise v slovenskem jeziku. Takí ukazi so: z dne 4. decembra 1768 »o splošni razdelitvi pašnikov«; 10. marca 1770 »popis duš« (kot podlaga za vojaške nabore); 25. maja 1770 »pravila o razbojnikih«; 31. maja 1770 »plačilo o vožnji vina po Savi«; 12. dec. 1772 »patent o desetini« itd. — Glede jezika v šolah nimamo do Marije Terezije nobenih stalnih določb. Za nižje šole so pač določili učni jezik tisti, ki so jih vzdrževali, v vseh srednjih in višjih šolah pa je neomejeno gospodovala latinščina. O ljubljanskih ljudskih šolah vemo, da so se otroci učili katekizem na nižji stopnji slovenski, pozneje pa nemški. Vpeljane so bile tudi vaje v slovenskem čitanju in pisanju. Soditi smemo, da se je podobno vršil pouk tudi po drugih mestih. »Šolski red« Marije Terezije iz l. 1774 je ustanovil nemško šolo, a moral je kmalu priznati za pripravljalne razrede potrebo pouka v materinem jeziku.

Primerno skromnemu stališču, ki ga je takrat imela slovenščina v javnem življenju, je tudi tedanje slovensko slovstvo.

Spisi so služili v tej dobi le vsakdanjim cerkvenim potrebam. Njih obseg so evangeliji, katekizmi, cerkvene pesmarice, nabožne knjige in pridige. Ta omejeni krog označuje naše slovstvo tja do srede 18. veka.

Kakor za luteranstva, tako je bila tudi v naslednji katoliški dobi najvažnejša knjiga za pouk slovenskega jezika katekizem. Na podlagi slovenskega »Malega Kanizijevega katekizma« so uredili jezuiti v Ljubljani krščanski nauk v šoli in cerkvi. Isti način je postal kmalu odločilen za Kranj in soditi smemo, da so tudi drugod vsaj po mestih in večjih krajih posnemali zgled glavnega mesta Ljubljane. Seveda je bilo mnogo prepuščeno vnemi in delavnosti posameznih duhovnikov. O tuhinjskem župniku Paglovcu vemo, da ga je skrb za pouk mladine v krščanskem nauku celó napotila, da je osnoval v svojem župnišču slovensko šolo. Sredi 18. stoletja je zlasti »Bratovščina krščanskega nauka« močno dvignila vnemo za kateheze. Takrat so nastali slovenski prevodi Kanizijevega katekizma na Štajerskem (1758), na Koroškem (1762) in na Kranjskem (1760). Ker na deželi ni bilo šol, kjer bi se otroci mogli učiti brati, so knjigam pridejali abecednik. Tako je delal že Paglovec pri svojih knjigah, isto nahajamo tudi pri celovškem katekizmu in drugod.

Baročni oltar na Suhi. (Župnija Predoslje pri Kranju.)

Za cerkveno rabo je bila neobhodno potrebna tudi zbirka nedeljskih in prazniških listov z evangeliji vred. Znano nam je, da je zanjo poskrbel že škof Hren, izvršil pa je delo jezuit p. Janez Čandik (1612). Drugo izdajo je oskrbel Schönleben (1672), tretjo p. Hipolit (1730), četrto Paglovec (1741), vendar se je knjiga še večkrat natisnila.

S Kanizijevimi katekizmi in evangeliji je bilo slovensko slovstvo za več kot pol stoletja odpravljeno. Vemo, da je imel škof Hren še več

knjig v načrtu, da so tudi drugi želeli nabožnih slovenskih knjig, toda ti načrti se niso izvršili. — Prvi, ki je znatno pomnožil slovenski knjižni zaklad, je bil novomeški kanonik **M a t i j a K a s t e l e c**. Rojen je bil v Kilovčah blizu Prema na Notranjskem, pozneje je župnikoval v Toplicah pri Novem mestu, potem v Št. Jerneju in slednjič je prišel za kanonika in beneficijata bratovščine sv. rožnega venca v Novo mesto, kjer je umrl l. 1688. Njegov grob v frančiškanski cerkvi krasí še sedaj kamenita plošča z napisom, katerega si je bil sam napravil. Kastelcu gre zasluga, da je prvi začel spisovati slovenske knjige za ljudstvo. Podal je svojim rojakom »Bratovske bukvice sv. roženkranca« z mnogimi pesmimi in dobrimi nauki za bolnike (1673). Nič manj priljubljen je bil njegov »Nebeški cilj, to je svetih očakov zvesto premišljevanje o namenu človeškem in božji ljubezni« (1684). Medtem ko navaja pisatelj v teh dveh knjigah ljudstvo k čednostnemu življenju in bogoljubnim dejanjem, se ozira njegov »Nauk kristjanski« na spise prejšnjega stoletja in razlaga verske razlike med katoličani in luterani. Valvasor nam našteva še mnogo del, katera je Kastelec ali tiskana izdal ali pa zapustil v rokopisu. Največjo pozornost zasluži njegov prevod sv. pisma stare in nove zaveze, ki pa žal ni zagledal belega dne. — Kastelčeve knjige so se med ljudstvom zelo razširile in do najnovejšega časa po mnogih kmetskih hišah hranile kot dragocen zaklad.

Novomeški pisatelj zopet dolgo časa ni našel posnemovalcev. Kapucina p. **I v a n K r s t n i k** od sv. **K r i ž a** in p. **R o g e r i j** sta s svojimi zbirkami pridig hotela ustreči predvsem slovenskim duhovnikom. Namen izraža sam p. Ivan, ko piše v predgovoru: »Nucnu inu potrebnu je pisat inu drukat v slednem jeziku de vsim bo pomaganu, katero pomuč večkrat tij mašniki so želeli inu prosili, de bi jim moje slovenske pridige posodil inu prepisat pustil; zatorej jest hočem le te moje prijatele pohleunu bugat inu tulikanj-jim pomagat, kuliknim premorem . . . Inu gvišnu bi veliku nucalu inu pomoglo, kadar bi več pridig v slovenskim jeziku drukanih bilu, zlasti taistim mašnikom, kateri nijmaju časa dolgu študerat ali pak imαιο malo bukvi, de bi si mogli pomagat, zakaj sledne bukve nejsu pernaredne za naš folk.« Pridige p. Ivana od sv. Križa so izšle v petih zvezkih od l. 1691 do 1707, p. Rogerija v dveh delih l. 1731 in 1743. Njima se pridružuje kot tretji jezuit p. **J e r n e j B a s a r**, pridigar v ljubljanski stolnici, ki je izdal leta 1734 »Pridige iz bukvic, imenovanih exercitia s. očeta Jgnacia«. — Vendar omenjene zbirke niso bile pomenljive le za duhovnike, ampak so našle pot tudi med ljudstvo, ki jih je z veseljem prebiralo in zajemalo iz njih pouka in tolažbe.

Sicer pa je tudi v prvi polovici 18. stoletja na slovenskem slovstvenem polju vladala velika suša. Od leta 1700 do leta 1707 ni izšla nobena slovenska knjiga. Po sedmih letih je izšel naposled peti zvezek pridig p. Ivana Krstnika od sv. Križa. Od l. 1707 pa do l. 1740 je bilo natisnjenih le 18 slovenskih knjig. Za ljudstvo je pisal v tem času novomeški kapucin p. **H i p o l i t**, ki je poslovenil l. 1719

Tomaža Kempčana (»Buquice od slejda inu nauuka Christusa«). Na Primorskem pa je izdal Pavel Fr. Klapše, župnik v Tomaju pri Trstu, »Zbrani krščanski nauk« kot pomožno knjigo za duhovnike pri veronauku.

Juramentum Sclauonicum

Vi bodete, moimv Gnadleustimo, Firsto,
inu Gospoda, Gaspudo Sigurndo Franco,
Erzherzogo, u' Osterreichi, Firsto u' Burgun-
di, Stevreske, koroshke, kramshke, ino Wir-
temberske Dshel, Skoffo u' Auospurgi, ino
Gurku, Firstouemo Graffu, u' Tirolu, ino
u' Gorici, Dshelskimo Graffu v' Elsi. e
na uashe Dushe maesti oblubili, nih Fir-
stouei Suetlosti, sa uolo vasheh Lehnou
pokhorni, ino Streshiotsh biti, nih Firsto
uei Gnadi, ino Suetlosti, sa uolo Vasheh
Lehnou nuž: ino dobroto pomislet, shko:
do oduerniti, ino kuli kadai, sa eniga
Firsta smert permeri, supet te Lehne
sasliški ti, mo perieti, ino aku bi Vi, gdi re
Lehne sapadene, nih Firstouei Suetlosti ~~uei~~
+ Gurskei deti hni h skoffy shlishoiotsh, ^{nuž} te iste nih
Firstouei suetlosti, uedeiotsh pustiti, ino
skasati, ino sicer u' se to sturiti, kulikai
ie eden u' shlehterni, s' lehni podlosheny,
zhbouek, suvimo Lehenskimo Gospodu, dol-
shan, ino sauesan sturiti

Responsio Vasali.

Vse letu, kulikai ie mene na pred Brans,
oblubim vest, nih Firstouei Suetlosti, ino
nih na mastrikom, reshmitshno, ino terona
dershati ∞.

Celovška slovenska prisega iz 17. stoletja.

Slovstvo posebne vrste se nam pojavlja v božjepotnih knjižicah, katere so navadno jemali romarji za spomin s seboj domov (»Sv. Lucie andoht«, »Od andohti inu bratovščine sv. Joshta« itd.), kakor tudi v raznih praznovernih knjigah, ki so se k nam zanesle iz tujine. V poslednjo vrsto spadata »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, ki sta bila oba tiskana v Kolinu ob Reni.

Proti sredi 18. veka je najmarljiveje deloval na slovstvenem polju Miha Pa glo v e c, župnik v Spodnjem Tuhinju. Izmed njegovih del so najvažnejša: »Tobijeve bukve«, »Tomaža Kempčana bukve« in »Sveta Vojska« (prevod italijanske Scupolijeve knjige).

Veliko težav je napravljalo pisateljem, ker se niso držali nobenih slovnških pravil, ampak si je vsak jezik po svoje krojil. Bohoričeva slovnica je bila popolnoma pozabljena. Hkrati se je tudi pojavila potreba slovarjev, da bi omogočili prevode iz latinščine in nemščine. Prvi poizkus v tej smeri je bil laško-slovenski slovar, ki ga je izdal l. 1607 s kratko slovnico vred devinski servit Fra Gregorio Alasio da Somaripa. Namenjen je bil laškim duhovnikom, ki imajo opraviti s Slovenci. Kranjskim redovnikom in duhovnikom, ki so često zajemali snov za svoje pridige iz latinskih in nemških knjig, je hotel pomagati p. Hipolit s svojim trojnim slovarjem (Dictionarium trilingue), latinsko-nemško-slovenskim. Ko je marljivi pisatelj slovar že dokončal in hotel še dodati kratko slovnico, mu je prinesel tiskar že natisnjeno Bohoričevo slovnico, katero je izdal nekoliko izpremenjeno l. 1715 z naslovom: »Grammatica latino-germanico-slovenica«. Osamljeno delovanje očeta Hipolita ni imelo veliko uspeha in ni navdušilo nobenega sovrstnika. Ker se tedaj na Kranjskem ni mnogo storilo za nujne slovnške potrebe, so priredili jezuiti v Celovcu l. 1744 drugi natis Megiserjevega slovarja (Dictionarium quattuor linguarum videlicet germanicae, latinae, illyricaе, quae vulgo sclavonica appellatur et italicae) in oskrbeli tretjo izdajo Bohoričeve slovnice z naslovom: Grammatica oder Windisches Sprachbuch. Pred naslovom ima slovar sliko, ki predstavlja umeščenje koroškega vojvoda na Gosposvetskem polju. V predgovoru slovnice pa izdajatelji dokazujejo, da je znanje slovenskega jezika na Koroškem in v sosednih deželah odličnim kakor preprostim ljudem neizogibno potrebno. Ta knjiga nam je zanimiv dokaz, da si je pridobival naš jezik tudi izven Kranjske vedno več veljave in da so čezdalje bolj čutili potrebo večje jezikovne izobrazbe.

Še eno slovstveno-glasbeno stroko moramo tu omeniti, katero so pisatelji katoliške dobe obdelovali, namreč slovenske cerkvene pesmi. Že Matija Kastelec je svojim »bratovskim bukvicam« pridedal 16 cerkvenih pesmi. Za njim je izdal prvo večjo zbirko l. 1729 Ahacij Stržinar, župnik v Gornjem gradu na Štajerskem (»Catholish kershanskiga vuka peissme«, »Peissem od teh velikih odpustkov svete krisheve poti«). Za namen svoje zbirke označuje, »da bi te druge prasne, nanucne, falž peissme opustili; namesti taistih pak te svete peissme peli«. Za njim nastopijo kot duhovni »pesniki« p. Primož Lavrenčič (1748), Filip Jakob Repež, organist v Ložu (Nebeshku blagu leta 1764; Romarsku drugu blagu leta 1770 etc.) in Maksimilijan Redeski (»Osem inu šestdeset svetih pesm« l. 1775).

Končno še ne smemo pozabiti knjižice, majhne po obsegu in obliki, ki si je pa med ljudstvom pridobila velik ugled in se je med vsemi knjigami najbolj razširila, to je bila slovenska pratika. Prvič je izšla pratika l. 1725 z naslovom »Nova Crainska Pratica na lejtju MDCCXXVI.«. Bila je natisnjena v Avgsburgu v šestnajsterki

in je le okoren prevod nemške pratike. Poslej je menda izhajala vsako leto. To neznatno slovstveno delce, ki je podajalo le slabe sličice svetnikov, vremenska znamenja, sončne in lunine mrke, in kvečjemu še nekaj pregovorov, ugank ali kak kratek poučljiv spis, se je preprostemu narodu tako zelo prikupilo, da je nekatera leta kar v 30.000 izvodih romalo med svet. Zato so pozneje mnogi slovenski književniki radi pisali za pratiko, tako pater Marko Pohlin, Vodnik, Bleiweis in drugi.

V drugi polovici 18. stoletja se pojavi v naši slovstveni zgodovini vesel preobrat. Preseneti nas že velika plodovitost slovenskega nabožnega slovstva. Poleg Kranjcev (Golmajer, Bastjančič) nastopijo kot pisatelji Štajerci (Hasl, Gorjup, Rupnik) in Korošci (Gutsman). A z reformami Marije Terezije in Jožefa II., z ustanovitvijo ljudske šole in osvobojenjem kmečkega stanu je bila dana Slovincem nova naloga, da zadoste tudi šolskim in poljudno poučnim potrebam. Te potrebe so ustvarile slovensko svetno književnost.

Na Kranjskem je bil tedaj najmarljivejši delavec na slovstvenem

polju bosonogi avguštinec p. M a r k o P o h l i n. Rojen je bil v Ljubljani l. 1735 in kot dvanajstletni deček vstopil v samostan Mariabrunn pri Dunaju. Po dovršenih bogoslovnih naukih se je vrnil v Ljubljano in tu deloval najprej kot pridigar, potem po kratkem bivanju na Dunaju kot predstojnik (subprior) samostana svetega Jožefa. Leta 1791 je šel zopet na Dunaj in potem v Mariabrunn, kjer je umrl. — Pohlin je bil zelo plodovit pisatelj. Izdal je v nemškem, latinskem in slovenskem jeziku do dvajset knjig in jih zapustil okoli 10 v rokopisu. Njegova dela so večidel merila na praktično ljudsko izobrazbo. Izdal

*P. P. Marcus a. S. Antonius Laduanus,
 vulgo Schlan, Carniolus, Lublincensis inter Rade-
 micos Operosus Lublincensis. Dicitur Novus na-
 tus 13 Aprilis 1735 Augustinianum Discalceatum
 mortuus 12 Aprilis 1795*

P. Marko Pohlin.

je nov prevod Kanizijevega katekizma (l. 1768), napisal abecednik (l. 1765), računsko knjižico (l. 1781), skrbel je za ljudski pouk (Kmetam za potrebo in pomoč) in tudi za zabavo (Kratkočasne uganke l. 1788). Važnejša kot ti spisi je njegova slovnica »Kraynska Grammatika«, ki je prvič izšla l. 1768 in potem v pomnoženi izdaji l. 1783. V predgovoru pravi, da je sicer težko spraviti kranjski jezik v pravila, pa »ujunačil se je storiti vsaj to, česar doslej še ni storil noben (?) rojak.« Pohlinova slovnica je pač ponesrečen poizkus, ker mož ni poznal narodove govorice, niti slovanskih narečij, niti ni imel potrebne slovniške naobrazbe. Vendar je njegova slovnica doživela dve izdaji, ki sta bili obe kmalu razprodani. Dobri uspehi, ki jih je dosegel s svojimi knjigami, so vzpodbudili Pohlina, da je izdal tudi slovar (»Tu malu besedishe treh jesikov« l. 1782), kjer je s slovenščino še bolj samovoljno ravnal, kakor v slovnici. — Pohlinov redovni tovariš p. Janez Damaščan Dev je prvi izdal zbirko umetnih slovenskih pesmi, tako zvane »Pisanice«, medtem ko je drug avguštinec, p. Dizmas Zakotnik, zbiral narodne pesmi.

Pohlinova vrstnika sta bila v Ljubljani Blaž Kumerdejev in Jurij Japelj. Kumerdejeva dela so večinoma ostala v rokopisu, tako poizkus slovenskega pravopisa, slovanska primerjalna slovnica in slovensko-nemški slovar. Od Japlja, ki je umrl l. 1807 kot kanonik in šolski nadzornik v Celovcu, pa smo dobili molitvenik in cerkveno pesmarico. Zlasti pa se je proslavil kot prevajalec in urednik »Svetega pisma«. Novi zakon je dovršil s Kumerdejem že v letih 1784—1786; celotno delo, pri katerem je sodelovalo več duhovnikov, je izšlo do l. 1804. Znameniti slavist Kopitar je prevod po pravici imenoval zgleden.

Na Koroškem je uspešno začel buditi slovenščino Ožbald Gutsman. Rojen je bil v Grabštajnu l. 1724 in se izobraževal na jezuitskih šolah v Celovcu. Ko je dovršil študije, je stopil v jezuitski red in dobil službo slovenskega pridigarja. Ko je bil red razpuščen, je deloval Gutsman na Koroškem še dalje kot slovenski misijonar. Prehodel je skoraj vse koroške pokrajine in se sam prepričal, česa je treba duhovnikom in ljudstvu. Prvi sad njegovega slovstvenega dela je bila zbirka premišljevanj (»Christianske resnice«) za uporabo duhovnikom pri pridigah. Ta knjiga, ki je izšla v Celovcu leta 1770, je zato pomenljiva, ker se je Gutsman v njej odločno uprl jezikovnim spakam p. Marka Pohlina. Lastne nazore o slovenskem jeziku je podal potem v posebni slovnici (»Windische Sprachlehre« Klagenfurt 1777), ki je doživela šest izdaj, in za svoje nemške sodeželane je spisal nemško-slovenski slovar (»Deutsch-windisches Wörterbuch« Klagenfurt 1789). Gutsmanu pripisujejo še: »Ta veliki Katekismus« in »Evangelije ino Branje«. — Pri slovstvenem delu ga je podpiral gmotno velikodušni mecen grof Göes, duševno pa duhovniki po Rožni dolini in na Podjurskem. Visoko čislani in zaslužni mož je umrl leta 1790, pa se ne ve kje.

Tudi na ogrskih planjavah onstran Mure se je med Slovenci v 18. stoletju pojavila slovstvena pomlad. Prekmurski Slovenci, ki so se v 17. stoletju večinoma poluteranili, so rabili takrat splošne spise kranjskih protestantskih pisateljev: Trubarja, Dalmatina, Krelja in

drugih. Ko so te knjige sčasoma pošle, so morali sami skrbeti za nadomestilo. Značilno pa je, da niso več pisali v jeziku kranjskih pisateljev 16. veka, ampak v svojem lastnem narečju. Slovstvo je bilo tudi tu omejeno na katekizme, zgodbe sv. pisma, molitvenike in pesmarice. Med protestanti je bil najznamenitejši pisatelj Štefan Küzmič, pridigar v Šurdu, ki je izdal l. 1751 novi zakon svetega pisma, tri leta pozneje pa katekizem (Vöre

Jurij Japelj.

krsztsanszke kratki navuk. V Halli 1754). Katoliško slovstvo ogrskih Slovencev se pričinja z Miklošem Küzmičem, župnikom pri Sv. Benediktu, ki je bil izredno marljiv pisatelj. Skrbel je najprej za pouk preprostega ljudstva v slovenščini in izdal dva abecednika (ABC za Szlovencze na Vogerszkem. Szlovenszki silabikar 1780). Tema učnima knjigama so sledile v kratkih presledkih: pesmarica, sveti evangeliji, katekizem, zgodbe sv. pisma, molitvenik za bolnike in splošni molitvenik. — Slovensko ljudstvo na Ogrskem je ohranilo svojega za služnega dušnega pastirja trajno v hvaležnem spominu.

Končno se moramo še vprašati, kolik vpliv je imelo slovstvo »katoliške dobe« na slovensko ljudstvo, ko vendar ni bilo razen v nekaterih mestih nikjer potrebnih šol?

Res je, da pisateljem 17. in 18. veka in njihovim slovstvenim proizvodom marsikaj lahko očitamo. Niso poznali skoraj nikakih slovniških pravil, niti pravopisa, kvarili so slovenski jezik s primešavanjem tujih besed in večinoma so pisali vsak v svojem narečju. Vendar so imele njihove knjige na ljudstvo velik vpliv. Rabili so jih kot molitvenike ali nedeljsko čtivo, jih pogosto čitali in si posamezne odstavke dobesedno zapomnili. Knjiga je potovala iz rok v roke in se podedovala od rodu do rodu. Ljudem se je tako priljubila, da so se v domači hiši drug od drugega učili čitati. Poleg Kastelčevih knjig so zelo vplivali na razširjanje slovenskega čtiva Paglovčevi spisi. Njegovih nabožnih, s preprostimi navodili za čitanje opremljenih knjig se je ljudstvo hlastno oprijelo. Po mnogih krajih so tudi duhovniki z vneto širili slovenske knjige. Tako poroča Pohlín o Redeskiniju, da je bil izredno vnet razširjevalec Haslovih in drugih slovenskih knjig med ljudstvom (*huius editionis et carniolicarum in plebe litterarum promotor praefervidus*). Zelo velik je bil tudi vpliv Pohlina samega, o katerem piše leta 1798 Vodnik v »Ljubljanskih Novicah«: »Očetu Marku smo hvaležni za več reči. On je spet branje med ljudmi razširil. Od trideset let sem se je skoro vsaki pastir in pastirica brati naučila.« Še dandanes so nekateri okraji prava staroknjižna najdišča, tako loška okolica, žirovski hribi, nakelska, predvorska in kamniška okolica. Iz tega si tudi lahko razlagamo pojav, da so v začetku 19. stoletja na Slovenskem po kmetih skoro povsod znali čitati, čeprav še ni bilo dovolj šol. — Vse to nam priča, s koliko radostjo je sprejelo ljudstvo domače slovenske knjige. Cenili so jih tem bolj, čim redkejše so bile. S spoštovanjem so jih hranili na polici blizu svetih podob, ki so druga tik druge segale tja do kota, kjer je viselo sv. razpelo. Rod za rodom je prebiral te častite stare knjige, zajemal iz njih pouka in ljubezni do slovenskega jezika.

Noša Dolenjcev. (Po Valvasorju.)

11. Iz ljudskega življenja. Kužni časi, čarovništvo, razbojniki.

Doba 17. in 18. stoletja pomenja za naše kraje dobo miru, ko so se dežele oddahnile od večnih turških napadov, ko se tudi druge vojne niso izvojevale na naših tleh in se je ljudsko življenje enakomerno razodevalo v svojih navadnih oblikah. Bila je splošno doba mirnega in tihega življenja. Edini pravec so mu bili starodavni običaji, od katerih se slovenski kmet po Valvasorjevem izreku teže loči, kakor goba od drevesa.

Prav v tej dobi se pojavljajo pričetki ljudske umetnosti, ki jo še lahko zasledujemo na hišah in njih opravi, na znamenjih ob potu, na grobnih spomenikih in celo na čebelnih panjih.

Kdor gleda stare slovenske kmečke hiše, bo lahko spoznal, da pri zgradbi niso odločevale le potrebe vsakdanjega življenja, ampak da je stavitelj često z umetniškim okusom olepšal svoj dom. Ako pravi pesnik o naši kmetijski hiši:

»Mogočna nisi, ne prostorna,
in stavil te umetnik ni,
bolj kot bogata, si uborna,
preposta selska hiša ti!«,

so njegove besede le resnične, ako jo primerjamo z novodobnimi mestnimi stavbami. Tudi kmečka hiša ima svojo lepoto. Podzidje pri

hiši je navadno barvano, enako kameniti okvir pri vratih in oknih. Zunaj na stenah vidimo slike sv. Krištofa, sv. Florijana, sv. Martina, sv. Jurija ali kakega drugega svetnika. Slame nosita pri vrhu lesena stebriča in tudi ograja pri hodniku je navadno lepo izrezljana. — Valvasor pravi o Gorenjcih, da imajo lepe hiše, ki so na mnogih krajih zidane in krite z deskami, splošno pa vsaj napravljene iz lesa in krite s slamo, pa vendar vedno snažne. Na Dolenjskem so bile v njegovem času skoraj izključno lesene hiše, enake tudi v Beli Krajini, na Kočevskem in v gornji dolini Soče. Na Krasu, na Vipavskem in Goriškem so bile v navadi zidane hiše s plitvimi strehami in komini namesto peči. Tu je že vplivala bližnja Italija.

Isto obliko kmečke hiše zasledujemo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem do one meje, ko se pričinja italijanski vpliv. — S ceste

Kmečka hiša pri Šmohorju v Ziljski dolini.

pridemo čez nekaj stopnic do hišnih vrat, ki vodijo v vežo. Ta prostor je navadno obokan in njegov zadnji del služi za kuhinjo. Od tu se tudi kuri velika peč, kjer se peče kruh in pozimi tudi kuha. Iz veže se pride na desno v glavni prostor ali izbo. Največ prostora je zasegla v njej velika zelena peč pri durih, poleg katerih je bila tudi vdolbina za shranjevanje stojala in tresk, ki so ob večerih razsvetljevale prostor (leva). Okoli peči

je bila napravljena široka klop, nad njo pa po več drogov za obešanje in sušenje perila. V drugem kotu med okni je bila bela javorjeva miza, ponos hišne gospodinje. Okoli mize so bili na vseh straneh »stoli« (klopi). Nad njo pa je viselo v posvečenem kotičku sv. razpelo, ob katerem so se vrstile na steklo slikane podobe. Strop ni bil ometan, temveč se je tramovje neposredno videlo iz izbe. Hišne oprave ni bilo mnogo. Najznačilnejša je bila velika, prostorna skrinja, ki je bila zunaj vedno poslikana s svetimi podobami in cvetličnimi okraski. Enako barvana in z rezbarijami okrašena je bila tudi postelja, kateri pa je bil navadno odkazan prostor v spalnici, levo od kuhinje. Tudi drugo hišno opravo je okrasila ljudska umetnost, tako kolovrate, preslice, žličnike.

Kras posebne vrste so dobili u l j n j a k i, katerim je bil odkazan prostor na vrtu, namreč poslikane prednje deske čebelnih panjev, katerim pravijo na Kranjskem končnice, na Koroškem pa »čelnice«. Te slike so bile v starejših časih skrbno izdelane in nudijo zanimiv vpogled v ljudsko mišljenje. Najdemo jih le na Kranjskem in Koroškem, a proti vzhodu jenjajo že pri Mariboru. Vzhodnim Štajercem

in ogrskim Slovencem so popolnoma neznane. Med slikami nahajamo veliko svetnikov in svetnic: sv. Joba, patrona čebelarjev, sv. Genovefo, sv. Izidorja, sv. Antona, sv. Družino; mnogo je prizorov iz Kristusovega življenja in trpljenja. Druge slike imajo zgodovinski značaj: bitka pri Sisku, Pegam in Lambergar, Kralj Matjaž. Mnogo je šaljivih prizorov iz vsakdanjega življenja: pivci v krčmi, jezične ženske se prepirajo, vrag brusi ženski jezik ali lika krilo; večkrat je naslikan medved, ptica »fena« (feniks) ali lovčev pogreb. Čeprav te slike ne moremo šteti med prave umetnine, so vendar značilen pojav naše ljudske umetnosti in pričajo, s koliko ljubeznijo so naši predniki gojili čebelarstvo, ki se je podedovala skozi stoletja od očeta do sina.

Ljudska noša je bila v Valvasorjevem času še precej ista, kakor jo posnamemo iz najstarejših opisov: pri moških širokokrajni klobuk, krajša ali daljša suknja, hlače iz domačega sivega ali temnega blaga, barvaste nogavice in nizki čevlji. Tovorniki so hodili v visokih škornjih in imeli po eno ped širok usnjen pas okoli ledij. Poleti so se oblačili v belo ali črno platneno obleko. Kraševci so nosili široke hlače iz grobe suknje (Pumphosen), kratke jopiče in kape iz klobučine. Pri Vipavcih opazamo naložene, zgubane ovratnike, ki so gotovo došli iz bližnje Italije. V belo platneno obleko so se oblačili Slovenci na jezikovni meji: v Slovenskih goricah, okoli Ormoža in Središča, na Ogrskem, v Beli Krajini in beneški Slovenci. Na Koroškem se je noša v Ziljski in Rožni dolini precej strinjala s kranjsko. — Tudi ženska noša kaže v raznih krajih le malo spremembe. Starodavno pečo so nosile ženske ob Valvasorjevem času še ob praznikih in delavnikih. Seveda ta peča še ne kaže tistega nakitja s čipkami in »rožo« vrh temena, ki jo vidimo na novejših slikah. Takrat je bila peča še preprost kos platna, katerega so ženske z večjo ali manjšo umetnostjo nagubale in pritrdile na glavi. Prazniška peča se je po finem blagu in lepo nabranih gubah ločila od delavniške.

Kmečka hiša v Bohinju.

Dekleta so nosila na glavi široko prevezo z različnimi vezeninami, katero so na Gorenjskem imenovali »šapelj«, na Štajerskem in v Beli Krajini pa »parta« (portek). — Sredi 18. stoletja se je pojavila v naših deželah »avba« (die Haube), ki že s svojim imenom kaže nemški izvor. Po obliki razločujemo dve vrsti avb. Velika avba z okroglim oglavjem in bogato vezenino nad čelom je služila za praznike, mala avba, brez oglavja in preprosteje napravljena za delavnike. Vendar se je v marsikaterih krajih le druga izmed obeh oblik udomačila, zato pa je dobila bogatejši nakit, v sprednjem delu. Vse kaže, da je avba prišla z Bavarskega v naše dežele. Najbolj je bila v navadi po Gorenjskem in v Savinjski dolini, kjer so ženske nosile obe vrsti. — K ženski noši je še spadal modrc, dolgo krilo, ki se je pritrjevalo s štiri prste širokim barvastim, suknenim ali platnenim pasom, nad katerim je bil pri praznični obleki še kovinast (srebrn ali meden) pas (»sklepanec«), večkrat zelo dragocen, in bel, na rokavih lepo nabran ošpetelj. Vrat in nedra je pokrivala pisana ruta, ki je bila često iz svile. Vse te dele ženske noše opisuje obširno o. Marko Pohlin v svoji »Kranjski kroniki«. Pri Vodniku pa poje »Zadovoljni Kranjec«:

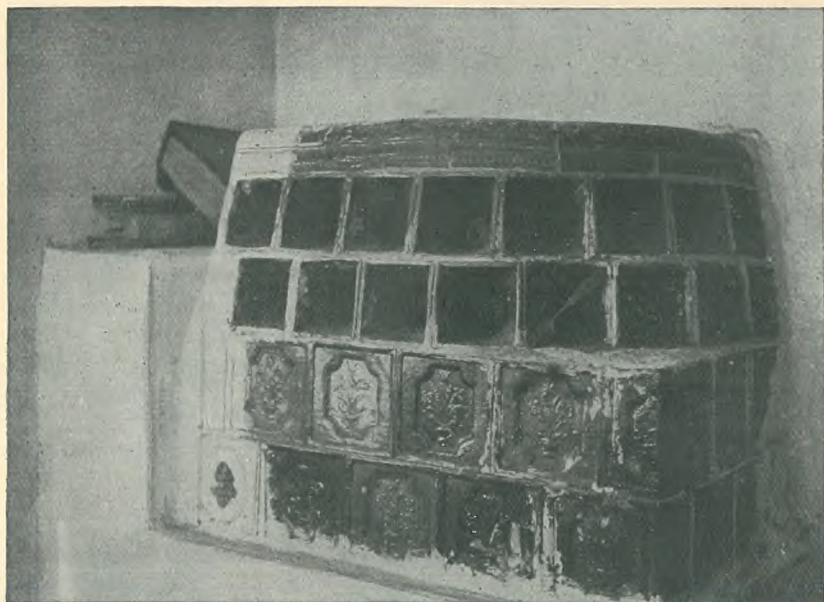
»Imam oblačilo
domač'ga pad'vana,
ženica pa krilo
iz prav'ga mezlana.
Se sveti na lice
ko pirh moj škrlat,
nje šapelj, jeglice,
Nje moderc je zlat.«

»Padvan«, ki ga pesnik tu omenja, je bilo domače grobo sukno, iz katerega so napravljali moško obleko, »mezlan« (italijansko mezzalana) pa je bila neka tkanina, pri kateri je bila osnova preja, za votek pa domača volna.

Za Valvasorja so hodili kmetje še oboroženi s sabljami. Tu in tam so imeli namesto dolgih pušk »čakane«, to je palice z železnimi kljukami ali pa vsaj drenove gorjače. Ni bilo zlepa kakega kmeta videti brez palice.

O l j u d s k i h o b i č a j i h ve naš Valvasor mnogo povedati in si je s temi poročili zaslužil častno mesto med narodopisci za vse čase. Predvsem poudarja vernost in pobožnost našega ljudstva. »Naj je kak praznik še tako majhen,« pravi nekje, »Kranjci ga slovesno praznujejo in nehali ne bodo s svojo pobožnostjo, ampak s svojim delom. Vsak posvečen dan se oprostite svojih domačih opravil ali svojega dela, kadar le znajo za svetnikovo ime... Ako se jim pove, da ta ali oni dan ni praznik, četudi nosi ime kakega svetnika in da pride na vsak dan leta spomin kakega svetnika, vendar jim to noče v glavo in odgovarjajo: Ta svetnik pride vsako leto le enkrat na vrsto; mi ga hočemo praznovati kot svojega velikega patrona in priprošnjika pri Boгу.« — Zelo pogosta so bila r o m a n j a. Dolničar našteva na Kranjskem 35 Marijinih božjih potov, ki so jih ljudje mnogo obiskovali. Ako bi jim prištel še Marijine romarske kraje na Spod-

njem Štajerskem, Koroškem, Primorskem, bi se število skoraj podvojilo. Poleg teh pa je ljudstvo obiskovalo še druge sloveče in priljubljene kraje, kakor so bili Sv. Lucija v Skaručini, Sv. Jošt nad Kranjem, Sv. Kozma in Damijan na Krki, Sv. Rok v Dravljah in dr. V začetku 18. stoletja so začeli jezuiti širiti češčenje sv. Frančiška Ksaverija. Kmalu sta nastali pri nas dve novi božji poti tega svetnika, pri Gornjem gradu na Štajerskem, kjer mu je leta 1721 gornjegrajski dekan Ahacij Stržinar začel zidati cerkev, in na Veseli gori pri Št. Rupertu na Dolenjskem, kjer je novomeški prošt Jurij Marotti l. 1723 položil temeljni kamen. Celó romanje v daljni K e l m o r a j n in

Stara kmečka peč.

C a h e ni prenehalo. Škof Tomaž Hren si je mnogo prizadeval, da je obnovil in uredil tamošnji beneficij sv. Cirila in Metoda, katerega sta bili ustanovili ljubljanska in kranjska občina. Iz ohranjenih listin tudi izvemo, da sta se občini v 17. veku posluževali svoje patronske pravice in redno predlagali ahenskemu kapitlju kakega duhovnika za omenjeno mesto. Leta 1734 je bil slovenski beneficij s češkim vred zatrt. Potovanja vsako sedmo leto v Porenje pa so trajala naprej, čeprav se jih ni udeleževalo več toliko romarjev kakor nekdanj. Zapisniki mesta Kolina izkazujejo za l. 1741 še 134 romarjev iz notranje-avstrijskih dežel, med katerimi je bilo največ Slovencev. Ob zadnjem romanju l. 1769 je prišlo celó 265 oseb. Voditelj in tolmač slovenskih romarjev je bil takrat Vid Fischer s Koroškega, ki naj bi dobil za to službo novo obleko in 150 goldinarjev, pa se mu določena vsota ni izplačala. Tedaj se je začela že vlada zanimati za ta potovanja in

poizvedovati o njih načinu. Še preden so se naši romarji leta 1776 mogli odpraviti zopet na pot, je došla prepoved cesarske dvorne pisarne. Le posamezniki so še v prvi polovici 19. stoletja potovali v Porenje, ker so od svojih prednikov dobili sporočilo, da morajo vsaj enkrat v življenju v Kelmorajn.

Imenovana svetišča so bila le najznamenitejša božja pota. Sicer pa je bila navada, da so ob »žegnanju« in drugih slovesnih prilikah ljudje od blizu in daleč prihajali v procesijah s svojimi duhovniki k cerkvam. Opravilnik župnije Luče v Savinjski dolini navaja 16 takih procesij k bližnjim in daljnim cerkvam (Sv. Primož nad Kamnikom, Gospa Sveta pri Celovcu). — Med znamenitostmi omenja Valvasor »polžjo procesijo« pri Sv. Juriju blizu svojega rodnega gradu Medija, kjer sta cerkovnik in voditelj procesije na prostoru pred cerkvijo vodila vernike v kroge in ovinke. V Komendi pri Kamniku se je vršila procesija sv. Rešnjega Telesa na konjih. Dva kmeta z banderi sta jahala naprej, za njima župnik z Najsvetejšim, potem pa drugi udeleženci na iskrih konjičih.

Naš zgodopisec je slutil, da se za ljudskim praznovanjem marsikaterih svetih časov skrivajo še spomini iz dobe poganstva. Tako piše o božičnih navadah: »Še danes so na Kranjskem znani praznovni običaji, ki so preostali iz poganske dobe, zlasti ta, da o božičnih praznikih denejo na mizo ne le kruh, temveč tudi med, orehe, otrobe in druge podobne stvari, in sicer trikrat: prvič na sveti večer, drugič na večer pred novim letom in slednjič na večer pred praznikom svetih Treh kraljev. V kranjskem jeziku se imenujejo ti trije dnevi 'trije božiči'.«

Med praznovnimi navadami na božični večer omenja Valvasor »panj«, katerega kmetje takrat denejo na ogenj, oblijejo z vinom, oblože z raznimi jedili in ognju prigovarjajo, naj jih použije. Enako je bilo v navadi vsakovrstno srečkanje in vedeževanje. Dekleta pa so hodila v teh skrivnostnih večerih k vodnjaku ali potoku gledat svojega prihodnjega ženina. Pri tej priliki se je nekemu hlapcu blizu Kamnika, ki je zlezal na drevo in se nagnil nad vodo, da bi ženske v njej zagledale njegov obraz, zgodila nesreča, da se je odlomila veja in je padel v vodo.

Izmed drugih narodnih običajev opisuje Valvasor obširno ženitovanja, ki so se v raznih krajih različno vršila in celó v daljnem Kelmorajnu vzbujala pozornost in zanimanje. Vzlic krajevnim razlikam se dajo vendar izluščiti skupne navade, kakršne so: vabilo na ženitovanje, slovesen sprevod k poroki in gostija, pri kateri sta bili najodličnejši osebi »starešina« in »teta« (kloča) in kjer je prišla na mizo znana »ženitovanjska pogača«. Jeseni so bili veseli večeri, ko se je melo proso, in pozimi, ko so se marljive predice zbrale v kaki hiši »na prejo«. Pri vseh teh priložnostih je prišel ples do veljave, ki je bil tudi ob »žegnanjih« v navadi. O Gorenjcih pravi Valvasor, »da jim noče skoraj vse leto ne mirujejo«. Pa takrat so ljudske veselice večidel že izgubile svoj otroško-preprosti značaj, kakršnega so imele v srednjem veku. Narodni »raji« okoli vaške lipe so bili še tu in tam običajni, n. pr. pri Begunjah na Gorenjskem in v Ziljski dolini

na Koroškem (»visoki raji«). V smledniški okolici in v Beli Krajini omenja Valvasor neki ples z meči. Sicer pa je bil skedenj glavno zabavišče vaške mladine. Naš zgodopisec obširno opisuje, kolikim nerodnostim, pretepom in pobjem dajo ti plesi povod in kako se trudita duhovska in svetna gosposka, da bi jih odpravila. Včasih so se občine s posebno obljubo zavezale, da ob »žegnanju« ne prirede takih veselíc in svojo obljubo ovekovečile s posebnimi slikami. Taka slika se je n. pr. še ohranila v božjepotni cerkvi na Bregu pri Kranju.

Vraže na sveti večer. (Iz Valvasorja.)

V živo so zadeli ljudsko življenje vladni odloki cesarice Marije Terezije in Jožefa II. Za vlade Marije Terezije so bile prepovedane pogrebne gostije ali »sedmine«, streljanje pri ženitovanjskih sprevedih, popevanje kolednikov o božiču in plesi na javnih krajih. Njen naslednik Jožef II. je odpravil priljubljene bratovščine in njih pobožnosti, prepovedal romanja in ukazal zapreti mnogo cerkva. Tudi število praznikov se je takrat skrčilo in shodi ob takih dneh so bili prepovedani. Mnogo narodnih običajev je takrat prejenjalo, ki jih poznejši časi niso mogli več oživiti.

Valvasor hvali telesno čvrstost in zdravje slovenskega kmečkega ljudstva ter navaja za zgled nekega kmeta iz Medvod, ki je umrl l. 1444 in dosegel starost 137 let. »Sicer pa na Kranjskem ni posebno redko, da kdo vzame stoto leto s seboj v grob. Pri tem pa prav redki popolnoma osive, temveč ohranijo postavo, kakor da bi šele

dosegli 50. ali 60. leto. — Kranjski kmet tudi zdravniku ne dá mnogo zaslužiti in ga ne bo poklical, četudi mu smrt že sedi na ustnicah. Kmetje se večidel sami zdravijo, in sicer večkrat uspešno, ker dobro poznajo zdravilna zelišča in koreninice. Mnogoteri izmed njih so tudi dobri ranocelniki ter izvrstno lečijo vsakovrstne zlomljene ude, in sicer le s staro tolščo, smolo in nekaterimi svežimi koreninami, katere skupaj stolčejo in z njimi ovijejo zlomljeno nogo ali roko.«

* * *

Pa ozrmo se tudi na nekatere manj vesele prikazni ljudskega življenja, ki jih smemo prištevati tedanjim splošnim nadlogam ali šibam. V to vrsto spada predvsem k u g a.

Dandanes si težko predstavljamo, kako strašna morilka je bila nekdanj kuga ali črna smrt in kako so ljudje zatrepotali ter obledeli, ko so zaslišali to besedo. Lahko rečemo, da je kužna kosa spravila po Slovenskem veliko več ljudi pod zemljo kakor sovražni meč. Ne stoji zaman v litanijah prošnja: Kuge — reši nas o Gospod!

Z imenom kuga pa so nekdanj zaznamovali celo vrsto nalezljivih bolezní, ki jih danes strogo ločimo, n. pr. črne koze, legar (tifus), razne vrste mrzlice in drugo. Vendar so se ljudje najbolj bali one kuge z oteklínami (buboni), ki jo še dandanes nazivamo s tem imenom in kateri so nekdanj zaradi črnih peg na koži rekli tudi »črna smrt«. Prikazovala se je pod raznimi znamenji. Navadni začetek je bil, da je bolnika začela boleti glava, v prséh in trebuhu pa žgati, kakor ogenj. Vnele so se mu oči, jezik in grlo, in marsikdo je besnel od žeje. Bolnik je postal ves pobit, ne le od strahu pred grozno smrtjo, ampak tudi, ker se je vse kuhalo po njem, kakor bi gorele čutnice. Kmalu so se izpustile pod pazduhama, za ušesi, na vratu, pod kolenoma podolgaste, temnovišnjeve in zelo boleče oteklíne, iz katerih so se razvnele velike bule (buboni), ki so se navadno po smrti odprle. Drugi bolniki so bili mahoma po vsem životu obsuti z belimi mozolji, ki so v kratkem počrneli in žgali kot žareče oglje. — Kuga pa je napravljala še drugačne učinke. Eden se je dolgo krvavo potil, drugi se je zgrudil kakor od strele zadet in umrl na poti, zopet drugi je izdihnil dušo, ko je hudo kihnil, in odtod je navada, da še zdaj pravimo pri kihanju: »Bog pomagaj!« Primerilo se je tudi, da so komu noge otekle in odgnile. — Pa naj so bila znamenja še tako različna, nasledek je bil skoraj vedno isti, namreč gotova smrt, ki je prišla čez nekaj dni ali pa celó v malo urah po neznanskih mukah za ubogega bolnika. Prebolel je le malokdo, če so se mu kužne bule pravčasno srečno pregnojile.

Kužen mrlič je bil strašen videti. »Črna smrt« mu je pustila ostudne črne maroge na truplu in ga vsega spremenila. Iz nosnic in ust mu je vrela črna kri in iz odprtih bul se mu je cedila smrdljiva sokrvica. Kmalu je začelo meso kipeti kakor kvas in razširjati tako grozen smrad, da živa duša ni mogla ostati blizu. Domači so brž najeli kakega pogumnega moža za pogrebca, ki je prišel z dolgim

železnim kavljem na drogu, z njim potegnil mrliča iz hiše in ga vlekel do jame, katero so izkopali na vrtu za hišo ali na bližnjem polju zunaj vasi. Mrliča je potresel z živim apnom in zagrebel. Včasih pa celó za drag denar ni bilo dobiti človeka, ki bi pokopal smrdljive mrliče. Bolezen je bila tako nalezljiva, da je neredko za enim mrličem izumrla vsa hiša. Zato so kužna trupla večkrat ležala nepokopana na polju in po goščah, da so jih trgali psi in divje zveri, ali pa so gnila tedne in mesece po zapuščenih hišah. Včasih so take izumrle koče s človeškimi trupli vred kratkomalo zažgali, da je vse skupaj zgorelo.

Čelnice čebelnih panjev.

O vzrokih kuge so imeli zdravniki, zvezdoslovci, modroslovci in tudi navadni ljudje zelo različna mnenja. Vsi, ki so o njih razpravljali, pa so navadno na čelu svojih razprav izjavili prepričanje, da je kuga, kakor tudi lakota in vojna, predvsem strašna šiba, ki jo Bog pošilja, da kaznuje trdovratnost grešnikov in jih prisili k pokori in poboljšanju. Isto tudi navadno čitamo v vladnih odlokih. »Kužni red«, ki ga je izdal nadvojvoda Karol II. l. 1584, se na primer pričinja z besedami: »Kuga je očitna kazen, katero nam vsemogočni Bog pošilja v svoji pravični jezi zaradi naših neprestanih pregreh. Najboljše zdravilo bi bilo torej, ako bi s spokornim življenjem odvrnili šibo božjo.« Zelo razširjeno je bilo tudi mnenje, da so kužnih bolezni krive čarovnice, ki z vragovo pomočjo povzročajo pomor pri ljudeh in živini. O začetku kuge pri Cmureku na Štajerskem (1500) pripovedujejo: Nekoč je prišla stara, revna ženica v vas Gosdorf in prosila prenočišča, pa je nikjer niso hoteli sprejeti. Hodila je od hiše do hiše, dokler ni prišla do zadnjega kmeta v gornjem delu vasi,

kateremu so navadno rekli »Gracar«. Ta ji je dovolil prenočišče. Drugi dan je izbruhnila kuga, ki je pobrala 200 ljudi. Le pri Gracarju ni bilo nobenega bolnika. Še bolj čuden je dogodek, ki se je baje zgodil leta 1691 nekje na Spodnjem Štajerskem in o katerem je poročal štajerski zdravnik dr. Lebenwaldt dunajski cesarski akademiji. Po nekem hudem nalivu so ljudje nenadoma opazili na drevesnih listih vtisnjeno podobo kače. Kmalu potem so zaprli nekega čarovnika, ki je priznal, da je z vragovo pomočjo napravil dež in hotel po vsej okolici zanetiti kugo, hudo kakor kačji pik. Bog je sicer preprečil te nakane, čarovnik pa je bil vendar obsojen na grmado. Zdravnik je priložil svojemu poročilu slike treh listov z vtisnjeno kačjo podobo. Nadzemeljskemu, čeprav ne nadnaravnemu vplivu so pripisovali kugo tisti, ki so učili, da jo povzročajo zvezde. Tega mnenja je bila večina učenih mož, zlasti zvezdoslovcev. Zato so razni koledarji in pratike vedno že ob začetku leta iz sestave zvezd napovedovali slabo ali dobro letino, vojno, boležni in kugo. Med planeti je bil zlasti Saturn na slabem glasu zaradi svoje blede svetlobe, češ da izhlapeva škodljivo soparo. Še nevarnejše je bilo, kadar se je Saturn združil z Martom, ki je delal gorke, škodljive vetrove, grmenje, točo, vročinske boležni in kugo. Nad vse pa so bili ljudje prestrašeni, kadar se je na nebu prikazala zvezda repatica z dolgim repom, in sicer ne le preprosti ljudje, ampak tudi izobraženci in učenjaki. O repaticah so trdili, da s svojim repom zastrupljajo zrak, da se tudi od drugih zvezd navzamejo škodljivih plinov in jih potem izžarevajo na zemljo. Tako je veliki pomor l. 1349 pariško vseučilišče pripisovalo vplivu zvezd. Enako je bilo tudi pozneje mnogokrat. Leta 1599 je napovedal graški astronom Kepler iz kvarljive zveze planetov Saturna in Jupitra kužne boležni, ki so bile v imenovanem letu pri nas res zelo razširjene. Tudi veliko kugo l. 1680 je napovedal prej velik komet. — Mnogo zdravnikov, ki niso iskali nadzemeljskih vzrokov, je pripisovalo kužne boležni skvarjenemu zraku, ki se napravi radi človeške in živalske gnilobe, slabega in nezdravega vremena, podzemeljskih izparivanj, stoječih voda, močvirij in drugih podobnih reči.

Po teh splošnih besedah o učinkih in vzrokih kuge preidimo zdaj k posameznim kužnim dobam, kakor so nam jih zabeležili stari zgodopisci in arhivske listine.

Ako bi bilo verjeti Valvasorju, je prvič nastopila kuga v naših deželah že leta 792. Potem je zopet strašila l. 883 in l. 1006 ugrabila v Ljubljani okoli 12.000 prebivalcev. Toda vsa ta poročila so nezanesljiva, kar priča že veliko število prebivalcev, ki se pripisuje Ljubljani, pa jih mesto takrat gotovo ni imelo.

Leta 1195 so priletele na Kranjsko, Koroško in Štajersko velike trume kobilic. Pocepale so v vodo, ki je vrgla mrtve na suho. Začele so gniti, delale grozen smrad in zasejale kugo.

Štirinajsto stoletje je postalo znamenito za vse prihodnje čase radi strašnega pomora l. 1348, ki so ga nazivali »črna smrt«. Bila je prava kuga z oteklinami, ki se je silno naglo širila. Furlanijo je skoraj izpraznila, po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem pa je po-

brala več ko polovico ljudi. (Prim. str. 238.) — Iz 15. stoletja nimamo o kugi zanesljivih poročil; vemo le, da se je večkrat oglašala tudi pri nas. Celjska kronika jo omenja l. 1449. — Natančnejše so vesti o njej iz naslednjih stoletij.

Po velikem potresu l. 1511 se je kuža prikazala na Kranjskem in je najbrž prišla v goste tudi l. 1529, ko je razsajala po bližnjem Štajerskem. Takrat je hotelo ljudstvo v Loki pri Radečah postaviti cerkev v čast sv. Roku in sv. Boštjanu, priprošnjikoma zoper to strašno šibo, pa je zadelo na hud odpor svojega tedanjega dušnega pastirja — Primoža Trubarja, ki je ostro obsojal tako »malikovanje«. Ko je Trubar kmalu potem odšel v Ljubljano, so cerkev vendar

Noša Kraševcev. (Po Valvasorju.)

sezidali. Leta 1532 je obiskala grozna morilka Tolminsko, in deset let pozneje je pravični Bog, kakor pravi Valvasor, zopet spustil dvojno orožje svoje jeze nad Kranjsko: lakoto in kužo. Priletela je neizmerna jata kobilic, ki so pozobale vse, kar je bilo zelenega. Obrale so vsa deželo. Spravile so se potem na kupe, začele gniti in smrdeti. Ker ni ničesar zrastle, so ljudje gladovali in kobiličji smrad je povzročil kužo, ki je davila še leta 1543. Na Goriškem so je bili že prosti in zato so dobro zavarovali mejo proti Kranjskemu. Pričela pa je vnovič svojo košnjo l. 1533 v Kranju in jo nadaljevala po Krasu. Ljudje so cepali, kakor bilke pod koso.

Vnovič se je priselila z Goriškega na Kranjsko leta 1563 in je hudo morila po Ljubljani. Gosposke so pobegnile v Kamnik. Naslednje leto so jo imeli na raznih krajih po Dolenjskem. Leta 1567 se je prikazala v Ptujju in v naslednjem desetletju (1570—1580) je zopet večkrat morila po vsem Kranjskem. Škofja Loka je imela svoje kužno leto 1582. Leto pozneje se je zopet oglasila v Ljubljani, kjer je pozimi opravljala svoje žalostne obiske. Spomladi istega leta (1586) se

je začela širiti po Spodnjem Štajerskem, zlasti po Dravskem polju in v Mariboru. Mnogi ljudje so zbežali v svoje zidanice ali vinske hramove in jo tako zanesli v vinske gorice. Vlada je izdala stroge odredbe. Vsi semnji so na Štajerskem bili prepovedani.

Leta 1598 se je kuga najprej pojavila na Koroškem, odkoder jo je neki dijak zanesel v Ljubljano. Drugo leto so jo imeli ne le v glavnem mestu, kjer je pobrala 350 ljudi, ampak tudi drugod po Kranjskem, Goriškem in mnogih krajih Štajerske. Tudi naslednja leta so bila kužna. Na Koroškem je zlasti trpel Velikovec. V Ljubljani je pobrala več mestnih očetov, med njimi tudi mestnega sodnika Ivana Albina in njegovo soprogo. Še hujše rane je zadala tačas Novemu mestu, kjer je prebivalstvo skoraj čisto iztrebila. Podavila je 800 ljudi, med njimi 149 gospodarjev. Po velikem trgu je za njo rastla trava in zapuščenih je ostalo dokaj hiš. V Gornjem gradu je dal škof Hren v teh kužnih časih vlití velik zvon z napisom: »Spomni se o Gospod svoje svete obljube in reci morilnemu angelu: Zadosti je. Zadrži svojo roko, da ne bo opustošena zemlja.« (1603.)

Poslej so imeli naši kraji nekaj desetletij mir. Leta 1624 so jo zanesli z Ogrskega in Varaždina v Ptuj, Kamnik, v Šmartin pri Kranju in Bitnje. Nastopno leto je sicer na Gorenjskem ponehala, a klatila se je še dve leti po Dolenjskem in okoli Celja. V Ptujju je tako strašno gospodarila, da se tri leta nihče ni upal v mesto. Tudi Novo mesto je veliko trpelo. Upihnila je življenje 322 prebivalcem, med njimi 15 gospodarjem, katerih otroci so bili prisiljeni prijeti za beraško palico. Leta 1631 so imeli kugo okoli Loža, tri leta pozneje pa v Idriji in po Vipavskem, od koder je šla na Goriško.

Najljuteje je napadla strašna morilka slovenske pokrajine okoli leta 1645. Vse avstrijske dežele južno od Donave so takrat izgubile mnogo prebivalstva, tako Ogrska, Hrvatska, Goriška, Kranjska, Koroška in Štajerska. Na Štajerskem je samo v celjski okolici spravila okoli 10.000 ljudi pod zemljo. Hudo je davila tudi v Ptujju, kjer je Janez Rajavec, župnik na Hajdini, z nabranimi milodari dal na griču izven mesta postaviti kapelo v čast sv. Roku. V avgustu imenovanega leta je bilo v Ptujju že 17 hiš zaprtih; vsak dan je umrlo 7 do 9 oseb. Minoritski samostan sam je izgubil 7 redovnikov. Iz Ptujja so zanesli kugo v Haloze in v Šmarje pri Jelšah, kjer so prebivalci na gori Kalvariji pomočniku zoper kugo, sv. Roku, postavili leseno kapelico. Iz Štajerske je velika morilka hitro prišla na Kranjsko. Po Dolenjskem se je niso čisto iznebili do leta 1650. Nikjer pa ni divjala huje kakor v Dravljah pri Ljubljani. Malo je manjkalo, da ni vsa vas izumrla. En sam dan so našteli ondi 80 mrličev. Ljubljanski kanonik Marko Dolinar, ki je pozneje postal prošt, se je sam ponudil, da hoče iti v Dravlje med okužence opravljat dušno pastirstvo. Stanoval je s svojim duhovnim pomočnikom Andrejem Žlebnikom v neki kmečki hiši. Ko je morilka že tretji mesec z nezlomljeno silo pobirala svoje žrtve, je sklenil Dolinar sezidati v Dravljah cerkev na čast sv. Roku. To obljubo so potrdili tudi Ljubljančani in druge sosedne srenje. Valvasor pravi, da je po mnenju ljudi priprošnja sv. Roka morilki iztrgala iz roke meč in ga zdrobila. Leta 1646 so začeli zidati novo cerkev. Na praznik

sv. Roka je šla potem vsako leto slovesna procesija iz Ljubljane v Dravljje, katere se je udeležila najvišja gospoda in na tisoče ljudstva. Pod cesarjem Jožefom II. je bil ta spreved odpravljen. Mnogo ljudi pa še dandanes privre ob godu sv. Roka od vseh strani v Dravljje, ne da bi vedeli, kaj je dalo povod shodom.

Po veliki kugi l. 1645 je vzela ta strašna šiba božja od Kranjske tako rekoč slovo, pač pa je še divjala po sosednih deželah. Z veliko ljutostjo je nastopila v letih 1679 in 1680 na Štajerskem. Iz Gradca se je zanesla na Dravsko polje, v radgonsko okolico in v Savinjsko dolino. V Celju je umrlo od 19. septembra do 2. decembra 74 oseb.

Noša Belokranjcev. (Po Valvasorju.)

Tu je bolezen tudi prezimila in se z novo silo pojavila spomladi naslednjega leta. Obiskala je potem vas za vasjo in že v aprilu 1680 je prišla v Ptuj. Do konca novembra je bilo v Ptujju že 54 hiš zaprtih in zaznamovanih z velikimi belimi križi. Premožnejši meščani so zbežali k vinogradom deloma v Haloze, deloma v Slovenske gorice. V tej hudi stiski so Ptujčani v mestni cerkvi sv. Jurija storili slovesno zablubo, da hočejo slovesno praznovati god sv. Jožefa in sv. Ruperta s procesijo in obdarovanjem siromakov in posebej še sv. Jožefu zunaj mesta postaviti cerkev. Že naslednje leto so obljubo izpolnili. Tudi v Celju je ostala cerkev sv. Jožefa za spomin na usodno kužno leto 1679. Dne 11. novembra so meščani bosi romali na hrib, kjer stoji zdaj cerkev, vlekli s seboj težek lesen križ in ga postavili vpricho mesta z obljubo, da hočejo na istem mestu sezidati cerkev, ako bi jenjala kuga. Ljubljančani so v zahvalo, da je kuga Kranjski prizanesla, v zunanjo steno božjepotne cerkve na Dobrovi dali vzdati spominsko ploščo, ki pa danes ni več ohranjena; l. 1693 pa je dal v isti namen postaviti knez Vajkard Auersperg pred samostanom bosonogih avgu-

štincev spominski steber sv. Trojice, ki stoji danes na Kongresnem trgu pred nunsko cerkvijo.

Zanimiv je bil pojav kuge na Goriškem l. 1682, ker je izpričano, da je ena oseba okužila mesto in deželo. Neki hrvatski trgovec z živino je prišel iz Vidma v Šempas in ondi umrl nagle smrti, ne da bi se bila ugotovila bolezen. Ko je nekaj dni pozneje neki Goričan prenočil v isti postelji, je nenadoma zbolel in kmalu potem v Gorici umrl. Krčmarjeva rodbina, ki je bila prvega popotnika sprejela, je skoraj vsa izumrla, in domača hči je zanesla kugo v Prvačino. Kmalu so opetovani slučaji boleznin in smrti pokazali, da je tudi Gorica okužena. Najhuje je morila kuža meseca julija in avgusta. S strogimi odredbami pa so jo proti koncu leta popolnoma zatrli.

V 18. stoletju se je kuža pojavila le mimogrede v posameznih krajih izven Kranjske, tako l. 1712 v Slovenskih goricah, Halozah in Ptujju, in tri leta pozneje na Koroškem okoli Brež, Pliberka in Velikovca, pa se ni toliko razširila kakor preje in je kmalu popolnoma zamrla. Pač pa so za Marije Terezije hudo gospodarile osepnice in legar.

Po tem kratkem pregledu kužnih časov naj še navedemo, kakšna zdravila so ljudje rabili proti tej strašni bolezni. Četudi jih je žalostna izkušnja vedno znova poučila, da proti kugi ni nobenega sredstva, so se vendar oprijeli raznih zdravil, izmed katerih so nekatera celó dobila velik sloves, ki pa nam tudi kažejo, na kako nizki stopnji je bila tedaj zdravilska veda. — Za bule so rabili različne obliže in priporočali piti terjakov ali podleskov čaj. V neki zdravniški knjigi 16. stoletja pa najdemo celó zapisane tele pripomočke: Na tešče pij svojo vodo, ker to prežene iz želodca gnilobo in odpre jetra in čreva. Ako čutiš, da je zrak okoli tebe okužen, drgni se pogosto ob kozla, ki hudo smrdi, ali pa pojdi duhat zrak na stranišče. Zelo čislano zdravilo je bilo »zlato jajce« ali »kraljevo jajce« imenovano, ki se je napravilo iz rumenjaka, terjakovega čaja in žafrana. Nekaj časa so kot najboljšo sredstvo zoper kugo slovele krastače ali krote. Zdravniki in drugi ljudje so jih lovili med šmarnimi mašami, češ da ta žival posebno dobro vleče nase kužni strup. Natikali so jih na količke, posušili na soncu, potem pa drobno stolkli. Prah stolčenih krastač so gospoda in kmetje nosili v svilnatih mešičkih na srčni jamici. Nekateri so si obesili tudi cele krote okoli vratu. Drugi so jih kuhali na mleku ali kisu in vse skupaj pojedli ali pa na obličjih namazane devali na kužne rane.

Radi hude nalezljivosti kužnih boleznin pa je veljalo ob času kuge glavno pravilo: Ognj se kakor hitro mogoče okuženca in beži iz okužene hiše. Radi tega je nastal med ljudstvom pregovor: Če kuža pride v deželo, kupi si par novih čevljev in beži tako daleč, da se ti strgajo podplati. Plemiči so jo res brž potegnili iz mest in se popzaprli na svojih gradovih, kamor niso zlepa pustili tujca. Če se je gradu približal berač prosit milodara, so ga s streli prepodili. — Kadar se je prikazala kuža v mestu ali vasi, je prišla naglo straža in nihče ni smel več stopiti iz okuženega kraja in nikdo čez prag hiše, kjer je bil na vratih narejen z apnom bel križ, znamenje, da

notri že roji morilka. Zaprli so vsakega, kdor je le količkaj prekršil »kužni red«. Po sobah in ulicah so ukazali pridno snažiti. Hiše so prekajali z brinjem in na dvoriščih so kurili grmade. Za verne kmete je bilo najbolj žalostno, da so bili ločeni od župne cerkve, če se je kuža lotila vasi. Take okužene soseske so dobile včasih svoje dušne pastirje, ki so kontumaciranim pri kaki podružnici ali pa kar na prostem opravljali sveto daritev in delili svete zakramente.

Ko se je leta 1599 pojavila kuža v ljubljanskem šentpeterskem predmestju, so ogradili ves njegov gornji del od špitalskega mostu do vhoda v »Kravjo dolino« z močno leseno steno. Prej so pa ljudem naznanili, da sme vsakdo oditi drugam, preden se zapora dovrši. Vendar se zdi, da se jih je le malo poslužilo te pravice, pač pa so zaporo zelo težko prenašali. Večinoma so namreč v šentpeterskem predmestju prebivali mesarji in usnjarji, katerim je bil dohod k Ljubljanci odrezan. Celó k trem mlinom, ki so bili pod špitalskim mostom za škofijo, niso mogli do-
našati svojega žita. Zato

so Šentpeterčani že med postavljanjem plota odločno ugovarjali pri mestnem magistratu. Pa njihovi ugovori so bili zaman. In kaj se zgodi? Razsrjeni mesarji in usnjarji že prvi dan zapore izrujejo kole, podero komaj napravljeni plot in se tako sami rešijo iz neprijetnega položaja. Kazen za ta upor pa ni izostala. Pet kolovodij je bilo obsojenih v ječo in dvajset drugih Šentpeterčanov kaznovanih z denarnimi globami. Šentpetersko predmestje pa so znova »zaplankali«.

Deželne meje so ob času kuže zastražili z vojaki. Strogo je bilo prepovedano prestopiti mejo po malih gorskih stezah. Zato so taka pota zasekali ali sploh napravili nehodna. Vse ladje na Savi, Savinji in Kolpi, ki niso bile pod nadzorstvom, so vedno ležale na suhem. Posebno pazno so stražili vojaki pri jezovih, da niso ljudje uhajali. Vsak tujec je torej moral priti po glavni cesti. Pri njegovem prihodu na mejo so najprej zakurili ogenj, da je plamen švigal med njim in med stražo. Od daleč so se potem oboji z glasnim vpitjem menili,

Kužno znamenje pri Skaručini.

kaj hočejo. Bolne popotnike in take, ki so prišli iz okuženega kraja, so zavrnil. Zdravi so se morali izkazati z izpričevalom ali »fede«, da so nesumljivi. Potem so šli po šest tednov v kolibo za kontumac, preden so smeli iti dalje. Kadar je prišla pošta iz Celovca ali Beljaka vrh Ljubelja, je morala obesiti vsa pisma na dolg drog in jih tako pomoliti čez mejo kranjski deželni straži. Ta je pisma odprla in jih dobro prekadila nad brinjevim plamenom ali pa nad kisovo soparo, da je zadušila v njih kužnino; potem jih je sama zapečatila in odposlala. Tudi razno blago so na ta način razkuževali. Platno so na meji preprali in posušili. Suhe sadeže, kavo, riž itd. so presipavali po šest tednov; zavoje so oprali ali pa sežgali in naredili nove. Prepovedano je bilo prevažati kože, kožuhovino in odeje. Kovinast denar so zdrgnili s milom in s soljo, češ da je najbolj nevarna stvar, kroži med ljudmi in se ga od potnih rok najlaže prime kuga. Še celó zaboje boroveljskih pušk, ki so bile namenjene na Kranjsko, so na meji odprli in s puškami streljali, da so razkužili cevi.

Umevno je, da so morale vse te varnostne odredbe trgovski promet zelo ovirati. Zato je kuga vselej občutljivo oškodovala gospodarsko življenje in razdružila vse socialne vezi.

Ob kužnih časih je zlasti manjkalo strežnikov in zdravnikov. Večkrat so izpuščali jetnike, da so kužnim stregli. O kranjskih zdravnikih se do polovice 16. stoletja komaj sme govoriti, ker je do tačas samo Ljubljana imela enega, ki pa je imel na vratu vso deželo. Novo mesto je dobilo l. 1569 svojega prvega zdravnika. Navadne ljudi so zdravili mazači in brivci z domačimi sredstvi. Za obiske pri kužnih bolnikih so imeli posebno opravo. Nosili so dolgo haljo iz povoščenega sukna ali platna in velike jirhaste rokavice. Obraz so si zagrinjali z obrazino (larfo), ki je imela všito veliko nosnico in steklena očala. V nosnico so nadevali različnih močnih dišav: limone, melise, mete, pelina. Okužencev se nikdar niso dotikali z roko, ampak jih tipali s palico in dajali ukaze. Slično je bil opravljen tudi duhovnik, ko je oskrboval kužne bolnike.

Najhujša je bila zavest popolne onemoglosti nasproti strašni morilki. Sredstvo, ki je na videz v eni kužni dobi pomagalo, se je gotovo izkazalo drugič brez moči. Zato je ljudem v teh strašnih stiskah preostalo le zaupanje v božjo pomoč. Za kužne patrone so si izbrali Marijo Devico, sv. Roka, sv. Boštjana, sv. Rozalijo, sv. Barbaro, sv. Jožefa, sv. Frančiška Ksaverija in še mnoge druge. Po raznih krajih so postavljali tem svetnikom na čast oltarje in nove cerkve. Na Kranjskem so postavili na čast sv. Roku razen cerkve v Dravljah še druge v šentviški fari na Dolenjskem, na Tolstem vrhu v fari šentjernejski, v Ravniku (fara Bloke), Gornji Planini in drugod. Na Spodnjem Štajerskem ima sv. Rok dve župni cerkvi (Sele, za Sotlo) in pet podružnic.

V 16. stoletju so pričeli pri nas častiti sv. Rozalijo kot varuhinjo proti kugi. V sedanji lavantinski škofiji sta ji posvečeni dve podružnici, v župniji sv. Jurija ob južni železnici in v Kostrivnici. Prebivalci

Junske doline so ji v zahvalo, da so bili v kužnem letu 1650 obvarovani boleznimi, na gori sv. Heme pri Dobrlivasi najprej v skalni duplini položili ležeč kamenit kip, l. 1681 pa sezidali kapelo. Lično cerkvico sv. Rozalije je imela nekdanj tudi Ljubljana tik pod gradom, nad cerkvijo sv. Florijana. Temeljni kamen za to stavbo je leta 1708 z veliko slovesnostjo vložil škof Ferdinand Künburg. Ob velikem požaru leta 1774 je cerkev pogorela in potem je niso več obnovili. Izven Ljubljane imamo na Kranjskem še cerkvici svete Rozalije pri Krškem in pri Trebelnem. Cesar Leopold je uvedel ob veliki kuži leta 1680 na Dunaju in v Gradcu češčenje svete Trojice kot poseben pripomoček zoper kugo. Verjetno je, da so pod tem vplivom v Ljubljani posvetili novo uršulinsko cerkev presvete Trojici. Gotovo pa je, da izvirajo iz te dobe stebri svete Trojice, ki so jih postavili v Gradcu, Celovcu, Ljubljani in po drugih mestih.

Kadar je pretila kuga, sta odredili duhovska in svetna gospodstva razne pobožnosti. Ko se je po petindvajsetletnem odmoru leta 1624 zopet zanesla kuga v ljubljansko škofijo, je zapovedal škof Hren molitve, sprevide in opoldne zvonjenje po vseh cerkvah z vsemi zvonovi po četrh urah. Od starčka do dojenčka, pravi škof, naj vsi pokleknejo, kadar zaslišijo zvonjenje in molijo predpisane molitve. Ukaz vseh avstrijskih škofov iz leta 1713 se je glasil: »Po četrh urah naj se vsak dan zvonovi z vsemi zvonovi zjutraj ob devetih in zvečer ob osmih. Verniki naj molijo takrat po pet očenašev in pet zdravamarj, da bi Bog umaknil pretečo šibo. Po jutranjem zvonjenju naj se opravi sv. maša pred izpostavljenim svetim Rešnjim Telesom. Po maši naj se opravi še sv. rožni venec, litanije in molitve za odvrnitev kuge. Tri dni naj bo post in duhovni pastirji naj v pridigah opominjajo ljudstvo k poboljšanju. Leto pozneje je

Kužno znamenje pri Ljubljani.

ljubljski škof zapovedal prestaviti zvonjenje od devete ure na sedmo zjutraj. Še dandanes zveni ob sedmih zjutraj z velikim zvonom po vseh cerkvah na Kranjskem.

Mnogokrat so postavljali ljudje v spomin na grozno šibo božjo na grobišča kužnih žrtev one kamenite križe ali stebrasta znamenja, ki jih še danes vidimo semtertje stati sredi samotnega polja. Razlikujejo se od navadnih znamenj po svoji zgradbi. Na okroglem ali oglatem stebru čepi mala štirioglata kapelica s slikami kužnih patronov. Na vrhu ima navadno križ sv. Benedikta z dvema prečnima tramovoma, kakršnega so ljudje nosili tudi okoli vratu. Vdolbena letnica nam včasih razodene oni strašni čas, ko je na kraju nastalo grobišče. Videti so še taka znamenja pri Ljubljani, pri Srednji vasi blizu Kranja, ob poti med Rodico in Mengšem ter na neštevilnih drugih krajih po Slovenskem. Leta so že izbrisala med ljudmi vsako sled na njih postanek, vendar so nam častiti spomeniki na nekdanje hude čase.

* * *

Že nekajkrat smo omenili neko blodnjo človeškega razuma, ki je v 16. in 17. stoletju splošno gospodovala po Evropi in se pojavila tudi pri nas, to je praznoverje in čarovništvo.

V bistvu sta praznoverje in čarovništvo ostanek starega poganstva, ki se je ohranilo vzlic naporom katoliške Cerkve v obliki obrambnih »žegnov«, zagovorov, rotenj, bojev proti zlim duhovom ali zveze z njimi do najnovejšega časa. Zlasti je imel vrag na ljudsko domišljijo velik vpliv. Valvasor nam pripoveduje, da se je na Pivki ob določenih časih prikazovalo obilo strahov, katere so domačini imenovali »vedavce« (vedomce) in ki baje ljudem tako dolgo pijejo kri, da umro. Tem duhovom se ustavljajo »šentjanževci«, ki se bojujejo z »vedavci«.

O praznovernih razvadah med ljudstvom na Goriškem poroča pomožni škof Pavel Bizancij leta 1583 akvilejskemu patriarhu: »Naj omenim, da tukaj ljudje ponoči pred sv. Ivanom in vsemi svetniki, pred dnevom vernih duš, ne delajo drugega, kot vso noč zvone, in sicer zato, da bi zbudili mrtvece ter se obvarovali neviht in drugih nesreč. Naj poročam tudi Vaši prevzvišenosti za kratek čas o nekaterih vražarskih ženskah, ki lečijo ljudi in živali od vsake bolezni s tem, da rišejo neke kroge, jih premerjajo s čarovniško mero in govore molitve, od katerih pošiljam prepis. In kakšno je tisto čudno zdravilo, ki ga uče te ženske? Če kako žival boli noga, tedaj ukažejo, naj jo peljejo na križpot in tam prično zagovor. Bolečo nogo obdajo s krogom, pod njo izkopljejo prst s travo vred in oboje polože na enega izmed križev, rekoč: »Tako naj se posuši bolezen na nogi te živine, kakor se bo posušila prst in trava na tem križu položena.« Če ta zagovor ne pomaže, peljejo živinče h kaki cerkvi, katero posebno časte, in da bi odpravili bolezen, puste, da hodi živinče tam okoli v veliko pohujšanje dobrih in pobožnih ljudi, ki vidijo te neumnosti. Ako bi Vaša prevzvišenost videla veliko množico ljudi, ki se zbira okoli teh nesramnic, bi se čudila. Bog je hotel, da sem hitro

odpravil te razvade, ki so se bile zelo razširile. Eni teh nesramnic, ki je zelo slovela v svojem poslu, sem ukazal, da mora za kaznen en mesec vsak praznik stati pred cerkvijo z gorečo svečo v roki in morala je tudi priseči, da ne bo več počenjala takih čudnih reči.»

Zagovori, kakor jih tu opisuje škof Bizancij, so bili med ljudstvom zelo navadni in so se deloma pisani ali tiskani med njimi razširjali. Bili so zagovori zoper kugo, izpahnjeno roko ali nogo, rano, zoper točo in hudo uro, zoper črve, gliste otrok, mrzlico, garje na živini itd. Iz 18. stoletja se nam je ohranila zbirka takih zagovorov, znana pod imenom »Duhovna bramba«, ki je bila tiskana v Kelmorajnu leta 1740. V isto vrsto spada tudi »Kolomonov žegen«, ki poleg zagovorov in drugih obrambnih sredstev daje tudi navodila, kako se kličejo duhovi, vzdigujejo zakladi in dobi denar od raznih duhov.

Navedeno poročilo nam tudi dokazuje, da so se pečale s praznovernim rotnjem in zagovarjanjem zlasti ženske, ki so bile pri ljudeh zelo v čisljih in so jih

zato imenovali »prerokinje« ali celo »boginje«. Umevno pa je, da so ljudje njihovi skrivnostni moči pripisovali tudi nadloge ali uime, ki so jih zadele, in se v takih primerih nad njimi maščevali. Prišle so v sloves, da so zlobne čarovnice, ki ljudem delajo škodo.

Vera v čarovnice je bila tja do konca 18. stoletja zelo razširjena med protestanti kakor med katoličani, med izobraženci in med preprostim ljudstvom. Dokaz za to nam je Valvasor, ki na mnogih mestih govori o čarovnicah, njih delih in o zvezji, ki jo imajo z vragom. Čarovnicam so očitali, da z vragovo pomočjo napravljajo neurje, točo, hude nalive, slano, bolezni pri ljudeh in pri živini, ali da jim škodujejo na drug način. Tudi dobe od vraga veliko denarja, pa mu morajo zapisati svojo dušo, zatajiti presveto Trojico in se udeleževati shodov na čarovniških gorah, kamor jahajo na metlah ali burklah. Take gore

Marko Gerbec,
zdravnik v Ljubljani in član akademije operosov.

so bile na Štajerskem Donačka gora pri Rogatcu in Pohorje, Slivniški vrh pri Cerkniskem jezeru ter Klek pri Ogulinu. Na teh gorah so imele čarovnice z vragi gostije in plese.

Čarovništvo je bilo po tedanjih državnih zakonih zločin, ki se je kaznoval s smrtjo na grmadi. Še leta 1656 določa neki odlok cesarja Ferdinanda III.: »Pravo čarovništvo, naj se že izvršuje v očitni ali skrivni zvezi s hudobnim duhom, s katerim se ljudem napravlja škoda, pa tudi pri tistih, ki zataje krščansko vero in se vdajo vragu, čeprav nikomur ne škodujejo, se kaznuje s smrtjo, ki naj se iz važnih vzrokov in če škoda ni velika, pri spokornih ljudeh omili na ta način, da se prej obglavijo.« Čarovnice so torej žive sežigali ali pa jih iz posebne milosti prej obglavili, oziroma obesili, in jih potem sežgali. — Prva stopnja pri tožbah proti čarovnicam je bilo »prijazno spraševanje« (»gütliche Ausfrag«). Ako obtoženka ni priznala namišljene krivde, so jo deli na tezalnico in jo mučili toliko časa, da je izpovedala najstrašnejše reči, ki so jih hoteli sodniki vedeti. Še vedno nam je nerazrešena uganka, kako so mogle ženske priznati dejanja, ki jih nikdar niso storile, in celo navajale vse posameznosti, n. pr. kraj in čas shodov z vragom, način, kako so uganjale čarovnije itd. Nekateri menijo, da so tedaj cigani razširjali neke omamljive pripravke (preparate) iz kristavca (Stechapfel), ki so povzročali bujne sanje in da so obtoženke izpovedale, kar se jim je zdelo v teh sanjah, za resnične dogodke. Tudi Valvasor priznava, da se n. pr. ježa na metli ali burklah pri marsikateri čarovnici zgodi le v domišljiji, vendar pristavlja: »Imamo pa druge neovržne dokaze, da se omenjeni izhod res zgodi.«

Najstarejša tožba zoper čarovnice, ki nam je v aktih ohranjena, se je vršila leta 1546 pred mariborskim sodnikom Jurijem Krejačem. Obtoženih je bilo šest žensk iz mestne okolice (iz Št. Petra, Sv. Marjete ob Pesnici in Gornje Sv. Kungote), da delajo točo, uničujejo žito, jemljejo živini mleko, da so povzročile sušo, da se s pomočjo čarovniškega mazila dvignejo v zrak in se potem shajajo z vragi. Imajo jih tudi pri sebi v podobi mačka ali psa in jih zapirajo celo v steklenice. Iz zaslišavanja pa posnamemo, da so poleg teh namišljenih zločinov zakrivile obtoženke tudi tatvine, požige, zastrupljenja. Zato kazen grmade, ki jih je menda zadela, ni bila nezaslužena.

V 17. stoletju so se čarovniški procesi zelo namnožili. Neki sodnik v ljutomerski okolici se je leta 1683 ponašal, da je v dveh letih dal 41 čarovnic sežgati. Ta krvoločni preganjavec čarovnic pa je pozneje sam bil osumljen, da je vdan čarovništvu, in je le s hitrim begom ušel smrti. Tudi po Slovenskih goricah dolí do medjimurske meje se je močno ugnezdila praznovernost. V zvezi z njo je veliko število nesrečnih žrtev, ki so bile po groznem mučenju obsojene na smrt pri mariborski, hrastovski, radgonski, vurberški in ormoški sodnji. — Iz Šalovcev pri Središču je znana čarovnica Tajčarica, katero so sežgali v Koračici. Še dandanes kažejo pri Šalovcih kraj, imenovan »Grmača«, kjer so svoje dni sežgali Tajčarico. Kdor gre mimo, vrže kako suhljad na to grmado, in ko je kup že večji, ga

zažgo. — Na Kranjskem je bila Cerknica zaradi čarovnic na slabem glasu. Ko Valvasor opisuje cerkniško okolico in zlasti Slivniški vrh, kjer imajo čarovnice svoje shode, dostavlja: »Sploh je vsa okolica s čarovnicami precej naseljena. Zato jih mnogo sežgo in jih tam več umrje v enem letu na grmadi, kakor v vsej deželi od pamtiveka.« — Drugje omenja vas Božiče pri Cerkniškem jezeru, kjer so bile v skalo lovju tri globoke luknje in na njihovem dnu voda, po katero so kmetje hodili. O tej vasi pravi: »Pred nekaj leti je bila tu stroga

Razbojniški napad na Gornje Vrhpolje pri Št. Jerneju.
(Po sliki v kranjskem deželnem muzeju.)

preiskava proti čarovnicam in so skoraj vsi ljudje (!) iz te vasi bili sežgani, ker so bili vragovo orodje in njegovi zavezniki. Vendar je redkokatera čarovnica priznala, da je bila od drugih zapeljana. Ljudje so rekli, če so šli ob gotovih dnevih k luknjam, jih je vrag sam k čarovništvu zapeljal.« Vendar k sreči ta strašna blodnja po drugih krajih ni toliko hudega povzročila. Leta 1696 je bila v Mehovem pri Novem mestu tožba zoper čarovnico Nežo Jeršetko, »ki je ob gotovih dneh nabirala po travnikih roso in imela kačo, s katero je kravam in ovcam odjemala mleko«. Na tezalnici je priznala, da jo je zapeljala k čarovništvu pred sedmimi leti neka Bandra, s katero sta hodili k čarovniškim shodom na goro Šmerjak in pozneje tudi na Klek. Imela je vraga z imenom Jakec. Za čarovniško mazilo

je rabila človeško mast, srce in posvečene hostije; točo pa je napravljala iz pepela, peska in rose. Nesrečna žrtev je bila obsojena na smrt na vešalih. Pozneje še čujemo, da je bila leta 1701 v Ribnici zaradi čarovništva na smrt obsojena neka Marija Češark (Šušarkin), potem pa izginejo te žalostne priče človeške zaslepljenosti.

Pred sumnjo čarovništva ni bil varen noben stan in nobena starost. Tudi duhovnike je ljudstvo večkrat osumilo, ako je po okolici pobila toča, in Valvasor pripoveduje, da je moral neki župnik v Mirni peči bežati pred razjarjenim ljudstvom, ki je napadlo župnišče, češ da je kriv neurja.

* * *

Huda deželna nadloga so bili v preteklih stoletjih roparji. Že koncem 16. stoletja so se pojavili na Goriškem mnogi pobegli zločinci iz Benečije, ki so z drznimi napadi vznemirjali meščane in kmete. Deželni glavar Porcia je zaradi pogostih umorov predlagal dunajski vladi, naj prepove ljudem nositi orožje, naj ustanovi deželno stražo, in naj vse tuje zločince izžene iz dežele. Prepovedi so sicer izšle, pa se niso izvršile. Dežela je bila še vedno polna nevarnih tujcev in plemstvo jih je rado jemalo v svojo službo. Kolikor več oboroženih slug (bravi) je kdo imel, toliko imenitnejši je bil. Posledica je bila, da je propadala javna nravnost, da javne oblasti niso imele nobene veljave in se sodniki niso upali izvrševati svoje dolžnosti. Cesar Ferdinand je leta 1652 pisal Goričanom: »Nasilstva in umori so pri vas postali tako pogosti, da mirni ljudje ne najdejo zavetja niti v svoji hiši in celo v cerkvi ne.« Krvavi spopadi in umori so bili tako pogosti, da je deželni glavar Lanthieri moral o njih predlagati mesečne izkaze. V 18. stoletju je bilo sicer nekoliko bolje, vendar še čujemo o beneških roparjih leta 1787, ko so vznemirjali kranjsko okolico, jemali staršem sinove in hčere in jih dajali nazaj le proti visoki odkupnini. Pri Dobravi so jih napadli kmetje, pa se jim je posrečilo uiti proti Loki. Ob istem času so se pri Postojni pojavili tolovaji iz beneške Istre v družbi s Čiči, ki so leta 1790 napadli vas Zaboče pri Borovnici in tudi radi plenili po župniških ter premožnejših kmečkih domovih.

Sploh je imel vsak del Kranjske svoje nadležne goste. Na Notranjskem so bili istrski in čiški roparji, na Gorenjskem rokovnjači, ki so bili večinoma domačini, na Dolenjskem pa Uskoki.

Zlasti po tridesetletni vojni se je varnost v deželi zelo zmanjšala. Odpuščeni vojaki, ki so bili že navajeni izžemati ljudi, so se združili v roparske trume ter napadali hiše in potnike. Valvasor poroča, da je v Šneperškem gozdu, ki se je raztezal do hrvatske meje, vedno bilo kaj tolovajev: Valonov, Morlakov, Martolozov, Turkov in drugih takih ljudi. Zaradi varnosti so na marsikaterih krajih vzdrževali oborožene ljudi, katere so imenovali »stražce«. Imeli so nalogo potnike spremljati skozi gozd in biti vedno pripravljeni na napad. Tudi bližnje zemljiške gosposke so včasih napravile gonjo proti njim, pa jih niso mogle do cela iztrebiti.

Na Gorenjskem se je proslavil ob koncu 17. stoletja z drznimi čini in napadi glasoviti »Hudi Kljukec«. Njegovo pravo ime je bilo Janez Košir. Izgubil je starše že v zgodnjih detinskih letih, zato je vzrastel brez vzgoje in nadzorstva. Nekaj let je služil pri nekem krčmarju in se šel potem učiti k nekemu »padarju« zdravilstva. Tu je ostal tri leta in si pridobil veliko spretnost v ranocelništvu. Pa tudi ta obrt mu ni ugajala. Zato jo je potegnil k ciganom, ki so se klatili po Gorenjskem, in je pri njih kmalu dosegel vodilno mesto. Zbral je okoli sebe drzno roparsko bando, sestavljeno iz ciganov, pokvarjenih dijakov in drugih zanikrnih ljudi, ter z njo goljufal, kradel in ropal po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. O njegovi drznosti in

Uskoki. (Po Valvasorju.)

prebrisanosti so med ljudstvom nastale cele pravljice in razen Turkov se kmetje nikogar niso bolj bali kakor »Hudega Kljukca«. Oblasti so ga zaman zasledovale, vedno jim je znal uiti. Slednjič se je sprl s svojimi tovariši in je dva izmed njih, nekega cigana in nekega študenta, ustrelil. Zdaj je obljubil oblastem, da se hoče poboljšati, ako mu zagotove popolno odpuščanje. Dovolili so mu, da se je vrnil na Kranjsko in ostal je brez kazni. Naselil se je v vasi Jama za Savo (sedaj župnija Mavčiče pri Kranju), kjer je odprl krčmo in začel tudi ljudi zdraviti. Leta 1680 se je oženil z neko kmetiško hčerjo iz Smlednika. Kot ranocelnik si je zdaj »Hudi Kljukec« pridobil še večji sloves po deželi kakor nekdej s svojimi lopovstvi. Še zdaj njegov spomin med ljudstvom ni zamrl.

Dolenjska nadloga so bili do najnovejšega časa **U s k o k i**.

Ko so v 17. stoletju pojenjali napadi turških čet (Martolozov), je bilo tudi konec večnih obmejnih bojev in uskoške slave. Bojaželjno ljudstvo po Žumberku in okoli Kostela pa se ni moglo privaditi mirnemu, delavnemu življenju, in ker niso mogli več napravljati roparskih

pohodov v turške pokrajine, so postali prava nadloga domači deželi. Osnovale so se roparske trume, ki so se shajale v žumberških, poljanskih in šneperških gozdih in prav po načrtu opravljale svoje delo. Navadno so jih imenovali hajduke in njihovega poglavarja harambaša. Ta je imel neomejeno oblast nad udi svoje družbe. Brezpogojno so se mu pokoravali; kazen za vsak upor in vsak prestop je bila smrtna, le redkokdaj samo izključitev od deleža pri plenu. Harambaša ali vojvoda je sprejemal v družbo nove ude, določeval čas in kraj sestanka, čas in kraj roparskega napada. Njegovi zaupniki so ponoči trkali na okna samotnih hiš in klicali: »Ajdmo na hajduštvo!« Pogosto celo domači niso vedeli, kaj pomeni ta klic. Izginil je iz te ali one družine gospodar za nekaj dni, nihče ni slutil kam. Medtem, ko so mislili, da hodi po sejnih in kupčijah, je hajdukoval.

Po vaseh in trgih so imeli hajduki podkupljene vohune: berače, posle, kmete, krčmarje. Njihova naloga je bila poizvedeti, kod bi se splačalo ropati in kje preti nevarnost. Vse so morali naglo poročati harambašu. Pri nočnih vlomih so bili preoblečeni in našemljeni vohuni za vodnike po skrivnih in neznanih potih. Ni čuda, če sosed sosedu ni zaupal, boječ se, da ni morda zaveznik hajdukov. In če je kdo tudi spoznal pri vlomu domačina, se ga ni upal ovaditi, boječ se, da mu ne upihne luči življenja ali postavi na streho rdečega petelina.

Po končanem ropanju so hajduki delili ugrabljeni plen. Delil je vojvoda; brez pritožbe se je moral vsak zadovoljiti z odločenim deležem. V ta namen so se shajali najrajši v cerkvah na samotnih krajih. Zunaj je stala straža, notri so med tem kurili, pekli, jedli, pili in veselo popevali, kakor junaki po dobljeni zmagi. Poljanska banda hajdukov je zahajala v cerkev Sv. Duha na hribcu Porga. To cerkev so oropali, onečastili in tako razdejali, da se služba božja ni več v njej opravljala. Šele leta 1861, ko se ni bilo več bati roparjev, so jo Dolenjeložani zopet popravili. Žumberški hajduki so zahajali v cerkev sv. Nikolaja v šentjernejski župniji. Valvasor pripoveduje, da so okoličani iz strahu pred roparji sneli zvonove iz stolpov, vzeli iz omar mašno obleko in vse skupaj odpeljali v Št. Jernej. Kadar je imel duhovnik gori sv. opravilo, so peljali z njim zvonove in obleko, po končanem opravilu pa vsakokrat vse zopet spravili na varno. Ko so pozneje začeli hajduki zažganjati v to cerkev konje, ugrabljeno govedo in ovce, se v njej ni več opravljala božja služba. Še huje kakor v tej cerkvi se je godilo Sv. Jederti na Gorjancih. To so hajduki skoraj popolnoma porušili. Enaka usoda je menda zadela cerkvico na Plešivici v adlešički župniji. Hrvatski hajduki so imeli svoje shode pred hajdukovanjem in po njem v cerkvi na Lipovici.

V 17. in 18. stoletju je bilo hajduštvo v cvetju. Hajduški napadi so veljali graščakom, župniščem, cerkvam, trgom, vasem, celo mestom. Vlomili so povsod, kjer so slutili kaj plena, čeprav se jim ni vsak napad posrečil. Valvasor omenja zlasti napade na gradove, ki so bili pred njimi najbolj zavarovani, pa se jih vendar niso mogli vselej ubraniti. — Meseca junija l. 1665 so hajduki naskočili »Gracarjev turn«, vdrli skozi okno v obednico, premagali stražo in pobrali vse, kar jim je prišlo pod roko. — Iz strahu pred hajduki je

postavil graščak na Berhovem (Freyhof) dnevno in nočno stražo. Ta varnostna odredba je imela vsaj ta uspeh, da se roparji gradu niso lotili; toliko več pa je trpela pred njimi okolica, po kateri so se potikali, čakajoč ugodne prilike, da vlomijo v grad. Na Ostriškem gradu (Hochstrass) je čula noč in dan straža; a kar se hajdukom ni posrečilo na Berhovem s silo, se jim je tu po zvijači. Zbudili so ponoči grajsko hišno in jo z neko pretvezo preslepili, da jim je odprla. Vdrli so v grad, umorili graščaka Severina Schweitzerja in grad popolnoma oropali. Na Krasincu v podzemeljski župniji je stal ob Valvasorjevem času trden grad Burgstall. Močna straža okoli grada je vselej odgnala napadalce, nekajkrat jih je precejšnje število obležalo pod grajskim ozidjem. Ker se hajduki nad zavarovanim gradom niso mogli znositi, so dvakrat oplenili bližnjo grajsko pristavo. Odgnali so vse konje, vso govejo živino in pristavo zažgali.

Kostanjeviška samostanska kronika silno toži o škodi, ki so jo napravili roparski napadi Uskokov l. 1684. Meščani in kmetje so bili prisiljeni vsako leto žito pred časom požeti. Komaj je bilo vino v zidanicah, je že tudi izginilo. Pokradli so ga Uskoki. Na izvoz pridelka ni bilo misliti, nihče se ni upal z obloženim vozom na cesto. Pota so bila nevarna, trgovci se niso upali na semnje, vsa kupčija je bila ustavljena. Delavci so se vračali pred solnčnim zahodom, da bi jih Uskoki ne oropali in umorili. — Zadnji veliki roparski napad na samostan se je zgodil l. 1736. Dne 29. julija ga je napadla v večernem mraku tolpa žumberških hajdukov, ki je štela 40—50 mož. Vodil jih je turški vlah Hasan Bišič. Poročilo pravi, da tudi samostanski ljudje niso rok križem držali, ampak se roparjem krepko postavili v bran. V boju so bili umorjeni štirje samostanci, dvanajst drugih oseb je bilo smrtno ranjenih, mnogo drugih več ali manj poškodovanih. Samostanskemu lovcu se je posrečilo ustreliti dva roparja. Ko je bil odpor redovnikov zlomljen, so hajduki vlomili v sobe, omare, skrinje in po svoji navadi nagrabili, kar se je dalo odnesti. Česar niso mogli ugrabiti, so razbili; tudi cerkvi niso prizanesli. Ob dveh po polnoči so svoje delo dovršili. Poleg nagrabljenega blaga so odnesli s seboj dva tu usmrčena tovariša. Pri Bihaču so se ustavili in razdelili plen. Njihov vodnik Hasan Bišič je bil leto pozneje umorjen od lastnih tovarišev. — Leto pozneje so znova poskušali z zvijačo priti v kostanjeviški samostan, pa jim je izpodletelo. Nato so jo udrli proti št. Jerneju, kjer so nameravali obiskati župnišče. O pravem času so jih šentjernežcani zapazili in začeli biti plat zvona. Ko so roparji začuli zvonjenje, so se obrnili proti Pleterjam, pa tudi tu niso nič opravili. Pregnani izpred Pleterij so napadli vas Javorovico in se od tam odpravili mimo cerkve sv. Jederti nazaj v svoja domovja.

Največ je pretrpela od hajdukov Bela Krajina, kjer so bili redni gostje, napadali posamezne ljudi, cele vasi in trge. Žalostno sliko njihove sirovosti nam kaže dogodek, čigar pozorišče je bilo župnišče v Semiču l. 1720. Ob belem dnevu je tu napadlo kakih 40 roparjev tabor, kjer so imeli Semičani svoje žitne shrambe. Potem so vdrli v

župnišče, ga popolnoma oropali in župnika Stariha s strašnimi mukami umorili. Mrtvaška knjiga na Vinici poroča, da je bil 11. septembra 1775 pokopan vikar Jurij Kočever, ki je padel kot nesrečna žrtev hajdukov. Tudi tu se je zgodil napad podnevi. Viničani se niso upali napasti roparjev deloma iz strahu, da se ne bi nad njimi maščevali, deloma zato, ker so bili prepričani, da je med roparji precej našemljenih vaščanov. Nemoteni so opravili svoje delo v župnišču in odšli bogvekam.

Leta 1776 so hajduki napadli Kočevje. Mesto so oropali in ustrelili soprogo mestnega glavarja. Skrajna predrznost, da so si upali napasti mesto, je vzdramila gospodo v Ljubljani. Poslali so v Kočevje vojake, da bi preiskali goste šume po okolici. Z veliko vnemo so jim pomagali meščani in kmetje, pa ves trud je bil zaman. Hajduške čete so tudi še pozneje večkrat vznemirjale kočevsko okolico.

Tudi v 19. stoletju hajduški roparski pohodi niso prenehali. Župnijske kronike imajo zabeležene pogoste napade. Poleg domačih hajdukov so ropali včasih tudi hrvatski in turški. Leta 1829 so se klatili po šentjernejski okolici in prišli na Gornje Vrhpolje. Neki Belokranjec jim je moral kazati pot. Po vaseh so ropali in odnesli vse, kar so dosegli. Napovedali so svoj prihod tudi na Krškem, pa tja jih ni bilo. Pač pa so napadli in oropali mnogo graščin. Spomin na tak roparski napad še ohranjuje neka slika, ki je zdaj v kranjskem deželnem muzeju. — Še sredi 19. stoletja se je klatilo po Belokranjskem vse polno roparskih trum. Ko so leta 1850 prišli na Kranjsko orožniki, so začeli neumorno gonjo zoper roparsko zalego in posrečilo se jim je, da so jo v kratkem času zatrli.

(Iz Valvasorja.)